

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(73)

Алматы, 2021

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(73)

Алматы, 2021

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №1(73), 2021

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:

Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, а.ғ.д., проф.

З.К. Шауқенова,

а.ғ.д., проф. **Г.С. Абдирайымова,**

а.ғ.д., проф. **З.Ж. Жаназарова,**

PhD докторы, проф. **Лим Че Ван**
(Оңтүстік Корея),

а.ғ.д., проф. **Н.П. Нарбут** (Ресей),

филос.ғ.д., проф. **И.А. Рау** (Германия),

а.ғ.д., проф. **Т.Ж. Қалдыбаева,**

с.ғ.д., проф. **С.В. Решетников**

(Белоруссия),

PhD докторы, проф. **Лоранс Тен**

(Франция),

с.ғ.д., проф. **А.И. Шалтыков,**

филос.ғ.д., проф. **Е.А. Харьковченко**
(Украина),

с.ғ.д., проф. **Н.П. Медведев** (Ресей),

с.ғ.д., профессор **Б.М. Торогелдиева**
(Қырғызстан),

с.ғ.д., доцент **А.Ж. Мұқажанова,**

с.ғ.д., доцент **Н.Б. Сейсен,**

PhD доктор **Ж.Ж. Қуанышбаева**

(жауапты хатшы)

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2021

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 25.03.2021 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 37.5 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 152.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің

М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Mukazhanova A., Japparova R., Yakiyayeva G. Interethnic
harmony in Turkestan region..... 9
Муқажанова А.Ж., Джаппарова Р.Т., Якияева Г.Ш.
Түркістан облысындағы ұлтаралық келісім.....
Муқажанова А.Ж., Джаппарова Р.Т., Якияева Г.Ш.
Межнациональное согласие в туркестанской области.....

Ергобек Ш.К. От Ататюрка к Эрдогану: закономерности
транзита власти в Турции..... 15
Ергобек Ш.К. Ататүріктен ердоғанға дейін: Түркиядағы
билік транзитінің заңдылықтары.....
Yergobek Sh. K. From Ataturk to Erdoğan: patterns of power
transit in Turkey.....

Джунусова А.С., Бюлегенова Б.Б., Жанпейсова К.Д.
Қоғамның жаңғыру контекстіндегі жастар саясаты:
калыптасуы мен дамуы..... 20

Джунусова А.С., Бюлегенова Б.Б., Жанпейсова К.Д.
Молодежная политика в контексте модернизации общества:
становление и развитие.....

Dzhunusova A., Biulegenova B., Zhanpeisova K. Youth
policy in the context of modernization of society: formation and
development.....

Каппасова Г.М., Артыкбаева Г.Т., Мусагажинова А.А.,
Алтыбасарова М.А. Қазақстан республикасының қазіргі
заманғы экологиялық саясатын жаңғырту мәселелеріне..... 27

Каппасова Г.М., Артыкбаева Г.Т., Мусагажинова А.А.,
Алтыбасарова М.А. К проблеме модернизации современной
экологической политики республики Казахстан.....

Kappasova G. M., Artykbaeva G. T., Musagazhinova A. A.,
Altybasarova M. A. On the problem of modernizing the modern
environmental policy of the republic of Kazakhstan.....

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Мейірбекова Г.Б. Еңбекті қорғаудың жүзеге асуы –
ұйымның әлеуметтік-экономикалық тиімділігінің негізі..... 34

Мейірбекова Г.Б. Осуществление охраны труда - основа
социально-экономической эффективности организации.....

Meirbekova G. Implementation of labor protection-the basis of
socio-economic efficiency of the organization.....

Beimisheva A.S., Aznabakiyeva A.M., Akhmedova A.K.
Theoretical overview of migration processes in the conditions of
regional development..... 39

Беймишева А.С., Азнабакиева М.А., Ахмедова А.К.
Аймақтардың даму жағдайындағы көші-қон процестеріне
теориялық шолу.....

Беймишева А.С., Азнабакиева М.А., Ахмедова А.К.

«Ұлағат» баспасы
Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№1(73), 2021

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д. филос. н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
д. полит. н., проф. Г.О. Насимова

Редакционная коллегия:
член-корр. НАН РК, д. с. н., проф.

З.К. Шаукенова,

д. с. н., проф. Г.С. Абдирайымова,

д. с. н., проф. З.Ж. Жаназарова,

д. PhD, проф. Лим Че Ван

(Южная Корея),

д. с. н., проф. Н.П. Нарбут (Россия),

д. филос. н., проф. И.А. Рау (Германия),

д. с. н., проф. Т.Ж. Калдыбаева,

д. п. н., проф. С.В. Решетников

(Белоруссия),

д. PhD, проф. Лоранс Тен (Франция),

д. полит. н., проф. А.И. Шалтыков,

д. филос. н., проф. Е.А. Харьковщенко

(Украина),

д. полит. н., проф. Н.П. Медведев,

(Россия),

д. п. н., профессор Б.М. Торогелдиева

(Кыргызстан),

д. полит. н., доцент А.Ж. Мукажанова,

д. полит. н., доцент Н.Б. Сейсен,

PhD доктор Ж.Ж. Куанышбаева

(ответ. секретарь)

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2021

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 25.03.2021.
Формат 60x84 1/8. Объем 37.5 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 152.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического

Теоретический обзор миграционных процессов в условиях
развития регионов.....
Mukazhanova A., Japparova R, Yakiyayeva G. Modern
formation of patriotic education of youth In modern conditions 46
Мукажанова А.Ж., Джаппарова Р.Т., Якияева Г.Ш.
Современное становление патриотического воспитания
молодежи в современных условиях.....
Мукажанова А.Ж., Джаппарова Р.Т., Якияева Г.Ш.
Жастарға патриоттық тәрбие беруді дамыту қазіргі
жағдайда қалыптасуы.....

Сарсенова А.Б. Жастар еңбек нарығы мен ресурстарының
элеуметтік және экономикалық ерекшеліктері: аймақтық
аспект..... 51

Сарсенова А.Б. Социально-экономические особенности
молодежного рынка труда и ресурсов: региональный аспект
Sarsenova A.B. Socio-economic features of the youth labor and
resource market: regional aspect.....

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD**

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Проблема панкисской долины
в отношениях между Россией и Грузией в Чеченских войн.. 60

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Шешен соғыстарына байланысты
Ресей мен Грузия арақатынасындағы панкис жазығы
мәселелері.....

Absattarov R.B., Rau I.A. The issue of the pankis valley in
relations between Russia and Georgia in the Chechen wars.....

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS**

Құрбанбаева Г.Ж., Килыбаева Ш.Е. Қазақстанның
қоғамдық көлік секторын дамыту саясатының өзекті
мәселелері..... 74

Құрбанбаева Г.Ж., Килыбаева Ш.Е. Актуальные проблемы
политики развития сектора общественного транспорта
Казахстана.....

Kurbanbayeva G.Zh., Kilybayeva S.E. Actual problems of
public transport sector development policy in Kazakhstan.....

Аубәкір А.С., Нуркатова М.М. Әлеуметтік қызметкердің
эмоционалды интеллект деңгейі мен кәсіби бейімделуінің
ерекшеліктерін талдау..... 83

Аубакир А.С., Нуркатова М.М. Анализ уровня
эмоционального интеллекта и особенностей
профессиональной адаптации социального работника.....

Aubakir A., Nurkatova M. Analysis of the level of emotional
intelligence and features of professional adaptation of the social
worker.....

Абхари М.А. Позиция Иордании по дипломатическому
кризису в персидском заливе..... 88

Абхари. М.А. Иорданияның парсы шығанағындағы
дипломатикалық дағдарысқа деген қарапаты.....

университета имени Абая
Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№1(73), 2021

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova

Editorial Board:
*member-correspondent of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor*

Z.K. Shaukenova,
doctor of sociological science, professor

G.S. Abdirayimova,
doctor of sociological science, professor

Z.Zh. Zhanazarova,
doctor of sociological science, professor

T.Zh. Kaldybaeva,
doctor of political science, professor

A.I. Shaltykov,
doctor of political science, professor

Lim Chae Wan (South Korea),
doctor of sociological science, professor

N.P. Narbut (Russia),
doctor of philosophical science, professor

I.A. Rau (Germany),
doctor of political science, professor

S.V. Reshetnikov (Belarus),
doctor of sociological science, professor

Lourans Ten (France),
doctor of philosophical science, professor

Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine),
doctor of political science, professor

N.P. Medvedev (Russia),
doctor of political science, professor

B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan),
doctor of political science, associate professor

A.Zh. Mukazhanova,
doctor of political sciences, associate professor

N.B. Seisen
PhD Zh.Kuanyshbayeva (executive Secretary)

© Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2021

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 25.03.2021 Format 60x84 1/8.
Volume 37.5 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 152.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after

Abhari M.A. Jordan's position towards the diplomatic crisis in the Persian gulf..... 95
Kumar Y., Baktybayev B. Analysis of inter-ethnic conflicts and application of national identity theories in kazakhstani context
Кумар Е., Бактыбаев Б. Ұлтаралық қақтығыстарды талдау және ұлттық бірегейлілік теорияларын қазақстандық контекстінде қолдану.....
Кумар Е., Бактыбаев Б. Анализ межэтнических конфликтов и применение теорий национальной идентичности в казахстанском контексте.....

Kalibekuly D., Chukubayev Y.S. Regional security dynamics in northern Europe (on the example of Norway) in the light of recent changes..... 103

Қалибекұлы Д., Чукубаев Ю.С. Соңғы өзгерістерге байланысты солтүстік Еуропадағы аймақтық қауіпсіздік динамикасы (Норвегия мысалында).....

Калибекұлы Д., Чукубаев Ю.С. Динамика региональной безопасности в северной Европе (на примере Норвегии) в свете последних изменений.....

Жаманқараев Ж.С., Симтиков Ж.К. Қазіргі кезеңдегі саяси-экономикалық санкциялардың мәні мен мазмұны..... 111

Жаманқараев Ж.С., Симтиков Ж.К. Смысл и содержание политико-экономических санкций на современном этапе....

Zhamankaraev Zh.C., Simtikov Zh.K. The meaning and content of political and economic sanctions at the present stage

Қамза А.Т., Мейірбекова Г.Б. Қазақстан Республикасының Президентінің жолдаулары – егемен еліміздің дамуының басты бағыттары ретінде..... 117

Қамза А.Т., Мейірбекова Г.Б. Послания Президента республики Казахстан - как главные направления развития суверенной страны.....

Kamza A.T., Meirbekova G.B. Messages of the President of the republic of Kazakhstan - as the main directions of development of a sovereign country.....

Қылышбаева Б.Н., Манапова А.Б. Образ жизни социалистического общества: ретроспективный аспект..... 123

Қылышбаева Б.Н., Манапова А.Б. Социалистік қоғамның өмір салты: ретроспективті аспект.....

Kylyshbayeva B.N., Manapova A.B. Lifestyle of a socialist society: a retrospective aspect.....

Султанова Ф.М. Религиозная толерантность: социологические аспекты..... 128

Сұлтанова Ф.М. Діни толеранттылық: әлеуметтанулық аспект.....

Sultanova F. Religious tolerance: sociological aspects.....

Әбіқұлова А. ҚР құқықтық саясатының сәтті нәтижесі азаматтардың құқықтық мәдениеті қалыптасуының негізгі көрсеткіші ретінде..... 133

Абиқұлова А. Успешный результат правовой политики РК как основной показатель формирования правовой культуры граждан.....

Abikulov A. The successful result of the legal policy of the republic of Kazakhstan as the main formation indicator of the legal culture of citizens.....

Абдрахман Н.Е. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың әлемдік тәжірибесі.....	138
Абдрахман Н.Е. Мировой опыт социальной работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата.....	
Abdrakhman N.E. The world experience of social work with children disorders of the musculoskeletal system.....	
Adeleke O.W., Abzhaliyeva A.T. Globalization and social inequality in Nigeria.....	147
Аделеке О.В., Абжалиева А.Т. Нигериядағы жаһандану және әлеуметтік теңсіздік.....	
Аделеке О.В., Абжалиева А.Т. Глобализация и социальное неравенство в Нигерии.....	
Қуанышбаева Ж.Ж., Қарибаев О.О., Қантаева Қ.А. Қазақстан қоғамындағы саяси мәдениеттің құқықтық аспектілері.....	154
Қуанышбаева Ж.Ж., Қарибаев О.О., Қантаева Қ.А. Политическая культура в казахстанском обществе: правовые аспекты.....	
Kuanyshbayeva Zh., Karibaev O., Kantaeva K. Political culture in Kazakhstan society: legal aspects.....	
Амантаева Д.Б. Количественные измерения отношения и влияния эстетической модификации внешности, на примере современного жителя г.Алматы.....	162
Амантаева Д.Б. Сыртқы көріністің эстетикалық түрленуіне байланысты және әсер ететін сандық өлшемдер, қазіргі заманғы Алматы қаласының тұрғыны мысалында.....	
Amantayeva D.B. Quantitative measurements of the attitude and influence of aesthetic modification of the appearance, on the example of a modern resident of Almaty.....	
Даулеткелдыева А.А. Білім беру жүйесіндегі көптілділікті зерттеудің өзекті әлеуметтанулық мәселелері.....	170
Даулеткелдыева А.А. Актуальные социологические проблемы изучения полиязычия в системе образования.....	
Dauletkeldyyeva A.A. Actual sociological problems in the studying of multilingualism in the education system.....	
Едренова Н.Т., Садырова М.С. Қазақстандағы көпбалалы отбасылардың әлеуметтік жағдайы.....	177
Едренова Н.Т., Садырова М.С. Социальное положение многодетных семей в Казахстане.....	
Yedrenova N.T., Sadyrova M.S. Social status of large families in Kazakhstan.....	
Смағамбет Б.Ж., Аширбаева Ф.М. Әлеуметтануда инфертилікті зерттеудің өзектілігі.....	183
Смағамбет Б.Ж., Аширбаева Ф.М. Актуальность исследования infertility в социологии.....	
Smagambet B.Zh., Ashirbayeva F.M. The relevance of research on infertility in sociology.....	
Sapar N.T., Toktarova Zh.B. Cross-cultural similarities and differences in family relationships between Kazakhs and Koreans.....	189
Сапар Н.Т., Токтарова Ж.Б. Қазақ және корей ұлттарының отбасылық қарым-қатынастағы мәдениаралық ұқсастықтары мен айырмашылықтары.....	
Сапар Н.Т., Токтарова Ж.Б. Кросс-культурные различия	

и сходства в семейных взаимоотношениях казахов и корейцев.....	
Тауекелова Т.Б., Әбдікєрова Г.О. Бизнесің әлеуметтік жауапкершілігі: теориялық шолу.....	196
Tauykelova T.B., Abdikerova G.O. Business social responsibility: theoretical overview.....	
Тауекелова Т.Б., Абдикєрова Г.О. Социальная ответственность бизнеса: теоретический обзор.....	
Төлеген Э., Морозова Т.А. Орта білім саласындағы фальсеоинтеракция әлеуметтік мәселе ретінде.....	203
Төлеген Э., Морозова Т.А. Фальсеоинтеракция в области среднего образования как социальная проблема.....	
Tolegen E., Morozova T.A. Falseointeraction in secondary education as a social problem.....	
Айтуар А.Н., Токтарова Ж.Б. Оңтүстік Кореядағы заманауи отбасы құндылықтар жүйесіне «Сампо» идеологиясының әсері.....	213
Айтуар А.Н., Токтарова Ж.Б. Влияние идеологии «Сампо» на современную систему семейных ценностей в южной Корее	
Aituar A.N., Toktarova Z.B. Influence of «Sampo» ideology on the modern family value system in south Korea.....	
Еламанова А.С., Авсыдыкова К.А. Жас жалғызбасты аналарды социореадаптациялау мәселелері әлеуметтік аспект ретінде.....	220
Еламанова А.С., Авсыдыкова К.А. Проблемы социореадаптации молодых одиноких матерей как социальный аспект.....	
Yelamanova A.S., Avsydykova K.A. Problems of socioreadaptation of young single mothers as a social aspect....	
Пичкурова О.Г. Проблема вынужденного переселения при реализации проектов по добыче и переработке твердых полезных ископаемых.....	230
Пичкурова О.Г. Қатты минералдық ресурстарды өндіру және өңдеу жөніндегі жобаларды жүзеге асыру үшін мәжбірілі қоныс аудару мәселесі.....	
Pichkurova O.G. The issue of the involuntary resettlement upon implementation of mineral mining and processing projects	
Қалмуханбетова М.Д., Шнарбекова М.К. Қазақстандық студенттердің білім беру көші-қонының қазіргі тенденциялары.....	238
Қалмуханбетова М.Д., Шнарбекова М.К. Современные тенденции образовательной миграции казахстанских студентов.....	
Kalmukhanbetova M.D., Shnarbekova M.K. Modern trends of educational migration of Kazakhstani students.....	
Өтебай Қ.Н. Шетелдік және отандық ғылымдағы халықтың наразылық белсенділігін зерттеу.....	245
Өтебай Қ.Н. Исследование протестной активности населения в зарубежной и отечественной науке.....	
Otebay K.N. Research of protest activity of the population in foreign and domestic science.....	

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER**

Askarova S., Tursynbayeva K. Development technology of social skills of students' critical thinking.....	252
Асқарова С., Турсынбаева К. Студенттердің элеуметтік сыни ойлау дағдыларын дамыту технологиясы.....	
Асқарова С., Турсынбаева К. Технология развития социальных навыков критического мышления у студентов..	
Нұрадин Г.Б., Алимбаева С.К. Орта білім беру саласындағы элеуметтік-психологиялық хаб оқушыларды қоғамға бейімдеудің бірегей жүйесі ретінде.....	260
Нұрадин Г.Б., Алимбаева С.К. Социально-психологический хаб в сфере среднего образования как уникальная система адаптации учащихся к обществу.....	
Nuradin G.B., Alimbayeva S.K. Social-psychological hub in the field of secondary education as a unique system of adaptation of students to society.....	

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

Абсагтаров Р.Б. Талғамы биік, ойы терең ғалым, ұстаз.....	266
Абсагтаров Р.Б. Өнегелі өмір өрнектері.....	272
Абсагтаров Р.Б. Дара тұлға, ғұлама ғалым.....	280
Авторлар туралы мәлімет	290
Сведения об авторах	293
Information about the authors	296

**САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE**

SRSTI 11.15.37

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.01>

A. Mukazhanova¹, R. Japparova², G. Yakiyayeva²

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

² *Khoja Akhmed Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan*

INTERETHNIC HARMONY IN TURKESTAN REGION

Abstract

Kazakhstan is one of the few countries on the planet, which is unique not only for its multinational culture, experience of peaceful neighborhood of many ethnic groups. The uniqueness of our country also lies in the fact that from the very moment of the formation of independent Kazakhstan, ensuring interethnic peace and harmony, which are the historical basis of the state national policy of the republic, has been given priority attention by the state. The authors in this article consider the issues of the policy of interethnic harmony in Turkestan region, since this is a complex political, social phenomenon that covers all aspects of the activity of the population in the region, it is one of the most important components in the structure of its general policy.

Keywords: interethnic harmony, interethnic relations, tolerance, Kazakhstan, Turkestan region

А.Ж. Мукажанова¹, Р.Т. Джаппарова², Г.Ш. Якияева²

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

² *Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан*

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ

Аңдатпа

Қазақстан – көпұлтты мәдениетімен, көптеген этникалық топтардың тату көршілік тәжірибесімен әлемге белгілі санаулы елдердің бірі. Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасу сәтінен бастап-ақ мемлекет тарапынан бірінші орынға ие болған республиканың мемлекеттік ұлттық саясатының тарихи негізі болып табылатын ұлтаралық татулық пен келісімді қамтамасыз етуі еліміздің бірегейлігінің көрінісі болуда. Авторлар осы мақалада Түркістан аймағындағы ұлтаралық келісім саясатының мәселелерін қарастырады, өйткені бұл аймақ тұрғындары қызметінің барлық аспектілерін қамтитын күрделі саяси, әлеуметтік құбылыс, ол оның жалпы саясатының құрылымында маңызды компоненттердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: ұлтаралық келісім, ұлтаралық қатынас, толеранттылық, Қазақстан, Түркістан аймағы.

А.Ж. Мукажанова¹, Р.Т. Джаппарова², Г.Ш. Якияева³

*¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

*^{2,3} Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясауи
Туркестан, Казахстан*

МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Казахстан – одна из немногих стран планеты, которая уникальна не только своей многонациональной культурой, опытом мирного соседства множества этносов. Уникальность нашей страны также и в том, что с самого момента становления независимого Казахстана обеспечению межэтнического мира и согласия, которые являются исторической основой государственной национальной политики республики, уделялось приоритетное внимание со стороны государства. Авторы в данной статье рассматривают вопросы политики межнационального согласия в Туркестанской области, так как, это сложное политическое, социальное явление, охватывающее все стороны деятельности населения области, она выступает одним из важнейших компонентов в структуре его общей политики.

Ключевые слова: межнациональное согласие, межнациональные отношения, толерантность, Казахстан, Туркестанская область

Introduction. The problem of the development of socio-ethnic communities and their relationship is relevant and complex in public life. The study of the problem of interethnic and interfaith harmony at the present stage requires particular attention. The content of interethnic harmony is determined by the method of production of material, spiritual benefits and the type of political relations and civilization. Interethnic harmony serves as a specific law for the development of national relations, conditioned by the need for mutual rapprochement, mutual respect of nations, nationalities, national and ethnic groups, and countries. Kazakh society today is a unique example of interethnic and interfaith pluralism and tolerance, where representatives of 140 ethnic groups and more than 40 confessions live.

As you can see, Kazakhstan is a multinational, multicultural and multilingual country, it has always been so, and this determined its historical development. Such a diversity of the ethnic composition of the country's population makes the problem of tolerance urgent, since mutual respect and mutual acceptance are the basis for maintaining balanced interethnic relations.

Peace and tranquility, civil accord, religious tolerance, equal participation of representatives of various cultures in the life of society, these principles formed the basis of our national policy during the years of independence of the state and provided a distinctive feature of Kazakhstan in the world community [1, p. 14].

Results and discussion. One of the most important features of Kazakhstani society is ethnic diversity, diversity of national cultures. For a long period, it has been shaping the worldview of Kazakhstan people, their value attitudes, spiritual culture, which, despite the difficulties of the socio-political, economic development of the state, allows us to speak of interethnic harmony as one of the most important factors in the stability of Kazakhstani society.

The basis for interethnic harmony was laid in the Law on State Independence of the Republic of Kazakhstan, in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as in other important state acts. In accordance with Article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan asserts itself as a democratic, secular, legal and social state, the highest values of which are a person, his life, rights and freedom [2, p. 4]. The basic law of the state proclaims that no one can be subjected to any discrimination, including on racial, ethnic, linguistic grounds. According to the norms of the Constitution, everyone has the right to determine and indicate or not indicate his

nationality. Everyone has the right to use their native language and culture. These constitutional norms are firmly embedded in the life of our multinational society. Ensuring interethnic harmony in the country is one of the most important priorities of state policy, which initiates and encourages all kinds of dialogue, as well as strengthening mutual ties and relations between people.

Today, Kazakh state is based on ethnic diversity, the identity of all ethnic groups in Kazakhstan, while strengthening civic identity and Kazakh patriotism.

Ethnic groups inhabiting Kazakhstan are deeply integrated into all existing and developing socio-economic, political, social-structural, cultural-historical relations and processes in the republic. Therefore, interethnic relations in Kazakhstan are complex and have a complex structure, reflecting the palette of various interconnections and interactions of all ethnic groups living in the republic and realizing themselves in the most diverse forms and spheres of social activity.

These processes and relationships determine the general dynamics and vector of spheres of public life, according to the actions of their representatives, they largely determine the dynamics and quality of interethnic, interfaith relations, and also develop their ability to adequately comprehend and evaluate the direction and intensity of processes.

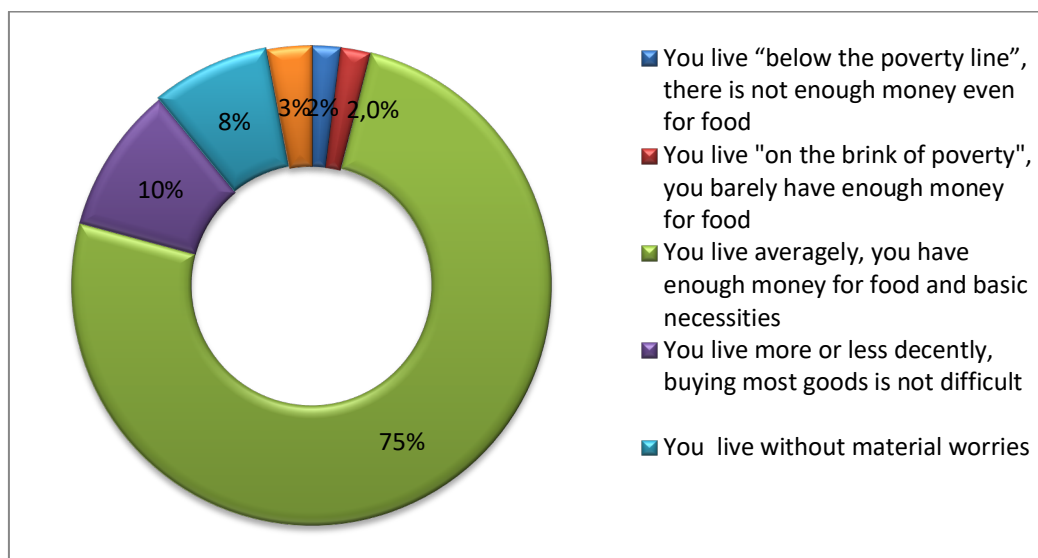
The population of the Turkestan region, despite the overwhelming predominance of the Kazakhs, is distinguished by a significant ethnic and linguistic diversity. Thus, the population of the region is traditionally wide (about 18% of the total population), the Uzbeks are represented, constituting a significant part of the population of some cities and districts of the region, the Russians live (mainly in Shymkent city, Azerbaijanis, although there are many Turks, there are also Koreans).

The social well-being of people belonging to different ethnic groups is one of the indicators of the atmosphere in which interethnic relations develop [3, p. 410]. General dissatisfaction with their own position, distrust of social and political institutions, a sense of lack of prospects are one of the prerequisites for the growth of social tension, which is capable (including under the influence of the relevant information policy) to take the form of an interethnic conflict. On the contrary, well-being in these areas is one of the conditions for reducing the general conflict mood and, accordingly, harmonious relations in the field of the national question [4, p. 145-146].

Today in the Turkestan region there are conditions for the integration of all nationalities into a single cultural and civic space. People of different nationalities are concerned with the same problems; there is a high degree of agreement between them in assessing the socio-economic situation of the area in which they live. In their assessments, representatives of different ethnic groups are guided by a similar scale of values. National minorities, formed by the migration of recent years, successfully integrate into the economic life of their city, district and village: their assessment of their own level of well-being and prospects practically does not differ from similar assessments of representatives of indigenous ethnic groups. This state of affairs indicates the presence of prerequisites for smoothing out the tension in interethnic relations formed by the general Kazakhstani processes.

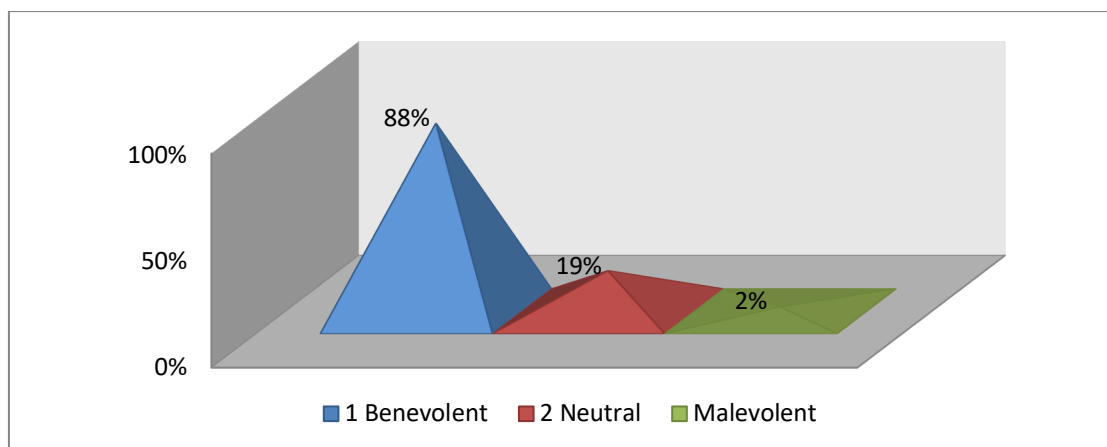
In this regard, citizens were asked about how representatives of other nationalities, including local Uzbeks, Uighurs, Tatars, Turks, Azerbaijanis and others, assess their financial situation, as a result of which it turned out that the answers voiced indicate that almost on average - 2% live "below the poverty line", there is not enough money even for food; 2% live "on the edge of poverty", there is barely enough money for food; 75% live on average, they have enough money for food and basic necessities; 10% live more or less decently, buying most of the goods is not difficult; 8% live without material worries and 3% found it difficult to answer.

P.1 How do you assess your financial situation?

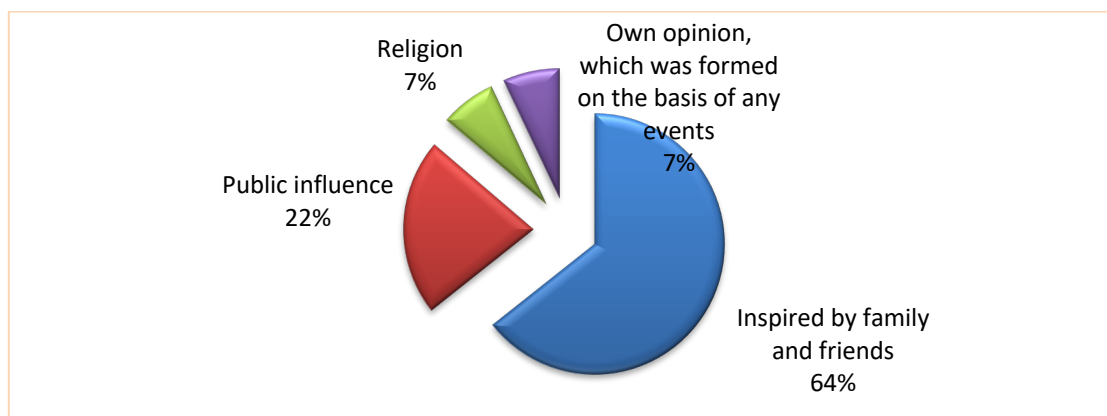
The formation of tolerance is directly related to the formation of tolerance towards people of different nationalities, religion, culture, views, opinions, judgments. Having asked about the attitude of the respondents to the representatives of other nationalities, the following answers were received: 80% - benevolent; 19% are neutral; 2% are unfriendly. In general, the majority of the respondents, as we can see, in their opinion, differ in tolerant attitudes towards representatives of other nationalities.

P.2 Your attitude towards representatives of other nationalities

To the question "What is your attitude towards representatives of other nationalities based on?" it turned out that 64% "were inspired by relatives and friends", "public influence"- 22%, "religion" - 7% and only "their own opinion, formed on the basis of certain events" showed and 7% gave their own answer (as shown in the below diagram).

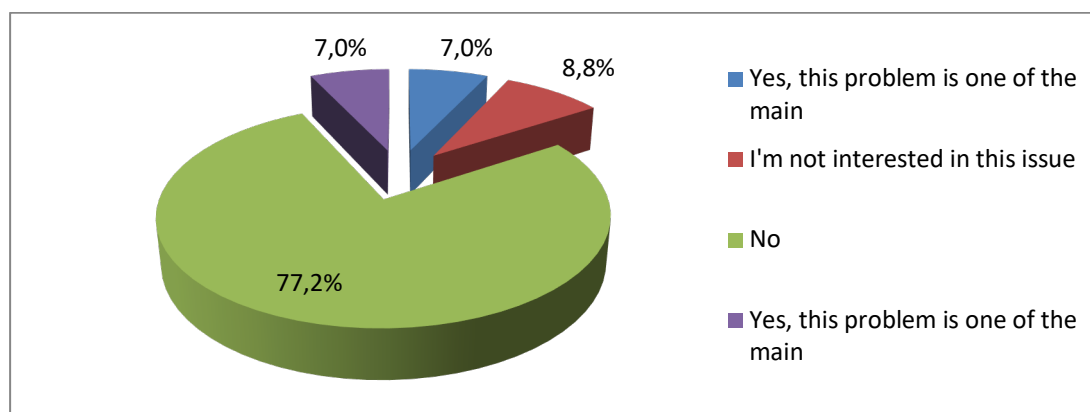
P.3 "What is your attitude towards representatives of other nationalities based on?"

To clarify the above information, we asked the respondents the following questions: “Have you encountered a conflict situation where people of a different nationality were involved?”, “In the village where you live, have conflicts between people of different nationalities occurred over the past year?”, “ Are there ethnic conflicts in your city? ”

Answers to the question about extremism were almost equally divided in all three groups, where they showed a low percentage. This is evidenced by the data in the tables below.

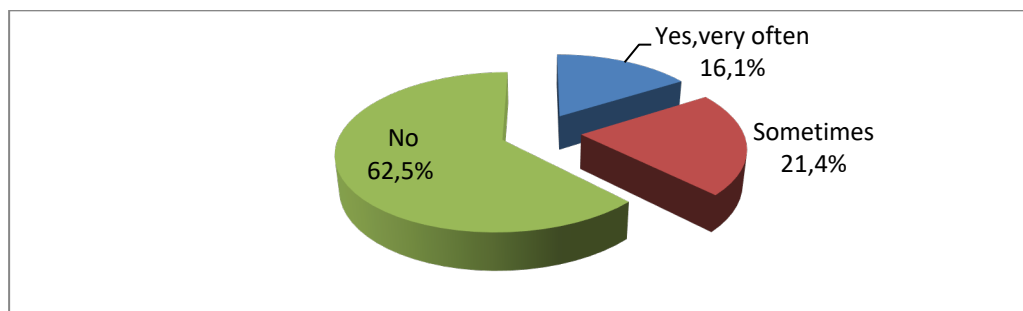
P.4 Are there ethnic conflicts in your city?

As can be seen from the above diagram, a fairly significant proportion of the respondents in one way or another faced some form of extremism in the field of interethnic relations. 77.2% of the respondents say that "I have never seen anything like it." However, extremist manifestations are probably not the subject of personal experience of most of those who answered yes. In any case, the share of respondents who have personally encountered nationalist sentiments is much lower.

In this regard, in the study, it is necessary to compare the answers of the respondents about whether the respondents noticed a negative attitude towards themselves from representatives of other nationalities. On average, 16.5% of the respondents answered in the affirmative “yes, very often”; 62.5% - have not noticed a negative attitude towards themselves; 21.4% answered-sometimes. Nevertheless, as we see, extremist manifestations are not the subject of personal experience of most of those who gave affirmative answers. In any case, the share of respondents who have personally encountered nationalist sentiments is much lower. This is evidenced by the data in the diagram below.

P.5 Have you noticed the negative attitude of representatives of other nationalities towards yourself?

To the question "Who is the initiator of the conflicts?" half of the residents of the Turkestan region believe that local residents are the main initiators of conflicts on ethnic grounds; 20%; 10% are newcomers; 12% are both; 58.8% - showed that these conflicts do not happen.

Another indicator pointing to the possibility of an escalation of social conflicts is significant differences in the social outlook of people depending on their belonging to one or another ethnic group. The presence of such discrepancies allows us to speak about a tendency towards isolation of carriers of various ethno cultural characteristics from each other, about the presence of some objective obstacles to their mutual understanding. To the question "in what way did they try to settle the conflict?" respondents showed that on average 6% are "negative (fight, threats)"; 47% "positive (peaceful conversations)"; 43% "there were no conflicts" and 5% gave their own answer.

In Turkestan region as a whole, interethnic relations appear to be largely stable. To the question "What do you think, what kind of relations have developed between representatives of different nationalities in your area?" - 88% said they were friendly and only 12% found it difficult to answer.

To the question "what separates people of different nationalities the most?" the majority of respondents showed that 74% share their language, traditions, way of life; 6% - stereotypes and prejudices; 4% - religion; 10% - economic interests; 6% - territorial boundaries; 9% - politics and the state; 6% - gave their own answer.

The concept of interethnic tolerance includes not only tolerant attitude, respect and acceptance of traditions, customs, values of other ethnic groups, but also the awareness of unity and universal interconnection. Residents of Turkestan region have a high level of tolerance, which prevails both in the Kazakh and among representatives of other Turkic-speaking ethnic groups. Socio-demographic factors have the greatest impact: gender, age. 95% indicated that they respect the cultural and religious values of other peoples; 4% do not respect and only 1% found it difficult to answer this question.

Conclusion. Based on the data obtained, it follows that in order to increase the readiness for interaction between representatives of different nationalities, it is necessary to position the Turkestan region as a multinational region as widely as possible, to reveal the culture and features of the traditions of the peoples living in the region.

When asked how they relate to the idea of holding events for national unity, meetings between representatives of different nationalities in order to get acquainted with their traditions, customs, culture, art, etc.? - 94% welcome this; 2% are against it; 2% found it difficult to answer and 2% made their proposal.

A stable model of interaction between ethnic groups and religions has developed in Kazakhstan, providing stability and an atmosphere of creativity and harmony in society. As our President noted: "our model of interethnic and interreligious harmony is a real contribution of Kazakhstan to the global process of interaction of various confessions" [5, p. 266].

In this regard, it should be emphasized that the independence of each nationality of Kazakhstan is determined by the difference in their historical, political development both in terms of socio-

economic and in terms of their state definition. It is important to understand that ignoring such national variability, the wealth of forms of development of peoples, lack of respect for historical and cultural traditions and the needs of nationalities lead to deformations in interethnic communication.

As you can see, in Kazakhstan, the most important, point-to-point task is to preserve the accumulated potential of tolerance, which ultimately serves as the basis for its increase. The tolerance of the people of Kazakhstan (in this case, all ethnic groups) is brought to the fore, and I would like to emphasize the tolerance of the Kazakh people.

Summing up all of the above, we note that the study of the problem of tolerance is of great importance at this stage of the development of society, since the category of tolerance is one of the key factors in ensuring peaceful coexistence and recognition of the intrinsic value of each ethnic group, on the scale of not only one region, but and the whole country.

References:

1. Mager Y., Prilepskaya A., Parkhomenko M. *Independence. Consent. Nation of One Future// Kazakhstanskaya Pravda.-2016.-April 27.- p.14*
2. *The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Almaty, 2007, p. 4*
3. Korganova S.S., Masharipova G.A. *Interethnic relations as the basis of the stability of independent Kazakhstan// National security of the Republic of Kazakhstan: politics, economics, information: Collection of scientific papers/ Ed. prof. L.M. Ivatova and prof. G.O. Nassimova - Almaty, 2016. - p. 410*
4. Kadyrzhanov R.K. *Interethnic unity as the foundation of the civil nation of Kazakhstan// National security of the Republic of Kazakhstan: politics, economics, information: Collection of scientific papers/ Ed. prof. L.M. Ivatova and prof. G.O. Nassimova - Almaty, 2016. - p. 145-146*
5. N.A. Nazarbayev - *the founder of the Kazakh model of interethnic and interfaith harmony./ Comp.: A.N. Nyssanbayev, A.G. Kossichenko. Almaty, 2010, p. 266*

МРНТИ 11.15.11

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.02>

Ш.К. Ергобек

*Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан*

**ОТ АТАТЮРКА К ЕРДОГАНУ:
ЗАКОНОМЕРНОСТИ ТРАНЗИТА ВЛАСТИ В ТУРЦИИ**

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы транзита власти и трансформации политических ценностей в Турецкой республике. Основатель Турецкой Републики Мустафа Кемаль Ататюрк придавал ключевое значение таким явлениям как секуляризм, светскость, гражданское общество, либерализация и модернизация. Однако современное развитие политических процессов в Турции вызывает определенное беспокойство не столько с точки зрения изменения формы правления, но и с точки зрения трансформации ценностной ориентации госдуратсва. Причин приведших к столь радикальным изменениям много и не последнюю очередь это произошло благодаря не завершенности реформ которые так успешно были начаты. Турция является на современном этапе той транзитной страной чей опыт представляет большой интерес и для нас. Закономерности транзита политической власти являются актуальными для всего евразийского пространства.

Ключевые слова: евразийство, транзит, религия, радикализм, Европейский союз, ценности.

Ш.Қ. Ергөбек

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

АТАТҮРІКТЕН ЕРДОҒАНҒА ДЕЙІН: ТҮРКИЯДАҒЫ БИЛІК ТРАНЗИТІНІҢ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Түркия Республикасындағы билік транзиті және саяси құндылықтардың трансформациялау мәселелері қаралды. Түрік Респубикасының негізін қалаушы Мұстафа Кемал Ататүрік зайырлылық, секулярлылық, азаматтық қоғам, либерализация және жаңғырту сияқты құбылыстарға басты мән берді. Алайда, Түркиядағы саяси процестердің қазіргі дамуы басқару формасын өзгерту тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік биліктің құндылық бағдарын өзгерту тұрғысынан да алаңдаушылық тудырады. Мұндай радикалды салдарға әкелген себептер де көп, дегенмен олардың ішіндегі негізгісі сәтті басталған реформалардың аяқсыз қалуы. Түркияның қазіргі кезеңдегі тәжірибесі біз үшін үлкен қызығушылық тудыратын транзиттік ел болып табылады. Саяси билік транзитінің заңдылықтары бүкіл еуразиялық кеңістік үшін өзекті болып табылады.

Түйінді сөздер: еуразияшылдық, транзит, дін, радикализм, Еуропалық Одақ, құндылықтар.

Sh. K. Yergobek

*al-Farabi Kazakh national University,
Almaty, Kazakhstan*

FROM ATATURK TO ERDOĞAN: PATTERNS OF POWER TRANSIT IN TURKEY

Abstract

The article deals with the issues of power transit and transformation of political values in the Republic of Turkey. The founder of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk, attached key importance to such phenomena as secularism, civil society, liberalization and modernization. However, the current development of political processes in Turkey causes some concern not only from the point of view of changing the form of government, but also from the point of view of transforming the value orientation of the state Prosecutor's office. The reasons that led to such radical changes are many and not least it was due to the incomplete reforms that were so successfully launched. Turkey is currently a transit country whose experience is of great interest to us. The regularities of the transit of political power are relevant for the entire Eurasian space.

Key words: Eurasianism, transit, religion, radicalism, European Union, values

Введение.

Турецкая республика представляет большой интерес с точки зрения изучения политических процессов в евразийском пространстве. История трансформации политической системы и ценностей Турции говорит о ее принадлежности к стране переходного типа. Начало XX века оказалось переломным для развития турецкой политической системы. Война за независимость которая имела места в Турции после первой мировой войны было естественным следствием тяжелых результатов колониализма.

Победа западноориентированных сил стали естественным итогом необходимости внутренних реформ. Ведь еще в конце XIX века Османская империя наследницей которой стала независимая Турция рассматривалась большинством Европейских стран в качестве

«больного государства». Младотурецкое движение провело большие реформы, однако не готовность самого общества к коренным изменениям не дало серьезного эффекта в трансформации общества.

Упразднение халифата, упразднение султаната, внедрение латинского алфавита, внедрение западного стиля одежды, отделение государства и религии, внедрение бесплатного среднего образования, модернизация высшего образования, создание армии современного образца, широкое железнодорожное строительство, установление четкого конституционного строительства – это далеко не полный перечень реформ проведенный лидером турецкой революции Мустафой Кемалем Ататюрком [1, с.526]. Казалось государство безповоротно повернуло в сторону строительства современного государства основанного на западных ценностях. Особую роль при сохранении традиции светского современного государство гарантировала особая каста на которую возлагались надежды с устойчивостью нового государственного строя. Это были военные. Военные всегда считались опорой новой системы и любое отклонение из принципов которые были закреплены лидером новой Турции приводили к военному перевороту.

Однако проведенные реформы имели и ряд недостатков.

Во-первых, преобладало внешнее проявление реформ, без широкого объяснения причин и необходимости реформ. Внешнее проявление преобладало над содержанием [2, с.118].

Во-вторых, очень серьезной проблемой был узкий охват населения реформами. Не все население было охвачено происходящими реформами. Национальная элита нового поколения получившее образования безусловно поддерживало общую концепцию реформ, однако большинство населения проживающее в сельской местности не имело глубокого понимания ни реформ ни их необходимости. Именно город с его современной инфраструктурой и высоким уровнем развития стал основным двигателем реформ [3, с.119].

Создавалось две реальности: городская и сельская. Активная миграция сельского населения создавали целый слой лиц которые не были охвачены политическими процессами. Люмпенизация городского населения за счет миграции стали одной из картин того времени [4, с.516].

В-третьих, преобладание в экономике государственного сектора и сохранение некоторых элементов феодализма в сельской местности не имело и не могло иметь большого воздействия в сельской местности. Там оставались и часть феодальных повинностей которые до сих пор присутствует в ряде регионов страны.

В-четвертых, самого Мустафу Кемалю тяжело обвинить в либерализме и каких-то демократических традициях. Будучи военным и боевым генералом Ататюрк в задуманных реформах основным рычагом внедрения рассматривал исключительно силовой метод который не всегда соотносился с возможностями страны [5, с.217]. Так, для поездки в город сельские жители в складчину были вынуждены покупать одежду европейского образца, так как действующее на тот момент законодательства предусматривал серьезные санкции со стороны государства вплоть до ареста. А ограничение на ношение тюрбанов в ограниченном виде было отменено только в 2008 году [6, с.169]. Таким образом система реформ поддерживалось не обществом а преимущественно опиралось на аппарат принуждения государства, который довольно эффективно работал в городах но практически отсутствовал в сельской местности. Это и предопределило дальнейший путь развития страны с ориентацией на сильную центральную власть [7, с.10]. По сути дела практический ничего во взаимоотношениях государства с населением не менялось. Менялись принципы управления, менялись ориентиры государства, однако не изменилось главное. Государство продолжало опираться на сильный бюрократический аппарат возглавляемый сильным лидером. Лидер рассматривался в качестве финальной инстанции – лица который единственно может принять правильное решение. Получалось по логике что избрав один раз Мустафу Кемалю [8, с.140] население делегировало все полномочия связанные с управлением государства на него, отказываясь от какой-либо ответственности за свое будущее.

В-пятых у молодого государства не хватало кадровых резервов для реализации всего масштаба мероприятий задуманных лидером страны. До сих пор в ряде регионов Турции ощущается нехватка медицинских и педагогических кадров. В начальный период было решено компенсировать нехватку кадров пополнением педагогов за счет выпускников лицеев, которые по завершении получали право ведения преподавательской деятельности в начальной школе. Этот механизм действовал вплоть до 90-х годов прошлого века. Однако сопротивление региональной элиты на создание образовательной и любой другой инфраструктуры, открытая вражда помещиков ко всяким изменениям не позволяло раскрыть образовательный потенциал страны [9, с.202].

В-шестых отсутствие демократических традиций и института выборности. Вопрос о выборах стоял очень остро перед страной. В отличии от Европы где большинство населения добились активного избирательного права в результате длительных реформ и противостояние в Турции это право стало возможным благодаря войне за независимость где большинство населения принимало участие без каких либо дополнительных политических лозунгов. Сама идея независимости преобладало в обществе над какими-либо другими ценностями. Рост национального самосознания конечно-же дал толчок процессу либерализации, однако все таки идеи демократического, всетского государства все еще были далеки от рядового обывателя [10, с.51].

Результаты и дискуссия.

Ограничивая охват реформ наиболее развитой частью Турции государство обрекало к не пониманию и не восприятию реформ основной частью населения. Узость и полное отсутствие культуры выбора даже не позволило создать альтернативную партию. Единственной партией в политической системе Турции на протяжении длительного времени оставалась Народная-Республиканская партия основателем которой был Мустафа Кемаль Ататюрк.

Новая идеология кемализм было в своем роде симбиозом национализма, социализма и капитализма [11, с.115]. Государство продолжало играть главную роль в обществе. Аппарат принуждения работал эффективно.

В последующие годы либеральные реформы установили в Турецкой республике парламентаризм. По мере усиления либеральных тенденции в обществе государство все больше расширяло возможности рыночной экономики. Страна получила новые возможности для развития. Однако отсутствие институциональных основ демократических ценностей в обществе привело к усилению религиозных элементов в обществе. За исключением этого отсутствие доверия и кризис власти который связан с традиционной политической системой привел к росту недовольства. Коррупционные скандалы которые сотрясали в последние годы Турецкое правительство привело к тому что изменилась парадигма власти.

Реджеп Таип Эрдоган представляет из себя человека антисистему. Он не разделяет идей Мустафы Кемаля по ряду важных моментов. Радикализация и исламизация общества в Турции имеет не разрешенные корни еще со времен Мустафы Кемаля [12, с.127]. Однако ни одному лидеру после Ататюрка не удавалось то что смог реализовать Эрдоган. При Эрдогане наметилась четкая тенденция к усилению центральной власти, отказ от Парламентаризма в пользу президентской республики. Полседняя редакция Конституции Турецкой республики дает Президенту весьма широкие полномочия. Он не просто стал арбитром между ветвями власти что свойственно евразийским странам, он практический обладает правом менять территориальное устройство страны, чего нет в большинстве стран мира.

Победа правых сил возглавляемых Реджеп Таип Эрдоганом казалось не предвещало радикальных изменений. Западная риторика [13, с.44] с которой шла на выборы Партия справедливости и развития нравилась абсолютному большинству населения и казалось следует в общих чертах линии основателя Турецкой республики Мустафы Кемаля [14, с.59].

Однако последующие реформы показали что страну ждут серьезные изменения. Эрдоган провел ряд либеральных реформ направленных на дальнейшее развитие гражданского общества и потребовал ограничения прав армии которая на протяжении республиканского

периода была рычагом незыблемости принципов Ататюрка [15, с.519]. Армия пережила большие реформы. Далее была широкая приватизация государственного сектора. Продажа ряда крупных национальных компании пополнила бюджет страны. Вместе с тем в обществе и политике усилилась религиозная риторика [16, с.201]. Женщинам дали право носить тюрбаны. Страна поворачивалась вправо. Далее была проведена реформа национальной банковской системы с ее подчинением правительству. Затем произошла чистка в армии туда начали набирать все больше лиц религиозной направленности. Неожиданно грянул конфликт между религиозным лидером Феттулахом Гюленом и Эрдоганом который сопровождался активными политическими гонениями. Попытка переворота со стороны военных не удалась и оплот секулярности и светскости пал. Большинство частных каналов и редакции оппозиционных газет были закрыты либо национализированы. В этом смысле произошло сильное смещение ценностей в обществе в сторону более религиозного, националистического государства. Риторика по вступлению в Европейский союз была заменена на риторику с Европейским союзом.

Таким образом, половинчатость реформ реализованных во время создания Турецкой республики и узкая социальная база привела к развертыванию демократических и светских преобразований которые доминировали в Турецкой республике со времен обретения независимости. Отсутствие институциональной базы демократизации и неопределенная ценностная ориентация общества отложили свой отпечаток на трансформацию Турции на современном этапе.

References:

1. Vogel, Ezra F. "Nation Rebuilders: Mustafa Kemal Atatürk, Lee Kuan Yew, Deng Xiaoping, and Park Chung Hee." In *The Park Chung Hee Era*, edited by KIM BYUNG-KOOK and VOGEL EZRA F., 513-41. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 2011. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt24hjqk.21>.
2. Mango, Andrew. "Western Revolution in the East." In *From the Sultan to Atatürk: Turkey*, 107-48. London: Haus Publishing, 2009. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1hfr3bt.8>.
3. Keddie, Nikki R. "1945–Today: New States and Trends, Women's Activism, and the Rise of Islamism." In *Women in the Middle East: Past and Present*, 102-65. PRINCETON; OXFORD: Princeton University Press, 2007. Accessed November 22, 2020. doi:10.2307/j.cttq94c5.12.
4. DEMIRALP, SEDA. "White Turks, Black Turks? Faultlines beyond Islamism versus Secularism." *Third World Quarterly* 33, no. 3 (2012): 511-24. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/41507184>.
5. Karaveli, Halil. "AFTERWORD: Attacking the Kurds – The 'Return' of Kemalism." In *Why Turkey Is Authoritarian: From Atatürk to Erdoğan*, 213-19. London: Pluto Press, 2018. Accessed November 22, 2020. doi:10.2307/j.ctv1nth9s.15.
6. Hanioglu, M. Şükrü. "Nationalism and Kemalism." In *Ataturk: An Intellectual Biography*, 160-98. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2011. Accessed November 22, 2020. doi:10.2307/j.ctt1h1hx88.15.
7. Erdağ Göknaar, and Kent F. Schull. "Yasak/Banned from Sultan Abdülhamid II to President Erdoğan: Reappropriating the Past and the Subjectivities of Censorship." *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 5, no. 2 (2018): 9-12. Accessed November 22, 2020. <https://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.5.2.03>.
8. Hanioglu, M. Şükrü. "The Secular Republic." In *Ataturk: An Intellectual Biography*, 129-59. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2011. Accessed November 22, 2020. doi:10.2307/j.ctt1h1hx88.14.
9. Navaro-Yashin, Yael. "The Cult of Ataturk: The Apparition of a Secularist Leader in Uncanny Forms." In *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*, 188-204.

PRINCETON; OXFORD: Princeton University Press, 2002. Accessed November 22, 2020. doi:10.2307/j.ctv10crg7c.11.

10. BROCKETT, GAVIN D. "IMAGINING THE SECULAR NATION: MUSTAFA KEMAL AND THE CREATION OF MODERN TURKEY." In *How Happy to Call Oneself a Turk*, 25-54. University of Texas Press, 2011. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/10.7560/723597.8>.

11. Hanioglu, M. Şükrü. "Muslim Communism?: The Turkish War of Independence." In *Ataturk: An Intellectual Biography*, 86-128. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2011. Accessed November 22, 2020. doi:10.2307/j.ctt1h1hx88.13.

12. Yilmaz, Ihsan. "Secular Law and the Emergence of Unofficial Turkish Islamic Law." *Middle East Journal* 56, no. 1 (2002): 113-31. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/4329723>.

13. Kavas, Serap. "Turkish Modernization: Present Challenges within the Context of the AK Party and the European Union." *Insight Turkey* 8, no. 4 (2006): 33-48. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/26328648>.

14. Dönmez, Rasim Özgür. "The Re-birth Pangs of New Turkey in the 21st Century." *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe* 13, no. 1 (2010): 55-67. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/43293346>.

15. Kanra, Bora. "Democracy, Islam and Dialogue: The Case of Turkey." *Government and Opposition* 40, no. 4 (2005): 515-39. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/44483130>.

16. An-Na'im, Abdullahi Ahmed. "Turkey: Contradictions of Authoritarian Secularism." In *Islam and the Secular State*, 182-222. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 2008. Accessed November 22, 2020. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt13x0hj3.8>.

XFTAP 11.15.69

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.04>

А.С.Джунусова¹, Б.Б.Бюлегенова¹, К.Д.Жанпейсова¹

*¹ Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақстан*

ҚОҒАМНЫҢ ЖАҢҒЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ЖАСТАР САЯСАТЫ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа

Қоғамның жаңғыру контекстіндегі жастар- қоғамдағы өзгерістердің басты факторы. Бүгінгі жастар қазіргі қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік, мәдени құрылымын айқындайтын катализатор болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасында мемлекеттік жастар саясатының қалыптасуы мен жүзеге асырылуы қарастырылған. Мемлекеттік жастар саясаты мемлекет жүзеге асыратын және жастарды қолдауға бағытталған саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени бағыттары қарастырылған. ҚР мемлекеттік жастар саясатына негіз болған принциптердің арасында әлеуметтік-демографиялық топ ретінде жастардың мүдделері мен қажеттіктері алға қойылған. Жастар қоғамның, тұтас мемлекеттің дамуына ықпалын тигізетін- қоғамның негізгі күші болып табылады.

Түйін сөздер: жастар, мемлекеттік жастар саясаты, мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасы, бағдарлама, жаңғыру, үрдіс, білім, еріктілер, жастардың даму индексі

A. Dzhunusova¹, B. Biulegenov¹, K. Zhanpeisova¹

*¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University
Kazakhstan*

YOUTH POLICY IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF SOCIETY: FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract

Youth is a key factor in social change. Young people are catalysts that define the political, economic, social and cultural structure of modern society. The article focuses on the need for youth policy as a special focus of the state on the basis of the role and place of youth in society. The issues of the formation and implementation of the state youth policy in the Republic of Kazakhstan. State youth policy has been concluded as a political, socio-economic, legal and organizational system that the state implements and supports young people. Among the principles that are based on the state youth policy of the Republic of Kazakhstan are the interests and needs of youth as a social and demographic group. The emphasis is placed on the development of a society, a whole nation, and their attitude toward this issue.

Keywords: youth, state, government, state youth policy, conception, law, program, modernization, process, reform, youth development index.

A.С.Джунусова¹, Б.Б.Бюлегенова¹, К.Д.Жанпейсова¹

*¹ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Казakhstan*

МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА: СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ

Аннотация

Молодежь-главный фактор перемен в обществе. Молодежь является катализатором, определяющим политическую, экономическую и социальную, культурную структуру современного общества. В статье обоснована необходимость молодежной политики как специального направления деятельности государства на основе определения роли и места молодежи в обществе. Определены вопросы формирования и реализации государственной молодежной политики в Республике Казахстан. Государственная молодежная политика сформулирована как система политических, социально-экономических, правовых и организационных мер, осуществляемых государством и направленных на поддержку молодежи. Среди основополагающих принципов государственной молодежной политики РК, как социально-демографическая группа, поставлены интересы и потребности молодежи. Молодежь во многом обращается к развитию общества, государства в целом, их отношения к этому вопросу.

Ключевые слова: молодежь, государство, власть, государственная молодежная политика, концепция, закон, программа, модернизация, процесс, реформалану, индекс развития молодежи.

Кіріспе. Жастар мемлекеттің және қоғамның әлеуметтік құрылымындағы маңызды топ болып табылады. Ресми мәліметтерге қарасақ, республика халқының 30 пайызын құрайды. Қазақстан жастары қазіргі білімі, кәсіптік, рухани және мәдени дайындығымен мемлекеттің келешегін айқындайды.

И.М.Ильинскийдің жетекшілігімен ресейлік ұжымдық авторлар - жастарға нақты сипаттама береді: «Жастар - бұл жас ерекшелік сипатына қарай жинақталған қоғамның әлеуметтік - демографиялық тобы, әлеуметтік жағдайының ерекшелігі мен әлеуметтік - психологиялық ерекшелігіне байланысты әлеуметтік - экономикалық және мәдени даму деңгейі арқылы анықталатын топ». «Жастар» түсінігінің қазіргі жас ерекшелік интервалы 13 - 14 жастан 29 - 30 жасқа дейін» [1, б. 54]

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамасы [2, б. 105] жалпыға бірдей адам құқықтары Декларациясын өзекті идеялары мен қағидаларына, БҰҰ Бас Ассамблеясының “Жастар дамуының 2000 жылға дейінгі дүние жүзілік іс-қимыл бағдарламасының 50/81 қарарына, сәби құқықтары туралы конвенцияға, Қазақстан Республикасының Конституциясына және ел Президентінің Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан 2030. Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы» атты жолдауына сүйенеді [3].

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты жастардың рухани, мәдени, білім алуы, кәсіби қалыптасуы мен дене тәрбиесін дамытуы үшін әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық жағдайлар мен кепілдіктер жасау, бүкіл қоғам мүддесі үшін олардың шығармашылық әлеуетін ашу мақсатында жүзеге асырылады. Жастардың даму деңгейі, олардың мүмкіндіктер мен құндылықтарға ұмтылысы, мемлекеттің экономикалық, саяси және қоғамдық, әлеуметтік, мәдени өмірге қатысуымен Қазақстанның болашағымен тығыз байланысты.

Нәтижелер мен талқылау. Негізгі мақсат қазіргі қоғамның жаңғыру контекстіндегі жастардың саяси белсенділігінің қалыптасуы мен дамуы, мемлекеттік жастар саясатының жағдайын салыстырмалы талдап, мониторинг, контент, статистикалық талдауларды пайдалана отырып, негізгі орын алған мәселелердің саяси - әлеуметтік сипатын анықтап, Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясатын және жастардың қоғамдағы саяси белсенділігін талдау.

Негізгі міндеттері ретінде қарастыратынымыз:

- Бүгінгі таңда Қазақстанда жастар саясаты саласында қазақстандық ғалымдардың еңбектеріне шолу жасау;
- Жастар саясатының негізгі сипаттары мен бағыттарын талдау, тетіктерін қарастыру оның іске асырылу жолдарын анықтау;
- Қоғамның жаңғыру контекстіндегі жастардың саяси белсенділігінің қалыптасуы мен дамуы қарастыру.

Жастар саясатын өз алдына жеке бағыт ретінде бағыт қарастыру ХХ ғасырдың 60-70 жылдардан басталды. Кеңес Одағы тұсында жүргізілген жастар саясаты сол кездегі жастарға қатысты қабылданған бұйрықтарда олардың материалдық жағдайын жақсарту, белгілі бір кәсіпке баулу, білім және жоғары дәрежедегі мамандық беру дем алысын тиімді де, жақсы етіп ұйымдастыруға баса мән берілген. 60 жылдары жастарға қатысты саясатта өзгерту әрекеттері байқалды. 1966 жылдардан бастап «Жастар туралы» заңмен жұмыс істеу басталды. Бұл құжатта әртүрлі жастар тобына саяси және құқықтық кепілдік беретін, қоғамда өз орнын табуға көмектесетін, әлеуметтік саяси белсенділігін арттыратын қолданыстағы және жаңадан әзірленген заңдарды енгізу көзделді. Жастар мәселесінің маңыздылығы мен ерекшелігін мойындап, оны шешудің құқықтық астарын іздей бастауы сол кездегі саясаттың негізгі артықшылығы болды. 80 жылдары жастар мәселесі қоғамда ерекше орын ала бастады. Жастар - бұл қоғамның өнімі және түрленуші күші. Бұл шындықты түсіну үшін өсіп келе жатқан ұрпаққа қатысты объективті дұрыс саясаттың, алғы шарты болып табылады. Адам өмірге, келешекке негіз болып табылатын қатынастар жүйесімен, өндіруші күштердің материалдық және рухани байлықпен керсетілген белгі дегенмен, мәдениетпен күнделікті кездесетін өмір жолының сипаты, оның бағыты, оның түрленуінің күші көптеген жағдайда адам басынан өткен жағдайларымен анықталады. Теориялық тұрғыда әр адам өмірде рационалды өмір сүруге құқылы, олардың асырылуы да

мүмкін, немесе іске асырылмауы да мүмкін, кей жағдайларда ол бірте- бірте қоғамдық дамудың ыдырауына алып келеді.

Саясаттану жеке тұлғаны қоғамдық-саяси өмірдің нақтылы тарихи жағдайлары қалыптастырған, саяси саналы, басқалардың бағыт-бағдары мен іс-әрекетіне түбірлі ықпал ете алатын, саяси көзқарастар мен шешімдерге өзгерістер енгізіп, саясатты жасаушы жеке адам деген мәнде белгілейді. Жеке тұлғаның адами сапа-қасиеттерді қоршаған ортада қарым-қатынас жасау кезінде қалыптасатыны белгілі. Осымен байланысты саясаттанушы ғалым Ж.К.Симтиков тұжырымдағандай: «...жастардың саяси әлеуметтенуін қарастыру Қазақстан жастары саясатының өзіне тән ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі» [4].

Мемлекеттік жастар саясатының қажеттілігі жас өркеннің өмірге қадам басып, қоғамда өз құқығын иеленумен, оның алдында жауапкершілік арқалау сәтінде бетпе-бет келетін өмір мәресінің қиындықтарымен айқындалады. Жастар саясатын қалыптастыра отырып, мемлекет жастардан келешекте маңызды салмаққа ие болар халықтың бірден-бір белсенді тобы екендігін ескереді. Мұның өзі жастардың мемлекеттік құрылысындағы рөлі мен орнын жете бағалауға жол беруді көздейді. Мемлекеттік жастар саясатының дәстүрлі әлеуметтік саясаты айырмасы ол жастардың еңбек пен шығармашылық қуатын айқындайтын белсенді де жаңаша, өндірушілік аспектілерден тұрады. Бұл мемлекеттік жастар саясатының қоғамының стратегиялық ресурстарын дамытудағы бірден-бір маңызды бағыт ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Жастар саясатының қазіргі заманғы екі моделі ең танымал болып саналады. Олар: жастар саясаты саласындағы мемлекеттің жетекші рөлі бар еуропалық және мемлекеттік органдардың жүйелі қатысуынсыз тек қана ерікті қызметті жастар ұйымдарын және бірлестіктерді қолдауға негізделген ағылшын-саксондық. Бірақта, бірінші модельде мемлекеттік жастар саясатының түрі басым, екіншісінде қоғамдық жастар саясатының түрі басым болып табылады. Қазақстан мәдени-өркениеттік, саяси, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және т.б. қатынастардағы айырмашылықтарға негізделген өзінің ерекшеліктерін ескере отырып, жастар саясатының бірінші моделіне ұмтылады. Бұл модель "...мемлекеттің ерекше рөліне, жастар мен жастар ұйымдарын қолдау шараларын заңмен нақты регламенттеуге негізделеді.

Бүгінгі таңда Қазақстанда жастар саясаты саласында қазақстандық ғалымдардың бірқатар зерттеулері бар (Г. Әбдікерова, Г. Әбдірайымова, З. Айдарбеков, М. Әженов, К.Биекенов, Қ. Ғабдуллин, Ш. Жаманбалаева, М. Жүсіпова, Л. Зайниева, Л. Изтелеуова, Н.Калашникова, Д. Қалетаев, Ж.К-Симтиков М. Махмутова, У. Садықова, М. Садырова, А.Сәрсенбаева, Г. Телебаев, А. Тесленко, З. Шаукенова, Г. Шойкин, Б.Бюлегенова, И.Рыстина және т. б.).

Мемлекеттік жастар саясаты жас адамға қатысты Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени дамуын қамтамасыз етуге, жас азаматтардың бойында патриотизм мен еліміздің тарихы мен мәдениетіне, басқа халықтарға деген құрметті қалыптастыруға, адам құқықтарын сақтауға бағытталған мемлекеттің стратегиялық бағытын білдіреді. Мемлекеттік жастар саясаты мемлекеттің жас адамның жеке басын өзін-өзі іске асыру және жастар бірлестіктерін, қозғалыстар мен бастамаларды дамыту үшін құқықтық экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайлар мен кепілдіктер жасауға бағытталған қызметі болып табылады. Бұл саясаттың міндеттері: жастардың құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін қорғау; оған көмек көрсету және әлеуметтік қызметтер көрсету; ұлдар мен қыздардың әлеуметтік маңызы бар бастамаларын іске асыру болып табылады. Мемлекеттік жастар саясатын қалыптастыру және іске асыру жүйесі: мемлекеттік жастар саясаты жөніндегі арнайы заңнаманы; жастар саясатын мемлекеттік реттеуді; мемлекеттік жастар саясатын жоспарлы және қаржылық қамтамасыз етуді қамтиды.

Мемлекеттік жастар саясатын әзірлеу және іске асыру екі деңгейде жүзеге асырылады: жалпы республикалық және өңірлік. Бұл саясат, бірінші кезекте, жастардың еңбек әлеуетін іске асыруға, қалыпты тамақтануға, тұрғын үй - тұрмыстық құрылғыға, оқуға және т.б.

қажетті қаражатты өзі табуға мүмкіндік беретін өндірістік қызмет үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған.

Қазақстандағы мемлекеттік жастар саясаты мынадай қағидаттарға негізделеді:

1. Жастар саясатын қалыптастыру мен іске асыруда жеке тұлғаның мемлекеттік, қоғамдық мүдделері мен құқықтарын үйлестіру.

2. Жас азаматтарды жастар мен жалпы қоғамға қатысты саясатты, бағдарламаларды қалыптастыру мен іске асыруға тікелей қатысуға тарту.

3. Жас азаматтардың әлеуметтік мәртебесінің шектеулі жасымен байланысты орнын толтыру үшін қажетті олардың құқықтық және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету.

4. Жас азаматқа мемлекет кепілдік берген ең төменгі әлеуметтік қызметтерді ұсыну, олардың көлемі, түрлері мен сапасы жеке адамның қажетті дамуын және дербес өмірге дайындықты қамтамасыз етуі тиіс оқыту, тәрбиелеу, рухани және дене бітімінің дамуы, денсаулығын сақтау, кәсіби даярлау бойынша.

5. Жастарға қатысты іс-шаралар мен бағдарламаларды қаржыландырудағы мемлекеттік органдар мен мекемелердің тиісті қызметімен салыстырғанда қоғамдық бастамалардың басымдылығы

Мемлекеттік жастар саясатының мақсаттары:

1. Жастардың әлеуметтік, мәдени, рухани және физикалық дамуына жәрдемдесу.
2. Жастарды қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өміріне неғұрлым толық қосу үшін жағдай жасау.
3. Жас адамның өз өмір жолын таңдауда, жеке табысқа жетуде мүмкіндіктерін кеңейту.
4. Жастардың және бүкіл қоғамның қоғамдық дамуы мүддесінде жастардың инновациялық әлеуетін іске асыру.

Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты ҚР мемлекеттік билік пен басқарудың барлық деңгейінде жүзеге асырылады. Жастар саясатын іске асыру саласындағы тиісті мемлекеттік органдар белгілейтін міндеттер оның мақсаттарына қайшы келмеуге тиіс. Қазақстан Республикасындағы жастармен жұмыс жүргізу мемлекеттік саясаттың ең маңызды, әрі жауапты істерінің бірі болып табылады. Дербес мемлекетіміздің дамуы кезінде, әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өзгерістері белең алған кезеңінде республикамыздың жігіттері мен бойжеткендері қоғамның, дамыған елдер қатарына қосылуда, дамудың қарқынды болуына елеулі үлес қоса алады, әрі елдің жаңа сапалы көрінісіне бет бұруына көмектесуі тиіс:

- мемлекеттік жастар саясатының қажеттілігімен,
- тиімді жастар саясатын құру тұжырымдамасын жасау,
- жастардың саясатқа деген көзқарастары мен белсенділігін арттыру арқылы қоғамдық маңызды мәселелерді шешу, қоғам болашағын анықтайтын жастарды саяси ынталандыру, төртіншіден, елдегі жастардың саяси құндылықтарға бейімделу деңгейін көтеру аса маңызды болып отыр.

Рухани жаңғырудың аясында ел дамуындағы ең өзекті мәселе - мемлекеттің жастарға деген жаңаша қарым-қатынасын қалыптастыру болып табылады. Бұл жөнінде Н.Ә.Назарбаев былай деген болатын: «Біз бұл ретте жаңа құндылықтар жүйесіне тезірек бейімделіп кеткен, болашаққа жаңаша көзқарасы бар жас ұрпаққа сүйене отырып, бұқаралық сананы төзімділікпен жаңғыртуға тиіспіз» [5].

Жастар - мемлекеттің ең басты стратегиялық, әлеуметтік, электоральді ресурстарының бірі. Қоғам болашағының жаңару процесі мен одан кейінгі дамуы жастарға байланысты. Дамудың өзгерісті кезеңінде жастардың рөлі жоғарылату тенденциясына ие. Жаңа ойлардың желісін жақсартуға бағытталумен үйлесетін болса айрықша әлеуметтік топ ретінде жігерлілік, белсенділік танытады.

Демократиялық сәйкестікті дамыту, сонымен қатар мемлекетті басқаруда жастардың белсенді қатысуы және барлық қоғам үшін маңызды шешімдер қабылдауды ұйғару керек.

Дамыған мемлекеттерде жастардың саяси тәртібі және саяси ортаға қосылуын көрсете отырып, саяси қатысу плюрализмімен ерекшеленеді, тұлғаның дамуындағы өзіндік индикатор жастардың белсенді азаматтық позиция көрсеткіші болып табылады.

Қазақстан Республикасында жастардың саяси тәртібіне еліміздегі саяси үрдістерді республикадағы саяси жалпы ахуалдарға ауқымды әсер етіп жастардың саясатқа қатысуы еліміздегі болып жатқан үрдеріс мүмкіндіктер мен өкілеттіктермен әсер етеді. Сондай-ақ потенциалды саясат жастардың алдында тұрған өзінің құқығы мен қызығушылықтарының таралуын қамтамасыз ететін құралы болып табылады.

Қазіргі таңда Қазақстанның күрделілігін трансформациялық кезеңде бастан өткеруі елдегі саяси жаңаруларды позитивті потенциалды таратып, объективті және субъективті себептер белгілі деңгейде өзінің белсенді позициясын жоғалтып, жастардың саяси тәртібі сәйкес түрмен ескеріледі.

Жастардың феноменінің қоғамдық түсінігін Қазақстанда демократиялық, құқықтық - әлеуметтік мемлекетті құру рөлін қарастырмай, қоғам жаңа цивилизациялық жетістіктерге, үрдістерге жете алмайды.

Қазақстан-2050 Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты 2012 жылы 14 желтоқсанда Қазақстан халқына арнаған Жолдауында: —Мен сөзімді, әсіресе, жастарымызға арнағым келеді. Бүгін мен жариялаған Жаңа саяси және экономикалық бағыт сіздерге жақсы білім беруді, яғни бұдан да лайықтырақ болашақ сыйлауды көздейді. Мен сіздерге – жаңа буын қазақстандықтарға сенім артамын. Сіздер Жаңа бағыттың қозғаушы күшіне айналуға тиіссіздер. Мемлекет басшысы ретінде мен әрдайым сіздердің оқуларыңыз бен өсіп-өнулеріңіз үшін барлық жағдайды жасауға тырыстым. Әлемдік деңгейдегі университет, зияткерлік мектептер аштым, «Болашақ» бағдарламасын құрдым. Қазір мемлекеттік жастар саясатының жаңа тұжырымдамасы әзірленуде» деген болатын [6].

Қорытынды. Осы орайда, «Дипломмен ауылға», «Жасыл ел» жасақтары, «Жастар практикасы», «Жастардың кадрлық резерві», «Мәңгілік ел жастары», «Жайдарман» ойындары, «Серін» бағдарламалары және тағы басқа бастамалар іске асып, өз жұмыстарын көрсетіп жатыр.

2019 жыл - Жастар жылы. Жас ұрпақты тәрбиелеуде мемлекеттік жастар саясаты жауапкершілікті алға қойып, қоғамның біртұтастығына зиян келтірмейтіндей жастардың бастамаларына қолдау көрсетіп отырса, жастар келешегі жарқын болады. Жастардың қоғамға деген көзқарастары мен саяси, мәдени, рухани, әлеуметтік құндылықтары мемлекеттік жастар саясаты арқылы дұрыс қалыптасады. Осы ретте мемлекет тарапынан «Жастар

жылында» жастарға айқын бастамалар қажет болды. Жастар жылындағы бастамаларды дамыту жаңа қырынан көрініс тапты. Жастарды барынша мемлекеттік саясатқа бет бұру мақсатында алға қойған бастамалары мен идеяларын тиімді пайдалануына, қоғамға өз үлестерін қосуына, қажет болса заңнаманы жастардың мүддесіне орай жақсарту қажет. Мемлекеттік саясаттың сауатты жүргізілуі жас буынның жағдайын жақсартуға себепші болары анық. Жастардың сұранысы ол тек жастар жылында ғана емес, ары қарай еліміздің болашағының жарқын көрінісі.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына жолдаған өз Жолдауында сындарлы диалог елдің тұрақтылығына, оның одан әрі дамуына септігін тигізеріне тоқталды. Әсіресе, ол Жолдауда тиімді экономика, заңнамаларды жетілдіру, ұлт бірлігі мен азаматтардың қауіпсіздігіне бас назар аударды. 2020 жыл «Еріктілер жылы» болып бекітілді. Басты мақсат – ерікті қызметке азаматтарды, әсіресе, жастарды тарта отырып, белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыру болып табылады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымдағы Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзінде Мақсатымыз – озық дамыған елдердің қатарына қосылу, мемлекеттің басты міндеті – азаматтарымыздың толыққанды дамуына, әлауқатының артуына және жайлы тұрмысына жағдай жасау деп басып айтты.

Еліміздің ұзақ мерзімді дамуы - Сабақтастық, Әділдік және Өрлеу қағидаттарына негізделеді. Көздеген мақсатқа жету үшін барлық салаларда дәйекті өзгерістер жасаймыз. Ол үшін мынадай басымдықтарға мән беруіміз қажет - деді мемлекет басшысы[7].

Негізгі басымдықтардың бірі - азаматтық қоғам өкілдерінің белсенділігін арттыру, жастар саясатын жетілдіру және қайырымдылық қызметін қолдау. Себебі, бүгінгі жастар қазіргі қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік, мәдени құрылымын айқындайтын катализатор болып табылады.

Осы орайда, Мемлекеттік жастар саясаты саласындағы заңнаманы жетілдіру – негізгі міндеттің бірі. Сонымен қатар, Президентіміз өткен жылы Үкіметтің бірқатар атқарған жұмыстарын атап көрсетті:

- «Тәуелсіздік ұрпақтары» атты ұлттық жоба
- мемлекеттік жастар саясаты және волонтерлік қызмет туралы заңдар

Ендігі мақсат:

- 1.«жастардың әлеуметтік қызметтері» деген ұғымды заң жүзінде ресімдеу
2. Қазақстанда «Жастардың даму индексын» енгізу

Қорытынды. Қазіргі біздің заманымызда ой ұшқыр, мінезі салмақты, қоғамға лайықты тұлға қажет. Әрбір жағдайға өз көзқарасын білдіре алатын, өзінің ой-пікірі бар болуы қажет екені екені айдан анық. Жастар қоғамның, тұтас мемлекеттің дамуына ықпалын тигізетін - қоғамның негізгі күші болып табылады. Қазақстан қоғамында қазіргі кезде бұрынғы ұрпақтардан айтарлықтай өзгеше, мүлдем жаңа зияткерлік тап: жаңа бағдар ұстанған, құндылық ұстанымдары ұтымды экономикалық іс-қимылдар арқылы табысқа жетуге бағытталған жастар қалыптасты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ильинский И.М., Алещенок С.В., Володин И.А., Голубева Т.Л., Елизаров В.В., Луков В.А., Саградов А.С., Юртаев В.И. *Молодежь планеты: Глобальная ситуация в 90-х годах, тенденции и перспективы.*-М., 1999.-324с.-С.54.

2. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 7 ппдедегі № 581 Заңы

3. Н.Назарбаев «Қазақстан 2030. Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты жолдауы

4. Симтиков Ж.Қ. *Қазіргі кездегі Қазақстан Республикасы жастар саясатының қалыптасуы мен жүзеге асу ерекшеліктері. 23.00.02.-мамандығы бойынша саяси ғыл.докт.ғыл.дiр.алу үшін дайынд.дисс.-Алматы:2005.-б. 105.*

5. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы «Егемен Қазақстан» газетін
6. Қазақстан-2050 Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты 2012 жылы 14 желтоқсанда Қазақстан халқына арнаған Жолдауы
7. Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымдағы Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі, 15.01.2021

References:

1. Il'inskiy I.M., Aleshchenok S.V., Volodin I.A., Golubeva T.L., Elizarov V.V., Lukov V.A., Sagradov A.S., YUrtaev V.I. Molodezh' planety: Global'naya situaciya v 90-h godah, tendencii i perspektivy.-M., 1999.-324s.-S.54.
2. «Qazaqstan Respublikasyndagy memlekettik zhastar sayasaty turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2004 zhylgy 7 ppdedegi № 581 Zanu
3. N.Nazarbaev «Қазақстан 2030. Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, қауіпсіздігі және әл-ауқаттың артуы» атты жолдауы
4. Simtikov Zh.K. Qazirgi kezdegi Qazaqstan Respublikasy zhastar sayasatynyn qalyptasuy men zhyzege asu erekshelikteri. 23.00.02.-mamandygy bojnynsha sayasi zyl.dokt.zyl.dir.alu yshin dajynd.diss.-Almaty:2005.-b. 105.
5. QR Prezidenti N.Nazarbaevtyн «Bolashaqqa bagdar: ruhani zhangyru» badarlamalyq maqalasy «Egemen Qazaqstan» gazetin
6. Qazaqstan-2050 Strategiyasy - qalyptasqan memlekettin zhana sayasi bagyty atty 2012 zhyly 14 zheltoqsanda Qazaqstan halqyna arnagan Zholdauy
7. Qasym-Zhomart Toqaevtyн VII shaqyrylymdagy Parlamenttin birinshi sessiyasynyn ashylynynda sojlegen sozi, 15.01.2021

XFTAP 11.01.62

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.05>

Каппасова Г.М.,¹ Артыкбаева Г.Т.,¹ Мусагажсинова А.А.,¹ Алтыбасарова М.А.¹

¹ КЕАҚ Торайғыров Университеті
Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЯСАТЫН JAҢҒЫРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІНЕ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының экологиялық саясатын жаңғыртудың негізгі тетіктері қарастырылады. Авторлар нарықтық қатынастар жағдайында ел экономикасын дамытудың экологиялық стандарттарын сақтау мәселесіне ерекше назар аударады. Экологиялық стандарттардың талаптарына сәйкес мемлекетті басқарудағы жаңа тәсілдер мұқият зерттеген. Авторлар әлеуметтік-саяси мәселелерді жан-жақты талдайды сонымен қатар азаматтардың негізгі экологиялық құқықтары мен негіздерін де ашып көрсетеді. Мақалада негізгі экологиялық құқықтар анықталып, олардың адам өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаға әсері көрсетіледі. Бұл бағытта қоғамдық бірлестіктер мен қоршаған ортаны қорғау қорларын құру құқығы; мемлекеттік органдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелері бойынша шешімдер қабылдау процессіне қатысу құқығы; қоршаған ортаны қорғау саласындағы жиналыстарға, митингілерге, пикеттерге, шерулер мен демонстрацияларға, референдумдарға қатысу құқығы болып табылады; қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша хаттармен, шағымдармен, арыздармен және ұсыныстармен мемлекеттік органдарға жүгіну және оларды қарауды талап ету құқығы; мемлекеттік органдар мен ұйымдардан уақтылы, толық және дұрыс экологиялық ақпарат алу

құқығы; экологиялық заңнаманы бұзу салдарынан олардың денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянды өтеу туралы сотқа талап қою құқығы жан-жақты қарастырылады.

Түйін сөздер: экология, экологиялық тепе-теңдік, қоғам, экологиялық құқық, табиғатты қорғайтын мемлекеттік органдар, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық ақпарат, табиғи орта, экологиялық саясат.

G. M. Kappasova¹, G. T. Artykbaeva¹, A. A. Musagazhinova¹, M. A. Altybasarova¹

*¹Toraigyrov University
Kazakhstan*

ON THE PROBLEM OF MODERNIZING THE MODERN ENVIRONMENTAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the main mechanisms of modernization of the environmental policy of the Republic of Kazakhstan at the present stage. The authors pay close attention to the problem of compliance with environmental standards for the development of the country's economy in the conditions of market relations. New approaches to state management in accordance with the requirements of environmental standards are carefully studied. The authors analyze in detail the socio-political fundamentals and basic environmental rights of the citizens. The main environmental rights are: the right to a favorable environment for their life and health; the right to establish public associations and environmental protection funds; the right to participate in the decision-making process of state bodies on environmental issues; the right to participate in meetings, rallies, pickets, marches and demonstrations, referendums in the field of environmental protection; the right to apply to state bodies with letters, complaints, statements and proposals on environmental protection issues and to demand their consideration; the right to receive timely, complete and reliable environmental information from state bodies and organizations; the right to file claims in court for compensation for damage caused to their health and property as a result of violations of environmental legislation.

Keywords: ecology, ecological balance, society, environmental law, environmental state bodies, environmental protection, environmental information, natural environment, environmental policy.

Kappasova G.M.,¹ Artykbaeva G.T.,¹ Musagazhinova A.A.,¹ Altybasarova M.A.¹

*¹НАО Торайғыров Университет
Казakhstan*

К ПРОБЛЕМЕ МОДЕРНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье изучаются основные механизмы модернизация экологической политики Республики Казахстан на современном этапе. Авторы уделяют пристальное внимание проблеме соблюдения экологических стандартов развития экономики страны в условиях рыночных отношений. Тщательно исследуются новые подходы в управлении государством в соответствии с требованиями экологических стандартов. Авторы детально анализируют социально-политические основы и основные экологические права граждан. Основными экологическими правами являются: право на благоприятную для их жизни и здоровья окружающую среду; право на создание общественных объединений и фондов охраны

окружающей среды; право на участие в процессе принятия государственными органами решений по вопросам, касающимся окружающей среды; право на участие в собраниях, митингах, пикетах, шествиях и демонстрациях, референдумах в области охраны окружающей среды; право на обращение в государственные органы с письмами, жалобами, заявлениями и предложениями по вопросам охраны окружающей среды и требовать их рассмотрения; право на получение от государственных органов и организаций своевременную, полную и достоверную экологическую информацию; право на предъявление в суд исков о возмещении вреда, причиненного их здоровью и имуществу вследствие нарушения экологического законодательства.

Ключевые слова: экология, экологическое равновесие, общество, экологическое право, природоохранные государственные органы, охрана окружающей среды, экологическая информация, природная среда, экологическая политика.

Кіріспе. Қазіргі қазақстандық қоғамды демократияландыру жағдайында экологиялық жағдай проблемасына көбірек көңіл бөлінуде. Экологиялық қызметтің негізгі қатысушыларының қызметі саясат пен мемлекеттің, экологиялық ұйымдардың, кәсіпкерлер мен қоғам іс-әрекеттері жан-жақты талдануда. Бұл жағдайда ерекше орынға мемлекеттік саясат мәселелеріне мыналар жатады республикалық және жергілікті деңгейдегі саясат, сондай-ақ экологиялық мәселелерді шешуде қоғамдық пікірді өзгерту саясаты [1].

Соңғы жылдары трансформациялық жағдайында әлеуметтік-экономикалық және саяси реформаларға қазіргі Қазақстанда көп көңіл бөлінеді, ол табысты дамудың экологиялық құрамдас бөлігі болып есептеледі. Осыған байланысты өте өзекті мәселе экологиялық саясаттың негізгі қатысушыларын талдау олардың экологиялық проблемаларды шешудегі рөлін көрсету болып есептеледі [2].

Бұл дегеніміз, осы саладағы мемлекеттік саясат адамға стандарттардың талаптарына сәйкес келетін және қоршаған ортаны қорғау және сақтау талаптарын орындауды талап ететін қалыпты жағдайда өмір сүруге кепілдік береді.

Қорытындылай келе, тағы бір рет айта кететейін жай, ол қазіргі Қазақстандағы экологиялық проблемаларды шешу барлық тараптардың ынтымақтастығы жағдайында ғана мүмкін болады экологиялық саясатқа қатысушылар: мемлекеттер, экологиялық ұйымдар, кәсіпкерлер және қоғам бір-бірімен тығыз әрекетте болуы қажет. Әзірге мемлекет пен бизнес өкілдерінің ынтымақтастығы сәтті дамып келе жатқан жоқ (кәсіпорындардың меншік иелерінің) экологиялық жағдайды жақсарту үшін емес, пайда табу үшін талпынуда. Мемлекеттік деңгейде, шамамен 1993 жылдан бастап Қазақстанда заңнамалық базаны қалыптастыруда белгілі бір өзгерістер Арал теңізінің экологиялық жағдайын қарастырды, мысалы, алғашқы қабылданған экологиялық саясаттың негізгі бағдарларын белгілеуге арналған экологиялық заңдар, оның ішінде «қоршаған ортаны қорғау туралы» Заң таяу жылдарда пайда болмақ [3].

Әдістеме. Зерттеу әдіснамасы материалистік немесе идеалистік монизмнен босатылған және барлық әлеуметтік құбылыстардың плюралистік, көп сызықты өзара тәуелділігіне негізделген диалектикалық әдісті қолданды. Диалектикалық өзара тәуелділік және әдістердің өзара әрекеттесу әдісі де қолданылды: теориялық және эмпирикалық, тарихи және логикалық, индукция және шегеру және т.б. сонымен қатар батыстың алдыңғы қатарлы елдерінің саяси ғылымында ұзақ уақыт сыналған және өзін ақтаған құрылымдық-функционалдық талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер. Біздің ойымызша, экологиялық проблемаларды шешудегі ерекше рөл бүгінде көбінесе аймақтық билік органдарынан туындайтын бастамаларға байланысты және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне тікелей тәуелді болып келеді [3]. Бұл факторлар біздің мемлекетіміздің қалыптасуы мен дамуының қазіргі кезеңіндегі экологиялық саясаттың түбегейлі өзгергенін көрсетеді.

Қоршаған орта табиғат пен адамның қоршаған ортасы туралы ұғымдардан тұрады және адам өмірінің шарты мен құралы, ол тұратын аумақ, сондай-ақ оның пайдалы қызметін қамтамасыз ететін өндірістік объектілерді орналастыру орны ретінде қызмет етеді.

Осылайша, қоршаған табиғи орта күрделі тұжырымдаманы құрайды, оның аясында қоғам мен табиғат арасындағы өзара әрекеттесудің екі негізгі формасы тарихи түрде дамыды. Қоғам мен табиғат қатынастарының үйлесімді дамуы болашақ ұрпақ үшін туған табиғатты сақтай отырып, кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, бұл жағдай мемлекеттің экологиялық саясатының іргетасы болып есептеледі.

Әріне кәзір жиі кездесетін жаңартылатын табиғи ресурстарды тұтыну және қайтарымсыз алу кейбір параметрлер бойынша табиғи жүйелердің өзін-өзі көбейту қабілетінен асып түседі. Бұл қоршаған ортаны қорғау саласындағы басты проблемалардың бірі [4].

Әрине, біздің еліміздегі экологиялық жағдайды жақсартуда маңызды рөл атқаратын болады азаматтардың белсенділігі және экологиялық бөлімшелері бар ұйымдардың Қазақстанның қалалары мен айналысатын шешімімен өңірлік проблемаларды жүйелейтін мекемелер бар. Сондықтан бүгінгі күні ең маңыздысы негізгі қатысушылардың ынтымақтастығын дамыту қазіргі Қазақстанның экологиялық саясатына байланысты. Кезінде бұл олардың әрқайсысының қызметі өз жолымен басқа қатысушыларды мағыналы және толықтырушы біздің еліміздегі экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталатын.

Сондықтан әрбір адам қоршаған табиғи ортаның құндылығын түсініп, сол арқылы қоршаған табиғи ортаға зиян келтірместен, өзі үшін қолайлы өмір сүру жағдайларын жасап, өзінің бұзылған экологиялық құқықтарын қорғауға қабілетті болуы керек [5].

Қазақстанның экологиялық саясаты осы бағыттағы барлық кемшіліктерді зерделей отырып, алға сенімді қадам жасады. Тәуелсіз Қазақстанның экологиялық саясатын дамытудың бірінші кезеңі 1991 жылы басталып, 1995 жылы Конституцияның қабылдануымен аяқталды, бұл да Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев бөлген қазақстандық қоғамның саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуының кезеңдендіруіне сәйкес келеді [6].

Экологиялық саясат тұрғысынан 1993 жылғы « Табиғи ортаны қорғау» туралы Заңды атап өткен жөн. Осы заңдармен қатар бірінші кезеңде 1991 жылдан 1995 жылға дейін табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін пайдалану мен қорғауды реттейтін тағы да бірқатар кодификацияланған заңнамалық актілер қабылданды [7].

Дискуссия. Соңғы жылдары экология саяси ғылымның қызығушылығының артуына айналды. Бұл, ең алдымен, соңғы он жыл ішінде мемлекеттің саяси жүйесін реформалау, басқару жүйесін өзгерту, табиғатты қорғау жөніндегі қызметтің нормативтік-құқықтық базасын қалыптастыру және жетілдіру, экологиялық проблемаларды мемлекеттік деңгейде шешу қажеттілігін түсінуге байланысты жүзеге асырылды. Экологиялық ғылым Қазақстанның одан әрі дамуында тұрақтандырушы рөл атқара алады және атқаруы тиіс. Экологияны, экономика мен саясатты интеграциялауға, экологиялық императивтер негізінде саяси шешімдер қабылдауға шақыру бұрыннан айтылып келеді. Бұл тәсіл біздің елімізде бұрын қабылданғаннан өзгеше қоғамды басқару стратегиясын анықтайды.

Экологиялық саясатты іске асырудың тиімділігі проблемасын қазіргі уақытта халықаралық қоғамдастық дамытатын тұрақты даму идеясымен салыстыруға болады. Сонымен қатар, бұл тәсілдің маңыздылығы туралы жалпы Декларациямен шектелмеуі керек. Ол тұрақты дамудың, табиғатты қорғаудың, табиғатты орынды пайдалану мен адам денсаулығын қамтамасыз етудің кез келген модельдерінің басымдықтары мен индикациясының сенімді жүйесін қамтамасыз етудің практикалық құралына айналуға тиіс.

Ол үшін экологиялық денсаулық проблемасының ғылыми әзірлемелерінен, бағалаудың нақты критерийлері мен әдістерін, оны қамтамасыз ету тәсілдерін анықтаудан бастап, экологиялық қауіпсіздік пен тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін осы идеяларды практикалық қолдануға дейін ұзақ жол жүру керек. Мұның бәрі экологиялық денсаулық идеясын ғылыми тұжырымдамадан оны жүзеге асырудың нақты әлеуметтік-саяси бағдарламасына айналдыруды қамтиды.

Қазақстанның экологиялық саясаты негізгі неғұрлым маңызды актілерді, мысалы, жер қойнауы, су және орман ресурстары туралы заңнаманы жаңартуды; Семей ядролық сынақ полигоны мен Арал апаты қызметінің нәтижесінде зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы заңдарды қабылдауды көздейді.

Экология проблемаларына, қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға негізінен қолданбалы сипаттағы көптеген әдебиеттер арналған. Мақаланың аз ғана бөлігі проблеманың саяси аспектісін қозғайды, Қазақстанның мемлекеттік саясатының экологиялық құрамдас бөлігі іс жүзінде өте аз зерттелген, сондықтан да бұл тың мәселе болып есептеледі.

Қазіргі заманның экологиялық мәселелері-қазіргі әлемдік өркениет пен мәдениеттің «Ахиллес өкшесі» эпохалық мағынасының белгісі. Өлімге әкелетін экологиялық апаттар бізге жақын арада қауіп төндіреді-және бұл барлық тыныштандыратын және келісетін стратегияларға қарамастан, осы кезеңді кейінге қалдыруға бағытталған жалпы күш-жігерге қарамастан өзінің маңыздылығын жоймай отыр [8].

Мұндай нанымдар көптеген адамдардың санасында берік орныққан, ауыртпалықсыз апатияны немесе одан да жаманы, көпшіліктің абайсыз гедонизмін және сөзсіз татуласқан зиялы қауымның ауыр цинизмін тудырады. Екінші жағынан, экологиялық қауіп әрекетсіздікті ақтауға қызмет етпеуі керек, осылайша тұңғықтың шетіне қарай ессіз жарыс жүзеге асырылмақ.

Бүгінгі таңда Қазақстанның экологиялық жүйелерінің нақты жай-күйі саясаткерлердің, мемлекет қайраткерлерінің және ел тұрғындарының одан әрі әрекетсіздігі ұлт денсаулығының генетикалық деңгейде одан әрі бұзылуын және соның салдарынан Қазақстанның тарихи аренадан кету қаупын тудырады.

Экологиялық мәселелерді шешудің көптеген жоспарлары экологиялық жағдайды тұрақтандыруға қабілетсіз. Әлем елдерінің саяси ерік-жігерінің жетіспеушілігі, экономикалық шығындарға баруға дайын еместігі бұрыннан жасалған және қол қойылған келісімшарттардың орындалуына, сондай-ақ жаңа келісімшарттардың қабылдануына кедергі келтіреді. Бұл дәрежеде жекелеген мемлекеттердің экологиялық саясатты жүзеге асырудағы рөлін асыра бағалау қиын, әсіресе табиғи ресурстардың ерекше қоры бар Қазақстан Республикасына тікелей қатысы бар.

Әлбетте, мемлекеттің экологиялық саясаты тек заң шығарушы немесе атқарушы органдардың қызметіне ғана қатысты болмауы керек. Мұндай жүйе әдейі тиімсіз болады. Экологиялық саясат-көптеген күштердің өзара әрекеттесу процесі. Егер қоғамда үстем әлеуметтік парадигма, базалық құндылықтар жүйесі, қоғам мен мемлекеттің негізгі әлеуметтік күштерін орналастыру, халықтың экологиялық проблемаларға қызығушылық деңгейі, халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейі сияқты аспектілер ескерілмесе, ешқандай нормативтік құқықтық актілер экологиялық дағдарысты реттеуге қабілетті емес.

Осы саладағы елеулі кемшіліктерге қарамастан, мемлекеттік экологиялық саясат қоршаған ортаны қорғау саласындағы қазіргі заманғы талаптарға атқарушы деңгейде жауап бермейді, мұны тиімділік деңгейінің төмендігі, көбінесе осы салада жүргізілетін іс-шараларға жол бермеу дәлелдейді.

Экологиялық саясатты дамытудың негізгі бағыттары ҚР Президентінің 2010-2020 жылдарға арналған Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасымен айқындалды. Құқықтық саясат тұжырымдамасының ережелерін іске асыру, сондай-ақ нарықтық қатынастарды дамыту және оларға сәйкес ұйымдық-шаруашылық құрылымдарды қалыптастыру әлеуметтік саладағы терең өзгерістер, мемлекеттік билік деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату жолымен мемлекеттік басқаруды жетілдіру, сондай-ақ табиғат пайдалануды жаңа жағдайларда дамыту су, жер, орман заңнамасын жетілдіру және оның негізінде су, жер және орман ресурстарын басқару жүйесін уақыт талаптарына бейімдеу қажеттілігін туындатты.

Мемлекеттегі экологиялық және экономикалық өзгерістерге деген көзқарастарды өзгерту, ресурстарды барынша үнемдеуге және оларды пайдалану тиімділігіне бағытталған дамудың экономикалық моделін сандық және сапалық қайта құру қажет-адамзатқа күтілетін позицияны алуға мүмкіндік беретін және оқиғаларды бақылаудың ешқандай құралдарын бермейтін экономикалық теориялардан айырмашылығы, «экологиялық» тұжырымдамалар барлық зияткерлік және ғылыми-техникалық әлеуетті жұмылдыруға мүмкіндік береді. Оқиғаларды дамытудың ықтимал нұсқаларын болжау және алдын-алу үшін; табиғи ресурстардың өсіп келе жатқан ақысының өсуіне негізделген табиғатты пайдалану шегін анықтау қажет; егер экономикалық кіріс шығынға ұшыраса және өндіріс өндіргеннен гөрі көп құндылықтарды жойып, жойса, экономикалық прогресті прогресс деп санауға болмайтынын түсіну; экономикалық пайданы есептеу кезінде табиғи ресурстардың құндылығын ескеру, мысалы, ЖІӨ міндетті түрде осы параметрді қамтуы керек; экологиялық әсер беретін экономикалық шараларға басымдық беру; ресурстарды тиімді үнемдеуге мүмкіндік беретін экономиканы экологиялық теңгерімделген құрылымдық-технологиялық қайта құру болып есептеледі [9].

Осы бағытта елеімізде жаңа Экологиялық Кодекс қабылданды, осы Кодексте экологиялық қауіпсіздік деңгейі озық технологияларға бағдарланған халықаралық стандарттарға сәйкес келтірілген. Осы Кодекстің қабылдануына байланысты «қоршаған ортаны қорғау туралы», «атмосфералық ауаны қорғау туралы», «экологиялық сараптама туралы» заңдар және бірқатар заңға тәуелді актілер күшін жойды [10].

Қорытындылай келе, халықаралық ынтымақтастық саласындағы экологиялық саясатты іске асыру бұрын қабылданған халықаралық конвенциялар мен келісімдерге қосылу, өңір ауқымында немесе кейіннен ұлттық деңгейде заңнамалық шаралар қабылдай отырып, екіжақты деңгейде жаңа халықаралық шарттар жасасу түрінде жүзеге асырылады. Қазақстанның халықаралық экологиялық конвенциялар бойынша жұмысқа қатысуы елдің экологиялық қызметтің жалпы әлемдік процесіне қосылуына ықпал етеді.

Қазақстан климаттың өзгеруі, шөлейттенуге қарсы күрес және биоалуантүрлілікті сақтау жөніндегі аса маңызды халықаралық конвенцияларға қосылды, Еуропалық экономикалық комиссияның (ЕЭК), БҰҰ-ның Орхус және трансшекаралық конвенцияларын, Киото хаттамасын ратификациялады, БҰҰ-ның Тұрақты даму комиссиясының мүшесі болды. Бұл құжаттар еліміздің экологиялық саясатының әлемнің үздік бағдарламаларымен сабақтас екендігінің айқын дәлелі болып есептеледі.

Жаһандану дәуірінде экологиялық қауіпсіздік бірінші кезектегі мәнге ие болады, өйткені табиғи ресурстарды шексіз тұтыну апатқа әкелуі мүмкін, нәтижесінде әр мемлекет экологиялық қатынастарды реттеуге және өзінің экологиялық саясатын жасауға өз тәсілдерін дамытады. Қазақстан өзінің тәуелсіздік жылдарында Қазақстандағы экологиялық саясатты дамытудың бірнеше кезеңінен өтті, ол кезеңдер елімізге тұрақты даму мүмкіндігіне қол жеткізді.

Еліміздің болашағы үшін күрделі жағдайларда қабылданған қазір іске қосылған, қолдау тапқан бұл құжаттарда қоршаған ортаны қорғаудың және мемлекет пен құқықтың экологиялық қауіпсіздігінің негізгі тұжырымдамалық ережелері мен принциптерін қамтитын қоғам мен табиғаттың өзара іс-қимылының саяси тұжырымдамасы анықталған.

Қорытындылай отыра айтпағымыз, Қазақстан Республикасы табиғатқа және табиғи ресурстарға зиянды әсерін азайту және халықтың әл-ауқатын жақсарту мақсатында адам қызметін басқаруға бағытталған өзінің экологиялық саясаты мен экологиялық нормативтік-құқықтық базасы бар. Сондай-ақ, Қазақстан экологиялық салада бірқатар халықаралық міндеттемелерге ие (бұл Киото хаттамасы, Париж келісімі және басқа да халықаралық келісімдер аясында Қазақстанның нәтижелерін дәлелдейді). Сонымен қатар, қазақстандық тараптың экологиялық қауіпсіздік стратегиясы аясында тұрақты дамуға көшу жоспары бар. Осының бәрінен Қазақстанның экологиялық саясатты дамытудың стратегиялық көзқарасы бар және жаһандық экологиялық тенденциялар мен проблемаларды мұқият қадағалап отырғанын көре аламыз.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Жаханова Л.З. Право человека на благоприятную окружающую среду // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XVI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 1(16). URL: [http://sibac.info/archive/guman/1\(16\).pdf](http://sibac.info/archive/guman/1(16).pdf) (дата обращения: 21.02.2021).
2. Конституция РК от 30 августа 1995 года. – Алматы: Юрист, 2013.
3. Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. – 4-е издание. – М. 2010.
4. Елюбаев Ж. С. Законодательство Республики Казахстан по охране окружающей среды: проблемы нормотворчества и правоприменения / Ж. С. Елюбаев // Традиции и инновации в праве: материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию юрид. фак. и 50-летию Полоц. гос. ун-та, Новополоцк, 6-7 окт. 2017 г.: в 3 т. / Полоц. гос. ун-т, Регион. учеб.-науч.-практ. Юрид. центр; редкол.: И. В. Вегера (отв. ред.) [и др.]. – Новополоцк: Полоцкий государственный университет, 2017. – Т. 2. – С. 210.
5. Байдельдинов Д.Л., Бекишова С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы: Жеті-Жарғы, 2004. – 38 с.
6. Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы: Дәуір, 2003. – 328с.
7. Назарбаев Н.А. Новый этап демократизации Казахстана - ускоренное развитие свободного демократического общества // Казахстанская правда. 2007 год. – 17 мая.
8. Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. – Алматы: Жетіжарғы, 1995. – 188 с.
9. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии». – Астана, 2006 [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – Режим доступа: www.akorda.kz.
10. Экологический Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>.

References:

1. Zhahanova L.Z. Pravo cheloveka na blagopriyatnyuyu okruzhayushchuyu sredu // Nauchnoe soobshchestvo studentov XXI stoletiya. Gumanitarnye nauki: sb. st. po mat. XVI mezhdunar. stud. nauch.-prakt. konf. № 1(16). URL: [http://sibac.info/archive/guman/1\(16\).pdf](http://sibac.info/archive/guman/1(16).pdf) (data obrashcheniya: 21.02.2021).
2. Konstituciya RK ot 30 avgusta 1995 goda. – Almaty: Yurist, 2013.
3. Brinchuk M.M. Ekologicheskoe pravo: Uchebnik. – 4-e izdanie. – M. 2010.
4. Elyubaev Zh. S. Zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan po ohrane okruzhayushchej sredy: problemy normotvorchestva i pravoprimeneniya / Zh. S. Elyubaev // Tradici i innovaci v prave: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posvyashch. 20-letiyu yurid. fak. i 50-letiyu Poloc. gos. un-ta, Novopolock, 6-7 okt. 2017 g.: v 3 t. / Poloc. gos. un-t, Region. ucheb.-nauch.-prakt. Yurid. centr; redkol.: I. V. Vegera (otv. red.) [i dr.]. – Novopolock: Polockij gosudarstvennyj universitet, 2017. – T. 2. – S. 210.
5. Bajdel'dinov D.L., Bekishova S.D. Ekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan. – Almaty: Zheti-Zharzy, 2004. – 38 s.
6. Kul'teleev S.T. Ekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan. – Almaty: Dair, 2003. – 328s.
7. Nazarbaev N.A. Novyj etap demokratizacii Kazahstana - uskorennoe razvitie svobodnogo demokraticeskogo obshchestva // Kazahstanskaya pravda. 2007 god. – 17 maya.
8. Bajdel'dinov D.L. Ekologicheskoe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan. – Almaty: Zhetizharzy, 1995. – 188 s.
9. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana «Kazahstan na poroge novogo rывka vpered v svoem razvitii». – Astana, 2006 [Elektronnyj resurs] // Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan. – Rezhim dostupa: www.akorda.kz.
10. Ekologicheskij Kodeks Respubliki Kazahstan ot 2 yanvarya 2021 goda № 400-VI ZRK <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>.

**ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY**

УДК 349.3

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.06>

Мейірбекова Г.Б.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан Республикасы*

**ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУДЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСУЫ –
ҰЙЫМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ**

Аңдатпа

Мақалада еңбек қауіпсіздігі мен еңбек қорғау жүйесін басқару жүйесінің теориялық аспектілерін қарастыра отырып, экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан еңбек қауіпсіздігі мен еңбек қорғау бойынша жұмысшылардың денсаулығын басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсынылған іс-шараларды негіздеуге назар аударылған.

Автормен Қазақстандағы жұмыскерлердің еңбек қауіпсіздігі мен еңбек қорғау жүйесінде әлеуметтік құқығын қорғайтын заңнамаларға жалпы түсінік беру арқылы, олардың осы кезге дейінгі қолдану жағдайлары, ерекшеліктері талданады. Сонымен бірге, мақалада қазіргі заман талабындағы кәсіпорындардағы еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау жүйесінің ерекшеліктері мен құқықтық аспектілері және оны шешудің тиімді жолдары мен міндеттерінің сан алуандығына тоқталады. Еңбек құқықтық қатынас бойынша жұмысшылардың денсаулығын басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу процесіндегі әлеуметтік құқықтарын қорғауды реттейтін заңнамаларды жетілдіру туралы айтылады.

Түйінді сөздер. Еңбек қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, әлеуметтік құқық, экономика нарығы, жұмыскер, ұйым, еңбек кодексі, азаматтық кодекс.

Meirbekova G.

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Kazakhstan*

**IMPLEMENTATION OF LABOR PROTECTION-THE BASIS OF
SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF THE ORGANIZATION**

Abstract

The article focuses on the substantiation of the proposed measures to improve the health management system of employees for safety and labor protection from an economic and social point of view, considering the theoretical aspects of the safety and labor protection management system.

The author analyzes the conditions and features of the application of legislation that protects the social rights of employees in the system of occupational safety and health in Kazakhstan. At the same time, the article deals with the features and legal aspects of the system of safety and labor protection at enterprises in modern conditions and the variety of effective ways and tasks to solve it. We are talking about improving the legislation regulating the protection of social rights of employees in the process of developing proposals for improving the system of health management of employees in labor relations.

Keywords. Labor safety, labor protection, social law, economic market, employee, organization, Labor Code, Civil Code.

Меирбекова Г.Б.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Казахстан

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ОХРАНЫ ТРУДА-ОСНОВА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В статье уделено внимание обоснованию предложенных мероприятий по совершенствованию системы управления здоровьем работников по безопасности и охране труда с экономической и социальной точки зрения, рассматривая теоретические аспекты системы управления безопасностью и охраной труда.

Автором проанализированы условия и особенности применения законодательства, защищающего социальные права работников в системе безопасности и охраны труда в Казахстане. Вместе с тем, в статье затрагиваются особенности и правовые аспекты системы безопасности и охраны труда на предприятиях в современных условиях и многообразие эффективных путей и задач ее решения. Речь идет о совершенствовании законодательства, регулирующего защиту социальных прав работников в процессе выработки предложений по совершенствованию системы управления здоровьем работников по трудовым правоотношениям.

Ключевые слова. Безопасность труда, охрана труда, социальное право, рынок экономики, работник, организация, трудовой кодекс, Гражданский кодекс.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Конституциясының 24- бабына сай, «Әркімнің қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайына, еңбегі үшін нендей бір кемсітудің сыйақы алуына, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғалуға құқығы бар» [1].

Жұмыскерлердің еңбек және денсаулығын қорғау - бұл құқықтық, әлеуметтік – экономикалық, емдік алдын алу, оңалту және өзге де іс-шараларды қамтитын еңбек қызметі процесінде қызметкерлердің өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі. Қауіпсіз және салауатты еңбек жағдайлары ҚР Конституциясы, ҚР Еңбек кодексі, ҚР Азаматтық кодексі, Еңбекті қорғау туралы қазақстандық заңнамалары және тағы басқа да регламенттеуші құжаттардың талаптарына жауап беруі тиіс.

Қазақстан Республикасы Президенті Қасымжомарт Тоқаев та өзінің Жолдауында: «...Жалпы, бізге әлеуметтік саясаттың жаңа парадигмасы керек. Әлеуметтік қамтамасыз ету саласы 17 заңмен және заңға сәйкес ондаған актімен реттеледі. Бұл реттеу ісінің күрделенуіне және жүйесіздігіне әкеп соқтырды. Соның салдарынан мемлекет жауапкершілігі айқындалмай, азаматтар өз құқықтарын жете түсінбей жүр. Үкіметке еліміздің Әлеуметтік кодексін әзірлеу жұмысын бастауды тапсырамын»-деген болатын [2].

Еңбекті және қызметкерлердің денсаулығын қорғау - бұл өндірістік объектілерді еңбекті қорғау талаптарына сәйкестігін сертификаттаудың еңбек ережелері процесінде қызметкерлердің өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі; кәсіпорындарды жобалаудың санитарлық нормалары мен ережелері, қауіпсіздік техникасы талаптарына сәйкестігін нақтылайды.

Жалпы жұмыс берушілер мүмкіндігіне қарай қауіпсіз және салауатты өндірістік ортаны қамтамасыз етуге, соның ішінде қазіргі пандемия жағдайында соған ұқсас вирустардың таралуын тежеуге шаралар қабылдауға міндетті. Еңбекті қорғау шаралары әр кәсіпорынның ерекшелігіне байланысты және қауіптерді бағалау нәтижелеріне қарай әзірленуі тиіс.

Қызметкерлер клиенттермен тығыз байланыста болатын, денсаулық сақтау сияқты бірқатар секторларда эпидемияның алдын алу және оған қарсы іс-қимыл шаралары басқа

секторларға қарағанда қатал болуы тиіс. Ең бастысы, жұмыс берушілер қауіптерді анықтап, оларға қарсы тұру және барынша азайту бойынша тиісті шаралар қабылдауы тиіс [3].

Санитарлық-гигиеналыққа жататын факторларға ұйым жағдайында сыртқы өндірістік ортаның жай-күйін, яғни ауаның тазалығын, табиғи және жасанды жарықтандыру деңгейін, шудың, дірілдің, әр түрлі сәулелердің деңгейін, уытты заттармен жанасуды, сондай-ақ өндірісте санитарлық-тұрмыстық қызмет көрсетуді қамтамасыз ету барысында еңбек қауіпсіздігі сақталады. Қазіргі кезеңде бұл мәселелерді жүзеге асыру еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі инженер-маманға да жүк түсті. Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі инженердің барлық жұмысы еңбектің қауіпсіз жағдайын жасауға бағытталған. Оның басты міндеті - еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау бойынша шараларды ұйымдастыру және ол күн сайын жұмыс орнында коронавирустың таралу қатерін азайту үшін маскалардың болуын, қолды және үйжайларды өңдеу үшін зарарсыздандыратын құралдардың болуын тексеріп отырады.

Нәтижелер. Психофизиологиялық еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету ол нақты еңбек түрінің мазмұны мен сипатына және ағзаның физиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келуіне байланысты болатын фактор.

Еңбек қауіпсіздігінің қамтамасыз етуде әлеуметтік – психологиялық фактор еңбек ұжымы мүшелерінің өзара қарым-қатынас сипатымен және басшылықпен, ұжыммен еңбек нәтижелерін бағалаумен, жеке перспективалардың болуымен немесе болмауымен, қоғамдық ұйымдардың қызметімен анықталады. Эстетикалық еңбек қауіпсіздігін сақтау факторы өндірістік үй-жайлардың, жабдықтардың, жұмыс орындарының, демалыс орындарының, арнайы киімнің интерьерін сәтті конструкторлық және көркем шешу нәтижесінде қызметкерлердің жағымды эмоцияларының қалыптасуына байланысты туындайтын фактор.

Емдеу-алдын алу бойынша еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету дегеніміз қызметкердің денсаулығын тұрақтандыруға мүмкіндік беретін қолданыстағы денсаулық сақтау жүйесімен, сондай-ақ кәсіпорынның емдеу-алдын алу бағдарламаларын іске асыруға тартылу дәрежесімен байланысты.

Құқықтық еңбек қауіпсіздігін сақтау қолданыстағы еңбек заңнамасымен, еңбек қатынастарын реттейтін нормативтік - әдістемелік құжаттамамен, орындалуы қызметкерлердің еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау, яғни жұмысшының денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ережелер мен нұсқаулықтармен анықталады.

Еңбек жағдайларын жақсарту және қауіпсіздік деңгейін арттыру мақсатында кәсіпорындардағы келесі іс-шаралар жүргізілуге тиіс [4, 92 б.]: жұмыс орнында жұмысты ыңғайлы және қауіпсіз ету үшін маман қамтамасыз етуді құруды болжайтын алдын алу іс-шаралары және жұмыс шарттарын дайындау. Қауіпті жағдайларда жұмыс істеушілер үшін қорғау үшін арнайы киім-кешек (каска, дулыға, көзілдірік, "муфталар", маскалар мен респираторлар, арнайы қолғаптар, етік пен бәтеңке, костюмдер, күртешелер, қауіпсіздік белдіктері және т. б.) пайдалану міндетті болып табылады.

Еңбекті қорғау және денсаулықты басқарудың мемлекеттік, республикалық және салалық уәкілетті органдарының, сондай-ақ ұйымдардың өздерінің өзара іс-қимылы негізінде еңбекті қорғау бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру да алдыңғы қатарда тұрған міндеттердің бірі. Еңбекті қорғау бағдарламалары: өндірістегі жазатайым оқиғалардан міндетті әлеуметтік сақтандыру; зиянды өндірістерде жұмыс істейтіндерге мерзімінен бұрын Зейнетақы енгізу; түрлі өндірістерде кәсіби тәуекел деңгейі туралы іс әрекеттерді жүргізуді мемлекет тиісті бағдарламалармен жүзеге асырып отыр. Мемлекеттік статистикалық есеп пен ақпаратты ашық жариялау; еңбекті қорғау саласындағы ғылыми зерттеулерді қаржыландыру, кадрларды даярлау, көрсетілген саладағы жаңа әзірлемелерге қатысты ақпараттық материалдарды басып шығару үшін еңбекті қорғаудың жергілікті және нарықтық қорларын құруды да жүзеге асыру керек.

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің тиісті тарауы, баптары «еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау» мәселелерін реттейді, соның ішінде еңбек жағдайында орын алған жазатайым оқиғалардан жұмыскерлердің әлеуметтік қорғалу жағдайлары да қарастырылады [5].

Ескеретін маңызды жайт, еңбек заңнамасында негізгі қағидаларының қатарына өндірістік қызметтің нәтижесіндегі қызметкердің өмірі мен денсаулығының басымдығы қызықтырады.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі, бұрынғы Еңбек туралы заңға қарағанда, еңбекпен және соған байланысты қатынастарды ғана реттемейді. Сонымен қатар, әлеуметтік серіктестік қатынастар мен еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау мәселелеріне айрықшы ден қойған.

Еңбек шартында міндетті түрде жұмыс орнының сенімді сипаттамалары, оның ішінде қауіпті және зиянды өндірістік факторлар, еңбекке ақы төлеу және осындай жағдайларда жұмыс істеуіне байланысты төленетін Қазақстан Республикасының заңнамасымен ҚР Қауіпсіздік және еңбекті қорғау заңнамасында көзделген арнайы әлеуметтік жәрдемақы, өтемақы және т.б. көрсетілуі тиіс.

Әлеуметтік қатынастарды жиі туындайтын міндетті азаматтық сақтандыру және жұмыс берушінің өмірге зиян келтіргені үшін жауапкершілігі Қазақстан Республикасының Азаматтық заңнамаларымен анықталады [6]. Еңбек қатынастарын орындау кезіндегі қызметкердің денсаулығы жауапкершілігі мен құқығы әлеуметтік, экономикалық және оны іске асырудың ұйымдастырушылық негізін реттеу мақсатында, 2005 жылдың ақпан айында Қазақстан Республикасының «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» заңы еңбек өнімділігі кезінде қызметкердің өмірі мен денсаулығына зиян келтіргені үшін жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық жауапкершілік міндеттері қарастырылды. Сонымен бірге, бірнеше нормативтік құқықтық актілер қабылданды [7].

Әлеуметтік-психологиялық жағдай өндірістік ұжым қызметкерлерінің өзара қарым-қатынасын, оның психологиялық ахуалын сипаттайды. Бұл жағдайды сандық бағалау өте қиын, өйткені нормалар мен стандарттар жоқ. Еңбек және әлеуметтік сақтандыру Ғылыми Зерттеу Институттарында әзірленген жіктемеге сәйкес үш топқа біріктірілген еңбек жағдайларына әсер ететін факторлар бөлінеді. Факторлардың бірінші тобы айқындаушы болып табылады және қоғамда үстемдік ететін өндірістік қатынастармен шарттасады. Екінші топ материалдық-заттық еңбек элементтерінің қалыптасуына тікелей әсер етеді. Факторлардың үшінші тобы жұмыс өтетін жердің климаттық, геологиялық, биологиялық ерекшеліктерінің әсерін сипаттайды [8, 67 б].

Еңбек жағдайына әсер ететін факторларды жіктеу еңбек жағдайларының адам ағзасына, оның денсаулығы мен жұмысқа қабілеттілігіне әсерін сандық бағалау үшін, қолайлы еңбек жағдайларын қамтамасыз етудің неғұрлым тиімді жолдары мен әдістерін айқындау үшін маңызды әдіснамалық мәні бар.

Қорытындылай келгенде, Еңбекті қорғау және еңбек қауіпсіздігі - бұл еңбек қызметінің әлеуметтік, экономикалық нәтижелері жүзеге асырылатын нысан. Сондықтан еңбекті қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласы еңбек еліміздің әлеуметтік жағдайы мен экономикасының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады.

Нарықтағы сәтті ұйым жұмысындағы басты басымдықтардың бірі - еңбекті қорғау мәселесі. Егер кәсіпорында уақытында еңбекті қорғауға арналған жұмыстар жүргізілсе, онда қызметкер еңбекке қабілеттілігін жоғалтпайды.

Ұйым шығынға ұшырайтын өндірістегі жазатайым оқиғалар қауіпін айтарлықтай азаяды. Жұмыс кезінде ҚР «Еңбек кодексінде» және басқа да заңнамалық актілерде көрсетілген, жалпы талаптар мен ережелер қатаң сақталуы керек.

Тиімді және қауіпсіз жұмыс тек жұмыс орнындағы еңбек жағдайлары еңбек қауіпсіздігімен еңбекті қорғау саласындағы халықаралық стандарттардың барлық талаптарына сәйкес келген жағдайда мүмкін болады.

Қорыта келгенде, жұмыскерлердің өмірі мен денсаулығын сақтаудың басымдығы әлеуметтік жалпыадамзаттық қағидат болып табылады, және дәл осы қағидатты Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде бекіту - жұмыс берушінің міндеттерімен қатар оның жұмыскерлеріне қауіпсіз және қолайлы еңбек жағдайларын қамтамасыз ету бойынша міндетін бірінші орынға ұсынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30.08. - Алматы: Жеті Жарғы, - 2019.-97 б.
- 2 Тоқаев Қ.К. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек // <https://www.akorda.kz/>
3. Қазақстан жұмыс берушілері үшін нұсқаулық: COVID-19 жағдайында еңбекті ұйымдастыру// <http://krrk.kz/wp-content/uploads/2020/06/%D0%A1OVID-Kaz-KAZ.pdf>
- 4 Хамзин А.Ш. Хамзина Ж.А. Жапаков С.М. Қазақстан Республикасының Еңбек құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімдері. Оқулық. Үшінші басылым. – Алматы: Жеті Жарғы, 2019. - 204 с.
- 5 Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/>
- 6 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. (Ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 275-V ҚРЗ / <http://adilet.zan.kz/kaz/>
- 7 Қазақстан Республикасының «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 286-VI ҚРЗ/ <http://adilet.zan.kz/kaz/>
- 8 Алдашев С.М. Кәсіпорындарда еңбек жағдайын анықтауға байланысты еңбекті қорғау жүйелерін жетілдіру. // Материалы международной научно-практической конференции / Вестник КазНУ. Серия Юриспруденция. Вып. №74. – Алматы, 2017. — 142-147 бб.

References:

- 1 Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasy 1995 30.08 - Almaty: Zheti Zhargy, - 2019 -97 b.
- 2 Toqayev Q.K. «Zhaңa zhagdajdagy Qazaqstan: is qimyl kezeni» Qazaqstan halqyna Zholdauy. 2020 zhylgy 1 qyrkujek // <https://www.akorda.kz/>
3. Qazaqstan zhmys berushileri ushin nusqaulyq: COVID-19 zhagdajynda enbekti ujymdastyru// <http://krrk.kz/wp-content/uploads/2020/06/%D0%A1OVID-Kaz-KAZ.pdf>
- 4 Hamzin A.SH. Hamzina ZH.A. Zhapakov S.M. Qazaqstan Respublikasynyn Enbek quqygy. Zhalpy zhәne Erekshe bolimderi. Oqulyq. Yshinshi basylym. – Almaty: Zheti Zhargy, 2019. -204 s.
- 5 Qazaqstan Respublikasynyn Enbek Kodeksi 2015 zhylgy 23 qarashadagy № 414-V Қ QRZ. <http://adilet.zan.kz/kaz/>
- 6 Qazaqstan Respublikasynyn Azamattyq Kodeksi. (Erekshe bolim) Qazaqstan Respublikasynyn 1999 zhylgy 1 shildedegi № 275-V QRZ / <http://adilet.zan.kz/kaz/>
- 7 Qazaqstan Respublikasynyn «Mindetti әleumettik saqtandyru turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2019 zhylgy 26 zheltoqsandagy № 286-VI QRZ/ <http://adilet.zan.kz/kaz/>
- 8 Aldashev S.M. Kәsiporyndarda enbek zhagdajyn anyqtauga bajlanysty enbekti qorgau zhujelerin zhetildiru. // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii / Vestnik KazNU. Seriya Yurisprudenciya. Vyp. №74. – Almaty, 2017. — 142-147 bb.

A.S. Beimisheva¹, A.M. Aznabakiyeva², A.K. Akhmedova²

*¹Narxoz university
Kazakhstan*

*²Al-Farabi Kazakh national university
Kazakhstan*

THEORETICAL OVERVIEW OF MIGRATION PROCESSES IN THE CONDITIONS OF REGIONAL DEVELOPMENT

Abstract

The article has a theoretical perspective and analyzes migration processes in the conditions of regional development. The authors give a positive interpretation of the migration process, offering readers an overview of scientific research and theoretical literature related to migration processes in the context of regional development. The main purpose of the article is to conduct a scientific analysis of the current problems of migration processes in the context of regional development and is accompanied by a literary review of the results of various studies in order to identify the factors influencing them and their role. Currently, the Governments of the countries receiving migrants consider citizens in the process of migration as potential investors and participants in the development process. Economic "hopes" are placed on transnational migrants and on diasporas. In this regard, this study presents a theoretical review of the migration process in the so-called positive or optimistic aspect. In addition, the article discusses the theoretical foundations of internal migration in the context of regional development, as well as a set of factors that affect the socio-economic development of the regions. The uneven level of socio-economic development of the regions of the state leads to an unequal attractiveness of the territories for migrants. The capital and major metropolitan areas of the country attract migrants through various labor markets, through obvious labor needs, employment and wage opportunities, high wages, and well-developed social infrastructure. On the contrary, regions with unprofitable economies, lack of jobs and low wages push the population to migrate. Therefore, in Kazakhstan, in the process of internal migration, the movement from villages to cities is widely observed. Accordingly, it is important to give a theoretical overview of the information on both sides. The next article will focus on ways to increase the trend of moving from cities to villages and the factors that affect them.

Keywords: migration process, migration, internal and external migration, migration in the conditions of regional development.

Беймишева А.С.¹, М.А. Азнабакиева², А.К. Ахмедова²

*¹Нархоз университеті
Қазақстан*

*²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

АЙМАҚТАРДЫҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ПРОЦЕСТЕРІНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ ШОЛУ

Аңдатпа

Мақала аймақтардың даму жағдайындағы көші-қон процестерін теориялық перспективада қарастыруға бағытталған. Авторлар аймақтардың даму жағдайындағы көші-қон процестеріне байланысты ғылыми зерттеулер мен теориялық әдебиеттерге шолу жасай

отырып, көші-қон процесіне позитивті тұрғыда түсіндірме жасайды. Мақаланың басты мақсаты аймақтардың даму жағдайындағы көші-қон процесстерінің өзекті мәселелерін ғылыми талдаудан өткізіп, оған әсер етуші факторлар мен олардың рөлін анықтау мақсатында түрлі зерттеулердің нәтижелеріне әдеби шолу жасау болып табылады. Мақала көші-қон мен дамуды теориялық перспективада қарастырады. Қазіргі кезде мигранттарды жіберетін елдердің үкіметтері көші-қон үрдісіндегі азаматтарды әлеуетті инвесторлар мен даму процесінің қатысушылары ретінде қарастыра отырып, оларға, яғни трансұлттық мигранттар мен диаспораларға экономикалық тұрғыда үміт артады. Сол себепті де миграция позитивті немесе оптимистік көзқараста теориялық шолудан өтеді. Сонымен қатар, мақалада көші-қонның аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін тигізуші факторлар жиынтығы талданады. Олар ең алдымен ол мемлекет аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі емес деңгейі мигранттар үшін аумақтардың тең емес тартымдылығына әкеледі. Елдің астанасы мен негізгі мегаполистері өздерінің түрлі еңбек нарықтары арқылы, жұмыс күшіне деген айқын қажеттіліктері, жұмысқа орналасу және жалақы мүмкіндіктері, жалақының жоғары деңгейі және дамыған әлеуметтік инфрақұрылымы арқылы мигранттарды тартады. Керісінше, экономикасы тиімсіз, жұмыс орындары жоқ және жалақысы төмен аймақтар халықты итермелейді. Сол себепті Қазақстанда да ішкі көші-қон процесі барысында ауылдан қалаға жылжу кеңінен байқалады. Сәйкесінше екі жақта ақпараттарға теориялық шолу жасау маңызды. Келесі мақала қаладан ауылға көшу үрдісін арттырудың жолдарын және оларға әсер етуші факторларды зерттеуге бағытталады.

Түйін сөздер: көші-қон процесі, ішкі және сыртқы көші-қон, аймақтардың даму жағдайындағы көші-қон, мигрант.

Беймишева А.С.¹, М.А. Азнабакиева², А.К. Ахмедова²

*¹НАО «Университет Нархоз»
Казахстан*

*²Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Казахстан*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Аннотация

Статья направлена на рассмотрение миграционных процессов в условиях развития регионов в теоретической перспективе. Авторы дают положительную интерпретацию миграционного процесса, предлагая вниманию читателей обзор научных исследований и теоретической литературы, связанной с миграционными процессами в условиях развития регионов. Главной целью статьи является проведение научного анализа актуальных проблем миграционных процессов в условиях развития регионов и сопровождается литературным обзором результатов различных исследований с целью выявления влияющих на них факторов и их роли. В настоящее время правительства стран, принимающие мигрантов, рассматривают граждан, находящихся в процессе миграции, как потенциальных инвесторов и участников процесса развития. На транснациональных мигрантов и на диаспоры возлагаются экономические «надежды». В этой связи в настоящем исследовании процесс миграции подвергается теоретическому обзору в так называемом позитивном или оптимистическом аспекте. Кроме того, в статье рассматриваются теоретические основы внутренней миграции в условиях развития регионов, а также совокупность факторов, влияющих на социально-экономическое развитие регионов. Неравномерный уровень социально-экономического развития регионов государства приводит к неравной

привлекательности территорий для мигрантов. Столица и основные мегаполисы страны привлекают мигрантов через различные рынки труда, через очевидные потребности в рабочей силе, возможности трудоустройства и заработной платы, высокий уровень заработной платы и развитую социальную инфраструктуру. И наоборот, регионы с убыточной экономикой, отсутствием рабочих мест и низкой заработной платой подталкивают население к миграции. Поэтому и в Казахстане в процессе внутренней миграции широко наблюдается перемещение из сел в города. Соответственно, важно дать теоретический обзор информации с обеих сторон. Следующая статья будет направлена на изучение путей увеличения тенденции переезда из городов в села и факторов, влияющих на них.

Ключевые слова: миграционный процесс, внутренняя и внешняя миграция, миграция в условиях развития регионов, мигрант.

Introduction. Currently, the migration process is one of the most pressing and complex issues that arouse the interest of many scientists. In the scientific literature, it is widely reported that there were discussions on issues of migration and development at every stage, for example, opinions on issues of migration and development turned from the developmentalist optimism of the 1950s and 1960s to the neo-Marxist pessimism of the 1970s and 1980s to the optimistic views of the 1990s and 2000s. In the United States, in the Commission for the study of international migration and cooperative economic development in 1989, D. S. Massey (Massey, 1989) described the issue of migration as coinciding with a radical transition from pessimistic to optimistic views of the issue and assesses it as a remarkable phenomenon against the background of the previous atmosphere of widespread skepticism about migration and development. This indicates that the migration process makes a positive contribution to development, which can be used in regional development strategies.

The purpose of the article is to conduct a scientific analysis of the actual problems of migration processes in the conditions of regional development and a literary review of the results of various studies in order to identify the factors influencing them and their role.

Optimistic views on migration and development, which are often found in the vast majority of scientific research today, indicate a small amount of empirical and theoretical literature, as well as a lack of knowledge of past political experience in this area. As a reason for this, we can say that previous research is not based on modern empirical works, and this problem is not related to them.

J.E. Taylor in 1999 (Taylor, 1999) in his work "The new economy of labor migration and the role of money transfers in the migration process" highlights another weakness of research in the field of migration and development. In his opinion, "the causes and consequences of migration should be studied separately, and they form separate sections of scientific literature." He explains this concept with the idea that development factors that influence migration decision-making can also affect the results of development in guiding countries and communities.

In general, one of the tasks set by the proverb is to create a problem model for creating a research tool specifically for the analysis of migration processes in the conditions of regional development in Kazakhstan, as a result of which a literary review of special scientific studies that studied migration processes in the conditions of regional development and trends in its development and influencing factors is carried out.

The methodological basis of the study includes the method of reviewing literature on the topic through domestic and foreign sociological research and scientific articles published in publications with a high index.

In order to reveal the relevance of the topic migration processes in the conditions of regional development, trends and factors of its development, first of all, methods of theoretical analysis and conceptual analysis related to the problem of migration in the conditions of regional development were used. In addition, to achieve the purpose of the article, the method of information synthesis made it possible to correctly analyze migration processes in the conditions of regional development.

Results and discussion.

The main issues of the article are related to the identification of migration issues that contribute to the development of regions, based on the results of research published in foreign and domestic publications in recent years. How are the positive aspects of the migration problem identified in theoretical analysis? Consideration of migration and development from a theoretical perspective. Theoretical basis of internal migration in the conditions of regional development. What factors influence them? The article provides a literary review on the main topic, taking these issues into account.

The problems of migration in the context of regional development are becoming more relevant, and the issues of an optimistic view of migration processes among researchers are becoming more relevant. Because the governments of the countries that are currently sending migrants, considering citizens in the migration process as potential investors and participants in the development process, rely on them, i.e. transnational migrants and diasporas, economically. This is an urgent issue related to the external migration process, that is, a citizen who is a migrant abroad is considered as an investor or income-generating investor in his country, an economic booster and an increase in the number of employed people.

The first researchers with an optimistic approach to this problem were R.S.Jones (1998), D.Kapoor (2003) and D.Rahta (2003). According to them, the growth of remittances is often considered an effective tool for income redistribution, poverty reduction and economic growth, rather than large bureaucratic development programs or development assistance. However, the problem of migration, according to J.E.Taylor (1999), believes that the recent rediscovery of the age of development is usually accompanied by a certain indifference to the concepts that emerged as a result of research and political practice conducted decades ago. At the same time, there is a new trend of separate studies of the causes and consequences of migration, which form separate areas of migration problems. This is very sad, because the development factors that influence migration decisions can shape the results of the development of sending countries and communities. Third, scientific discussions about migration tend to artificially distinguish the causes (determinants) and consequences (effects) of migration development from the general processes of social (including economic) changes.

J.E.Taylor (Taylor, 1999), on the contrary, believes that migration should first be considered as a process that is an integral part of the broad transformation processes included in the term "development". But, at the same time, the second considers migration as having its own internal, self-sufficient and self-changing dynamics. Third, Migration believes that transformational processes have an impact. This contextuality has important theoretical implications. J.E.Taylor (Taylor, 1999) concludes that since migration is not an exogenous variable, but an integral part of broad social processes and development processes, the impact of migration on development is also fundamentally heterogeneous.

In his work "Migration and development: a theoretical perspective", published in the International Migration Review by Hain de Haas (Oxford University Press, 2010), the author argues that "the real debate about migration and development has developed separately from the general theory of migration." The reason why he thinks so: "...due to their concentration on migration processes or in societies that accept migrants, general theories of migration do not give many clear explanations about the nature of migration effects on development in the sending countries, not to mention the heterogeneity of such effects. Therefore, it is possible to learn from the opinion that real discussions about migration and development should be considered in the broader context of social and migration theory."

In one of Hain de Haas' arguments, it is argued that according to the prevailing views in development theory of the 1950s and 1960s, returning migrants were seen as important agents of change and innovation. It is expected that migrants will bring not only money, but also new ideas, knowledge and entrepreneurial views. Thus, migrants are expected to play a positive role in development and contribute to the spatial spread of modernization in developing countries. In

addition, according to the author, money transfers were considered to play an important role in stimulating economic growth.

According to D.S.Massey (Massey, 1998), it is explained that in the migration process, capital flows go directly in the opposite direction, that is, from countries that send migrants with labor shortages to countries that send migrants with economic capital deficits. Ultimately, the process of equalizing the price of factors of production (the Heckscher-Olin model) assumes that migration stops after the origin and level of wages at the destination are combined.

G.M.Shapiyev, D.B.Dauen (Shapiyev, Dauen, 2020) in their research, making an in-depth analysis of the economic type of migration, noted that attracting labor from China and other foreign countries to Kazakhstan is a specially regulated policy by the state, explaining this process as a requirement of time. During the transition to a market economy, Kazakhstan has settled the problem of shortage of highly qualified specialists in the field of economy and management. At the same time, at the legislative level, the problems of supporting compatriots living in other countries had a certain solution. Effective public policy was influenced by the return of 117,698 families between 1993 and 2005. The increase in the country's population, which ranks 9th in the world by territory, has a positive impact on its economic development and preservation of national security [P. 8. 26].

Since the 2000s, the study of migration has led to two different points of view among researchers. J.E.Taylor (Taylor, 2006) divided the researchers into two groups. One regarded migration as "migration optimists" who studied the impact of migration on the development of communities and countries that send migrants, and the other as "migration pessimists" who opposed their views. There were constant and sometimes heated discussions between them. Haast (Haast, 2010) believes that this division of migration and development approaches reflects deep paradigm differences in social theory (i.e. functionalist and structural paradigms) and development theory (i.e. paradigms of balanced growth and asymmetric development). This is often interpreted as reflecting ideological differences between neoliberal and state centrist views.

The neo-classical theory of migration considers migration as a form of optimal distribution of factors of production in the interests of the sending and receiving countries. For example, according to M.P.Todaro (Todaro, 1969), in this perspective of "balanced growth", the redistribution of labor from rural, agricultural areas to urban, industrial sectors (at or outside the border) is considered as a prerequisite for economic growth, and therefore as a component of the entire development process. The free movement of the labor force – in conditions of a non-concentrated market environment, which ultimately leads to an increase in the labor deficit, which is interpreted as coinciding with an increase in labor productivity and an increase in the level of wages in countries sending migrants. Such optimistic views are based on early studies of urban migration from rural areas in Europe and the United States, and are based on the historical experience of migration from Europe to North America. Domestic and international labor migration was considered as an integral part of this trend. In the same post-war period, large-scale labor migration from developing countries to developed countries began to gain momentum. Research did not stop in this area.

In the article, it is important to consider the relationship between internal migration prospects and development theory. Therefore, in the next section, the issues of theoretical prospects for development in the process of internal migration are considered.

The main areas of study of internal migration, according to numerous studies, include the following main issues:

- who's moving and why?;
- where do they move from the village to the city or vice versa?;
- what direction are they moving in?;
- how is the transition decision-making process formed?;
- how does this process change over time?

These key questions form the field of internal migration research.

"Who is moving and why?", "where do they move from the yard to the city or vice versa?" the issues expressed through the question relate to the causes and consequences of changing the place

of residence. Approximately, we can distinguish between persons who are driven by education, persons who are driven by place of work, persons who are driven by residence, and persons who are driven by retirement. This classification corresponds to specific stages of the life path and can be attributed to different age groups: people associated with education (from 16 to 20 years), people associated with work (from 21 to 34 years), people associated with housing (from 25 to 49 years) and people associated with retirement (from 49 years and older). However, the question of whether the classification of these engines will continue over time remains open.

As for the origin and purpose of such internal migration, it is possible to distinguish between short-term and long-term migration and movements between different regions: rural and urban. These migration models are again related to the reasons for movement to a certain extent. The driving forces associated with education come mainly from peripheral rural areas with a spectrum of unattractive and less differentiated educational institutions.

Theoretical concepts are suitable for studying the phenomenon of internal migration at the macro and micro levels. For example, the gravitational model is an important concept that explains the structure of internal migration at the macro level. Based on the classical laws of migration, Ravenstein (Ranvenstein, 1972) argues that it is advisable to consider the role of distance between the source and destination of migration in order to assess population flows. In his opinion, the introduction of other regional characteristics in addition to population and distance can expand this model. For example, M.P.Todaro (Todaro, 1969) argues that neoclassical economic theories reflect the role of regional income and workplace differences, in particular, models of interregional migration.

As for intra-city migration, concepts related to the housing market are particularly relevant. This can be explained by the structure of supply and demand in the regional housing market. However, the main disadvantage of macro-level migration theories is that they cannot clearly explain how regional features affect the decision to change residence. In this regard, E.S.Lee (Lee, 1972) described the effect of intermediate barriers. He argued that variables such as distance, physical and political barriers, and the presence of dependent people can hinder migration.

The main work of L.A.Sjastads (Sjastads, 1962) considers migration as the most important investment decision in human capital. In a simple wealth multiplication model, constant movement costs are equated with the net present value of income flows available in an alternative location. In addition, the socio-psychological approach of J.Volpert (Volpert, 1965) characterizes migration as a type of individual or group adaptation to changes in the environment.

The described Research tasks and theoretical developments show that the study of internal migration is at the forefront of science. It is necessary to pay attention to theoretical models and empirical methods that can link the migration decision-making process with the complexity of events in the perspective of a live course.

Based on the studies analyzed during the writing of the article, the following main factors affecting migration were identified:

- level of socio-economic development of the country;
- proximity of transport infrastructure;
- climate features;
- kinship and historical ties;
- effective migration policy.

The factor that primarily affects the migration process is the uneven level of socio-economic development of the state's regions. This factor leads to the unequal attractiveness of territories for migrants. Migration Studies as an integrated decision-making process under the influence of different family members are another important area of research. It is also necessary to take into account the impact of broad social networks on the decision to move, as well as on the place of relocation.

The impact of migration on the socio-economic development of Regions is due to the following factors. First of all, it is the uneven level of socio-economic development of the state's regions that

leads to unequal attractiveness of territories for migrants. The capital and major megacities of the country attract migrants through their diverse labor markets, with their obvious labor needs, employment and wage opportunities, high levels of wages and developed social infrastructure. On the contrary, regions with inefficient economies, no jobs, and low wages are pushing the population. The capital and major megacities of the country attract migrants through their diverse labor markets, with their obvious labor needs, employment and wage opportunities, high levels of wages and developed social infrastructure. On the contrary, regions with inefficient economies, no jobs, and low wages are pushing the population. Therefore, in Kazakhstan, in the process of internal migration, there is a widespread movement from rural to urban areas.

The second problem is related to the differences in the transport and geographical location of the regions. Migrants are attracted, of course, by the convenience of their location on Transport Highways, proximity to major cities and state borders, because in such regions it is easier to implement an entrepreneurial direction in the field of Transport Trade, find a job.

It is not a mistake to include climatic conditions for the following reasons. Differentiation depending on climatic conditions has always predetermined the scale and nature of internal migration flows. Obviously, the attractiveness of the land, among other things, is due to the favorable climate, which allows us to develop many sectors of the economy, including agriculture, trade, resort business, and food in general. Many of them are characterized by rapid turnover of funds, it can be assumed that they bring a stable income to the population, including migrants.

Another key factor is the presence of kinship and historical ties. It will especially serve as the basis for reverse migration. In Kazakhstan, this is due to the transition from large cities of great importance to the places of their birth and upbringing. It is especially common to return south from major cities or the capital of the country.

At the same time, the approaches to the implementation of migration policy by regional authorities may change significantly and partially affect the nature and scale of migration flows of the population. An example of this in Kazakhstan is the programs of transition from south to North, which are carried out within the framework of the development of the Kazakh language and the policy of "kazakhization". In addition, protectionist migration policies can attract migrants in some regions, along with a number of other factors.

Conclusion.

Summing up the article, the attempt to conduct a theoretical review of migration processes in the conditions of regional development was successful. This is due to the fact that the article shows that the study of migration and development processes from a theoretical perspective has passed a relevant and comprehensive analysis in science. But, in the Russian literature, a small amount of scientific research in this area was revealed in the review.

Approaches in the field of external migration and Development view migration in an optimistic way. This is evidenced by the thoughts and research results of the authors of concepts and studies in the course of a literary review. The vast majority of researchers have come to the conclusion that the governments of countries that send migrants in today's equal migration process, considering citizens in the migration process as potential investors and participants in the development process, have economic hopes for them, i.e. transnational migrants and diasporas. The author also agrees with this idea, in the next section he considers the theoretical basis of internal migration in the conditions of regional development. The causes and factors that influence it are remembered, and the various views of scientists are subjected to a literary review.

In the third section, a set of factors affecting the socio-economic development of Regions is considered. This set of factors will serve as a guide to the development of a problem model, which is one of the tasks set by the proverb, that is, to create a research tool specifically for the purpose of analyzing migration processes in the conditions of regional development in Kazakhstan.

References:

- 1 Todaro M.P. (1969): *A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries*. In: *American Economic Review*, (59), 138-48.
- 2 Lee E.S. (1972): *A theory of migration*. In: *Demography*, 45-57.
- 3 Sjastaad L.A. (1962): *The Costs and Returns of Human Migration*. In: *The Journal of Political Economy* (70), 80-93.
- 4 Wolpert J. (1965): *Behavioral Aspects of the Decision to Migrate*, in: *Papers and Proceedings of the Regional Science Association* 15, 159-169.
- 5 Taylor J. E. (1999): *The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process*. *International Migration* 37:63-88 Working Papers – Center on Migration, Citizenship and Development
- 6 Taylor M. J, Moran-Taylor M. J, Ruiz D. R. (2006): *Land, ethnic, and gender change: Transnational migration and its effects on Guatemalan lives and landscapes*. *Geoforum* 37:41-61
- 7 Shapiev G.M., Dauen D.B.: *Influence of migration processes in China on Kazakhstan / Abay Kazakh National Pedagogical University*. *Bulletin of KazNPU, series "Social and Political Sciences"*, No.2(70) 2020, pp. 236-242.
- 8 Seisen N.: *Actual issues of migration policy: assessment of the current state / Abay State University*. *Bulletin of KazNPU, series "Social and Political Sciences"*, No.1(53) 2016 pp. 24-28.
- 9 Massey D. S. (1989). *International Migration in Comparative Perspective*. Washington, D.C.: *Commission for the Study of International Migration and Co-operative Economic Development*
- 10 Massey D. S. 1990. *Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration*. *Population Index* 56:3-26

SRSTI 04.51.53

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.08>

A.Mukazhanova¹, R. Japparova², G.Yakiyayeva²

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
Kazakhstan

² Khoja Akhmed Yassawi International Kazakh-Turkish University
Kazakhstan

MODERN FORMATION OF PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH IN MODERN CONDITIONS

Abstract

The article considers the idea of patriotism, which at all times occupied a special place not only in the spiritual life of society, but also in all the most important spheres of its activity – in ideology, politics, culture, economics, ecology, etc. Patriotism is an integral part of the national idea of Kazakhstan, an integral component of national science and culture, developed over the centuries. It has always been regarded as a source of courage, heroism and strength of the Kazakh people, as a necessary condition for the greatness and power of our state.

Key words: patriotism, patriotic education, patriotic dignity.

Мукажанова А.Ж.¹, Джаппарова Р.Т.², Якияева Г.Ш.²

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан Республикасы

² Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Қазақстан Республикасы

ЖАСТАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІ ДАМУ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа

Мақалада қоғамның рухани өмірінде ғана емес, сонымен қатар оның барлық салаларында - идеологияда, саясатта, мәдениетте, экономикада, экологияда және т.б. ерекше орын алған патриотизм идеясы қарастырылады. Патриотизм – бұл Қазақстанның ұлттық идеясының, ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық ғылым мен мәдениеттің ажырамас бөлігі. Ол әрқашан қазақ халқының ерлігі, батырлығы мен күшінің қайнар көзі, мемлекетіміздің ұлылығы мен құдіретінің қажетті шарты ретінде бағаланған.

Түйін сөздер: патриотизм, патриоттық тәрбие, патриоттық сана.

Мукажанова А.Ж.¹, Джаппарова Р.Т.², Якияева Г.Ш.²

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Казахстан

² Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясауи
Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье рассматривается идея патриотизма, которая во все времена занимала особое место не только в духовной жизни общества, но и во всех важнейших сферах его деятельности – в идеологии, политике, культуре, экономике, экологии и т.д. Патриотизм – составная часть национальной идеи Казахстана, неотъемлемый компонент отечественной науки и культуры, выработанный веками. Он всегда расценивался как источник мужества, героизма и силы казахстанского народа, как необходимое условие величия и могущества нашего государства.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, патриотическое сознание.

Introduction

Kazakhstan as a multinational state in modern conditions is faced with the task of developing such a content of patriotism, which will most contribute to the education of Kazakhstani patriots of the 21st century, and not repeat the limited versions of patriotism of the past centuries. The idea of patriotism in the context of the country's renewal should reach a qualitatively new level of interpretation and understanding. Kazakhstani patriotism should express the interests of the state and citizens of Kazakhstan, be at the level of the national idea and occupy a dominant position in relation to any private patriotism. The role and significance of patriotism grows at sharp turns in history, when objective trends in the development of society are accompanied by an increase in the tension of its citizens (wars, invasions, social conflicts, revolutionary shocks, exacerbation of crisis phenomena, the struggle for power, natural disasters, etc.). Manifestations of patriotism in such periods are marked by high noble impulses, special sacrifice in the name of their people, their

Motherland, which makes us talk about patriotism as a complicated and, of course, extraordinary phenomenon.

The position of patriotism is the desire of a person to participate in the modernization of the country, to a sharp increase in the efficiency of the economy, to a volitional concentration of all social forces for a breakthrough, to a way out of lingering apathy and indifference to his own present and future.

Results and discussion

The format of patriotism is the ethnocultural, geopolitical, economic space of Kazakhstan, its powerful development potential. Patriotism in modern Kazakhstan presupposes a corresponding active socio-cultural and other human activity in a team. Patriotism, as a fundamental, social, cultural, subjective correlation of the interests of an individual, collective, society and state to the conditions of its existence, presupposes a high mutual responsibility for stability and security.

In these conditions, a specific person wants his own well-being through being in demand in society, the team strives for stability in a professional and productive space, society is interested in the health and social success of the population, the state is interested in a consolidated competitive society, integrity and national security. Ensuring such unity and harmony is the main condition for the formation of a new basis for the patriotism of the people's life, which implies the gradual and natural inclusion of the whole people in the implementation of reforms, the mobilization of the social potential of the population on the basis of the unity of personal, collective, social and state interests. "The new Kazakhstani patriotism is that should unite the whole society, beyond ethnic differences. New Kazakhstani patriotism is the basis for the success of our multinational and multi-confessional society". [1]

130 ethnic groups live in Kazakhstan and their unification is possible not only under one flag, within one border, but also under one idea. The name of this idea is Kazakhstani patriotism. In the country's development strategy "Kazakhstan-2030", the President of the Republic identified long-term priorities for the country's development: national security, sovereignty and independence through the development of a sense of patriotism and love for their country in all citizens. The Strategy "Kazakhstan-2050" defines the principles of new Kazakhstani patriotism, which is designated as an important condition for the country's entry into the number of 30 developed countries of the world. The foundation of the new Kazakhstani patriotism is the equality of all citizens and their shared responsibility for the successful development of Kazakhstan.

Our state, headed by the Leader of the Nation – N.A. Nazarbayev, does everything to improve the living and working conditions of Kazakhstanis, creates opportunities for creative growth. A striking example of this is the message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, the strategy "Kazakhstan-2050". The message defines the main goals and objectives of the country's development: "Our main goal is to create a welfare society by 2050 based on a strong state, a developed economy and the possibilities of universal labor" [2]. The united, close-knit and friendly people of Kazakhstan, who love their Motherland, continue to increase its wealth by their labor. This is a manifestation of Kazakhstani patriotism in practice.

Patriotic education of youth should be based, on the one hand, on the basis of strengthening democratic values in the mass consciousness, and on the other, on the basis of specific historical traditions of patriotism in Kazakhstan (spirituality, dedication, readiness for self-sacrifice, openness to representatives of all ethnic and religious groups). The history of Kazakhstan is an inextricable interweaving of tragic and heroic principles and not only cannot be forgotten, but should serve as the main starting point and the most important source of information and inspiration in the activities of all subjects of patriotic education. A special role should belong to educational institutions (teaching history, literature based on the use of heroic images), as well as artists and the media, who must realize their responsibility for the patriotic education of the younger generation [3].

The main manifestations of patriotism are pride in the achievement of their country, respect for the history of their people and respect for the people's memory, national values and cultural traditions. The moral and ethical significance of patriotism is expressed in the fact that it is one of

the most important forms of combining and complementing personal and public interests, the unity of man and the homeland.

There is a search for new approaches to the system of patriotic education, taking into account the modern conditions of our society, when our youth is passionate about the Western way of life, skeptical about the national culture, the traditions of their people. In such a dangerous situation, it is necessary to gradually form a new, Kazakhstani patriotism, in which the traditions of the heroic past and today's realities of life should be harmoniously combined. This basis can be considered a formula for the rallying of all nations at the beginning of the third millennium: "The glory of the past - the will of the present - confidence in the future" [3, p. 737-741].

This is a high level of awareness of the younger generation; young people, being guided by the experience of previous generations, are not ready to accept any ideals on faith. Therefore, it is important that the formation of a sense of patriotism occurs from within, becomes an inner conviction of a person, and the task of a teacher is to develop students' cognitive skills, teach independently, construct their knowledge, navigate the information space, develop critical thinking. However, patriotic ideas themselves become genuine in the event that, if they are associated with a sense of respect for other peoples, manifestations of international culture.

The patriotic component should be inherent in the moral education of young people, which is understood as the instilling of a regulating function of behavior in a person. The patriotic aspect of behavior in modern conditions is a factor in the prevention of antisocial phenomena in the youth environment, an element of the education of the necessary traits and qualities of civic education of the individual [4].

The modern stage of the formation of Kazakhstan's statehood highlights the need to raise the entire system of spiritual, value and patriotic education to a new level. The main task of this activity is the formation of a personality capable of perceiving the highest social values, unselfish manifestation of love for their native country. The most important conditions for the formation of patriotism are: patriotic consciousness, psychological and volitional readiness of a person for patriotic behavior. At the same time, as many studies have shown, the patriotic mood of modern youth is quite low, but it is quite explainable by the state in which the modern Kazakhstan society is.

Based on the study of the patriotic upbringing of the personality, the following indicators of the patriotic orientation of the personality and the specific conditions for their manifestation can be determined: motivational characteristics of the activity, ideological readiness, communicative and active orientation, moral and ethical stability, evaluative and critical attitude towards oneself and the people around. Each of the above indicators expresses the level of patriotic upbringing of an individual and is a model, when compared with which it is possible to establish the degree of their conformity, approaching the ideal.

The upbringing of patriotism among young people is associated with the upbringing of respect for ancestors; love for their people and homeland. At the same time, self-patriotic education is directly related to the education of a culture of interethnic relations and ethnic tolerance. Forecasting the sustainable development of society and its socio-political stability is impossible without the implementation of knowledge of the whole spectrum of socio-political sciences.

Conclusion

The modern stage of the formation of Kazakhstani society highlights the need to raise the entire system of patriotic education to a new level. The main task of this activity is the formation of a personality capable of perceiving the highest social values, disinterested manifestation of love for their Fatherland. The most important conditions for the formation of patriotism are: patriotic consciousness, psychological and volitional readiness of a person for patriotic behavior.

Patriotism in Kazakhstan has become a state ideology, one of the main resources for consolidating society. In the public consciousness, patriotism is the most important condition for the preservation and development of our Motherland, an integral historical and social and moral value of the Kazakh people, a system-forming element of the national idea.

In patriotic education as in the direction of state policy, it was possible to transfer the solution to the problem on a systemic basis. One of the most important tasks set in state programs - the creation and functioning of the state system of patriotic education in the country - has been solved to a certain extent. Under the formation of a system of patriotic education, it is legitimate to understand the procedure of its dynamic improvement, qualitative transformations into the integrity and completeness of interrelationships between its structural components, which is externally manifested in an increase in the level of patriotic consciousness and vigorous activity of people.

At the republican and regional levels, the main subjects of patriotic education and their relationship in the management vertical have been identified, the regulatory and financial base of their activities is being strengthened. Patriotic education should become one of the most important directions of state policy, the daily activities of most government bodies, government bodies of the subjects of the Republic, leading public organizations.

The system of patriotic education of young people should provide for the formation and development of socially significant values, citizenship and patriotism in the process of education and training in educational institutions of all types and types; mass patriotic work organized and carried out by state structures by local self-government bodies, social movements and organizations; activities of the media, scientific and other organizations aimed at considering and covering the problems of patriotic education, at the formation and development of the personality of a citizen of Kazakhstan.

References:

1. Nazarbayev N.A. *Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to the Society of Universal Labor [Electronic resource]/ N.A. Nazarbayev// Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. - Access mode: www.akorda.kz.*

2. *Strategy "Kazakhstan-2050". The new political course of the established state. Message of the President of the Republic of Kazakhstan - Leadership N.A. Nazarbayev to the People of Kazakhstan/ http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii*

3. Salikov Zh.K., Muskunov K.S., Sabanbayev N.I. *The role of civil-patriotic education in the system of higher education of the Republic of Kazakhstan// Modern science-intensive technologies. - 2015. - No. 12-4. p. 737-741.*

4. *Speech by the President of Kazakhstan N.A. Nazarbayev at the opening ceremony of the Year of Youth. January 23, 2019/ http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-na-nazarbaeva-na-torzhestvennoi-ceremonii-otkryodei-goda-mol*

5. *Youth policy/ <https://qogam.gov.kz/ru/content/molodezhnaya-politika>*

А.Б.Сарсенова

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

**ЖАСТАР ЕҢБЕК НАРЫҒЫ МЕН РЕСУРСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ:
АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТ**

Аңдатпа

Мақалада жастардың еңбек стратегияларын таңдауды анықтайтын басты факторы ретінде еңбек нарығының әлеуметтік және экономикалық жағдайына талдау жасалынады. Қазіргі жастар еңбек стратегияларын қалыптастыруда және кәсіби карьераларын құруда еңбек нарығының құрылымын ескеру қажет. Еңбек нарығының құрылымы әдетте нақты бір мамандықтардың қажеттілігіне, урбанизация деңгейіне, аймақтардың экономикалық даму ерекшеліктеріне, сонымен бірге жалпы ел экономикасының дамуына байланысты. Сол себепті еліміздің еңбек нарығының құрылымын әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан жан-жақты қарастыру аса маңызды.

Аймақтық еңбек нарығын жүйелі зерттеу аймақтардың ең алдымен, өндірістік күштерді үйлестіру бойынша тиімді шешімдер қабылдауға, инвестициялық рейтингілерін құруға, баяу дамытын аймақтарда жаңа жұмыс орындарын ашу, жергілікті инфрақұрылымды дамытуға және т.б. мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, жастар, аймақ, аймақтық еңбек нарығы.

A.Sarsenova

*Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan*

**SOCIO-ECONOMIC FEATURES OF THE YOUTH
LABOR AND RESOURCE MARKET:
REGIONAL ASPECT**

Abstract

The article analyzes the social and economic state of the labor market as the main factor determining the choice of labor strategies by young people. When forming labor strategies and building a professional career of modern youth, it is necessary to take into account the structure of the labor market. The structure of the labour market generally depends on the needs of specific occupations, level of urbanization, characteristics of regional economic development, and the development of the economy as a whole. Therefore, it is extremely important to comprehensively consider the structure of the country's labor market from a socio-economic point of view.

A systematic study of the regional labor market allows regions to make effective decisions, first of all, on the coordination of productive forces, make investment ratings of regions, create new jobs in slowly developing regions, develop local infrastructure, etc.

Key words: labor market, youth, region, regional labor market.

А.Б.Сарсенова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОЛОДЕЖНОГО РЫНКА ТРУДА И РЕСУРСОВ: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье анализируется социальное и экономическое состояние рынка труда как главный фактор, определяющий выбор молодежью трудовых стратегий. При формировании трудовых стратегий и построении профессиональной карьеры современной молодежи необходимо учитывать структуру рынка труда. Структура рынка труда обычно зависит от потребностей конкретных профессий, уровня урбанизации, особенностей экономического развития регионов, а также развития экономики страны в целом. Поэтому крайне важно всесторонне рассмотреть структуру рынка труда страны с социально-экономической точки зрения.

Системное исследование регионального рынка труда позволяет регионам принимать эффективные решения, прежде всего, по координации производительных сил, составлять инвестиционные рейтинги регионов, создавать новые рабочие места в медленно развивающихся регионах, развивать местную инфраструктуру и т.д.

Ключевые слова: рынок труда, молодежь, регион, региональный рынок труда.

Кіріспе

Демографиялық жағдай, жас-құрылымдық сипаты, өндірістік қарым-қатынас, түрлі топтағы халықтың экономикалық белсенділігі және тағы басқа жағдайлардың әсерімен аймақтық еңбек нарығының ерекшеліктері қалыптасады. Сол себепті, еңбек нарығының динамикасын талдай келе, оларды аймақтың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерімен байланыстыру қажет.

Зерттеудің нысаны: аймақтық еңбек нарығы.

Зерттеудің пәні: аймақтық жастар еңбек нарығының әлеуметтік-экономикалық ерекшелігі.

Мақсаты: Өңірлік еңбек нарығында жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың теңгерімсіздігін тудыратын негізгі факторлар бар. Аймақтық еңбек нарығының дамуына кәсіби білім беру саласындағы өзгерістерде және демографиялық процестерде айтарлықтай әсер етеді. Аймақтық еңбек нарығының жағдайын сипаттау үшін елдің еңбек күші ретінде жастардың аймақтық еңбек нарығының ерекшеліктерін талдау қажет.

Аймақтық экономика дамуының басты құрамы – өңірде әлеуметтік тұрақтылық пен экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін еңбек нарығының тұрақтылығы болып табылады. Осыларды талдамас бұрын, ең алдымен аймақ ұғымының мәнін қарастырайық.

Аймақ – ол табиғи-тарихи кеңістік және сол кеңістікте өмір сүріп жатқан адамдардың әлеуметтік және қоғамдық қызметтерінің жүзеге асуы. Аймақ ұғымына С. Ожеговтің сөздігінде келесідей анықтама беріледі: «Аймақ – қандай да бір ортақ белгілері бойынша біріктірілген үлкен облыс, көршілес елдер мен аумақтар, аудандар» [1]. Ал, әлеуметтік-экономикалық сөздікте «аймақ – үлкен жеке аумақтық бірлік (мысалы, экономикалық, саяси, табиғи және т.б.)» [2], үлкен қазіргі заманғы орыс тілінің сөздігінде «аймақ – қандай да бір жағдайлары және қасиеттерімен ерекшеленетін елдің бір бөлігі» [3] деп белгіленген. Жоғарыда аталған сөздіктердегі тұжырымдамаларға сәйкес, аймақтар әлеуметтік-экономикалық, индустриалдық-өндірістік, динамикалық қасиеттерімен ерекшеленетін және

солардың негізінде жеке-жеке өз алдына аумақтық бірлік құра алатын елдің дара бөліктері ретінде қарастыруға болады. Аймақтық бірліктердің сипаттамасына тоқталайық.

Нәтижелерді талдау

Алматы қаласы еліміздің білім, мәдени, қаржы және іскер орталығы болғандықтан жастар еңбек нарығын талдауға келетін қала. Статистикалық деректерге сәйкес, Алматы қаласы елімізде тіркелген ЖОО саны бойынша алдыңғы орын алады: 2019-2020 оқу жылында – республикада 125 жоғары оқу орны тіркелген, оның 41-і Алматы қ. орналасқан. Ресми деректерге сүйенсек, 2019-2020 жылы республика бойынша жоғары оқу орындарда білім алып жатқан 604 345 мың студенттер тіркелген, олардың 162 680 мың Алматы қаласында білім алып жатқандар. Осы тұрғыдан алғанда Алматы мегаполисі – елдің көп аймақтарын әр түрлі саладағы мамандармен қамтамасыз ететін аймақ деп айтуға болады.

Аймақтық еңбек нарығы аумақ ішілік әлеуметтік-экономикалық аудандар негізінде қалыптасады. Бұндай аудандардың маңызды орталығы есебінде өндіріс орындары мен халықтың едәуір бөлігі шоғырланған облыс аймақтарының ірі қалалары орын алады. Осындай қалалар, әдетте жұмыс орындарына тек жергілікті еңбек ресурстарын емес, сонымен қатар әсіресе жол магистральдар бойында орналасқан көрші аудандар тұрғындарын да жұмылдырады.

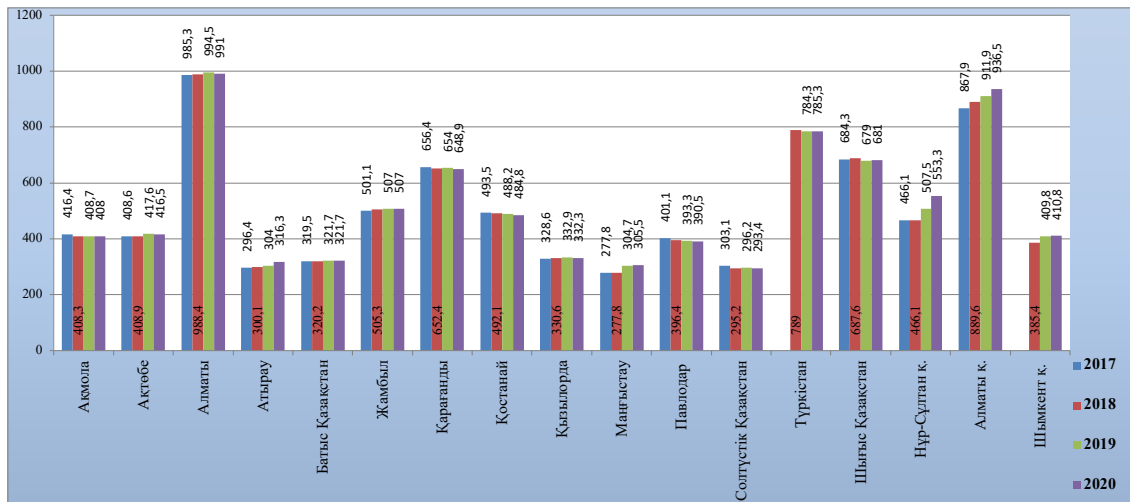
Еліміздің өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайын қарастырмас бұрын, аймақтың еңбек нарығы ұғымына тоқталайық. «Аймақтық еңбек нарығы» ұғымы көптеген әлеуметтік-экономикалық, ғылыми және құқықтық сипаттағы құжаттарда кездесіп жатқанымен нақты бір анықтамасы жоқ.

Социологиялық тұрғыда халықтың әл-ауқаты мен өмірін аймақтық талдау оның әлеуметтік құрылымы, қоғамның аймақтық ұйымдастырылуы әлеуметтану ғылымына сүйенуді талап етеді. Кез-келген аймақ – ол қандай да бір ерекшелігімен айрықшаланатын аумақ. Әлемдік аймақтар сияқты ішкі аймақтарда да қандай жағынан болмасын дамуында теңсіздік болуы мүмкін. Әдетте мұндай теңсіздік, түрлі факторлармен түсіндіріледі: ең алдымен демографиялық, әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, геосаяси, табиғи-климаттық және т.б. Мысалы, еліміздің батыс аймағы адамдардың өмір сүруі үшін қолайсыз табиғи-климаттық жағдайлар тән. Бірақ, табиғи-климаттық жағдайларға қарамастан, басқа аймақтармен салыстырғанда экономикалық жағдайы әлдеқайда жоғары (мұнай-газ қорларының ірі кен орындары шоғырланған).

Аймақтық еңбек нарығына жоғарыда көрсеткендей, әлеуметтік-демографиялық факторлар да әсер етеді. Ресми мәліметтерге сүйенсек, біздің елдің біршама аймақтарында соңғы он жылдықта еңбекке қабілетті тұрғындар саны азайғаны байқалды. Алайда, мемлекетте жүргізіліп жатқан тиімді демографиялық саясатының нәтижесінде, қазіргі таңда аймақтар мен жалпы елімізде жұмыс күшінің жетіспеу мәселесі шешіліп келеді деп тұжырымдауға болады.

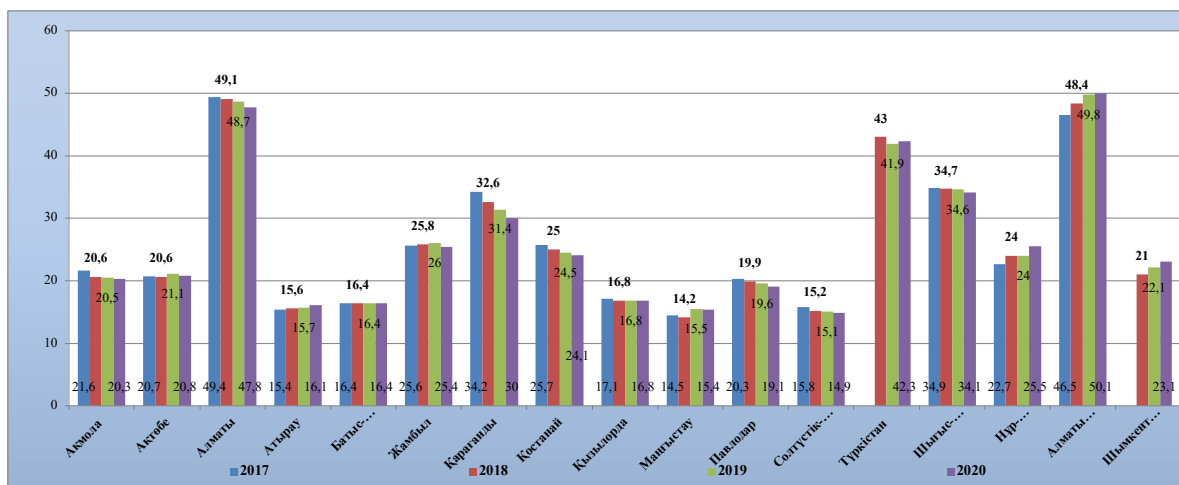
Еліміздің аймақтық еңбек нарығының құрылымын талдайық. Ол үшін ең алдымен аймақтық еңбек нарығына әсер ететін демографиялық факторларды қарастырайық. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің мәліметі бойынша ҚР-ң жалпы халық саны немесе демографиялық құрамы әр аймақта әр келкі болып келеді. Мысалы 2020 жылғы деректерге сәйкес аймақтар бойынша халық тығыз қоныстанған аймақтар: Алматы облысы – 2 055 724, Түркістан облысы – 2 016 037, Алматы қаласы – 1 916 822, Шығыс Қазақстан облысы – 1 369 597, Қарағанды облысы – 1 376 882. Аталған аймақтарда еліміздің халқының шамамен 50% жалпы жиынтық саны мекен еткен. Халық санын болжау кез-келген ел үшін өте маңызды. Елді еңбек күшімен қамтамасыз ету сияқты әлеуметтік-экономикалық процесті халық санының болжамын білу арқылы басқаруға болады.

Аймақтық еңбек нарығының жағдайын сипаттайтын басты көрсеткіштердің бірі жұмысбастылық пен жұмыссыздық болып табылады. 2017-2020 жылдар аралығындағы осы көрсеткіштердің аймақтар бойынша айырмашылығы мен ұқсастығы 1-ші және 2-ші суреттерде келтірілген.

Сурет 1 – ҚР аймақтар бойынша жұмысбасты халық саны (мың адам)

1-ші суреттен байқап отырғанымыздай, жұмыспен қамтылған халық санының жоғары үлесі Алматы облысы, Алматы қаласы, одан әрі Түркістан, Шығыс Қазақстан, Қарағанды облыстарына тиесілі. Еліміздің халық саны бойынша осы аймақтар тығыз орналасқан аймақтардың бірі болғандықтан, сәйкесінше жұмыспен Еңбек нарығының сипаттайтын тағы бір көрсеткіш, яғни еліміз бойынша 2017-2020 жылдардағы жұмыссыз халық санының үрдісі 2-ші суретте көрсетілген.

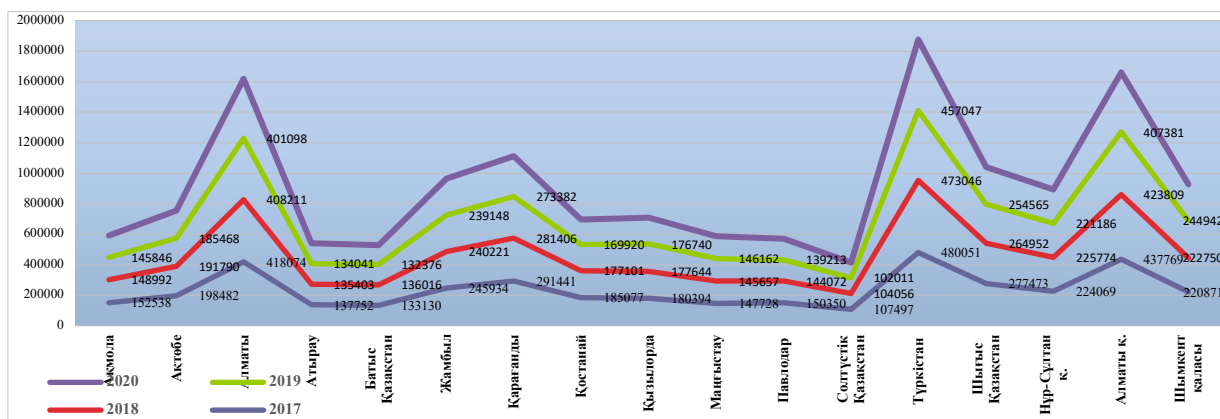

Сурет 2 – ҚР аймақтары бойынша жұмыссыз халық саны (мың адам)

2-ші суретке сәйкес, жұмысбасты және жұмыссыз халық саны бойынша да 1-ші кестеде келтірілген аймақтар (Оңтүстік, кейіннен Түркістан, Алматы, Шығыс Қазақстан, Қарағанды облыстары мен Алматы қ.) алдыңғы қатарда. Бірақ, Оңтүстік Қазақстан, Ақмола, Алматы, Жамбыл, Солтүстік Қазақстан облыстарында жұмыссыздық көрсеткіші жыл сайын тұрақты төмендеп келе жатса, ал Алматы мен Нұр-Сұлтан қалаларында бұл көрсеткіш керісінше жыл сайын өсіп келе жатқанын байқап отырмыз. Біздің пікірімізше, бұл еліміздің әр өңірінен барлық санаттағы адамдардың, соның ішінде әсіресе жастардың Алматы қ. мен Нұр-Сұлтан қаласына жұмысқа орналасу, табыс табу, білім алу мақсатында уақытша немесе тұрақты қоныс аударуға, сонымен бірге көп жағдайда жұмысқа орналасуда қиындықтардың кездесуі нәтижесінде жұмыссыз адамдардың да қатарын толтырып отыр.

Жастар – еліміздің дені сау бөлігі, қоғамның өмірлік күші, үлкен интеллектуалды әлеуеттің тасымалдаушысы және ерекше әлеуметтік-демографиялық топ ретінде қазіргі жағдайда елдің еңбек ресурстарын толықтырудың негізгі көзі болып табылады. Жастардың еңбек әлеуетін тиімді пайдалану экономиканы кадрлармен қамтамасыз ету мақсатында әсіресе өзекті. Азаматтардың бұл санаты мемлекет тарапынан көбірек назар аударуды қажет етеді, өйткені жастарға бірқатар объективті себептерге байланысты алған мамандығы бойынша өз бетінше жұмыс табу қиынға соғып отыр. Осы мәселені қарастырмас бұрын, ең алдымен еліміз бойынша жастар құрамын талдайық.

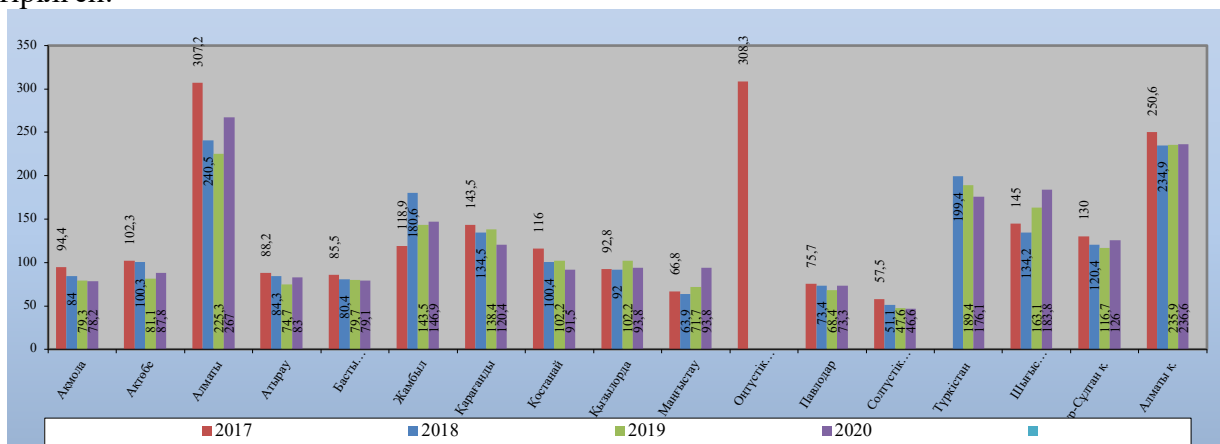
Соңғы ресми мәліметтерге сүйенсек, республика бойынша 14-28 жас аралағындағы жастар жалпы халық санына шаққанда 2020 жылдың басына сәйкес 20,2 %-ы (3 765383 мың адам) құрады. Аймақтар бойынша 14-28 жастағы жастар санының құрамын 3-ші суретте келтірілген.

Сурет 3 – Аймақтар бойынша 14-28 жастағы жастар саны, мың адам

Соңғы ресми мәліметтер бойынша (2020 жыл), жастар саны бойынша көп шоғырланған аймақтар қатарында бірінші Түркістан облысы (465699 мың), екінші орында Алматы қаласы (393845 мың) үшінші орында Алматы облысы (392855 мың) тұр (3-ші сурет). Жастар санының Түркістан мен Алматы облыстарында жоғары болуы бұл аймақтар еліміз бойынша халық санының тығыз орналасқан аймақтарының бірі. Соған сәйкес, шоғырланған жастар саны да көп болады. Алматы қ. бәрімізге белгілі ірі мегаполис және білім орталығы болғандықтан, жоғары білім алу мен тұрақты жұмысқа орналасу мақсатында жастар жоғары қоныстанған аймақ. Бүгінгі күні жастардың өзекті мәселелердің бірі – олардың жұмысқа орналасу мәселесі.

4-ші суретте аймақтар бойынша 15- 28 жас аралығындағы жастардың жұмыспен қамтуы келтірілген.

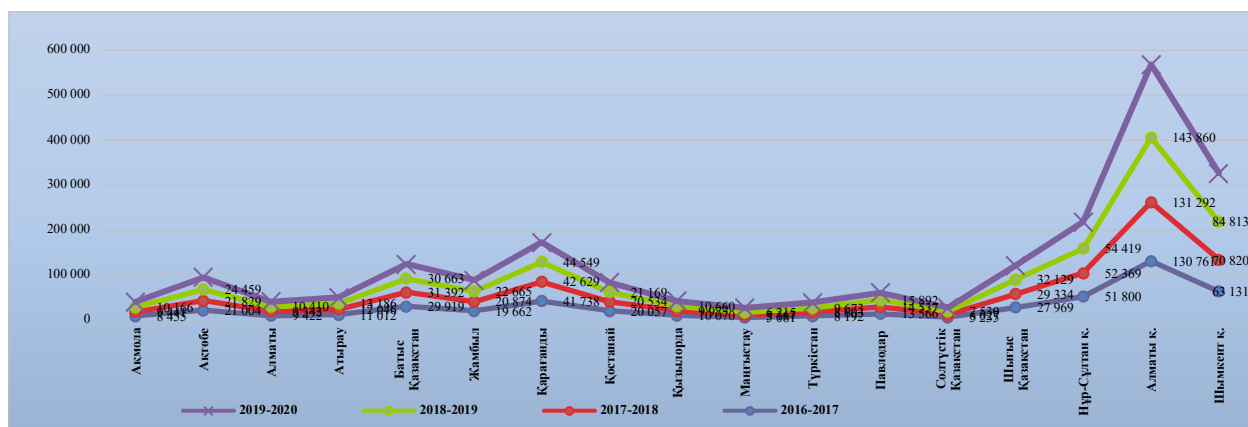
Сурет 4 – Аймақтар бойынша жұмыспен қамтылған жастар саны, мың адам

Келтірілген аймақтар бойынша 2018 жылға дейін жұмысбасты жастар санының жоғары көрсеткіші Оңтүстік облысында одан кейін Түркістан облысында, Алматы және Қарағанды облыстары мен Алматы қаласында тіркелген. 2017 жылы Алматы қаласында жұмыспен қамтылған жастар саны жоғары көрсеткішке жетіп (250 000), 2020 жылы қайта жаймен төмендегенін байқадық. Жамбыл, Қарағанды, Павлодар облыстары еліміздің өндірістік аймақтары болғанымен, қарастырып отырған жылдар арасында жұмыспен қамтылған жастар санының төмен көрсеткішін байқадық.

Сапалы жоғары кәсіби білім – жастардың тиімді жұмысқа орналасуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі. Ұлттық білім беру жүйесінде қоғамның инновациялық потенциалын арттыратын фактор ретінде жоғары білім берудің орны зор. «Білім – ол күш» атты Ф. Бэконның тұжырымы бүгінгі күні жаһандық әлеуметтік-экономикалық ұғымға айналды. Себебі, бүгінгі күні қоғамның күшін елдің табиғи байлықтары емес, ал ұлт интеллектін анықтайтын ол – білім, соның ішінде жоғары оқу орны болып табылады. Танымал әлеуметтанушы Т. Парсонс университеттердің бірнеше қызметтерін бөліп көрсетті: әлеуметтену, яғни оқу нәтижесінде адам өзіне керекті кәсіби құндылықтарды меңгеруі; кәсіби мамандарды үздіксіз дайындау; кәсіби білім беруді арттыру; кәсіби қызмет көрсету нарығын дипломдар арқылы реттеу [4]. Жоғары оқу орындар жүйесі – жоғары білікті мамандарды даярлайтын және еліміздің интеллектуалды потенциалын дамытатын орта. Еңбек нарығын жоғары кәсіби кадрлармен қамтамасыз ететін негіз ретінде білім беру жүйесінің қажеттілігі көптеген отандық және шетелдік әдебиеттерде кездеседі. Мысалы, В.Арчер мен Дж.Дэвисон жастардың жұмысқа орналасуында жоғары білім беру жүйесінің маңыздылығын көрсетіп, ЖОО түлектерді «еңбек нарығына дайын болатындай» интеллектуалды қабілеттер мен қолданбалы практикалық білімдермен қамтамасыз етуі қажет деп пайымдайды [5]. Ал, отандық зерттеушілер З.Х.Валитова мен А.Б.Есимова: «Қазіргі заманда білім беру процесінің мазмұны мен менеджментіне талаптар өзгеріп, білім берудің маңыздылығы артып келеді. Ал бұл өз кезегінде білім беру нарығында бәсекелестікті тудырды. Мамандарды дайындайтын мекеме ретінде жоғары оқу орындардың жауапкершілігі өсті» деп тұжырымдайды [6, 168 б]. М.Садырова қоғамның инновациялық даму негізі білім беру жүйесі екенін көрсетіп, жас мамандардың кәсіби потенциал деңгейін арттыру үшін бірнеше ұсыныстарды ұсынады: жоғары білім беру жүйесінде интеллектуалды әлеуетті зерттеу әдістемесін әзірлеу; Қазақстанның ЖОО түлектерінің кәсіби әлеуетін қалыптастыруда жоғары білім берудің рөлін әлеуметтанулық тұрғыдан талдау; Қазақстан жастарының тиімді жұмыспен қамтуы мен интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру негізі ретінде жоғары білім беру институтының рөлін зерттеу; интеллектуалды ұлт қалыптастыруға бағытталған Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің тұжырымдамаларын әзірлеу [7, 370 б].

2019-2020 оқу жылында ресми деректерге сүйенсек, республика бойынша 125 жоғары оқу орны тіркелген. Оның ішінде 41 – Алматы қ., 15 – Нұр-Сұлтан қаласында, 10 – Шымкент қаласында, 9 – Қарағанды облысында орналасқан. Ал, 127 жоғары оқу орны 2015-2016 оқу жылында жұмыс істеген. Басқа аймақтармен салыстырғанда осы төрт аймақтарда жоғары оқу орындар саны жоғары. Біздің ойымызша, Қарағанды облысы және Түркістан қаласында жоғары оқу орны санының көп болуы басқа аймақтарға қарағанда жастар санының көп болуымен байланысты. Ал, Алматы қаласында бәрімізге мәлім, еліміздің ең ірі және жастар қаласы болуымен сипатталады. Қай аймақта жоғары оқу орны саны көп болса, соған байланысты білім беру мекемелерінде оқитын студенттер саны да көп болады. 5-ші суретте аймақтар бойынша ЖОО-да білім алған студенттер санын қарастырайық.

Сурет 5 – Аймақтар бойынша жоғары оқу орындарда оқитын студенттер саны (мың адам)

5-ші диаграммаға сәйкес, жоғары оқу орындарда оқитын студенттер саны бойынша Алматы қаласынан кейінгі орында Шымкент қаласы тұр. Бұл әрине, жоғарыда қарастырып өткеніміздей екі қалада да жастардың көп шоғырлануымен түсіндіреміз. Білім алып жатқан студенттер санының жоғары көрсеткіші бойынша 2019-2020 оқу жылына сәйкес, екінші және үшінші орындарда Нұр-Сұлтан қаласы (59 297), одан кейін Қарағанды облысы (43 462) тіркелген. 5-ші кесте бойынша, 2016-2017 оқу жылында Маңғыстау облысында 5 081 студент білім алса, 2019-2020 оқу оқы жылында бұл көрсеткіш екі есеге (10 036) артқанын байқадық.

Білікті жастар – ол кадрлық әлеует, кез-келген аймақтың, елдің тиімді әлеуметтік-экономикалық дамуының негізі. Білімге деген сұраныс тек болашақта жұмысқа орналасу мүмкіндігін арттырумен қатар әлеуметтік игілік ретінде де қарастырылады. Яғни, білім жалпы адамның тағдырына, оның құндылықтары, дүниетанымы, мақсаттары және т.б. анықталады. Осы ойға сәйкес, балаларына көптеген ата-аналардың жоғары білім алып беруге ұмтылыстары оларға болашақта жақсы ортаны қамтамасыз ету ниеттеріне негізделген. Мысалы, Қазақстанда көп жағдайда ер балалардың жоғары білім алу шешімдері көп жағдайда әскери қызметті өтеумен түсіндірілсе, ал қыз балалар үшін жоғары білім алу болашақта сәтті, ойдағыдай тұрмысқа шығу мүмкіндігі ретінде түсінік қалыптасқан.

Аймақтардың бәсекеге қабілеттілігін жергілікті университет бітірген түлектерді осы аймақта алып қалу қабілетімен емес, сонымен бірге басқа аймақтардан түлектерді тарту қабілеттілігімен де бағалауға болады. Сонымен, кез-келген аймақ жастарды тек жоғары білім берумен және мекемелерімен ғана қамтамасыз етпей, сонымен қатар жоғары оқу орнын аяқтағаннан кейін сол аймақта алып қалу үшін еңбек нарығында тиімді және қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуі қажет. Білім беру секторы мен жергілікті еңбек нарығы жағдайлары арасында алшақтық байқалса, онда сол аймақ жастарының көші-қоны болуы мүмкін. Егер де керісінше, еңбек нарығы мен аймақтық университеттер арасында өзара тығыз байланыс болса, онда жастардың басқа аймаққа кету процесінде динамикалық тепе-теңдік болуы мүмкін.

Жас мамандардың еңбек нарығында мобильді болып келуін бірнеше себептер арқылы түсіндіруге болады. Бірінші, *отбасылық мәртебесі*. Басы бос жастар отбасылы немесе некедегі жастарға қарағанда мобильді болып келеді. Дж.Баллуэг мен Л.Ли жоғары оқу орнын жаңа бітіріп жатқан отбасын құрмаған түлектер туған өңірінен, мемлекеттен тыс жерлерде жұмыс істеуге бейім екенін көрсетті [86 р. 94]. Яғни, некеде болған немесе ажырасқандарға қарағанда мүлдем отбасын құрмағандар мобильді болып келеді және тіпті отбасын құрғаннан кейінде көп жағдайда әдетте, қыз балалар күйеулеріне еріп қоныс аударуы мүмкін.

Екінші, *әлеуметтік-экономикалық мәртебе*. Жастардың мобильді болуы әлеуметтік-экономикалық факторларға да байланысты. Отбасы табысының жоғары болуы, әрине

жастардың басқа аймақтарда немесе мемлекетте жоғары білім алу мүмкіндігіне ықпал етеді. Отбасының материалдық, экономикалық жағдайы түлектердің көші-қон немесе мобильділігін болжайтын басты маңызды фактор. [8, р. 94]. Сонымен қатар, жалақы мөлшері де жас мамандардың мобильді болуына әсер етеді.

Үшіншіден, *жұмысбастылық*. Жалақысы жоғары болып келетін жастар жартылай немесе толығымен жұмыссыз жастарға қарағанда, мобильді болып келмейді. Керісінше, жұмыссыз жастар тұрақты және жоғары жалақылы жұмысы бар жастарға қарағанда басқа аймаққа қоныс аударуға дайын. Басқа аймаққа көші еңбек күшінің өзгеру жағдайының нәтижесі емес, тек себептілік болуы мүмкін. Сонымен қатар, шағын қалалардың жастары ірі қалалардың жастарына қарағанда, мобильді. Біздің ойымызша, жастардың қалалық жерге қоныс аударуы, әрине өздерінің материалдық жағдайын көтеру, жұмысқа орналасу себептерімен түсіндіріледі.

Қорытынды

Білікті мамандардың аймақтық еңбек нарығы ерекшеліктерін қарастыру маңызды. Түлектердің жұмысқа орналасуы сонымен қатар, аймақтардың дамуымен де байланысты: аймақ дамыған сайын жұмыс орындары да көп болады, түлектердің жұмысқа орналасу деңгейі де жоғары болады. Бұдан мынадай тұжырымға келеміз түлектердің жұмысқа орналасуына тек меңгерген білім деңгейі ғана әсер етпейді, сонымен қатар аймақтардың әлеуметтік-экономикалық және демографиялық факторлары да әсер етуі мүмкін.

Сонымен, тек еңбек күші ретінде жастарға өндіріс орындардың қажеттілігі туралы емес, сонымен бірге мамандық бойынша ақпаратты жинау аймақтық жұмысбастылықтың жағдайы мен болашағын бағалау үшін қажет. Осылайша, кез-келген аймақтың экономикасын өлшеуге және бағалауға болады. Тек, жүйелі аймақтық зерттеулер негізінде өңірлердің инвестициялық рейтингілерін құру, өндірістік күштерді үйлестіру бойынша тиімді шешімдер қабылдануы мүмкін. Сонымен қатар, депрессивті және дамуы баяу аймақтарда жаңа жұмыс орындарын ашу, жергілікті инфрақұрылымды дамыту және т.б. қажет. Себебі, осылардың барлығы аймақтардағы жүйелі еңбек нарығын қалыптастыруға, экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге септігін тигізуі мүмкін.

Список использованной литературы:

1. *Словарь Ожегова толковый словарь русского языка [Электрон.ресурс] // <http://www.ozhegov.org/words/30436.shtml>*
2. *Социально-экономической словарь библиотекаря [Электрон.ресурс] // http://enc-dic.com/social_econom/Region-973.html*
3. *Большой современный толковый словарь русского языка [Электрон.ресурс] // <https://slovar.cc/rus/tolk/100662.html>*
4. *Parsons T., Platt G. The American university. – Cambridge: Harvard Univ. Press, 1973.*
5. *Archer W., Davison J. Graduate employability: What do employers think and want? London, the Council for Industry and Higher Education (CIHE). – 2008// [Электрон.ресурс] <http://aces.shu.ac.uk/employability/resources/0802grademployability.pdf>.*
6. *Валитова З.Х., Есимова А.Б. Проблемы релевантности образовательных стратегии молодежи современному рынку труда // «Стратегия «Казахстан – 2050»: социальное развитие общества»: матер.V Конгресса социологов Казахстана. – Алматы, 2014. - С.167-172.*
7. *Садырова М.С. Трудоустройство выпускников вузов и молодых специалистов как основа инновационного развития казахстанского общества // Политическая наука: особенности и проблемы: матер. междунар. науч.-практ. конф. госв. 75-летию юбилею члена-корреспондента Национальной академии наук Республики Казахстан, д.филос.н., проф. Абсаттарова Р.Б. - Алматы, 2015. – С. 368-371.*
8. *Ballweg J., L. Li. Employment Migration among Graduates of Southern Land Grant Universities // Southern Rural Sociology.- 1992. - №9. – P. 91-102.*

References:

1. Slovar' Ozhegova tolkovyj slovar' russkogo yazyka [Elektron.resurs] // <http://www.ozhegov.org/words/30436.shtml>
2. Social'no-ekonomicheskoy slovar' bibliotekarya [Elektron.resurs] // http://enc-dic.com/social_econom/Region-973.html
3. Bol'shoj sovremennyy tolkovyj slovar' russkogo yazyka [Elektron.resurs] // <https://slovar.cc/rus/tolk/100662.html>.
4. Parsons T., Platt G. *The American university*. – Cambridge: Harvard Univ. Press, 1973.
5. Archer W., Davison J. *Graduate employability: What do employers think and want?* London, the Council for Industry and Higher Education (CIHE). – 2008// [Elektron.resurs] <http://aces.shu.ac.uk/employability/resources/0802grademployability.pdf>.
6. Valitova Z.H., Esimova A.B. *Problemy relevantnosti obrazovatel'nyh strategii molodezhi sovrmennomu rynku truda* // «Strategiya «Kazahstan – 2050»: social'noe razvitie obshchestva»: mater. V Kongressa sociologov Kazahstana. – Almaty, 2014. – S.167-172.
7. Sadyrova M.S. *Trudoustrojstvo vypusnikov vuzov i molodyh specialistov kak osnova innovacionnogo razvitiya kazahstanskogo obshchestva* // *Politicheskaya nauka: osobennosti i problemy: mater. mezhdunar. nauch.-prakt. konf. gosv. 75-letiyu yubileyu chlena-korrespondenta Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan, d.filos.n., prof. Absattarova R.B.* – Almaty, 2015. – S. 368-371.
8. Ballweg J., L. Li. *Employment Migration among Graduates of Southern Land Grant Universities* // *Southern Rural Sociology*.- 1992. - №9. – R. 91-102.

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF
KAZAKHSTAN AND ABROAD**

МРНТИ 11.25.33

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.36>

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹КазНПУ имени Абая
Алматы, Қазақстан*

*²Академия ведущих кадров Бундесвера
г.Гамбург, Германия*

**ПРОБЛЕМА ПАНКИССКОЙ ДОЛИНЫ В ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ РОССИЕЙ И
ГРУЗИЕЙ В ЧЕЧЕНСКИХ ВОЙН**

Аннотация

В статье рассматривается проблема Панкисской долины в отношениях между Россией и Грузией в чеченских войн, которая ещё не изучена в социально-политической науке. В статье более подробно рассматриваются вопросы особенности долины Панкиси и её населения, и её связи с Чечней, поддержки Грузией чеченских боевиков, широкого политического представительства, информационных возможностей и СМИ чеченцев в Грузии, сближения Чечни с Грузией и международным исламским терроризмом, эха в долине Панкиси и т.д. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным, спорным, конфликтным вопросам.

Ключевые слова: политика, население, долина, граница, конфликт, боевик, Чечня, Грузия, Россия, наемник, права, свобода, война, отношения, оружия, справедливость.

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹Абай ат. ҚазҰПУ
Алматы қ., Қазақстан*

*²Бундеспердің жетекші кадрлар академиясы
Гамбург қ., Германия*

**ШЕШЕН СОҒЫСТАРЫННА БАЙЛАНЫСТЫ РЕСЕЙ МЕН ГРУЗИЯ
АРАҚАТЫНАСЫНДАҒЫ ПАНКИС ЖАЗЫҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымында әлі зерттелмеген шешен соғыстарына байланысты Ресей мен Грузия арақатынасындағы Панкис жазығы мәселелері қарастырылған. Мақалада Панкис жазығы мен оның тұрғындарының ерекшеліктері, оның Шешенстанмен байланысы, Грузияның шешен содырларын қолдауы, кең саяси өкілдігі, Грузиядағы шешендердің ақпараттық мүмкіндіктері мен бұқаралық ақпарат құралдары, Шешенстанның Грузиямен және халықаралық ислам терроризмімен жақындасуы, Панкис жазығындағы жаңғырық және т.б. мәселелер толығырақ қарастырылады. Сонымен бірге, мақалада талқылаулы, даулы, жанжалды мәселелерге де назар аударылған.

Түйін сөздер: саясат, халық, жазық, шекара, қақтығыс, жауынгер, Шешенстан, Грузия, Ресей, жалдамалы, құқықтар, бостандық, соғыс, арақатынастар, қару-жарак, әділеттілік.

R.B. Absattarov¹, I.A. Rau²

¹KazNPU named after Abai
Almaty, Kazakhstan

²Academy of Leading Personnel of the Bundeswehr
Hamburg, Germany

THE ISSUE OF THE PANKIS VALLEY IN RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND GEORGIA IN THE CHECHEN WARS

Abstract

The article examines the problem of the Pankis Valley in relations between Russia and Georgia in the Chechen wars, which has not yet been studied in socio-political science. The article discusses in more detail the issues of the peculiarities of the Pankis Valley and its population, and its ties with Chechnya, Georgia's support for Chechen militants, wide political representation, informational opportunities and media of Chechens in Georgia, Chechnya's rapprochement with Georgia and international Islamic terrorism, echo in the Pankis valley and etc. At the same time, the article also pays attention to debatable, controversial, conflicting issues.

Keywords: politics, population, valley, border, conflict, militant, Chechnya, Georgia, Russia, mercenary, rights, freedom, war, relations, weapons, justice.

Введение. В начале декабря 2019 г. в Берлине среди бела дня был застрелен с велосипеда известный до этого боевик и террорист Зелимхан Хангошвили, многие годы находившийся в международном розыске по запросу России. Правительство Германии поспешило заявить, что «грузин» (на деле это был чеченец из долины Панкиси /Грузия/) был убит по приказу правительства России или Чечни и выслало из страны двух российских дипломатов. Россия ответила высылкой двух немецких дипломатов и отношения между двумя крупнейшими государствами Европы дополнительно охладелись. Публика и в Германии, и в России мало что знало и знает о грузинских чеченцах и о их роли в отношениях между Грузией и Россией за годы Второй чеченской войны (1999-2002). Мы решили восполнить этот пробел.

В 1996-1999 годах правительство Шеварнадзе снова и снова пыталось борьбу чеченцев за отделение от России и создания независимого государства использовать в своих и интересах. Отдаление от России и укрепление связей с Западом (вступление в НАТО и ЕС) были стратегическим направлением внешней политики Эдуарда Шеварнадзе (бывшего члена Политбюро КПСС в Москве!!! и бывшего министра иностранных дел СССР!./). Такой же стратегии неуклонно придерживались и его наследники на посту, начиная с печально знаменитого Саакашвили, не видя реальных проблем страны и надеясь на знаменитый лозунг из «Двенадцати стульев» - «Запад нам поможет!». Грузия имела многие тесные контакты с правительством Масхадова в Грозном. Чечню посещали члены парламента Грузии, высокие представители чеченского правительства посещали страну, с 1997 г. в Тбилиси действовало « Полномочное представительство Республики Ичкерия». В долине Панкиси находилось в этот год более 1000 боевиков, не считая раненных и находящихся на излечении. В этой долине находились месяцами и годами известные чеченские полевые командиры, такие как Руслан Гелаев, И. Ахмадов, М. Мусабаев, Л. Шалаев, Годжиев и др. В этой долине находящейся в Ахметском районе Кахетии, на границе с Чечней чеченские и иностранные боевики и террористы создавали склады для оружия, лагеря обучения и информационные центры. В населенных пунктах долины раненные и больные боевики лечились, здесь находились и многие пленные и заложники, которых напрасно искали в иных местах. Коротко говоря, эта долина на севере Кахетии была во время фактической

независимости Чечни (1996-1999) местом реабилитации и военного обучения чеченских и иностранных боевиков и террористов.

Так как Масхадов понимал, что Россия вовсе не смирилась с существованием независимой Чечни, то были приняты экстраординарные меры по обороне страны от ожидаемого нападения. Было создано не менее 2500 бункеров, подземных защитных устройств, тайников и тайных убежищ, имевших многие входы и выходы. В этих бункерах и подземных объектах накапливалось продовольствие, вооружение и амуниция. Были устроены пункты медицинской помощи, пункты связи и зоны отдыха. Некоторые такие устройства могли принять одновременно до 200 боевиков[1]. В долине Панкиси правительство Масхадова расположило и резервные части боевиков на случай новой войны. Они должны были быть готовы в любое время быстро преодолеть 80 километровую горную и поросшую лесами границу. Эти части стояли под командованием опытного полевого командира Руслана Гелаева. Когда в 1999 году, после нападения отрядов Басаева на Дагестан, Россия вновь стала вводить войска на территорию Ичкерии на территории долины происходила ротация воевавших чеченских отрядов на тех, какие находились в Панкиси. Масхадовские резервы были частично стационарированы и в Ингушетии. В 1999 г. бои с чеченскими отрядами шли в самой Чечне, Дагестане и Ингушетии. С 2002 г. бои усилились в некоторых частях Северной Осетии и Кабардино-Балкарии.

С конца 1999 г. спор между Россией и Грузией о роли долины Панкиси в чеченской войне стоял почти постоянно на повестке дня и обострялся после увеличения потока чеченских беженцев в долину и далее в другие части Грузии.

Многие годы Тбилиси упорно отрицал само существование проблемы «Панкиси». Президент Шеварнадзе заявлял: «Утверждения о том, что в Грузии имеются чеченские мятежники, не имеют под собой никаких оснований»[2]; «Положение в долине совершенно нормальное»[3]; «Никаких мятежников в долине не обнаружено»[4]. После террористических ударов Аль-Каиды на США 11.09.2001 г. Штаты была нужна поддержка России в антитеррористических воинских операциях в Афганистане. Россия согласилась, но потребовала устами В. Путина свободы действий против чеченских мятежников, указывая на их связи с международным терроризмом, представители которого посещают и долину Панкиси. Давление России на правительство Шеварнадзе в 2002 году настолько усилилось, что Грузия должна была, наконец, открыто признать, что в долине Панкиси находятся чеченские мятежники, числом не менее 800 боевиков.

Результаты и дискуссия

1. Долина Панкиси и ее население. Связи с Чечней.

Восьмидесятикилометровая граница между Чечней и Грузией тянется по гребню, покрытому лесами, прерываемую глубокими расселинами и трудно доступную, гористую местность, населена с обеих сторон чеченцами. Границу пересекают реки Асса и Аргун, истоки которых находятся в Грузии. Долина Панкиси длиной 30 км. и шириной 3 км. обрамляет реку Алазани там, где она вытекает из Большого Кавказа. Вокруг долины, на гораздо большей площади, чем она сама, местность холмиста и гориста, имеются бесчисленные пещеры, дающие удобные тайники для людей, провианта, оружия и амуниции. На севере долины гористая местность зимой покрывается снегом, местами доходящем до двух метров высоты, что делает эту местность временами почти непроходимой. От районного центра Ахмет долина удалена на 15 км. [5].

В долине проживали на конец 1999 г более 7000 чеченских семей из рода Кисты, малые группы осетин и грузин. Более 8000 беженцев из Чечни, значительное число чеченских боевиков, некоторое число международных террористов-исламистов и некоторое число грузинских и чеченских криминальных деятелей. Именно последние и превратили долину Панкиси в 1999-2002 годах в пространство, свободное от официального права и законов Грузии. Во время российской наступательной операции конца 1999 г. вместе с беженцами усилился и приток боевиков на заранее подготовленные места и как резерв для ротации с

воюющими частями. Боевики здесь были подчинены, главным образом полковому командиру Руслану Гелаеву и его союзнику иорданско-чеченскому полковому командиру Хаттабу, который руководил группировкой чеченцев из-за рубежа (Иордания, Саудовская Аравия, Турция и др.). Хаттаб был ваххабитом и поддерживался, как и другой крупный полевой командир Шамиль Басаев, финансово главным образом из Саудовской Аравии.

С потоком новых людей появились и проблемы между местными чеченцами и пришлыми: у первых все чаще стал пропадать скот. Один из представителей чеченцев из селения Дуисси [6] Хамид Алиев говорил: «Мы, сколько можем, спасаем наш народ», но «здесь имеются и люди, готовые к вооруженной самозащите». Примечательно, что он отрицательно относился к возможности проявления в долине грузинских вооруженных сил. «Нам не нужны здесь грузинские военные». Другой представитель чеченцев из Дуисси, Джагар Хангошвили [7], уточнил: «Если придут чужие вооруженные группы, мы будем реагировать негативно» [8]. Чеченцы-кисты и кисты ингушского происхождения живут издавна еще в семи селениях по правую и левую сторону реки Алазани. Они придерживаются суннитского ислама в форме двух суфийских орденов (Квадиоийя и Накшибандийя) [9].

Уже в конце первой чеченской войны, в 1996 г. Москва утверждала, что в долине Панкиси скрываются чеченские боевики, но Тбилиси и местные чеченцы упорно отрицали это. Один из них говорил: «Посмотри вокруг - мы не боевики, как нас ругают русские, которые борются с нами, это они боевики. Мы верующие, - хорошие люди». По разговору видно, что интервьюируемый отождествляет себя с чеченцем из Чечни. Это не убедительно, так как кистинцы часто женятся в Чечне, а чеченцы в Панкисской долине. Браки с грузинами редки. В доме имама для всего Панкиси Иссы Матшаликашвили в 1996 г. висели портреты Дудаева и зеленокрасно-белый флаг Чеченской Республики. Многие кистинцы принимали участие в первой чеченской войне на стороне Чечни, а перед второй чеченской войной 1999-2002 работали в Чечне [10].

Когда СССР начал распадаться на Северном Кавказе началось неожиданное экономическое оживление в особенности коснувшееся строительства и торговли. В Чечне оказалось вдруг много денег (невыполненные банковские трансферы в Москву; многие смутные экономические операции, совершавшиеся под покровительством правительства Дудаева). Этот экономический бум привел к оттоку значительной части населения восточной Грузии в Чечню [11].

2. Отвергнутые Грузией предложения России о совместной охране границы. Россия использует десанты ВВС.

В течении второй чеченской войны 1999-2002 годы чеченские отряды, преследуемые российскими войсками, снова и снова пытались перейти на территорию Грузии через Аргунское ущелье. Для российского командования было ясно, граница Россия - Грузия во многих местах не только проницаема, но и просто открыта и что на территории Грузии для чеченских боевиков готовы места приема. Просьбы России о стационарном размещении хотя бы двух рот для совместной защиты границы, в Тбилиси, само собою, отвергали. Грузия утверждала, что у нее достаточно сил для самостоятельной защиты границы, что она не желает быть втянутой в чеченско-российскую войну, что «стационарное размещение российских войск на грузинской границе «дестабилизирует ситуацию на всем Кавказе» [12]. В своем интервью 13.11.1999 г. российскому телевизионному каналу ОРТ президент Шеварнадзе заверял: «Мы надежно охраняем свои границы. Сил у нас для этого достаточно».

Российские и иностранные СМИ тогда сообщали, что президент Ельцин лично предлагал Эдуарду Шеварнадзе военную помощь в защите границ. Но Шеварнадзе был упорен, повторяя «мы не хотим быть втянутыми в войну», «стремимся избежать большой Кавказской войны». Поэтому, такова аргументация Шеварнадзе, российским ВВС не разрешается использовать грузинские аэродромы [13]. После всех этих грузинских «нет» российские воздушно-десантные войска стремились возможно быстро перекрыть путь из Чечни к

границе с Грузией (северная часть Кахетии). От этой границы во внутренние регионы Чечни: из Грузии постоянно шло подкрепление для Чечни в виде боевиков, амуниции и иностранного финансирования наличными. Контроль российскими соединениями дороги на селение Шатели у реки Аргун и в направлении Итум-Кале означало бы перекрытие главных путей поставок оружия через территорию Грузии. В Итум-Каленском районе были созданы в 2000 г. российские пограничные посты на которых служило более 3000 пограничников. Но полностью контролировать границу между Россией и Грузией не удавалось вплоть до окончания второй чеченской войны и даже некоторое время после нее, что существенно затрудняло, затягивало «усмирение» Чечни.

С 9 ноября 1999 г. Россия остановила все гражданские авиарейсы в Грузию, Азербайджан, Кипр, Турцию и некоторые арабские страны из всех северокавказских аэропортов. И все прилетающие иностранные пассажиры должны были считаться с усиленным и интенсивным контролем. Эти и другие мероприятия означали, что премьер-министр В.Путин частично ввел на Северном Кавказе чрезвычайное положение. Трудности для чеченских соединений заметно возросли хотя многие каналы их снабжения оставались или были созданы новые [14]. Из Тбилиси сообщали, что во время бомбежек приграничных чеченских территорий удары неоднократно приходились на территорию Грузии. Такие ракетные и бомбовые удары случались при российских атаках в Аргунском и Веденском ущельях, в боях у селений Шани-Ведено и Оми-Чу. В ноябре 1999 г. и в феврале 2000 г. Тбилиси сообщило о боях в грузинских селениях Шатели и Шакидзе. Доказательства бомбардировки селения грузинских селениях Шатели предоставили 17.11.1999 г. представитель Грузии в России Давид Партикашвили [15]. Специалисты понимали, что России не было нужды грозить Грузии военными акциями с тем, чтобы добиться встречных шагов грузинского правительства. Достаточно было перекрыть газовый поток в страну, ужесточить таможенный и визовый контроль чтобы сделать Тбилиси более покладистым. Визовый режим был введен 01.03.2000 г. и тяжело затронут как многих граждан Грузии так и ее экономику в целом. Существенную часть доходов Грузии составляли переводы средств грузинских гостевых рабочих в России. Эти средства теперь все более становились под вопрос.

В 1999 г. и далее чеченские отряды пытались вернуть себе важнейшие пути в Грузию; происходили многочисленные нападения на российские пограничные посты. Более 30 переходов через горный гребень, разделяющий Чечню и Грузию, никогда полностью не контролировались пограничниками: находились тропинки для пешеходов, малых групп и даже караванов из ослов [16].

3. Поддержка Грузией чеченских боевиков

Ухудшение отношений между Россией и Грузией особенно интенсировалось после неудачного покушения 29.08.1995 г. на президента Эдуарда Шеварнадзе. Грузия потребовала от России выдачи прежнего министра безопасности Георгадзе, который обвинялся в организации этого покушения. Стационарированные в Грузии российские войска помогли Георгадзе вылететь в Россию. В 1997 г. Шеварнадзе неоднократно требовал от России проводить на Кавказе более конкурентоспособную и attractive политику. Россия не единственная страна, проявляющая интерес к этому региону, аргументировал он. США, ЕС, Иран, Турция давно уже говорят о Кавказе как зоне своих жизненных интересов. И после покушения на Шеварнадзе 09.02.1998 г. он обвинял Москву в помощи организаторам покушения скрываться в России [17].

В конце сентября 1999 г. чеченский полевой командир Шамиль Басаев, под руководством которого совершались и многие террористические акты против мирного, невооруженного населения, попытался получить официальную поддержку президента Шеварнадзе: Если Грузия примет всех «беженцев» из Чечни, то он, Басаев, будет на стороне Грузии бороться против Абхазии. Он, мол, сожалеет, свою прошлую военную поддержку Абхазии в борьбе за ее независимость. На абхазской стороне воевали под руководством

Басаева не менее 500 чеченских боевиков. Именно в течении этой войны Басаев стал одним из известнейших полевых командиром. Он возглавлял соединение «Конфедерации кавказских народов» (создана 11.09.1991 г). Уже на пятый день войны это соединение заняло Гудауту, тогда - фактическую столицу Абхазии. Во время этой войны (1992-1993гг., не менее 10000 погибших) возникли бесчисленные героические мифы о Басаеве [18]. Шеварнадзе согласился быть посредником между Чечней и Россией и заявил, что переговоры между Москвой и Грозным (Масхадовым) - единственный путь мирного разрешения конфликта. Москва ответила иронически: как это всемирно известный дипломат, не знает, что Чечня составная часть России, а военные действия с ней - внутренний конфликт России?!

Далее последовал весомый перечень «случаев» поддержки грузинским правительством чеченских повстанцев:

- разрушенные из воздуха мосты на границе Чечня-Грузия восстанавливались за одну ночь;
- многие чеченские полевые командиры, разыскиваемые Россией и Интерполом как террористы, бежали с паспортами, в которых стояла грузинская виза;
- жене Масхадова, Касуме, многократно представлялись апартаменты на территории резиденции президента Грузии;
- российские и немецкие спецслужбы доказали поставки оружия бывшей армии ГДР в Грузию. Значительная часть этого оружия оказалось у чеченцев. То же самое случилось и с оружием, купленным в Румынии, часть его тоже оказалась у чеченцев. Подобные оруженческие приобретения были приостановлены убийством заместителем министра обороны Грузии Николая Кеклидзе в Праге. Все телохранители генерала Кеклидзе, которые тоже погибли при этом теракте, были чеченцы или ингуши;
- часть правительства Масхадова почти постоянно находилась в Тбилиси;
- в Автономной Республике Абхазия излечивались сотни чеченских боевиков от их ран и прочих недугов. Доказано, что и в тбилисской больнице N1 лечились боевики из Чечни. Министр внутренних дел Грузии указывал на то, что лечить больных или раненных соответствует международным гуманитарным обязательствам Грузии. Россия указывала на то, что после излечения международно признанных террористов надо судить или в самой человеколюбивой Грузии, или в другой стране;
- неоднократные массовые демонстрации, организованные в Тбилиси, неизменно проходили под лозунгами «Россия - агрессор»;
- на тбилисском авиазаводе создавались минометы, продаваемые чеченцам;
- чеченцы начали создавать в Грузии мощную телефонную станцию с зашифрованными выходами на спутники. После жестких протестов России это намерение осталось незавершенным;
- многократно было доказано, что добровольцы-грузины участвовали в боях на стороне чеченцев в районах Урус-Мартан, Шатой и др;
- достоверно сообщалось о переговорах между президентом Зелиханом Яндарбиевым и представителями грузинского правительства о временном стационарном размещении некоторых чеченских частей на грузинской территории и о создании проходов для чеченских частей в третьи страны;
- грузинский парламент принял 09.12.1999 г. резолюцию, в которой Россия осуждалась в острых выражениях как агрессор [19]. В 2000-2002 годах официальные представители правительства Масхадова (Ахмед Закаев и др.) заявляли, что никогда не было вооруженных групп чеченцев, которые подчинялись бы правительству Масхадова.

С конца мая 2001 г. министры внутренних дел России и Грузии вели переговоры о «совместных поисках» чеченских боевиков в Панкисской долине. Россия требовала выдачи известного полевого командира Руслана Гелаева, если его обнаружат грузинские власти. Переговоры завершились безрезультатно [20].

4. Широкое политическое представительство, информационные возможности и СМИ чеченцев в Грузии.

К началу 2002 г. чеченцы были информационно и медийно (СМИ) наиболее широко представлены не в Турции и не в Саудовской Аравии, как можно было бы подумать, а в Грузии. Представительства правительства Масхадова в Грузии выглядели так:

1. Информационный центр Республики Ичкерия.
2. Кавказский дом.
3. Газета «Кавказский акцент».
4. Газета «Кавказская правда».
5. Газета «Мирный Кавказ».
6. «Дом вайнахов и грузин» на основе которого функционировали и «Радио Эри» и «Радио Фортуна».
7. Почти открыто действовали в Грузии чеченские разведчики и спецслужбы.

Информационный центр Республики Ичкерия был открыт в декабре 1999 г. в Тбилиси. Для его деятельности городское правительство представило виллу в центре столицы (ул. Гулия, дом 6) с 40 сотрудниками. Это было в период с конца 1999 г. по середину 2001 г. Второй по величине Информационный центр чеченцев в зарубежье. Еще больший находился в Баку. В короткое время тбилисский центр стал почти единственным источником информации о событиях на Северном Кавказе и в России для рядовых грузин: большая часть грузиноязычных газет и журналов не имело собственных корреспондентов в Москве, не говоря уже о столицах северокавказских республик. Даже государственное телевидение Грузии и тогда единственная русскоязычная газета «Свободная Грузия» были представлены совместно не более тремя сотрудниками. В СМИ Грузии, в том числе и государственных, использовались для характеристики военных действий России в Чечне главным образом такие выражения как «Агрессия России против независимой Чечни», «Оккупация Чечни», «русские оккупанты» и подобные. Ситуация усугублялась и тем, что телевизионная программа «Рустави-2», подпитываемый информацией из чеченского Информационного центра, была более популярна у населения, чем государственное телевидение.

Информационный центр контролировал и газеты «Чеченская правда» и «Мирный Кавказ». Главный редактор «Чеченской правды» Ислам Сайдаев руководил одновременно аналитическим отделом центра. Газета «Мирный Кавказ» (главный редактор Саид Хаджукаев) была органом «Дома вайнахов и грузин». Представитель президента Масхадова в Грузии, Хизри Алдамов, открыто заявлял, что он покрывает 50% расходов на издание этой газеты[21]. Представители Чечни контролировали и деятельность культурного центра «Дом Кавказа», который с декабря 1999 г. начал издавать газету «Кавказский акцент». В подготовке публикаций этого издания участвовало и ичкерийское отделение российского движения за права человека «Мемориал» под руководством его члена, жившего в Тбилиси Ибрагима Яхаева. Поддержку по специальным вопросам журналистики эти газеты получали от Ассоциации свободной прессы Грузии (ее тогдашний президент - Джамбул Цулайя) и от известных грузинских публицистов (например, Левана Гурмишвили).

Примечательно, что представители Чечни в Тбилиси втянули в свою деятельность и известные персоны других северокавказских народов. Так техническим редактором «Чеченской правды» был Бадрузцин (Зелимхан) Аслангериев, представитель общественно-политического движения «Кумыки Ичкерии». Он был известен своими требованиями создать независимое кумыкское государство на территории Дагестана[22]. Информационные центры и представительства воюющих Чечни действовали не только в Грузии, но и в Азербайджане, на Украине, в Латвии, Польше, Турции и многих арабских мусульманских странах.

5. Все большее сближение Чечни с Грузией и международным исламистским [23] терроризмом. Эхо в долине Панкиси.

Как агрессора определяли Россию и некоторые либеральные политики самой России. Так, Сергей Ющенко, член госдумы, заявлял 12.09.2002 г. в своем выступлении перед законодательным органом: «Ответственность за ухудшение отношений с Грузией лежит на самой России. Ситуация напоминает мне нападение Германии на Польшу»[24].

На переломе годов 1996/1997 чеченский фактор стал играть все более весомую роль в отношениях Грузия - Россия. Ставшая фактически независимой в 1996 - 1999 гг. Чечня искала новых союзников как на Кавказе, так и во всем мире. Уже при Зелимхане Яндарбиеве, ставшим 22.04.1996 г. временным президентом Чечни после ликвидации первого президента Джохара Дудаева, руководство Чечни начало искать все более тесных и дружественных контактов с Грузией, в руководстве которой явственно нарастали антироссийские настроения. И в 1997 г. избранный президент Аслан Масхадов, учитывая этот антироссийский фактор, стал проводить еще более интенсивную политику сближения с правительством Шеварнадзе. Эти поиски дружбы с христианскими соседями были тем более неожиданными поскольку руководство Чечни в конфликте Абхазия - Грузия всегда выступало сторонником независимой Абхазии, а в самой Чечне находились многие заложники - граждане Грузии. Теперь же Чечня вдруг стала решительно выступать за единство Грузии. Более того, Грузия во многих заявлениях руководителей Чечни объявлялась важнейшим, стратегическим партнёром Чечни на Кавказе. Кроме этого Масхадов завлекал Эдуарда Шеварнадзе идеей Пан-кавказской Федерации, в которой Грузия и ее президент должны были занять ведущие позиции. Как говорится у Ивана Крылова «Лисица видит сыр, лисицу сыр пленил»[25].

Сближение Чечни с Грузией наблюдалось со все большим беспокойством. Грузинские СМИ сообщали, что чеченская нефть является настоящей причиной посещения Грузии заместителем Совета Безопасности России Борисом Березовским: Россия хотела предотвратить возможность транспортировки чеченской нефти через Грузию в третьи страны. Заметная интенсификация чечено-грузинского сотрудничества началось с мая 1997 г. после того, как делегация из высокопоставленных чеченцев посетила Тбилиси. И 03.04.1997 г. парламент Грузии принял резолюцию «Принципы стабильности жизни общества, усиления государственного суверенитета и безопасности восстановления территориальной целостности». В ней резко критиковалось государство России. В конце сентября 1998 г. чеченцы завершили строительство дороги Чечня - Грузия через несколько хребтов. На строительстве использовались пленные и заложники из России. Москва предупреждала Тбилиси, что строительство этой дороги противоречит международному праву [26].

В начале лета 2000 г. в долине Панкиси находились, по сообщению французской газеты "Liberation" многие сотни чеченских боевиков под руководством Руслана Гелаева. В начале 2001 г. предыдущий министр обороны Грузии, Тенгиз Китовани, утверждал, что в долине Панкиси находится не менее 1.500 чеченских бойцов[27].

Многие источники сообщали о наличии боевиков в долине Панкиси. Но оценка их количества отличалась существенно. Так российский специалист Евгений Болухвитин утверждал, что к маю 2001 г. в долине находились минимум 500 чеченских боевиков. Организацией по безопасности и кооперации в Европе (OSZE) посланные по просьбе Грузии в долину Панкиси, не нашли, к удовлетворению Тбилиси, «признаков поддержки чеченских боевиков»[28].

И наконец, 08.12.2000 г. Грузия послала второй батальон министерства внутренних дел в долину Панкиси. Главной целью была «зачистка» от чеченских боевиков местных населённых пунктов, принуждение боевиков к возвращению в Чечню. И уже 09.12.2000 г. министр внутренних дел Грузии был вынужден признать, что ситуация в долине давно вышла из под контроля Тбилиси. Грузинские власти здесь бессильны. Вся гуманитарная

помощь «распределяется» местными бандами и продается далее по всей Грузии. Эту ситуацию с добавлением многих деталей по непродуктовой «помощи» Панкиси из вне подтвердил в тот же день и начальник полиции Ахметского района, на территории которого находился Панкиси, Тимур Арабули [29]. По данным российской Федеративной Службы Безопасности (ФСБ) к этому времени на территории Грузии находились минимум 2000 вооруженных чеченцев, которые здесь лечились, отдыхали и получали военную подготовку. Важные сведения ФСБ получало от пленных грузинских граждан чеченского происхождения (Ханчашвили, например), которые проводили через чеченско-грузинскую границу чеченцев, арабов, тюрков.

В 2000-2001 годах «неизвестные» самолеты (чьи это, интересно!?) не менее 20 раз бомбардировали различные площади в покрытых лесами горных массивов. Так 27.11.2001 г. бомбардировались площади, на которых предположительно находились отряды Гелаева. О возможности такого развития событий предупреждал неоднократно президента Шеварнадзе бывший министр (1991-1993) обороны Тенгиз Китовани. И, наконец 29.11.2001 г. Шеварнадзе поспешил на встречу в верхах Сообщества Независимых Государств (GUS) в Москву. В начале ноября 2001 г. официальные органы Грузии вынуждены были признать, что в чеченских селениях долины Панкиси скрывается полевой командир Руслан Гелаев с не менее чем 500 боевиками. При второй встрече (03.12.2001) Шеварнадзе с Путиным в Москве грузинскому президенту были переданы «достоверные» информации российских спецслужб о наличии в долине передатчика для обмена сведениями между талибанами в Афганистане и местными боевиками и о том, что Панкиси посещал один из заместителей Осамы бин Ладена [30].

Доказательство наличия связи чеченских боевиков с Аль-Каидой было бы в то время смертельным ударом для прозападно настроенного «либерала и демократа» Шеварнадзе, не говоря уже о самих чеченских боевиках и их руководстве. Это открывало России полную свободу действий против Чечни. Георгий Баранидзе, Председатель комиссии по обороне и безопасности Парламента Грузии заявил 30.11.2001 г., что в Грузии имеются многие беженцы из Чечни и что он не может исключить, что среди них могли быть замаскированные боевики. Путин в этот же день на встрече в верхах глав сообщества независимых государств говорил уже совершенно уверенно: «Чеченские сепаратисты имеют базы в Грузии»[31]. Признавая наличие чеченских боевиков в Панкиси Грузия продолжала отрицать присутствие здесь «террористов» и, тем более, «международных террористов»[32]. В январе 2002 г. Министр безопасности Грузии Валерий Хабурдзания признал, что в долине Панкиси находятся «лагеря обучения криминальных элементов и чеченских боевиков». К вооруженным людям здесь относятся и добровольцы из Иордании и Саудовской Аравии численностью около 100 бойцов, среди которых были и чеченцы с паспортами Иордании и Саудовской Аравии. Все они находились под командованием международного террориста Хаттаба.

В конце февраля-начале марта 2002 г. в Грузию прибыли из США 200 специалистов по антитеррору. Они должны были помочь грузинами разыскать международных террористов и прежде всего членов Аль-Каиды.

Дополнительно к этому Грузия получала военную помощь: скоростные катера, транспортные вертолеты и различное вооружение. СМИ США подчеркивали, что прибывшие в Грузию американские специалисты будут использоваться исключительно как инструкторы и преподаватели [33]. Французская газета «Liberation» констатировал тогда (01.03.2002), что влияние России на Грузию начинает уступать влиянию США. Под предлогом борьбы с Аль-Каидой американцы планировали stationировать в стране свои войска для защиты нефтяных и газовых трубопроводов.

Одновременно обнаружилось, что высокопоставленные грузинские военные кооперируют в ряде акций с чеченскими боевиками. В середине мая 2002 г. в этой кооперации был обвинен генерал Катилашвили, переговоры которого с руководителями чеченских боевиков были тайно сняты видеокамерой [34]. Через два месяца после скандала с

генералом Катилашвили, 28.07.2002 г. примерно 300 боевиков соединения Гелаева вторглись из Панкисси в Чечню и напали на российские пограничные посты в районе Итум-Кале у реки Аргун. В тяжелых боях за пограничные посты погибли десятки участников [35]. Тогда российские спецслужбы утверждали, что после ухода отряда Гелаева в долине Панкисси осталось не менее 400 боевиков тоже готовящихся к переходу на территорию Чечни. То, что боевики идут из Грузии сообщало ВВС (01.08.2002) и австрийская газета «Oberösterreichische Nachrichten» (01.08.2002, S.2) и один из заголовков которой гласил «Чеченские боевики на службе Шеварнадзе».

Под международным давлением Шеварнадзе объявил 18.02.2002 г. «В ближайшее время начнется спецоперация по разоружению чеченских боевиков в долине Панкисси. Ни в серьезность намерений Шеварнадзе, ни возможность его воинства разоружить опытных в боях и хорошо вооруженных чеченских боевиков никто, конечно, не верил. В конце июля 2002 г. «неизвестными» были атакованы с воздуха многие места долины, а 23.08.2002 г. неизвестные бомбардировщики атаковали и долину, и селение Бухреби в 20 км. от долины. Нападение продолжалось, по данным начальника полиции Казетии Зураба Тушури не менее 40 минут. После этого Шеварнадзе потребовал от всех мужчин из чеченцев-беженцев вернуться в Чечню. Остаться могли женщины, дети, немощные люди и старики. Он же признавал теперь, что многие мужчины среди беженцев были боевиками. (См.: Russische Luftwaffe bombardiert georgisches Tal. In: Berliner Morgenpost, 24.08.2002. S. 4; Georgien wirft Russland Angriff auf Grenzort vor. In: Der Tagesspiegel, 24.08.2002. S. 7; US Sender Radio Liberty, 19.08.2002.) Три года Шеварнадзе отрицал наличие чеченских боевиков в Грузии и вдруг они оказались здесь сотнями. В конце августа 2002 года в долине Панкисси скрывались, по грузинским данным, примерно 800 чеченских боевиков.

В начале августа 2002 г. при переходе отряда боевиков (более 60) в Чечню некоторые из них были взяты в плен. При допросах они рассказывали, что отряд был обучен и вооружен в особом лагере в Ахметском районе, не в долине Панкисси. В середине августа 2002 г. жители селения Дуиси в долине обратились к правительству Грузии с просьбой прислать в долину Панкисси подразделения министерства внутренних дел или военных с тем, чтобы восстановить здесь государственный порядок. Помощь им была обещана, но обещание не выполнено. Российские военные иронически отнеслись к таким обещаниям Тбилиси: «Ни подразделений министерства внутренних дел Грузии, ни ее вооруженные силы не в состоянии победить чеченских боевиков, прочно обосновавшихся в течении многих лет в долине Панкисси» [36].

Заключение

Еще определенно высказался высокопоставленный офицер министерства обороны России: « без помощи России Грузия не способна провести такую операцию. По нашим данным там находятся более 2000 «штыков», среди них и хорошо вооруженные иностранные наемники» [37]. Ради справедливости надо вспомнить, что в августе 2001 г. Вооруженным отрядам Грузии удалось продвинуться на территорию долины на 1-3 км. и соорудить посты. Однако, к августу 2002 г. эти грузинские военные способны были защищать только собственные свои посты, да и то, потому - что на них не нападали.

Список использованной литературы:

1. См.: A. Schrepfer-Prosskurrjakov. Bilanz nach zehn Jahren Krieg. Suche nach einer politischen Lösung für Tschetschenien. In: Information für die Truppe. Zeitschrift für innere Führung (IFDT), 2005-S.51.

2. См.: Свободная Грузия, 03.07.200 г.

3. См.: Свободная Грузия, 09.01.2001 г.

4. ИТАР – ТАСС, 06.03.2001 г.

5. Копии весьма детализированных карт Генерального штаба России по северной и южной части долины получены автором в Государственной Библиотеке Берлина

(Staatsbibliothek zu Berlin), отдел картографии. В районном центре Ахмете до недавнего времени оставался дом Игоря Иванова, бывшего министра иностранных дел России. В этом доме после Иванова проживал его дядя Лева Сагирашвили.

6. Селение Дуисси с более чем 3000 чеченских семей было основано в первой половине 1850 г. под названием Панкиси чеченцем Дуи Цицхашвили. В 1856 г. селение было переименовано за заслуги Цицхашвили перед Россией в её войне против чеченцев в Дуиси. «Ваххабитскую», как называют местные жители, мечеть здесь воздвигнута на деньги одного из фондов Саудовской Аравии. Местные чеченцы-кисты посещают свою мечеть, построенную чеченцами из суфийского ордена Квадирийя.

7. Однофамилец убитого в Берлине Зелимхана Хангошвили.

8. Uwe Klussmann. Hungrige Wölfe. In: *Der Spiegel*, 11/2992.-S.194 f, имелись ввиду вооруженные люди из Грузии.

9. См.: Margoschwili L.J. *Kulturno-etnitscheskije wzamotnoschenija meschdu Gruziej i Tschetscheniej*. Tbilissi 1990. Многие горные народности Сваны, Туши и др. назывались официальными представителями Исламской Республики Ичкерия (Чечня) как «вайнахские братья». В Российском Энциклопедическом Словаре (М.2001, т.1) термин «вайнах» отсутствует. Сваны отнесены в статью «грузины», туши (т.2) не упомянуты.

10. См.: Twickel, Nikolaus von. *Die Kisten von Pankisi – georgische Patrioten tschetschenischer Herkunft*. In: *Neue kaukasische Post*. Heidelberg 1996, Mai/Dezember.-S. 42.

11. См.: Там же. S.43.

12. Из сообщения радио «Свобода» от 05.10. 1999 г. и BBC от 29.10. 1999 г.. Соответствующие заявления государственного министра Грузии Ваха Лордкипанидзе и ответственного работника Министерства иностранных дел Гураба Жвания.

13. По сообщения Радио «Свободы» от 09.11.1999 г. и Радио Канады от 29.11.1999 г..

14. Сообщения в российских газетах «Сегодня» за 10.11.1999 г. и «Время ММ» за 10.11.1999 г.; Носатов Виктор. *Заслон в горах*. В: *Век*, 26.5.-1.6.2000.-С.2.

15. См.: *Независимая газета*.-27.05.2000 г.-С.2.

16. См.: *Guardian*, 28.02.2000; BBC, 07.10.1999 г. сообщали по сведениям Валерия Чхейдзе, руководителя департамента по защите границ. Одновременно и в противоречии с этими утверждениями тогдашний министр иностранных дел Грузии Малхаз Какабадзе заявлял: «Границу с Чечней мы охраняем надёжно. Нежелательные персоны не пройдут» (*Stimme Russlands*, 02.11.1999 г.; BBC, 25.05.2000 г. Не уточнялось, правда, кто нежелателен или желателен).

17. См.: *Schewarnadse ruft Moskau zu einer attraktiven Politik im Kaukasus auf*. In: *Deutsche Welle Monitor-Dienst Osteuropa*, 14.10. 1997; *Moskau liefert Absandse aus*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 14.03.1998.-S.6; *Achali Taoba* (Новое поколение), 06.01. 1997, с.2.

18. «Radio Liberty» (USA), 29.09. 1999; *Известия*, 30.09.1998, с.4; Интервью В. Лордкипанидзе в «*Süddeutsche Zeitung*», 15.10.1999.-S. 9.

19. В этом перечне использованы российские, чеченские и иностранные источники: *Комсомольская правда*, 09.10.1999, с. 9; BBC, 06.10.1999; 14.12.1999; Радио (Передатчик) «Чечня свободная», 23.11.1999; 24.12. 1999; *Известия*, 10.04.2000, с.1; *Коммерсант – Dayli*, 11.11.1999; *Новое поколение*, 24.12.1999, с. 9; *Сегодня*, 08.12.1999; Радио «Свобода», 19.12.1999; *New York Times*, 07.10.2002, р.8. Это издание предполагало, что несомые одним человеком противоздушные ракеты (Fla - Raketen) поставлялись в Чечню через Грузию; *Radio Rossii*, 01.11.2000 г..

20. Сообщение BBC по данным Евгения Болхвитинова от 23.05.2001 г. и «Радио Свобода» от 25.05.2001 г.

21. См.: *Известия*.-23.06.2000 г.-С.1.

22. Кумыки - малочисленный народ, большая часть (примерно 250 тыс.) которого проживает в Дагестане, а некоторое число его представителей в регионах России; всего примерно 300 человек. Подавляющее большинство – мусульмане-сунниты.

23. Подчеркнуть надо то, что «исламистский», а не «исламский»: исламисты преследуют, с использованием радикальных методов, политическую цель – создание исламского государства.

24. По сообщению «Radio Liberty» (USA), 13.09.2002 г. Такая оценка поведения России сильно повредила его здоровью: немного более, чем через полгода (17.04.2003) Ющенко был застрелен перед своим домом.

25. На Кавказе Шеварнадзе долго после распада СССР имел прозвище самого хитрого лиса по сравнению с другими руководителями местных республик.

26. Россия предупреждает об опасности эксплуатации дороги из Чечни в Грузию. Заявление заместителя директора федеративной пограничной службы генерала Алексея Кожевникова. В: Известия, 30.0.1998 г.-С.2.

27. «Liberation», 24.05.2000.-С.3; Сообщение Радио «Чечня свободная», 25.01.2001 г..

28. См.: «Focus».-2000, №19.

29. Радио Свобода, Голос России, BBC, 12.12.2000 г..

30. Радио Свобода, Голос России, BBC, 12.12.2000 г..

31. Радио BBC, 30.11.2001 г. Из интервью Баранидзе и из речи Путина на встрече в верхах СНГ.

32. BBC, 01.12.2001. Интервью с публицистами Ираклием Маназаришвили и Мамукой Аритидзе; Радио «Свобода», Голос России, 12.12.2000 г..

33. New York Times, 06.03.2002, p.4; Washington Post, 06.03.2002, p.3.

34. Радио «Голос Америки», 20.05.2002; Хамид Алиев, беженец-чеченец из долины Панкиси сообщал: «Бандиты превратили нашу жизнь в ад, а полиция сама боялась их ...Они терроризировали нас, торговали гуманитарной помощью, оружием и наркотиками». Из исследований немецкого журнала «Focus», февраль 2002 г.

35. По сообщению «Radio Liberty» (США), 04.08.2002 г..

36. Из заявления бывшего командующего воздушно-десантных войск Министерства внутренних дел России генерала Анатолия Ширко. В: Русский Берлин, 26.08.2002 г.-С.14. «Грузия вводит войска в Панкисское ущелье». По использованному в заметке слову «ущелье» видно, что автор заметки не имеет представления о местности, о которой он говорит.

37. Там же.

References:

1. См.: A. Schrepfer-Prosskurrjakov. Bilanz nach zehn Jahren Krieg. Suche nach einer politischen Lösung für Tschetschenien. In: Information für die Truppe. Zeitschrift für innere Führung (IFDT), 2005-S.51.

2. См.: Svobodnaya Gruzija, 03.07.200 g.

3. См.: Svobodnaya Gruzija, 09.01.2001 g.

4. ITAR – TASS, 06.03.2001 g.

5. Копии ves'ma detalizirovannyh kart General'nogo shtaba Rossii po severnoj i yuzhnoj chasti doliny polucheny avtorom v Gosudarstvennoj Biblioteke Berlina (Staatsbibliothek zu Berlin), otdel kartografii. V rajonnom centre Ahmete do nedavnego vremeni ostavalsya dom Igorya Ivanova, byvshego ministra inostrannyh del Rossii. V etom dome posle Ivanova prozhival ego dyadya Leva Sagirashvili.

6. Selenie Duissi s bolee chem 3000 chechenskih semej bylo osnovano v pervoj polovine 1850 g. pod nazvaniem Pankisi chechencem Dui Cickhashvili. V 1856 g. selenie bylo pereimenovano za zaslugi Cickhashvili pered Rossiej v eyo vojne protiv chechencev v Duisi. «Vahkhabitskuyu», kak nazyvayut mestnye zhiteli, mechet' zdes' vozdvignuta na den'gi odnogo iz fondov Saudovskoj Aravii. Mestnye chechency-kisty poseshchayut svoyu mechet', postroennuyu chechencami iz sufijского ordena Kvadirijya.

7. Odnofamilec ubitogo v Berline Zelimhana Hangoshvili.

8. Uwe Klusmann. *Hungrige Wölfe*. In: *Der Spiegel*, 11/2992.-S.194 f, imelis' vvidu vooruzhennye lyudi iz Gruzii.

9. Sm.: Margoschwili L.J. *Kulturno-etnitscheskije wzamootnoschenija meschdu Gruziej i Tschetscheniej*. Tbilissi 1990. *Mnogie gornye narodnosti Svany, Tushi i dr. nazyvalis' oficial'nymi predstaviteleyami Islamskoj Respubliki Ichkeriya (CHechnya) kak «vajnahskie brat'ya»*. V *Rossijskom Enciklopedicheskom Slovare (M.2001, t.1) termin «vajnah» otsutstvuet. Svany otneseny v stat'yu «gruziny», tushi (t.2) ne upomyanuty*.

10. См.: Twickel, Nikolaus von. *Die Kisten von Pankisi – georgische Patrioten tschetschenischer Herkunft*. In: *Neue kaukasische Post. Heidelberg 1996, Mai/Dezember.-S. 42*.

11. Sm.: *Tam zhe*. S.43.

12. *Iz soobshcheniya radio «Svoboda» ot 05.10. 1999 g. i VVS ot 29.10. 1999 g.. Sootvetstvuyushchie zayavleniya gosudarstvennogo ministra Gruzii Vaha Lordkipanidzu i otvetstvennogo rabotnika Ministerstva inostrannyh del Guraba ZHvaniya*.

13. *Po soobshcheniya Radio «Svobody» ot 09.11.1999 g. i Radio Kanady ot 29.11.1999 g..*

14. *Soobshcheniya v rossijskih gazetah «Segodnya» za 10.11.1999 g. i «Vremya MM» za 10.11.1999 g.; Nosatov Viktor. Zaslou v gorah. V: Vek, 26.5.-1.6.2000.-S.2.*

15. Sm.: *Nezavisimaya gazeta.-27.05.2000 g.-S.2.*

16. Sm.: *Guardian*, 28.02.2000; *VVS*, 07.10.1999 g. *soobshchali po svedeniyam Valeriya CHkhejdzze, rukovoditelya departamenta po zashchite granic. Odnovremenno i v protivorechii s etimi utverzhdeniyami togdashnij ministr inostrannyh del Gruzii Malhaz Kakabadze zayavlyal: «Granicu s CHechnej my ohranyaem nadyozhno. Nezhelatel'nye osoby ne projdut» (Stimme Russlands, 02.11.1999 g.; VVS, 25.05.2000 g. Ne utochnyalos', pravda, kto nezhelatelen ili zhelatelen)*.

17. Sm.: *Schewarnadse ruft Moskau zu einer attraktiven Politik im Kaukasus auf*. In: *Deutsche Welle Monitor-Dienst Osteuropa*, 14.10. 1997; *Moskau liefert Absandse aus*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 14.03.1998.-S.6; *Achali Taoba (Novoe pokolenie)*, 06.01. 1997, s.2.

18. *«Radio Liberty» (USA)*, 29.09. 1999; *Izvestiya*, 30.09.1998, s.4; *Interv'yu V. Lordkipanidze v «Süddeutsche Zeitung»*, 15.10.1999.-S. 9.

19. *V etom perechne ispol'zovany rossijskie, chechenskie i inostrannye istochniki: Komsomol'skaya pravda*, 09.10.1999, s. 9; *VVS*, 06.10.1999; 14.12.1999; *Radio (Peredatchik) «CHechnya svobodnaya»*, 23.11.1999; 24.12. 1999; *Izvestiya*, 10.04.2000, s.1; *Kommersant – Dayli*, 11.11.1999; *Novoe pokolenie*, 24.12.1999, s. 9; *Segodnya*, 08.12.1999; *Radio «Svoboda»*, 19.12.1999; *New York Times*, 07.10.2002, p.8. *Eto izdanie predpolagalo, chto nesomye odnim chelovekom protivovozdushnye rakety (Fla - Raketen) postavlyalis' v CHechnyu cherez Gruzuyu; Radio Rossii*, 01.11.2000 g..

20. *Soobshchenie VVS po dannym Evgeniya Bolhvitinova ot 23.05.2001 g. i «Radio Svoboda» ot 25.05.2001 g.*

21. Sm.: *Izvestiya.-23.06.2000 g.-S.1.*

22. *Kumyki - malochislennyj narod, bol'shaya chast' (primerno 250 tys.) kotorogo prozhivaet v Dagestane, a nekotoroje chislo ego predstavitelej v regionah Rossii; vsego primerno 300 chelovek. Podavlyayushchee bol'shinstvo – musul'mane-sunnity*.

23. *Podcherknut' nado to, chto «islamistskij», a ne «islamskij»: islamisty presleduyut, s ispol'zovaniem radikal'nyh metodov, politicheskuyu cel' – sozdanie islamskogo gosudarstva*.

24. *Po soobshcheniyu «Radio Liberty» (USA)*, 13.09.2002 g. *Takaya ocenka povedeniya Rossii sil'no povredila ego zdorov'yu: nemnogo bolee, chem cherez polgoda (17.04.2003) YUshchenkov byl zastrelen pered svoim domom*.

25. *Na Kavkaze SHevarnadze dolgo posle raspada SSSR imel prozvishche samogo hitrogo lisa po sravneniyu s drugimi rukovoditelyami mestnyh respublik*.

26. *Rossiya preduprezhdaet ob opasnosti ekspluatatsii dorogi iz CHechni v Gruzuyu. Zayavlenie zamestitelya direktora federativnoj pograničnoj sluzhby generala Alekseya Kozhevnikova. V: Izvestiya*, 30.0.1998 g.-S.2.

27. «Liberation», 24.05.2000.-S.3; Soobshchenie Radio «CHEchnya svobodnaya», 25.01.2001 г..
28. Sm.: «Focus».-2000, №19.
29. Radio Svoboda, Golos Rossii, VVS, 12.12.2000 г..
30. Radio Svoboda, Golos Rossii, VVS, 12.12.2000 г..
31. Radio VVS, 30.11.2001 г. Iz interv'yu Baranidze i iz rechi Putina na vstreche v verhah SNG.
32. VVS, 01.12.2001. Interv'yu s publicistami Irakliem Managarishvili i Mamukoj Aritidze; Radio «Svoboda», Golos Rossii, 12.12.2000 г..
33. New York Times, 06.03.2002, r.4; Washington Post, 06.03.2002, p.3.
34. Radio «Golos Ameriki», 20.05.2002; Hamid Aliev, bezhenec-chechenec iz doliny Pankisi soobshchal: «Bandity prevratili nashu zhizn' v ad, a policiya sama boyalas' ih ...Oni terrorizirovali nas, torgovali gumanitarnoj pomoshch'yu, oruzhiem i narkotikami». Iz issledovanij nemeckogo zhurnala «Focus», fevral' 2002 g.
35. Po soobshcheniyu «Radio Liberty» (SSHA), 04.08.2002 г..
36. Iz zayavleniya byvshego komanduyushchego vozdushno-desantnyh vojsk Ministerstva vnutrennih del Rossii generala Anatoliya SHirko. V: Russkij Berlin, 26.08.2002 г.-S.14. «Gruziya vvodit vojska v Pankiskoe ushchel'e». Po ispol'zovannomu v zametke slovu «ushchel'e» vidno, chto avtor zametki ne imeet predstavleniya o mestnosti, o kotoroj on govorit.
37. Tam zhe.

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS**

ХҒТАР 11.15.25

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.10>

Г.Ж. Құрбанбаева¹, Ш.Е. Килыбаева¹

¹ ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОҒАМДЫҚ КӨЛІК СЕКТОРЫН ДАМУ СЯСАТЫНЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Қазақстандағы қоғамдық көлік секторы мамандар және қоғам тарапынан бақылауды, талдауды және ұсыныстар беруді талап ететін аса маңызды сала болып табылады, себебі көлік қызметі әртүрлі төтенше жағдайлар қаупімен бірге жүретіндіктен арнайы қауіпсіздік шараларын қажет етеді. Осы ретте, Қазақстан қалаларындағы мақаладағы талдау тұрақты қалалық көлікті дамыту стратегиясы бойынша бұрын жасалған жұмысқа, сондай-ақ шешімдер қабылдауға және қалалық көліктің инфрақұрылымын жақсарту үшін қаржыландыру мүмкіндіктерін жетілдіруге жәрдемдесетін заңнамаға өзгерістер енгізу туралы ұсыныстарға негізделеді.

Қазақстан үшін өзінің табиғи географиялық артықшылықтарын пайдалану мүмкіндігі көлік жүйесін халықаралық талаптар мен стандарттарға сәйкес келтіру қажеттілігін айқындайды. Бұл саланың жылжымалы құрамының және оның инфрақұрылымының техникалық жай-күйін жаңғыртуды жүргізуді көздейді. Бұдан басқа, көліктегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды факторы қозғалыстың барлық қатысушыларын: жүргізушілерді, жолаушыларды, жаяу жүргіншілерді және басқа да адамдарды тиісті даярлау болып табылады. Ресми есептерде «қалалық қоғамдық көлік» сөз тіркесі қажетті қалалық жолаушылар тасымалын жүзеге асыруға арналған құралдар мен жабдықтарды (мобильді және стационарлық) қамтитын жүйелер мен олардың объектілерін сипаттау үшін пайдаланылады. Оларға қалалардың әртүрлі бөліктерінде қол жетімді жол және теміржол көлігі (автобустар, троллейбустар, метро, жеңіл рельс), сондай-ақ жаяу жүргіншілер мен велосипедтер кіреді. Тұтас көлік жүйесі тұрғысынан жеке көліктерде осы санатқа енеді.

Түйін сөздер: қоғамдық көлік, саясат, жолаушы, тарифтер, әкімдік, тендерлік рәсімдер, келісім-шарт.

G. Zh. Kurbanbayeva¹, S.E. Kilybayeva¹

¹ Al-Farabi Kazakh national university

**ACTUAL PROBLEMS OF PUBLIC TRANSPORT SECTOR DEVELOPMENT POLICY IN
KAZAKHSTAN**

Abstract

The public transport sector in Kazakhstan is the most important industry that requires monitoring, analysis and recommendations from specialists and society, since transport activities require special security measures, as they are accompanied by the threat of various emergencies. At the same time, the analysis of the article in the cities of Kazakhstan is based on previous work on the strategy for the development of sustainable urban transport, as well as proposals for

amendments to legislation that facilitate decision-making and improve funding opportunities for improving urban transport infrastructure.

The possibility of using its natural geographical advantages for Kazakhstan determines the need to bring the transport system in line with international requirements and standards. This involves the modernization of the technical condition of the rolling stock of the industry and its infrastructure. In addition, an important factor in ensuring transport safety is the proper training of all road users: drivers, passengers, pedestrians and others. In official reports, the phrase "urban public transport" is used to describe systems and their facilities containing facilities and equipment (mobile and stationary) designed to carry out the necessary urban passenger transportation. These include road and rail transport (buses, trolleybuses, subways, light rail) available in different parts of cities, as well as pedestrians and bicycles. From the point of view of a complete transport system, individual vehicles fall into this category.

Key words: public transport, policy, passenger, fares, akimat, tender procedures, contract.

Г.Ж. Құрбанбаева¹, Ш.Е. Килыбаева¹

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ СЕКТОРА ОБЩЕСТВЕННОГО ТРАНСПОРТА КАЗАХСТАНА

Аннотация

Сектор общественного транспорта в Казахстане является важнейшей отраслью, требующей контроля, анализа и предоставления рекомендаций со стороны специалистов и общества, поскольку транспортная деятельность требует специальных мер безопасности, так как сопровождается угрозой различных чрезвычайных ситуаций. При этом, анализ статьи в городах Казахстана основывается на ранее проделанной работе по стратегии развития устойчивого городского транспорта, а также предложениях о внесении изменений в законодательство, способствующих принятию решений и совершенствованию возможностей финансирования для улучшения инфраструктуры городского транспорта.

Возможность использования своих природных географических преимуществ для Казахстана определяет необходимость приведения транспортной системы в соответствие с международными требованиями и стандартами. Это предполагает проведение модернизации технического состояния подвижного состава отрасли и ее инфраструктуры. Кроме того, важным фактором обеспечения безопасности на транспорте является надлежащая подготовка всех участников движения: водителей, пассажиров, пешеходов и других лиц. В официальных отчетах словосочетание «городской общественный транспорт» используется для описания систем и их объектов, содержащих средства и оборудование (мобильные и стационарные), предназначенные для осуществления необходимых городских пассажирских перевозок. К ним относятся дорожный и железнодорожный транспорт (автобусы, троллейбусы, метро, легкорельсы), доступный в разных частях городов, а также пешеходы и велосипеды. С точки зрения целостной транспортной системы, отдельные транспортные средства попадают в эту категорию.

Ключевые слова: общественный транспорт, политика, пассажир, тарифы, акимат, тендерные процедуры, договор.

Кіріспе. Қоғамдық көліктің даму деңгейі қалалық ұтқырлықты дамыту нұсқаларына тікелей әсер етеді. Олар дамыған инфрақұрылымның, тұрақты көлік жүйесінің, қоғамдық көлікті ұйымдастыру және басқару деңгейінің, көлік жүйелерінің сапасы мен қауіпсіздігінің жоғары деңгейінің болуына байланысты және байланысты. Осылайша, қалалық ұтқырлық тұжырымдамасы жолаушыға бағытталған перспективаға және көліктің әртүрлі түрлерін

(моторлы, моторлы емес, қоғамдық, жеке) қолдана отырып, А және Б пункттері арасында тұрғындардың қозғалыс қажеттіліктеріне негізделген. Қалалық қоғамдық көлік тұрғындардың ұтқырлыққа деген қажеттіліктері мен қалалардағы өмір сүру сапасын қанағаттандыру үшін маңызды негіз құра отырып, қолайлы және тұрақты қалалық ұтқырлықты қамтамасыз ету шешімінің бөлігі болып табылады. Демек, қоғамдық көлікті жақсарту бойынша барлық күш-жігер әрқашан қала құрылысы мәселелерімен байланысты болады. Қолданыстағы саясатты талдаудан алынған ұсыныстар тек көлікті жоспарлау саласындағы мамандардың жауапкершілігін белгілеу сұрақтары ғана емес, сонымен қатар көбінесе жергілікті билік шешуі қажет өзара байланысты мәселелер болып табылады.

Нәтижелерді талдау.

Көлік тарифтерінің жүйесі. Қазақстанда тарифті анықтау тәртібі №476-II Заңымен реттеледі [1]. Осы заңның 19-бабына сәйкес тұрақты жолаушылар тасымалы мен багаждың тарифтерін әкімдік белгілейді. Жалпы, тариф қаладағы барлық маршруттар үшін бір реттік жүрудің бағасы ретінде қарастырылады.

2017 жылғы 5 мамырда Қазақстан Үкіметі Астана және Алматы қалалары үшін сараланған тарифті есептеу тәсілінің өзгеруін көрсете отырып, заңға түзетулер енгізді. Заңның алдыңғы қайта қаралған нұсқасында тарифтерді сараланған есептеу үшін тек екі негізгі көрсеткіш анықталды: қашықтық немесе аялдамалар саны. Бұл әдіс тиімсіз болғандықтан үкімет тарифті сараланған есептеу үшін қол жетімді көрсеткіштердің санын көбейту туралы шешім қабылдады. 2017 жылғы 5 мамырдан бастап Заңмен келесі негізгі көрсеткіштер белгіленді:

- Маршрут түрі;
- Жол жүру билетінің түрі;
- Төлем түрі;
- Маршрут қашықтығы немесе аялдамалар саны.

Қалалық билік органы белгілеген кез келген тариф мәслихаттың келісуіне жатады.

«Автомобиль көлігі туралы» заңда жол жүру құжаттарының (билеттердің) қағаз және электрондық нысандары көзделген. Қазіргі уақытта жол жүру құжаттарының электрондық нысаны (көлік карталары) Нұр-Сұлтан қаласында «ASTRA» және Алматы қаласында «ОҢАЙ» көлік карталарында қолданылады. Төлем рәсімі «Автомобиль көлігімен жолаушылар мен багажды тасымалдау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің м.а. 2015 жылғы 26 наурыздағы № 340 бұйрығымен бекітілген [2].

Қазақстанның нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес «билет» ұғымы жолаушыларды тасымалдауға арналған келісімнің стандартты нысанын растайтын басылған немесе электрондық құжатты білдіреді.

Қоғамдық көлікте қолма-қол төлеу жағдайында жолаушы бір бағытқа бір маршрут үшін ғана жарамды бір сапарға билет алады. Бір реттік билетте аялдамалардың саны мен жолаушының жүруге құқылы қашықтығы көрсетілмеген. Егер белгілі бір жағдайларда көлік құралы бұл маршрутты аяқтай алмаса, жалғыз билеті бар жолаушылар сапарды аяқтап, белгіленген жерге жету үшін оларды басқа көлік құралына қолдана алады.

Көп реттік билеттерге келетін болсақ билеттердің мұндай түрлері тек қалалық қоғамдық көлік үшін ғана қолжетімді. Бірнеше сапарға билеттер алдын-ала сатып алынуы керек. Сондай-ақ, оны әкімдік анықтаған арнайы сату пункттерінде немесе қоғамдық көлік қызметкерлерінің қолында болған жағдайда қоғамдық көлік салонына кіре берісте сатып алуға болады.

Құқықтық деректер базасындағы қолжетімді ақпаратқа сәйкес, қазіргі уақытта Қазақстан қалаларындағы тарифтер мынадай:

1-кесте. Қазақстан қалаларында бір реттік жол жүру үшін қолданыстағы тарифтер тізімі

Қалалар	Жол ақысы
Нұр-Сұлтан қ.	90 теңге
Алматы қ.	80 теңге
Қызылорда қ.	70 теңге
Шымкент қ.	70 теңге
Тараз қ.	55 теңге
Петропавловск қ.	80 теңге
Өскемен қ.	90 теңге
Ақтөбе қ.	55 теңге
Ақтау қ.	50 теңге
Атырау қ.	50 теңге
Жаңаөзен қ.	40 теңге
Жезқазған қ.	60 теңге
Талдықорған қ.	60 теңге
Көкшетау қ.	60 теңге
Қарағанды қ.	80 теңге

Бір реттік жол жүру тарифін (белгіленген баға, яғни концессиясыз) қоғамдық көлік тасымалдаушыларының немесе билік органдарының (ресми онлайн порталдарда немесе баспасөз релизінде) деректеріне сәйкес салыстыру кезінде жолаушылар үшін қоғамдық көліктің жол жүру құны мен жан басына шаққандағы қалалық ЖІӨ арасында (қолжетімді деректер) корреляция бар екені анықталды.

Қоғамдық көлік қызметтерін ұсыну саласындағы тендер және келісім-шарт мәселесі

Қоғамдық көлік қызметтерін ұсынуға арналған тендерлер жеке тасымалдаушы мен уәкілетті мемлекеттік орган арасындағы қатынастарды белгілейтін қызмет көрсетуге арналған шарттар мен концессиялар нысанында іріктеудің формальды да, сапалық та өлшемдерін айқындауды қамтиды.

Негізгі критерийлердің бірі ретінде тендер өткізу кезінде алынған ұсыныстардың бағасын кейіннен қоғамдық көлік қызметтерін ұсынуға шарт беру үшін қарау ұсынылады. Алайда, осы тәсілді енгізу Көлік қызметтерінің белгілі бір өңірлік және қалалық нарығында жұмыс істейтін әлеуетті тендерлік қатысушылардың жеткілікті санының болуын талап етеді.

Шарттар мен концессияларды қолдану мемлекет пен көлік компаниялары үшін қоғамдық көлік қызметтері сапасының жоғары деңгейін ұйымдастыруда басты шешім болып табылады, сонымен бір мезгілде тасымалдаушыларға қызметтер нарығында (жеке немесе мемлекеттік компаниялар) жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Шарттар мен концессиялардың көмегімен тараптар қаржылық тәуекелдерді де бөле алады.

Қызмет көрсетуге арналған шарттар тұрғысынан қоғамдық тасымалдарды ұйымдастырудағы осы тәсілдің негізгі аспектілері келесідей болып табылады:

- екі тараптың міндеттері мен жауапкершілігін/ құқықтары мен міндеттерін анықтау (қозғалыс кестесі, тарифтер, сапа көрсеткіштері және т. б.);
- белгіленген төлем сомасымен қоғамдық көлік қызметтерін анықтау.
- көрсетілетін қызметтер сапасының тиісті деңгейі үшін айыппұлдар мен сыйақыларды анықтау;
- көлік тасымалдаушысына өтемақы төлеуді анықтау;

- активтердің меншігін анықтау және оларды пайдалану (жылжымалы құрам және инфрақұрылым);

- мониторинг жүргізу;

- қоғамдық көлік жұмысының ашықтық деңгейін арттыру.

Қазақстанда шешім қабылдайтын тұлғалар жоғарыда көрсетілген процесті сақтау үшін құрылымдалған шарттық жүйені бекітуі тиіс. Тендерлік іріктеу өлшемдеріне қатысты Қазақстандағы қалалық мемлекеттік басқаруға әлеуетті өтінімдердің құнын және қызмет сапасының деңгейін бағалауды ұйымдастыру және жүргізу жауапкершілігін алу ұсынылды.

Қоғамдық көлік қызметтері саласындағы тендерлерді өткізу рәсімдері ұлттық деңгейдегі нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі және оларды іске асыруда әкімдіктен (жергілікті атқарушы билік) белгілі бір күш-жігерді талап етеді.

№476-II «Автомобиль көлігі туралы» Заңына [1] сәйкес, жолаушылар мен багажға тұрақты қоғамдық қызметтерді тендерді ұтып алу арқылы анықталатын қоғамдық көлік тасымалдаушылары көрсетуі керек. Тендер сәтті аяқталғаннан кейін жеңімпаз қала басшылығымен келісімшартқа қол қойып, осылайша көлік қызметтерін көрсету және жолаушыларды тасымалдау құқығын алуы керек.

Тендерлік рәсімдер Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің м.а. 2015 жылғы 26 наурыздағы № 349 бұйрығымен бекітілген [3]. Жолаушылар мен багажды автомобиль көлігімен тасымалдау қағидаларында (бұдан әрі-тасымалдау қағидалары) белгіленген. Рәсімдерді ұйымдастыру және тендер өткізу тәртібі осы Қағидалардың 165-183-бабында айқындалған. Баптар процестің егжей-тегжейлі сипаттамасын, ұйымдастырушылар мен қатысушылар ескеруі керек мерзімдер мен әрекеттер туралы ақпаратты ұсынады. Содай-ақ, ұсынылған ақпарат жалпыға қолжетімді болуы тиіс.

Әкімдік тендерлік процесте негізгі рөл атқарады және тендердің бастамашысы және ұйымдастырушысы болады. Ұсыныстарды бағалау және шарт беру де әкімнің жауапкершілігінде.

Тендерлік рәсімдерді өткізудің және келісім-шартты ұсыну шешімінің жалпы мерзімі күнтізбелік 105 күнге дейін. Кез келген нақты жағдайға нақты кедергі келтіру тендер процесінің қалай жүретініне байланысты, атап айтқанда:

- егер барлық талаптар орындалса және әкімдік 2 және одан да көп қолайлы өтінім алса, тендер өткізу 55 күнге дейін созылады;

- егер әкімдік тек 1 өтінім алған болса, мұндай жағдайда тендер нәтижесіз деп қаралады және осыған байланысты ұсыныстар беруге екінші сұрау салу жүргізіледі. Егер тендердің екінші кезеңі сәтті болса, рәсім 105 күнге дейін созылады.

Қазіргі уақытта тендерлерді өткізу процесінің әлсіз жағы қатысушылардың ұсынылған бағасы көлік тасымалдаушысын таңдау критерийі болып табылмайтындығы немесе ұсынысты тиісті бағалау кезінде екінші ретті рөл атқаратындығы болып табылады. Көбінесе «әлсіз» критерийлер шешуші рөл атқарады. Осыған байланысты шартты беру әрдайым ашық бола бермейді. Сонымен қатар, мониторинг жүргізу және қамтамасыз ету шарт бойынша міндеттемелердің орындалуы өте әлсіз болып табылады немесе іс жүзінде мүлдем болмауы мүмкін.

Соңғы 10 жыл ішінде көлік тасымалдаушысы өзінің жеке тендерлік ұсынысына сүйене отырып, шартта баяндалған талаптарды сақтамауына немесе тиісті келісілген көлік қызметтерін орындамауына байланысты шарттың бұзылған бірде-бір жағдайы белгісіз.

Жеңімпаз анықталған кезде әкімдік тендерді өткізудің сәтті нәтижесі туралы ресми хаттама жасалған күннен бастап күнтізбелік 10 күн ішінде қызмет көрсетуге шарт (қызмет көрсету шарты - БҚК) жасасуы тиіс.

Қазақстанда қоғамдық көлікті ұйымдастыру рәсімдері айтарлықтай көлемді және көп еңбекті қажет етеді. Тендерлік рәсімдер мен бағалау критерийлерінің қолданыстағы сипаттамасы өте кең және жеткілікті деңгейге ие. Бұл әкімдікке тендер өткізу кезінде әділ және ашық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, Қазақстан үкіметі жергілікті атқарушы билік органдарының (әкімдікке) іс-қимыл еркіндігін шектей отырып, ұлттық деңгейде қоғамдық көлік қызметтерін көрсетуге арналған өте қарапайым үлгілік шартты әзірледі. Шартқа талдау жүргізу нәтижелері оның қажет болған жағдайда жергілікті билік органдарына өзгерістер енгізуге мүмкіндік бермейтінін көрсетеді. Шарт жеке тасымалдаушылармен жұмыс кезінде әкімдік тап болатын нақты қажеттіліктер мен проблемаларды ескере отырып қайта қаралуы тиіс. Келісімшарттарды бақылау және орындау деңгейі өте әлсіз. Соңғы 10 жыл ішінде келісімшартты тасымалдаушының дефолтқа немесе сапасыз қызмет көрсетуге байланысты тоқтата тұрған бірде-бір мысалы болған жоқ.

Осылайша, аймақтық және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жергілікті жағдайларға байланысты қажетті өзгертулер енгізуге мүмкіндік беру керек.

Тендерлерді өткізумен және қоғамдық көлікті қаржыландырумен байланысты негізгі аспект қоғамдық көлік саласындағы шарт болып табылады. «Қызметтер көрсетуге арналған шарт» қолданыстағы ұлттық заңнамаға байланысты қоғамдық қызметтер көрсету міндеттемесі болып табылатын, тиісті билік органы мен тасымалдаушы арасындағы осы тасымалдаушыға қоғамдық көлік қызметтерін басқару және оларға қызмет көрсету құқықтарын тапсыруға арналған шартты растайтын бір немесе одан да көп заңнамалық және міндеттеуші актілердің болуын білдіреді.

Қазақстандағы үлгілік шарт талданып, одан кейін мынадай *кемшіліктер* анықталды:

- шарт талаптары тым қарапайым болып саналады;
- көрсетілген рөлдер мен тараптардың жауапкершілігі тым жалпы болып саналады;
- автопаркті жаңғыртуды жүргізу шарттары жеткілікті түрде толық нақтыланбаған және көлік құралының шығарылған күніне қатысты есептеудің түрлі тетіктерін ұсынбайды;
- үлгілік шарттың ұлттық деңгейде дайындалғандығы қалалық әкімдікке өзгерістер енгізу мүмкіндігін шектейді, бұл шартты жергілікті жағдайларға бейімдеудің мүмкін еместігіне алып келеді.

Маршруттың рентабельділігі мен субсидиялауға қатысты әкімдік пен мәслихат арасында берілген өкілеттіктер мен міндеттердің қайшылығы: келісімнің мәні болып табылатын маршруттарды субсидиялау ол қол қойылған күннен бастап келісімде көрсетілуі керек. Егер маршрут тек әзірленген болса, әкімдік бұл маршруттың тасымалдаушы үшін тиімсіз болатын-болмайтынын бағалай алмайды. Субсидиялаудың мәні болып табылатын рентабельді емес маршрут туралы шешімді Мәслихат бекітуі керек. Егер тарифті өзгерту керек болса, әкімдік келісімшартты өзгертіп, жаңа белгіленген тарифті көрсетуі керек. Келісім қалалық деңгейде өзгертулер енгізуге құқығы жоқ ұлттық деңгейде дайындалғандықтан, келісімді жергілікті жағдайларға бейімдеу мүмкін емес немесе қиынға соғады.

Қоғамдық көлік саласында келісімшарттар әдетте келесі функцияларды орындайды:

- көлік қызметтерінің құнын анықтау;
- қоғамдық көлік қызметтерінің өлшемдерін анықтау (кесте, тарифтер, сапа және т.б.);
- келісімшарт бойынша барлық мүдделі тараптар мен серіктестердің жауапкершіліктерін анықтау;
- қоғамдық көлікті тиімді басқаруды қамтамасыз ету;
- орта және ұзақ мерзімді қозғалыс кестесін ұсыну және қолданыстағы және болашақтағы қоғамдық көлік қызметтерінің көрінісі;
- сенімді қоғамдық көлік қызметін құру;
- өзгермелі жағдайларға бейімделу мүмкіндігін ұсыну (қызмет деңгейін қайта қарау).

Ең жақсы тәжірибені зерттеуден нақты және жан-жақты көзқарасты анықтауға болады. Еуропаның дамыған елдерінде, мысалы, қоғамдық көлік қызметтерін ұсынуға арналған тендерлерде Қызмет көрсету шартында жазылған белгілі бір формальды және сапалы критерийлер бар, ол да уәкілетті орган мен жеке тасымалдаушы арасында құқықтық қатынастар орнатады. Қызмет көрсету шарты ЕҚ 1370/2007 қаулысына сәйкес өткізілген

тендерлік конкурстық рәсімге сүйене отырып, көлік шарты ұсынылғанына немесе ұсынылмағанына қарамастан, көлік қызметтері нарығын тиімді және ұтымды ұйымдастырудың негізі болып табылады [4]. Еуропалық ережелер уәкілетті орган тасымалдаушыға ақшалай құны белгілі бір шектен асатын және тоғыспалы мүддесі бар тендерлер үшін ең төменгі келісілген ережелерді белгілеу жолымен қоғамдық көлік қызметтерін көрсетуге арналған талаптарды орындауға құқық және/ немесе өтемақы беруді шешкен кезде Қызмет көрсету шартының болуын талап етеді. Заң ең жоғары құн шартын ұсыну үшін тендерлік рәсімдерді өткізу әділ, ашық және кемсітпейтін болуға міндетті екендігіне кепілдік береді. Алайда, төмен құнды тендерлер үшін Ұлттық ережелер қолданылады, олар ЕО заңына да сәйкес келуі керек. Бұл қоғамдық көліктің шарттық жүйесін құру үшін басымдықтарды қарастыруды қамтиды.

Қазақстандағы қоғамдық көлік секторын дамыту саласының алдыңғы кезеңдерінде жүргізілген жобаларға талдау нәтижелері бойынша классикалық SWOT-талдау жүргізілді (2-кесте). Көліктердің тұрақты жұмыс істеуі үшін саясатты әзірлеу мен жүзеге асыруға қатысты оның күшті, әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіптері сараланды.

2-кесте. Қазақстандағы қоғамдық көлік секторын дамыту саласының жобаларын SWOT-талдау.

<i>Ішкі күшті жақтары:</i>	<i>Ішкі әлсіз тұстары:</i>	<i>Сыртқы мүмкіндіктер:</i>	<i>Сыртқы қауіптер:</i>
- «Қазақстан-2050» Стратегиясында белгіленген әкімшілік реформалар; - қоғамдық көлікке арналған мемлекеттік ережелерде көрсетілген жоғары деңгей	- саясатқа және саяси деңгейде шешім қабылдауға қатысты орталықтандырудың жоғары дәрежесі; - мемлекеттік органдар мен атқарушы органдардың күшті бақылауы; - тендерлерді өткізу стандарттарының болмауы немесе олардың халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі; - соңғы онжылдықтарда қалалық автобус секторында жекешелендіру процестері болды, олар кейіннен жеткілікті реттеуден айырылды; - жергілікті билік органдарының	- Дүниежүзілік банктің несиелік қызметіне саяси талқылау және талдамалық-кеңес беру қызметі кіреді; - Нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруге бұрын сыртқы қаржы институттары арқылы қол жеткізілді (мысалы, 2011 жылы Алматыда автобус саласын реформалау Чехия TSO қорының көмегімен жүзеге асырылды); - Қазақстанда МЖС дамытуға бағытталған 2006 жылы қабылданған (2008 жылдан бастап	- егер күш-жігер жақсы үйлестірілмеген болса халықаралық институттардың инфрақұрылымды/жылжым алы құрамды қаржыландыруы (жоспарлау, қызмет көрсету) қалалық көлік жүйелерін жақсартуға әкелмейді; - Концессиялар туралы Заң толық емес, бар оқшылықтар жеке сектордың МЖӘ жобаларына инвестиция салуына жол бермейді; - белгілі бір аймақта жеңілдіктердің болмауы; - ұлттық және жергілікті деңгейдегі арнайы мемлекеттік органдардың болмауы; - Көлік қауымдастықтарының өсуі өте баяу

	<p>жергілікті жағдайларға сәйкес келетін арнайы талаптарды қолдануға құқығы жоқ. Мысалы, тарифтерді есептеу әдістемесі Қазақстанның барлық аумағы үшін біріздендірілген; - Қазақстандағы ұлттық заңнама Қазақстан аумағындағы барлық қалаларға таралады. Арнайы заңнамалық актілер тек екі қалаға - Астана мен Алматыға ғана қолданыла алады. Басқа қалалар ұлттық заңнамаға сәйкес келуі керек; - қала билігі ережелерді өзгертуге немесе арнайы процедураларды енгізуге құқылы емес. Олардың бұл үдерістегі рөлі - Республика Үкіметінің қаулыларында жазылған егжей-тегжейлі нормативтерді ұстану</p>	<p>толықтырулар мен өзгертулермен) қолданыстағы Концессия туралы Заң бар; - халықаралық ұйымдардың гранттары</p>	
--	--	--	--

Қорытынды. Қазақстандық қалалардағы қолданыстағы тарифтік құрылымды талдай отырып, бір реттік билеттердің құны қашықтық немесе сапар уақыты туралы ақпаратты қамтымайды деп айта аламыз. Ал қалалар бойынша бағалар біршама ерекшеленеді. Қазақстандық және еуропалық қалалар арасындағы жағдайды салыстырған кезде, Германия, Австрия, Ұлыбритания, Испания және Португалия сияқты еңбек қорғау жүйесі дамыған және тиісті ұйымдық құрылымы бар қалаларда бірыңғай тарифтік саясат халықтың әл-ауқат деңгейімен сәйкес келді. Болжамдарды ескере отырып, Қазақстанда жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің ұсынылған деңгейі өсе береді және осыған байланысты жол жүру құнын және билеттің түрін талдаған орынды. Жоғарыда келтірілген график деректері Қазақстандағы қалалар үшін

бірыңғай тарифті жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің өсу қарқынымен салыстыру әдісін қолдана отырып көтеруге болатындығын растайды. Бұл талқылау бірыңғай баға саясатын болдырмау мақсатында ашық келіссөздер түрінде өткізіліп, келесілерді қамтуы керек:

- билет/тариф құрылымының кеңістіктік және уақыттық классификациясын жасау;
- халықтың жекелеген әлеуметтік топтары үшін жеңілдіктер мен қолайлы заңды өлшемдерді анықтау;
- Қоғамдық көлікпен тасымалдаушылар үшін билеттерді сатудан түскен кірісті бөлу процедураларын құру;
- Тариф құрылымын сәйкестендіру үшін өзгерістер енгізуге мүмкіндік беретін тарифтерді қарау рәсімдерін белгілеу.

Қызмет көрсету шартын талдау, жолаушылардың шағымдарын (жолаушылардың шағымдарын қоса алғанда) ескеру мүмкіндігі тасымалдаушылардың есебіне енгізілуі тиіс маңызды компонент болып табылатынын көрсетеді. Бұл Қазақстан үшін қызметтер көрсетуге арналған шарттың ең маңызды ерекшелігі, өйткені ол тасымалдаушыларды жауапты болуға міндеттейді, бұл көрсетілетін қызметтердің сапасына елеулі әсер етеді. Сондай-ақ, уәкілетті орган осындай зерттеулерді және жолаушылардың кері байланысына байланысты басқа да нысандарды (мысалы, жасырын сауалнама) жүргізуге сұрау сала алады. Егер шартта мұндай көзделмесе, уәкілетті орган міндеттемелердің орындалуын тексеру мақсатында өз бетінше зерттеулер жүргізе алады. Мұндай тәсіл Қазақстан үшін жаңа бағыт және қазіргі уақытқа дейін негізінен техникалық стандарттарды ұстана отырып жұмыс істейтін тасымалдаушылардан елеулі өзгерістерді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 «Автомобиль көлігі туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі № 476-II Заңы (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51041485#activate_doc=2

2 «Тұрақты маршруттар бойынша жолаушылар мен багажды тасымалдау жөнінде қызмет көрсетуге тарифтер есептеу әдістемесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация Министрінің 2011 жылғы 13 қазандағы № 614 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011389>

3 «Автомобиль көлігімен жолаушылар мен багажды тасымалдау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің м.а. 2015 жылғы 26 наурыздағы № 349 бұйрығы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011550>

4 Regulation (EC) No 1370/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 on public passenger transport services by rail and by road and repealing Council Regulations (EEC) Nos 1191/69 and 1107/70 // <http://data.europa.eu/eli/reg/2007/1370/oj>

References:

1 «Avtomobil' koligi turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2003 zhylgy 4 shildedegi № 476-II Zany (2021.02.01. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51041485#activate_doc=2

2 «Turaqty marshrutlar bojnsha zholaushylar men bagazhdy tasymaldau zhoninde qyzmet korsetuge tarifter esep-teu adistemegin bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Kolik zhane kommunikaciya Ministrinin 2011 zhylgy 13 qazandagy № 614 bujrygyna ozgeris engizu turaly// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011389>

3 «Avtomobil' koligimen zholaushylar men bagazhdy tasymaldau qazidalaryn bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Investiciyalar zhane damu ministrinin m.a. 2015 zhylgy 26 nauryzdaygy №349 bujrygy//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011550>

4 Regulation (EC) No 1370/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 on public passenger transport services by rail and by road and repealing Council Regulations (EEC) Nos 1191/69 and 1107/70 // <http://data.europa.eu/eli/reg/2007/1370/oj>

А.С. Аубәкір¹, М.М. Нуркатова²

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

² Колумбия Университеті жанындағы Орталық Азиядағы
Жаһандық денсаулықты зерттеу орталығы

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДЕНГЕЙІ МЕН КӘСІБИ БЕЙІМДЕЛУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада эмоционалды интеллекттің кәсіби қызмет процесінде алатын орны туралы зерттеу нәтижелерін қарастыра келе, бұл бағыт эмоционалды интеллект тұжырымдамасының пайда болуымен бір уақытта дерлік көрсетілген болатын және осы күнге дейін практикаға сәйкес сұраныстардың арқасында өзектілігін жоғалтпайды. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби қызметке кәсіби бейімделу тиімділігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллект рөлін зерттеу, сонымен қатар, жұмыста көбінесе әлеуметтік қызметкердің білімі, білігі мен дағдылары басты рөлді емес, оның жеке ерекшеліктері, өзін дұрыс көрсете білу, өзгелермен ортақ тіл таба білу қабілеттеріне ие болады. Сондықтан, жалпы интеллект деңгейімен қатар, басқа да сипаттамаларды алып қарайтын болсақ, әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби қызметінің сәттілігімен байланысты болуы керек, оны басқаша айтқанда коммуникация саласындағы құзыреттілікке, айналасындағылармен эмоционалды байланыс қабілетіне жатқызуға болады.

Эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі әлеуметтік қызметкерлердің өз жұмысына, жетістіктеріне қанағаттану дәрежесімен де байланысты, бұл іс-әрекет табысының субъективті көрсеткіші болып табылады. Эмоционалды құзыретті әлеуметтік қызметкер өз жұмысынан ләззат алу үшін өзін-өзі баптай алатындығымен түсіндіріледі, сол арқылы өзін одан да тиімді болуға итермелейді. Сонымен қатар, кейбір зерттеулердің нәтижелері эмоционалды интеллекттің эмоционалды компоненттерінің ауырлығы (эмпатия және эмоционалды хабардарлық), керісінше, эмоционалды жайлылық деңгейінің төмендеуімен байланысты екендігін көрсетеуіне байланысты, мақалада әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделу ерекшеліктерімен эмоционалды интеллекттің кәсіби қызмет процесінде алатын орны туралы зерттеу жұмысына шолу жасалынған.

Кілттік сөздер: Эмоционалды интеллект, кәсіби бейімделу, әлеуметтік қызметкер, кәсіби құлдырау, тұлғааралық эмоционалды интеллект, кәсіби іс-әрекет.

A. Aubakir¹, M. Nurkatova²

¹ Al-Farabi Kazakh National University

² The Center for the Study of Global Health in Central Asia at Columbia University

ANALYSIS OF THE LEVEL OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND FEATURES OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF THE SOCIAL WORKER

Abstract

The article considers the results of research on the role of emotional intelligence in the process of professional activity, this direction was expressed almost simultaneously with the emergence of the concept of emotional intelligence and to this day does not lose relevance due to practical needs. In accordance with the purpose of our work, the study of the role of emotional intelligence in ensuring the effectiveness of professional adaptation of social workers, as well as the knowledge,

skills and abilities of social workers often play a key role in their personal characteristics, ability to express themselves, find common ground. will be. Therefore, in addition to the general level of intelligence, other characteristics should be associated with the success of the professional activity of social workers, in other words, it can be attributed to the competence in communication, the ability to communicate emotionally with others.

The high level of emotional intelligence is also associated with the degree of satisfaction of social workers with their work and achievements, which is a subjective indicator of success. It is explained by the fact that an emotionally competent social worker can adjust himself to enjoy his work, thereby motivating himself to be more effective. In addition, the results of some studies show that the severity of the emotional components of emotional intelligence (empathy and emotional awareness) is associated with a decrease in emotional comfort.

Key words: emotional intelligence, professional adaptation, social worker, professional decline, interpersonal emotional intelligence, professional activity.

A.C. Аубакир¹, М.М. Нуркатова²

*¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
² Центра Изучения Глобального Здоровья в Центральной Азии
при Колумбийском Университете*

АНАЛИЗ УРОВНЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА

Аннотация

В статье рассматриваются результаты исследования роли эмоционального интеллекта в процессе профессиональной деятельности, это направление было выражено практически одновременно с возникновением концепции эмоционального интеллекта и по сей день не теряет актуальности в связи с практическими потребностями. В соответствии с целью нашей работы, изучение роли эмоционального интеллекта в обеспечении эффективности профессиональной адаптации социальных работников, а также знания, навыки и умения социальных работников часто играют ключевую роль в их личностных характеристиках, умении выражать себя, находить точки соприкосновения. будет. Поэтому, помимо общего уровня интеллекта, с успешностью профессиональной деятельности социальных работников должны быть связаны другие характеристики, другими словами, это может быть отнесено к коммуникативной компетентности, умению эмоционально общаться с окружающими.

Высокий уровень эмоционального интеллекта также связан со степенью удовлетворенности социальных работников своей работой и достижениями, что является субъективным показателем успешности. Это объясняется тем, что эмоционально компетентный социальный работник может приспособиться к своей работе, тем самым мотивируя себя действовать более эффективно. Кроме того, результаты некоторых исследований показывают, что выраженность эмоциональных компонентов эмоционального интеллекта (эмпатия и эмоциональная осведомленность) связана со снижением эмоционального комфорта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, профессиональная адаптация, социальный работник, профессиональный упадок, межличностный эмоциональный интеллект, профессиональная деятельность.

Кіріспе

Қазіргі заманғы әлеуметтік ұйымдардың көпшілігі өздерінің күш-жігері мен ресурстарының едәуір бөлігін қызметкерлерді дамытуға және сақтауға жұмсайды, өйткені білікті және адал қызметкерлер - бұл компанияның нарықтағы жетістігінің негізгі

себептерінің бірі. Осыған байланысты, кадрларды іріктеу тиімділігін арттыруға, жаңа қызметкерлердің ұжымға тез енуіне және оларды жұмыстан шығару ықтималдығын төмендетуге бағытталған жаңа қызметкерлерді бейімдеу жүйесін әзірлеу және енгізу маңызды. Жаңа қызметкерлерді бейімдеу жұмыстарының ерекше бағыты – жоғары оқу орнын жаңадан бітірген және кәсіби қызметін енді бастаған жас мамандарды бейімдеу. Соңғы жылдары әлеуметтік қызметкерлердің кәсіптік қызметіне сұраныстың өсуіне байланысты олардың бейімделуін зерттеу маңызды бола бастады. Алайда, мәселенің өзектілігіне қарамастан, әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық жағына қатысты заманауи отандық зерттеулер жеткіліксіз.

Кәсіби бейімделудің сәттілігіне тікелей немесе жанама әсер ететін көптеген факторлар бар. Бүгінгі күні адам бейімделетін әлеуметтік жағдайдың параметрлері, яғни сыртқы факторлар кеңінен зерттелген. Алайда, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің сәттілігі мен оның ішкі ерекшеліктері мен қабілеттерінің арасындағы байланыс туралы мәліметтер жетіспейді.

Эмоционалды интеллект дегеніміз - адамның өзінің және өзгенің эмоциясын түсіну және басқару, айналасындағы адамдардың эмоцияларын қабылдау және оларға әсер ету, сондай-ақ өзінің эмоционалды жағдайлары туралы ойлау және олардың көріністерін бақылау арқылы тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті [1, 226.]. Осы анықтамада эмоционалды интеллекттің адаптивті қасиеттері айқын көрінеді, бірақ қазіргі кезде бұл болжамға жеткілікті эмпирикалық дәлелдер жоқ. Таңдалған мәселенің өзектілігі эмоционалды интеллекттің салыстырмалы түрде жаңа, аз зерттелген құбылыс екендігіне байланысты. Қазіргі уақытта эмоционалды интеллект құрылымы мен мәнін түсіндіруде әртүрлі көзқарастар бар (Р.Бар-Он; Д. Големан; Дж. Майер, П. Саловей, Д.Р. Карузо; И. Н. Андреева; Д. В. Люсин; Е. Л.Сергиенко, И.И.Ветрова және басқалар). Алайда эмоционалды интеллекттің бірыңғай теориясы жасалмаған. Осыған қарамастан, эмоционалды интеллектті зерттеу қажеттілігі кәсіби қызметтің тиімділігі мен жеке тұлғаның кәсіби бейімделуіне әсер ететін факторларды анықтаудан тұратын практиканың сұраныстарынан туындайды. Әлеуметтік қызметкерлерінің басқа адамдардың сезімдерін тану және ұғына алу, ортақтаса алу, эмоционалды хабардарлық, эмпатия сияқты кәсіби іс-әрекетінің ерекшеліктері маманның бойындағы эмоционалды интеллектінің даму деңгейіне тікелей байланысты.

Зерттеудің практикалық құндылығы әлеуметтік қызметкерлерде эмоционалды интеллектті дамытудың мақсаттылығы негізделгендігінде, зерттеу нәтижелері, атап айтқанда, анықталған топтар мен EQ профилдері, конструктивті психологиялық әсер ету құралдарын анықтау үшін әлеуметтік қызметкерлердің жеке ресурстарын болжау мүмкіндігін кеңейтеді.

Нәтижелерді талдау

Эмоционалды интеллекттің кәсіби қызмет процесінде алатын орны туралы зерттеу нәтижелерін қарастыра келе, бұл бағыт эмоционалды интеллект тұжырымдамасының пайда болуымен бір уақытта дерлік көрсетілген болатын және осы күнге дейін практикаға сәйкес сұраныстардың арқасында өзектілігін жоғалтпайды. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби қызметке бейімделу тиімділігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллект рөлін зерттеу. Жұмыста көбінесе әлеуметтік қызметкердің білімі, білігі мен дағдылары басты рөлде емес, оның жеке ерекшеліктері, өзін дұрыс көрсете білуі, өзгелермен ортақ тіл таба білу қабілеттерін маңызды болады. Сондықтан, кәсіби қызметтің табыстылығы жалпы интеллект деңгейімен қатар, басқа да сипаттамалара байланысты болуы керек, оларға коммуникация саласындағы құзыреттілік, айналасындағылармен эмоционалды байланыс орната алу қабілетін жатқызуға болады. Эмоционалды интеллект деңгейі мен жалпы кәсіби қызметтің жетістігі арасындағы байланысқа келетін болсақ, бұл мәселеге арналған зерттеулер айтарлықтай аз. Отандық және шетелдік әдебиеттерде мұндай байланыстардың әртүрлі эмпирикалық зерттеулерін табуға болады. Мысалы, эмоционалды интеллектісі жоғары

қызметкерлердің жұмыста кәсіби құлдырау ықтималдығы аз екендігі туралы мәліметтер бар. Атап айтқанда, айналасындағы адамдардың эмоционалды күйін түсіріп, осы эмоцияларды дұрыс бағытқа бағыттай алатын қабілеті бар әлеуметтік қызметкерлер клиенттерге деген пайдасыздық сезімі, өз ісінің нәтижесіздігі сияқты эмоционалды құлдыраудың белгілерін аз мөлшерде сезінеді [2, 33-45б.].

Эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі әлеуметтік қызметкерлердің өз жұмысына, жетістіктеріне қанағаттану дәрежесімен де байланысты, бұл іс-әрекет табыстылығының субъективті көрсеткіші болып табылады. Эмоционалды құзыретті қызметкер өз жұмысынан ләззат алу үшін өзін-өзі бағыттай алатындығымен түсіндіреді, сол арқылы өзін одан да тиімді болуға итермелейді. Кейбір зерттеулердің нәтижелері эмоционалды интеллекттің эмоционалды компоненттерінің ауырлығы (эмпатия және эмоционалды хабардарлық), керісінше, эмоционалды жайлылық деңгейінің төмендеуімен байланысты екендігін көрсетеді [3, 186б.]. Зерттеудің авторы алынған нәтижелерді интерпретациялау ретінде мұндай қарым-қатынас индивидтің әртүрлі эмоционалды тәжірибелерге назар аударуының күшеюі және соның салдарынан теріс боялған эмоционалды тәжірибеге жинақталу және ұзақ мерзімді бекіту есебінен көрінуі мүмкін деп санайды. Эмоционалды интеллект деңгейі мен кәсіби іс-әрекет табыстылығының объективті көрсеткіштері арасында айтарлықтай байланыстың болуы туралы деректер іс жүзінде жоқ. Бір жағынан, қазіргі уақытта осы мәселеге арналған зерттеулердің жеткіліксіздігін байқауға болады. Екінші жағынан, қолданыстағы зерттеулерде эмоциялар мен белсенділіктің нақты көрсеткіштерін түсіну және бақылау қабілетінің даму деңгейі арасындағы жеткілікті тұрақты байланыс анықталмаған. Іс-әрекеттің тиімділігі диссертациялық зерттеуде А.С. Петровская «Эмоционалды интеллект деңгейі мен басқару қызметінің тиімді параметрлері арасындағы байланысты зерттеу нәтижелерін талдау негізінде эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі, басқару қызметінің тиімділігінің жоғары деңгейіне сәйкес келеді деген қорытынды жасайды [4, 345б.]. Алайда, осы зерттеуде таңдалған менеджердің қызметін бағалау критерийлері олардың шынымен объективті екендігіне күмән тудырады. Сонымен қатар, кейбір зерттеулер эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған мамандандырылған оқу бағдарламаларынан кейін әлеуметтік қызметкерлердің жұмыс көрсеткіштерінің жақсарғанын көрсетеді [5, 203б.]. Мысалы, эмоцияларды түсіну және басқару дағдыларын дамытуға бағытталған корпоративті сабақтар, сабаққа келмеу санының төмендеуіне алып келгені туралы дәлелдер бар. Оның үстіне бұл әсер ұзақ уақыт сақталады. Сонымен қатар, мұндай оқыту бағдарламалары қызметкерлерге әріптестерімен және клиенттерімен тиімді өзара әрекеттестік орнатуға мүмкіндік береді және бұл корпоративті рухты сақтауға тиімді әсер етеді. Осыған байланысты қазіргі уақытта эмоционалды құзыреттілік пен эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған көптеген тренингтер бар. Мұндай бағдарламалар эмоционалды интеллектті құрайтын жеке қабілеттерді дамытуға бағытталған және оқытудың әр түрлі әдістеріне негізделуі мүмкін: ойын, арт-терапия, психо-гимнастика, мінез-құлық терапиясы, пікірталас әдістері және т.б. [6, 197б.]. Негізгі эмоциялық зерттеудің негізгі теориялық тәсілдерін, сондай-ақ «эмоционалды интеллект» құрылымын талдай отырып, бұл тұжырымдаманың ғылым мен практикада айтарлықтай өзекті екендігін атап өтуге болады. Қазіргі кезде конструкцияны түсінудің екі түрлі тәсілі бар: аралас модельдер мен қабілеттер модельдері, олардың әрқайсысы эмоционалды интеллектті зерттеудің әр түрлі әдістері мен бағыттарын ұсынады. Кең мағынада эмоционалды интеллект - бұл эмоционалды ақпаратты өңдеумен байланысты психикалық қабілеттердің жиынтығы. Біздің жұмысымыздың шеңберінде, эмоционалды интеллект кезінде, Д.В.Люсиннен кейін, біз адамның өзінің және өзгенің эмоциясын түсіну және басқару қабілетін түсінеміз. Бұл тәсіл тұжырымдамалық және практикалық тұрғыдан ең қызықты болып көрінеді. Сонымен, тұжырымдамалық тұрғыдан Д.В. Люсин эмоционалды интеллекттің тұлғааралық және жеке жағын негіздеді. Тұлғааралық эмоционалды интеллект қоршаған адамдардың эмоциясын түсіну және басқару, интрапериальды - өзіндік эмоцияларды түсіну және басқару қабілеттерін біріктіреді. Сонымен қатар, аралас

модельдерден айырмашылығы, бұл жағдайда танымдық қабілеттермен тікелей байланысты емес жеке сипаттамалар эмоционалды интеллект құрылымынан шығарылады. Осылайша, бұл модель таза когнитивті болып табылады, ол біздің түсінігімізде қисынды және ақылға қонымды. Сонымен қатар, бұл тәсілдің артықшылығы - автор шығарған эмоционалды интеллектті өлшеу әдісі, ол орыс үлгісі үшін қосымша бейімделуді және валидацияны қажет етпейді.

Қорытынды

Көптеген зерттеушілер Эмоционалды интеллекттің негізгі функциялары ретінде байланыс тиімділігінің артуын, тұлғааралық қатынастарды оңтайландыруды, депрессия мен стресстің төмендеуін және әлеуметтік-психологиялық бейімделуді атайды. Біздің зерттеу шеңберінде эмоционалды интеллекттің адаптивті қасиеттері басты қызығушылық тудырады. Атап айтқанда, эмоционалды интеллект деңгейі мен кәсіби қызметке әлеуметтік-психологиялық бейімделу дәрежесі арасындағы байланыс. Кәсіби іс-әрекеттің сәттілігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллекттің рөлін зерттейтін зерттеулердің көпшілігі адамдар арасындағы тұрақты қарым-қатынасқа байланысты бірқатар мамандықтарды қамтиды. Соның ішінде қазіргі уақытта әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби дамуына бағытталған зерттеулер өте аз екендігін көруімізге болады. Әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделу процесінің мәнін түсінудің негізгі тәсілдерін талдап, қорыта келе, белсенді өзара әрекеттесу процесі - жеке тұлғаның, ұйымның және еңбек ұжымының талаптарына оңтайлы сәйкестікті орнатудан, сондай-ақ, жеке тұлғаның әр түрлі еңбек көрсеткіштерімен қанағаттану жағдайын сақтаудан тұратын қоршаған ұйымдық ортамен қарым-қатынасы. Кәсіби бейімделудің ең өткір проблемасы кез-келген әлеуметтік өзгерістер жағдайында туындайды. Егер біз кәсіби қызметке бейімделу туралы айтатын болсақ, онда осындай сәттердің бірі - жеке тұлғаның кәсіби дамудың жаңа кезеңіне өтеді. Сондықтан біздің зерттеу объектіміз – әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделуі. Сонымен, біздің эмпирикалық зерттеулеріміз әлеуметтік қызметкер тұлғасының әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллекттің рөлін зерттеуге бағытталған. Бұл зерттеу желісі теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да қызықты әрі маңызды болып көрінеді. Атап айтқанда, бұл мәселеге қызығушылық әлеуметтік қызметкерлердің ұйымдағы кәсіби іс-әрекетке бейімделуінің сәттілігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллекттің рөлі туралы эмпирикалық деректердің жеткілікті мөлшерінің болмауына байланысты. Біздің зерттеулер эмоционалды интеллекттің тек кәсіби іс-әрекет тиімділігінің субъективті көрсеткіштерімен байланысын ашып қана қоймай, осы олқылықтың орнын толтыру үшін осы жұмыс аясында жүргізілген зерттеулер субъективті де, объективті критерийлерге сәйкес эмоционалды интеллект деңгейі мен әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделу ерекшеліктері арасындағы байланысты табуға бағытталған.

Список использованной литературы:

1. Гоулман, Д. *Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта* / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки // Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.-301 с.
2. Панкова, Т. А. *Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности руководителя* / Т. А. Панкова // *Психологические исследования: электрон, науч. журн. [Электронный ресурс]*. - 2010.
3. Деревянко, С. П. *Роль эмоционального интеллекта в процессе социально-психологической адаптации студентов* / С. П. Деревянко // *Инновационные образовательные технологии*. - 2007. -№1 (9).-С. 92-95.
4. Петровская, А. С. *Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров и процессуальных характеристик управленческой деятельности: дис. канд. психол. наук: 19.00.03* / Петровская Анастасия Сергеевна. - Ярославль, 2007. - 225 с.

5. Cherniss, C., Goleman, D. *Training for emotional intelligence* // C. Cherniss, D. Goleman (eds.). *The emotionally intelligent workplace*. San Francisco: Josse-Bass. 2001. P. 209-232.]

6. Деревянко, С. П. Развитие эмоционального интеллекта в тренинговых группах / С. П. Деревянко // *Психологический журнал*. - 2008. - №2. - С.79-84.

References:

1. Goulman, D. *Emocional'noe liderstvo: Iskusstvo upravleniya lyud'mi na osnove emocional'nogo intellekta* / D. Goulman, R. Boyacis, E. Makki // *Per. s angl.* - M.: Al'pina Biznes Buks, 2005.-301 s.

2. Pankova, T. A. *Rol' emocional'nogo intellekta v effektivnosti deyatelnosti rukovoditelya* / T. A. Pankova // *Psihologicheskie issledovaniya: elektron, nauch. zhurn. [Elektronnyj resurs]*. - 2010.

3. Derevyanko, S. P. *Rol' emocional'nogo intellekta v processe social'no-psihologicheskoy adaptacii studentov* / S. P. Derevyanko // *Innovacionnye obrazovatel'nye tekhnologii*. - 2007. -№1 (9).-S. 92-95.

4. Petrovskaya, A. S. *Emocional'nyj intellekt kak determinanta rezul'tativnyh parametrov i processual'nyh karakteristik upravlencheskoj deyatelnosti: dis. kand. psihol. nauk: 19.00.03* / Petrovskaya Anastasiya Sergeevna. - YAroslavl', 2007. - 225 s.

5. Cherniss, C., Goleman, D. *Training for emotional intelligence* // C. Cherniss, D. Goleman (eds.). *The emotionally intelligent workplace*. San Francisco: Josse-Bass. 2001. P. 209-232.]

6. Derevyanko, S. P. *Razvitie emocional'nogo intellekta v treningovyh gruppah* / S. P. Derevyanko // *Psihologicheskij zhurnal*. - 2008. - №2. - S.79-84.

XFTAP 11.25.91

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.12>

Абхари М.А.

Казахский Национальный университет им. Аль-Фараби
Казахстан

ПОЗИЦИЯ ИОРДАНИИ ПО ДИПЛОМАТИЧЕСКОМУ КРИЗИСУ В ПЕРСИДСКОМ ЗАЛИВЕ

Аннотация

Волна протестов и восстаний, всколыхнувшая арабские страны начиная с февраля 2011 года, не обошла стороной и относительно благополучный регион Персидского залива. Постепенно нарастающая напряженность между странами Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива привело к конфликту между этими государствами, а в последствии к дипломатическому кризису, который отразился также и на соседних странах, не входящих в состав ССАГПЗ. В ходе конфликта в Персидском заливе, также именуемом «Катарским кризисом 2017 года», рядом арабских стран был объявлен бойкот и приняты санкции в отношении Катара.

В данной статье рассматриваются причины возникновения дипломатического кризиса, и позиция Иордании в данном конфликте. Учитывая умеренную политику короля Абдаллы II и дружественные отношения со всеми сторонами конфликта, в статье рассматриваются факторы, повлиявшие на процесс принятия решений иорданской стороной, и то, как данный кризис сказался на дальнейших взаимоотношениях между Хашимитским королевством и монархиями Персидского залива.

Ключевые слова: дипломатический кризис, страны Персидского залива, блокада Катара, внешняя политика, Иордания, конфликт.

Абхари. М.А.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан

ИОРДАНИЯНЫҢ ПАРСЫ ШЫҒАНАҒЫНДАҒЫ ДИПЛОМАТИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫСҚА ДЕГЕН ҚАРАПАТЫ

Аннотация

2011 жылдың ақпан айынан бастап араб елдерін дүр сілкіндірген наразылық пен көтерілістер толқыны Парсы шығанағының өркендеген мемлекеттер аймағын да аяған жоқ. Парсы шығанағындағы Араб мемлекеттері жөніндегі ынтымақтастық кеңесі елдерінің арасындағы біртіндеп өсіп келген шиеленіс, осы мемлекеттер арасындағы жанжалға, кейіннен дипломатиялық дағдарысқа да алып келді, бұл ССАГПЗ құрамына кірмейтін көрші елдерге де өз әсерін тигізді. Парсы шығанағындағы «2017 жылғы Катар дағдарысы» деп аталған қақтығыс кезінде, бірқатар араб елдері Катарға бойкот жариялап, санкциялар қабылдаған болатын.

Бұл мақалада дипломатиялық дағдарыстың пайда болу себептері және осы қақтығыс кезіндегі Иорданияның жағдайы қарастырылады. Король Абдалла II-нің қалыпты саясаты мен қақтығыстың барлық мәселелерімен достық қарым-қатынастары ескеріле отырып, мақалада Иорданияның шешім қабылдау процесіне әсер еткен факторлар және бұл дағдарыстың Хашимит Корольдігі мен Парсы шығанағындағы монархия елдері арасындағы қатынастарға қалай әсер еткендігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: дипломатиялық дағдарыс, Парсы шығанағы елдері, Катар блокадасы, сыртқы саясат, Иордания, қақтығыс.

Abhari M.A.

*Kazakh National University named after al-Farabi
Kazakhstan*

JORDAN'S POSITION TOWARDS THE DIPLOMATIC CRISIS IN THE PERSIAN GULF

Abstract

The wave of protests that rocked the Arab countries since February 2011 has not spared the relatively prosperous region of the Persian Gulf. The gradually growing tension between the countries of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf led to a conflict between these states, and subsequently to a diplomatic crisis, which also affected neighboring countries that are not part of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf. During the conflict in the Persian Gulf, also referred to as the "Qatar Crisis of 2017," a number of Arab countries boycotted and adopted sanctions against Qatar.

This article examines the reasons for the emergence of the diplomatic crisis, and the position of Jordan in this conflict. Taking into account the moderate policy of King Abdullah II and friendly relations with all parties to the conflict, the article considers the factors that influenced the decision-making process of the Jordanian side, and how this crisis affected further relations between the Hashemite Kingdom and the monarchies of the Persian Gulf.

Key words: diplomatic crisis, countries of the Persian Gulf, blockade of Qatar, foreign policy, Jordan, conflict.

Введение

Важным направлением во внешней политике Иордании является сотрудничество со странами Персидского залива. Несмотря на то, что в настоящее время Иордания не входит в состав Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива (переговоры о вступлении Иордании и Марокко ведутся по сегодняшний день) с этими странами ее связывают давние исторические, географические, культурные, религиозные и традиционные узы. Между Иорданией и странами Персидского залива есть много объединяющего, как единая религия, язык, история, общие интересы, не говоря уже об идентичности социально-политических систем позволивших создать прочные и доверительные отношения между Иорданским руководством и лидерами этих стран. Отношения между Иорданией и Катаром начали развиваться в период начала 1960-х годов, тогда были установлены первые связи в области экономики, политики, безопасности, культуры и образования. Наличие общих схожих черт таких как язык, культура, религия, политическое устройство и отсутствие общих границ, помогли обеим странам избежать конфликтов в том числе пограничных. Следовательно, обе эти страны были заинтересованы в общих взаимоотношениях. Катар рассматривает Иорданию в качестве стратегически важного партнера для связи с арабскими странами региона, а также на международной арене. В свое время Иордания рассматривает Катар как одну из самых значимых стран Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива. Таким образом между двумя этими странами было заключено большое количество договоров и осуществлялись постоянные взаимные визиты. Однако в период арабской весны почувствовались первые существенные расхождения в политике этих двух стран. Катар поддерживал оппозиционные движения, в особенности движения политического ислама, в то время как Иордания напротив выступала против этих революций из-за серьезных угроз, представляемых правящей десятилетиями династии Хашимитов. Но несмотря на это, в 2014 году в период кризиса в персидском заливе и ухудшением отношений Катара с соседними странами, Иордания придерживалась нейтральной позиции и не стала отзываться свое посольство.

Результаты и дискуссия

В дальнейшем дипломатический кризис Катара со странами Персидского залива и Египтом еще более усугубился. Причиной тому стало расхождение по вопросам внешней политики, отношение к арабской весне и политическому исламу. Катар не разделял взглядов Саудовской Аравии, ОАЭ Бахрейна, и Египта по этим вопросам. Одной из таких причин является политика Катара, которая не противостоит деятельности исламских движений таких как «Братья-мусульмане», «ХАМАС» и др., считающимся запрещенными в соседних и других некоторых странах. Вторым важным фактором разногласий стало взаимоотношение Катара с Ираном. Саудовская Аравия, как лидер суннитского мира, имеет напряженные отношения с этим государством, так как Иран очень активно продвигает интересы мусульман-шиитов в регионе и претендует на роль лидера в арабском мире. Для сдерживания его влияния в регионе Саудовской Аравией была создана "суннитская коалиция". США в этом вопросе поддержали правительство Саудовской Аравии. Стоит отметить также, что именно в тот период президентом Дональдом Трампом был нанесен визит в КСА, где он сделал предупреждение арабскому миру об «иранской угрозе». Катар, где также преимущественно проживают сунниты, стал членом коалиции. Однако эта страна имеет тесные экономические связи с Ираном. Саудовская Аравия, Объединенные Арабские Эмираты (ОАЭ) и Бахрейн, обвинив Катар во враждебных связях с Ираном и Турцией, а также в поддержке террористических группировок и дестабилизации всего региона, разорвали с ним дипломатические отношения (5 июня 2017 года), а гражданам Катара, проживающим в этих странах, дали 14 дней на то, чтобы покинуть территорию. Гражданам же своих стран было запрещено выезжать или проживать в Катаре.

Египет также разорвал дипломатические отношения с Катаром, но не стал вводить ограничений своим 180 000 гражданам [1], проживающим на территории Катара. Позже их

примеру последовали Йемен, Мальдивы и правительство Ливии, расположенное на востоке. Кроме того, Саудовская Аравия, ОАЭ, Бахрейн и Египет закрыли свое воздушное пространство для катарских самолетов и заявили о том, что иностранным авиакомпаниям теперь придется запрашивать разрешение на полеты в Катар и обратно. Единственная сухопутная граница Катара с Саудовской Аравией также была закрыта, а судам, передвигающимся под флагом Катара или обслуживающим Катар, был запрещен вход в порты, блокирующих стран. И лишь два государства из шести членов Совета сотрудничества стран Залива (ССЗ) не стали разрывать связи с Катаром - Кувейт и Оман. Более того Кувейт предложил выступить в качестве посредника в данном конфликте.

22 июня 2017 года странами «блокирующей четверки» (Саудовской Аравией, ОАЭ, Египтом, Бахрейн) был представлен Катару список с требованиями, который состоял из следующих 13 пунктов: ограничение дипломатических отношений с Ираном, разрыв связей и прекращение любого рода финансирования организаций числившимися в их списках как «террористических», закрытие главного новостного канала "аль-Джазира" и других новостных агентств, финансируемых Катаром, закрытие турецкой военной базы и прекращение совместного военного сотрудничества внутри Катара, прекращение вмешательства во внутренние дела других стран, выплата возмещения ущерба и компенсация за гибель людей, и в дальнейшем иметь согласованность с другими арабскими странами по военным, политическим, социальным и экономическим вопросам. Катар воспользовался данной возможностью, и заявил, что его оппоненты пытаются наказать за поддержку свободы СМИ и демократических движений. На это 18 июля 2017 года дипломаты блокирующих стран ответили, что больше не настаивают на соблюдении Катаром данного списка требований, а вместо этого хотят, чтобы он придерживался главных шести «принципов»: борьбы с терроризмом и экстремизмом, отказ террористическим группам в финансировании и убежище, пресечение разжигания ненависти и насилия и воздержание от вмешательства во внутренние дела других стран.

Катар расценил данный акт как требование «отказа от собственного суверенитета»- об этом 5 июля 2017 года министр иностранных дел Катара шейх Мохаммед бин Абдул Рахман Аль Тани, подчеркнул, что этого «никогда не случится». А затем он добавил, что «Катар продолжает призывать к диалогу, несмотря на нарушение международных законов и положений, блокаду, которая является явной агрессией и оскорблением по всем международным договорам, органам и юрисдикции» [2].

В сложившейся ситуации Иордания оказалась перед сложной дилеммой. Предметом серьезной озабоченности стали внешнеполитические ориентиры и личные взаимоотношения Иордании с противодействующими сторонами. Внешняя политика Иордании в целом отличается своей сбалансированностью и взвешенным подходом как на региональном, так и на международном уровнях, и в данной ситуации в ее интересах было сохранение этой нейтральной позиции. Для принятия решения касательно дальнейшего внешнеполитического направления, правительству Иордании было необходимо учитывать географические, экономические, военные и идеологические моменты, а также фактор населения [3]. Сложность также была вызвана давлением со стороны Саудовской Аравии, которая требовала от Иордании выбора четкой и конкретной позиции, что означало бы разрыв политических и дипломатических отношений с Катаром. Кроме того, одной из важных причин считается то, что исламское движение «Братья мусульмане» является действующей политической партией на территории Иордании и пользуется достаточно большой поддержкой в обществе.

Говоря о географической расположенности Иордании нужно отметить, что Саудовская Аравия, единственная из стран Персидского залива, граничит с Иорданией и имеет самую длинную протяжённость границы с ней. Также страны Персидского залива считают расположение Иордании стратегически важным, так как она отделяет их границы от границ Израиля.

Однако ключевым фактором все же остается экономика. Принятие одной конкретной позиции было осложнено внутренними экономическими проблемами страны. Иордания зависит от финансовой и нефтяной помощи, а также от инвестиций и торгового обмена с этими странами, в особенности с Саудовской Аравией и Объединёнными Арабскими Эмиратами.

Эти факторы являются основополагающими в иорданской экономике, и принятие одной из конфликтующих сторон значило бы прекращение дипломатических отношений, а впоследствии лишения финансовой и экономической поддержки, другой. Что касается фактора населения то большая часть иорданцев работает в странах Персидского залива, и разрыв с одной из этих стран означал бы возвращением тех граждан обратно в Иорданию. Это сразу бы оказало мощную нагрузку на ресурсы и инфраструктуру страны, что еще больше бы сказалось на и без того серьезной проблеме безработицы.

С идеологической точки зрения король Иордании Абдалла II, как прямой потомок Шерифа Хусейна, поднявшего восстание в 1916 г. и сумевшего объединить арабов, считает, что и по сегодняшний день на Иорданию возложена обязанность поддержки и объединения арабо-мусульманского общества, укрепление его отношений с дружескими странами и забота о будущем последующих поколений. Одной из главных проблем арабского общества, к которой постоянно обращается Король Абдалла II, является палестинская проблема, поэтому его действия часто направлены к сплочению арабских стран в этом вопросе. А также будучи прямым потомком пророка Мухаммеда (с.а.с.) в 41 поколении, король считает, что на него возложена и религиозная обязанность. Он убежден в том, что мир заключатся в истинности ислама и его целью является объединение мусульманских ученых и поддержание политики умеренности и дистанцирования от экстремизма и насилия, а также пресечение попыток оскорбления исламской религии на фоне возросшей волны сектантства и экстремизма. Возвращаясь к проблеме Катарского кризиса, Король Абдалла II отмечал, что, проблема должна быть решена дипломатическим путем, поэтому отношение Иордании в этом вопросе оставалось сдержанным. Иордания стремилась избегать большего вовлечения в данную проблему, обосновывая это тем, что текущий кризис может привести к серьезным разногласиям в арабском мире, что еще больше отдалит арабские страны от решения главной проблемы региона – Палестинской проблемы. Таким образом иорданская сторона старалась занимать нейтральную позицию, предотвращая возможность расширения конфликта.

Принимая во внимания все вышеперечисленные факторы Иорданией было принято решение понизить статус дипломатических связей с Катаром, но не разрывать их полностью. [4] Посол Катара в качестве должностного лица должен был покинуть территорию Иордании, но запрета на въезд не было наложено и в любое время он мог бы посетить эту страну. Более того поверенный в делах посольства Катара по-прежнему оставался представлять министерство иностранных дел Дохи в Аммане. Относительно телеканала «Аль-Джазира» иорданской стороной было принято решение отозвать лицензию на вещание. Чтобы пойти на компромисс и не усугублять положение Иорданской стороной было принято такое наиболее умеренное, на их взгляд, решение. Как затем пояснил официальный представитель правительства Иордании Мохамед Мумани «достижение мира и стабильности в регионе, а также согласованность с арабскими странами в вопросах политики прекращения конфликтов в арабском регионе являются главными приоритетами королевства». [5]

Как повлиял Катарский кризис на отношения Иордании со Странами Персидского залива?

На фоне разногласий по поводу различных региональных вопросов, в отношениях Иордании и Катара наблюдалась стагнация. Особенно в вопросах, касающихся политического ислама и поддержки «Братьев мусульман» в революционных процессах соседних стран. Отношение Иордании с Объединёнными Арабскими Эмиратами не потерпело особых изменений, в то время как с Саудовской Аравией также наблюдались расхождения по ряду вопросов. Так по мнению иорданской стороны Саудовской Аравией

Иран был представлен главным врагом арабского региона, хотя до недавних пор им считался Израиль. По мнению иорданской стороны, опасность в лице Ирана была преувеличена. Поэтому Иордания не стала принимать участия и отправлять своих военных в Йемен на борьбу против хуситов. Также Саудовской Аравией оказывалось давление на Иорданию с требованием участия в сирийском вопросе и принятии более жесткой позиции. «Сделка века» стала следующей причиной разногласий. Иорданская сторона заняла четкую позицию и полностью отказалась от признания священного города Иерусалима столицей Израильского государства, так как это ущемляло историческое положение и признанную за Иорданией роль в этом вопросе. С конца 1940-х годов хашемиты являются покровителями всех исламских и христианских святых мест в Иерусалиме, включая мечеть аль-Акса, третью по значимости святыню в исламе. Однако в последнее время, вместе со стремлением лидерства в регионе, наблюдается заинтересованность саудитов в этом вопросе, что вызывает крайнюю озабоченность со стороны Иордании.

Таким образом можно заметить, что отношения Иордании с этими странами, на фоне катарского кризиса, заметно «охладели». Этому предшествовало расхождение взглядов по ряду различных вопросов. Разногласие с катарской стороной было основано на его отношении к политическому исламу, поддержке «Братьев мусульман» и революций арабской весны. С противоположной стороной, а именно с Саудовской Аравией разногласия были по иранскому вопросу, сирийскому кризису, войне в Йемене, и, в конечном счете, «План США по ближневосточному урегулированию» получившему название «Сделка века» (صفقة القرن). [6] Однако несмотря на то внешнее давление, которое оказывалось на Иорданию, ей удалось принять умеренное сбалансированное решение, которое бы не расходилось между гражданской и официальной позициями внутри самой страны. Для Иордании важно было сохранение нейтральности в отношениях с обеими сторонами, так как любое невзвешенное решение, на фоне революционных и конфликтных настроений в регионе, могло бы вызвать напряженность и волну недовольства внутри самого королевства. С катарской стороны такая позиция Иордании была вполне очевидна и объяснима, потому в торговых и экономических отношениях между этими двумя странами было заметно улучшение, а также сближение в некоторых региональных вопросах. Катарская сторона поддержала позицию Иордании относительно «Сделки века», отмечая за хашимитами право на покровительство над мусульманскими святынями, находящимися под израильской оккупацией. По мнению Иордании и Катара данная сделка была направлена в качестве попытки разрешения палестино-израильского конфликта в пользу израильской стороны с явным ущемлением прав палестинцев в этом вопросе. Также Иордания, как и Катар, несмотря на то давление, которое оказывалась со стороны Саудовской Аравии, приняла участие в саммите лиги исламских стран в Турции (Sixth Extraordinary Session of the Islamic Summit Conference, 13 декабря 2017 года), проведенной в ответ на инициированное Трампом предложение перенести столицу Израиля в город Иерусалим. (Саудовская Аравия, Объединённые Арабские Эмираты, Бахрейн и Египет не принимали в нем участия.) [7].

Ощутимое напряжение в отношениях стран Персидского залива и экономические проблемы, вызванные падением цен на нефть, негативно сказались на экономическом положении Иордании. Также наплыв беженцев из соседних стран значительно ухудшило ситуацию. В итоге экономика Иордании столкнулась с серьезным кризисом, меры жесткой экономии привели к падению уровня жизни населения, что вылилось в волну недовольства народа. Внутренние протесты, прошедшие в столице Иордании, в 2018 году усилили соперничество между Катаром и блокирующими странами «арабской четверки». По инициативе Саудовской Аравии 10 июня 2018 года была организована встреча с главами союзных государств ОАЭ, и Кувейтом, с целью оказания финансовой помощи Иордании в размере 2,5 миллиардов долларов. Такая финансовая помощь часто является инструментом политического давления на страну реципиента. Катарская же сторона в ответ на это заявление, выступила с предложением помощи в размере 500 миллионов долларов с

предоставлением 10000 рабочих мест гражданам Иордании без каких-либо политических условий.

Через два года после отзыва иорданского посла Катара, Иордания приняла решение вновь возобновить дипломатические отношения на посольском уровне, и 16 июля 2019 года официально был назначен Зейда аль-Лузи на должность посла Иордании в Катаре. С катарской стороны на должность посла был назначен член королевской семьи Шейх Сауд бин Насер Аль Тани. И уже в начале 2021 года представителями властей Саудовской Аравии, Объединёнными Арабскими Эмиратами, Оманом и Кувейтом было подписано коммюнике о завершении конфликта с Катаром. В знак примирения Саудовская Аравия объявила об отмене блокады Катара, которая длилась три с половиной года, открытии сухопутной границы между двумя странами, а также снятии запрета на пересечение ее воздушного пространства катарскими самолетами и морского - катарскими судами [8].

Заключение и выводы

В заключении, можно отметить, что, несмотря на то слабое положение иорданской экономики и ее сильной зависимости от стран Совета сотрудничества стран Персидского залива, ограничивающей возможность действовать самостоятельно, посредством принятых ею внешнеполитических решений, Иордания смогла достичь своих национальных интересов. При этом Хашемитское Королевство сохранила нейтральную позицию между двумя противоположными «полюсами» катарского кризиса, а также оставила за собой возможность для дальнейшего развития отношений с этими странами. В условиях дипломатического кризиса в персидском заливе королю Иордании Абдалле II удалось полностью восстановить дипломатические отношения с Дохой, не сжигая мосты с противоположным блоком, возглавляемым Саудовской Аравией. Экономический фактор сыграл в этом немаловажную роль. Иордании удалось достичь улучшений, в рамках торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества с этими странами. Также Иордания смогла возобновить свою прежнюю важную роль в регионе с политической и стратегической точки зрения, а также роль стороны, призывающей к разрешению разногласий и конфликтов, и созданию безопасных и благополучных условий в регионе.

References:

1. *Qatar crisis: What you need to know. (2017, July 19). BBC.*
2. *Foreign Minister: Any Threat to Region Is Threat to Qatar. (2017, July 05). Ministry of Foreign Affairs the State of Qatar.*
3. *Shlash Almajali, M. (2019). السياسة اخلارجية الأردنية جتاه الأزمة اخليجية القطرية (دراسة يف الأداة الدبلوماسية). Democratic Arab Center Strategic, Political & Economic Studies, 96, 45-82.*
4. *الأردن يخفض التمثيل الدبلوماسي مع قطر ويلغي ترخيص الجزيرة. (2017, June 06). Deutsche Welle.*
5. *Al Shoboul, Y. (2021, January 05). سياسيون: حيادية الأردن أثناء الأزمة الخليجية حفظت علاقاته ومصالحه. Hala Akhbar.*
6. *United States., White House Office., (28/01/2020). Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People (Vol. 86). Independently published.*
7. *انطلاق القمة الإسلامية بإسطنبول بمشاركة 20 زعيما. (2017, December 13). Arabi21.*
8. *Strany Persidskogo zaliva pomirilis' s Katarom. (2021, Yanvar 05). Sputnik.*

Kumar Y. ¹, Baktybayev B. ²

¹ Institute of Diplomacy at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan

² Center for Analysis and Information of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan

ANALYSIS OF INTER-ETHNIC CONFLICTS AND APPLICATION OF NATIONAL IDENTITY THEORIES IN KAZAKHSTANI CONTEXT

Abstract

Two large conflicts arose between representatives of Uighurs and Kazakhs in 2006 and between Kurds and Kazakhs in 2007 within the Republic of Kazakhstan. Official authorities did not want to consider these conflicts as inter-ethnic conflicts in order not to propagate further ethnic escalations and clashes. One of the few reasons were due to the fact that the state did not want to worsen its international image as a peaceful and multi-national state as it has proclaimed to be so, where representatives of around 130 nationalities live in peace and harmony together. In this paper we are going to compare the aforementioned conflicts with the conflict of Korday that happened on February 2020 between Dungsans and Kazakhs. Then we are going to offer short-term and long-term solutions for handling the same kinds of conflicts in the future. Finally, we will offer several options to form a Kazakhstani identity based on existing theories of national identity.

Keywords: national identity; inter-ethnic conflicts; Kazakhstani identity; Korday conflict; Kazakh nation.

Кумар Е. ¹, Бактыбаев Б. ²

¹ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы

² Қазақстан Республикасы Ақпараттық және әлеуметтік даму министрлігінің талдау және ақпарат орталығы

ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІЛІК ТЕОРИЯЛАРЫН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КОНТЕКСТІДЕ ҚОЛДАНУ

Аннотация

Қазақстан Республикасында 2006 жылы ұйғырлар мен қазақтардың, ал 2007 жылы күрдтер мен қазақтардың арасында екі үлкен қақтығыс пайда болды. Ресми билік бұл қақтығыстарды одан әрі этникалық шиеленістер мен қақтығыстарды насихаттамау үшін этносаралық қақтығыстар ретінде қарастырғысы келмеді. Бірнеше себептердің бірі, мемлекет өзінің 130-ға жуық ұлт өкілдері бірге бейбітшілік пен келісімде өмір сүретін бейбіт және көп ұлтты мемлекет ретінде өзінің халықаралық беделін нашарлатқысы келмегендігімен байланысты болды. Бұл мақалада біз жоғарыда айтылған қақтығыстарды 2020 жылдың ақпанында дүнгендер мен қазақтар арасында болған Қордай қақтығысымен салыстырғымыз келеді. Содан кейін біз келешекте осындай жанжалдарды шешудің қысқа және ұзақ мерзімді шешімдерін ұсынбақпыз. Сонымен, біз ұлттық сәйкестіліктің қолданыстағы теориялары негізінде қазақстандық сәйкестікті қалыптастырудың бірнеше нұсқаларын ұсынамыз.

Кілт сөздер: ұлттық бірегейлілік, ұлтаралық қақтығыстар, қазақстандық бірегейлілік, Қордай қақтығысы, қазақ ұлты.

Кумар Е. ¹, Бактыбаев Б. ²

¹ Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан

² Центр анализа и информации Министерства информации и социального развития Республики Казахстан

АНАЛИЗ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ И ПРИМЕНЕНИЕ ТЕОРИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНСКОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация

Два крупных конфликта возникли между представителями уйгуров и казахов в 2006 году и между курдами и казахами в 2007 году на территории Республики Казахстан. Официальные власти не хотели рассматривать эти конфликты как межэтнические конфликты, чтобы не способствовать дальнейшей межэтнической эскалации и столкновениям. Одна из немногих причин была связана с тем, что государство не хотело ухудшать свой международный имидж как мирного и многонационального государства, как оно провозглашало, где представители около 130 национальностей живут вместе в мире и согласии. В этой статье мы собираемся сравнить вышеупомянутые конфликты с конфликтом Кордай, который произошел в феврале 2020 года между дунганями и казахами. Затем мы предложим краткосрочные и долгосрочные решения для разрешения подобных конфликтов в будущем. Наконец, мы предложим несколько вариантов формирования казахстанской идентичности на основе существующих теорий национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, межэтнические конфликты, казахстанская идентичность, Кордайский конфликт, Казахская нация.

Introduction

Three inter-ethnic conflicts exploded in two regions of Kazakhstan in 2006 and 2007. The first conflict took place in November 18, 2006 in Shelek village, Almaty Oblast. The conflict turned into an ethnic conflict after several young Uighurs beat a Kazakh guy for domestic reasons. The conflict ended thanks to the interference of the elder men of both nationalities, as the police forces were not able to handle the conflict. The reason for the clash between Kurds and Kazakhs was due to the spread of the information about the rape of a 4-year-old Kazakh boy by a 16-year-old Kurd. The indignation of the Kazakh population of Mayatas, as well as of neighboring villages, resulted in arson of houses and attacks on the Kurds, which lasted for three days. Ninety percent of Kurds were forced to leave Mayatas after three days of arson and violence.

The similarities between two conflicts are that authorities were not willing to acknowledge conflicts as ethnic conflicts. Clashes between representative of different nationalities were officially treated as domestic conflicts. It was probably because the state did not want to worsen its international image as a peaceful state, where representatives of around 130 nationalities live in peace and harmony. The first goal of this policy memo is to respond to this kind of situation locally, within the district or village in the aftermath of events. The second goal is broader, to ensure the interethnic harmony and peaceful relations between various ethnic groups living in the country.

Results and discussion

The possible causes of the conflict

The given conflicts took place in 2006 and 2007. However, similar kinds of conflicts repeated over time in Kazakhstan. That is why I want to compare these cases with the more recent conflict in Korday that happened in 2020. According to the official version, the cause of the riots was the domestic conflict, which escalated into major clashes between residents of several villages of the Kordaysky district of the Zhambyl region [19]. However, Kazakhstani politician Dossym Satpayev argued that: “Any social or interethnic conflict is often the result of general social tension in a country where there is chaos both on the part of the authorities and at the household level, where

there are more poor people than in abundance (and in Kazakhstan, there are poorer mainly among Kazakhs), where such conflicts try to be either shut up or quickly forgot, without trying to get to the bottom of their true essence." [26; para. 1].

One of the major reasons for social tensions is a decrease in the monthly earnings of citizens. Figure 1 shows that the monthly earnings of Kazakhstani citizens had constant growth until 2014 [4]. However, the situation changed after currency depreciations due to the devaluations and adoption of a free-floating exchange rate in 2014 and 2015 [11]. Figure 2 shows how the tenge's exchange rate has changed over the five years [6]. Kazakhstani politician and statesman Petr Svoik argued that the depreciation of tenge negatively affected the earnings of citizens [2; para. 6]. Sergey Abashin, who is an expert of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, argued that difficult economic situation worsened the social well-being of all people [21; para. 1]. That is why the socially tense atmosphere in the country exacerbated domestic conflict in Korday [21]. The next possible reason for the emergence of such conflicts is the unwillingness of Kazakhstani authorities to acknowledge problems with interethnic harmony in Kazakhstan. According to Tolganai Umbetalieva, director of the Central Asian fund for the development of democracy, authorities praise the model of inter-ethnic harmony, which doesn't work in Kazakhstan [17; para. 3]. She argued it is easier to explain ethnic conflicts as domestic conflicts, which is usually the case in Kazakhstan [17; para. 3].

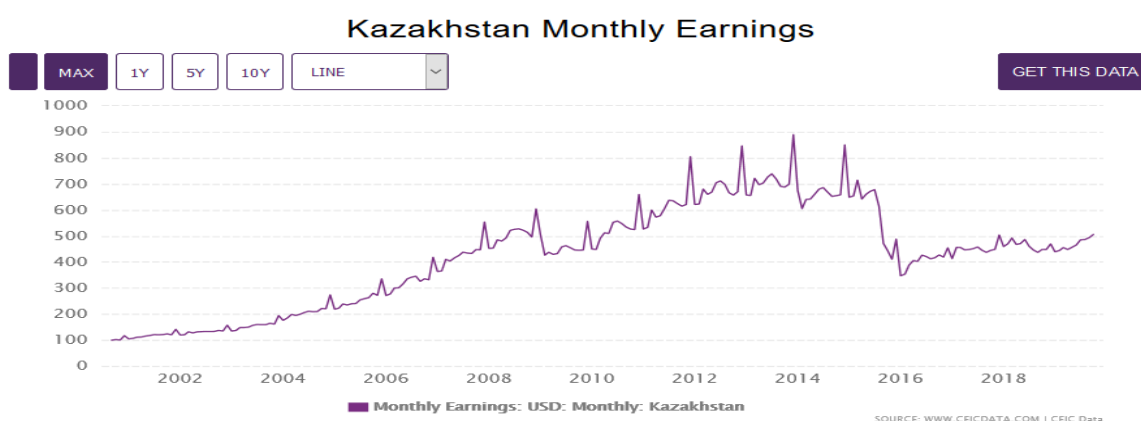

Figure 1 [4]

Figure 2. [6]

Policy recommendations

Closer coordination of responsible agencies to the inter-ethnic peace aftermath of events

One of the problems with the Korday conflict was the lack of clear and official information from law enforcement agencies and regional akimats (aka mayor's office) at the beginning of the conflict. There was disinformation from responsible agencies during the first hours of conflict [20]. In addition to this, Kazakhstani authorities refuse to acknowledge ethnic conflicts, by framing them as "domestic conflicts". [20; para. 20]. The next problem is that authorities failed to respond accordingly to previous similar conflicts in southeast Kazakhstan [16].

The first reaction to the response to the conflict should be ensuring the security of the region through the use of forces of National Guard and law enforcement agencies representatives to the region till the stabilization of the conflict. Additionally, local authorities should discuss with the leaders or "aksakals" (aka local elders) of each ethnic group about their needs and problems. Then local akimats should work to solve the problems of people of each ethnic group. The next option is to improve the exchange of information between law enforcement agencies, local akimats, and the local branch of the Assembly of People of Kazakhstan (AKP). It seems that there was a lack of coordination between these agencies and each agency worked separately. Oblast akim (aka mayor) should be one of the public officials who ensure closer coordination between agencies that protect the security of citizens. In Korday's case, oblast akim was fired to akim because he failed to prevent inter-ethnic conflict and corresponding measures at the beginning of the conflict [20]. One of the options here is could be the introduction of a ranking system of akims, which could include a section on inter-ethnic peace. In this case, regional akims would be more interested in ensuring inter-ethnic peace in his region. It is because some experts argue that the previous conflicts and the inter-ethnic communication in the region as the whole were not thoroughly analyzed [16; para. 22].

Construction of Kazakhstani identity based on the examples of existing models of other countries

In this section, I am going to provide a recommendation for building the national identity of Kazakhstani citizens. The given recommendation includes parts of Singaporean, French, Canadian, German and multiculturalist national identity policies. The first option is based on the Singaporean model, which includes "multiracialism" (which includes "multilingualism" and "multi-religiosity") and "meritocracy" concepts [15]. It is related to the provision of equal career opportunities for all citizens regardless of their ethnicity. Even though Kazakhstani authorities declare inter-ethnic peace and equal opportunities for everyone, there are problems with career development for non-Kazakhs. According to Zhanseit Tuimebaev, Deputy Chairman of the Assembly of the People of Kazakhstan, children who have graduated from schools with a national language of instruction cannot always successfully compete with other citizens when they apply to Universities and colleges [24; para. 17].

Another negative moment is the policy of gradual filling of leadership positions in public administration, education or industry by national cadres, which significantly complicated the opportunity for career growth for non-Kazakhs [18]. Lack of equal opportunities to enter the colleges and Universities and ethnic discrimination during the recruitment process complicate the inter-ethnic communication, which in turn lead to more social tensions. The given fact also contributes to the increase in the migration from Kazakhstan [18]. The weakness of this option is that it is difficult to apply it considering Kazakhstani attempts to reform the civil service. The division of civil service into corpus A and corpus B did not significantly improve the effectiveness of civil service process and was accompanied by corruption activities [23]. Thus, the given option may require the political will of the authorities and even drastic political measures and campaigns.

The second option is based on the experiences of the language policies of France and Singapore. If you are a qualified person and you know the state language, you will have good chances to get a job in France [3]. The same situation is alike in Singapore. My option is a bit different from these states' policies. According to this option, Russian and Kazakh languages should be both adopted as state languages. Thus, citizens should know both languages in order to be considered as Kazakhstani citizens. It is worth to note that the share of Kazakhs and Kazakh-

language speaking people is increasing in Kazakhstan. However, the Russian language is still the dominant language in Kazakhstan [12]. Despite that, there is a lack of favorable conditions to learn Kazakh [1]. It is inconsistent with the “Kazakhization” policy [1]. This option goes against the “Kazakhization” policy. However, the given option should contribute to removing discrimination on a language basis [14].

It is worth noting that there are language imbalances in the labor market of Kazakhstan. It is harder to find a job for people who know only Kazakh or Russian. For example, the business pays insufficient attention to Kazakh-speaking clients in large cities. That is why Kazakh-speaking people struggle to find a suitable job [9]. At the same time, citizens who don't know Kazakh, cannot easily find a job in the public sector [7]. If citizens will be legally obliged to learn both Kazakh and Russian, there will be fewer problems with finding a job. Even though the share of Russian speaking is decreasing, the Russian language is still one of the world languages today. The Kazakh language is the state language, which lacks popularity in the use in various spheres [1]. It is easier to study the Russian language according to current realities in Kazakhstan. A merit-based recruitment system and providing favorable conditions for the study of Kazakh language would contribute to a decrease in discrimination based on ethnicity and language knowledge.

The second policy recommendation has the following difficulties. The Kazakh language has not been standardized yet. There are lots of difficult rules and words, which complicates acquiring and usage of knowledge in Kazakh [1]. Thus, there is a need to allocate a large amount of money to specialists, who make the Kazakh language easier and more attractive for everyone and not just for those who want to learn. Additionally, there is a need to open many educational centers, which will teach the Kazakh language based on one standardized state methodology, since the state is interested to increase the share of the Kazakh-speaking population. The next problem is that schools in Russian should teach students to learn Kazakh at an advanced level. It would also require additional financial means for hiring and probably preparing specialists. The next problem is that adaptation and acceptance of new policies need some time for citizens. It is because the share of bilingual citizens is not so high now in Kazakhstan [12]. The major problem with this option is that there could be a large number of people who are against introducing the bilingual policy in Kazakhstan, as some representatives of Kazakh intelligentsia has recently signed a petition, which requires to remove the Russian language from the Constitution and oblige everyone to know Kazakh [5; prelast and last paragraph].

The third option is related to taking some norms regarding ethnic minorities from Kymlicka's multiculturalism policy [10]. Kazakhstan can be perceived as a polyethnic state based on its Soviet period of history. Kazakhstan has representatives of various ethnic groups, part of which was forced to come due to the decision of Soviet authorities. According to Kymlicka, immigrants are expected to assimilate and accept the key features of the dominant culture [10]. Kymlicka argued that citizenship is used as a means of developing and maintaining social unity within the state [10]. In other words – multiculturalism leads to further unity of people living in the country [10]. Currently, the situation in Kazakhstan is changing and the share of Kazakhs is increasing. However, there are still many people who represent different ethnicities in Kazakhstan. Kazakhstan, as a subject of the international community, officially declares non-discrimination of any kind on linguistic, religious or racial grounds, which is mentioned in the Constitution and is continued in other legislative acts [8]. However, Maxim Kramarenko, chairman of the republican Slavic movement “Lad” noted that domestic legislation avoids the use of such an international term as “national minority” [8; para. 14]. He argued that Kazakhstani national policy is intended to ensure public harmony and national unity on the basis of Kazakhstani patriotism, civil and spiritual-cultural community of ethnic groups of Kazakhstan with the consolidating role of the Kazakh people [8; para. 15]. According to Kramarenko, such a policy is the cause of migratory sentiment among a number of non-titular ethnic groups [8; para. 16].

Kramarenko argued that it is possible to prepare specialists by recruiting young Kazakhstanis (Russians, Tatars, Ukrainians, Chechens, etc.) through regional Assembly of People of Kazakhstan

(АКР) branches for free training to learn various specialties [8; para. 23]. In this case, the state would demonstrate a real interest in integrating these ethnic groups into public relations in the Republic of Kazakhstan and, accordingly, in creating a single political nation, but without losing their ethnic identity [8; para. 23]. Additionally, one of the changes to existing multicultural policy can be taken from the Canadian experience. It includes making changes to educational and humanitarian research programs at all levels in order to highlight the contribution of all ethnic and cultural groups to the development of the society [13]. The potential problem here is to what extent authorities are interested in the incorporation of ethnic minorities.

Alternative policy model

According to the forecast, the share of Kazakhs is going to be 90 % due to various political and socio-economic circumstances [25]. This fact is going to affect national identity policy in Kazakhstan. If the given forecast will be realized, the language policy can be reconsidered. The Kazakh language will remain the only state and official language of the Republic of Kazakhstan. In this case, the German citizenship model can be also applied, where the idea of citizenship connected with German blood/descent. There is a strong emphasis on German folk culture, ‘spirit’ and traditions according to the German model. Additionally, German citizenship involves a profound change in political and cultural identity [3]. The potential problem here is that change into this model may negatively affect the international image of Kazakhstan, according to which there is a multi-ethnic state and the rights of representatives of all ethnic groups are respected.

Economic diversification

Whatever national policy a state has, develops or follows, the economic conditions of the state need to be taken into account. The discussed states of Singapore, France, Canada, and Germany are in the list of developed states. Kazakhstan is a developing economy, which relies on the export of hydrocarbon raw materials, oil and natural resources. Kazakhstani authorities need to diversify its economy in order to decrease dependence on the prices for oil and gas. This is because the decrease in oil and gas price negatively affects Kazakhstani economic growth and earnings of citizens. It is worth noting that Kazakhstani monetary policy is criticized because of frequent fluctuations of national currency and lack of measures to increase the level of trust to a national currency by Kazakhstani citizens. Economist Murat Temirkhanov proposed a managed floating exchange rate of tenge, which is based on the attachment of the national currency rate to a basket of key foreign currencies for Kazakhstan and adding an oil index to it [22]. Economic diversification and change in monetary policy should positively affect the earning of citizens. This fact has an indirect effect on the decrease of social tensions and inter-ethnic conflicts in Kazakhstan.

Conclusion

To conclude, the possible causes of ethnic conflicts and recommendations were discussed in this policy memo. I have provided closer coordination of responsible agencies and discussion of the needs and problems with leaders of each ethnic group as an immediate reaction to the ethnic conflict. The longer-term recommendations include the following recommendations. Introducing and adopting Singaporean “multiracialism” and “meritocracy” concepts. The problem here is that there is a high rate of corruption and the existing problem of a passive state. The second option concerns introducing both Kazakh and Russian languages as the state languages. The difficulty of this option is that it can face strong resistance from Kazakh intelligentsia. The third option includes more incorporation of ethnic minorities into various sectors. The question here is whether authorities are interested in this policy. Additionally, I added an alternative policy model according to which the Kazakh language will be the only state and official language in the country. This model may have a negative effect on the international image of the country. Finally, change in the national identity policy should be accompanied by diversification of economy and change in monetary policy, which in turn, should positively affect the wellbeing of citizens.

References:

1. Baykhozha, Z. (2019). *Stanet li kazakhskiy yazyk dlya nas tem zhe, chem v svoe vremya byl russkiy?* [Will the Kazakh language become for us what Russian was before for us?] Retrieved from: <https://camonitor.kz/32910-stanet-li-kazakhskiy-yazyk-dlya-nas-tem-zhe-chem-v-svoe-vremya-byl-russkiy.html>
2. Britskaya, Y. (2019). *Kak izmenilis' real'nyye dokhody kazakhstantsev za 10 let.* [How have the real incomes of Kazakhstanis changed over 10 years?] Retrieved from: <https://365info.kz/2019/03/kak-izmenilis-realnye-dohody-kazahstantsev-za-10-let>
3. Burkhanov, A. (2020). *Lecture 6 - Nationalism and Citizenship*
4. CEIC. (2020). *Kazakhstan Monthly Earnings.* Retrieved from: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/kazakhstan/monthly-earnings>
5. Darimbet, N. (2020). *Pis'mo protiv russkogo yazyka podpisala kazakhskaya intelligentsiya.* [Kazakh intelligentsia signed letter against the Russian language.] Retrieved from: https://total.kz/ru/news/vnutrennyaya-politika/pismo_protiv_russkogo_yazyka_podpisala_kazahskaya_intelligentsiya_date_2020_04_15_13_43_18
6. DollarFX.org. (2020). *Kazakhstani Tenges per US Dollar.* Retrieved from: <https://www.dollarfx.org/Kazakhstani-Tenge>
7. Galaktionova, Z. (2019). *Russkiye goroda v Kazakhstane.* [Russian cities in Kazakhstan.] Retrieved from: <https://travelask.ru/articles/russkie-goroda-v-kazahstane#astana-dominirovanie-korenogo-naseleniya>
8. Issabekova, S. (2019). *Yest' li v Kazakhstane natsional'naya politika? I chto s ney delat'?* [Does Kazakhstan have a national policy? What to do with it?] Retrieved from: <https://kokshetau.asia/socialnews-mobile/39227-est-li-v-kazahstane-natsionalnaya-politika-i-cto-s-nej-delat>
9. Ivanov, R. (2018). *Pochemu kazakhskoyazychnomu trudneye nayti khoroshuyu rabotu? — predprinimatel'.* [Why it is difficult for Kazakhstani people to find a job? - entrepreneurs' opinion.] Retrieved from: <https://365info.kz/2018/06/pochemu-kazahoyazychnomu-trudnee-najti-horoshuyu-rabotu-predprinimatel>
10. Kymlicka, Will. (2004). "Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism," In: Stephen May, Tariq Modood, Judith Squires (eds.) *Ethnicity, Nationalism, and Minority Rights.* Cambridge: Cambridge University Press, (pp. 144-175).
11. Massanov, U. (2019). *Istoriya trokh deval'vatsiy: tenge podeshevel k dollaru v 80 raz.* [History of three devaluations: tenge has fallen in price against dollar by 80 times.] Retrieved from: <https://informburo.kz/stati/devalvatsiy-tenge-tenge-podeshevel-k-dollaru-v-80-raz.html>
12. MK. (2019). *V Kazakhstane rol' dominiruyushchego yazyka vse yeshche ostayetsya za russkim.* [In Kazakhstan, the role of the dominant language still belongs to Russian.] Retrieved from: <https://mk-kz.kz/social/2019/10/11/v-kazahstane-rol-dominiruyushchego-yazyka-vse-eshche-ostaetsya-za-russkim.html>
13. Nokhrin, I. M. (2017). *Mul'tikul'turalizm kak forma natsionalizma: kanadskiy opyt konstruirovaniya natsional'noy identichnosti na osnove idei kul'turnogo mnogoobraziya vo II polovine XX veka.* [Multiculturalism as a Form of Nationalism: Canadian Experience in Constructing National Identities Based on the Idea of Cultural Diversity in the Second Half of the 20th Century.] *Magistra Vitae: elektronnyy zhurnal po istoricheskim naukam i arkheologii*, (2).
14. Omirbek, A. (2019). *Perestanet li Kazakhstan govorit' po-russki?* [Will Kazakhstan stop speaking Russian?] Retrieved from: <https://camonitor.kz/33623-perestanet-li-kazakhstan-govorit-po-russki.html>
15. Ortmann, S. (2009). *Singapore: The Politics of Inventing National Identity.*
16. Pannier, B. (2020). *Mezhetnicheskiye stolknoveniya v Kazakhstane. Yugo-vostok — ochag napryazhennosti?* [Interethnic clashes in Kazakhstan. Is the Southeast a hotbed of tension?] Retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/dungan-incident-just-kazakhstan-s-latest-interethnic-violence/30428012.html>

17. Kalmurat, A. (2020). Tolganay Umbetaliyeva: «Vlast' ne znayet, kak vystraivat' otnosheniya s etnicheskimi gruppami». [Tolganay Umbetaliyeva: "The authorities do not know how to communicate with ethnic groups."] Retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-interethnic-conflict-interview-umbetaliyeva/30427281.html>
18. Koloskov, F. (2020). Migratsionnyye poteri Kazakhstana: yest' nad chem zadumat'sya. [Migration losses of Kazakhstan: there is something to think about.] Retrieved from: <https://www.ritmearasia.org/news--2020-03-07--migracionnyye-poteri-kazahstana-est-nad-chem-zadumatsja-47866>
19. Ktk.kz. (2020). Stala izvestna prichina konfliktov v Masanchi. [The cause of the conflicts in Masanchi became known.] Retrieved from: <https://www.ktk.kz/ru/newsfeed/article/2020/02/08/139378/>
20. Rozov, M. (2020). Tantsy na grablyakh. V Kazakhstane proizoshel ocherednoy mezhetnicheskij konflikt. [«Dancing in the rake». Another interethnic conflict has occurred in Kazakhstan.] Retrieved from: <https://www.ritmearasia.org/news--2020-02-21--tancy-na-grabljah.-v-kazahstane-proizoshel-ocherednoj-mezhetnicheskij-konflikt-47611>
21. Shipitsina, A. (2020). Eksperty po Sredney Azii ob"yasnili prichiny pogromov v Kazakhstane. [Experts on Central Asia explained the reasons for the pogroms in Kazakhstan.] Retrieved from: <https://ura.news/news/1052418123>
22. Temirkhanov, M. (2020). Kazakhstanu sleduyet pereyti k politike upravlyayemogo plavayushchego kursa tenge. Pochemu? [Kazakhstan should move to a policy of a managed floating tenge exchange rate. Why?] Retrieved from: https://forbes.kz/process/expertise/kazakhstanu_sleduet_pereyti_k_politike_upravlyaemogo_plavayu_schego_kursa_tenge_pochemu/
23. Tikhonova, E. (2019). Kak antikorrupsionshchiki otuchivayut gossluzhashchikh brat' vzyatki i vozvrashchayut muzhey v sem'i. [How anti-corruption people wean civil servants from taking bribes and returning husbands to their families.] Retrieved from: <https://time.kz/articles/territory/2019/04/23/dayut-begi>
24. Tuimebaev, Z. (2020). Mezhetnicheskiye otnosheniya ne terpyat shablonov. [Interethnic relations do not tolerate patterns.] Retrieved from: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/mezhetnicheskie-otnosheniya--ne-terpyat-shablonov>
25. Urmanov, A. (2019). Zemlya kazakhskaya: chto proizoydet, kogda Kazakhstan stanet mononatsional'nym gosudarstvom. [Kazakh land: what happens when Kazakhstan becomes a mono-national state.] Retrieved from: <https://www.caravan.kz/articles/zemlya-kazakhskaya-chno-proizojdet-kogda-kazakhstan-stanet-mononatsionalnym-gosudarstvom-555565/>
26. Habirova, Z. (2020). «Krome nakazaniya vinovnykh, vazhno sdelat' vyvody»: Satpaev o konflikte v Masanchi. ["In addition to punishing the guilty ones, it is important to draw conclusions": Satpayev on the conflict in Masanchi.] Retrieved from: <https://newtimes.kz/politika/104975-krome-nakazaniia-vinovnykh-vazhno-sdelat-vyvody-satpaev-o-konflikte-v-masanchi>

D.Kalibekuly¹, Y.S. Chukubayev¹

¹ Al-Farabi Kazakh National University

REGIONAL SECURITY DYNAMICS IN NORTHERN EUROPE (ON THE EXAMPLE OF NORWAY) IN THE LIGHT OF RECENT CHANGES

Abstract

The paper examines the dynamics of regional security in Norway as a part of Northern Europe. Being a political and geographical part of the Euro-Atlantic security system. Northern Europe, in its turn, is experiencing the impact of the confrontation between Russia and NATO. Norway's security policy analyzed from the perspective of a regional leader, as a NATO member country participating in the operations of the North Atlantic Alliance and as NATO's northern wing. Accordingly, the escalation of the conflict between Russia and the West pushes Norway to maintain internal political security, which concerns the issues of protecting territorial sovereignty and exclusive economic zones, and responsibilities within NATO. Russia's action in the east of Ukraine and in Crimea has led to a significant increase in the strategic security of Northern Europe and the Far North. The main strategic characteristics of the Alliance in the Arctic were analyzed.

Key words: Northern Europe, Norway, regional security, defense policy, North Atlantic Alliance, Arctic, Ukrainian crisis, strategic policy, international relations.

Д. Қалибекұлы¹, Ю. С. Чукубаев¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

СОҢҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ БАЙЛАНЫСТЫ СОЛТҮСТІК ЕУРОПАДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ДИНАМИКАСЫ (НОРВЕГИЯ МЫСАЛЫНДА)

Аңдатпа

Жұмыста Солтүстік Еуропаның бір бөлігі болып табылатын Норвегияның аймақтық қауіпсіздік динамикасы қарастырылған. Солтүстік Еуропа өз кезегінде, еуроатлантикалық қауіпсіздік жүйесінің саяси-географиялық бөлігі болғандықтан, Ресей мен НАТО арасындағы қарама-қайшылықтың әсерін бастан кешіріп отыр. Сондықтан, Норвегияның қауіпсіздік саясаты Солтүстік Атлантикалық Альянстың операцияларына қатысатын НАТО-ға мүше ел және НАТО-ның солтүстік қанаты ретінде аймақтық көшбасшы тұрғысынан талданды. Тиісінше, Ресей мен Батыс арасындағы жанжалдың шиеленісуі, Норвегияны аумақтық егемендік пен эксклюзивті экономикалық аймақтарды қорғауға және НАТО шеңберіндегі жауапкершілікке қатысты ішкі саяси қауіпсіздікті қамтамасыз етуге итермелейді. Ресейдің Шығыс Украинамен Қырымдағы әрекеті Солтүстік Еуропа мен Қыыр Солтүстіктің стратегиялық қауіпсіздікті бекітуге әкелді. Арктикадағы Солтүстік атлантикалық альянстың негізгі стратегиялық сипаттамалары талданды.

Кілт сөздер: Солтүстік Еуропа, Норвегия, аймақтық қауіпсіздік, қорғаныс саясаты, Солтүстік Атлантикалық Альянс, Арктика, Украина дағдарысы, стратегиялық саясат, халықаралық қатынастар.

Д. Калибекулы¹, Ю. С. Чукубаев¹

¹ Казахский национальный университет им. Аль-Фараби

ДИНАМИКА РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СЕВЕРНОЙ ЕВРОПЕ (НА ПРИМЕРЕ НОРВЕГИИ) В СВЕТЕ ПОСЛЕДНИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация

В работе рассматривается динамика региональной безопасности Норвегии, как часть Северной Европы. Северная Европа в свою очередь испытывает воздействие противостояния России и НАТО, оказавшись политико-географической частью евроатлантической системы безопасности. Политика безопасности Норвегии проанализирована в аспекте регионального лидера, как страна-член НАТО, участвующая в операциях Североатлантического альянса и как северный фланг НАТО. Соответственно, обострение конфликта между Россией и Западом подталкивает Норвегию вести внутривнутриполитическую безопасность, которая, касается вопросов защиты территориального суверенитета и исключительных экономических зон, и обязанности в рамках НАТО. Действие России на Востоке Украины и в Крыму привело к значительному усилению стратегической безопасности Северной Европы и Крайнего Севера. Проанализированы основные стратегические характеристики Североатлантического союза в Арктике.

Ключевые слова: Северная Европа, Норвегия, региональная безопасность, оборонная политика, Североатлантический альянс, Арктика, Украинский кризис, стратегическая политика, международные отношения.

1. INTRODUCTION

Since the Ukrainian crisis, which split the Euro-Atlantic security system, relations between Russia and NATO have undergone a significant transformation in the spirit of the Cold War. The constructive dialogue on maintaining the collective security system of the 2000s was replaced by the thinking and logic of containment in the confrontation between the two regional subjects of international relations. Northern Europe, as a natural political and geographic part of the Euro-Atlantic security system, is also affected by the confrontation between Russia and NATO, which, of course, affects the dynamics of regional security.

The structure of the Euro-Atlantic security system is experiencing several difficulties in connection with the disagreement between the parties to adopt a common and compromise vision of European security. The spirit of strategic partnership and agreement that was achieved in the previous stages of cooperation between Russia and NATO / the West was undermined by various strategic aspirations of the participants of European security, where NATO sought to maintain the status quo, and Russia to geopolitical revisionism. Geopolitical turbulence could not but affect the dynamics of regional security, in particular Norway. The European regional security system began to be more military in nature, with a threat or demonstration of military force, which marked a strategic shift in the European security system, and the end of the principles of the "Founding Act of Russia and NATO": not the deployment of large conventional forces and nuclear weapons in the Eastern Europe. NATO forces are conducting a number of major conventional exercises, and the United States is modernizing its nuclear forces in Europe. Russia is taking similar actions. The withdrawal of the parties from the INF Treaty and the increased air and water patrolling spaces in Europe have become dangerous points of contact between Russia and NATO.

The region of Northern Europe and the Arctic has also become an object of military interaction between the opposing sides: NATO has stepped up military exercises in the Arctic. Because the Arctic region is seen as an important component in the military doctrines of Russia and NATO, and consequently, combat submarines are again sailing in the Arctic waters. These events reflect the regional dynamism in the context of the current strategic situation. The fact that the region of

Northern Europe and the Arctic plays a key role in determining the strategic dynamics in relations between Russia and NATO, also in the context of the politics of the countries of the region.

Key regional security aspects of Norway

Norway has been a member of NATO since the founding of the North Atlantic Alliance. Norway's strategic position makes it - the Alliance member an important partner for the United States in maintaining an overall security strategy. Norway's security policy is based on multilateral relations format within the Alliance, and Norway is the only country in the region that does not adhere to a policy of neutrality, unlike Sweden and Finland. The security policy of Norway can be divided into two important aspects: first, it is intra-regional, where Norway actively promotes the idea of military integration of the Nordic countries within the framework of a regional organization (NORDEFECO) [1]. The second is Oslo's membership in NATO, and, accordingly, the implementation by Norway of special regional NATO missions, as the northernmost stronghold of the North Atlantic Alliance. [2].

In general, the Norwegian security cluster can be divided according to the following three main aspects:

- Norway as a regional leader or central element of the regional security structure (NORDEFECO);
- Norway as a NATO member country participating in the operations of the North Atlantic Alliance. (Norway was taking an active part in NATO operations in the Balkans and Afghanistan);
- Norway as NATO's northern wing.

The history of country and its experience are very significant for the North Atlantic Alliance, and plays an important role in shaping NATO's Arctic strategy. The Arctic is recognized as one of the most important regions for ensuring the strategic security of the Alliance member states, therefore the role of Norway here is indisputably important. [3].

Russia, as a regional participant in the Arctic, appears to be a key participant for Norway, and in its foreign policy strategy the Norwegian government recognizes the importance of cooperation with Russia at the regional level in the format of multifaceted cooperation: security, energy, ecology, socio-cultural development, etc. [4]. But, nevertheless, taking into account Norway's membership in NATO, Norwegian-Russian relations are closely dependent on the conjuncture of Russian-American relations. Russia has traditionally been and remains a key factor for Norway, which is taken into account when developing a national security strategy. This position is due to the fact that the Northern military fleet is based on the Kola Peninsula and most of the Russian arsenals of strategic nuclear weapons are concentrated there. Now, after the crisis around Ukraine and the degradation of the Euro-Atlantic security system, a spirit of rivalry prevails in Norwegian-Russian relations, where the military confrontation between the North Atlantic Alliance and Russia plays an important role. As it was noted above, Norway's membership in NATO and the country's geographic location will certainly have an impact on the regional security system. Norway is now again playing the role of NATO's northern flank, in the confrontation with Russia [5].

The definition of Norway's security policy is based on two pillars: an internal political definition of security, which primarily concerns the protection of territorial sovereignty and exclusive economic zones, and responsibilities within NATO. Norway's geographical position gives it a special meaning in the defense of NATO's northern flank; therefore it is one of the countries of the alliance that has its own specific tasks.

The strategic outline of Norway's military doctrine was first defined in the Norwegian government's foreign policy declaration of 4 February 2007. This document noted the following: "The protection of Norwegian interests in the North in the field of economy, environment and security should be considered a priority, and the interests themselves should be interconnected", "The government will seek international recognition of the Norwegian position on Spitsbergen, fish protection zones, oil and gas production and environmental protection. ". The Norwegian

government was tasked with “strengthening the Norwegian military presence and sovereignty in the North, including the continued preparedness of the Norwegian armed forces for environmental emergencies, as well as strengthening the capacity of the Coast Guard for monitoring natural resources and preparedness for emergencies” [6].

Another document that regulates the military policy of Norway in the Arctic is the Strategic Concept of the Armed Forces of Norway. This document reflects the threats that the Norwegian Armed Forces will have to face in the High North. The document reflects the following strategic objectives:

- Challenges to sovereignty in the exclusive economic zone (200-mile coastal zone).
- Potential attacks on marine biological resources, such as attacks on oil and gas platforms on the shelf.
- Technogenic disasters;
- Norway's commitment to alliance obligations in NATO [7].

The strategic guidelines of Norway above coincide with the general Arctic policy of NATO in this region of the planet. However, Norway has not yet independently formulated its national strategy towards Russia, but in fact, as noted above, Norwegian security policy is largely determined in the wake of NATO's overall defense strategy. The Ukrainian crisis could not but affect the dynamics of bilateral relations between Russia and Norway, where this resulted in the curtailment of military cooperation programs with Moscow, the return of Russia to the list of external threats to national security, an increase in the military budget of 2016 by 9.4%, plans to allocate additional NOK 30 billion over the next four years [9].

But, nevertheless, it is necessary to note the foreign policy component in the strategic policy of Norway in the High North: despite the statements of the Norwegian government on the protection of national sovereignty, the regional security strategy of Norway is largely determined by allied relations within NATO, and therefore the dynamics of Norwegian-Russian relations, so closely dependent on the Russian-American strategic dialogue. In the spring of 2014, Norway was one of the first NATO countries to announce a "freeze" of military cooperation programs with Russia for a period of at least a year. According to the Norwegian Minister of Defense, cooperation will be maintained only in areas such as search and rescue operations, maritime transport security, cooperation between the coast guard and border services. Norwegian experts have a negative but rather restrained assessment of the consequences of the Ukrainian crisis for the security of NATO's northern flank. The greatest concern is caused by the possibility of repeating the Crimean experience in the Baltic region in connection with the increased activity of the Baltic Fleet and incidents with the violation of the borders of Estonia, Finland and Sweden by Russian military aircraft. The situation in the Barents Sea is assessed as more stable, and the actions of the Russian aviation and navy are more predictable and not provoking [9].

During the Warsaw Summit, it was decided to triple the strength of the NATO response forces (up to 40 thousand people), create their strike force - especially high readiness forces, which are organized into small headquarters in the six eastern countries of the Alliance, capable of managing exercises and receiving reinforcements if necessary. Two more such headquarters are next in line [10].

The main decision taken in Warsaw was the previously announced further expansion of NATO's military presence on the Eastern flank - the deployment of four multinational reinforced battalions in each of the Baltic states and in Poland on a rotational basis and the establishment of military depots there in case of crisis reinforcements. The response to NATO's actions could be increased military activity by Russia, the conduct of large-scale exercises by the Russian military and sudden checks of troops in the western regions of the country. But, even without the deployment of four NATO battalions in the Baltic States and Poland, such activity would have been. This is the logic of the situation that we have after the Crimea and the Ukrainian events. With the help of the latest S-400 missile systems, Russia has created several “no-go zones”, which partially cover the territories and waters of NATO countries. Multilevel air defense systems created over Crimea, Kaliningrad region, Kamchatka and Syria [11].

The air defense system created in the Kaliningrad region covers a significant part of the Baltic countries, Poland, as well as the Baltic Sea. A similar zone in the North worries Norway because it could affect the relationship between European NATO countries and the United States.

Norway's defense policy in the Arctic

The restoration of Russia's long-term military presence in the Arctic began in earnest already in the 2010s, having acquired an organizational form in 2014 with the formation of a separate area of the Joint Strategic Command "North", the core of which was the Northern Fleet of the Russian Navy. During the same period, active construction of new and renovation of some old military bases began. Work began in almost the entire Russian sector of the Arctic: on the islands of the archipelagos of Franz Josef Land, Novaya Zemlya, Severnaya Zemlya, Novosibirsk Islands, Wrangel Island, as well as on the mainland - from the Kola Peninsula to Chukotka [12].

At the same time, due to the deterioration of relations between Russia and NATO, largely (but still only partly) due to the events in Ukraine in 2014, the Western powers are also increasing their activity in the region. In 2015, the Arctic Challenge hosted the first major NATO air force exercise, the Arctic Challenge, with the participation of neutral partner states: Finland, Sweden and Switzerland. In the fall of 2018, Trident Juncture - 2018, the largest exercise since the collapse of the USSR, was held in Norway and surrounding waters. The purpose of the maneuvers was to test the combat capability of NATO's rapid reaction forces and the ability of participating countries to competently dispose of the support received from the allies. If the American leadership decides to radically update the icebreaker fleet (including the construction of nuclear icebreakers), this will dramatically simplify the process of creating and supporting bases on the same islands of the Canadian Arctic Archipelago, but even now, using mainly air supplies, the Alliance is able to deploy to In the Arctic, significant air force forces, many times larger than those that are currently available, have increased the level of permanent presence in the Arctic from tens to hundreds of combat and auxiliary aircraft. In terms of the naval forces, preparations for a possible build-up are already underway, and the basis for such a build-up may be, the 2nd Fleet of the US Navy, recreated in 2018, the operational area of which is the North Atlantic, including the Arctic. [3].

The strategic importance of Northern Europe and the High North has grown significantly since the Ukrainian crisis. The document of the NATO Parliamentary Assembly and its Political Committee "NATO and Security in the Arctic" dated 07.10.2017 indicates the following strategic characteristics of the region:

– The Arctic remains a vital area for Euro-Atlantic security. Five Arctic Council members from eight countries are also NATO members - Canada, Denmark, Iceland, Norway, and the United States. Alliance member countries have conflicting interests over Russia's geopolitical aspirations in the Arctic and the growing military presence in the region, but nevertheless have reached a general consensus on the importance of the region for NATO security. Moreover, while NATO does not formally play a significant role in relation to the Arctic region, at the Warsaw Summit in July 2016, the Alliance reaffirmed its readiness to improve security on all its borders, including in the North Atlantic. The Warsaw Summit Final Communiqué referred to NATO's commitment to strengthen its maritime position in the North Atlantic, as well as to raise the Alliance's "comprehensive situational awareness" in the region to deter and defend against any potential threats, including from sea, routes of communication and maritime approaches to NATO territory. This is also important for the Far North. Likewise, all Arctic states have issued national Arctic strategic documents reflecting increased interest in the region. Significant national investment is being made in ground surveillance, early warning, and ballistic missile defense - the geography of the region plays a key role in countering any emerging missile threat [13].

– The 2016 Warsaw Summit communiqué admits the evolving security challenges in the North Atlantic, especially in relation to NATO-Russia relations. The Alliance condemned "Russia's aggressive actions, including provocative military actions on the periphery of NATO territory", and

stressed the need for containment and the need to strengthen NATO's defenses. In Warsaw, NATO allies also agreed to raise the Alliance's awareness of the situation in the North Atlantic in response to Russia's military stance. It is important to note that the North Atlantic borders the Arctic; therefore, any change in the safety of the first is likely to affect the High North as well. Thus, it would be wise for NATO allies to raise awareness of the situation in the Arctic. This can and should be done without provocation, that is, without deploying military forces in the Far North.

– The report also indicates Russia's strategic behavior, which will certainly affect the security of the Arctic NATO states: Russia's violations of the territorial integrity of Ukraine, Georgia and the Republic of Moldova raise concerns about territorial conflicts between Russia and the rest of the Arctic states. In each of these cases, Russia supported separatist movements or incited conflict to challenge the borders of sovereign territory. This kind of Russian aggression increases regional instability and is fraught with the expansion of the conflict. Moscow, as the largest Arctic coastal state, recognizes the geostrategic importance of the Arctic and the vital energy resources of the Arctic, and is building up its military to defend what it considers Russia's territorial interests in the region. Russia's disregard for the territorial integrity of its peaceful neighbors cannot be ignored in the Far North.

– The main security challenge for the Alliance in the Arctic has been the build-up of Russian military and civilian emergency forces since 2008 as part of a broader military modernization program. Initially, this modernization was considered neutral by other Arctic states. First, because Russia has the longest coastline of any Arctic coastal state and it needs to invest in infrastructure to sustain and develop its energy research. In addition, due to the remoteness of the High North and its harsh climate, emergency assistance and search or rescue operations are often provided by military units. However, a certain build-up of Russian military power is clearly not related to the safety of shipping and commercial activities. For example, the deployment of long-range air and coastal defense assets along the coast, even to the east of Novaya Zemlya, cannot be attributed to the safety of navigation and reconnaissance. A possible explanation for Russia's efforts to strengthen its defenses in the region is that most of the Russian navy, the Northern Fleet, is based in the Arctic. Moscow is particularly worried about the sea-based nuclear deterrent deployed in the Arctic.

The main task of Norway's military duties in the peace period is to monitor the sea and airspace of NATO's northern flank, which includes part of the Arctic (primarily the Barents Sea) and the North Atlantic. But in the course of recent events, in the friction between Russia and NATO, the military tasks of Norway have increased significantly, the Norwegian military aircraft are intercepting Russian combat aircraft, and the Royal Air Force and Navy are monitoring Russian forces in the region. As noted above, NATO is central to the Norwegian security strategy, and at the diplomatic level, Oslo is actively using this organization to achieve its goals in the Arctic. At the foreign policy and bureaucratic level, it was Norway, along with the United States and Denmark, that was one of the main initiators of NATO's involvement in Arctic affairs. Oslo's official position is that the involvement of NATO is necessary because the countries of the region (both NATO member states and the Arctic Council) are not able to defend their economic and military-strategic interests in the Arctic on their own and, accordingly, these countries are not capable to create an appropriate military potential for the above purposes. In January 2009, this alliance even tried to put forward some semblance of its Arctic strategy. Later, however, under the influence of Canada, NATO refused to formulate a full-fledged strategy in the High North [14]. Noteworthy is the fact that the list of joint activities proposed by NATO in the Arctic almost completely coincides with the plans of Norway and other Nordic countries both at the national level and within the framework of NORDEFCO: monitoring the air and sea space, creating unified rescue units, conducting joint maneuvers, educational exchanges, protection of energy flows, environmental monitoring.

Speaking in Washington in June 2014, Norwegian Defense Minister I. E. Sereide said: “There is reason to think that changes in the European security landscape will last. NATO finds itself in a new situation in which we must reassess our understanding of Russia and its intentions. We must

breathe new life into NATO. We need a strong, effective, and credible alliance ... " [15]“The initiative to improve interoperability of forces is a good start. Exercises should be based on realistic scenarios. In maneuvers, we must learn to use the full range of our combat capabilities. Future exercises should provide mutual support and demonstration of deterrent potential, focus should be on interaction, ” said Norwegian Defense Minister at the meeting of the US Atlantic Council [16].

As temperature rises and the region experiences significant climatic changes, new economic, scientific, maritime and political opportunities are gradually militarizing the region and its potential as a new theater for strategic rivalry between the United States and Russia. The once closed areas, bound by eternal ice, now, due to the melting of glaciers, are becoming open for navigation and transport and economic exploitation due to the reduction of the ice shelf, the opening of commercial routes through the Arctic Ocean, which can shorten the travel time between Asia and Europe.

Russia has devoted significant resources to energy production and the militarization of the Arctic through the reactivation of military installations during the Cold War, the modernization of submarines and missiles, and the reorganization of its regional assets under a single command in the Northern Joint Strategic Command. Russia in general poses a significant threat to NATO. Still, given its limited resources, it would be a bad idea for the US to overreact and focus more on the Arctic, where its interests are limited and the interaction between the US and Russia is largely based on cooperation. Compared to Russia, which relies on Arctic resource extraction for 15-20 percent of its annual economy and expects the region to provide \$ 500 billion in annual GDP by 2030, or 30 percent of its current GDP, is the United States. strategic interests in the Arctic are minimal (less than one third of one percent of US GDP is in the Arctic). While Russia has a significant nuclear footprint on the Kola Peninsula and attaches great importance to maintaining its maritime nuclear deterrence in the Arctic, the United States does not deploy its nuclear weapons in the region or patrol them with any nuclear weapons, armed submarines [17].

Russia's recent efforts to develop the Arctic have moved into near dangerous areas of maritime rivalry. Western adversaries usefull sovereignty over ocean territory of the Russian navy ideal for the development and tactics of safe interventions and potentially untraceable capabilities. While many Soviet-era submarines and icebreakers ought to be decommissioned by the end of 2019, the Russian Navy is replacing them with new warships delivered in 2020. As the Russian military moves closer to Norway, the only other country with claims in the Barents Sea, Putin's intentions in the Arctic seem increasingly hostile. The 2010 “agreed demarcation line” between Russia and Norway no longer gives the West the same confidence it used to. In October 2019, the Barents Observer celebrated the launch and testing of submarine weapons in the Norwegian Sea, just a day after a peaceful meeting between the Russian and Norwegian military leaders. Two Russian Sierra-class nuclear-powered submarines sailed into the Norwegian Sea to begin deep diving exercises, as well as the development and testing of underwater weapons.

While Russian submarine exercises and weapon testing are troubling, especially in the backyard of Norway, cooperation has been the predominant model of US-Russian engagement in the Arctic since the end of the Cold War. It is important not to exaggerate Russia's aggression in the Arctic; Norwegian Prime Minister Erna Solberg said the Arctic does not pose a serious security problem today, and other Norwegian analysts said that they "do not consider a conflict likely". [18] The same cannot be said about Europe or the Indo-Pacific region, where US interests are much stronger. In practice, the change in the strategic goals of the United States and NATO, which would be required to match Russian capabilities and really compete with Moscow in the Arctic, is impossible. While Russia has twenty-two fully operational military icebreakers, the United States has only two. There is also no consensus within NATO as to whether the Arctic is an area of military concern; Canada, a coastal state of the Arctic Five, has repeatedly stated that it does not believe that NATO should play any role in Arctic affairs.

Aggressive rebalancing of Russia in the Arctic is also undesirable. There are many possible scenarios. To name just a few of it, in which a military confrontation could erupt - over resource competition, territorial disputes, and unauthorized passage along the Northern Sea Route, But the

most likely scenario that could provoke a military conflict and a rise of Russian military exercises is an increase of NATO's military presence. Considering Moscow's sensitivity to the strategic encirclement, the concerns that have spread to the Arctic and the increase of NATO operations are likely to exacerbate security dilemmas and increase the likelihood of misperceptions and miscalculations, undermining strategic stability in a rapidly changing region where there is currently no mechanism for dialogue on security issues.

Conclusion

Thus, Norway will continue to remain in the wake of NATO's strategic policy, but, nevertheless, its policy will be limited to formal actions. The main line of confrontation between Russia and NATO will run mainly at the diplomatic level, which will be limited to the build-up, as well as military maneuvers, these actions include NATO exercises in the states bordering with Russia, as well as issues of strategic arms control. The Arctic will remain a place of relative cooperation and cooperation between regional actors in international relations. Despite some alarmist statements from both sides, there will be no nuclear confrontation between NATO and Russia, therefore even a military "confrontation" will be formal in nature, which is influenced by a number of factors.

References:

1. <https://www.nordefco.org/the-basics-about-nordefco>.
2. *Norway and NATO* // <https://www.norway.no/en/missions/nato/norway-nato/>
3. V.N. Konyshov et al. / *National Interests: Priorities and Security*, 2017, vol. 13, ISS. 2, PP. 353–368.
4. *Norwegian Ministries. Norway's Arctic Strategy – between geopolitics and social development* // https://www.regjeringen.no/contentassets/76dc3d09a93a460c8fe649390a722689/arctic-strategy_kort-versjon.pdf.
5. *Высокоширотное противостояние* // <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/vysokoshirotnoe-protivostoyanie/>.
6. *The Soria Moria Declaration on International Policy*. Oslo: The Office of the Prime Minister, 2007. URL: http://regjeringen.no/en/archive/Stoltenbergs-2nd-Government/Office-of-the-Prime-Minister/rapporter-og-planer/rapporter/2005/the-soria-moriadeclaration-on-internati.html?regj_oss=1&id=438515
7. *Capable Force. Strategic Concept for the Norwegian Armed Forces*. Oslo: The Norwegian Ministry of Defence, 2009. P. 22–24, 49–50. URL: http://regjeringen.no/upload/FD/Dokumenter/Capable-force_strategicconcept.pdf.
8. *Søreide I. New long-term plan for the Armed Forces – a monumental political challenge*. URL: <https://regjeringen.no/en/aktuelt/new-long-termplan-for-the-armed-forces--a-monumental-political-challenge/id2471559>.
9. *The Soria Moria Declaration on International Policy*. Oslo: The Office of the Prime Minister, 2007. URL: http://regjeringen.no/en/archive/Stoltenbergs-2nd-Government/Office-of-the-Prime-Minister/rapporter-og-planer/rapporter/2005/the-soria-moriadeclaration-on-internati.html?regj_oss=1&id=438515.
10. *Warsaw Summit Communiqué* // https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.
11. *Четвертый дивизион S-400 в Крыму zastupil na boevoe dezhurstvo vblizi granicy s Ukrainoj*// <https://tass.ru/armiya-i-opk/5850333>
12. *Strategiya razvitiya Arkticheskoy zony` Rossijskoj Federaczii i obespecheniya naczional`noj bezopasnosti na period do 2020 goda*// <http://static.government.ru/media/files/2RpSA3sctElhAGn4RN9dHrtzk0A3wZm8.pdf>.
13. *NATO and the Security in the Arctic* // <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2F2017-11%2F2017%20->

[%20172%20PCTR%2017%20E%20rev.1%20fin%20-%20NATO%20AND%20SECURITY%20IN%20THE%20ARCTIC.pdf](#)

14. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/usa/06874.pdf>

15. "NATO in an Era of Global Competition" - A Norwegian perspective // <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/NATO-in-and-Area-of-Global-Competition/id764468/>

16. The Arctic is "not up for grabs," Norwegian ambassador says // <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-arctic-is-not-up-for-grabs-norwegian-ambassador-says/>

17. The changing shape of Arctic security // <https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/06/28/the-changing-shape-of-arctic-security/index.html>

18. Norvegiya ne verit v ugrozu so storony Rossii, zayavil prem'er// <https://ria.ru/20190409/1552528144.html>

XFTAP 11.25.91

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.15>

Ж.С.Жаманқараев¹, Ж.К.Симтиков¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНКЦИЯЛАРДЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Аңдатпа

Мақалада халықаралық саяси және экономикалық санкциялардың қазіргі аспектілері қарастырылады, әлемдік саясаттың қазіргі жағдайын ескере отырып, халықаралық санкциялар ұғымына авторлық анықтама беріледі, халықаралық санкцияларды талдау механизмі сипатталады. Ғылымда халықаралық санкциялар көбінесе егеменді мемлекетке, оның институттарына, ұлттық компанияларға немесе жеке азаматтарға бағытталған, олардың қызметін мәжбүрлеу, шектеу, тежеу немесе алдын-алу мақсатында біржақты немесе ұжымдық саяси, экономикалық немесе құқықтық шаралар кешенін білдіреді. Басқаша айтқанда, Санкциялар әскери емес және күшсіз мәжбүрлеу шараларын қамтиды. Халықаралық санкциялар рөлінің мұндай трансформациясы, ең алдымен, әлемдік экономиканың жаһандануының күшеюімен, жекелеген мемлекеттердің, сауда қауымдастықтары мен трансұлттық корпорациялардың әлемдік экономикалық процестерге тартылуын күшейтумен байланысты. Сонымен қатар, бұл БҰҰ рөлінің әлсіреуіне, осы ұйым қызметінің тиімділігінің төмендеуіне, қоғамның қабылдаған шешімдеріне деген сенімін жоғалтуға, сондай-ақ БҰҰ реформасы туралы ұзаққа созылған пікірталасқа байланысты. Халықаралық санкциялардың табиғатын талдай отырып, олардың қазіргі халықаралық саяси конъюктураға байланысты тез өзгеру қабілетін ерекше атап өткен жөн. Санкциялар әлемдік үстем державалардың мүдделерімен тікелей байланысты және олардың сыртқы саяси бағытының векторына байланысты өзгереді.

Түйін сөздер: саясаттану, әлемдік саясат, саяси ықпал, үстем держава, халықаралық санкциялар, саяси және экономикалық санкциялар, санкциялар, санкциялар стратегиясы.

ZH. Zhamankaraev¹, ZH. Simtikov¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

THE MEANING AND CONTENT OF POLITICAL AND ECONOMIC SANCTIONS AT THE PRESENT STAGE

Abstract

The article examines the main mechanisms of modernization of the environmental policy of the Republic of Kazakhstan at the present stage. The authors pay close attention to the problem of compliance with environmental standards for the development of the country's economy in the conditions of market relations. New approaches to state management in accordance with the requirements of environmental standards are carefully studied. The authors analyze in detail the socio-political foundations and the basic environmental rights of citizens. The main environmental rights are: the right to a favorable environment for their life and health; the right to establish public associations and environmental protection funds; the right to participate in the decision-making process of state bodies on environmental issues; the right to participate in meetings, rallies, pickets, marches and demonstrations, referendums in the field of environmental protection; the right to apply to state bodies with letters, complaints, statements and proposals on environmental protection issues and to demand their consideration; the right to receive timely, complete and reliable environmental information from state bodies and organizations; the right to bring claims to the court for compensation for damage caused to their health and property as a result of violation of environmental legislation.

Keywords: ecology, ecological balance, society, environmental law, environmental state bodies, environmental protection, environmental information, natural environment, environmental policy.

Ж. С. Жаманкараев¹, Ж. К. Симтиков¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

СМЫСЛ И СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

В статье рассматриваются современные аспекты международных политических и экономических санкций, дается авторское определение понятия международных санкций с учетом современного состояния мировой политики, описывается механизм анализа международных санкций. В науке международные санкции часто представляют собой комплекс односторонних или коллективных политических, экономических или правовых мер, направленных на суверенное государство, его институты, национальные компании или отдельные граждане с целью принуждения, ограничения, сдерживания или предотвращения их деятельности. Другими словами, санкции включают в себя меры невоенного и ненасильственного принуждения. Такая трансформация роли международных санкций связана, прежде всего, с усилением глобализации мировой экономики, усилением вовлеченности отдельных государств, торговых ассоциаций и транснациональных корпораций в мировые экономические процессы. Кроме того, это связано с ослаблением роли ООН, снижением эффективности деятельности этой организации, утратой доверия общества к принятым решениям, а также затяжной дискуссией о реформе ООН. Анализируя природу международных санкций, следует особо отметить их способность быстро меняться в зависимости от современной международной политической конъюнктуры. Санкции

напрямую связаны с интересами доминирующих в мире держав и варьируются в зависимости от вектора их внешнеполитического курса.

Ключевые слова: политология, мировая политика, политическое влияние, сверхдержава, международные санкции, политико-экономические санкции, санкционные действия, санкционная стратегия.

Кіріспе. Саясаттану ғылымында, сондай-ақ халықаралық қатынастардың қазіргі тәжірибесінде ежелгі дәуірден бастап репрессия термині қолданылған, бұл басқа мемлекеттің заңсыз әрекеттеріне жауап ретінде бір мемлекет қолданатын саяси және экономикалық сипаттағы шаралар деп түсінілген. Уақыт өте келе «репрессия» термині ескірді және оның орнына «халықаралық санкциялар» ұғымын қолдана бастады, бірақ кең мағынада. «Халықаралық санкциялар» терминінің қазіргі мағынада қалыптасуы бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін басталды және Ұлттар Лигасының қызметімен байланысты болды. Осы сәттен бастап Халықаралық Санкциялар Ұлттар Лигасының жарғысында бекітілген ұжымдық қауіпсіздікті сақтау мақсатында әскери емес мәжбүрлеу құралы бола бастады. Ұлттар Лигасы Жарғысының 16-бабында Лиганың кез-келген мүшесі Жарғының ережелеріне қайшы келетін соғысқа қатысқан жағдайда Лиганың басқа мүшелері «онымен барлық сауда немесе қаржылық қатынастарды дереу бұзуға міндеттенеді». Қарсыластарыңыздың стратегиялық басымдықтарын дұрыс анықтап, содан кейін ғана қорытынды жасап, сыртқы саясатты түзету маңызды. Н.Б. Сейсен көрсеткендей: «Қазақстан Республикасы халықаралық аренаға шығады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясатының Тұжырымдамасы бекітілді, онда еліміздің түрлі санкцияларға қарсы алдын алу шаралары қарастырылған» [1, 37-бет]. Алайда, халықаралық санкциялар ұғымы әскери қақтығыстардың алдын алуға бағытталған мәжбүрлеу шарасынан әлдеқайда кең болды. Осы мақалада біз қазіргі саяси жағдайдағы санкциялардың әдіснамалық маңыздылығын кеңінен ашқымыз келеді.

Әдістері. Зерттеу әдіснамасы материалистік немесе идеалистік монизмнен босатылған және барлық қоғамдық және саяси, халықаралық-құқықтық құбылыстардың плюралистік, көп сызықты өзара тәуелділігіне негізделген диалектикалық әдісті қолданды. Диалектикалық өзара тәуелділік және әдістердің өзара әрекеттесуі әдісі де қолданылды: теориялық және эмпирикалық, тарихи және логикалық, индукция және шегеру және т.б. Сондай-ақ, гуманитарлық ғылымдарда ұзақ уақыт сыналған және өзін ақтаған, халықаралық экономикалық қатынастардың саяси негіздерінің мәнін ашатын құрылымдық-функционалдық талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелері. Саясаттану ғылымында халықаралық санкциялар көбінесе егеменді мемлекетке, оның институттарына, ұлттық компанияларға немесе жеке азаматтарға бағытталған, олардың қызметін мәжбүрлеу, шектеу, шектеу тиым салу немесе алдын-алу мақсатында біржақты немесе ұжымдық саяси, экономикалық немесе құқықтық шаралар кешенін білдіреді. Басқаша айтқанда, санкциялар әскери емес және күшсіз мәжбүрлеу шараларын қамтиды [2, 10-бет]. Халықаралық санкциялар рөлінің мұндай трансформациясы, ең алдымен, әлемдік экономиканың жаһандануының күшеюімен, жекелеген мемлекеттердің, сауда қауымдастықтары мен трансұлттық корпорациялардың әлемдік экономикалық процестерге тартылуын күшейтумен байланысты.

Сонымен қатар, бұл БҰҰ рөлінің әлсіреуіне, осы ұйым қызметінің тиімділігінің төмендеуіне, қоғамның қабылдаған шешімдеріне деген сенімін жоғалтуға, сондай-ақ БҰҰ реформасы туралы ұзаққа созылған пікірталасқа байланысты. Санкцияларды жіктей отырып, біріншіден, халықаралық ұйымдар деңгейінде оның мүшелерінің көпшілігі қабылдаған ұжымдық санкцияларды бөлуге болады; екіншіден, егеменді мемлекет басқа мемлекетке, оның институттарына, ұлттық компанияларға немесе тіпті жеке азаматтарға салған жеке санкциялар. Халықаралық санкциялардың объектісі ретінде мыналар болуы мүмкін: а) мемлекет және оның институттары; б) экономиканың жекелеген салалары немесе

секторлары; в) ұйымдар; г) жеке тұлғалар. Субъектілер бойынша санкциялар біржақты және ұжымдық болып жіктеледі. Мақсаты мен табиғаты бойынша санкциялардың саяси және экономикалық түрлерін ажыратуға болады. Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясатының тұжырымдамасы халықаралық санкциялар бөлігіндегі қазіргі заманғы шындыққа жауап беретіндей іс-қимылдар әзірлеуде. Ақордада өзінің қарсыластарының нақты стратегиялық басымдықтарын назарға ала отырып, өзінің объективті сыртқы саяси міндеттерін, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлерін ескеретін санкциялық стратегия уақтылы әрі жедел әзірледі және енгізілді [3].

Саяси санкциялар:

- дипломатиялық (дипломатиялық визалардың күшін жою немесе дипломатиялық өкілдіктер қызметкерлерін кері қайтарып алу);
- спорттық (спорттық іс-шараларға қатысуға тыйым салу, спорттық ойындарды болдырмау-немесе ынтымақтастықты тоқтату);
- мәдени (ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастықты тоқтату, іс-шаралардың күшін жою);
- дербестендірілген (елге кіруге тыйым салу немесе жекелеген азаматтарға кіру мүмкіндігін шектеу).

Экономикалық санкциялар:

- коммерциялық (сауда эмбаргосы, нарықтарға кіруге тыйым салу немесе шектеу, қаржы ресурстары мен инфрақұрылымға шектеу қою);
- технологиялық (технологиялар мен ресурстарға қол жеткізуге тыйым салу немесе шектеу, техникалық қызмет көрсетуді тоқтату және т.б.);
- қаржылық (шоттарға тыйым салу және тоқтату, шетел валютасы үшін активтерді бұғаттау және т.б.) [4, 269-бет].

Халықаралық санкциялардың табиғатын талдай отырып, олардың ерекшеліктерін атап өткен жөн, себебі олар қалыптасқан халықаралық саяси конъюнктураға байланысты жедел өзгеруге қабілетті. Санкциялар әлемдік үстем державалардың мүдделерімен тікелей байланысты және олардың сыртқы саяси бағытының векторына байланысты өзгереді [5, 71-бет].

Пікірталас. Әдетте, бұл сыртқы саясатта басқаларға қарағанда санкцияларды жиі қолданатын дамушы елдер емес, әлемдік үстем державалар. Бұл әлемдік державаларда кең саяси және экономикалық мүдделердің, қажетті ресурстардың, сыртқы саяси тәжірибенің және әлемдік аренада ықпалдың болуына байланысты. Көбінесе мұндай шараларды енгізу санкциялар объектісіне нақты әскери-саяси немесе экономикалық қысыммен нығайтылуы керек. Сонымен қатар, санкциялардың тиімділігіне әлемдегі және белгілі бір аймақтағы мемлекеттің беделі мен болашағына маңызды әсер етеді. Санкциялардың тағы бір маңызды ерекшелігі - оларды қолдану тек дамушы экономикасы бар шағын мемлекеттерге қатысты тиімді болуы мүмкін. Супер державаларға қарсы санкциялар қолдану тиімсіз ғана емес, кейде санкциялар қолданған ел экономикасы үшін жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін [6, 33-бет]. Халықаралық санкциялардың бес деңгейін бөлуге болады:

- 1) халықаралық ұйымдар санкциялар енгізетін жаһандық деңгей, мысалы, БҰҰ, ХВҚ, G7 және т.б.;
- 2) халықаралық санкциялар енгізілетін мемлекетаралық деңгей жекелеген мемлекеттер немесе одақтас мемлекеттердің бірлестіктері;
- 3) салалық деңгей-мемлекетаралық ынтымақтастыққа тартылған жекелеген мемлекеттік институттардың, экономика секторларының немесе салаларының деңгейі;
- 4) трансұлттық, мемлекеттік және мемлекеттік және сыртқы сауда қызметін жүргізетін жеке компаниялар мен корпорациялар;
- 5) жеке деңгей-жекелеген азаматтардың, қабылдаушы тұлғалардың деңгейі; шешімдер, көрнекті саясаткерлер, қоғам қайраткерлері немесе қылмыскерлер [7].

Бұл деңгейлерді пирамида түрінде көрсетуге болады және дәрежені бағалауға тырысады

санкциялар объектісіне әр деңгейдің әсері бар. Мұнда санкциялар деңгейіне байланысты санкциялар дәрежесі пропорционалды емес және сапалық жағынан да, сандық жағынан да ерекшеленетінін білуге болады.

Жаһандық деңгейде қабылданған санкциялар олардың объектісіне барынша әсер етеді, зиян келтіреді және оның мемлекеттік және қоғамдық өмірінің барлық салаларына әсер етеді. Мемлекетаралық деңгейде енгізілген санкциялар экономиканың барлық секторлары мен салаларына айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін, сондай-ақ мемлекеттік институттардың жұмысына кедергі келтіруі мүмкін, қандай да бір жолмен айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін, бірақ жаһандық және мемлекетаралық деңгейдегі санкциялардан айырмашылығы, олардың таралуы тек жекелеген, әдетте, ең сезімтал және осал салалармен шектеледі [8].

Корпоративтік және жеке деңгейлердегі мақсатты санкциялар ең аз әсер етуі мүмкін. Мұндай санкциялар профилактикалық сипатқа ие және қарсыластарын өз позицияларын ойлануға және қайта қарастыруға шақыруға бағытталған. Корпоративтік санкциялар қаржы - экономикалық немесе технологиялық жоспарда белгілі бір қиындықтар тудыруы мүмкін, сонымен қатар жеке компаниялар мен корпорациялардың беделіне нұқсан келтіруі мүмкін. Жеке санкциялардың әлемдік саясатқа және әсіресе мемлекетаралық қатынастарға әсері минималды және көбінесе шешім қабылдаушыларға, саясаткерлерге, қоғам қайраткерлеріне немесе қандай да бір қылмыс жасады деп күдіктенген азаматтарға психологиялық қысым жасайды [9].

Бастапқыда енгізілген санкциялармен бір деңгейде болатын жауап санкцияларын пропорционалды немесе симметриялы деп санауға болатындығын ескерген жөн. Тиісінше, бастапқыда енгізілген санкциялар деңгейінен асып кететіндер пропорционалды емес немесе асимметриялық жауап санкциялары болып саналады. Таза саяси санкцияларға жауап ретінде енгізілген экономикалық санкциялар да сәйкес емес немесе асимметриялық қарсы шара болатыны анық.

Ұсынылған модельден көрініп тұрғандай, халықаралық ұйымдар мен егемен мемлекеттер ғана емес, сонымен қатар бүкіл салалар, корпорациялар және тіпті жеке азаматтар халықаралық санкциялардың нысаны бола алады. Сонымен бірге, халықаралық санкциялардың субъектісі тек халықаралық қатынастардың дәстүрлі акторлары-егемен мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар болып қала береді. Санкциялар пирамидасы сыртқы саяси шешім қабылдаушыларға санкциялар дәрежесін дұрыс бағалауға және пропорционалды және теңдестірілген қарсы шаралар дайындауға көмектеседі [10, 21-бет].

Санкциялар пирамидасы мемлекеттік санкциялар стратегиясын әзірлеудің негізгі моделі ретінде де қолданыла алады. Санкциялық стратегияның көмегімен сыртқы саяси шешімдер қабылдайтын адамдар қандай санкциялар, кімге қарсы және қандай нақты жағдайда қолдану керектігі туралы нақты түсінік бере алады [11, 109-бет]. Бұдан басқа, санкциялық стратегия санкцияларды енгізумен байланысты тәуекелдерді алдын ала талдауға және мүмкіндігінше санкциялық әсерлердің барлық деңгейлерінде олардың салдарын бағалауға көмектеседі. Сондай-ақ, қарсыластардың ықтимал санкцияларына жауап ретінде барлық мүмкін қарсы шараларды дайындап, есептеу орынды болады [12, 152-бет].

Қорытындылай келе, халықаралық санкциялардың салдары экономикалық өсу қарқынының баяулауына, модернизацияға және технологиялық қайта жарақтандыруға, сондай-ақ ЖІӨ-нің төмендеуіне және халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әсер ететінін атап өткіміз келеді. Сонымен қатар, мемлекеттің беделі төмендейді және елдің әлемдік аренадағы маңызы нашарлайды. Қазіргі кезде маңызды және салмақты сыртқы саяси шешімдердің уақыты келді.

Список использованной литературы:

1. Сейсен Н.Б. Политическая общность людей в свете политической и социальной модернизации // Вестник КазНПУ им.Абая. Серия «Социологические и политические науки». – 2019. – № (59). – С.37-41.
2. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы.
3. Шепелев И.Г., Морозов С.Г. Анализ санкций против России, определение возможного их влияния на развитие отечественного оборонно-промышленного комплекса и промышленности в целом // Экономика, управление и инвестиции. – 2018. – № 2 (4). – С.10-17.
4. Tomas Malmlof. Economy, Energy and Sanctions // A Rude Awakening. Ramifications of Russian Aggression Towards Ukraine. – June 2014. – Pp.71-80.
5. Пронин А.В. О правовой природе санкций ЕС в отношении РФ // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2019. – № 2 (24). – С.33-36.
6. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. (2015). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*. 2nd ed. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
7. Granville Chr. (2014). *EU's Sanctions on Russia Will Fail to Be a Knockout Blow* // *Financial Times*. – July 29.
8. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A., Oegg B. (2007). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*. – 3rd ed. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics (2017).
9. Городецкий А.Е. Национальный суверенитет и экономическая безопасность в условиях применения экономических санкций // Экономическая безопасность России: проблемы и перспективы. Материалы II Международной научно-практической конференции. – Нижний Новгород, 2014. – С. 21-29.
10. Распопова А.Ю. Текущее экономическое положение России и влияние экономических санкций // Экономика и социум. – 2014. – № 3–3 (12). –С. 109–111.
11. Круглова И.А. Экономические санкции как инструмент регулирования международных экономических отношений // Ученые записки Международного банковского института. –2015. – № 11 (2). – С. 152-156.
12. Орлова Н.В. Финансовые санкции против России: влияние на экономику и экономическую политику // Вопросы экономики. – 2014. – № 12. –С. 54-66.

References:

1. Sejsen N.B. *Politicheskaya obshchnost' lyudej v svete politicheskoy i social'noj modernizacii* // *Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya «Sociologicheskie i politicheskie nauki»*. – 2019. – № (59). – S.37-41.
2. *Koncepciya vneshnej politiki Respubliki Kazahstan na 2020-2030 gody*.
3. *SHepelev I.G., Morozov S.G. Analiz sankcij protiv Rossii, opredelenie vozmozhnogo ih vliyaniya na razvitie otechestvennogo oboronno-promyshlennogo kompleksa i promyshlennosti v celom* // *Ekonomika, upravlenie i investicii*. – 2018. – № 2 (4). – S.10-17.
4. Tomas Malmlof. *Economy, Energy and Sanctions* // *A Rude Awakening. Ramifications of Russian Aggression Towards Ukraine*. – June 2014. – Pp.71-80.
5. *Pronin A.V. O pravovoj prirode sankcij ES v otnoshenii RF* // *Istoricheskaya i social'no-obrazovatel'naya mysl'*. – 2019. – № 2 (24). – S.33-36.
6. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. (2015). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*. 2nd ed. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
7. Granville Chr. (2014). *EU's Sanctions on Russia Will Fail to Be a Knockout Blow* // *Financial Times*. – July 29.
8. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A., Oegg B. (2007). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*. – 3rd ed. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics (2017).

9. Gorodeckij A.E. *Nacional'nyj suverenitet i ekonomicheskaya bezopasnost' v usloviyah primeneniya ekonomicheskikh sankcij // Ekonomicheskaya bezopasnost' Rossii: problemy i perspektivy. Materialy II Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii.* – Nizhnij Novgorod, 2014. – S. 21-29.

10. Raspopova A.YU. *Tekushchee ekonomicheskoe polozhenie Rossii i vliyanie ekonomicheskikh sankcij // Ekonomika i socium.* – 2014. – № 3–3 (12). –S. 109–111.

11. Kruglova I.A. *Ekonomicheskie sankcii kak instrument regulirovaniya mezhdunarodnyh ekonomicheskikh otnoshenij // Uchenye zapiski Mezhdunarodnogo bankovskogo instituta.* –2015. – № 11 (2). – S. 152-156.

12. Orlova N.V. *Finansovye sankcii protiv Rossii: vliyanie na ekonomiku i ekonomicheskuyu politiku // Voprosy ekonomiki.* – 2014. – № 12. –S. 54-66.

XFTAP 10.01.39

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.17>

A.T. Қамза¹ Г.Б. Мейірбекова¹

*¹ Абай атындағы ҚазҰПУ
Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖОЛДАУЛАРЫ – ЕГЕМЕН ЕЛІМІЗДІҢ ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТТАРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Қай кездеде, қандай мемлекетте болмасын әр елдің президенті өзінің халқына жолдауды жыл сайын не араға жыл салып жолдайды. Жолдау бір тармақтан, не бір бағыттан ғана тұрмайды. Оның бағыты мен бағдары көп. Жолданған жолдауды талқылау арқылы халық арасында елдің сыртқы және ішкі саясаты туралы ақпарат беріледі. Экономикалық-әлеуметтік, саяси көзқарастар негізінде халық жаппай ел билігі мен елдің бүгінгі жетістіктерімен танысады.

Мақалада ҚР Президенті Қасымжомарт Тоқаевтың Жолдаулары тәуелсіз Қазақстан тарихындағы елеулі оқиғаларға толы кезеңдерді қамтығаны жайлы айтылады. Сонымен бірге, Жолдауда қамтылатын негізгі мәселелер бір-бірімен ұштасып, елімізді әлеуметтік мемлекет ретінде дамып, қалыптасуының нақты бағыттары жаңа деңгейге, негізгі стратегиялық бағыттарға жол көрсететін, тұжырымдардың маңызды да мәнді арқауы болып табылатын өзекті мәселелерін қарастырады.

Түйінді сөздер: Президент, жолдау, стратегия, әлеуметтік қатынастар, экономика, саясат, пандемия, онлайн .

A.T.Kamza¹, G.B. Meirbekova¹

*¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
Kazakhstan*

MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN – AS THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF A SOVEREIGN COUNTRY

Abstract

At any time, in any country, the president of each country sends a message to his people every year or every two years. The message does not consist of one paragraph or one direction. He has many directions and landmarks. Information about the foreign and domestic policy of the country is

provided to the population by discussing the message. On the basis of economic, social and political views, people get acquainted with the current government and the country's achievements.

The article says that the Address of the President of Kazakhstan Kassymzhomart Tokayev covers periods filled with significant events in the history of independent Kazakhstan. At the same time, the main issues highlighted in the Address are intertwined, touching upon topical issues that are an important and meaningful basis for conclusions that bring the country to a new level, the main strategic directions of development and the formation of the country as a state. social condition.

Key words: President, Message, Strategy, Social relations, Economy, Politics, Pandemic, Internet.

А.Т. Камза¹, Г.Б.Меурбекова¹

*¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Казахстан*

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН – КАК ГЛАВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СУВЕРЕННОЙ СТРАНЫ

Аннотация

В любое время, в любой стране президент каждой страны посылает послание своему народу каждый год или раз в два года. Сообщение не состоит из одного абзаца или одного направления. У него много направлений и ориентиров. Информация о внешней и внутренней политике страны предоставляется населению путем обсуждения сообщения. На основе экономических, социальных и политических взглядов люди знакомятся с действующей властью и достижениями страны.

В статье говорится, что Послание Президента Казахстана Касымжомарта Токаева охватывает периоды, наполненные значимыми событиями в истории независимого Казахстана. При этом основные вопросы, освещенные в Послании, переплетаются между собой, затрагивая актуальные вопросы, которые являются важной и содержательной основой для выводов, выводящих страну на новый уровень, основные стратегические направления развития и становления страны как государства. социальное состояние.

Ключевые слова: Президент, Послание, Стратегия, Социальные отношения, Экономика, Политика, Пандемия, Интернет.

Кіріспе. Тәуелсіз ел атанған осы 30 жылдық тарихымызда талай-талай қиындықтарды бастан өткерумен қатар, әрине, әлем таңқаларлық тамаша жетістіктерге де қол жеткіздік. Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан бергі уақыттан бастап өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыруды басты даму бағыты етіп айқындады. Әлеуметтік мемлекетті құрудың негізгі құқықтары мен қағидаттары Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген. Тәуелсіз Қазақстанда әлеуметтік мемлекеттің берік іргетасы қалануында Елбасы мен Президентіміздің жыл сайынғы Жолдауларының алар орны ерекше. Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабының, 1- тармағына сәйкес Қазақстан халқына елдегі жағдай мен Республиканың ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттары туралы жыл сайын Жолдау арнайды [1].

Нәтижелерді талдау. Мемлекет басшысының жыл сайынғы ең басты саяси баяндамасы Қазақстан халқына Жолдауы болып саналады. Онда елдің жан-жақты дамуының келер жылға, одан да ұзақ мерзімге арналған негізгі басымдықтары мен жоспарлары айқындалады. Одан әрі дамудың басты бағыттарын жариялай отырып, халықтың қолдауына ие болатын және табысты жүзеге асырылатын әлеуметтік маңызды бағдарламаларды іске қосады. Әрбір

азаматтың өмірінің сапасын жақсарту, әлеуметтік қамсыздандыру, жастарға қолдау көрсету – бұл жайттардың барлығы Президенттің халыққа әр Жолдауында көрініс табады.

Бұл маңызды құжатта қозғалатын тақырыптар Қазақстанның әрбір азаматына қатысты. Мемлекеттің дамуы қай бағытта өрбитінін айқын ұғына отырып, қазақстандықтар болашаққа сеніммен қарайды және өз өмірін сәтті жоспарлай алады. Бұл, өз кезегінде, бүкіл қоғам тұрақтылығының бір негізі бола алады.

Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдаулар бір жылға арналған басты бағдарламалық құжатқа және «Қазақстан – 2030» стратегиясын жүзеге асырудың ажырағысыз бөлігіне айналды және еліміздің 2050-жылға дейінгі даму стратегиясына айқын бағыт берілген.

ҚР Президенті Қасымжомарт Тоқаевтың алғашқы Жолдаулары тәуелсіз Қазақстан тарихындағы елеулі оқиғаларға толы кезеңдерді қамтыды. Өйткені қандай жағдайда, қандай кезеңде қабылданбасын, Жолдауда қамтылатын негізгі мәселелер бір-бірімен ұштасып, елімізді әлеуметтік мемлекет ретінде дамып, қалыптасуының нақты бағыттары жаңа деңгейге, негізгі стратегиялық бағыттарға жол көрсететін, тұжырымдардың маңызды да мәнді арқауы болып табылады.

2019 жылдың маусым айында сайланған Президенттің тұңғыш Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» деп аталды. Және бұл Жолдау Президентіміздің халыққа алғашқы Жолдауы болғандықтан елдің қызығушылығын тудырды [2].

Мемлекет басшысы, экономика, әлеуметтік, саяси салаларға қатысты алдағы басымдықтарды айқындап берді. Президентіміз экономикалық өсімді қалпына келтіру, халықтың әл-ауқатын арттыру, құқық қорғау жүйесін әрі қарай жаңғырту, саяси реформаларды жалғастыру мәселелеріне жан-жақты тоқталып Парламент пен Үкіметтің алдына нақты міндеттер қойды.

Қ.К. Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» - атты Жолдауы қоғамдағы орын алып отырған теңсіздікті таразылап, оның нақты диагнозын қойып, емдеу алгоритімінің алғышарттарын анықтап отыр. Демократияның басты жауы білімсіздік пен популизм «хайпократия»-деп атап көрсетіп, квазимемлекеттік секторды күшейту арқылы халық пен билік арасында сенімді диалог орнатып, «Халық үніне құлақ асатын мемлекеттің» іргетасын нық қалағандай әсер қалдырды [3].

Президент өз Жолдауының IV – тарауын «Әлеуметтік жаңғырудың жаңа кезеңі» деп атап, онда «Еліміздің бюджеті екі негізгі мақсатқа бағытталуы тиіс – экономиканы дамыту және әлеуметтік мәселелерді шешу»- деп, Қазақстан халқының әлеуметтік әл-ауқатын жақсартуға ерекше ден қойды. Жолдауда халықтың әлеуметтік жағдайын көтеруге бағытталған міндеттерді іске асыру үшін нақты іс-шаралар жеке-жеке атап көрсетілді [2]. Мемлекет басшысының азаматтардың барлық сындарлы өтініш-тілегін жедел әрі тиімді қарастыратын "Халық үніне құлақ асатын мемлекет" тұжырымдамасын іске асыру міндеті қойылды. Онда, қоғамды ойландырып отырған негізгі мәселелерді көшеде емес, Парламентте және азаматтық диалог аясында талқыланып шешімін табуы тиіс екенін айтты. Бұл дегеніміз еліміздегі әлеуметтік жауапкершілікті барлық деңгейде арттыру қажеттігі аталып көрсетілді. Халық пен биліктің арасында кері байланыс болмаса, онда мұқтаж азаматтардың өтініш, тілек, талаптарына назар аудармайтын, өздерінің ғана қамын ойлайтын басшылар көбейеді. Сондықтанда, халық әлеуметтік жағдайларын көтеруді сұрап, көшелерге, алаңдарға плакат ұстап шығады, не әкімдіктер мен министрліктердің алдына аштық жариялап, Президентке дейін хат жазуына мәжбүр болатын жағдайлар бар. Өйткені, «көп жағдайда азаматтарымыз орталық және жергілікті органдар басшыларының құлықсыздығы мен бейқамдығына байланысты Президентке жүгінуге мәжбүр болады» [2].

Осы жағдайлардан жол табу үшін «Жас келсе іске» дегендей, мемлекеттік қызметшілер жұмысына арнайы дайындығы бар, жас кадрларды тарту қажеттілігі айтылды. Сонымен бірге, мемлекеттік қызметшілер мен ұлттық компаниялар санын қысқартып, олардың орнына тиімді, пайдалы қызметкерлерді тарту көзделіп отыр.

Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму бағыттары айқындалған Елбасының «Қазақстан-2050» Стратегиясы- қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деген Жолдауы [4] Елбасының салиқалы саясатының нәтижесінде, оның стратегиялық маңызды құжатының жалғасы ретінде, ҚР Президенті Қасымжомарт Тоқаев өзінің алғашқы Жолдауында да Қазақстан әлеуметтік мемлекет ретінде дамуының негізгі міндеттері, яғни әлеуметтік көмек көрсету жүйесін одан әрі дамыту мақсатында мұқтаж жандарға көмек көрсету үшін барлық шаралар қабылданып шешілетінін айтты.

Мемлекет басшысы 2020 жылғы 1 қыркүйекте тура арада бір жыл өтісімен, дүние жүзін жайлаған пандемия кезінде халыққа арналған кезекті Жолдауы барысында «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» атаумен Парламенттің кезекті сессиясында жария етті [5]. Жолдауда елімізде жер жаһанға зор қауіп төндірген пандемияға күресте адам өмірін және денсаулығын қорғауда бір кісідей, ынтымақтаса, бірлесе, жұмыс жасаған барша халқына алғыс айта келе, «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» дегендей, жұдырықтай жұмылған дәрігерлерге, құқықорғау органдарының қызметкерлеріне, әскери қызметшілерге, еріктілерге, кәсіпкерлерге және осындай шақта бейқам қалмаған барша қазақстандықтарға табандылықтары мен жауапкершіліктерінің жарқын үлгісі, бұл Отанға деген шынайы сүйіспеншіліктің көрінісі екенін баса айтты.

Сонымен бірге, әлеуметтік жаңғыру мәселесі барша Қазақстан халқы үшін зор маңызды екендігін айта келе, осы бағытта атқарылуға тиіс негізгі міндеттерді бағамдап көрсетті. Осы жолғы Президент Жолдауы Қазақстанның мемлекет ретінде қуатын арттыра түсетін басты мақсат-мұраттарға негізделіп жасалды. Оның әрбір тармағы өзіндік бір мақсаттарға бағытталып, белгілі бір жүйемен және оларды жүзеге асыру механизмдерімен нақтылы құрылған жолдау болды. Негізі, Президент Жолдаулары - Қазақстанда жүргізіліп отырған саяси, әлеуметтік-экономикалық реформаларды тереңдету бойынша, халықаралық қауымдастықта Қазақстанның рөлі мен орнын бекіту, оның саяси беделін арттыруға бағытталған еліміздің жалпы дамуын айқындайтын басты стратегиялық құжаттар болып табылады.

Ал оның бәрі Мемлекет басшысының Жолдауында кәзіргі күрделі жағдайда әлеуметтік экономикалық тұрақтылықты, жұмыс орындарын және халықтың табысын сақтап қалу мәселесі жан-жақты әрі айқын айтылады. Бұл Жолдаудың қабылдануы Үкімет нақты шектеулер мен бейімді карантин әдісін енгізуде, Пандемиямен күрес жөнінде кешенді бағдарлама әзірлеу мен экономиканы тұрақты дамытудың ұзақ мерзімдік мақсаттары мен басымдылықтарына қол жеткізуге бағытталған жасампаз үрдістің басы болды.

Пандемия жағдайында азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау мақсатында Қазақстан Республикасының барлық аумағында карантин енгізудің **бірінші кезеңін** шартты түрде 2020 жылғы 16 наурыздан 2020 жылғы 15 сәуір деп, төтенше жағдай жарияланғаны белгілі. Дегенмен бұл пандемияның өршуіне байланысты 11 мамырға дейін ұзартылды. Бұл кезеңде қазақстандық қоғамның қатынастар жүйесінің үлестіруші әкімшілік-әміршіл түрінен жеке меншік пен бәсекелестікке негізделген карантин түріне өту процесі жүрді. Яғни, карантинге байланысты барлық ірі сауда орындары, спорттық ойындар, театр, білім беру мекемелерінің барлық санатына шектеулер қойылды. Көптеген жұмыс орындары онлайн режиміне, қашықтықтан жұмыс істеу режиміне көшті. Осы кезден бастап, мемлекет басшысы елімізге Төтенше жағдай енгізді.

Ел үкіметі төтенше жағдай кезеңінде табысынан айырылғандарға 42500 теңге көлемінде жәрдемақы тағайындалды. Экономикадағы цифрлар тіпті коронавирустан қайтыс болып жатқандардың санынан да үрейлі көрінеді. Экономикасы шатқаяқтаған әлем елдері карантиннің денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру салаларына тигізген зардаптарымен әркелкі күресіп жатыр. Пандемияның ең үлкен салдары – жұмыссыздық күрт артып кетті.

Мемлекеттік комиссияға елорданың үлгісімен еліміздің барлық аймағында өз жұмыстарына кірісетін мекемелердің тізімін жасау тапсырылды. Бірінші кезекте өнеркәсіп

кәсіпорындары, құрылыс, жол құрылысы және көлік компаниялары, банктер және халыққа қызмет көрсету орталықтары жұмысқа кірісуі керек. Бірақ барлық санитарлық нормаларды сақтап, жұмыс орындарында үнемі дезинфекция жүргізіп тұру қажет. Күнделікті өмірде әлеуметтік ара қашықтықты ұстанған жөн. Кәсіпорын басшыларына және жергілікті атқару органдарына жеке жауапкершілік жүктеледі [6].

Қазақстан пандемиясының дамуының **екінші кезеңі** 2020 жылдың қыркүйек айынан немесе «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» атты Жолдау қабылданғаннан кейін басталды. Осы құжаттың қабылдануымен тұрақты дамиды ел экономикасын құрудағы ұзақ мерзімді мақсаттар мен басымдылыққа жету бойынша жасампаз процесс басталды.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде пайда болуы мен дамуының аталған кезеңдері әр түрлі әлеуметтік-экономикалық тенденцияларда өтті.

Әлеуметтік-экономикалық түрлендірудің бірінші кезеңінде экономика терең өндірістік-қаржы дағдарысы сатысында болды, бұл дамудың барлық бағыттарында көрінді және тез, әрі қоғамға жағымды емес шешімдерді қабылдауды талап етті.

Екінші кезеңде экономиканың жоғары қарқынмен даму үрдісі байқалады, ал қоғамдық қатынастардың түрлену процесі қоғамда жағымды қабылданатын ең тиімді шешімдерді қабылдау мақсатында жасалатын Үкіметтің әлеуметтік-экономикалық саясатын терең қайта өңдеуді талап етеді.

Ел дамуындағы барлық маңызды деген мәселелерді атап айтып, шешу жолдарын ұсына келе, ел президенті өз жолдауындағы бесінші мәселе ретінде білім беру саласына тоқталып өтті. Әлем елдеріндегі пандемиялық жағдайларды ескере, еліміздегі карантиндік жағдайды қатаң сақтай отырып, білім беру саласының қашықтықтан ұйымдастырылып отырғанын, сондай-ақ қашықтықтан білім беру жүйесінің әдеттегі дәстүрлі сабаққа жетпейтініне тоқталды. Дәстүрлі жүйе бойынша білім алуға барша жағдай жасауды тапсырып отыр. Әрбір оқушы мен ұстаздың денсаулығы мен өмірін сақтау жолын ескере отырып, дәстүрлі жүйеде білім беруге дайындық жұмыстарын жүргізуді де атап айтты. Қашықтықтан білім беру жүйесінде де барынша дамытылған онлайн білім беру платформаның дайындалуы керек екенін тілге тиек етті. Басты назарды жасөспірімдердің спорт пен шығармашылық тұрғыда білім алуына жағдай жасауға жұмсауды тапсырды. Әрбір жас бүлдіршінге мектепке дейінгі оқу-тәрбие берілуі керектігін, балабақшалар мен мектепке дейінгі білім беру орындарын көбейту үшін жұмыс жасауды, білімді ұрпақтың ел болашағы екенін еске салды [7].

Мемлекет басшысы педагогтерді әлеуметтік қолдау мәселесіне ерекше назар аударды. Бүгінде бұл көтерілген мәселенің жай ғана сөз емес, іс жүзінде жүзеге асып жатқандығының куәгеріміз. Мәселен, өткен жылы Қ.К.Тоқаев Үкіметке Педагог мәртебесін және мұғалімдердің жалақысын арттыруды, отандық ғалымдарға ерекше назар аударуды, білім беру саласын жан-жақты қолдауды тапсырған болатын. «Педагог мәртебесі туралы» заң қабылданды, білім беру гранттарының саны едәуір артты, демек, педагогтердің қоғам алдындағы жауапкершілігі артты. Білім берудің әлеуетін арттыру, оның ішінде алдағы уақытта оқытушылардың жалақысын өсіру мәселесі де жоспарлануда. Педагог қызметкерлердің жалақысын көтеру және оларға деген мемлекеттің ерекше назары білім сапасына оң әсер етері сөзсіз. Ұстаздар жалақысы - 2021 жылдың қаңтар айынан бастап мұғалімдердің еңбекақысын 25 пайызға көбейтіледі. Бұл мақсатқа алдағы үш жылда қосымша 1,2 триллион теңге бөлінеді. Үкіметке жыл сайын әлемнің жетекші ғылыми орталықтарында 500 ғалымның тағылымдамадан өтуін қамтамасыз етуді, сондай-ақ, «Жас ғалым» жобасы аясында зерттеу жүргізу үшін 1000 грант бөлуді тапсыру – үлкен ынталандыру қадамы деп білемін [8].

Демек, бүкіл бір мемлекеттің өмірін терең талдап, сараптауға құрылған бұл Жолдаудың өзін үшінші мыңжылдыққа батыл қадам басқан “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанның” жылнамасы десек, еш қателеспейміз.

Бүгін Қазақстан-төрткүл әлем таныған егемен мемлекет. Оның саяси жүйесі де, экономикалық жүйесі де және әлеуметтік жүйесі де бұрынғыдан өзгеше. Еліміз көптеген ұлт өкілдерінің тату-тәтті, ауызбірлікте өмір сүріп отырған сүйікті мекеніне айналды.

Тәуелсіздік – Мәңгілік Елдің тұғыры, жасампаздықтың күретамыры, ел мен халықтың басты ұраны. Түркілік кезең мен Қазақ хандығынан бастау алған 1991 жылғы Тәуелсіздігіміз – бүгін мен келешектің игі мұраты, Мәңгілік Елдің биік шаңырағы.

Мұны білікті, парасатты ел тағдырына жаны ашитын білімдар, іскер азаматтар, яғни бүкіл Қазақстан халқы жүзеге асыру керек. Бүгінгі күнге келіп жеткен отыз жылдық Мерекені ат тұяғы мұжылып, құс қанаты талатын кең байтақ Қазақстанды мекендеп отырған 120-дан астам ұлт өкілдерінің ортақ тойы, ортақ қуанышы деуге болады.

Қорыта келгенде, Темірді қызған кезде соқ- деген қазақ даналығы мен іскерлігі тәрізді, Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 1 қыркүйек 2020 жылы Парламент Палаталарының бірлескен отырысында «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты екінші Жолдауы Пандемиядан шаршаған халықтың көкейкесті сұрақтарына жауап берген, халық көптен күткен, тарихи маңызы бар ерекше құжат болды. Шын мәнінде, бұл жолдау - еліміздің даму жолындағы бүгінгі күннің басты бағдарын айқындап бергендей, салмақты тұжырымдамаларымен, өз жаңалықтарымен, құнды идеяларымен басты мәселелерді дер кезінде қамтыған жолдау болуымен маңыздылығы арта түсті [9].

Бұл жолдауды талдау, жүзеге асыру арқылы тәуелсіз Қазақстанның дамуы мен кең көлемде әлемге жан-жақты танылуы мемлекетімізде әсіресе тарих, саясаттану, құқықтану саласындағы мамандар үшін қайталанбас жетістік екенін айта кеткен жөн. Өйткені, өзі жасаған ғылымды жетілдірем деген әрбір маман иесі сол ғылымды меңгеріп қана қоймай, оның жан- жақты сипаты мен деректік қорын және сол деректердің тек дәстүрлі немесе ауызекі жаттанды түрдегі нұсқасын емес, мейілінше көрнекілік деңгейі басым құжаттарды пайдалануы оның еңбегін ғылыми жағынан да, көркемдік қамтамасыз етілуі жағынан да байыта түсері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз -Алматы: «Жеты Жарғы»,-2012ж -96 б.

2 Тоқаев Қ.К. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Қазақстан халқына Жолдауы 2 қыркүйек 2020 жыл // <https://www.akorda.kz/>

3 Симтиков Ж.К. «Пандемия жағдайындағы жаңаша тұрақты дамудың саяси принциптері - Жолдаудың негізгі арқауы» <https://www.kaznpu.kz/kz/12720/news/>

4 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан -2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан халқына Жолдауы 2012 жылғы 14 желтоқсан // <http://adilet.zan.kz/kaz>

5 Тоқаев Қ.К. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» Қазақстан халқына Жолдауы 2020 жылғы 1 қыркүйек// <https://www.akorda.kz/>

6 Қасым-Жомарт Тоқаевтың мәлімдемесі 31 наурыз 2020 жыл. // <https://www.akorda.kz/>

7 Дулатбеков Н. Ректор Президент Жолдауы туралы: Білім сапасы – басты назарда // <https://lenta.inform.kz/>

8 Кулсариева А.Т. «Национальный план готовности к новой реальности» // <https://www.kaznpu.kz/kz/12720/news/>

9 Бөрібаев Е.А. Халық күткен қажетті жолдау // <https://www.bilim.expert/single-post/2020/09/11/>

References:

- 1 Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasy. 1995 zhyl 30 tamyz -Almaty: «Zhety Zhargy», -2012zh -96 b.
- 2 Toqayev Q.K. «Syndarly qogamdyq dialog – Qazaqstannyn turaqtylygy men orkendeuinin negizi» Qazaqstan halqyna Zholdauy 2 qyrkujek 2020 zhyl //https://www.akorda.kz/
- 3 Simtikov Zh.K. «Pandemiya zhagdajyndagy zhanasha turaqty damudyn sayasi principteri - Zholdaudyn negizgi arqauy» https://www.kaznpu.kz/kz/12720/news/
- 4 Nazarbaev N.Ә. «Qazaqstan -2050» Strategiyasy qalyptasqan memlekettin zhana sayasi bagyty. Qazaqstan halqyna Zholdauy 2012 zhylgy 14 zheltoqsan // http://adilet.zan.kz/kaz
- 5 Toqayev Q.K. «Zhana zhagdajdagy Qazaqstan: is qimyl kezeni» Qazaqstan halqyna Zholdauy 2020 zhylgy 1 qyrkuek// https://www.akorda.kz/
- 6 Qasym-Zhomart Toqayevtyn malimdemesi 31 nauryz 2020 zhyl. // https://www.akorda.kz/ 7 Dulatbekov N. Rektor Prezident Zholdauy turaly: Bilim sapasy – basty nazarda //https://lenta.inform.kz/
- 8 Kulsarieva A.T. «Nacional'nyj plan gotovnosti k novoj real'nosti» // https://www.kaznpu.kz/kz/12720/news/
- 9 Boribaev E.A. Halyq kutken qazhetti zholdau // https://www.bilim.expert/single post/2020/09/11/

МРНТИ 04.41.21

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.18>

Б.Н. Кылышбаева¹, А.Б. Мананова¹

*¹ КазНУ им. аль-Фараби
Казахстан*

ОБРАЗ ЖИЗНИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

В данной статье представлен дискурс советского (социалистического) образа жизни. Советское время как одна из самых важных, ключевых и переломных эпох в истории многих стран, с радикальными изменениями общественного и жизненного уклада, мировоззрения и образа жизни сразу нескольких поколений, представляет особый интерес в изучении социальной структуры общества в целом. Целью статьи является ретроспективный анализ образа жизни и социальной структуры советского общества, которое способствует полному осмыслению как самого понятия «образ жизни», так и для изучения трансформации и модернизации понятия в нынешнее время. Формирование целостного представления, воссоздание картины жизни социума того периода, является важной задачей для исследователей.

Для большинства представителей старшего поколения современности, образ жизни советского человека является неким ориентиром, эталоном к которому нужно стремиться молодому поколению. Более того, замечается тенденция интереса к советскому времени у современной молодежи, что в свою очередь, обусловлено идеализацией того периода в умах старшего поколения и в средствах массовой информации. В статье рассмотрены концепции и теорий раскрывающие суть структуры социальных процессов. Проведен контент-анализ научных трудов отечественных и зарубежных авторов по исследуемому вопросу.

Ключевые слова: образ жизни, социализм, социальная структура, идеология.

Б.Н. Қылышбаева¹ А.Б. Мананова¹

*¹ ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

СОЦИАЛИСТІК ҚОҒАМНЫҢ ӨМІР САЛТЫ: РЕТРОСПЕКТИВТІ АСПЕКТ

Аңдатпа

Бұл мақалада кеңестік (социалистік) өмір салтының дискурсы келтірілген. Кеңес дәуірі көптеген елдердің тарихындағы ең маңызды, шешуші және өзгерістерге толы кезеңдердің бірі ретінде, бірден бірнеше ұрпақтың әлеуметтік-тұрмыстық құрылымында, дүниетанымында және өмір салтында түбегейлі өзгерістер әкелді. Бұл кезең қоғамның әлеуметтік құрылымын зерттеуде ерекше қызығушылық тудырады. Мақаланың мақсаты – кеңестік қоғамның өмір салты мен әлеуметтік құрылымын ретроспективті талдау, бұл «өмір салты» ұғымын толық түсінуге және қазіргі уақыт жағдайында аталған ұымның өзгеруі мен жаңаруын зерттеуге ықпал етеді. Тұтас көзқарасты қалыптастыру, сол кезеңдегі қоғам өмірінің толықтай бейнесін қайта жаңғырту, зерттеушілер үшін маңызды міндет болып табылады.

Біздің заманымыздың аға буын өкілдерінің көпшілігі үшін кеңес адамының өмір салты – бұл жас буын ұмтылуы керек эталон, өзіндік стандарт. Сонымен қатар, қазіргі жастар арасында кеңестік дәуірге деген қызығушылық тенденциясы байқалады, бұл өз кезегінде аға ұрпақтың санасында және бұқаралық ақпарат құралдарында сол кезеңді ерекше ізгілендірумен байланысты. Мақалада әлеуметтік процестер құрылымының мәнін ашатын тұжырымдамалар мен теориялар қарастырылады. Зерттеліп отырған мәселе бойынша отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектеріне мазмұндық талдау жүргізілді.

Кілт сөздер: өмір салты, социализм, әлеуметтік құрылым, идеология.

B.N. Kylyshbayeva¹ A.B. Mananova¹

*¹ KazNU named after al-Farabi
Kazakhstan*

LIFESTYLE OF A SOCIALIST SOCIETY: A RETROSPECTIVE ASPECT

Abstract

This article presents the discourse of the Soviet (socialist) way of life. The Soviet era, as one of the most important, key and turning points in the history of many countries, with radical changes in the social and life structure, worldview and lifestyle of several generations at once, is of particular interest in studying the social structure of society as a whole. The purpose of the article is a retrospective analysis of the way of life and the social structure of Soviet society, which contributes to a complete understanding of both the very concept of "lifestyle" and to study the transformation and modernization of the concept in the context of modernity. The formation of a holistic view, recreation of the picture of the life of society of that period, is an important task for researchers.

For the majority of representatives of the older generation of our time, the way of life of a Soviet person is a kind of benchmark, a standard towards which the younger generation should strive. Moreover, there is a tendency of interest in the Soviet era among modern youth, which in turn is due to the idealization and romanticization of that period in the minds of the older generation and in the media. The article discusses concepts and theories that reveal the essence of the structure

of social processes. The content analysis of scientific works of domestic and foreign authors on the issue under study was carried out.

Key words: lifestyle, socialism, social structure, ideology.

Введение

Многие наши соотечественники, которым довелось жить в советском союзе, с особой теплотой и ностальгией вспоминают, как хорошо жилось в то время. По результатам некоторых исследований даже миллениалы, которые не видели, как таковой советской жизни, позитивно оценивают и хотели бы жить в эту эпоху. Ни для кого не секрет, что социализм, хоть и с некоторой долей вреда, внес положительную лепту в формирование общественной жизни. Любое исследование социальной структуры, казахстанской, российской или любой другой страны СНГ, не обходится без ретроспективного анализа социальной структуры времен СССР. Как отмечает М.С. Аженов, казахстанская социальная структура основывается на канонах советской социальной структуры [1, с. 110].

Что касается изучения социальной структуры советского общества, то долгое время данное понятие изучалось лишь в рамках официальной идеологии. Утверждалось, что благодаря советской «уравниловке» в СССР не было социального неравенства. Тем не менее, исследования ученых постсоветского периода показывают, что в советском обществе присутствовала социальная дифференциация. По словам самих советских идеологов, было два класса (рабочие и крестьяне) и один слой (трудовая интеллигенция). Данная дифференциация во многом остается относительной, так как четкого разделения между социальными слоями не было.

В.В. Радаев и О.И. Шкаратан определяли советское общество как неклассовое этакратическое, где основным критерием социальной стратификации было распределение власти [2, с. 268]. Говоря о былой идее абсолютного равенства, «уравниловке», мы должны помнить, что статусная дифференциация и статусная привилегия всегда имела место.

Результаты и дискуссия

Социальную дифференциацию можно выявить через анализ образа жизни. Образ жизни индивида во многом зависит от социального положения, дохода, организации жизненного пространства, ценностей и ценностных ориентации. Как отмечает И.В. Бестужев-Лада содержание образа жизни определяется тем, как живут люди, чем заняты, какие виды деятельности и взаимодействия друг с другом заполняют их жизнь [3, с. 27]. В СССР изучение образа жизни было продиктовано партийными задачами в конструировании общественной жизни. Образ жизни советского человека был обусловлен рядом негласных законов и гражданской моралью.

Образ жизни включает всевозможные сферы жизни социума. Тем не менее, в классовом обществе можно заметить ощутимое различие в образе и стиле жизни людей. По мнению Т. Веблена, образ жизни высшего класса характеризуется внепроизводственной деятельностью: в досуге, в политической жизни, в культуре, истоки которого относятся к раннему периоду развития человечества, а низшие слои общества занимаются непосредственно производительным трудом, будь то определенный вид деятельности, ремесло, обладание навыками и т.д. [4, с. 81].

Так что же из себя представлял советский образ жизни? Как мы уже отметили ранее, в советском обществе преобладали властные отношения. Люди стремились попасть в ряды партийцев. Членство в партии предоставляло много возможностей и льгот, открывало дорогу к карьерному росту и решал жилищный вопрос. Одно только стремление людей говорит о престиже и различии одного социального класса от другого. Советское общество, по своей структуре, не было однородным. Как и сейчас, были люди, которые жили в достатке, и те, которые находились на социальном дне. Но объединяющим фактором, возможно, было чувство социальной безопасности или социальный оптимизм. Люди хоть с каким-то образованием знали, что им найдут работу, отправят работать по «направлению», выдадут

жилье и т.д. Вместе с тем, в ходе политики равенства, возможно из-за чрезмерного чувства безопасности и идеи коллективизма, пострадала эффективность труда, началась стагнация. Считалось, что коллективизм способствует развитию трудовой деятельности, сотрудничества, чувства единства и сплоченности. В погоне за отчетностью, кто-то работал больше, а кто-то «отставал», зная, что за него доделают эту работу, во имя всего коллектива. В основном, в рабочее время люди занимались партийными, общественно-политическими делами. В связи с этим, не развивались производство и экономика.

Несмотря на это, есть некоторый процент населения, которые хотели бы вернуть социалистическое общество. К такому выводу пришли российские социологи. По их мнению, молодежь подвергнута влиянию мифа об идеальном обществе, о «социалистическом рае», который придумали их родители, дедушки и бабушки. Они не знают о «минусах» социалистического образа жизни, с дефицитом во всем, с пустыми прилавками и информационным коллапсом. Когда даже элементарные вещи первой необходимости было сложно приобрести без помощи знакомых, «связей» и т.д. [5, с. 2].

Люди помнят только положительные стороны социалистического образа жизни. По мнению социального психолога А. Роцина, это связано с феноменом «напуганного поколения». Закат советской власти отмечается разрухой, дефицитом, беззаконием и все это на фоне немощи когда-то великой страны. Людям пришлось самим выживать, приспособливаться к рыночной экономике. Общество осознало, что пришли не лучшие времена. Это настолько болезненное, неприятное и даже стыдное ощущение, что в коллективном бессознательном это все вытесняется и отрицается. Роцин утверждает, что это признак некоторой опустошенности и надломленности постсоветского общества: «в данном случае это такой нарисованный образ, где противоречия не преодолены за счет какой-то общественной идеи, а просто игнорируются. То есть образ в форме сказки». Н. Сванидзе придерживается похожего мнения, что в современном обществе Советский Союз воспринимается в виде «фантастического райского мира», где было равенство и справедливость [5, с. 5-7].

Современный мир полон возможностей и изобилия. Нынешних детей уже не удивить смартфоном или другими гаджетами. Но вместе с возможностями, мир полон опасностей и вызовов. В отличие от советского времени, люди не так уверены в завтрашнем дне. Нет чувства социального оптимизма и безопасности. Из-за того, что мир быстро развивается, люди не успевают приобретать нужные навыки, проигрывают в гонке под названием конкурентоспособность. Сейчас люди предоставлены самим себе, испытывают одиночество в толпе. Огромный выбор, свобода выбора накладывает еще большую ответственность на человека. Мы живем в эпоху изобилия потребления. Но важной чертой общества потребления является ее ценностная составляющая. После распада СССР, когда, наконец, стали доступны продовольственные и потребительские блага, люди начали все бездумно скупать. На это повлиял, конечно же, период застоя и дефицита. Товарный дефицит обрекал население на низкий уровень жизни и порождал особую социальную психологию и культуру дефицита, ставшую важнейшей составляющей советской ментальности. Всем известны огромные очереди во время открытия первого Макдональдса в СССР. В то время это казалось чем-то трудно достигаемым, изысканным. Но, со временем все это теряет былую роскошь, когда становится массовым. Как утверждает Ж. Бодрийяр, высшие слои общества, то и дело придумывают новые, более недоступные для простого народа тенденции, будь то вещи, искусство, досуг или стиль жизни. А как только это становится доступным для всех, оно лишается ценности [6, с. 87].

Заключение

Анализ советского образа жизни показывает историчность феномена, его тесную связь с идеологией закрытого общества, давлением господствующих структур. Как отмечает А.А. Возмитель, «модернизационный» прорыв советского образа жизни, диверсификация образа жизни, становление его принципиально новых форм и субъектов сформировали запрос на

концепцию, объясняющую происходящие изменения, на адекватное научное понимание процесса разложение и распада, становления и укрепления образа жизни, самого этого понятия, а также системы взаимосвязанных с ним категорий» [7, с. 55-64]. Богатая палитра концепций, изучающих образ жизни, междисциплинарный характер предмета исследования делает необходимым использование полипарадигмального подхода в данном вопросе.

Список использованной литературы:

1. Аженов М. С., Бейсенбаев Д. Э. *Социальная стратификация в Республике Казахстан*. – Алматы, Казахстан, 1997. – 110 с.
2. Радаев В.В., Шкаратан О.И. *Социальная стратификация: Учебное пособие*. - М.: Аспект-Пресс, 1996. - 319 с.
3. Бестужев-Лада В.И. *Теоретические и методологические основы изучения образа жизни*. - М., Наука, 1977. - С. 27.
4. Veblen T. *The theory of the leisure class: An economic study of institutions*. – London: Allen & Unwin, 1925.
5. И. Дмитриев Совок небесный: Россияне мечтают возродить СССР. Кому выгоден миф о коммунистическом рае? // Лента.ру. 20 октября 2020. <https://lenta.ru/articles/2020/10/20/myth2/?fbclid=IwAR1KNvC7HppHP-tfLzkt6Yej6FLhjPUBvIunhBjIwGudgb4O99HoNJCpPc8>
6. Baudrillard, Jean. *La société de consommation: ses mythes et ses structures*, 1970.
7. А.А. Возмител Реконцептуализация социологического подхода к изучению образа жизни. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*, - 2017 №4 (48) С. 55-64.

References:

1. Azhenov M. S., Bejsenbaev D. E. *Social'naya stratifikaciya v Respublike Kazahstan*. – Almaty, Kazahstan, 1997. – 110 s.
2. Radaev V.V., SHkaratan O.I. *Social'naya stratifikaciya: Uchebnoe posobie*. - M.: Aspekt-Press, 1996. - 319 s.
3. Bestuzhev-Lada V.I. *Teoreticheskie i metodologicheskie osnovy izucheniya obraza zhizni*. - M., Nauka, 1977. - S. 27.
4. Veblen T. *The theory of the leisure class: An economic study of institutions*. – London: Allen & Unwin, 1925.
5. I. Dmitrov Sovok nebesnyj: Rossiyanе mechtayut vozrodit' SSSR. Kому vygoden mif o kommunisticheskom rae? // Lenta.ru. 20 oktyabrya 2020. <https://lenta.ru/articles/2020/10/20/myth2/?fbclid=IwAR1KNvC7HppHP-tfLzkt6Yej6FLhjPUBvIunhBjIwGudgb4O99HoNJCpPc8>
6. Baudrillard, Jean. *La société de consommation: ses mythes et ses structures*, 1970.
7. A.A. Vozmitel' Rekonceptualizaciya sociologicheskogo podhoda k izucheniyu obraza zhizni. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Social'nye nauki*, - 2017 №4 (48) S. 55-64.

Ф.М. Султанова

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Казахстан*

РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы религиозной толерантности в современном обществе. Республика Казахстан олицетворяет полиэтничное, поликонфессиональное, поликультурное общество. В этой связи огромное внимание уделяется общим представлениям о равноценности всех людей. На глобальном уровне был разработан и принят ряд специально разработанных документов и положений. Возникновение религиозной толерантности логически переплетается с такими понятиями, как свободомыслие, веротерпимость, секуляризация. Опыт нашей страны показывает, что различные религии и конфессии могут быть вполне совместимыми, сосуществовать мирно и эффективно. Внедрение и обеспечение в обществах религиозной толерантности путем взаимного познания различных религиозно-конфессиональных групп, взаимоуважения систем ценностей играет большую роль. Знание ценностей и взглядов других создает ощутимую положительную настроенность по отношению к ним.

Ключевые слова: религия, толерантность, современность, общество, уважение, знания, веротерпимость, религиозная традиция

Сұлтанова Ф.М.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан*

ДІНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ АСПЕКТ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманғы қоғамдағы діни толеранттылық мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасы қоғамды көпұлтты, көп діни, көп мәдениетті тұрғыда бейнелейді. Осыған байланысты барлық адамдардың теңдік құндылықтары туралы жалпы идеяларына үлкен көңіл бөлінеді. Бірқатар арнайы дайындалған құжаттар мен ережелер жаһандық деңгейде әзірленіп қабылданды. Секуляризация, зайырлылықты сақтау, еркін ойлау сияқты түсініктер, діни толеранттылықтың пайда болуына қатысты логикалық түрде өзара тығыз байланысты болып келеді. Біздің еліміздің тәжірибесі көрсеткендей, әр түрлі діндер мен конфессиялар әбден үйлесімді, сонымен бірге, бейбіт және тиімді өмір сүре алады. Діни төзімділікті қоғамға енгізу және қамтамасыз ету арқылы өзара танымдағы әр түрлі діни-конфессиялық топтардың ішіндегі өзара сыйластық құндылықтардың жүйелері маңызды рөл атқарады. Олар үшін құндылықтарды және өзге көзқарастарды білу арқылы оң көзқарас қалыптастырады.

Түйін сөздер: дін, төзімділік, қазіргі заман, қоғам, құрмет, білім, діни төзімділік, діни дәстүр

F. Sultanova

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Kazakhstan*

RELIGIOUS TOLERANCE: SOCIOLOGICAL ASPECTS

Abstract

The article deals with the issues of religious tolerance in modern society. The Republic of Kazakhstan represents multiethnic, polyconfessional, polycultural society. In this regard huge attention is paid to the general ideas of equivalence of all people. At the global level, a number of specially designed documents and regulations have been developed and adopted. Emergence of religious tolerance logically intertwines with such concepts as free-thinking, toleration, laicisation. Experience of our country shows that various religions and faiths can be quite compatible, coexist peacefully and effectively. Introduction and providing in societies of religious tolerance by mutual knowledge of various religious and confessional groups, mutual respect of systems of values plays a large role. Knowledge of values and views of others creates notable positive mood in relation to them.

Keywords: religion, tolerance, present, society, respect, knowledge, toleration, religious tradition

Введение. Религиозная толерантность – многоаспектное и содержательное явление, а также фактор социальной стабильности и культурной и этноконфессиональной безопасности. Это понимание нашло выражение как в общих представлениях о равноценности всех людей («всеобщее уважение и соблюдение прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии» — ст. 55 Устава ООН [1, С.67]), так и в специально разработанных документах и положениях: на глобальном уровне это ст. 18. Всеобщей декларации прав человека (1948 г.), предусматривающая право каждого человека на «свободу мысли, совести и религии» [2], Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 г.) [3] и Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии и убеждений (1981 г.) [4], на европейском— Конвенция о защите прав человека и основных свобод (принята в Риме в 1950 г.) [5] и пп. 16, 17, 19 и 32 Итогового документа Венской встречи представителей государств— участников СБСЕ (1989 г.) [6].

Результаты и дискуссия

Исторически понятие «религиозная толерантность» относится к XVI в. Оно генетически связано с возникновением протестантизма во всем разнообразии его форм и борьбой религиозных идей этого периода и логически переплетается с такими понятиями, как свободомыслие, веротерпимость, секуляризация. Безусловно, в сегодняшнем обществе жива историческая память и о религиозных войнах, и о массовых принятиях веры под давлением тех или иных сил.

Религиозную толерантность можно сформулировать следующим образом: «это толерантное отношение адептов одной религиозно-конфессиональной общности к адептам других религиозно-конфессиональных общностей. Каждый следует своим религиозным убеждениям и признает аналогичное право других» [7].

Понятие «религиозная толерантность» имеет различные интерпретации и восприятия на современном этапе. В свою очередь выделяются позитивный и негативный виды восприятия.

В позитивном восприятии религиозная толерантность - это знание, приятие и уважение религиозно-конфессиональных ценностей и идей иноверцев.

В негативном восприятии религиозная толерантность – это безразличие к религиозно-конфессиональным взглядам и системе ценностей других, в результате чего обеспечивается отсутствие вражды и столкновений на религиозной почве.

В обоих случаях, независимо от того, на чем основана религиозная толерантность в отношении иноверцев – на уважении или безразличии, она обеспечивает общественную стабильность и сосуществование различных религиозно-конфессиональных групп. Тем не менее, из двух вышеотмеченных видов религиозной терпимости предпочтителен первый – приятие и уважение религиозно-конфессиональных ценностей других, поскольку безразличие, зачастую обусловленное незнанием, рано или поздно может привести к проявлениям нетерпимости.

Следует отметить четыре вида религиозной толерантности в зависимости от объекта - человеческого общества, в отношении которого она проявляется:

- толерантность в отношении к иноверцам (христианин-мусульманин, мусульманин-буддист, христианин-буддист и т.д.),
- толерантность в отношении к представителям других конфессий (католик-протестант, протестант-адепт православной церкви (в христианстве), суннит-шиит (в исламе) и т.д.),
- толерантность к сектантским движениям (а также толерантность сектантских движений друг к другу),
- толерантность между верующими в Бога и неверующими (верующий-атеист).

Две группы механизмов обеспечения религиозной терпимости, в зависимости от негативного или позитивного подходов к восприятию ее содержания:

- Негативные механизмы, предполагающие безразличие к религиозно-конфессиональным идеям и системе ценностей иноверцев.
- Позитивные механизмы, предполагающие знание, приятие и уважение религиозно-конфессиональных идей и системы ценностей иноверцев.

Из негативных механизмов можно выделить в основном два – атеизм и секуляризацию. Атеизм, хоть и предполагает нетерпимость ко всем религиозным течениям и конфессиям [8], в то же время предполагает взаимную толерантность между адептами различных религии и конфессий, основанную на принципе отрицания религии вообще. Результаты проведенных в 2001г. в России социологических исследований показали, что, хоть и с небольшим преимуществом, но, тем не менее, не верующие в Бога настроены к иноверующим с большей толерантностью и более открыты в плане контактов, нежели верующие [9].

Роль секуляризации как фактора, способствующего повышению уровня религиозной толерантности, ярко выражена в современных западных обществах. Здесь несравнимо меньше вражды и столкновений, происходящих на почве религиозных различий. Это, по всей видимости, обусловлено не только демократической культурой, но и секуляризованностью общества, отодвинувшей на второй план религиозно-конфессиональные вопросы и отдающей приоритетное значение отношениям и сферам деятельности светского характера. В этом контексте между людьми с различными религиозно-конфессиональными взглядами и ценностями стерты существовавшие некогда психологические барьеры. Четкое отделение государства от церкви, взаимное невмешательство в дела друг друга, становление гражданского общества, нацеленные на решение общих проблем совместные усилия в светских обществах отодвинули на второй план религиозно-конфессиональные различия между отдельными людьми и группами.

Позитивные механизмы нацелены на внедрение и обеспечение в обществах религиозной толерантности путем взаимного познания различных религиозно-конфессиональных групп, взаимоуважения систем ценностей. В этом контексте важное значение имеет подчеркивание общностей между различными религиозно-конфессиональными группами структурами, формирующими общественное сознание и культуру (школа, СМИ и пр.), что становится основой не только для религиозной толерантности, но и для общественной солидарности и

консолидации. Подчеркивание общностей имеет место в религиозной, национальной и государственно-гражданской плоскостях.

Важно отметить, что все религии (христианство, ислам, буддизм и т.д.) имеют идеологические и системно-ценностные общности. Что касается различий, то они являются хорошими предпосылками для взаимодополнения религий. Следовательно, различие религий создает серьезные предпосылки для взаимодополнения и обогащения различных религиозно-конфессиональных групп общества в идеологическо-системно-ценностном плане. Наконец, различия не предполагают в обязательном порядке несовместимость. Различия и несовместимость – абсолютно разные явления и понятия. А различные религии и конфессии могут быть вполне совместимыми, сосуществовать мирно и эффективно.

Идеи религиозной толерантности положены также в учениях религий и конфессий. Несмотря на то, что монополию на истину каждая религия приписывает себе, в то же время содержит также элементы толерантности и уважения к идеологической системе и системе ценностей других. В этом плане, хотя «любая религиозная традиция претендует на свою исключительность и превосходство (или, по крайней мере, предполагает их)»⁶, тем не менее, «потенциал толерантности содержится во всех известных религиозных системах человечества». Общность между различными конфессиями в рамках одной и той же религии заключается в самой религии и вере.

В национальной плоскости подчеркивание общностей различных религиозно-конфессиональных пластов акцентирует не религиозно-конфессиональную, а этническую принадлежность. В этом случае подчеркивается, что «...конфессиональное многообразие не уничтожает национальное единство. Единство нужно искать в гармонии тех составляющих, основным мотивом которых должен быть национализм в своем высоком смысле этого слова» [10]. Такой подход означает, что представители одной и той же нации, будь то христианин или мусульманин, православный, католик или протестант, верующий или атеист, не перестают быть сынами одного и того же народа. Таким образом, при акцентировании национальной общности различных религиозно-конфессиональных пластов у них укрепляется сознание принадлежности к одной и той же этнической общности, что является серьезной основой для религиозной толерантности и национально-общественной солидарности и консолидации.

В государственно-гражданской плоскости подчеркивание общностей между различными религиозно-конфессиональными группами выдвигается на первый план в тех случаях, когда эти группы в то же время принадлежат к разным нациям. То есть, в этом случае подчеркивание общностей в этнической плоскости не действует. Вместо этого подчеркивается гражданство и принадлежность к одному и тому же обществу. Различным религиозно-конфессиональным группам внушается идея о том, что они стоят перед одними и теми же проблемами и вызовами (социальными, экономическими, экологическими, политическими и пр.), имеют общие интересы и требования и, следовательно, общие задачи, что является не менее важной предпосылкой для обеспечения общественной солидарности и пресечения раздоров и бедствий в обществах на религиозно-конфессиональной почве.

Заключение

Таким образом, религиозная толерантность является основой обеспечения внутренней стабильности и интеграции обществ, удерживающей их от потрясений, пресекающей раскол наций и государств и, наконец, нейтрализующей политические цели внешнего религиозного воздействия (миссионерство, внедрение и распространение сектантских движений). В условиях отсутствия религиозной терпимости религиозно-конфессиональное многообразие общества может привести к расколу и обессилению его изнутри, спровоцировать кровопролитные войны.

Список использованной литературы:

1. Паршаков А.С., Сенюткина О.Н., Шиманская О.К. Воспитание толерантности как фактор этноконфессиональной безопасности // Вестник Самарского государственного университета. 2014. № 1 (112). С. 65-70.
2. Устав Организации Объединенных Наций. Глава IX: международное экономическое и социальное сотрудничество // Электронный ресурс Интернет: <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter9.shtml>.
3. Всеобщая декларация прав человека// Электронный ресурс Интернет: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
4. Международный пакт о гражданских и политических правах // Электронный ресурс Интернет: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/
5. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений // Электронный ресурс Интернет: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml.
6. Конвенция о защите прав человека и основных свобод// Электронный ресурс Интернет: <http://base.garant.rU/2540800/#text>.
7. Итоговый документ Венской встречи 1986 года представителей государств — участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшейся на основе положений Заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после Совещания // Электронный ресурс Интернет: <http://wwwl.umn.edu/humanrts/russian/osce/basics/Rvienna86.html>.
8. <http://www.embkaztm.org/article/142>
9. http://www.embkaztm.org/article/140_10
10. http://www.eanc.net/EANC/library/Fiction/Original/Raffi/Essays_9.htm?

References:

1. Parshakov A.S., Senyutkina O.N., SHimanskaya O.K. Vospitanie tolerantnosti kak faktor etnokonfessional'noj bezopasnosti // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. 2014. № 1 (112). S. 65-70.
2. Ustav Organizacii Ob"edinennyh Nacij. Glava IX: mezhdunarodnoe ekonomicheskoe i social'noe sotrudnichestvo // Elektronnyj resurs Internet: <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter9.shtml>.
3. Vseobshchaya deklaraciya prav cheloveka// Elektronnyj resurs Internet: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
4. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah // Elektronnyj resurs Internet: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/
5. Deklaraciya o likvidacii vsekh form neterpimosti i diskriminacii na osnove religii ili ubezhdenij // Elektronnyj resurs Internet: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml.
6. Konvenciya o zashchite prav cheloveka i osnovnyh svobod// Elektronnyj resurs Internet: <http://base.garant.rU/2540800/#text>.
7. Itogovyj dokument Venskoj vstrechi 1986 goda predstavitelej gosudarstv — uchastnikov Soveshchaniya po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope, sostoyavshejsya na osnove polozhenij Zaklyuchitel'nogo akta, otnosyashchihsya k dal'nejshim shagam posle Soveshchaniya // Elektronnyj resurs Internet: <http://wwwl.umn.edu/humanrts/russian/osce/basics/Rvienna86.html>.
8. <http://www.embkaztm.org/article/142>
9. http://www.embkaztm.org/article/140_10
10. http://www.eanc.net/EANC/library/Fiction/Original/Raffi/Essays_9.htm?

А. Әбіқұлова

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан*

**ҚР ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫНЫҢ СӘТТІ НӘТИЖЕСІ
АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ
НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШІ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Мақалада құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері мен саяси құқықтық мәдениетінің қалыптасу процесі сан қырлы жақтары қарастырылады. Құқықтық сананың қалыптасуы жан жақты ашылады. Саяси мәдениет пен құқықтық мәдениет жеке тұлға, қоғам және мемлекет арасындағы өзара әрекеттесу арнасы ретінде қызметі ашылған. Саяси-құқықтық жүйені мақұлдаумен, бағалаумен, сынаумен және іске асырумен байланысты дағдылар мен құндылықтардың ортақтығын қазақстандық қоғамның ортақ құқықтық мәдениеті деп анықтауға болады. Сонымен қатар, Қазақстанның құқықтық мәдениеті күрделі жүйелі тәрбие ретінде қазақстандық қоғамның құқықтық және саяси өміріндегі материалдық және рухани жетістіктердің жиынтығын береді.

Кілт сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық саясат

A. Abikulova

*Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Kazakhstan*

**THE SUCCESSFUL RESULT OF THE LEGAL POLICY OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN AS THE MAIN FORMATION INDICATOR OF THE LEGAL CULTURE
OF CITIZENS**

Abstract

The article deals with the peculiarities of legal culture and the multifaceted aspects of the process of forming a political and legal culture. The formation of legal consciousness is comprehensively revealed. The activity of political culture and legal culture as a channel of interaction between the individual, society and the state is revealed. The commonality of skills and values associated with the approval, evaluation, testing and implementation of the political and legal system can be defined as the common legal culture of the Kazakh society. At the same time, the legal culture of Kazakhstan as a complex system of education provides a set of material and spiritual achievements in the legal and political life of the Kazakh society.

Keywords: legal culture, legal policy

А. Абикулова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Казахстан

УСПЕШНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РК КАК ОСНОВНОЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАН

Аннотация

В статье рассматриваются особенности правовой культуры и многогранные стороны процесса формирования политико-правовой культуры. Всесторонне раскрывается формирование правосознания. Раскрыта деятельность политической культуры и правовой культуры как канала взаимодействия личности, общества и государства. Общность навыков и ценностей, связанных с одобрением, оценкой, испытанием и реализацией политико-правовой системы, можно определить как общую правовую культуру казахстанского общества. Вместе с тем, правовая культура Казахстана как сложное системное воспитание дает совокупность материальных и духовных достижений в правовой и политической жизни казахстанского общества.

Ключевые слова: правовая культура, правовая политика

Кіріспе. Заманауи Қазақстандағы демократиялық мемлекетті нығайту процесіне құқықтық саясаттың ықпал ету деңгейін ғылыми тұрғыдан негіздеу үшін біздің халықтың құқықтық мәдениетке қатысты мәселесін қоғамдық-саяси құбылыс, оның байланыстары мен қатынастарының жүйесі ретінде түсіну қажет. Бір қарағанда, құқықтық мәдениет толығымен юриспруденциямен байланысты.

Қазақ қоғамындағы құқықтық мәдениеттің негізгі параметрлерін жалпы мәдениеттің фундаменталды сипаттамалар белгілейді. Соңғы жылдары, кейбір ғалымдардың пікірі бойынша, бұл құбылыстың мәні, оның елдің қоғамдық-саяси өмірін басқаруды көмектесетін механизмі туралы түсініктердің елеулі көбеюі байқалды. Мәдениетке материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы, жетістіктер жиынтығы ретінде шектеулі көзқарас анықталды, оның табиғаты шығармашылық сипатқа байланысты адам іс-әрекетінің нақты әдісі ретінде оны зерттеуге баса назар аударылды. Осы тәсіл аясында мәдениет «әлеуметтік өмірдің барлық басты көріністерінде көбею мен өзгерудің шарты ретінде әрекет ететін адам іс-әрекетінің, мінез-құлық пен қарым-қатынастың тарихи дамып келе жатқан биологиялық бағдарламаларының жүйесі» ретінде анықталады. Бұл ретте, «мәдениет» ұғымы «қоғамдық өмірдің нақты салаларында адамдардың сана-сезімі, мінез-құлқы мен іс-әрекеті» сияқты ерекшеліктерін сипаттайды.

Нәтижелерді талдау. Қазақстандағы құқықтық мәдениеттің мәні мен рөлін түсіну үшін мәдениеттің ерекше диалектикасын ескеру қажет. Оның мәні жаңарту мен сақтау шығармашылығының қайшылықты бірлігінде жатыр. Мәдениеттің осы екі аспектісінің арасындағы теория мен тәжірибедегі алшақтықтар үлкен шығындарға алып келеді: мәдени процестің бұрмалануы, екінші жағын елемей, оны тараптардың біріне дейін азайту, оның тарихи және саяси негіздерінен жұлып алуға тырысу немесе, керісінше, кез-келген инновацияны анти-мәдениетке жатқызу.

Қазақстандағы құқықтық мәдениет жеке тұлға, қоғам және мемлекет арасындағы өзара әрекеттесу арнасы ретінде қызмет етеді. Оның басты мақсаты - Қазақстан азаматтарының қоғам мен қоғамдық қызметке қосылуын жүзеге асыру болып табылады. Бұл нысаналылық, қоғамдағы билік функцияларының орнатылуын жүзеге асыру, қоғамдық-саяси қатынастардың бүкіл спектріне әсер етуді реттеу сияқты негізгі белгілермен байланысты. Қазақстандағы құқықтық мәдениет мемлекеттің және жалпы азаматтық қоғамның саяси-құқықтық жүйесінің жұмысына айтарлықтай әсер ететін әлеуметтік, саяси және

экономикалық өзгерістердің, жаңғыртудың нақты құралына айналуға. Саясаттанушы Ғ.Абсаттаровтың айтуынша, «Құқықтық мәдениет – әлеуметтік-саяси құндылықтарды нығайтатын құқықтық-саяси жүйедегі адамдардың шығармашылығының үрдісі мен нәтижесі болып табылады. Қазақстан Республикасындағы құқықтық мәдениет әлеуметтік тәжірибеге еніп, жалпы адамзаттық аспектілердің біріне айналған», деп келтіреді [1].

Қазақстандағы құқықтық мәдениет туралы қазіргі заманғы идеялар ондағы екі принциптің органикалық бірлігін мойындауда негізделген: рухани, идеологиялық, практикалық және белсенді. Қазақстанда құқықтық мәдениеттің қалыптасуы мен әлеуметтенуі белсенді процесс ретінде қарастырылады. Қандай да бір құбылыстың Қазақстанның құқықтық мәдениетінің элементіне айналу қабілеті, ең алдымен, оның жоспарланған қызмет нәтижелеріне жетуіне әсер ету мүмкіндіктерімен анықталады.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті әлеуметтік-саяси шың болмыс феномені ретінде бөлек және оқшауланған құбылыстардан тұрмайды, алайда ол біршама тұтас білім беруді білдіреді. Тұтастық жүйенің компоненттері ретінде болып келетін жеке компоненттерге тән интегралды қасиеттерді анықтайды. Саясаттануды зерттеу мәселесін шешудің концептуалды құралы - бұл Қазақстанның қоғамдық-саяси құбылыс ретіндегі құқықтық мәдениетін анықтайтын индикаторлар мен эмпирикалық көрсеткіштер жүйесін құру болып табылады.

Қазақстандық қоғамда дәстүрлі сана мен құқықтық мәдениет заңды құбылыс болып табылмайды. Ал нормативтік қатынастар әр түрлі болып қабылданады. Халықтың құқықтық мінез-құлқын көбіне заңға бағынушылық деп атауға болмайды. «Позициялардың бөлінуі» - бұл Қазақстандағы құқықтық мәдениеттің мазмұнын да, эволюциясын да анықтайтын сана күйінің нақты сипаттамасы. Бұл қасиет тек қана бар бола тұрмай, сонымен қатар үстемдік етеді. Жоспарланған шаралар мәселенің практикалық жағына, сол өткен жылдарда, ғасырларда құрылған негативті тенденциялардың толығымен жойылып кетуіне нақты әсер етпейді деген болжам мен қорқыныштың деңгейі қазақстандықтардың санасында әлі де бар.

Қазақстандық қоғамда құқыққа бағынудың белгілі бір дәрежесі, оның беделі, саяси - құқықтық жүйенің әрекетін қолдайтын немесе әлсірететін түрлі бағалаулардың, моральдық және әлеуметтік-саяси ұстанымдардың, әдет-ғұрыптардың белгілі бір жалпы билігі бар екенін айтып өту қажет. Саяси-құқықтық жүйені мақұлдаумен, бағалаумен, сынаумен және іске асырумен байланысты дағдылар мен құндылықтардың ортақтығын қазақстандық қоғамның ортақ құқықтық мәдениеті ретінде анықтауға болады. Қазақстанның құқықтары, бостандықтары мен тікелей міндеттері, адамның құқықтық мәртебесінің элементтері, қарастырылған заң жүйесінің қалыптасуы мен демократиясын бағалау және заңды тұлғаны анықтау үшін мағынасы бар қазақстандық заңнаманың қажетті құрамдас бөлігі болып саналады. Қазақстандық заң мәтінінің толық мағынасында адамды, оның меншігін қазақ қоғамының қызмет ету құралы ретінде емес, міндет ретінде бағалайды [2, б.131].

XX ғасырдың соңы біздің елдің тұрғындары үшін мұраттардың, идеалдардың қақтығысымен сипатталады. Бұл қақтығыста Қазақстан жетпіс жылдық социалистік даму жолында бастан кешкен барлық қарама-қайшылықтарға қарамастан, рухани әлем ретінде қабылданған коммунистік мұраттар ұсынылған. Және де, сонымен қатар, басты құндылықтар меншік пен ақша болып табылатын материалды дүние ұсынылған. Рухани әлемде әрбір Қазақстан азаматы өзін идея қоғамының, үйлесімді дамыған адамның бөлшегі ретінде сезінді, ал реформаторлар көрсеткен әлемде ол тұтыну қоғамының бөлшегіне айналды және де ол қатыгездік пен практикалық эгоизмді көрсетуге тиіс болды.

Осыған байланысты, орын алған қоғамдық, саяси жүйенің өзгеруі қазақстандық мемлекет пен қоғамды ғылыми-тұжырымдамалық пайымдауды және жаңа құндылық-мағыналық сәйкестендіруді талап ететінін атап өткен жөн. Бұл өзгерістер әлеуметтік-саяси факті болып есептеледі, оларды елемуге болмайды. Қазақстанның және басқа елдердің жинақталған тәжірибесі көрсеткендей, адамдардың сана-сезімдері, әдеттері, мінез-құлқы, олар өздері қанша қалағанмен де, экономикадағы, саясаттағы, қоғам формаларындағы өзгерістерге қарағанда әлдеқайда баяу өзгереді.

Қазақстан қоғамының алдында тұрған күрделі мәселелерді тез және оңай әдістермен шешу көзқарасы сақталды. Әр түрлі бағыттағы саяси күштер өздерінің ықпалын арттыруға, сайлауда, референдумдарда жеңіп алуға тырысып, уәде беру тактикасына еш қысылмай жүгініп жатады. Өкінішке орай, елдің қазіргі саяси күші бұны да айналып өткен жоқ. Бұл жағдай бұқараның әлеуметтік әл-ауқаты мен саяси хал-жайына теріс әсер етті. Себебі, адамдардың болжауы мен олардың өмір сүру жағдайларының нақты нашарлауы арасында алшақтық болды. Бұл жағдай белгісіздікті, зауықсыздықты, қорқынышты, құлазушылықты және агрессияны пайда болуына әсер етті.

Осы уақыт ішінде Қазақстанның құқықтық мәдениеті прогрессивті қалыптасуды жүзеге асыратын қоғамдағы қолайсыз күштердің бір тұтқасына айналды. Осылайша, Қазақстандағы құқықтық мәдениет қоғамның бірлескен мәдениетінің біршама белсенді компоненті болғанымен, қазақ қоғамын модернизациялаудың жетекші үрдістерінен туындаған өзгерістердің әсеріне өте сезімтал. Бұл жағдайда аталған процестің басым кезеңі - бұл қоғамдық-саяси шындықтың басты бағытын шоғырландыратын қазақстандықтардың жұмысы болып табылады, сонымен қатар қазақстандық қоғамның, кез-келген ЖОО-ның, саяси-құқықтық жүйенің құқықтық мәдениетінің маңызды қасиеттерін білдіреді. Қазақстан немесе қазақстандық адам – мұның бәрі Қазақстан халқының құқықтық мәдениетінің рухани қасиеттерін елемеуді білдірмейді. Нәтижесінде, ойлау мен еңбек қазақ қоғамының құқықтық мәдениетінің және қазақ халқының тұлғасының әргетасын қалыптастырады. Сонымен бірге құқықтық мәдениет «қоғамның барлық салаларын» қамтиды [3, б.10].

Қазақстандық жаппай сананың ерекше күйі қалыптасады және кеңінен таралады, оған келесі белгілер тән болып келеді: ойлау және білім дағдарысы; ғылымның профанациясы; ырымдарды жандануы; табиғи қажеттіліктерді қанағаттандыру культі; моральдың салыстырмалылығы туралы идеялардың салдары ретінде моральдық нормалардың құлдырауы және т. б.

Құқықтық нигилизм (немқұрайлық) елдегі қоғамдық-саяси ахуалдың халықтың құқықтық мәдениетіне әсер етуінің маңызды көріністерінің бірі болып табылады.

Негізінде, Қазақстандағы нигилистік сана - қоғамдық-саяси негіздердің түбегейлі бұзылуымен қатар жүретін өтпелі кезеңге тән объективті құбылыс. Көп жағдайда, көпшілік үлкен өзгерістер мен сілкіністерді аса ынта-жігерсіз қабылдайды, әсіресе егер олар өмір деңгейінің айтарлықтай төмендеуі аясында болса. Олар әлеуметтік-саяси және экономикалық артықшылықтарын бағаламағанға дейін барлық жаңа өзгерістерді және нәрселерді қабылдамайды.

Қазіргі қазақстандық реформалар кезеңіне қатысты қазіргі жағдайда бәрі оңай емес. Ондаған жылдар бойы қалыптасқан «социалистік» негіздерден кенет бас тарту және қатаң нарықтық заңдармен классикалық капитализмге көшу себептерінен басқа - қоғамдағы моральдық-психологиялық күйзеліске әкелетін біртұтас мемлекеттік кеңістіктің себептері, Қазақстандағы құқықтық нигилизм биліктің іс-әрекеттері арқылы ешқандай логикалық түсініктеме бермейді. Мемлекеттің өзі құқықты елемей немесе оны Қазақстан тарихында жиі кездесетіндей жеке ерік-жігерді басу құралы ретінде пайдаланса, халық заң шеңберінде әрекет етеді, оның мәнін оң бағалайды деп үміттену біртүрлі.

Қазақстанның құқықтық мәдениетін саясаттану талдау сондай-ақ «құқықтық кеңістік» ұғымының мазмұнын қарауды ұсынады. Айта кету керек, ғылыми әдебиеттерде жиі айтылатынына қарамастан, «құқықтық кеңістік» ұғымы қазақстандық саяси ғылымда қандай да бір арнайы зерттеуден өтпеген. Шынында да, қазақстандық саяси-құқық ғылымында құрылымдық нормативті, секторлық тұрғыдан заңдылықтарға көңіл бөлінеді.

Біздің пікірімізше, «құқықтық кеңістік» термині жалпыға ортақ саяси-құқықтық тұжырымдама ретінде әрекет етеді. Бұл ұғым нормативтік құқықтық актілердің пропорционалдығы мәселелерін, республикалық қатынастардағы шарттық механизмдерді талдауға, жалпы және спецификалық жағдайларды, заңнама актілердің шектерімен мен көлемін зерттеуге мүмкіндік береді.

Арнайы әдебиеттердің зерттеуі құқықтық кеңістік және құқық ұғымдарын қай түрде түсіну керектігі туралы мәселесі даулы деген тұжырымға келуге мүмкіндік береді. Құқықты түсінудің дәстүрлі тәсілдері туралы айтуға болады. Шындығында, бұл тәсілдердің қолданылуы айқын емес түрде Қазақстанның XX - XXI ғасырлардың басында да байқалады.

Қазіргі Қазақстанның өтпелі-дағдарыстық жағдайында, XX ғасырда миллиондаған қазақстандықтардың практикалық репрессивті құқықты және тәсілді қолданудың нақты объектілеріне айналғанын ескере отырып, қазіргі заманғы азаматтық пен азаматтық мәдениеттің қалыптасуындағы репрессивті және реститутивті құқықтық нормалардың рөлін неғұрлым мұқият ескеру қажет.

Қазақстандық құқық жүйесіне құқықтық қатынастар, құқық тәртібі, құқықтық мирасқорлық, құқық қабілеттілігі сияқты бірнеше элементтер кіреді. Бұл элементтердің ішінде біздің зерттеуіміз үшін заң шығару қызметі мен құқықтық сананың ерекше маңызы бар. Заң шығару қызметі мазмұны ерікті түрде белгілі бір нормаларды немесе ойын ережелерін ойлап табуда емес. Қазақстандық құқық нысандарының қоғамдық-саяси қатынастардың заңдылықтары, олардың даму үрдістері түріндегі объективті базасы бар.

Заң шығару процесінің барысында бұл үрдістер мен заңдылықтар анықталады. Солардың негізінде қазақстандықтардың жалпыға бірдей міндетті мінез-құлық ережелері қалыптастырылады. Белгілі бір әлеуметтік-саяси және ғылыми ұстанымдарға негізделген құқықтық көзқарастар жүйесі Қазақстан халқының құқықтық санасының қоғамдық сананың нысаны ретіндегі шоғырланған айтылуы болып табылады. Оның құқықтық санасының психологиялық жағын қазақстандықтардың құқықтық құбылыстарға қатысты әдеттері, сезімдері, эмоциялары құрайды. Осы орайда, А. С. Панарин жаңа саяси мәдениеттің басты ұстанымы: «әлеуметтік жеке іс-әрекетке, төмендегілердің саяси шығармашылығына негізделетін әлеуметтік қорғаудың азаматтық идеясы» болуы тиіс деп тұжырымдайды [4, б.101].

Сонымен, Қазақстан қоғамындағы құқық адамдар мен қоғамның өмір сүруінің жалпы жағдайларын, оның дамуын тежейтін тұрақсыздандырушы әсерлерге қатысты тұрақтылығы мен реттілігін қолдау жүйесі ретінде әрекет етеді.

Қазақстандық қоғамды дамыту процесінде күннен күнге қайталанатын өнімдерді өндіру, бөлу және айырбастау актілерін жалпы қағидатпен қамту және жеке адамның өндіріс пен алмасудың жалпы жағдайларына бағынуын қамтамасыз ету қажеттілігі туындайды. Бастапқыда, әдет-ғұрыпта көрсетілген бұл ереже заңға айналады, онымен бірге оны ұстанатын мекемелер мен ұйымдар пайда болады.

Жоғарыда айтылғандар қазақстандық құқықта адамзаттың жалпы және құқықтық мәдениетіне интеграцияланған және оны құрайтын халықтардың жалпыадамзаттық құндылықтарының өзегін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Кейінгі кезеңдерде бұл анықтаманы қолданбаған. Екіншіден, әдетте, құқықтық мәдениеттің анықтамаларын заңгерлер береді, өйткені өткен жылдары құқықтық мәселелер тек заңгерлерге қол жетімді деген аксиома болып саналды. Ал философтардың, әлеуметтанушылардың, тарихшылардың, саясаттанушылардың бұл мәселеге қатысы жоқ деп есептелген. Үшіншіден, құқықтық мәдениеттің анықтамалары көп емес.

Қорытындылай келе, қазақстандық құқықтық мәдениет - бұл ең алдымен, қазақстандық қоғамның моральдық, әлеуметтік, саяси кемелдігінің аппараты, элементі, іргетасы, екіншіден, қазақстандық құқықтық мәдениеттің өнімділігіне қойылатын басты талап қоғамның әлеуметтік, құқықтық, саяси өмірінің және мемлекет жеке басының қасиеттері мен маңыздылығының артуы болып саналады. Мұны адамдардың мәртебесін қамтамасыз етуден, Қазақстанның саяси билігінің іс-қимылдарының келісімділігі мен болжамдылығынан білуге болады; үшіншіден, қазақстандық құқықтық мәдениет өзінің мәні бойынша құқықтық елдің мазмұны мен қызметтерінің мәні ретіндегігі шамасы, көрінісін береді, мысалы, Қазақстан Республикасы қайраткерлерінің құқықтық саяси қызметтерінің іске асыру қорытындысы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбсаттаров F. Құқықтық мәдениетті модернизациялау мәселесі [электронды ресурс]. - TENGЕ MONITOR - <http://tengemonitor.kazgazeta.kz/news/19322> (жүктеу күні: 22 Ақпан, 2017)
2. Absattarov G.R., Kim E.S. Legal person as new socio-political phenomenon // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. 2018. N 5. P. 129–135.
3. Ахметов А.С. Правовая культура и правовое образование в современном Казахстане. – Павлодар, 2016.
4. Панарин А.С. Политология.- М.: «Проспект», 1999. С.377

References:

1. Absattarov G. Ququqtyq madenietti modernizaciyalau мәselesi elektrondy resurs. - TENGЕ MONITOR - <http://tengemonitor.kazgazeta.kz/news/19322> (zhykteu күni: 22 Ақпан, 2017)
2. Absattarov G.R., Kim E.S. Legal person as new socio-political phenomenon // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. 2018. N 5. P. 129–135.
3. Ahmetov A.S. Pravovaya kul'tura i pravovoe obrazovanie v sovremennom Kazahstane. – Pavlodar, 2016.
4. Panarin A.S. Politologiya.- M.: «Prospekt», 1999. C.377

XҒТАР 04.51.31

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.21>

Н.Е.Абдрахман

*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

ТІРЕК-ҚИМЫЛ АППАРАТЫ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Мақала тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың әлемдік тәжірибесі туралы әдебиеттерді шолуға бағытталған. Автор мақалада тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыс дегеніміз не? Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың негізгі бағыттары қандай? Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың шетелдік үздік тәжірибесі және осы саладағы әлеуметтік жұмыс жүргізудің әлемдік тәжірибесі қандай деген сұрақтарды негізге ала отырып әдеби шолу жүргізеді.

Әдеби шолу барысында тірек-қимыл аппараты бұзылысының түрлері, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар санының ауқымы, бұл саладағы маңызды мәселелер мен қиындықтар және мұндай балалармен жұмыста әлеуметтік қызметкерлердің жұмысының рөлі туралы ақпараттар қарастырылды. Бұл ақпараттар арқылы авторлар мақаланың алға қойған негізгі мақсатына қол жеткізуге және басты сұрақтарына жауап беруге тырысады.

Мақала барысында тірек-қимыл аппараты бұзылыстарының сипаттамасы, өзекті мәселелері мен балалардың душар болатын қиындықтары туралы жазылады. Сонымен қатар, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың негізгі бағыттары көрсетіледі.

Кілт сөздер: тірек-қимыл аппараты бұзылыстары, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар, әлеуметтік жұмыс, жүйке жүйесінің аурулары, полиомиелит, тірек-қимыл аппаратының туа біткен патологиясы, қаңқаның жүйелік аурулары, жүре біткен тірек-қимыл аппаратының аурулары мен жарақаттары.

N.E. Abdrakhman

*Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan*

THE WORLD EXPERIENCE OF SOCIAL WORK WITH CHILDREN DISORDERS OF THE MUSCULOSKELETAL SYSTEM

Abstract

The article is aimed at reviewing the literature on the world experience of social work with children with musculoskeletal disorders. The author in the article conducts a literary review, considering such issues as: What is social work with children with disorders of the musculoskeletal system? What are the main areas of social work with children with musculoskeletal disorders? What is the best foreign experience of social work with children with musculoskeletal disorders and the world experience of social work in this area?.

The literature review examined information on the types of musculoskeletal disorders, the extent of the number of children with musculoskeletal disorders, significant problems and difficulties in this area, and the role of social workers in working with such children. Thanks to this information, the authors strive to achieve the main goal set by the article and answer the main questions.

The article describes the characteristics of disorders of the musculoskeletal system, current problems and difficulties faced by children. The main directions of social work with children with disorders of the musculoskeletal system will also be shown.

Key words: disorders of the musculoskeletal system, children with disorders of the musculoskeletal system, social work, diseases of the nervous system, polio, congenital pathology of the musculoskeletal system, systemic diseases of the skeleton, acquired diseases and injuries of the musculoskeletal system.

Н.Е. Абдрахман

*Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан*

МИРОВОЙ ОПЫТ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С НАРУШЕНИЯМИ ОПОРНО-ДВИГАТЕЛЬНОГО АППАРАТА

Аннотация

Статья направлена на обзор литературы о мировом опыте социальной работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата. Автор в статье проводит литературный обзор, рассматривая такие вопросы как: Что такое социальная работа с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата? Каковы основные направления социальной работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата? Каков наилучший зарубежный опыт социальной работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата и мировой опыт проведения социальной работы в данной сфере?.

В ходе литературного обзора была рассмотрена информация о видах нарушений опорно-двигательного аппарата, масштабах численности детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата, значимых проблемах и трудностях в этой области и о роли социальных работников в работе с такими детьми. Благодаря этой информации авторы стремятся достичь основной цели, поставленной статьей, и ответить на главные вопросы.

В статье рассказывается о характеристиках нарушений опорно-двигательного аппарата, актуальных проблемах и трудностях, с которыми сталкиваются дети. Также будут показаны

основные направления социальной работы с детьми с нарушениями опорно-двигательного аппарата.

Ключевые слова: нарушения опорно-двигательного аппарата, дети с нарушениями опорно-двигательного аппарата, социальная работа, заболевания нервной системы, полиомиелит, врожденная патология опорно-двигательного аппарата, системные заболевания скелета, приобретенные заболевания и травмы опорно-двигательного аппарата.

Кіріспе

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) түсіндірмесі бойынша тірек-қимыл аппаратының ауруларына тірек-қимыл жүйесіне әсер ететін 150-ден астам диагноз, яғни халықаралық аурулар классификациясында көрсетілген бұлшықеттер, сүйектер, буындар, сіңірлер мен байламдармен байланысты аурулар жатады. Тірек-қимыл аппаратының аурулары, әдетте, ауырсынумен (көбінесе тұрақты) және ұтқырлықтың, ептіліктің және функционалды қабілеттердің шектеулерімен, адамдардың психикалық әл-ауқатына және кең деңгейде қауымдастықтардың өркендеуіне әсер ететін әлеуметтік рөлдерде жұмыс істеу және қатысу қабілетінің төмендеуімен сипатталады. Тірек-қимыл аппаратының ең көп таралған және мүгедектікке алып келетін аурулары – остеоартрит, арқа және мойын аурулары, сүйектердің сынуымен байланысты сынықтар, жарақаттар және ревматоидты, артрит сияқты жүйелік қабыну аурулары. Мұндай аурулармен шалдыққан балалар арнайы медицина мамандарының көмегімен қатар әлеуметтік қызметкердің және психологтың көмегін қажет етеді.

Бүгінгі күні Қазақстанда тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың деңгейі төмен, оған себеп бұл салада арнайы теориялық және тәжірибелік жұмыстардың ұштастырылуының төмендігі мен арнайы жұмыс жүргізу моделінің жоқтығы. Сол себепті, мақаланың негізгі мақсаты тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмысты теориялық негіздей отырып, арнайы балалармен жұмыс жүргізудің мотивациялық моделін көрсету болып табылады.

Мақала барысында тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыс дегеніміз не? Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың негізгі бағыттары қандай? Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың шетелдік үздік тәжірибесі және осы саладағы әлеуметтік жұмыс жүргізудің әлемдік тәжірибесі қандай деген сұрақтар негізге алынады.

Мақала барысында тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыс жүргізу бойынша соңғы бес жылдықта интернет платформасында көрсетілген индексі жоғары әлемдік журналдар жариялаған мақалаларды қарастыру зерттеудің негізгі критерийі болып табылады.

Әдіснама

Бірнеше тақырыптық зерттеудің жоғары сапалы әдіснамасын қамтитын неғұрлым ауқымды зерттеулерге сүйене отырып, бұл талдау еуропалық, америкалық және ресейлік авторлардың тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың негізгі модельдерін анықтауға негізделген.

Мақалада тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың әлемдік тәжірибесін талдау барысында негізгі критерий болып индексі жоғары әлемдік журналдарда жарияланған мақалалардағы ақпараттарды теориялық шолу танылады.

Теориялық шолу барысында тақырып аясындағы әлемдік тәжірибеге концептуалды көзқарас арқылы ақпараттарды талдау және синтездеудің, абстракциялаудың, жалпылаудың ғылыми әдістері қолданылады. Сонымен қатар, мақалада индексі жоғары шетелдік басылымдарда жарық көрген еңбектерге әлеуметтанулық талдау жасалына отырып, олардың ішкі мазмұндарын ашып көрсетуге тырысады.

Тірек-қимыл аппараты бұзылысының түрлері

Тірек-қимыл аппараты патологиясының түрлері:

- жүйке жүйесінің аурулары (балалардың церебральды сал ауруы), полиомиелит;
- тірек-қимыл аппаратының туа біткен патологиясы (жамбастың туа біткен шығуы, иінді сүйек, аяқтың қисаюы және аяқтың басқа деформациясы, омыртқаның даму аномалиясы (сколиоз), аяқ-қолдардың дамымауы және ақаулары (қолдың саусақтарының даму аномалиясы, артро-тұмау), қаңқаның жүйелік аурулары (хондродистрофия);
- жүре біткен тірек-қимыл аппаратының аурулары мен жарақаттары (жұлынның, мидың және аяқ-қолдардың жарақаттары, полиартрит, қаңқа аурулары (сколиоз, туберкулез, сүйек ісіктері, остеомиелит), қаңқаның жүйелі аурулары (рахит), артраушандар, артриттер.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар санының ауқымы

Тірек-қимыл жүйесінің жағдайы әлемнің барлық аймақтарындағы адамдарға өмір бойы әсер ететін үлкен мәселе болып табылады. 2017 жылы тірек-қимыл аппаратының аурулары ДДҰ-ның алты аймағының төртеуінде мүгедектіктің негізгі себебі болды, оның ішінде Шығыс Жерорта теңізі аймағында екінші орын алса, Африка аймағында үшінші орынға ие болған. Тірек-қимыл аппараты ауруларының таралуы жасына қарай артуда, яғни жас адамдар көбінесе ең жоғары кіріс кезеңінде осы аурудан зардап шегеді.

Global Burden of Disease (GBD, 2017) зерттеуі тірек-қимыл аппаратының ауруларының әсерін дәлелдейді, бұл ауруларға байланысты мүгедектіктің айтарлықтай ауыртпалығын көрсетеді. 2017 жылғы GBD (GBD, 2017) зерттеуінде тірек-қимыл аппаратының аурулары жаһандық мүгедектіктің ең жоғары факторы болды (мүгедектік өмірінің барлық жылдарының 16%-ын құрады), ал төменгі арқадағы ауырсыну 1990 жылы өлшенгеннен бері мүгедектіктің жалғыз басты себебі болып қала берді. Тірек-қимыл аппараты ауруларының таралуы жасына және диагнозына байланысты өзгеріп отырса да, бүкіл әлемдегі адамдардың 20%-дан 33%-ы тірек-қимыл жүйесінің ауыр жағдайымен өмір сүреді.

Р. Аллен (Аллен, 1993) пайымдауынша салыстырмалы түрде балалар арасында тірек-қимыл аппараты ауыратындары жиі кездеседі және клиникалық емес жағдайдағы балалардың 4-30%-ында кездеседі, ал Аллен Мельбурндегі Корольдік балалар ауруханасының балалар жедел жәрдем бөлмесіне немесе амбулаториясына баратын балалардың 1,6%-ында бұлшықет немесе буын жарақатсыз проблемалар болғанын анықтады.

Британдық балалар ревматологиясы тобы (BPRG) олардың тіркеліміне енгізілген 4948 жағдайдың 40%-ында кәмелетке толмаған созылмалы артрит диагнозы, 24%-ында механикалық/ортопедиялық бұзылулар және 29%-ында басқалар диагнозы болғанын, оның ішінде көптеген ауырсыну синдромдары бар екендігін жариялаған. Балалық шақта жиі кездесетін қайталанатын үш ауырсыну – бұл бас ауруы (балалардың 15-20%), іштің ауыруы (10-15%), аяқтың ауыруы (15%). Осылайша, бұл сандар тірек-қимыл аппаратының ауырсынуын бала кезіндегі ауырсынудың ең көп таралған түрлерінің қатарына қосады және бұл жиілік (15,000 / 100,000 бала) 16 жасқа дейінгі 100000 балаға 14-16 кәмелетке толмаған созылмалы артритке қарама-қайшы келеді (0,015%).

Розенберг өзінің жеті жылдық клиникасынан алған шолуында тірек-қимыл аппаратының белгілерімен бірге жүретін 100-ден астам түрлі бұзылуларды атап өтті. Осылайша, жалпы педиатриялық популяциядағы мұндай белгілердің жоғары деңгейі BPRG сандарында көрінеді, бұл балалар жасындағы ревматологиялық бұзылуларға қызығушылық танытатын педиатрлар мен ревматологтардың нақты қабыну ревматологиялық бұзылулармен байланысты емес көптеген емдеулеріне ие екендігін көрсетеді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ғаламдық қартаю және ересектердің денсаулығы (SAGE) бойынша зерттеу деректерін талдау табысы төмен және орташа елдерде, әсіресе әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен адамдар арасында артриттің жоғары таралуын көрсетеді.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар: мәселелер мен қиындықтар

Стив Кампер, Николай Хенсшке және басқа авторлардың «Балалар мен жасөспірімдердің тірек-қимыл аурулары» атты мақаласында балалар мен жасөспірімдердегі тірек-қимыл аппаратының ауыруы айтарлықтай жеке салдарға және әлеуметтік шығындарға жауап береді, бірақ ол қарқынды немесе жүйелі түрде зерттелмеген. Бұл деген, тірек-қимыл ауруларымен байланысты жағдайлар туралы қарапайым адамдар мен ғалымдардың түсінігі шектеулі және медицина мамандары өздерінің клиникалық тәжірибелерін күшейту үшін аз эмпирикалық дәлелдерге ие деген көзқарасты айтады. Мақалада авторлар балалар мен жасөспірімдердегі тірек-қимыл ауырсынуына қатысты дәлелдердің жай-күйін қорытындылай отырып, болашақ зерттеулерге ұсыныстар ұсынады.

Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының зерттеулері тірек-қимыл аппаратының ауырсынуының жаһандық ауыртпалығына назар аударды. Джордж институты мен Сидней университетінің эмпирикалық зерттеулерінің нәтижесі бойынша төменгі арқадағы ауырсыну, мойын ауруы және тірек-қимыл аппаратының басқа аурулары мүгедектікпен өмір сүрген жылдар ішінде барлық денсаулық жағдайларының арасында сәйкесінше 1, 4 және 10 орындарды иеленді. Бұл жағдайлар соңғы 20 жыл ішінде мүгедектікпен өмір сүрген жылдар санының өсуінің негізгі факторлары ретінде анықталды. Ересектердің эпидемиологиясы, ауыртпалығы және тірек-қимыл аппаратының ауырсынуын емдеу зерттеу жұмыстарының тақырыбы ретінде кең кездесе де, балалар бойынша аз кездеседі. Балалар мен жасөспірімдерге қатысты клиникалық зерттеулердің жетіспеушілігін бірнеше авторлары атап өтті.

Г.Вадделлдің (Вадделл, 2014) тұжырымдамасы бойынша ересектерде жүргізілген зерттеулерді балаларға қаншалықты жалпылауға болатындығы туралы сұрақ туындайды. Ауырсыну, атап айтқанда созылмалы ауырсыну қазіргі уақытта биопсихо-әлеуметтік модель аясында тұжырымдалады, яғни ауырсыну тәжірибесіне анатомиялық патология және физиологиялық процесс сияқты физикалық факторлар әсер етеді, әрине көңіл-күй, танымдық қабілеттер мен сенімдер сияқты психологиялық факторлар, қарым-қатынас, әлеуметтік орта және мәдениет сияқты әлеуметтік факторлар да маңызды әсер етуші факторлардың қатарынан табылады. Осы бағыттардың әрқайсысында балалар мен ересектер арасында маңызды айырмашылықтар бар.

Г.Вадделлдің (Вадделл, 2014) пікіріне сәйкес балалық шақ пен жастық шақ – бұл жүйе ересектерде тұрақтанғанға дейін құрылымдық қасиеттерінің, биомеханиканың және моторды бақылаудың өзгеруімен тірек-қимыл жүйесінің өсу уақыты. Сол сияқты, қазіргі уақытта айтарлықтай танымдық және эмоционалды даму жүреді, ал гормоналды өзгерістер ересектерде көңіл-күй мен эмоцияны басқаша реттейді. Сонымен, балалардың әлеуметтік қарым-қатынасы, күтуі және қоршаған ортасы ересектердің қарым-қатынасынан өзгеше. Бұл айырмашылықтар ауырсыну тәжірибесі әртүрлі болуы мүмкін деп сенуге негіз береді.

Р.Чоу, А. Касим, М. Оуэнс пен П. Шекель (2011) сынды зерттеушілердің пікірінше тірек-қимыл аппараты бұзылған жағдайы бар балаларға қамқорлық жасауға жауапты адамдарды басқаруды қамтамасыз ету осы саладағы зерттеу жұмыстарының негізгі функциясы болады. Бәсекелес қажеттіліктерді ерте анықтау және күтімді қажет ететіндерді дұрыс емдеу, сондай-ақ өтпелі ауырсыну мен ауырсынуды «медиализациядан» аулақ болу қиын міндет болып табылады. Алайда, бұл өте маңызды, себебі шамадан тыс зерттеу және тірек-қимыл аппараты бұзылғандықтан болатын ауырсынуын шамадан тыс емдеу Денсаулық сақтау жүйелеріне үлкен жүктеме әкеледі, сонымен қатар жеке пациенттердің нәтижелеріне теріс әсер етуі мүмкін.

Ж.А. Силлстің тұжырымына сәйкес іштің ауыруы және бас ауруы сияқты симптоматикалық кешендерге тап болған клиниктер үшін бұл проблема патологиясы ауыр және сайып келгенде өлімге дейін жақсы емес болжаммен өзгеруі мүмкін. Тірек-қимыл аппаратының белгілерімен ұқсастық бар, өйткені бұл көріністің аясында қатерлі (жергілікті немесе таралған) созылмалы артрит немесе созылмалы ауруға айналуы мүмкін басқа дәнекер тіндік ауру арқылы, жақсы емес болжаммен ауыр ауруға дейін патология болуы мүмкін.

Ықтимал басқарылатын органикалық патология жақсы өмір сүру сапасына әкелуі мүмкін, бірақ кейбір балаларда созылмалы ауырсыну синдромы пайда болуы мүмкін, бұл белгілі бір себепке байланысты, бірақ қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді ауруға әкелуі мүмкін. Сондықтан тірек-қимыл аппаратының белгілері бар балаларды және олардың отбасыларын бағалау қиын, уақытты қажет ететін және ұзақ емделуді қажет етулі болуы мүмкін.

Бразилияның эпидемиологиялық зерттеуі (Фасса және саавт., 2005) 10-17 жас аралығындағы балалардағы бірнеше анатомиялық учаскелерде тірек-қимыл аппаратының бұзылуының таралуын бағалады. Зерттеу жұмыс істемейтіндерге және бөлшек саудада жұмыс істейтіндерге қарағанда, өндірісте және тұрмыстық қызмет көрсету саласында жұмыс істейтін балаларда тірек-қимыл аппараты мен арқадағы ауырсынудың жоғары қаупін анықтады. Қолайсыз қалып пен ауыр физикалық жұмыстың әсері тірек-қимыл аппаратының ауырсыну қаупін арттырды және еңбек белсенділігі мен осы нәтиже арасындағы маңызды аралық айнымалы болды. Ыңғайсыз қалып, монотонды жұмыс және арқадағы ауырсыну қаупін арттырды және жұмыс белсенділігі мен арқадағы ауырсыну арасындағы маңызды делдал болды.

Бразилияның эпидемиологиялық зерттеуінде (Фасса және саавт., 2005) балалар мен жасөспірімдерде тірек-қимыл аппаратының бұзылуының таралуы жоғары болды, бұл көбінесе олардың күнделікті іс-әрекеттерін біршама шектеуге әкелді. Авторлар дененің барлық зерттелген бөліктерінде тірек-қимыл аппараты проблемаларының таралуы туралы жарияланымдар таба алмаған. Қолда бар деректердің көп бөлігі жасөспірімдердің арқадағы ауырсынуына қатысты. 5 жасөспірімдерде өмір бойы (туылғаннан бастап сұхбатқа дейін) арқадағы ауырсынудың таралуы (жатыр мойны, бел және кеуде бөліктерін қоса) 46% құрайды, бұл сұхбаттан бір жыл бұрын арқадағы ауырсынудың таралуынан біршама жоғары.

Ф. Балаге, Г. Дютуа, М. Вальдбургердің (1998) зерттеулерінде белдің локализациясы арқадағы ауырсынудың ең көп кездесетін жері болды, одан кейін кеуде және мойын аймақтары деп көрсетіледі.

Бразилияның эпидемиологиялық зерттеуінде (Фасса және саавт., 2005) зерттеуде ең жиі кездесетін жерлер жатыр мойны, содан кейін кеуде және бел. Зерттелетін популяциялардағы жас ауқымдарының, уақыт шеңберлерінің және экспозициялардың өзгергіштігі хабарланған таралу мен негізгі зардап шеккен аудандардағы айырмашылықтарды ішінара түсіндіреді. Бұл зерттеуде жетіспейтін заттардың төмен жиілігі бар үлкен үлгі болды. Сонымен қатар, бұл зерттеу әсер мен нәтижелердің егжей-тегжейлі сипаттамасын қамтыды. Зерттеудің шектеулерінің ішінде көлденең қиманың дизайны кейде ассоциациялардың бағытын анықтауда қиындықтарға әкелетінін авторлар мойындайды. Мысалы, қазіргі уақытта жұмыс істемейтін балалар тірек-қимыл аппаратының бұзылуына байланысты жұмыстан кеткен болуы мүмкін. Уақытша түсініксіздік проблемасының көп бөлігі қауымдастықтарды нөлдік гипотезаға бағыттайды. Сонымен қатар, жұмысшылар жұмыс істемейтіндерге қарағанда сау, өйткені жұмысшы болу белгілі бір таңдау түрін білдіреді.

Дені сау жұмысшының бұл әсері қауымдастықтардың ауқымын дұрыс бағаламауға әкелуі мүмкін. Салмақ, бой, дене салмағының индексі және семіздік сияқты антропометриялық факторлар зерттелетін нәтижелер үшін ықтимал қауіп факторлары болып табылады және еңбек қызметі мен тірек-қимыл аппаратының бұзылуы арасындағы ықтимал шатасулар ретінде бағаланбаған.

Авторлар бұл зерттеуде балалар мен жасөспірімдер арасында тірек-қимыл аппаратының ауырсынуының жоғары таралуын анықтады. Зерттеу жас, жыныс, спорт және отырықшы өмір салтының зерттелген аурумен байланысы туралы әдебиеттердің қолда бар деректерін растайды. Зерттеу сонымен қатар балалар үйіндегі іс-әрекеттің рөлін (үй қызметі, басқа балаларға күтім жасау, науқас/қарт отбасы мүшелеріне күтім жасау) зерттеді, олардың тірек-қимыл аппаратының бұзылуымен байланысын көрсетті және этиологиялық факторларды бағалау кеңейтілді. Бұл зерттеудің негізгі үлесі жұмыс жүктемелерін анықтау механизмін

егжей-тегжейлі көрсете отырып, тірек-қимыл аппараты мен арқадағы ауырсыну үшін жоғары қауіпті мамандық ретінде өндірістік және тұрмыстық қызметтерді анықтау болды.

Жоғарыда айтылған мәселелерді толықтыру мақсатында мақаланың авторы ретінде қосар ойлардың бірі: балалар мен жасөспірімдер қауіпті жұмыспен айналыспауы тиіс. Олардың жас тобының ерекшеліктерін ескере отырып, тиісті қорғаным стандарттарын анықтау үшін тірек-қимыл жүйесі ауруларының пайда болу қаупін арттыратын еңбек белсенділігі мен жүктемелерді анықтау маңызды. Кәсіптік тәуекел факторлары туралы білім жүктемені қолайлы стандарттарға дейін төмендету немесе балаларды қауіпті еңбек түрлерінен шеттету арқылы еңбек жағдайларын қайта құрылымдау бойынша шаралар қабылдауға ықпал ету маңызды.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен жұмыста әлеуметтік қызметкерлердің жұмысының рөлі

Әлеуметтік қызметкерлер тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен жұмыс жүргізу барысында денсаулық сақтау тобының ажырамас мүшелері болып табылады. Олар дәрігерлермен, медбикелермен, диетологтармен, физиотерапевттермен және басқа мамандармен бірге адамға қамқорлық жасау үшін тығыз жұмыс істейді. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметкерлер тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың әл-ауқатын арттыру үшін жеке адамдармен, отбасылармен, топтармен және қауымдастықтармен жұмыс жасайды. Әлеуметтік қызметкер тірек-қимыл аппараты бұзылған баланың ортопедиялық немесе ревматологиялық жағдайына байланысты мәселелерді анықтау және шешу үшін жұмыс істейді.

Әркімнің қажеттіліктері әртүрлі. Әр клиентке немесе науқасқа әлеуметтік қызметкер бекітіліп, баланың тірек-қимыл аппаратының (сүйектер, бұлшықеттер, буындар) жағдайын қалай басқаратындығын және бұл баланың отбасының өміріне қалай әсер ететіні туралы мәлімет жинаудан әлеуметтік қызметкердің жұмысы басталады. Бұл медициналық тарихты, кез-келген стресстерді, қолдау жүйесін, ауырсырудың әсерін және кез-келген шектеулерді түсінуді қамтуы мүмкін.

Шетелдік зерттеулердің басым бөлігі тірек-қимыл аппараты бұзылған баланың денсаулығы, оған медициналық көмек көрсету жолдары мен бағыттары туралы екендігі анықталды.

Ресейлік зерттеулерде тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен арнайы әлеуметтік, педагогикалық жұмыс жүргізу жолдары оңалту жұмыстары негізінде айқындалады. Ресейде тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар мүмкіндігі шектеулі аймақтық оңалту орталықтарының мамандары бір жыл ішінде қызмет көрсететін балалардың жалпы санының орта есеппен 25% құрайды. Орталықтарда оңалтудан өтетін балалардың қозғалыс саласының негізгі бұзылулары мыналар болып табылады: балалардың церебралды сал ауруы; тірек-қимыл аппаратының туа біткен патологиясы; жұлынның, мидың және аяқ-қолдардың аурулары мен жарақаттары, полиартрит, қаңқа аурулары және т. б. Оңалту маусымы кезінде әрбір бала жеке қажеттіліктеріне қарай келесі көмек түрлерін алады:

- әлеуметтік-медициналық оңалту;
- әлеуметтік-психологиялық оңалту;
- әлеуметтік-педагогикалық оңалту;
- әлеуметтік мәдени оңалту;
- отбасы мен балаларға әлеуметтік көмек көрсетудің аумақтық орталықтары базасында қозғалыс патологиясы бар балаларға қызмет көрсету.

Әлеуметтік-медициналық оңалту жұмыстары – дәрігерлердің (педиатр, невролог, психиатр, ортопед) консультациялары, массаж, ЕДШ, иппотерапия, гирудотерапия, акупунктура, физиопроцедуралар (электросон, парафинмен емдеу, УФО, электрофорез, магнитотерапия, лазермен емдеу), сумен емдеу сынды процедуралармен сипатталады. Оңалту іс-шараларында физиотерапиялық емдеу маңызды орын алады. Ол жабдықталған кабинеттерде жүргізіледі және өзіне электрсонынан, электрофорезден, СВЧ-терапиядан,

дарсонвализациядан, жарықпен емдеуден, термотерапиядан, магнитотерапиядан, ингаляциядан тұрады.

Емдік дене шынықтыру кабинеттерінде велотренажерлер, жүгіру жолдары болуы тиімді, себебі оларды мамандар баланың қимыл-қозғалыс мүмкіндіктерін түзету және қалпына келтіру үшін белсенді пайдалана алады. Сондай-ақ, аяқ табанына сумен уқалау аясында балаларға арналған жабдықтарда тиімді көмек береді.

Әлеуметтік-психологиялық оңалтуда – психодиагностика, танымдық, эмоциялық-еріктік және коммуникативтік дағдыларды дамыту бойынша балалармен жеке және топтық түзету-дамыту сабақтары, ата-аналарға кеңес беру сынды жұмыстар негізге алынады. Оңалту орталықтарының психологтары мен педагог-психологтарының жұмысына эмоционалды-еріктік саланы дамыту бойынша сабақтар, релаксацияны пайдалана отырып қарым-қатынас жасау дағдылары, ойын терапиясы, арт-терапия, мінез-құлық тренингтері және т.б. кіреді.

Бүгінде оңалту жұмыстарымен айналысу барысында сенсорлық бөлменің жабдықтары өте маңызды, олар есту, көру, иіс, жанасу және вестибулярлық рецепторларға әсер ететін көптеген түрлі стимуляторлардың ұйымдастырылған жүйесінен құралады. Денеге жағымды әсер ету жиынтығымен бірге қуанышты көңіл-күй тудыратын «тірі ертегінің» сүйкімділігі сенсорлық бөлмені баламен оның жалпы және эмоционалды жағдайын жақсарту, қозғыштығын төмендету үшін қажет. Психокоррекция сабақтары балалар мен жасөспірімдерде өзін-өзі реттеуді, мінез-құлықты бақылау дағдыларын, эмоционалды және коммуникативті саланы қалыптастыруға ықпал етеді.

Әлеуметтік-мәдени оңалту ол шығармашылық сабақтар, анимациялық қызметтер: экскурсиялар, театрларға бару, көрмелер, мерекелер және басқа да мәдени шаралармен тікелей байланысты.

Әлеуметтік-педагогикалық оңалту жұмыстары әлеуметтік қызметкердің, әлеуметтік педагогтың, дефектологтың, логопедтің тікелей жұмыс жасауымен байланысты. Олар жалпы моториканы дамытуға арналған сабақтарды өткізеді, сонымен қатар әлеуметтік-тұрмыстық, мәдени-гигиеналық дағдыларды, қол еңбегі дағдыларын қалыптастыру, жалпы хабардарлықты дамыту, тіршілік қауіпсіздігі негіздерін білуді қалыптастыру, логопедтік түзету жұмыстарын атқарады.

Дефектолог пен әлеуметтік педагогтың педагогикалық көмегі сөйлеуді дамытуға, пәндік, ойын әрекеттерін, сенсорлық стандарттарды (пішіні, өлшемі, түсі) қалыптастыруға бағытталған.

Логопедтер дыбыстарды шығарумен, фонемалық естуді дамытумен қатар, сөздік қорын жандандыру және кеңейту, интонация, ырғақ, сөйлеу қарқыны бойынша жұмыс істейді. Сөйлеуді түзету сабақтарына сөйлеу ақауларын бағалау, тыныс алуды жақсарту жаттығулары, күш, дауыс биіктігі, ауызша қарым-қатынас қабілеттерін дамыту, сөйлеу негативизмін жеңу кіреді. Сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс әр түрлі іс-шараларда, атап айтқанда ұсақ моториканы дамытуға байланысты жүзеге асырылады. Логопедтің сабақтарында саусақ ойындары кезінде ұсақ моториканы дамытуға көп уақыт бөлінеді. Бұл жағдайда «саусақ бассейні» қолданылады.

Европа мемлекеттерінде тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен жұмыс жүргізуде амбулаториялық әлеуметтік қызметкерлер мыналарды ұсынуға дайын:

- ата-ананың немесе тірек-қимыл аппараты бұзылған баланың жағдайын жақсарту мақсатында емдеу әдістерін жақсы түсінуге көмектесетін қолдау және білім беру;
- ата-ананың немесе тірек-қимыл аппараты бұзылған баланың эмоционалды және әлеуметтік салдарын, жағдайы мен оларды шешу жолдарын түсінуге көмектесу;
- дәрігерге барудың көп бөлігін жасауға көмектесу үшін дәрігермен, хирургпен және денсаулық сақтау тобының басқа мүшелерімен жақсы қарым-қатынас жасау туралы кеңестер беру;
- сақтандыру бойынша оқыту және көмек көрсету, үйде көмек көрсету және көлік қызметтерін пайдалануға көмек беру;

- психикалық денсаулықты қорғау жөніндегі қызметтерді қоса алғанда, мемлекеттік бағдарламалар мен қоғамдық ресурстардың бағыттарын түсіндіру;
- ауырсыну мен стресске және нақты қолдау мен білім беру бағдарламаларына арналған жолдамаларды алуға көмек көрсету.

Отбасы мен балаларға әлеуметтік көмек көрсетудің аумақтық орталықтары базасында қозғалыс патологиясы бар балаларға қызмет көрсету. Отбасы мен балаларға көмек көрсету орталықтарында балалармен жұмысты ұйымдастыру жеке және топтық нысандарда жүзеге асырылады. Сабақтар ата-аналардың қатысуымен өткізіледі, олар сабаққа қатыса отырып баланы тәрбиелеу мен оқытудың әртүрлі әдістерін игереді.

Ауруына байланысты орталыққа бара алмайтын балалар үшін үйде сабақтар өткізіледі. Әдетте, үйде қызмет көрсетуге қозғалыс ақауының айқын дәрежесі бар, өздігінен қозғалуға және қызмет көрсетуге қабілетсіз балалар қабылданады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдердің бос уақытын ұйымдастыруға маңызды орын беріледі. Ата-аналарды балалармен біріктіруге, тығыз қарым-қатынас орнатуға бағытталған отбасылық іс-шараларға ерекше назар аударылады: мерекелер, бірлескен жорықтар, қызықты, есте қаларлық жерлерге экскурсиялар, көрмелер.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар қарапайым балалармен бірге орталықтардың маңдайшасында ұйымдастырылған мерекелік іс-шараларға қатысады, бұл олардың ішінара интеграциялану міндеттерін шешуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік көмек көрсету орталықтарында мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасылардың шығармашылық жұмыстарының көрмелері үнемі өткізіліп тұрады.

Осы аталмыш жұмыстардың барлығын ұйымдастыру тікелей әлеуметтік қызметкердің міндеттерінің біріне кіреді.

Қорытынды

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыстың әлемдік тәжірибесін талдай келе, мақала барысында тірек-қимыл аппараты бұзылыстарының түрлеріне сипаттама беріп, оның әлемдік әдебиеттегі орнына статистикалық талдау жасалынды. Талдау барысында балалық шақта жиі кездесетін үш негізгі ауырсыну анықталды, олар бас ауруы (балалардың 15-20%), іштің ауыруы (10-15%), аяқтың ауыруы (15%). Бұл сандар тірек-қимыл аппаратының ауырсынуын бала кезіндегі ауырсынудың ең көп таралған түрлерінің қатарына жататындығын дәлелдеп, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың жиілік деңгейі 100,000 балаға 15,000 келетіні айқын болды. Ал, 16 жасқа дейінгі 100000 балаға 14-16 кәмелетке толмаған созылмалы артритке қарама-қайшы келеді (0,015%).

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың негізгі мәселелеріне тоқтала отырып, олардың көп кездесетін қиындықтары сараланды. Түрлі шетелдік ауқымды зерттеулер қарастырылды, алайда зерттеулердің басым бөлігі бұл тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен тікелей медициналық және педагогикалық жұмыстармен байланысты екендігі анықталды. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыс жүргізумен байланысты арнайы зерттеулер саны өте аз, сол себепті бұл мәселе өзектілігін әлі де сақтап келуде. Әсіресе Қазақстан үшін тақырыптың ауқымы мол әрі өзектілігі өте жоғары болып табылады. Себебі арнайы тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің моделі мен программасы жоқ.

Мақала барысындағы шетелдік зерттеулерге шолу бұл салада арнайы социологиялық зерттеу жүргізудің маңыздылығын ашып, тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға әлеуметтік қызмет саласын жақсартуға арналған арнайы бағдарламаның қажеттігіне көз жеткізді.

References:

1. Allen R (1993) *Differential diagnosis of arthritis in childhood*. *Baillières Clinical Paediatrics* 1:665–694.
2. Balagué F, Dutoit G, Waldburger M. (1998) *Low back pain in schoolchildren: an epidemiological study*. *Scand J Rehabil Med*. 1998;20(4):175–9.
3. Chou R, Qaseem A, Owens DK, Shekelle P. (2011) *Diagnostic imaging for low back pain: advice for high-value health care from the American College of Physicians*. *Ann Intern Med*. 2011;154(3):181-9. <http://dx.doi.org/10.7326/0003-4819-154-3-201102010-00008>.
4. Fassa A.G, Facchini L.A, Dall'Agnol M.M, Christiani D.C. (2005) *Child labor and musculoskeletal disorders: the Pelotas (Brazil) epidemiological survey*. *Public Health Rep*. 2005;120(6):665-673. doi:10.1177/003335490512000615
5. James S.L., Abate D., Abate K.H., et al. (2017) *Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017*. *Lancet* 2018; 392: 1789-858.
6. Kamper S.J., Henschke N., Hestbaek L., Dunn K.M., Williams C.M.(2014) *Musculoskeletal pain in children and adolescents*. *Braz J Phys Ther*. <http://dx.doi.org/10.1590/bjpt-rbf.2014.0149>
7. *Prevalence of arthritis according to age, sex and socioeconomic status in six low and middle income countries: analysis of data from the World Health Organization study on global AGEing and adult health (SAGE) Wave 1*.
8. S. L. Brennan-Olsen, S. Cook, M. T. Leech, S. J. Bowe, P. Kowal, N. Naidoo, I. N. Ackerman, et al. (2017) *BMC Musculoskeletal Disorders*. 2017. (<https://bmcmusculoskeletdisord.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12891-017-1624-z>).
9. Sills J.A. (1997) *Non-inflammatory musculoskeletal disorders in childhood*. *Archives of Disease in Childhood*. [Online]: <https://adc.bmj.com/content/77/1/71.info>
10. Waddell G. *The back pain revolution*. 2nd ed. London: Churchill Livingstone; 2004.
11. World Health Organization. *Guidelines on community-level interventions to manage declines in intrinsic capacity*. Geneva: WHO; 2017 (<https://www.who.int/ageing/publications/guidelines-icope/en/>).

SRSTI 04.51.21

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.22>

O.W. Adeleke¹ A.T. Abzhaliyeva

International Information Technology University
Kazakhstan

GLOBALIZATION AND SOCIAL INEQUALITY IN NIGERIA

Abstract

Globalization creates social inequality and instability, it poses threat to sovereignty and territorial integrity not just in the post-colonial countries of Asia and Afrika, but also in the current Westphalia state system. Globalization often tacitly embolden demands for new states. Meanwhile, neo-liberalism that works in the well-established market economies in the West has failed to meet the target in the emerging markets of the developing economies. Although globalization comes with both enriching and impoverishing impacts, yet the impacts are known to be disruptive and contribute to domestic instability. On the one hand, globalization is correlated with rising inequality and, in separate cases such as Nigeria, a worsening standard of living. It is against this backdrop that this volume combines secondary data along with empirical survey to study the effects of

globalization on inequality and instability in the country. The article will also consider the asymmetries in the systems of wealth distribution between Nigeria and its trade partners.

Keywords: Globalization, social inequality, economic liberalism, developing countries

О.В. Аделеке¹ А. Т. Абжалиева

*Халықаралық Ақпараттық Технологиялар Университеті
Қазақстан*

НИГЕРИЯДАҒЫ ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ТЕҢСІЗДІК

Аңдатпа

Жаһандану әлеуметтік теңсіздік пен тұрақсыздықты тудырады, ол тек Азия мен Африканың постколониалдық елдерінде ғана емес, сонымен қатар қазіргі Вестфалияның мемлекеттік жүйесіндегі егемендік пен аумақтық тұтастыққа да қауіп төндіріп отыр. Жаһандану мемлекеттерді жаңа талаптарға итермелейді. Батыста қалыптасқан нарықтық экономикада неолиберализм, дамушы елдердің нарықтарында мақсатына жете алмады. Жаһанданудың мемлекетті көтеруге немесе құлдыратуға әкелетіні белгілі, ал бұл әсерлер жойқын және ішкі тұрақсыздыққа ықпал етеді. Бір жағынан, жаһандану теңсіздіктің артуына әкеліп, Нигерияның өмір сүру деңгейінің нашарлауына ықпал етті. Дәл осы мәселе зерттеу материалының нысанына айналып, түрлі эмпирикалық әдістер арқылы жан-жақты талданады. Сонымен қатар, мақалада Нигерия мен оның сауда серіктестері арасындағы байлықты бөлу жүйелеріндегі ассиметриялар да назарға алынады.

Түйінді сөздер: Жаһандану, әлеуметтік теңсіздік, экономикалық либерализм, дамушы елдер.

О.В. Аделеке¹ А. Т. Абжалиева

*Международный Университет Информационных Технологий
Казахстан*

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И СОЦИАЛЬНОЕ НЕРАВЕНСТВО В НИГЕРИИ

Аннотация

Глобализация порождает социальное неравенство и нестабильность, она создает угрозу суверенитету и территориальной целостности не только в пост-колониальных странах Азии и Африки, но и в нынешней государственной системе Вестфалии. Глобализация часто негласно подталкивает к требованиям новых государств.

Между тем неолиберализм, который работает в устоявшейся рыночной экономике на Западе, не смог достичь цели развития развивающихся стран. Хотя глобализация имеет как обогащающие, так и обедняющие последствия, тем не менее известно, что эти воздействия носят разрушительный характер и способствуют внутренней нестабильности.

С одной стороны, глобализация коррелирует с ростом неравенства, а в отдельных случаях, как и Нигерии, с ухудшением уровня жизни. Именно на этом фоне этот статье объединяет вторичные данные с эмпирическими исследованиями для изучения воздействия глобализации на неравенство и нестабильность в стране. В статье также будут рассмотрены ассиметрии в системах распределения богатства между Нигерией и ее торговыми партнерами.

Ключевые слова: Глобализация, социальное неравенство, экономический либерализм, развивающиеся страны.

Introduction

All around the globe, federations are facing difficult social challenges in the era of globalization. Globalization generates pressures for reform in the institutions of economic, political and intergovernmental relations of both developed and developing countries. Contemporary Nigeria is a state engulfed by both social inequality and instability, to which there are no clear-cut solutions in sight. In the country and at the heart of the social instabilities and insurgents, apparently making things fall apart is a frontier space populated by a generation of young men (of wildly different cultural identities and political outlooks) expelled from, and deeply suspicious of, institutions of authority that they perceive to lack credibility, functional adequacy, and legitimacy. Thus, the crisis of youth can be expressed in a multiplicity of forms: a crisis of identity, of rights, of social exclusion, of masculinity, of deprivations, of employment and so on [1].

The effects of globalization

Those who strongly advocate economic openness also claim that a renewed commitment to liberalization holds the key to making globalization work for the poor, thereby overlooking the disruptive effects of neo-liberal capitalism. The mainstream economists often debate whether and where incomes declined in real terms during the era of rapid neo-liberal globalization [2]. Whatever rise in real incomes, which occurred mostly in East Asia and parts of Latin America, the period since the 1997 Asian financial crisis and the global economic slowdown since 2007 have certainly reduced real incomes for the majority of the world. There is little debate, however, about rising relative income inequality under globalization. According to the UN Development Programme, in 1960 20% of the world's people in the richest countries had 30 times the income of the poorest 20%; in 1997, 74 times as much" [3]. The polarization of assets and income is startling. The world's three richest people hold more assets than the combined GDP of a group of less developed countries with a total population of 600 million people [3]. The income of the 200 richest people in the world exceeds the combined income of the poorest 2.5 billion people [3].

It is no longer a secret that international trade is notorious for reinforcing income inequalities. Where exports are growing faster than global GDP, they have an increasingly important bearing on income distribution, while world trade shares mirror income distribution patterns. It is estimated that for every \$1 generated through export activity, \$0.75 goes to the world's richest countries. Low-income countries receive around \$0.03. Until that time when developing countries capture a far larger share of exports, trade will continue to fuel widening gaps in absolute income. When they enter global markets, poor countries face tariffs sometimes four times higher, on average, in industrial countries than those faced by other industrial countries. Precisely those areas—such as labor-intensive manufacturing and agriculture—where developing countries enjoy the strongest potential advantage attract the most punitive tariffs. Nowhere else other than in agriculture are the double standards more staggering. While developing countries open up their economy, or liberalize, industrial countries spend \$1 billion a day subsidizing overproduction and export dumping, destroying on an epic scale the livelihoods of vulnerable smallholder farmers in the process [2]. The advocates of economic openness assure that a renewed commitment to liberalization holds the key to making globalization work for the poor. Confidence in that evidence is often reflected in policy terms and conditions on trade liberalization attached to IMF-World Bank loans and in the advice of northern governments to their southern counterparts. One recent IMF review of seven Poverty Reduction and Growth Facility programs revealed that each loan from both of the institutions came with seven trade policy conditions attached. Regardless of the 1997 financial collapse in East Asia, the IMF's rescue loans again came heavily laden with import-liberalization requirements [2]. At the same time, the economic opportunities opened up by globalization in countries in transition are also threatening to established structures of power and wealth. The managers of public parastatal and even private enterprises discover that they no longer have access to state-provided resource flows, a source of rents and patronage to sustain coalitions among economic and political elites. Structural adjustment policy (SAP) administered by multi—lateral agencies have produced a surplus of

unemployed college graduates, declines in employment in privatized state industries, and deep generational differences. SAP is characterized by MMT as wrongheaded and counterproductive, introducing austerity measures when the economy is in crisis. Whereas money is the fuel of the economic engine, the SAP austerity measures are only exposing the economy to monetary shortage at a time when the economy mostly needs money [4].

For Nigeria in particular, liberal economy has failed to serve as the key to unlocking the long-stymied economic potential. Here liberalized economy is perceived within the wider context by Pierre Dardot and Christian Laval on post-financial crisis: neoliberalism is a “stranglehold of a system of norms and treaties that benefit the oligarchy while immiserating the rest of us” [5]. Not least, the Nigerian trade pattern is a reflection of dynamics of global capitalism and the legacy of centuries of violent colonialism. In similar patterns with Nigeria, most African countries continue to trade with countries from the global North and increasingly China and other BRIC countries in a kind of asymmetrical global trade that takes the form of Africans exporting raw materials and agricultural commodities and importing higher value-added products, with the value added remaining in the more advanced economies, thus perpetrating social-economic inequality between developing and advanced economies [6]. Within many developing countries, globalization is exacerbating social inequalities at various levels. Income gaps based on access to markets, productive assets, social inclusion and education are widening, acting as a brake on poverty-reduction efforts. At the same time, integration into global markets is reinforcing other forms of deprivation, notably in relation to gender.

Methods

The object of study: The citizens’ views on the contributions of globalization in their community.

Subject of research: the impact of globalization on the economic and social situations in the society.

The purpose of the research: to determine to what extent the citizens in two geographical zones—North and South West Nigeria —agree that globalization contributes to inequality and instability. The general hypothesis is the assumption that there are correlations between global liberalism and social inequality.

To test the hypotheses and implement the research objectives, the following tasks were set:

- to analyze to what extent Globalization contributes to widespread inequality;
- to analyze to what extent Globalization contributes to nationwide instability.
- to test whether liberalization of economy does more good than damage to the economy.

Based on the object, subject, purpose and hypothesis of the study, as well as the theoretical and methodological basis of the study, the following views were identified:

- how globalization contributes to inequality.
- how globalization contributes to instability.
- why government should seek economic solutions from local specialists.
- that government should always prioritize national interests above all.

General characteristics of the study

The main setting for the study was the Nigerian community in Almaty. The study involved 110 selected respondents from the South and Northern parts of Nigeria.

65% of respondents were between the ages of 30-50 years,

35% were aged 25-30,

80 % were men,

20% women

70% completed tertiary education,

10% had some professional training after leaving school,

15% completed high school only,

88% have specific place of work,

60% were married

2 women were full time housewives.

22 people from the group work in multinational companies in Kazakhstan.

The selection model of the respondents was voluntary in nature, participants were duly informed before meetings were organized. Testing was voluntary and anonymous.

The Research progress:

The whole study took the form of conversation with the respondents first to ascertain that they understand the questions and the purpose of the study. The conversation took place in a group format for 20 minutes. Several meetings at several intervals and days were organized spanning May-July 2019. There was noticeable enthusiasm among the respondents. Respondents from the North and South were scheduled at different times for reliability. Religious affiliations did not affect respondents' views, as the living conditions back at home. The second step of the study was to decode and analyze the scores for each response and put these in percentages. The third step of the study consisted in the mathematical processing of the data.

To further advance understandings of the direct effects of globalization context and inequality, we explore people's views and to what extent they agree with the efficacy of global liberalism and support for globalization in the South and Northern Nigeria, two major contrasting regions in terms of economy and stability in the country. The two cases do much to highlight the complexity of global liberalism context, which is defined in different ways. Context has been framed concretely as economic prosperity, but also loosely as "the prevailing cases of inequality," "the insecurity climate of the times," and "the larger instability consequences." The larger social instability in the society, however, may combine contradictory elements that do not neatly fit onto a single region, making it difficult to consistently pin down whether liberalization practices in the country has clearly brought about much economic prosperity and equal opportunities for all. We analyzed responses to four survey items tapping into citizens' views on global liberalism (see Table 1). Because we are most interested in their support for globalization (those who express the greatest support for globalization practices), we separate out those respondents who indicated strong agreement with each statement. First, we compare the magnitude of strong support for globalism in the South versus North to see if there are zonal differences and if these align with expectations from prior studies.

Table 1. Survey Questions Measuring Support for Globalization, 2020

[Response options to Questions 1-4: strongly agree, somewhat agree, somewhat disagree, strongly disagree.]

We want to know your views on whether globalization has brought the expected prosperity to the country.

To what extent do you agree or disagree with the following statements:

1. Globalization contributes to widespread inequality.
2. Globalization contributes to nationwide instability.
3. Government should seek economic solutions from local specialists.
4. Government should always prioritize national interests above all.

The "South West and Northern Nigerian Globalization Survey, 2020" was designed and implemented by the author.

Table 2. Survey Questions Measuring the Effects of Globalization

A context-centered explanation on the effects of globalization also offers insight into the aggregate survey results from the North. Northerners, who have never enjoyed any career opportunities, exhausted by insurgents, would be more opposed to the whole idea of globalization.

We began with the popular assumptions, drawn from the literature, that strong support for globalism should be more observable in the South, for the simple reason that many people there are employed by the multi-national corporations concentrated in the South. Cross tabulations of survey responses, however, reveal slightly higher rates of strong support for globalization among respondents in the S (see Table 2). South Westerners are somewhat less likely to strongly agree that “globalization contributes to inequality” (by six percentage points), but more strongly agree that “globalization contributes to instability” (by five percentage points), and that government should always prioritize national interests (by four percentage points). As indicated by the asterisks next to the relevant figures in the table, cross zonal differences are statistically significant for all three of these statements, meaning the chance that the difference is a random occurrence is less than five percent

Table 2. Survey Questions Measuring Support for Globalization (%), 2020

	S	N	Zonal Difference
1. Strongly agree that Globalization contributes to inequality	36.07	41.93	5.86**
2. Strongly agree that Globalization contributes to instability.	30.13	25.07	5.06**
3. Strongly agree that Government should always prioritize national interests above all	34.99	30.93	4.06**
4. Strongly agree that Government should rely more on local specialists.	28.33	32.27	3.94

---

*p < .05 **p < .01

Research Result

To account for these results, we return to the central theme of this paper: global liberalism context. More Southerners are likely to express support for globalization precisely because of their direct experience with the benefits of education, industries and employment opportunities — initiated by politicians in the past. In the South particular context, the practice of egalitarian society with more attention paid to education, industry and socially responsible governance often activates latent tolerance and peaceful coexistence across the zone. The practice of social exclusion and deprivation pervasive in the north is intolerable in the south where people actively vote out politicians whose performances are below expectations. More than 30% from both zones strongly support the need for government to always prioritize national interests above all. The disparity between those who strongly agree that government should rely more on local specialists is less than 4%

The main results of the study are reflected in the findings.

1. The general hypothesis that there are correlations between global liberalism and inequality was confirmed.
2. The hypothesis that global liberalism causes social instability was confirmed.

3. The particular hypothesis that liberalization of the economy does more damage than good was confirmed.

4. Generally, the respondents were disillusioned by the context of globalization and Liberalization, they therefore strongly agree that the government should always prioritize national interests above all; government should rely more on local specialists.

Discussion

Our interpretations of the survey match Maigari and Dantani's sociological study on the theme of globalization. They found that on the whole, deregulations of the downstream sector of the Nigerian oil industries in the Niger Delta region, one of the forces of globalization creates mass destitution by intensifying unemployment, brings abject poverty, loss of soil fertility, leading to irrevocable environmental pollution and soil degradation. The outcome was the intensification of militance operations in the region-fueled secessionist movement by the youths of the oil producing communities. Further still, trade liberalization—a rule by the globalist game allows the intrusion of small arms and light weapons into the country by the secessionist movements and Boko haram insurgents who want to establish an Islamic state in the country. Possession and application of arms and logistics by the secessionists, therefore pose serious challenges to the corporate federalism in Nigeria [7]. Additionally, the contagious effect of globalized media that spread the philosophy and successes of other secessionist movements elsewhere aides the process of agitations for separatism. It is remarkable that despite all these odds, the Nigerian state continues to exist under a unified and indivisible country. In the context of globalization and instability, few Nigerians express strong support for key global practices. Even where we do find statistically significant zonal differences—on the view that globalization contributes to instability in the country—the zonal differences never reach 10 percent. For most questions, regional difference hovers around four-to-five percentage points. Thus, while southerners are a little more supportive of globalization than northerners, the difference is relative and support remains low in both zones.

Conclusion

Global capitalism precipitates inequality that has resulted in disquieting instability now posing great threat to the existence of the country as a unit.

We have thus, demonstrated herewith that there is no difference of opinion in the fact that global capitalism has exhibited an amazing capacity to increase material abundance, yet instability has been much a part of its history. That economic instability has ranged from deep depression to hyperinflation. Capitalism is always moving between those extremes in one direction or the other. It has shown it can even go in both directions at the same time.

Eliminating economic turmoil would make the part about material abundance much more enjoyable. In order to salvage the Nigerian economy, we propose a novel economic paradigm that is capable of unlocking the country's long-stymied economic potentials and provide a rapid social and economic development. Described here as: 'Central Bank Sovereignty', the paradigm offers a blueprint fiscal reform to any country however poor to end poverty at all fronts and solve all other structural problems without using debts, or any form of taxations to fund government spending.

The idea is so simple and straightforward that it is difficult to imagine why it wouldn't work in any country. The premise of the proposed CBS is to shift from the debt-based monetary system, and adopt an income-based monetary system. It would be possible to end poverty at all fronts, as well as achieve social inequality without using debts and without redistributing anything. With CBS system in place, it would be possible to achieve a stable and sustainable economic growth without inflation, but with minimum impact on the environment, as our economic output would be determined by our demography only.

Indeed, it would be possible to ameliorate the environment and prevent further degradation. All of these would be achieved, without any further regulations. While this proposed monetary system would not create a Utopia, it would, however, solve many problems and ameliorate many more. As a system, it would produce an economy of equity and justice—described here as 'Utopia Reality'.

References:

1. Watts M. J., (2017). *Precarious Life, Violence & Poverty under Boko Haram & MEND. In the Political Economy of Everyday Life in Africa. James Currey an imprint of Boydell & Brewer Ltd. PO Box 9, Woodbridge Suffolk IP12 3DF (GB). www.jamescurrey.com.*
2. Watkins K., (2002) *Making globalization work for the poor. Finance and Development. Quarterly magazine of the IMF. March 2002, vol. 39 n. (1).*
3. (UNDP, (1999) *New contributions to the analysis of poverty: methodological and conceptual challenges to understanding poverty from a gender perspective. UN report published 1999.*
4. Edoh T., (2003) *Poverty and the survival of Democracy in Nigeria. In Nigerian Journal of political and Administrative Studies. Makurdi Aboki Publishers vol 1, n. (1), pp30–45.*
5. Pierre D., Christian L., (2013). *The New Way of the World: On Neo-liberalism. Research gate Verso. Sept., 2013*
6. Jay S. (2019). *History from above in Africa. Jacobin magazine. Issue 8, Feb. 2019.*
7. Abdullahi MM., Umar D., (2018). *Globalization and Federation in Peril: Renewed Agitations for Statehood and the Future of Nigerian State ISSN 2283-7949. Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation. DOI:10.12893/gjcp. 2018. (2.5) available at www.glocalismjournal.net Retrieved 22 June, 2019.*

XFTAP 11.15.82

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.19>

Ж.Ж. Қуанышбаева¹, О.О. Карибаев¹, Қ.А. Қантаева¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ СЯСИ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада авторлар Қазақстанның саяси мәдениеттің құқықтық табиғатының өзекті мәселелері қарастырады. Саяси мәдениеттің құқықтық табиғатының теориялық аспектілерін, халықтың саяси мәдениетін қалыптастыру мен дамытудың құқықтық ерекшеліктерін ашып көрсеткен. Қоғамның саяси мәдениетінің кемелдену өлшемі ретіндегі саяси сананың құқықтық аспектілері; халықтың құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің кешенді-саяси сипаттамасы айқындалған. Авторлар саяси мәдениеттің құқықтық аспектілері жеке адамның, мемлекет пен қоғамның әлеуметтік-саяси байланысы мен өзара іс-қимылын білдіретіндігін, және мұндай бағалау құқықтық мәдениеттің жүйелік-саяси сипаттамасы ретінде қызмет ететіндігін қарастырған. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған. Саяси ғылымда соңғы уақытқа дейін Қазақстан Республикасының саяси мәдениетін қалыптастыру және дамыту сияқты мәселе іс жүзінде зерттелмегендіктен, оның Қазақстан мемлекетіндегі саяси басымдықтарының проблемасы да табиғи түрде туындаған жоқ. Сонымен қатар, бұл мәселе, оның зерттелмегендігімен, Қазақстанның теориясы мен практикасы үшін өте өзекті және маңызды.

Кілт сөздер: саяси мәдениет, саяси сана, құқықтық аспектілер, мемлекет, қоғам.

Zh. Kuanyshbayeva¹, O. Karibaev¹, K. Kantaeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
Kazakhstan

POLITICAL CULTURE IN KAZAKHSTAN SOCIETY: LEGAL ASPECTS

Abstract

In the article, the authors consider the current problems of the legal nature of the political culture of Kazakhstan. He revealed the theoretical aspects of the legal nature of political culture, the legal features of the formation and development of the political culture of the people. The legal aspects of political consciousness as a criterion of the maturity of the political culture of society are defined; the complex political characteristics of the education of the legal culture of the people are defined. The authors considered that the legal aspects of political culture express the socio-political relations and interaction of the individual, the state and society, and such an assessment serves as a system-political characteristic of legal culture. In addition, the article also focuses on debatable issues. Since the political science until recently practically did not study such a question as the formation and development of the political culture of the Republic of Kazakhstan, naturally, the problem of its political priorities in the Kazakh state did not arise. At the same time, this problem, despite its unexplored nature, is very relevant and important for the theory and practice of Kazakhstan.

Keywords: political culture, political consciousness, legal aspects, state, society.

Ж.Ж. Куанышбаева¹, О.О. Карibaев¹, К.А. Кантаева¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Казakhstan

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье авторы рассматривают актуальные проблемы правовой природы политической культуры Казахстана. Раскрыл теоретические аспекты правовой природы политической культуры, правовые особенности формирования и развития политической культуры народа. Определены правовые аспекты политического сознания как критерия зрелости политической культуры общества; комплексно-политическая характеристика воспитания правовой культуры народа. Авторы рассматривали, что правовые аспекты политической культуры выражают социально-политические связи и взаимодействие личности, государства и общества, а такая оценка служит системно-политической характеристикой правовой культуры. Кроме того, в статье также уделено внимание дискуссионным вопросам. Поскольку в политической науке до недавнего времени практически не изучался такой вопрос, как формирование и развитие политической культуры Республики Казахстан, естественно не возникла и проблема ее политических приоритетов в казахстанском государстве. Вместе с тем, эта проблема, несмотря на ее неисследованность, очень актуальна и важна для теории и практики Казахстана.

Ключевые слова: политическая культура, политическое сознание, правовые аспекты, государство, общество.

Кіріспе. Қоғамның саяси жүйесі мен әлеуметтік-саяси процестердің дамуы құқықтық мәдениетпен тығыз байланысты. Сондықтан, осы байланысты ескерусіз бірде-бір саяси, әлеуметтік-экономикалық проблеманы шешу мүмкін емес.

Күрделілікпен және қарама-қайшылықпен сипатталатын қоғамның саяси жүйесін дамыту проблемалары, әсіресе құқықтық мәдениеттің деңгейі өте маңызды орын алады. Посткеңестік қоғамның нарықтық қатынастарға көшуі және біздің елімізде және жалпы әлемде болып жатқан түбегейлі өзгерістер-реформалар, жаңғыртулар жағдайында бұл проблемаларды терең саяси тұрғыдан түсіну қажеттілігі күшейе түсті және ХХІ ғасырдың талабы болып табылады. Бүгінгі таңда әлемдік және қазақстандық тәжірибе қоғамның құқықтық саясатында көрініс табатын құқықтық мәдениеттің нақты тарихи мазмұны бар екенін айғақтайды.

Нәтижелерді талдау. Айта кету керек, құқықтық мәдениеттің мәні қоғамдық-саяси, құқықтық қатынастардың түрімен және жалпы мәдениетпен анықталады. Құқықтық мәдениет жеке адамның, мемлекет пен қоғамның өзара әрекеттесу қажеттілігіне байланысты елдің даму тетігі ретінде қызмет етеді. Осыған байланысты құқықтық мәдениетті зерделеу Қазақстан Республикасы үшін де басым болып табылатынын атап өткен жөн. Президент Н.Ә. Назарбаев: «Әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ұмтылыс кезінде бізге адал бәсекелестік, әділеттілік, заңның үстемдігі және жоғары құқықтық мәдениет ахуалы қажет», - деп айтқан болатын [1].

Алдыңғы қатарлы саяси, құқықтық жүйеде лайықты орын алуға үміткер Қазақстанның әрбір саяси құжаты мен Заңында өзіндік бір «ерекшелік» болуы тиіс - оған ерекше мағына мен әлеуметтік-саяси мән беретін, пісіп-жетілген проблеманы шешу барысын беретін бір немесе бірнеше өзара байланысты негіз қалаушы идеялар.

Қоғамтанушылар Қазақстан Республикасының «Сяси мәдениетінің басымдығы» ұғымын әзірге игермеген, сондықтан, әрине, ол әлеуметтік-саяси ғылымда жалпыға бірдей қабылданған ұғым болып табылмайды. Бір жағынан, әртүрлі ғалымдардың еңбектерінде ол бірдей құбылысты білдіру үшін қолданылады деп айтуға болмайды. Екінші жағынан, дәл сол құбылыс туралы сөз болғанда, оның синонимдік атаулары, мысалы, Құқықтық саясаттың басымдығы мен элементі сияқты ұғымдар болып көрінеді.

Мұның бәрі саяси мәдениеттің мәселесі күрделі және жан-жақты құбылыс екенін көрсетеді, мұқият назар аударуды және зерттеуді қажет етеді. Сондықтан ғалымдар саяси мәдениеттің жаңа құбылыстары мен процестерін жан-жақты зерттеу, өзекті саяси және әлеуметтік-құқықтық мәселелерді шешуге ықпал ететін теориялық жалпылау міндеттеріне ие. ТМД-дағы, оның ішінде Қазақстандағы саяси мәдениет мәселесі ғалымдардың, ең алдымен саясаттанушылардың жұмыстарында дербес зерттеу ретінде жеткілікті жарық таппағанын атап өткен жөн. Сондықтан Қазақстан Республикасының саяси мәдениетінің даму теориясы бар үдерістерін нақты материалдарда зерделеу тек Қазақстанға ғана емес, сондай-ақ халықтары таяуда дербес даму жолына түсіп, жаңа демократиялық өмір құрып жатқан басқа елдерге де маңызды және қажет.

Қазақстанның саяси мәдениеті оның жұмыс істеуінде, генезисінде құқықтық, әлеуметтік-саяси шындықтың аса маңызды құндылық құрауыштарының жиынтығын қамтитын айқын мақсатты бағыты бар саяси құбылыс ретінде көрінеді. Ол жалпықазақстандық, жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесіне жатады. Бұл қазақстандық демократиялық қоғамның, құқықтық мемлекеттің азаматтық қоғамға бағыныстылығының, қазақстандықтың, адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беретін ажырамас бөлігі. Сонымен қатар, Қазақстанның саяси мәдениеті елдің әлеуметтік-саяси болмысының прогрессивті дамуы мүддесінде олардың нақты жұмыс істеуінде елдің құқықтық жүйесінің барлық компоненттерінің жиынтығын білдіреді.

«Саяси мәдениеттің басымдықтары» ұғымы «құқықтық саясаттың негізгі міндеттері» ұғымынан өзгеше. Біз саяси-құқықтық реттеу саласындағы мемлекет саясатының басымдықтары туралы әңгіме қозғаған кезде, біз оны дамытудың стратегиялық

перспективаларын айтамыз. Басымдықтар бейнелі түрде, алыс көзқараспен жасалады. Сяси мәдениеттің негізгі міндеттері туралы айтқанда, олар оны жүзеге асырудың тактикасын білдіреді. Басқаша айтқанда, саяси-құқықтық реттеудің белгілі бір саласындағы құқықтық саясаттың нақты міндеттері толығымен оның басымдықтары негізінде анықталады және осы басымдықтарға бағынады.

Осылайша, «саяси мәдениеттің негізгі міндеттері» оны нақтылап, «құқықтық саясаттың басымдықтары» ұғымын сәтті толықтырады. Дегенмен, бір тұжырымдаманы екіншісіне ауыстырудан және оларды синоним ретінде пайдаланудан аулақ болу керек.

Н.И. Матузов саяси мәдениетті қалыптастырудағы басымдықтарды қазір және таяу болашақта шешілуі қажет маңызды бірінші кезектегі міндеттер, мәселелер, сұрақтар ретінде айқындайды [2, б.78].

Сондықтан, Қазақстан Республикасының саяси мәдениетін қалыптастырудың басым бағыттары – мемлекетіміздің саяси-құқықтық реттеу саласындағы қызметіне арналған ең маңызды бағдарлар.

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының саяси мәдениетін қалыптастырудың басым бағыттары туралы мәселеге өте мұқият қарау керек, өйткені нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға теңдестірілген көзқарас өздігінен туындайды. Құқықтық саясаттың жекелеген салалары бір-бірімен байланысты болуы, ортақ мақсаттарға бағынуы және бірдей саяси-құқықтық құндылықтарды басшылыққа алуы керек екенін ұмытпаған жөн. Егер біздің заң шығарушылар саяси-құқықтық реттеу саласындағы ұлттық саясат туралы ең болмағанда жалпы түсінік алса, олардың құқықтық мемлекет құруға деген көзқарасы ойланбайтын болады және қоғамдық дамудың нақты қажеттіліктеріне едәуір сәйкес келеді деп үміттенеміз.

Қазақстандық қоғамның демократиялық құралдары ретінде әрекет ететін құқықтық саясат саяси мәдениетті қалыптастыруда стратегиялық мақсаттарды айқындауға және ұзақ мерзімді перспективада оларға қол жеткізуге қабілетті: құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның негіздерін құру және дамыту; қоғам мен мемлекет арасындағы күрделі қатынастарды реттеуге; адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шынайы түрде қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты қоғамдық қатынастарды ұйымдастыруға арналған мақсаттар, саяси, құқықтық тұжырымдамалар мен доктриналар жүйесіне негізделгендіктен, оның қызметінің негізгі басымдықтарын айқындаудың ерекше мүмкіндігі бар. Осы қисынға сүйене отырып, біз Қазақстан Республикасының саяси мәдениеттің басымдықтары, оның саяси-құқықтық реттеу саласындағы эталоны – қазақстандық қоғамның дамуы үшін шешуші маңызы бар жалпыадамзаттық құндылықтар екендігін алға тартамыз.

Қазақстан Республикасының саяси мәдениеті қазақстандық қоғамның саяси-құқықтық жүйесіне кіретін барлық субъектілердің өзара іс-қимылы негізінде әзірленеді, жүзеге асырылады және республикалық нысаналы бағдарламаларда, доктриналарда, даму тұжырымдамаларында, Қазақстанның халықаралық шарттарында, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік-құқықтық актілерінде, сондай-ақ басқа да ресми саяси-құқықтық құжаттарда шоғырланған көрініс алады. Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениеті – бұл Қазақстандағы субъектілердің-мемлекеттің, саяси партиялардың, қоғамдық қозғалыстардың, жеке адамдардың және олардың бірлестіктерінің стратегиялық және тактикалық сипаттағы саяси-құқықтық идеяларды әзірлеуден және іске асырудан тұратын құқықтық реттеу саласындағы қызметі.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы саяси мәдениетінің жалпы қағидаттарына: ғылыми негізділік; шынайылық; объективтілік; халықтың, қоғамның даму қажеттіліктерінің шарттылығы; болжамдылық; легитимділік; демократиялық сипат; әділдік; әлеуметтік бағыт; гуманизм; жариялылық; жеке тұлға мен мемлекет, ұлттық және жалпыадамзаттық мүдделерінің үйлесуі; адам құқықтарының басымдығы, халықаралық стандарттарға сәйкестігі жатқызуға болады. Біздің ойымызша, бұл қағидаттарда қазақстандық қоғамның

құқықтық мәдениетке деген талаптары айқын қалыптасқан. Бұл ретте, жоғарыда баяндалған пайымдауларды ескере отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: біріншіден, Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетінің қағидаттары-қазақстандық құқықтық мәдениеттің пайда болуының, дамуының және жұмыс істеуінің адамгершілік және ұйымдық негізін құрайтын бастапқы айқындаушы идеялар, талаптар, көзқарастар; екіншіден, Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетінің нәтижелілігіне қойылатын негізгі талап қоғам мен жеке адамның құқықтық өмірінің сапасы мен деңгейін арттыру болып табылады. Бұл азаматтар мәртебесінің кепілдігін қамтамасыз етуде [3, б.178]. Өз тыныс-тіршілігін келешекке жоспарлау мүмкіндігінде, Саяси билік іс-әрекеттерінің келісушілігі мен болжамдылығында және Қазақстанның құқықтық мәдениетінің басымдықтарын айқындауда көрініс табуы мүмкін.

Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының саяси мәдениеті құқықтық, саяси прогреспен, қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік-саяси жағдайларынан туындайтын және оның қалыптасу деңгейіне қойылатын талаптар, байланыстар мен қатынастардың түйінін білдіреді. Сонымен қатар, саяси мәдениет уақыттың әр сәтінде саяси-құқықтық шындықтың көп өлшемді әлеуметтік кеңістігінің әр нүктесінде оған толық сәйкес келмейді, бірақ онда осы шындықтың даму деңгейінің көрсеткіші немесе сипаттамасы ретінде әрекет ете алатын компонент ретінде бар.

Халықтың қазақстандық саяси мәдениетін қалыптастыру мен дамыту құқықтық мемлекеттің мазмұны мен функциясының мәні және Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын жүзеге асырудың нәтижесі болып табылады. Бұл үдерісте Қазақстанның саяси кеңістігінде мұсылмандық құқықтық мәдениетті қарастырудың маңызы зор.

Ең алдымен, Қазақстандағы мұсылман-құқықтық мәдениет жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылының арнасы болып табылатынын атап өткен жөн. Өкінішке орай, Қазақстан Республикасындағы мұсылман-құқықтық мәдениет ғылымда мүлде зерттелмеген.

Қазақстандағы мұсылман-құқықтық мәдениетті дұрыс түсіну үшін, ең алдымен, мұсылман құқығының ерекшеліктерін білу қажет. Мұсылман құқығының табиғатын ашатын және оны басқа құқықтық жүйелерден ерекшелейтін басты ерекшелігі-бұл қасиетті және зайырлы, діни және заңды принциптердің өзара әрекеттестігі [4, б.108], ол ерекшелікте, оның шығу тегі мен тарихи эволюциясында, көздері мен құрылымында, әрекет ету механизмінде көрінеді және мұсылман заңгерлерінің, саясаттанушылардың құқықтық түсінігі, бұл құқықтың мемлекет пен зайырлы заңмен байланысы. Мұсылман құқығының тағы бір айқын белгісі – оның ерекше әртүрлілігі, аймақтық және Ұлттық формалардың кең спектрі, жергілікті салт-дәстүрлермен тығыз қарым-қатынас, ондағы егжей-тегжейлі жеке шешімдердің жалпы принциптермен үйлесуі, сонымен қатар икемділік пен уақыт өте келе өзгере алатын тұрақтылық пен тұрақтылық. Осы мәселелердің барлығында біздің еліміздегі мұсылман-құқықтық мәдениеттің жай-күйі мен даму перспективаларын зерттеудің өзектілігі алдын-ала анықталған. Мұсылмандық құқықтық мәдениетке үндеу қазіргі Қазақстан үшін ғылыми, саяси ғана емес, сонымен қатар ғылыми әдебиетте әлі зерттелмеген практикалық қызығушылық тудырады.

Қазақстан үшін мұсылман-құқықтық мәдениетінің өзектілігі, ең алдымен, ислам біздің республикамызға жат нәрсе емес, оның тарихы мен мәдениетінің ажырамас бөлігі, көптеген миллиондаған қазақстандық мұсылмандардың өмір салтының маңызды жағы болуымен айқындалады.

Қазақстан алдында құқықтық мәдениеті жоғары, заңды құрметтейтін, гуманизм мен әділеттілік ұстанымдары әрекет ететін құқықтық, азаматтық қоғам құру міндеті тұр. Азия мен Еуропаның көптеген елдерінің эволюциялық дамуы адам құқықтары мен бостандықтарының белгілі бір кепілдіктері құқықтық, азаматтық қоғам институттарының дамуы негізінде құрылатындығын көрсетеді. Бұл мәселеде саяси-құқықтық әділеттілік маңызды орын алады.

Қазақстандағы саяси-құқықтық әділеттіліктің мазмұндық ерекшелігі біздің қоғамдағы игіліктерді, міндеттер мен жауапкершілікті бөлуге қатысты саяси-құқықтық әділеттіліктің дистрибутивтік функциясымен тікелей байланысты тиісті түсініктер болып табылады. Қазіргі қазақстандық саяси мәдениетте құқықтық әділеттілік негізінен бағалау ұғымы ретінде әрекет етеді, ол арқылы Қазақстанның құқықтық шындық құбылыстарына деген көзқарас қалыптасады және дамиды.

Қазақстанның қазіргі заманғы қоғамдық-саяси өмірі соншалықты күрделі және серпінді, оны ретке келтіру үшін мемлекет пен қоғамның орасан зор күш-жігерін талап етеді. Қазақстандықтың, жеке тұлғаның құқықтарын нақты сақтау және қорғау үшін қажетті жағдай жасау керек, яғни «арбаны жылқының алдына қоймау» керек.

Осыған байланысты, егер Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыру саласындағы саяси мәдениеттің іс-қимылдарын ең маңызды басымдықтар қарастыру қисынды болады. Демек, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыру – Қазақстанның саяси мәдениетін қалыптастырудың жалпы саяси басымдықтарының бірі.

Сонымен қатар, адамзат тәжірибесі растайтындай, жеке адам мен мемлекет арасындағы тепе-теңдікті орнату бүгінгі күні Қазақстан Республикасының саяси мәдениетінің кезек күттірмейтін міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені, бір жағынан, жеке тұлға мемлекет пен қоғам тарапынан қысымға ұшырайды, ал екінші жағынан, адам, қоғамның мүдделеріне қарамастан, басқаларға зиян келтіруге қабілетті. Осы қайшылық барысында жеке және ұжымдық мүдделер арасындағы ақылға қонымды тепе-теңдікті іздеу жалғасуда.

Көріп отырғанымыздай, қазіргі жағдайда қазақ мемлекетінің саяси мәдениетін қалыптастырудың міндеттері мен мақсаттары қоғамның саяси санасы мен саяси сауаттылығын нақты қамтамасыз ету, сонымен қатар мүдделерді үйлестіру негізінде қоғамның ынтымақтастығы мен консолидациясын орнату болу керек. Алайда, бұл мәселені шешу көп жағдайда бостандық пен теңдік тепе-теңдігін орнату мүмкіндігіне байланысты.

Сонымен, саяси сана проблемасы күрделі және көп қырлы болып табылады. Ондағы басты нәрсе, бүгінгі таңда, тек заңнамалық консолидация емес, сонымен бірге адам құқықтарын және, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық және жеке өмірді жүзеге асырудың қажетті жағдайларын, кепілдіктерін, тетіктерін түсіну болып табылады. Дәл осыған байланысты Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының күш-жігері жеке құқықтардың тек заңды ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, саяси, ұйымдастырушылық және басқа кепілдіктері тиімді болатындай етіп бағытталуы керек.

Қазіргі уақытта Қазақстанда саяси-құқықтық әділеттілік пен саяси мәдениетті дамыту елде жүргізіліп жатқан реформалардың ресми мақсаты болып саналады. Қазақстанның құқықтық, азаматтық қоғамында бір жағынан, бір – бірімен тығыз өзара іс – қимылды, екінші жағынан-билік беделі-құқықтық мәдениет контексіндегі тұлғаның егемендігі формуласымен көрінетін қызмет салаларының аражігін ажыратуды көздейтін жеке тұлға мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасының жаңа нысандары қаланды.

Қазақстандық қоғамның саяси мәдениетін дамытудың мазмұны саяси-құқықтық әділеттілік, құқықтық сана, заңдылық және т.б. емес, олардың сипаты, деңгейі, даму дәрежесі, яғни осы кезеңді қоғамдық прогресс өркениетіне айналдыратын нәрсе болып табылады. Бұл мазмұн Қазақстанның құқықтық қызметін саяси бағалау өлшемдерін ескере отырып айқындалады [5, б.185].

Осыған байланысты халықтың саяси-құқықтық менталитетін зерттеу және оның Қазақстандағы саяси мәдениетінің құрылымы мен оны жетілдірудегі орны мен рөлін анықтау проблемасы саяси ғылым үшін өте өзекті, және перспективалы болып табылады. Сонымен қатар, оның мәні, басқа әлеуметтік-саяси құбылыстармен өзара әрекеттесу сипаты бірдей қызықты болып көрінеді.

Қазақстандықтардың саяси-құқықтық менталитеті оның мазмұндық ерекшелігінде, бір жағынан, Қазақстан халқы ұрпақтарының мән-жайлары мен өмір сүру нысандарының

әртүрлі сипаттағы факторлардың күрделі тоғысуының нәтижесі болып табылатынын атап өту қажет. Екінші жағынан, ол Қазақстанның әрбір тарихи сәтінде белгілі бір бейімділікке, қазақстандық құқықтық мәдениеттің барлық құрамдас бөліктерінде көрініс табатын жүйелік көзқарасқа айналады. Қазақстандықтардың саяси-құқықтық менталитеті оның көмегімен қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениеті этникалық, жалпы этностық "серпінділікке" ие, өзінің мәдени болмысын функционалдық қамтамасыз ететін ақыл-ой өзегі болып табылады.

Бұл ретте қазақстандықтардың саяси-құқықтық менталитетін құқықтық мәдениеттің көрінісі ретінде сипаттайтын мынадай аса маңызды белгілерге ие: ол Қазақстанның саяси мәдениетінің аса маңызды негізі болып табылатын, оның барлық элементтерін қамтитын саяси-құқықтық болмысты қабылдаудың, бағалаудың, жалпы күйзелісті ұғынудың тиісті бейнесін білдіреді; Қазақстанның саяси-құқықтық санасы мен саяси-құқықтық болмысының базалық параметрлерін айқындайды, оның ішінде, саясаттың дұрыс рухани-психологиялық негізін қалыптастырады, құқықтық, саяси болмысты бейнелеудің өзіндік мәдени парадигмасы болып табылады; Қазақстанның нақты құқықтық мәдениетінің мазмұндық және функционалдық тұрғысындағы мәдениеттанушылық, саясаттанулық ерекшелігін алдын ала айқындайды, сондай-ақ оны танудың, жетілдірудің құралы ретінде әрекет етеді.; қазақстандық қоғамның құқықтық, құқықтық, адамгершілік-саяси дәстүрінің "сақтаушысы", Қазақстанның құқықтық мәдениетінің полиэтно – құқықтық инварианты болып табылады; жүйе құраушы рухани-зияткерлік константтарын білдіре отырып, құқықтық мәдениеттің, қазақстандық қоғам жүйесінің әртүрлі элементтерінің оның дамуының, жетілуінің (оның ішінде дағдарыстық) әртүрлі кезеңдерінде тұрақтылыққа, орнықтылыққа қабілеттілігін негіздейді; қазақстандықтың жеке тұлғасының нақты біздің қоғамның құқықтық, қоғамдық-саяси өміріне интеграциялануын қамтамасыз етеді.

Саяси мәдениет қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның маңызды элементі және құқықтық мемлекеттің, бүкіл қызметі құқық нормаларына, сондай-ақ, адамның қадір-қасиетін, бостандығы мен құқықтарын қорғауға бағытталған іргелі құқықтық қағидаттарға бағынатын мемлекеттің қалыптасуының маңызды шарты болып табылады. Сонымен бірге, құқықтық мәдениет пәнаралық ғылыми танымның нысаны. Осыған байланысты, құқықтық мәдениетке байланысты нысандық-пәндік саланы зерттеуге бағытталған диссертациялық зерттеу теориялық-әдіснамалық проблемаларды сүзгіден өткізеді, ал ғылыми талдаудың сәттілігі саясаттанулық көзқарасты басқа ғылымдардың тәсілдерінен саралаудың тиімділігіне байланысты болады.

Қазіргі Қазақстандағы азаматтардың саяси мәдениетін қалыптастыру процесі көбінесе аға ұрпақтың тәжірибесіне емес, мәдени, өркениеттік мұраға сүйенеді, әрине, құқықтық мәдениетті қалыптастыру аспектісінде мемлекет пен қоғам қызметінің іске асырылуы болып табылмайды. Қазіргі Қазақстан азаматтарының құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесі негізінен мультимедиялық және микропроцессорлық технологиялар қолдайтын интернет пен электронды БАҚ тарататын эклектикалық, мазмұны жағынан өте қарама-қайшы, қоғамға қарсы ақпараттың қондырғылары мен дизайнына бағытталған. Дәл осы жағдайға байланысты азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру, оны қоғам үшін қолайлы деңгейде ұстап тұру проблемалары туындайды.

Қорытынды. ХХ ғасырдың соңында Қазақстанда болған саяси, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, рухани және басқа да салалардағы түбегейлі өзгерістер, жаңа жағдайларда құқықтық, әлеуметтік мемлекет құру бағытын қабылдау кез келген мемлекеттік саясат құқықтық болуы тиіс деген пікірді айқындағанын көрсетті. Сонымен қатар саясаттың нақты түрлерінен басқа, оның негізінде қоғамды белгіленіп отырған қайта құрулар мен жаңғыртуларды іске асырудың сенімді әрі тиімді құралы ретінде бірыңғай ұлттық құқықтық саясат қалыптастырылуы тиіс деген түсінік бар. Осыған байланысты осы саясаттың қоғамның әлеуметтік-құқықтық және саяси өміріндегі рөлін түсіну және ұғыну үшін теориялық-әдіснамалық аспектілерді зерделеу және оның жаңа қазақстандық болмыста қалыптасуы мен жұмыс істеу мүмкіндіктерін айқындау қажет. Қазақстан Республикасының

құқықтық саясатын саяси зерттеумен байланысты маңызды теориялық-әдіснамалық мәселелерге: саясатты құқықтық саясатты қалыптастырудың рулық негізі ретінде түсіну; ғылыми негізделген құқықтық саясатты қалыптастырудың негізгі шарты және маңызды негізі ретінде құқықтың қызмет ету заңдылықтарын айқындау; саясат пен құқықтың өзара іс-қимыл жасау, олардың бір-біріне өзара кірігуі тетігін қарау және саясаттың саяси мазмұны мен құқықтық мазмұнын жаңа қырынан айқындау жатады.; құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыру мен дамытудың стратегиясы мен тактикасы ретіндегі құқықтық саясаттың рөлін ғылыми-саяси талдау; азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету, олардың кепілдіктерін, саяси тұрақтылық факторын және орталық пен өңірлер арасындағы жіпті байланыстыратын қазақстандық қоғамның барлық жіктерінің біріктіруші рөлін нығайту болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.А. *Казахстанский путь 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда.* – 2014, 18 января.
2. Алияров Е.К., Аюпова З.К. *Совершенствование правовой системы Республики Казахстан и вклад академика Сартаева С.С. в становление правового государства: монография.* – Алматы: Экономика, 2016. – 264 с.
3. Ибраева А.С. *Правовая культура Казахстана: проблемы формирования, факторы развития: монография.* – Алматы: 2004. – 269 с.
4. Әл-Фараби және ислам философиясы. Оқу құралы / Ж. Алтаев, Әмірқұлова Ж. А. - Алматы : Қазақ университеті, 2012 . - 161б.
5. Абсаттаров Г.Р. *Правовая культура: характеристики и специфика (на примере современного Казахстана) / Вестник РУДН. Серия социология – Москва, 2014, №2 - С.183-188.*

References:

1. Nazarbaev N.A. *Kazahstanskij put' 2050: Edinaya cel', edinye interesy, edinoe budushchee. Poslanie glavy gosudarstva N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana // Kazahstanskaya pravda.* – 2014, 18 yanvary.
2. Aliyarov E.K., Ayupova Z.K. *Sovershenstvovanie pravovoj sistemy Respubliki Kazahstan i vklad akademika Sartaeva S.S. v stanovlenie pravovogo gosudarstva: monografiya.* – Almaty: Ekonomika, 2016. – 264 s.
3. Ibraeva A.S. *Pravovaya kul'tura Kazahstana: problemy formirovaniya, faktory razvitiya: monografiya.* – Almaty: 2004. – 269 s.
4. Al-Farabi zhane islam filosofiyasy. Oqu quraly / Zh. Altaev, Amirqulova Zh. A. - Almaty : Kazak universiteti, 2012 . - 161b.
5. Absattarov G.R. *Pravovaya kul'tura: harakteristiki i specifika (na primere so-vremennogo Kazahstana) / Vestnik RUDN. Seriya sociologiya – Moskva, 2014, №2 - S.183-188.*

Д.Б. Амантаева

*Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби
Республика Казахстан*

КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ОТНОШЕНИЯ И ВЛИЯНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ МОДИФИКАЦИИ ВНЕШНОСТИ, НА ПРИМЕРЕ СОВРЕМЕННОГО ЖИТЕЛЯ Г.АЛМАТЫ

Аннотация

Красивая внешность доказала свою ценность в большинстве стран и на многих рынках мира, и сегодня любая внешность, которая не «дотягивает» до эталона современной красоты может быть улучшена с помощью пластической (эстетической) хирургии. В реалиях казахстанского социума, паттерн общественного авторитета красивой (аттрактивной) внешности женщины, на сегодняшний день не исследован в современных социологических источниках. Не имеет полного теоретического и эмпирического рассмотрения. Большое влияние на женщин и формируют представления об идеальной внешности. Современная индустрия красоты позиционируется в СМИ и в социальных сетях как гарант счастливой личной жизни, успешной карьеры и является одним из главных базисов материального достатка. Автором статьи было проведено социологическое исследование в рамках гранта на научные исследования от *Фонда Нурсултана Назарбаева*.

В ходе проведения исследования, выяснилось, что для многих современных казахстанцев тема «пластических операций», изменения внешности в себе - является табуированной. Говорить открыто и без стеснения, о self-модификации в казахстанском обществе как оказалось не принято.

Ключевые слова: пластическая хирургия, эстетический капитал, стандарт красоты, общественное восприятие, аттракция.

Д.Б.Амантаева

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Қазақстан Республикасы*

СЫРТҚЫ КӨРІНІСТІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТҮРЛЕНУІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЖӘНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН САНДЫҚ ӨЛШЕМДЕР, ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ТҮРҒЫНЫ МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа

Әдемі көрініс көптеген елдерде және әлемнің көптеген нарықтарында өзінің құндылығын дәлелдеді, ал қазіргі кезде заманауи сұлулық стандартына «сәйкес келмейтін» кез-келген келбетті пластикалық (эстетикалық) хирургия көмегімен жақсартуға болады. Қазақстандық қоғамның шындықтарында әдемі (тартымды) әйел келбетінің мемлекеттік беделінің үлгісі қазіргі заманғы социологиялық ақпарат көздерінде зерттелмеген. Толық теориялық және эмпирикалық қарастыру жоқ. Әйелдерге үлкен әсер және идеалды келбет идеясын қалыптастырады. Қазіргі заманғы сұлулық индустриясы БАҚ-та және әлеуметтік желілерде бақытты жеке өмірдің, табысты мансаптың кепілі ретінде орналасқан және материалдық байлықтың негіздерінің бірі болып табылады. Мақала авторы Нұрсұлтан Назарбаев қорының ғылыми зерттеулерге арналған гранты аясында социологиялық зерттеу жүргізді.

Зерттеу барысында көптеген заманауи қазақстандықтар үшін «пластикалық хирургия» тақырыбы, сыртқы түріндегі өзгерістер - тыйым салынған нәрсе екені анықталды. Қазақ қоғамындағы өзін-өзі өзгерту туралы ашық және еш ойланбастан сөйлеу қабылданбаған болып шықты. Көптеген әйелдер мен ер адамдар жасалынған эстетикалық манипуляциялар фактісін тіпті жақын туыстары мен достарынан жасырады.

Түйінді сөздер: пластикалық хирургия, эстетикалық капитал, сұлулық стандарты, қоғамдық қабылдау, тарту.

D.B.Amantayeva

*Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan*

QUANTITATIVE MEASUREMENTS OF THE ATTITUDE AND INFLUENCE OF AESTHETIC MODIFICATION OF THE APPEARANCE, ON THE EXAMPLE OF A MODERN RESIDENT OF ALMATY

Abstract

Beautiful appearance has proven its value in most countries and in many markets around the world, and today any appearance that does not “live up to” the standard of modern beauty can be improved with the help of plastic (aesthetic) surgery. In the realities of Kazakhstani society, the pattern of public authority of a beautiful (attractive) woman's appearance has not been investigated today in modern sociological sources. Has no complete theoretical and empirical consideration. Great influence on women and form the idea of an ideal appearance. The modern beauty industry is positioned in the media and on social networks as a guarantee of a happy personal life, a successful career and is one of the main bases of material wealth. The author of the article conducted a sociological study within the framework of a grant for scientific research from the Nursultan Nazarbayev Foundation.

In the course of the study, it turned out that for many modern Kazakhstanis, the topic of "plastic surgery", changes in appearance in oneself - is taboo. It turned out to be not accepted to speak openly and without hesitation about self-modification in Kazakh society. Many women and men hide the fact of the performed aesthetic manipulations even from the closest ones and relatives.

Key words: plastic surgery, aesthetic capital, beauty standard, public perception, attraction.

Введение

В современном Казахстане, как и в большинстве стран мира, внешность любого играет значимую роль в повседневной жизни. В каждом обществе стандарты привлекательности разные. Красота – это степень привлекательности тела и лица для других людей. Внешность – как идентификатор: возраста, пола и национальности с разной степенью точности, а также здоровья и социально-экономических показателей, социального статуса, характера и личности.

Аттрактивность лица и телесная привлекательность были всегда источниками власти и влияния с самого начала человеческого общества. Но с развитием общества, реформированием универсальности статусных систем может привести к возобновлению или усилению воздействия таких ресурсов.

Красивая внешность доказала свою ценность на многих рынках в большинстве стран мира, и сегодня любая внешность, которая не «дотягивает» до эталона современной красоты может быть улучшена с помощью пластической (эстетической) хирургии. В странах Запада исследования индустрии красоты не являются новыми, тогда как в Казахстане эта отрасль еще не до конца изучена. В реалиях казахстанского социума, паттерн общественного авторитета красивой (аттрактивной) внешности женщины, на сегодняшней день, не

исследован в современных социологических источниках и не имеет полного теоретического и эмпирического рассмотрения. Но широкую популярность данного научного направления в изучении привлекательной внешности получила западная социология, социология США, и российская социология. В социологической науке красота, привлекательность лица и тела человека в значительной степени игнорировались вплоть до недавнего времени. Только в 70-х годах прошлого столетия социологи и социальные психологи начали более детальное исследование данной научной сферы. Индустрия косметической хирургии сейчас продвигает «Косметическое благополучие», в соответствии с которым уход за внешним телом и его улучшение обозначают здоровое внутреннее «Я». Это дискурсивная стратегия с историческим прецедентом: Видимая патология, косметическое благополучие девятнадцатого века хирурги утверждали, что их практики улучшили психическое благополучие пациентов, сняв бремя ненормального внешнего вида, в том числе расовые или этнические признаки [1, с. 17].

Большое влияние на женщин и формируют представления об идеальной внешности. Современная индустрия красоты позиционируется в СМИ и в социальных сетях как гарант счастливой личной жизни, успешной карьеры и является одним из главных базисов материального достатка. Однако стандарты красоты не являются универсальными даже в рамках одного общества. В данной статье использован результат социологического исследования, проведенного автором, которое было проведено при спонсорской поддержке гранта на научные исследования от Фонда Нурсултана Назарбаева.

Обзор литературы

Впервые среди ранних ученых-социологов про социологии тела писал Зиммель (1901-1965) и Веблен (1899-1953), а затем Мосс (1936-1973) и Мид (1949).

Следующий этап исследования красоты, привлекательности лица и тела были исследованы историками: Marwick (1988); Freedman (1986); Banner (1983) г.; Steele (1985). Феминистками: Lakoff и Scherr (1984), журналистом: Baker (1984), антропологами Boone (1986); Brain (1979); Ebin (1979). Социальными психологами Berscheid и Walster (1979), социологами: Patzer (1985); Chapkis (1988), фотографами: Fischer (1984); Kirk (1981); Virel (1980), искусствоведами: Thevoz (1981); Clark (1980), и многими другими учеными в того периода.

О высокой ценности красивой внешности свидетельствуют данные из Франции, где большинство людей считает, что лучше быть удачливым, чем красивым, но в то же время большинство выберет то, что лучше быть красивым, чем богатым [2, с. 204].

Так в одном исследовании было обнаружено, что женщины, которые чувствуют себя непривлекательными, коррелируется тем, что эти женщины, также не обладают чувством собственного достоинства, и они будут использовать возможность украшения (улучшения) внешности чтобы слиться с миром красоты, и хоть как-то приблизиться к современным стандартам, существующим в обществе Cash & Cash (1982).

Марк Шнайдер провел оригинальное исследование, которое представило эту концепцию, «Самоконтроль экспрессивного поведения». В этом исследовании была создана шкала самоконтроля для выявления индивидуальных различий в уровне самомониторинга. Результаты Шнайдера показали, что «самоконтроль человека - особенно чувствителен к самовыражению и самопрезентации в различных социальных ситуациях и использование данных сигналов в качестве руководства для мониторинга и управления собственной самопрезентацией и экспрессивным поведением». По данным проведенного исследования напротив, если «не самоконтрольный человек мало заботится о правильности своего изложения, и уделяет меньше внимания в выражении других, а также в меньшей степени контролирует и контролирует его представление. Поскольку носить макияж - это способ контролировать презентацию, кажется, что именно этот фактор, который может повлиять на привычки женщин относительно макияжа, который меняет внешность» [3, с. 526-537].

Касзорowski в 1989 показал, что красивая внешность и высокие доходы очень важны и коррелированы между собой. «Привлекательная внешность» -37% заработали на 75 %, (примерно на 6000 долларов) больше, чем «альтернативная внешность». В том же исследовании было показано, что обладатели альтернативной внешности со средним доходом в 8000 долларов зарабатывали только 57 центов на средний доход человека с красивой внешностью. Данные показатели сохраняются даже при неизменных промежуточных переменных, таких как возраст, количество лет образования, членство в профсоюзе, количество лет в компании, и так далее. Кроме того, Касзорowski показал, что внешность определяет богатство, а не наоборот, как могло бы ожидаться.

Стремление человека быть красивым, внешне привлекательным и здоровым считается нормальным. Тесно связано с его внутренним и внешним вкусом. В условиях развития и совершенствования социума, появления возможности быстрого материального роста, также развития культурного уровня для формирования успешной личности: здоровье и красивая внешность играют важную роль [4, с. 455].

В работе ученых-исследователей Хамермеш и Биддл, доказано, что в Канаде и в США сотрудники с наибольшей привлекательностью – получают на 12% больше, чем сотрудники с наименее приятной внешностью, согласно эталону красоты, существующему в данном социуме. Данный факт ученые сравнивают с расовой, гендерной дискриминацией и социальном неравенстве, в целом [5, с.172-201].

Так, в ежедневной, обычной жизни люди не переставая, применяют знаки, чтобы передать окружающему социуму информацию, замыслы, атрибуты, с определенной целью. Примером передачи такой информации служит демонстрация использования дорогих, престижных товаров, для свидетельства о принадлежности к высокому. Такой выраженный «личный передний план», который содержит в себе: манеры, внешний вид и, позволяет собрать имидж субъекта с помощью четких средств [6, с. 302].

Мишель Коупленд в своей работе писал: «Как мы смотрим и то, как мы чувствуем, тесно связаны. Если мы посмотрим в зеркало, и мы выглядим усталыми, мы чувствуем усталость. Если человек заглядывает в зеркало, и он хорошо выглядит, человеку хорошо. Если индивид говорит, что он хорошо выглядит, он чувствует себя хорошо» [7].

Исследуя тему влияния внешности на различные сферы жизни, ученые XX века вывели новые уравнения красоты: красота как символ статуса (Веблен), как сексуальный символ (Фрейд), как эстетическая цель (Май), и как математически вычисляются параметры красивой внешности (Уилсон).

Материалы и Методы

Даже в пределах одного социума - эталон привлекательной внешности, не может быть единым. Исследования, показывающие, что Эротический/эстетический капитал «окупается» обычно и для того чтобы получить определенную выгоду из вашей внешности вам необходимо воплотить правильный «стандарт» красоты. Например, стандарты красоты и идеалы стиля нижнего класса в большей степени имеют большую разницу от превалирующих стилей среднего. [8, с. 38-51]

Внешний вид эстетической хирургии может олицетворять местную, национальную и региональную гордость. Хотя женские тела долгое время считались символами нации, опыт косметической хирургии как формы красоты предлагает параллельную символическую функцию «медицинского национализма» [9, с. 190-202].

Привлекательные люди - чаще принимаются на престижную работу, также имеют гораздо высокие начальные оклады. У них повышается шанс для карьерного роста, они имеют высокие оценки трудовой деятельности, также считаются более квалифицированными [10, с. 301-318].

Даже в отсутствии формальной институционализации, пластические хирурги стали культурными производителями, помогая формировать брендинг своих стран и регионов. Как политическая и культурная элита, эстетические хирурги держат в руках

измененные красивые тела, «чтобы создать новый образ» страны. Они стремятся и готовы конкурировать в мировой экономике» [11, с. 953].

Российские ученые приводят пример, когда за модификацией внешности, часто стоят бытовые стрессовые ситуации, такие как уход любимого человека, развод, смерть близкого человека. Трансформируя свою внешность, они как бы отрезают несчастливое прошлое, от того, что их ожидает в будущем [12].

Большинство из мировых эмпирических исследований показали, что красивые люди имеют преимущества, для встречи партнера или супруга. Пластическая операция может предоставить человеку лучшую позицию для выбора супруга на брачном рынке, и человек может получить дополнительную денежную выгоду от брака с супругом с более высоким потенциалом и хорошим заработком [13].

В Голливуде внешне привлекательные знаменитости чаще ассоциируются с большими домами, дорогими автомобилями, и успешной жизнью [14, с. 637-649].

Важность физической привлекательности привлекает большое внимание со стороны общества и ученых, так как это тесно связано с романтическим влечением [15, с. 47-51].

«Красота» - инертна, неизменна и универсальна. Красота – это социальный конструктор.

В мае 2020 года в г.Алматы было проведено социологическое исследование при поддержке Фонда Нурсултана Назарбаева. <https://fnn.kz/>. для количественного опроса была разработана анкета на казахском и русском языках. В опросе приняли участие 515 респондентов. Социологический опрос состоял из полуформализованной анкеты с открытыми и закрытыми вопросами, длительностью менее 5 минут. Эмпирическое исследование проводилось в период Всемирной пандемии “COVID-19”, поэтому был использован on-line опрос, методом снежного кома.

Результаты исследования.

В ходе проведения исследования, выяснилось, что для многих современных казахстанцев тема «пластических операций», изменения внешности в себе - является табуированной. Говорить открыто и без стеснения, о self-модификации в казахстанском обществе как оказалось не принято. Многие женщины и мужчины скрывают факт о проделанных эстетических манипуляциях даже от самых близких и родных, поэтому неудивительно, что получить точную статистику о количестве проводимых эстетических операциях в Казахстане весьма затруднительно.

В исследование приняли участие жители г. Алматы. так как опрос проводился методом снежного кома в исследование, по факту приняли участие: 67% -людей казахской национальности, 26% - русской национальности и 7% жителей города Алматы других национальностей. Каждый 6 житель г.Алматы является клиентом медицинских клиник, специализирующихся на эстетической красоте. Значимых отличий в разрезе семейного положения, в ходе исследования выявлено не было. Выбор идти или не идти к пластическому хирургу у представителей разных национальностей, практически, тоже равномерен.

Примечательно, что среди опрошенных горожан 7% не знают о пластической хирургии, и никогда не слышали об этом.

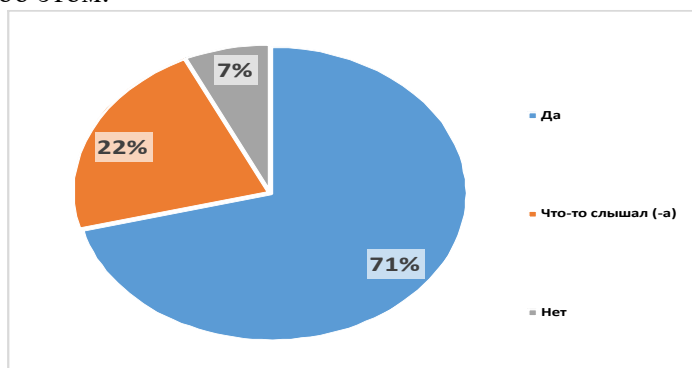

Рис. 1 - Осведомленность о Пластических Операциях, в % N=512

Основным источником информации о пластических хирургах и видах эстетических операций среди населения Алматы, являются Социальные сети и Интернет -72,2%. Далее по приоритетности следуют близкие/друзья - 40% и СМИ -38,6%, в целом. Следует отметить, что данные, где выборка составляет менее 40 респондентов, носят информационный характер и статистически не значимы. Ниже в диаграмме указаны источники информации, из которых жители города Алматы получают основную информацию о пластических хирургах и операциях.

Как показал опрос, среди всех районов города Алматы – жители Медеуского района, чаще других обращались, непосредственно, к самому пластическому хирургу. 24,1% респондентов жителей Медеуского района были на очных консультациях. Наименьшее число респондентов, обратившихся к эстетическим хирургам, оказались жители Алатауского района, их число составило - 9,7%. На вопрос «Как Вы в целом относитесь к пластическим операциям?», мнения респондентов распределились условно на 2 группы: 45% опрошенных относятся, в целом положительно (очень+скорее) и 35% респондентов - заняли нейтральную позицию. Негативно относится к улучшению внешности каждый пятый алматинец, и данный сегмент составляет 20%. Опрос показал, что чем моложе поколение, тем оно более толерантно относится к вопросам трансформации и модификации собственной внешности и к пластической хирургии в целом.

Далее респондентам были предложены наиболее часто встречающиеся в казахстанском социуме высказывания об эстетической хирургии и пластических операциях. В рамках исследования было доказано, что менталитет и патриархальная структура общества также оказывает влияние на мнение общества. 41,9% опрошенных респондентов считает, что целесообразность проведения пластики обусловлено, в первую очередь, объективными причинами такими как наличие врожденных (заячья губа, волчья пасть и др.), и посттравматические дефектов (ожоги лица, шрамы и др.), 28,2 % респондентов считают, что пластическая операция может быть оправдана лишь при возрастных изменениях (деформация каркаса лица, наличие морщин, изменение формы молочной железы и отвисание живота). Среди респондентов-23,3% также считают, что пластические операции не должны проводиться в целях «погоны за современными стандартами красоты», так как исчезает индивидуальность и наносится урон естественной, природной красоте. 18,6% респондентов ответили, что пластические операции являются привилегией для богатых, и не доступны для большинства местного населения. Так по словам эксперта средняя стоимость эстетических услуг в Казахстане начинается от 224 000 тенге для (некруговой) блефаропластики, а стоимость маммопластики в Казахстане начинается от 1 147 500 тенге.

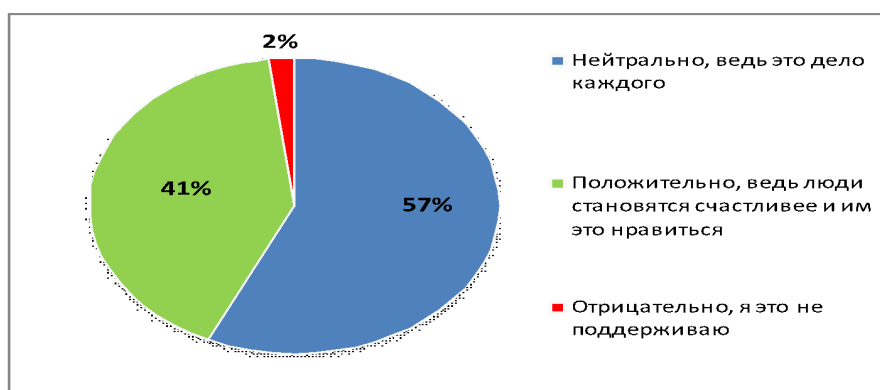

Рис. 2 - Отношение к близким/друзьям, которые прибегали к Пластическим Операциям, N=515

Итоги опроса демонстрируют в целом толерантное отношение к близким/друзьям, которые делали пластические операции: нейтральное отношение показали – 57%, положительное отношение – 41% опрошенных, всего 2% респондентов имеют категоричное отрицательное мнение. При этом в современном Казахстанском обществе сохраняется осуждающая тенденция и предвзятое отношение к пластическим операциям. По результатам исследования, услугами пластических (эстетических) хирургов пользовались $\frac{3}{4}$ близких/друзей/знакомых респондентов. При этом показатель среди женщин этот показатель на 30% больше, чем у мужчин. Это объясняется тем, что женщинам в современном социуме, легче признать наличие возможности трансформации своей внешности и подтверждения факта эстетического вмешательства в свою внешность, чем мужчинам. У современных жителей г.Алматы, наблюдается позиция «двойных стандартов», когда большинство респондентов с осуждением относится к пластическим операциям по улучшению внешности, при этом каждый 6 житель г. Алматы посещал клиники эстетической медицины.

По данным полученным от казахстанских действующих пластических хирургов, к ним на консультации неоднократно обращаются будущие клиенты, которые что-то, где-то слышали о эстетической хирургии. Зачастую у таких людей, вообще отсутствуют острые показания для модификации внешности, но они не хотят отставать от мировых тенденций и решаются на пластическую операцию.

«Гендерное соотношение клиентов пластической хирургии – примерно 85% к 15%, в пользу женщин. Чаще всего мужчины прибегают сразу к пластике, минуя косметологические процедуры. К сожалению, официальной статистики эстетических операций по возрастным категориям, по полу в Казахстане не ведется. Но, по моим личным наблюдениям, к услугам пластической хирургии раньше чаще обращались в основном пациенты старше 35 лет, то сегодня, в основном, клиенты делают блефаропластику, европеизацию век, сразу после получения аттестата в школе. На первом месте по в г. Алматы, – блефаропластика (европеизация век), на втором по популярности месте – маммопластика (изменение формы, либо увеличение молочной железы)» (эксперт 4, директор клиники) [16, с. 159].

В ходе исследования выяснилось, что, по мнению большинства респондентов, окружающие их общество, в целом, и в ежедневной жизни, и в общественных местах, являются людьми с простой, обыденной, ничем не запоминающейся внешностью. Третья часть респондентов ответили, что в их кругу общения в основном люди привлекательные и красивые. Непривлекательные люди окружают 11% респондентов.

Красивая внешность доказала свою ценность на многих рынках. Значительно большую премию за красоту можно получить на рынках труда и брака, даже после детального изучения наблюдаемых характеристик человека и его или ее семейного происхождения.

Заключение

«Эстетический или эротический капитал», по мнению ученых социологов, является формой символического капитала, и имеют прямую связь со статусом производного от привлекательной внешности [17, с. 564– 575] существует на рынках труда и брака, даже после детального изучения наблюдаемых характеристик человека и его или ее семейного происхождения.

С существующими стандартами красоты у многих людей возникает некая идентификация: мог бы я и мог бы быть таким, как этот человек? Эти идеи во многом дополняют предположения теории культурного капитала. Они показывают специфику внешней человеческой красоты как формы эстетической оценки и начинают подчеркивать важность позиции объекта, со стороны идентификации, привлекательности, гендерных и расовых идеологий.

Ученые Langlois и др. [18, с. 390–423] обнаружили, что с детства более привлекательные люди пользуются гораздо более благоприятным отношением, чем их менее привлекательные сверстники. Например, среди маленьких детей, наиболее коммуникабельными и популярными считают детей с более привлекательной внешностью.

Преимущества красоты можно понять, как эффект «что является красивым – то является лучшим» [19, с. 285].

Людам нравится находиться в присутствии привлекательных людей, предпочитая их другим (Burne et al., 1968; Chatterjee et al). [20, с. 259-271]

Более широкая известность в обществе также предоставляет больше возможностей для оттачивания социальных навыков, и на самом деле более привлекательные люди имеют относительно лучшие коммуникативные навыки [21, с. 222-235].

Благодаря накопленному за всю жизнь положительному опыту, социальных взаимодействий, а также высокой собственной самооценке, более привлекательные люди должны ожидать, что станут относительно еще более социально успешными.

Пластических хирургов можно рассматривать как культурных посредников, то есть «посредников, которые поддерживают отношения между национальными и транснациональными аренами». А также между потребителями и производителями [22, с. 541-557].

Признание женской красоты довольно хорошо объясняется сочетанием влияния возраста, класса и семейного положения. Это подтверждает ожидание, что модификация внешнего вида (которая чаще встречается у женщин) связана с культурным капиталом. В частности, контраст между привлекательной и естественной красотой, показывает образец, ожидаемый от «возникающих» форм культурного капитала, отличие образованных молодых горожан от менее образованных, пожилых жителей от молодых и так далее. Фактор отношения к пластическим операциям также отличает молодых от пожилых, образованных от менее образованных, но не проявляет эффекта урбанизма. Таким образом, этот фактор больше соответствует традиционному разделению социума на современных и старомодных. Приверженцев классических канонов привлекательной внешности и людей, которые поддерживают «изменения во внешности».

References:

1. Gilman, Sander L. (1999) *Making the Body Beautiful: A Cultural History of Aesthetic Surgery*, Princeton: Princeton University Press, P.17
2. Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A social critique of the judgement of taste.*, Harvard university press, 204 p.
3. Snyder, M (1974) *Self-Monitoring of Expressive Behavior*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30(4), 526-537.
4. Zigmund Frejd *Vvedenie v psihoanaliz: Lekcii* - M.: Nauka - 1989. - 455 s.
5. Biddle, Jeff E., and Daniel S. Hamermesh. (1998) *Beauty, Productivity, and Discrimination: Lawyers' Looks and Lucre*, *J. Labor Econ*, no 16 (1), pp. 172–201.
6. Gofman I. *Predstavlenie sebya drugim v povsednevnoj zhizni*. – M.: KANON-PRESS-C KUCHKOVO POLE, 2000. - S.302.
7. *Rhinoplasty Reigns Supreme, Millennials Are The New Influencers, Return To Natural Look Is Trending, Non-Invasive Treatments Continue to Surge-2020*[Электронный ресурс] // URL: https://www.aafprs.org/AAFPRS/News-Patient-Safety/Annual_Survey.aspx (дата обращения 28.09.2020)
8. Kuipers, G. *Beauty and distinction? The evaluation of appearance and cultural capital in five European countries*. // *Poetics*. - 2015.- №53, P.38–51.
9. Holliday, R., Cheung, O., Cho, J. H., & Bell, D. *Trading faces: The 'Korean Look' and medical nationalism in South Korean cosmetic surgery tourism*// *Asia Pacific Viewpoint*. -2017.- №58(2), P.190-202.
10. Johnson S.K., Podratz K.E., Dipboye R.L., Gibbons E. *Physical attractiveness biases in ratings of employment suitability: Tracking down the “beauty is beastly” effect* // *The Journal of Social Psychology*. - 2010. - № 150(3), P. 301-318.
11. Balogun, O. M., & Hoang, K. K. (2018). *Political Economy of Embodiment: Capitalizing on Globally Staged Bodies in Nigerian Beauty Pageants and Vietnamese Sex Work*. // *Sociological Perspectives*-2018.- № 61(6), P. 953–972.

12. Mihajlov A. G. *i dr. Nekotorye voprosy motivacii pacientov v esteticheskoy hirurgii //Trudnyj pacient. – 2007. – Т. 5. – №. 6-7.*
13. Lee, Soohyung. *Marriage and Online Match-Search Services. // Working paper, Univ. Maryland, College Park. - 2009.*
14. Van Leeuwen, M. L., & Macrae, C. N. *Is beautiful always good? Implicit benefits of facial attractiveness. // Social Cognition. -2004. - № 22, P.637-649.*
15. Buss, D. *// Human mate selection. American Scientist. -1985-. №73, P. 47-51.*
16. Amantaeva D.B., Burhanova D.K. *Frejmy povsednevnosti v industrii krasoty // Vestnik KazNU im. al'-Farabi. Seriya psihologii i sociologii. – 2019. – №1(68). – S.159.*
17. Anderson, T., Grunert, C., Katz, A., & Lovascio, S. (2010) *Aesthetic capital: A research review on beauty perks and penalties. Sociology Compass, no 4(8), pp.564– 575.*
18. Langlois, J.H., Kalakanis, L., Rubenstein, A.J., Larson, A., Hallam, M., Smoot, M., (2000) *Maxims or myths of beauty? A meta-analytic and theoretical review, Psychol Bull, no 126 (3), pp. 390-423*
19. Dion, K., Berscheid, E., Walster, E. (1972) *What is beautiful is good, J. Pers. Soc. Psychol, no 24 (3), pp.285*
20. Byrne, D., London, O., & Reeves, K. (1968) *The effects of physical attractiveness, sex, and attitude similarity on interpersonal attraction, Journal of personality, no 36, pp.259-271*
21. Mobius, M.M., Rosenblat, T.S., (2006) *Why beauty matters? Am. Econ. Rev, no 96 (1), pp. 222–235*
22. Kuipers, G. (2011) *Cultural Globalization as the Emergence of a Transnational Cultural Field: Transnational Television and National Media Landscapes in Four European Countries, American Behavioral Scientist, no 55(5), pp. 541-557.*

ХҒТАР 04.01.07

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.24>

А.А.Даулеткелдыева

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӨПТІЛДІЛІКТІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада «көптілділік», «үштілділік», «қостілділік», «монотілділік», «плюрилингвизм» және «мультилингвизм» ұғымдарының мәні түсіндіріліп, олардың өзара арақатынасы ажыратылады. Қазақстан үкіметінің билингвизм саясаты, тілдердің үштұғырлығы туралы бағдарламаларымен қатар, Қазақстандағы алғаш көптілділік идеясының көтерілуі және еліміздің білім беру жүйесінде көптілділікке қатысты әр жылдары атқарылған жұмыстардың хронологиясы көрсетілген.

Көптілділікті зерттеу бойынша шетелдік және отандық ғылыми зерттеулерге сараптамалық шолу жасалып, полимәдени қазақстандық алаңда тілдік сауаттылықты арттыру мәселелері сөз етіледі. Мақала мақсаты – білім беру жүйесіндегі көптілділікті зерттеудің өзекті әлеуметтанулық мәселелерінің негізгі бағыттарын көрсету, Қазақстанның білім беру жүйесіндегі көптілділіктің қалыптасу ерекшеліктері мен оның заманауи талаптарға сәйкестігіне әлеуметтанулық талдаудың қажеттілігін бағамдау.

Түйін сөздер: көптілділік, үштілділік, қостілділік, монотілділік, мемлекеттік тіл, тіл саясаты, білім беру жүйесі, әлеуметтанулық болжам, көптілділік моделі, тілдік сауаттылық, Қазтест.

A.A.Dauletkeldyeva

*Eurasian National University named after L.N.Gumilyov
Kazakhstan*

ACTUAL SOCIOLOGICAL PROBLEMS IN THE STUDYING OF MULTILINGUALISM IN THE EDUCATION SYSTEM

Abstract

This article explains the essence of the concepts of «multilingualism», «trilingualism», «bilingualism», «monolingualism», «plurilingualism» and their relationship to each other is different. Along with the programs of Kazakhstan Government on the policy of bilingualism, the trinity of languages, for the first time in Kazakhstan, the idea of multilingualism was raised and the chronology of the work done in different years in relation to multilingualism in the country's education system was shown.

An expert review of foreign and domestic scientific research on the study of multilingualism was conducted, and issues of improving language literacy at the multicultural Kazakhstan site were discussed. The aim of the article is to present the main trends of the actual sociological problems in the studying of multilingualism in the education system, to assess the features of the formation of multilingualism in the education system of Kazakhstan and the need for a sociological analysis of its compliance with modern requirements.

Key words: multilingualism, trilingualism, bilingualism, monolingualism, state language, language policy, education system, sociological forecast, multilingual model, language literacy, Kaztest.

Даулеткелдыева А.А.

*Евразийского национального университета им. Гумилева Л.Н.
Казахстан*

АКТУАЛЬНЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПОЛИЯЗЫЧИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье объясняется сущность понятий «полиязычие», «трехязычие», «двухязычие», «моноязычие», «плюрилингвизм» и «мультилингвизм», различается их соотношение между собой. Наряду с программами правительства Казахстана о политике билингвизма, триединстве языков, впервые в Казахстане была поднята идея полиязычия и показана хронология работы, проделанной в разные годы в отношении полиязычия в системе образования страны.

Был проведен экспертный обзор зарубежных и отечественных научных исследований по изучению полиязычия, обсуждены вопросы повышения языковой грамотности на поликультурной Казахстанской площадке. Цель статьи – показать основные направления актуальных социологических проблем изучения полиязычия в системе образования, оценить особенности становления полиязычия в системе образования Казахстана и необходимость социологического анализа его соответствия современным требованиям.

Ключевые слова: полиязычие, трехязычие, двухязычие, моноязычие, государственный язык, языковая политика, система образования, социологический прогноз, полиязычная модель, языковая грамотность, Казтест.

Кіріспе. Жаһандық әлемнің заманауи үрдістері, интеграциялану процестері көптілді қауымдастықтың қалыптасуы мәселесіне қызығушылық тудырады. Басқаша айтсақ, қазіргі полимәдениеттілік жағдайында қарым-қатынас процесі – іскерлік ортаның көптеген аспектілері мен функциялары үшін негіз. Экономика және бизнес саласындағы үнемі өсіп келе жатқан интеграциялық процестер, халықтың көші-қон белсенділігінің жандануы, академиялық ұтқырлық біртіндеп үлкен өзектілік пен маңыздылыққа ие болып келе жатқан мәдениетаралық коммуникация дағдыларын игеру қажеттілігін тудырады [1]. Қалыптасқан жағдайда қазақстандық қоғамның ұлттық ерекшеліктерін сақтай отырып, әлемдік кеңістікке кіруіне ұмтылысы барысында жаһандану процесіне интенсификациялануы, яғни полимәдени қазақстандық алаңда тілдік сауаттылықты арттыру, көптілділікті енгізу маңызды. Тілдік терминдердің сөздігіне жүгінсек, өзіндік әлеуметтік ортада бірнеше тілде сөйлей білу қабілеттілігін көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм деген ұғыммен сәйкестендіреді [2, 332 б.]. Аталған ұғым өз кезегінде жеке адамның және ұлттың мультилингвизмі болып анықталады.

Әлеуметтанудағы тілді жеке адамдар мен топтарды ақпаратты беру мен түсіндірудің тұжырымдамалық аппаратымен, сондай-ақ әлеуметтік субъектілердің типтік және маңызды тәжірибесін символдық түрде ұсынатын қоғам мәдениетінің бөлігі ретінде түсінуге болады. Біріншіден, тіл мен оның сөйлеушілер тобының байланысы туралы мәселе. Топтың әлеуметтік құрылымының, оның қызметі мен тілінің байланысы, әрине, әлеуметтік қажеттіліктерге бейімделетін құрал ретінде тілдің функциялық түсінігінен туындайтыны мәлім [3].

Нәтижелерді талдау. Көптілділік жүздеген ұлттары бар мемлекеттерге сай келетін жағдай, мысалға алсақ, Ресей Федерациясы, Америка Құрама Штаттары, Азиялық Филиппин, Үндістан және қазіргі Қазақстан қоғамы үшін де әлеуметтік шындық. Соңғы деректерге сәйкес, көптілділік (мультилингвизм) – ол, адам білетін бірнеше тілдердің арасындағы ортақ шекара [4]. Еуропалық одақты құру барысында көптілділік принципі басты мәселе болды. 1995 жылы Еуропалық комиссия еуропалық азаматтар үшін әлемдік ортақ нарықтың қалыптасуы жағдайында үштілділікті меңгеру қажеттілігі жайлы білім саласына қатысты ресми баяндама жасады. 2007 жылдан бастап Еуропалық комиссияның әр жылғы мәжілісінде көптілділік мәселесі жүйелі көтеріліп келеді.

Кейбір ғалымдар жеке «плюрилингвизм» (plurilinguism) және «мультилингвизм» (multilinguism) деген терминдердің ара жігін ашып көрсетеді: «плюрилингвизм» – әртүрлі тілдерді қолданатын жекелеген тұлғаларға, ал «мультилингвизм» – сан алуан тілдер пайдаланылатын географиялық аумаққа қатысты. Сондықтан, көптілділікті жеке тұлға немесе қоғам деңгейінде қарастыруға болады [5].

Тіл білімі маманы Бернард Спольски ұлттық мемлекеттің тіл саясатын үш негізгі типке бөліп қарастырды: біртілділік (монотілділік), екітілділік (қостілділік) және көптілділік (мультиілділік) [6, 58 б.]. Біртілділік – бұл тек бір ғана тіл қолданылатын ресми саясат пен жағдайларды айтады. Тек бір ғана мемлекеттік тіл қолданылатын бір тілді елдер, мысалы, АҚШ, Ұлыбритания, Франция және басқа Батыс елдері [7], сондай-ақ белгілі бір этникалық топ басым болған мемлекеттер, Жапония, Оңтүстік Корея; бұрынғы кеңестік республикалар да тарихи қалыптасқан жағдайға байланысты көптілді.

Көптілділік, монотілділік және қостілділік мәселелері отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу объектісіне айналды. Атап айтсақ, әлеуметтік лингвистика тұрғысынан шетелдік ғалымдар У.Лабов, А.Д.Аврорин, У.Брайт, А.Кречмер, Х.Яхнов және басқалардың [8] зерттеулерінде қарастырылды. Қазақстандағы тілдік ахуал, тіл саясаты мәселелері З.К.Ахметжанова, А.Е.Карлинский, Б.Хасанұлы, Н.Ж.Шаймерденова, М.К.Исаев, Э.Д.Сүлейменова т.б. зерттеушілерімен ізімен Г.Д.Алдабергенова, К.М.Байбосынова, А.Абасилов, С.А.Асанбаева, Д.Ж.Қасымова т.б. жас ғалымдардың еңбектерінде талданды [9].

Тарихи шолу жасасақ, Шығыс Еуропа мен Кеңестегі күрт өзгерістер қарсаңында 1989 жылы, барлық басқа одақтас республикалар сияқты, Қазақстан да мемлекеттік тілдің өзіндік

мәртебесін нақтылап, арнайы заңды бекітті. Егемендікті алған кезеңнен бастап ұлттық бірегейлікті күшейту мақсатында жаңа үкімет қазақ тілінің позициясын орнықтыру үшін бірқатар шаралар қабылдады. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігінің алғашқы кезеңінде титулдық ұлттың мәртебесін нығайтуға және біртүлділік қағидатын жүзеге асыруға баса назар аударды, әртүрлі құқықтық актілерде қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесін айқын атап көрсетті. Мемлекетте орыс тілінің басымдылығын ескере отырып, объективті фактілер негізінде нақты мәртебесі анықталды. 1997 жылы шілде айында жарияланған «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» заң қайтадан қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде бекітті, сонымен бірге орыс тілі үшін ұлтаралық қатынас тілі мәртебесін қарастырды. Осы заңның 5-бабында қазақ және орыс тілдерінің мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында тең мәртебеге ие екендігі айтылған. Бұл кезек Қазақстанда тіл саясатының екі тілді формасының орнағанын көрсетті. Қазақстандағы билингвизм саясаты оң нәтиже беріп, қоғамдағы этникалық алауыздықты тиімді шешіп, сонымен бірге қазақстандық азаматтарға өзін-өзі дамытуға одан да көп мүмкіндіктер берді [10]. 2004 жылдан бастап Қазақстандағы тілдік саясатта басымдық бірнеше тілді, атап айтсақ, қазақ, орыс, ағылшын тілдерін қатар меңгеруге назар аударылған [11].

Қазақ, орыс тілдерінің кеңістігін сақтай отырып, ағылшын тілін жаңашылдық негізде меңгеруге, жалпы үштілділікті дамыту бағытында 2007 жылдағы Қазақстан Республикасының тұңғыш Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында [12], «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасында, 2011 жылғы мемлекеттік бағдарламасында [13], сондай-ақ 2015 жылдың 20 мамырында қолға алынған реформада [14] жан-жақты мән берілген.

Көптілді қазақстандық қоғамды құру негізі көптілді білім беру жүйесін сәтті енгізумен байланысты. Көптілді білім беру жүйесі тілді меңгеру мақсатын, мазмұнын, жүйесі мен модельдерін қайта қарастырудан бастау алады. Қазіргі таңда орта білім мен жоғары білім беру мекемелерінде оқу негізінен екі тілде (қазақ және орыс тілдері) жүргізіледі, алайда бірқатар мектептерде, колледждерде, ЖОО-да кей пәндерді ағылшын тілінде жүргізудің оң практикасы байқалады. Қазақстанның постиндустриялық ақпараттық қоғамға өтуі кезеңінде көптілді білім беру өзектілігінің артуы айқын, себебі әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай халықаралық желілерге интеграциялануы мақсатымен халықтың сауатты бөлігін бірнеше тілді меңгеруге мәжбүрлейді. Сәйкесінше, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру процесі мен олардың өзара ықпалдастығы мәселесі ұдайы өндіріліп отырады.

Алайда, Қазақстандағы тіл жағдайы күрделі сипатқа ие. Атап айтсақ, мемлекеттік тілдің қызмет ету кеңістігінде ол әлі де толық қамтылмаған, ал жас ұрпақ қолданыс аясы кеңейіп жатқан ағылшын тілін игеруде белсенділік танытып жатыр. Орыс тілі коммуникация мен ақпарат алудың, кең экономикалық және мәдени байланыстардың маңызды құралы болып қалып отыр. Білім берудегі қос тілдің (қазақ және орыс) қатар қолданылуы тарихи қалыптасқан жағдай және қазақстандық қоғамда осы бағыттың сақталуы тек елдің ішкі ахуалымен ғана емес, сонымен қатар оның таяу елдермен интеграциялық кеңістікті сақтауға талпынысымен түсіндіруге болады. Ал көптілділік – жаһандық әлемдегі доминантты акторлардың үстемдік етуінің бір факторы.

«Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының» [13] іске асырылуы үш кезеңге жоспарланып (2011-2013 жж., 2014-2016 жж., 2017-2020 жж) жүзеге асырылған болатын. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы №1045 қаулысы негізінде Қазақстандағы тілдік саясатты жүзеге асыру мақсатында 2020-2025 жылдарды қамтыған арнайы мемлекеттік бағдарлама қабылданды. Көрсетілген құжатта Қазақстан Республикасында қазақ, орыс және ағылшын тілдерін игеру 2020 жылдан 26 пайыздан 2025 жылға дейін үлес салмағын әр жылда 1 пайыздан көтеру көзделген. Сондай-ақ Назарбаев Зияткерлік мектептерінің қолданыстағы тілдік тәжірибесін кеңірек енгізу жоспарланған [15].

Әлеуметтанулық зерттеуді талап ететін бағыттар қатарына Қазақстанның білім беру жүйесіндегі көптілділік модельдері мен тәжірибелерінің институттану процесі және олардың перспективасына ықпал ететін факторлар және сараптау мәселелері жатады. Осы мақсатқа жету үшін төменде көрсетілген міндеттерді қарастырған жөн: «Қазақстанның білім беру жүйесіндегі көптілділік» ұғымдарын, модельдерін және тәжірибелерін сараптап, сипаттама беру; отандық және халықаралық деңгейдегі көптілділік тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасау; Қазақстанның білім беру жүйесіндегі көптілділіктің перспективаларына әлеуметтанулық болжам жасау; көптілділіктің келешекте оңтайлы даму жолдарын анықтау.

Көптілділік жалпы қазақстандық қоғамдағы қандай да бір әлеуметтік шиеленістің қайнар көзі болып отырған жоқ па деген мақсатта, бүгін де әлеуметтік топтар негізінде бұқаралық ақпарат құралдарында, әлеуметтік желілер негізінде контенттік талдау арқылы сенімді мәліметтер алу қажет.

Қазақстанда орта және жоғары оқу орындарымен қатар тілдік курстарда тілді үйретудің, Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» шәкіртақысымен қатар студенттер арасындағы академиялық ұтқырлық бағдарламалары сынды өзіндік практикалар басым және әлемде көптілді білім берудің екі моделі бар: әлсіз және мықты, алайда елімізде әлсіз түрі басым, осы бағытта қандай практикалар мен модельдер жеткіліксіз екендігін анықтауымыз қажет.

Дүние жүзінде қостілді және көптілді білім беру кеңінен тараған, әсіресе еуропалық елдерін мен Америка Құрама Штаттарын айрықша атауға болады. Алайда, еліміздің білім беру жүйесіндегі көптілділік өз деңгейін көрсете алмай тұр, себебі қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің ұқсас тілдік топтарға жатпауы, Қазақстан аймақтарындағы қала және ауылдардың тұрғындарында тілдік ерекшеліктердің болуы әрі ресурстардың әртүрлі деңгейлігі, шет тілін пайдалану аясының тарлығы ерекше орын алады. Қазіргі таңда жалпы білім беретін орта мектептер мен ЖОО-лардың шет тілінде оқытуы өз деңгейін көрсете алмай тұр. Көп мұғалімдердің ағылшын тілінде өз пәндерін оқыта алмауы олардың А1 және А2 деңгейлері көрсетіп тұр. Өйткені, CEFR (Common European Framework of Reference) – бұл Еуропалық Одақта қолданылатын шет тілдерін білу деңгейлерінің жүйесі бойынша А1 деңгейі бастаушы (Beginner), А2 қарапайым деңгей (Elementary) болып есептеледі. Ашып айтсақ, бастаушы кезеңде адам тілді үйренуді нөлден бастайды, оған қарапайым фразалар мен ережелер, оқу және жазу кіреді. Осы деңгейден өткеннен кейін адамдар бір-біріне жиі қоятын сұрақтарға өз бетінше жауап бере алады. Бұл кезеңде тіл үйренуші 1500 сөзге дейінгі лексиканы меңгереді. Ал қарапайым деңгейде өмірдің ең маңызды аспектілеріне қатысты пікірлерді түсінуге мүмкіндік беріледі. Олар түсінікті тақырыптарға ақпаратпен тікелей алмасуды талап ететін қарапайым тұрмыстық жағдайларда ағылшын тілінде түсінісе алады, ағылшын тіліндегі қарапайым хатты оқып, түсінетін жағдайда болады. Сондай-ақ таныс тақырыптар бойынша пікірлердің мәнін дұрыс түсіне алады. Сөздік қоры – 1500-2500 сөз. Жоғарыда аталған жайттар білім беру жүйесінде маңызды мәселелердің бірі екендігін көрсетеді.

Қазақ емес ұлт өкілдерінің мемлекеттік тілді игеру мәселесі де әлеуметтанулық талдау қажет етеді. «Қазтест» Қазақстан аумағында әр деңгейлік қызметкерлердің мемлекеттік тілді игеру дәрежесін анықтауда қолданылатын бағалау жүйесі ретінде бекітілген. Аталған бағдарламалық жүйе арқылы 2011-2015 жылдар аралығында 130000 адам, 2016 жылы – 73732 адам, 2017 жылы – 74543 адам, 2018 жылы – 79389 адам тілдік деңгейлері анықталды» [15]. «Қоғамдық пікір» зерттеу институты жариялаған мәліметтері бойынша, 2017 жылы қазақ тілін меңгерген азаматтардың үлестік салмағы 83,1 пайыз, ал 2018 жылғы деректер негізінде 85,9 пайыз; орыс тілін меңгерген қазақстандықтардың үлесі 92,3 пайызды құраған. Келтірілген статистикалық мәліметтер негізінде мемлекеттік тілді меңгергендердің үлестік салмағы 2,8 пайызға көтерілген. Жаһандану сұранысына сәйкес халықаралық деңгейде ағылшын тілінің беделі артып, үш тілді меңгерген қазақстандықтардың үлесі – 24,1 пайызға жеткен.

Халықаралық деңгейдегі Болон процесі қазақстандық ЖОО-нда үштілділікті дамытуға оңтайлы әсер етіп отыр. Егер 1998-1999 оқу жылы кезінде ЖОО-да студенттердің жалпы санының 26,8 пайызы, ал 2018-2019 жылдары 83,0 пайызы қазақ тілінде білім алған. Бүгінде Қазақстан Республикасындағы жоғары оқу орындарында полилингвизімге басымдылық берген бөлімдер артуда: 2012-2016 жылдар аралығында ағылшын тілінде оқытатын жоғарғы білім нысандары 10 бірлікке, студенттердің сандық 24,7 мыңға артты. Ұсынылған статистикалар 2009 жылмен салыстырғанда 2,5 есеге көбейген [15].

«Қазақстанда 2018 жылғы мәлімет бойынша жалпы білім беретін 7393 мектеп бар, оның 3797 қазақ, 1312 орыс, 2255 қазақ-орыс, 12 өзбек, 11 ұйғыр, 1 тәжік тілдерінде білім береді. Бұл мектептерде 2018–2019 оқу жылында барлығы 3050770 оқушы білім алса, оның 2000000 астамы қазақша, 900000 жуығы орысша, қалғаны өзге тілдерде оқиды, яғни барлық оқушылар санының 66% қазақ тілінде білім алады» [15].

Біз сараптаған мемлекеттік бағдарламада [15] көтерілген үштілділік ұстанымы халықаралық тәжірибені ескеріп 9-12 жастан бастап енгізіліп, жоғары оқу орындарында жалғасса, ұлттық ұстаным мен мемлекеттік тілде білім алған жасөспірімдер үшін оңтайлы болады деп санаймыз.

Қорытындылай келе, шет тілдерін білу маманның кәсіби құзыреттілігін кеңейтеді, әлемдік маңызы бар ресурстарға қол жетімділікті ашады, мамандар тек ұлттық емес, сонымен қатар жаһандық бәсекеге қабілетті болып, еліміздің халықаралық қатынастардағы имиджіне, саяси алаңдағы доминанта рөліне ықпалын тигізеді. Дегенмен, бұл жерде де мәселе аз емес. Егер мақсатқа жету үшін тиісті мотивация болмаса, "жоғарыдан" бірдеңе енгізу сәтсіздікке ұшырауы мүмкін екендігін зерттеулер көрсетіп отыр [16].

Дамыған елдердің тілдік білім беруді жүзеге асыруда көпжылдық тәжірибесі бар. Атап айтсақ, Люксембург – 1912 жылдан, Баск елі – 1982, Финляндия – 1987, Швейцария – 1996 және Нидерланды – 1997 жылдан бастап көптілділік мәселесін қолға алды. Осы жылдар ішінде олар қателіктер мен қателіктер арқылы өздерінің контекстіне сәйкес өзіндік модель жасай алды. Табысты көптілді елдердегі тілдердің көпшілігі типологиялық жағынан ұқсас және латын әліпбиін қолданады. Қазақстанда үш тіл типологиялық жағынан ерекшеленеді, әртүрлі тілдік отбасылар мен топтарға жатады және әртүрлі әліпбилерді (кириллица мен латын) қолданады, бұл осы елдермен салыстырғанда үш тілде оқытуды күрделендіреді. Үш тілде оқытудың ең сәтті тәжірибесі – бұл бастапқыда ана тілінде функционалдық сауаттылықты дамытып, кейінгі тілдерді алдыңғы тіл сәтті игерілген кезде ғана енгізу.

Басқа елдерде коммуникативті тәсіл – шет тілін оқытудың негізі, ал Қазақстанда грамматикалық-аударма әдісі әлі күнге дейін қолданылады. Осы орайда, коммуникативті тәсіл арқылы тілдерді үйрететін оқулықтардың басып шығарылуына, оқу-әдістемелік бағдарламалардың тиімділігіне, мұғалімдердің жаңа әдістемелерді сапалы игеруіне баса назар аудару керек.

Әлеуметтік салада этникалық, діни, территориялық, аймақтық сияқты әлеуметтік топтардың көптілділікке қатысты көзқарастарын, әлеуметтік-құндылықтық үлгілердің маңыздылығын алдағы зерттеулерде мән беріп сараптау қажет.

Список использованной литературы:

1. Емельянова Н.А., Воронина Е.А. К вопросу о готовности будущих специалистов жить и работать в условиях мультикультурализма // Вестник института социологии. 2020. Том 11 №4. С. 126-142. DOI: 10.19181/vis.2020.11.4.682
2. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі — Алматы. «Сөздік-Словарь», 2005.
3. Макушева М.О. Предметное поле социологии языка // Вестник института социологии. 2012. №5. С. 217-228.
4. Cenoz, J. Defining Multilingualism // Annual Review of Applied Linguistics. – 2013. Vol. 33

5. Olshtain, E. and Nissim-Amitai F. *Being trilingual or Multilingual: Is there a price to pay?* // In Hoffman, C. and Ytsma, J. (eds) *Trilingualism in Family, School and Community*. Clevedon: Multilingual Matters, LTD. - 2003
6. Spolsky, B. *Language Policy*/ Spolsky, B. - Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2004. - 250 p.
7. Diez Medrano, Juan. *Multilingualism and European Identification* // *Sociological Inquiry*. – 2018. – Т. 88, №3. - С. 410-434
8. Лабов У. *Отражение социальных процессов в языковых структурах* // *Новое в лингвистике*. М., 1975, Вып. 7. Социоллингвистика; Аврорин А.Д., *О предмете социальной лингвистики в кн.: Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. Тезисы докладов и сообщений пленарных заседаний*. М., 1974., *Языковая ситуация как предмет социальной лингвистики* // *Изв. Сиб. отд. АН СССР. Сер. общественных наук*, 1973 № 11. Вып. 3.; Брайт У. *Параметры социоллингвистики* // *Новое в лингвистике*. Вып. 7. Социоллингвистика. М., 1975.; Кречмер А. *О понятийном аппарате социоллингвистической теории личности* // *Социальные исследования. Теория и методы*. М., 1970.; Яхнов Х. *Развитие социоллингвистики в ФРГ*. // *Социоллингвистическое исследование*. М., 1976.
9. Абасилов А., Асанбаева С.А. *Қазақстандағы әлеуметтік лингвистикалық зерттеулер: ізденістер мен жаңа мүмкіндіктер, проблемалар*.// *Абай ат. ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы*, 2015. – № 1 (51). – 4-10 бб.
10. Liu Juan, Gong Lei. *The Policy of Monolingualism and Multilingualism in Latvia and Kazakhstan* // *Quaestio Rossica*. Vol. 7. 2019. № 3. P. 955–968. DOI 10.15826/qr.2019.3.417 / Лю Цюань, Гун Лэй. *Латвия мен Қазақстандағы монологтік пен көптілділік саясаты* // *Quaestio Rossica*. Т. 7. 2019. № 3. С. 955–968. DOI 10.15826/qr.2019.3.417.
11. http://www.akorda.kz/kz/category/poslaniya_narody. Қазақстан Республикасы Президентінің Ресми сайты.
12. *Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан»* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070002007>
13. *«Қазақстан Республикасында Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000110>
14. *«Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам»* бағдарламасы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>
15. *«Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001045>
16. Константиновский Д.Д. *Формирование ориентаций молодежи в сфере образования* // *Вестник института социологии*. 2016. Том 19 №4. С. 14-27.

References:

1. Emel'yanova N.A., Voronina E.A. *K voprosu o gotovnosti budushchih specialistov zhit' i rabotat' v usloviyah mul'tikul'turalizma* // *Vestnik instituta sociologii*. 2020. Tom 11 №4. S. 126-142. DOI: 10.19181/vis.2020.11.4.682
2. *Til bilimi terminlerinin tysindirme sözdigi — Almaty. «Sөzdik-Slovar'»*, 2005.
3. Makusheva M.O. *Predmetnoe pole sociologii yazyka* // *Vestnik instituta sociologii*. 2012. №5. S. 217-228.
4. Cenoz, J. *Defining Multilingualism* // *Annual Review of Applied Linguistics*. – 2013. Vol. 33
5. Olshtain, E. and Nissim-Amitai F. *Being trilingual or Multilingual: Is there a price to pay?* // In Hoffman, C. and Ytsma, J. (eds) *Trilingualism in Family, School and Community*. Clevedon: Multilingual Matters, LTD. - 2003
6. Spolsky, B. *Language Policy*/ Spolsky, B. - Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2004 - 250 p.
7. Diez Medrano, Juan. *Multilingualism and European Identification* // *Sociological Inquiry*. – 2018. – Т.3, №88. - С. 410-434

8. Labov U. *Otrazhenie social'nyh processov v yazykovykh strukturah* // *Novoe v lingvistike*. M., 1975, Vyp. 7. *Sociolingvistika*; Avrorin A.D., *O predmete social'noj lingvistiki v kn.: Vsesoyuznaya nauchnaya konferenciya po teoreticheskim voprosam yazykoznanija. Tezisy dokladov i soobshchenij plenarnykh zasedanij*. M., 1974., *Yazykovaya situaciya kak predmet social'noj lingvistiki* // *Iz. Sib. otd. AN SSSR. Ser. obshchestvennykh nauk*, 1973 № 11. Vyp. 3.; Brajt U. *Parametry sociolingvistiki* // *Novoe v lingvistike*. Vyp. 7. *Sociolingvistika*. M., 1975.; Krechmer A. *O ponyatijnom apparate sociolingvisticheskoj teorii lichnosti* // *Social'nye issledovaniya. Teoriya i metody*. M., 1970.; YAhnov H. *Razvitie sociolingvistiki v FRG*. // *Sociolingvisticheskoe issledovanie*. M., 1976.

9. Abasilov A., Asanbaeva S.A. *Qazaqstandagy aleumettik lingvistikalıyq zertteuler: izdenister men zhana mymkindikter, problemalar*.// *Abaj at. QazUPU-nıń Habarshysy, «Filologiya ıylymdary» seriyasy*, 2015. – № 1 (51). – 4-10 bb.

10. Liu Juan, Gong Lei. *The Policy of Monolingualism and Multilingualism in Latvia and Kazakhstan* // *Quaestio Rossica*. Vol. 7. 2019. № 3. R. 955–968. DOI 10.15826/qr.2019.3.417 / Lyu Czyuan', Gun Lej. *Latviya men Qazaqstandagy monotildilik pen koptildilik sayasaty* // *Quaestio Rossica*. T. 7. 2019. № 3. S. 955–968. DOI 10.15826/qr.2019.3.417.

11. http://www.akorda.kz/kz/category/poslaniya_narody. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin Resmi sajty.

12. *Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin Zholdauy «Zhana alemdegi zhana Qazaqstan»* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070002007>

13. *«Qazaqstan Respublikasynda Tilderdi damytu men qoldanudyn 2011-2020 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасы»* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000110>

14. *«Ult zhospary – bes institucionaldyq reformany zhuzege asyru zhonindegi 100 naqty qadam»* бағдарламасы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>

15. *«Qazaqstan Respublikasyndaғы til sayasatyn iske asyrudyn 2020-2025 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасы»* <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001045>

16. Konstantinovskij D.D. *Formirovanie orientacij molodezhi v sfere obrazovaniya* // *Vestnik instituta sociologii*. 2016. Tom 19 №4. S. 14-27.

XҒТАР 04.21.81

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.25>

Н.Т. Едренова¹, М.С. Садырова¹

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Отбасының мәні мен маңызы. Көпбалалы отбасының өзекті проблемалары және көпбалалы отбасын қолдау мәселесі қарастырылады. Мақаланың мақсаты Қазақстандағы көпбалалы отбасыларына мемлекет және қоғамдағы басқа әлеуметтік институттар тарапынан көрсетілетін әлеуметтік көмек, әлеуметтік қорғау мәселелері талқыланады. Ата-ананың көп балалы болуының жауапкершілігі.

Сонымен қатар, елімізде тарап жатқан, індет уақытындағы мәселелердің пайда болуы мен оларды шешу.

Қоғамның демографиялық дамуының негізі-көпбалалы отбасы, ал бұл елдің ең құнды ресурсы-балалар, болашағымыздың дамуының кепілі. Сондықтан көп балалы отбасының беделін арттыруға отбасының негізгі функцияларын жүзеге асыру үшін мүмкіндіктерін дамыту тұрғысынан да шешуге бағытталған шаралардың маңыздылығы.

Елбасымыз бәсекеге қабілетті ұлт, бақытты отбасы, саналы да білімді ұрпақ қалыптастыруға бағытталған сындарлы саясатының нәтижесінде ана мен баланы қолдау бойынша бағдарламалық құжаттар, гендерлік теңдікті сақтау стратегиясы қабылданып, мемлекеттік деңгейдегі отбасылық саясатта тұтастай жүйе қалыптастырды деген қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: отбасы, көпбалалы отбасы, мемлекет, демография, құндылық, ұрпақ, әлеуметтік жағдай, әлеуметтік қолдау

N.T. Yedrenova¹, M.S. Sadyrova¹

*¹ Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan*

SOCIAL STATUS OF LARGE FAMILIES IN KAZAKHSTAN

Abstract

The essence and meaning of the family. The current problems of a large family and the issues of supporting a large family will be considered. The purpose of the article is to discuss the issues of social assistance, social protection for large families in Kazakhstan from the state and other social institutions in society. The responsibility of parents for having many children.

At the same time, the emergence and solution of problems that arise in the country during the pandemic.

A large family is the basis of the demographic development of society, and children are the most valuable resource of the country, the key to its future development. Therefore, the importance of measures aimed at increasing the prestige of a large family, and from the point of view of developing the family's capabilities for the implementation of its main functions.

As a result of the constructive policy of the head of state aimed at forming a competitive nation, a happy family, a conscious and educated generation, program documents were adopted to support motherhood and childhood, a strategy for maintaining gender equality, and an integral system of family policy was formed at the state level.

Key words: family, large family, state, demography, values, generation, social status, social support

N.T. Едренова¹, М.С. Садырова¹

*¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби
Республика Казахстан*

СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МНОГОДЕТНЫХ СЕМЕЙ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Сущность и значение семьи. Будут рассмотрены актуальные проблемы многодетной семьи и вопросы поддержки многодетной семьи. Целью статьи является обсуждение вопросов социальной помощи, социальной защиты многодетным семьям в Казахстане со стороны государства и других социальных институтов в обществе. Ответственность родителей за многодетность.

Вместе с тем, появление и решение проблем, возникающих в стране во время пандемии.

Многодетная семья — основа демографического развития общества, а дети — это самый ценный ресурс страны, залог ее будущего развития. Поэтому важность мер, направленных на повышение престижа многодетной семьи, и с точки зрения развития возможностей семьи для реализации ее основных функций.

В результате конструктивной политики главы государства, направленной на формирование конкурентоспособной нации, счастливой семьи, сознательного и образованного поколения, были приняты программные документы по поддержке материнства и детства, стратегия сохранения гендерного равенства, сформирована целостная система семейной политики на государственном уровне.

Ключевые слова: семья, многодетная семья, государство, демография, ценности, поколение, социальное положение, социальная поддержка

Кіріспе. Отбасы-бұл адамның әлеуметтік жұмыс істеу жүйесінің бірі, әлеуметтік-экономикалық және ішкі процестердің әсерінен өзгертін қоғамның маңызды әлеуметтік институты. Отбасы қоғамда болып жатқан барлық оң және теріс өзгерістерге тез және сезімтал әрекет етеді, отбасы үшін деструктивті және шығармашылық процестерді бағалайды.

Ғасырдың басында көп балалы отбасылар Қазақстан халқының көп бөлігін құрады. Олар қоғамның барлық салаларында қарапайым халықтан табысы жоғары отбасыларға дейін кең таралған. Бұл қазақ халқының дәстүрлері мен тәрбиесіне байланысты болды. Балалардың дүниеге келуі жоспарланбаған, "Құдайдың сыйы" ретінде қабылданған, контрацептивтер жоқ, түсік түсіру кең таралған жоқ. Үлкен отбасында аман қалу оңай болды. Қоғамда әрқашан көп балалы отбасына деген тұрақты оң көзқарас болды.

Нарықтық экономикаға көшу және онымен байланысты халықтың мүлтік стратификация процестері, моральдық құндылықтардың дағдарысы, отбасы институтының біртіндеп жойылуы бүкіл әлемде көп балалы отбасылар санының төмендеуіне әкелді. Қазақстанда да көп балалы отбасылар үлесінің тұрақты төмендеуі байқалады. Бұл балалық және жалпы баласыздық үрдісімен сәйкес келеді. Көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау жүйесі құрылды, бірақ нақты жолға қойылмаған. Қоғамның көп балалы отбасыларға теріс, тіпті теріс қатынасы бар, әсіресе туу санының өсуімен. Отбасындағы екі-үш баладан асатын жаңа жүктілік жалпы ережелерден ауытқу ретінде қарастырылады.

Шын мәнінде, үлкен отбасының кемшіліктерге қарағанда артықшылығы көп. Адам ерте жастан бастап, оған қоса, басқа да баламалы адамдар бар екенін түсінуге үйренеді, олардың пікірлері мен қажеттіліктерін ескеру керек. Бұл ретте мемлекет шетте қала алмайды. Ол өзінің көп балалы азаматтарын сөзбен ғана емес, белсенді түрде қолдауы керек.

Нәтижелерді талдау. Бүгінгі бұл жұмыста көп балалы отбасылар жайында қарастырып өтетін боламыз. Жекелеген шаңырақтардағы балалар саны бірқатар жалпы және жеке себептерге, атап айтқанда, елдің экономикалық даму деңгейіне, халықтың тұрмыс деңгейіне, оның біліміне, әйелдердің өндіріске тартылуына, отбасының әлеуметтік қамсыздандырылуына байланысты аз не көп болады. Демографиялық деректер бойынша – аграрлы елдерге қарағанда өнеркәсібі дамыған елдерде адамдарының сәбилі болу деңгейі төмен; халықтың материалдық жағынан неғұрлым қамтамасыз етілген және білімді жіктеріндегі балалар саны нашар қамсыздандырылған және білімі төмен жіктеріндегіден гөрі аздау. Ұлттық құндылыққа бағдарланған дәстүрлі қоғамдар, сондай-ақ діни канондар, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді (мысалы, ислам конфессиясын) ұстанатын этностар балаларының көп болуын қалайды. Мұнда этнографиялық ортаның да, аға ұрпақ өкілдерінің де ықпалы сезіледі.

Қазіргі уақытта көп балалы отбасы – кәмелет жасқа толмаған төрт және одан да көп баласы бар, оның ішінде орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі ауысымда оқитын балалары бар отбасы, бала кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымын бітірген уақытқа дейінгі (жиырма үш жасқа толғанға дейін) балалары бар отбасы кіреді. Қазақстандағы көпбалалы отбасылар саны 340 377. Түркістан облысы Қазақстандағы көп балалы отбасылар саны бойынша бірінші орында - 85 585. Екінші және үшінші орындарда -

Алматы және Жамбыл облыстары, 40 218 және 30 040 отбасы. Осыған сай, осы облыстарда көпбалалы отбасындағы мәселелер көптеп кездеседі. [1].

Көп балалы отбасылардың негізгі проблемасы материалдық қиындықтар болып табылады. Әр баланың дүниеге келуімен отбасының табысы күрт төмендейді. Көптеген зерттеулердің арқасында орнатуға болатын қарым — қатынас бар-отбасында тұратын балалардың саны мен отбасының әр мүшесіне келетін кірістер арасында. Қазіргі әлемде бірінші баланың дүниеге келуі тек жауапкершілікті ғана емес, сонымен бірге белгілі бір қаржылық шығындарды да көтереді. Бұл баланы ең қарапайым заттармен қамтамасыз етудің өзі өте қиын екендігімен дәлелденеді. Ол көп балалы отбасылар отбасының материалдық жағдайын төмендетуге ықпал етеді, өйткені шығындар одан да көп. Мысалы, 2019 жылы қайғылы оқиға көп балалы отбасылардың жанына қатты батқан болатын. Бір жанұядағы бес баланың тірідей жалдамалы үйде жанып кетуі әлеуметтік теңсіздік салдарынан орын алған еді. Өйткені ата-анасы балаларын қараусыз қалдырып, түнгі ауысымға жұмысқа кетуге мәжбүр болған. Бұл дегеніміз көптеген көп балалы отбасылардың әлеуметтік жағдайларының нашар екенін көрсеткен. Және осындай жағдай осы жылы да қайталанды. Осының барлығы материалдық жағдайдың төмен екендігін көрсетеді.

Әлеуметтік жұмыстағы негізгі бағыттардың бірі-отбасына федералды отбасылық саясат тұжырымдамасында, сондай-ақ әлеуметтік қызметкердің лауазымдық міндеттерінде қарастырылған әртүрлі формаларда көмек көрсету. Нақты тәжірибеге сүйене отырып, көп балалы отбасылардың басты проблемасы материалдық компонент болып қала береді.

Әлеуметтік-тұрмыстық мәселелер. Бұл проблемаларға тұрғын үй мәселесін жатқызуға болады. Бұл біздің еліміздің барлық субъектілерінде, әсіресе экономикалық дағдарыс кезіндегі көп балалы отбасылар үшін де өзекті. Дайын тұрғын үй бағасының өсуі өсуде, сол арқылы көп балалы отбасылардың оны сатып алу мүмкіндігі жоқ. Ата-аналарды жұмысқа орналастыру мәселесі. Көп балалы отбасыларда отбасының басшысы жұмыс істейді, оған бүкіл отбасын қамтамасыз ету үшін тиісті жалақымен жұмыс табу оңай емес.

Көп балалы отбасылардың тағы бір маңызды мәселесі медициналық проблемалар болып табылады. Көбінесе балаларға күрделі психологиялық климат әсер етеді, бұл әдетте олардың денсаулығына әсерін тигізеді. Статистика бізге осындай отбасылардағы проблемалы балалардың 10-15% екенін айтады. Көп балалы отбасыларда санитарлық мәдениеттің деңгейі өте төмен [2].

Осылайша, көп балалы отбасылардың негізгі мәселелерін бөліп көрсете отырып, осы салада шешілуі қажет бірқатар міндеттерді көруге болады. Өйткені, әлеуметтік көмек көрсету кезінде: әлеуметтік жұмыс істеу қабілетін қалпына келтіру, сақтау немесе жақсарту арқылы — жалпы мақсатқа қол жеткізуге болады.

Көпбалалы отбасының тағы бір проблемасына ата-аналардың жұмысқа орналасу проблемасын жатқызамыз. Егер ананың жұмысы болмаса және әкесі ұзақ уақыт бойы жалақы алмаса, сондай-ақ балаларға жәрдемақы тұрақты емес және жеткіліксіз болса, жаңа жұмыс табу проблемасы туындайды. Бұл көбінесе біздің елімізде осындай отбасыларға берілетін жеңілдіктер туралы заңдар мен ақпаратты білмеу арқылы күрделене түседі [3]. Өз табыстарының әртүрлі жолдары: жеке бастама, қайталама табыс немесе отбасындағы еңбекке қабілетті жасөспірімдердің жұмысы – отбасы қазіргі жағдайда өмір сүре алады. Жағдайлардың жартысында бұл отбасындағы жасөспірімдердің жұмысы, бұл отбасына табыс әкеледі, бірақ бұл көбінесе еңбек заңнамасының бұзылуына, жасөспірімге "қылмыстық әлемнің" әсер ету қаупі мен қазіргі жағдайда рұқсат етілмеген сән-салтанат болып табылатын бірқатар қажеттіліктерден бас тартуға әкелуі мүмкін. Біздің елімізде тұрғын үйдің өткір проблемасы өте маңызды болды. Көп жағдайда тұрғын үй жағдайлары стандарттарға толық немесе ішінара жауап бермейді және муниципалды тұрғын үй есебінен жақсармайды. Бұдан басқа, тұрғын үй құрылысының ауқымы қысқаруда, ал көптеген отбасылар үшін өз қаражаты есебінен жаңа тұрғын үй сатып алу мүмкін емес. Тұрақты артуы

үшін төлем, коммуналдық қызмет. Егер бұл мәселе жоспарлы түрде шешілмесе, қоғамдағы әлеуметтік шиеленіс факторларының бірі дәл осы проблема болуы мүмкін.

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыс-бұл әлеуметтік қорғауға және сырттан қолдауға мұқтаж адамдардың шағын топтарына бағытталған ерекше ұйымдастырылған қызмет. Бұл халықты әлеуметтік қорғаудың бір түрі, оның негізгі мазмұны отбасының қалыпты жұмысын қалпына келтіруге және сақтауға көмектесу, көмек көрсету болып табылады. Көп балалы отбасыларға көмек көрсетудің әлеуметтік технологияларын бірнеше түрге бөлуге болады: әлеуметтік диагностика, Әлеуметтік алдын-алу, әлеуметтік оңалту, әлеуметтік түзету және әлеуметтік терапия [4]. Практикалық әсер етуге бағытталған әлеуметтік терапия технологиясы көп балалы отбасылармен жұмыс жасауда ерекше орын алады. Ол психотерапиямен тығыз байланысты, онда психикаға әсер ету әдістері қолданылады. Бұл өзара әрекеттесу психологиялық теориялар мен әдістерге негізделген. Олар әлеуметтік қызмет алушыларға алаңдаушылық пен ыңғайсыздықты тудыратын сезімдерді реттеуге көмектесу үшін жүйелі және мақсатты шараларды қамтиды.

Алдын алу-бұл әлеуметтік жұмыстағы бақылау және түзету қызметінің тағы бір перспективасы және маңызды бағыттарының бірі. Алдын алу қызметінің негізгі мақсаты әлеуметтік объектілердің мінез-құлқындағы ауытқуларға әкелетін себептер мен жағдайларды анықтау болып табылады. Алдын алу жұмысында ең маңыздыларының бірі-қалыптасқан ауытқулардың барлық себептерін және олар алынған жағдайларды мұқият зерттей отырып, алынған материалды объективті, ғылыми сенімділікпен жалпылау мүмкіндігі.

Алдын алу дегеніміз:

– теріс сипаттағы әлеуметтік ауытқуларды тудыратын негізгі себептер мен жағдайлардың алдын алу немесе бейтараптандыру;

– әртүрлі адамдар мен әлеуметтік топтардағы мүмкін болатын физикалық, психикалық және әлеуметтік – мәдени ауытқулардың алдын алу;

- адамдардың өмірі мен денсаулығының оңтайлы деңгейін сақтау, қолдау және қорғау.

Профилактикалық әсер ету әдістерін дұрыс таңдау әлеуметтік профилактиканың тиімділігіне көмектеседі. Алдын алу сонымен қатар теріс процестердің алдын алуға немесе алдын алуға бағытталған. Көп балалы отбасылардың әлеуметтік профилактикасының басқа да бағыттары бар: отбасының қалыпты өмірін бұзатын қиындықтардың алдын алуға немесе алдын алуға бағытталған алдын алу жұмысы; отбасында қарым-қатынас орнатуға көмектесу, отбасы мүшелерімен қалай қарым-қатынас жасау керектігін білу, отбасы мүшелерінің бірі (әкесі, анасы) болмаған кезде отбасында қарым-қатынас орнату керек. Әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман көп балалы отбасы мен әлеуметтік көмек субъектілері (әлеуметтік қорғау органдары, жұмыспен қамту қызметі, білім беру органдары, денсаулық сақтау органдары, муниципалды органдар) арасындағы байланыс болып табылады.

Әлеуметтік бейімделу көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыс технологиялары жүйесінде басым рөл атқарады. Әлеуметтік бейімделу ел өмірінің шешуші кезеңдерінде ерекше өзектілікке ие болады. Мысалы: экономикалық дағдарыс, әлеуметтік реформалар және т. б. Әлеуметтік бейімделу дегеніміз-адамның жаңа әлеуметтік өмір жағдайларына белсенді бейімделу процесі. Адамның толық әлеуметтік бейімделуі физиологиялық, басқарушылық, экономикалық, педагогикалық, психологиялық және кәсіби бейімделуді қамтиды. Егер біз Әлеуметтік технологиялар шеңберіндегі экономикалық бейімделуді талдайтын болсақ, онда бұл жұмыссыздық бойынша жәрдемақы, жалақы, зейнетақы және жәрдемақы мөлшерінің нақты әлеуметтік шындыққа бейімделуінде көрінеді.

Педагогикалық бейімделу-бұл жеке тұлғаның құндылық бағдарларының жүйесін құрайтын білім беру, оқыту және тәрбиелеу жүйесіне бейімделу. Психологиялық қолдау адамдарға әлеуметтік көмек көрсетудің кең бағдарламасының құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Әлеуметтік жұмыс жөніндегі мамандардың негізгі күш-жігері жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларда әлеуметтік бейімделуге жәрдемдесуге бағытталуы тиіс.

Қорытынды. Қазіргі қоғамдағы көпбалалы отбасында Үкімет деңгейінде шешілуі керек көптеген мәселелер бар.

Қазақстанда көп балалы отбасыларға әлеуметтік көмек жүйесі құрылды. Бұл жүйеге әртүрлі қызметтер мен ұйымдар кіреді: жұмыспен қамту қызметі, білім беру органдары, әлеуметтік қорғау органдары, денсаулық сақтау органдары, қайырымдылық ұйымдары, сауда ұйымдары, атқарушы қалалық билік.

ҚР Президентінің Жарлығына сәйкес жұмыс жүргізілуде, онда көп балалы отбасыларға жататын және қосымша әлеуметтік қолдауды қажет ететін отбасылардың санаттарын анықтау қажеттілігі туралы айтылады; көп балалы отбасылар үшін жылыту, су, кәріз, газ және электр энергиясын пайдалану үшін белгіленген төлемнің 30 пайызынан төмен емес мөлшерде жеңілдік белгілеу; 6 жасқа дейінгі балаларға дәрігерлердің рецептері бойынша сатып алынған дәрі - дәрмектерді; қала ішіндегі көлікте (трамвай, троллейбус, метрополитен және қалалық желілердегі автобус (таксиден басқа), сондай-ақ жалпы білім беретін мектеп оқушылары үшін қала маңындағы және ауданишілік желілердегі автобустарда тегін жол жүру; балаларды бірінші кезекте мектепке дейінгі мекемелерге қабылдау; жалпы білім беретін және кәсіптік оқу орындарының оқушылары үшін тегін тамақтану (таңғы ас және түскі ас) және т. б.; шаруа (фермер) қожалықтарын, шағын кәсіпорындар мен басқа да коммерциялық құрылымдарды ұйымдастырғысы келетін көп балалы; көп балалы отбасыларға жеңілдетілген несиелер беруге ықпал ету.

Қазіргі уақытта көп балалы отбасыларға көмектің көп бөлігін мемлекет жүзеге асырады және оның мөлшері әр түрлі болады.

Бүгінгі таңда көп балалы отбасылардың мәселелерін шешуге түрлі билік құрылымдық бөлімшелері көмек көрсетуге шақырылады. Жұмыспен қамту қызметі көп балалы ата-аналарды бірінші кезекте жұмысқа орналастырумен; мүмкіндігінше икемді жұмыс кестесімен қамтамасыз етумен; басқа мамандық алу үшін ата-аналарды оқыту мен қайта оқытуды ұйымдастырумен, көп балалы отбасылардан шыққан жасөспірімдерді жұмысқа тартумен, олардың жұмыссыз мәртебесін алумен, оларды жыл бойы еңбекке тартумен айналысады.

Халықты әлеуметтік қорғау басқармасының мамандары отбасы, ана және бала проблемалары бөлімшесінің мамандарымен бірлесіп, жыл сайын, оның ішінде табысы бекітілген ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен мұқтаж отбасылар санатын бөле отырып, көп балалы отбасыларды қайта тіркеуді жүргізеді.

Сонымен қатар, әлеуметтік қорғау органдары жәрдемақы, жеңілдіктер ұйымдастырумен, отбасылық жолдамалар берумен, отбасылық көмек орталықтарын ашумен, атаулы әлеуметтік көмекпен, материалдық көмекпен, ұзақ мерзімді заттарды сатып алу үшін жеңілдетілген несиелер бөлумен, жеңілдіктер туралы уақтылы ақпаратпен айналысады.

Әлеуметтік көмек жан басына шаққандағы табысы Өңірлік ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен отбасыларға көрсетіледі. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен отбасы Мемлекеттік әлеуметтік көмек алуға құқылы.

Осылайша, ата-аналар үмітсіздік, жалғыздық сезімдерінен арылады, бір-бірінің қолдауын сезінеді, қарым-қатынас шеңбері кеңейеді, отбасылық өмірді ұйымдастыру саналы болады және балаларының жеке басын педагогикалық тұрғыдан сауатты қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Бірақ сонымен бірге, билік органдары жеткілікті назар аударғанымен, көптеген жұмыстар жүйесіз түрде тиімсіз жүргізіліп жатқандығын байқаймыз.

Қазіргі уақытта бұл мәселені шешу ерекше өзекті болып отыр, өйткені көп балалы отбасылар санының азаюы және олардың халық арасында депопуляциясы байқалады.

Список использованной литературы:

1. <http://www.matritca.kz/news/63926-na-chto-mogut-rasschityvat-mnogodetnye-semi.html>
2. Боков М.Б. Проблемы семьи в общественном мнении // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. - 2016. - № 4. - б. 35

3. Аседова Э.М. Многодетная семья и ее проблемы / Э.М. Аседова // *Современные проблемы культуры и воспитания. Выпуск 2.* / Под ред.З.М. Магомедовой. - Махачкала: ДГПУ, 2015. - б.36-38.

4. Добренъков В.И. Социальные институты и процессы / В.И. Добренъков, А.И. Кравченко. - М.: МГУ, 2011. - т.3. - 339 б.

References:

1. <http://www.matritca.kz/news/63926-na-chto-mogut-rasschityvat-mnogodetnye-semi.html>

2. Bokov M.B. *Problemy sem'i v obshchestvennom mnenii // Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskie i social'nye peremeny.* - 2016. -№ 4. - b. 35

3. Asedova E.M. *Mnogodetnaya sem'ya i ee problemy / E.M. Asedova // Sovremennye problemy kul'tury i vospitaniya. Vypusk 2.* / Pod red.Z.M. Magomedovoj. - Mahachkala: DGPU, 2015. - b.36-38.

4. Dobren'kov V.I. *Social'nye instituty i processy / V.I. Dobren'kov, A.I. Kravchenko.* - M.: MGU, 2011. - t.3. - 339 b.

XҒТАР 04.15

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.26>

Б.Ж.Смағамбет¹, Ф.М.Аширбаева¹

*¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы*

ӘЛЕУМЕТТАНУДА ИНФЕРТИЛДІКТІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтануда инфертилдыкті зерттеудің өзектілігі қарастырылады. Ерлер мен әйелдердің фертилдык қабілетінің төмендеуі демографиялық дамудың репродуктивті мүмкіндіктерін төмендетеді.

Некедегі бедеулік — жеке тұлға мен отбасының ғана емес, сонымен бірге қоғамның өзекті әлеуметтік мәселесі ретінде зерттеуді қажет етіп отыр. Қазақстандағы ерлі-зайыптылардың балалы бола алмауы, отбасындағы жанжалға, әлеуметтік-психологиялық қолайсыздыққа, ажырасулар санының өсуіне әкеліп отырғандығы, бедеулік пен белсіздіктің әлеуметтік өзекті мәселе екендігі түсіндіріледі. Мақалада инфертилдыкті әлеуметтанулық тұрғыдан зерттей отырып, ер мен әйел адам денсаулығын қорғау, отбасындағы бедеулік мәселесін шешеуде көмекші репродуктивті құралдарға, суррогат ана қызметіне жүгіну мәселелері қарастырылған. Аталған мәселе бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың тақырыпқа қатысты зерттеулері көрсетілген.

Түйін сөздер: фертилдык, инфертилдык, отбасы, репродуктивті мінез-құлық, көмекші репродуктивті технологиялар, суррогат ана, бала, денсаулық.

B.Zh.Smagambet¹, F.M.Ashirbayeva¹

*¹ L.N.Gumilyov Eurasian National University
Kazakhstan*

THE RELEVANCE OF RESEARCH ON INFERTILITY IN SOCIOLOGY

Abstract

The article considers the relevance of the study of infertility in sociology. A decrease in the fertility of men and women leads to a reduction in the reproductive capabilities of demographic development.

The need for research is due to the fact that infertility in marriage is an urgent problem not only for the individual and the family, but also for society as a whole. The inability of spouses to have children leads to conflicts in the family, social and psychological distress, and an increase in the number of divorces, which is an urgent social problem. This article deals with the issues of health protection of men and women with the sociological study of infertility, the use of assisted reproductive means in solving the problem of infertility in the family, and the services of surrogate motherhood. The article presents the research of domestic and foreign scientists.

Keywords: fertility, infertility, family, reproductive behavior, assisted reproductive technologies, surrogate mother, child, health.

Б.Ж.Смағамбет¹, Ф.М.Аширбаева¹

*¹ Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева
Республика Казахстан*

АКТУАЛЬНОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНФЕРТИЛЬНОСТИ В СОЦИОЛОГИИ

Аннотация

В статье рассматривается актуальность исследования infertility в социологии. Снижение фертильности мужчин и женщин приводит к сокращению репродуктивных возможностей демографического развития.

Необходимость исследования обусловлена тем, что бесплодие в браке — это актуальная проблема не только личности и семьи, но и общества в целом. Неспособность супругов иметь детей приводит к конфликтам в семье, социально-психологическому неблагополучию, росту числа разводов, что является актуальной социальной проблемой. В данной статье рассмотрены вопросы охраны здоровья мужчины и женщины с социологическим изучением infertility, обращения к вспомогательным репродуктивным средствам в решении проблемы бесплодия в семье, к услугам суррогатного материнства. В статье представлены исследования отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: фертильность, infertility, семья, репродуктивное поведение, вспомогательные репродуктивные технологии, суррогатная мать, ребенок, здоровье.

Кіріспе. Қазіргі таңда заманауи қазақстандық отбасы өзінің дамуының күрделі кезеңін бастан кешуде. Қоғамдық қатынастардың өзгеруі тарихи қалыптасқан дәстүрлер аспектісінде отбасы мүшелерінің әлеуметтік функциялары мен рөлдерін орындауда адам қажеттіліктерінің айтарлықтай өзгеруіне әкелді. ХХІ ғасырдың басында Қазақстанда болашақ ата-аналардың фертильдік қабілетінің төмендеуі, ерлер мен әйелдердің репродуктивті денсаулығына байланысты аурулардың көптеген патологиялық сырқаттанушылықтың өсуі, бедеуліктің, жүктіліктің және босанудың асқыну қаупі артқан. Сонымен қатар баланы дүниеге әкелуден ерікті түрде бас тарту, кеш ана болу және мүлде балалы бола алмау секілді өзекті мәселелер бар.

Қазіргі заман жағдайында ана мен баланың денсаулығы мен өмірін сақтап қалу жалпы адамзат алдындағы жаһандық сипаттағы мәселеге айналды. Қазақстан Республикасының Конституциясының 27 баптың 1 пунктінде неке мен отбасы, аналық, әкелік және балалық шәк мемлекет қарамағында деп көрсетілген. 2012 жылдың қаңтар айында Қазақстан «Ана мен баланы қорғау туралы» халықаралық конвенцияны бекітті.

Нәтижелерді талдау. Халықтың репродуктивті денсаулығы — демографиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігін ескере отырып, саны мен құрылымын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын халықтың туу коэффициентінің маңызды факторларының бірі. Жүзеге асырылып жатқан демографиялық процестердің параметрлері популяция толқынының құрылымдық факторының сарқылуын көрсетеді. 1990 жылдармен

салыстырмалы түрде жастардың аз буыны репродуктивті жасты құрайды. Осы тұста халықтың денсаулығын, атап айтқанда халықтың репродуктивті және демографиялық мінез-құлқын максималды пайдалану қажеттілігі маңызды. Демографиялық процестердің ағымдағы және болжамды бағаларына сүйене отырып және репродуктивті жастағы әйелдер когортасының санының төмендеуін ескере отырып, туу коэффициентін жоғарылату және төмендету қаупін азайту резервтерін табу қажет. Мұндай факторларға репродуктивті мінез-құлық және халықтың денсаулығы жатады. Адамның биоэлеуметтік сипатына байланысты репродуктивті денсаулық - сандық және сапалық жағынан да бала туудың объективті шарты.

Шетелдік зерттеушілер репродуктивті мінез-құлықтың әмбебаптығынан және оны зерттеу бағыттарының сантүрлігін көрсетуде. Дамыған елдердегі туу деңгейінің төмендеуі және үшінші әлем елдеріндегі туудың жоғары қарқыны ғалымдарды репродуктивті мінез-құлықты анықтайтын экономикалық, мәдени, психологиялық факторларды қайта қарастыруға мәжбүр етеуде. Дамыған елдердегі репродуктивті мінез-құлық факторларын зерттей отырып, Батыс зерттеушілері жеке тұлғалардың репродуктивті мақсаттарының қалыптасуына әсер ететін ішкі факторларды зерттеуге баса назар аударды[1]. Соңғы зерттеулерге сәйкес, 35 жасқа дейін біртіндеп өсу байқалады, бұл кезде адамдар репродуктивті жоспарларын анықтай алмауы демографиялық тұрғыдан аномалия ретінде қарастырылады. Дәстүр бойынша, Батыс әдебиетінде репродуктивті мінез-құлық адамдардың ұтымды таңдауының салдары деп саналады[2], бірақ жақында эмпириялық дәлелдер жинақтала отырып, репродуктивті мақсаттарды таңдаудың ұтымды моделімен тікелей байланысты болмайтын терең психологиялық, элеуметтік және экономикалық факторлар бар деген түсінік пайда болды[3]. Дамушы және дамыған елдердегі зерттеулерге сүйенсек, репродуктивті мінез-құлық және онымен байланысты стратегиялар өте икемді нәтижені көрсетіп отыр. Репродуктивті мінез-құлықтың өзгеруінің икемділігі мен бейімділігі адамның өмірлік циклінің сатысына тікелей байланысты, ол өзінің мақсаттары мен отбасына деген көзқарасын және балалы болуды қалайтындығын қайта қарастыра алады[4]. Репродуктивті мінез-құлық белгілі бір репродуктивті мақсаттар үшін біртіндеп құндылықтар мен қоршаған ортаның қалауы туралы қол жетімді ақпарат негізінде қалыптасады[5]. Сонымен қатар, балаларды жоспарлау көп жағдайда отбасының қалыптасуын білдіреді[6]. Батыс зерттеушілері әртүрлі ғылыми мектептер мен бағыттардың көзқарастарын біріктіретін синтетикалық тәсілге бейім, репродуктивті мінез-құлықты қалыптастырудың күрделі модельдерін жасауға мүмкіндік беріп отыр.

Жоғарыда айтылғандай, соңғы онжылдықтарда дәстүрлі отбасылық неке құндылықтарының өзгеруі, жастардың кеш неке құруы, бала тууды кейінге қалдыруын және жас отбасыларында алдыңғы ұрпақтарға қарағанда бала санының аз екендігін көреміз. Егер бұрын мұндай үрдіс дамыған елдерге ғана тән болса, қазір ол Қазақстанда да байқалады.

Некедегі бедеулік — жеке тұлға мен отбасының ғана емес, сонымен бірге қазіргі қоғамның өзекті элеуметтік мәселесі. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша, некедегі бедеулік дегеніміз — контрацептивтерді қолданбай тұрақты жыныстық өмірге қарамастан, ерлі-зайыптылар бала туу жасында болған жағдайда, әйелде бір жыл бойы жүктіліктің болмауы. Бедеулік пен белсіздік отбасы мен неке институтына клиникалық, медициналық, элеуметтік және элеуметтік-психологиялық ықпал ететін өзекті мәселеге айналды. Сонымен қатар елдің демографиялық жағдайына да тікелей әсер етуші фактор. Мәселе ерлі-зайыптылардың элеуметтік-психологиялық қолайсыздығына, отбасындағы жанжал жағдайларына, ажырасулар санының өсуіне әкеледі. Қазақстанда 2019 жылғы статистикаға сәйкес 20000 бедеу жұп бар[7]. Бірақ әрбір төртінші әйел азаматтық некеде тұратынын ескерсек, статистика екі есе артады. Бедеуліктің себептері көп жағдайда элеуметтік жағдайға ие. Себебі түсік түсірудің, жыныстық жолмен берілетін, гинекологиялық аурулардың, сәтсіз босанудың салдары. Клиникалық тәжірибеге, заманауи репродуктивті технологияларды енгізуге қарамастан, бедеулікті емдеу мәселесінің түпкілікті шешімі жоқ. Бедеулік әлемнің көптеген елдерінде, соның ішінде Қазақстанда жоғары

деңгейде. 40% жағдайда ерлі-зайыптылардың баласыздығы ер адамның белсіздігімен байланысты[8].

Қазіргі уақытта халықтың репродуктивті денсаулығы тек медицина үшін емес, сонымен бірге қоғамдық-саяси мәселе ретінде маңыздылығымен, қоғамның да әлеуметтік қызығушылығын тудырып отыр. Қоғамдағы бедеу жұптар халықтың қартаюының жоғары қарқыны және көші-қонның теріс сальдосы байқалатын аймақтардағы теріс демографиялық тепе-теңдікті өзгертуге қабілетті. Жас отбасыларының балалы бола алмауына әлеуметтік тұрғыдан қарайтын болсақ, жас отбасылардың некеге дайын еместігі, жыныстық тәрбиенің жеткіліксіздігі, интимдік қатынастар мәдениетінің қалыптаспауымен, жастардың репродуктивті мінез-құлқының төмендігімен түсіндіріледі.

Соңғы жылдары Қазақстанда әйелдердің репродуктивті денсаулығына қатысты қиын жағдай туындады. Ана өлімінің құрылымында елеулі үлесті шамамен 25% жасанды түсік салдарынан қайтыс болғандар құрайды. Жасанды түсік санының көрсеткіші бойынша Қазақстан, өкінішке орай, әлемде жетекші орынға ие болды. Әрбір үш жүктіліктің тек біреуі босанумен аяқталады дегенді білдіреді. Отбасындағы бедеулік мәселесі қоғамда үлкен демографиялық және моральдық мәселенің бар екендігін көрсетіп отыр. Қазақстанда халықтың репродуктивті денсаулығының жай-күйіндегі жағымсыз үрдістерді еңсеру үшін мемлекеттік және жеке клиникалар жүктілікті жоспарлау, бедеулікті емдеу, оның ішінде жаңа қосалқы репродуктивті технологиялар арқылы өз қызметтерін ұсынуда. Отбасындағы бедеулік пен белсіздік мәселесін шешуде жас отбасылар инновациялық репродуктивтік технологияларды жиі пайдалануға мәжбүр, бірақ қазіргі уақытта қоғамда көмекші репродуктивті технологияларға екіұштылық байқалады: көмекші репродуктивті технологиялар әйел денсаулығына және процедураларды ауырсынуына теріс әсерінің мифологизациясы жүруде; көмекші репродуктивті технологияларды қолдана отырып, табиғи жолмен туылған балалардан туылған балалардың дамуы мен жалпы денсаулық жағдайындағы айырмашылық; генетикалық тұрғыдан бөтен баланың тұжырымдамасының жоғары ықтималдығы туралы; осы қызметтердің қаржылық қол жетімсіздігінің стереотипі және т.б. Мұның бәрі туу деңгейін ғана емес, сонымен қатар ата-аналардың да, жаңа туылған нәрестелердің де денсаулығын жақсартатын инновациялық репродуктивті технологиялардың танымалдылығына ықпал етуде.

Статистикалық деректерге сүйенсек, елдегі әрбір 100 отбасының 20 бала жоқ. Мәселен, бедеулік көрсеткіші елімізде – 16%, дүниежүзінде 15% өзі шектен шыққан деп есептеледі[9]. Сондықтан мемлекеттік деңгейде тиісті шаралар қабылданып, әрбір ата-ана өз баласының дені сау, физикалық, интеллектуалдық тұрғыдан мықты болуына күш салуы қажет. Отбасындағы әйел мен ер адамның денсаулығын сақтау тиісті деңгейде болуы керек, себебі бала туу функциясының тиімділігі соған байланысты. Осының негізінде әлеуметтік-демографиялық саясат саласындағы басым міндеттердің бірі қызметінің маңызды бағыты репродуктивті медицина көмегімен халықтың ұрпақты болу денсаулығын қорғау ерлер мен әйелдер бедеулігін анықтау және емдеу маңызды.

2017 жылғы Статистика бойынша, Қазақстанда отбасы құрған жұптардың 15% белсіздікке шалдыққан. Егер бір жылда шамамен 150 мың неке тіркеледі десек, оның 15%, яғни 20-21 мың жұп баласыз. Олардың 60% әр түрлі жолдармен (гормонды дәрі-дәрмек ішіп, ота жасатып) емделеді. 40% қосымша репродуктивті технологияларға жүгінеді. 40% әйелдердің бедеулігінен, 30% ерлердің белсіздігінен, 30% екеуінен бірдей болғандықтан жылына 6500 жұп ЖЖҰ жасатады. Мемлекет бөліп отырған квота мұқтаж жұптардың жартысына да жетпейді. 2019 жылы бөлінген 902 квота мұқтаж жұптардың тек 17% ғана қамтиды. 2021 жылы мемлекет квота санын 7000 өсіріп отыр[10].

Суррогат ана — баланы ұрықтандыру мен тууында үш адам қатысатын қосымша репродукциялық технология. Генетикалық әке — өзінің ұрығын ұрықтандыру үшін берген және бала туғаннан кейін әкелік міндетті өзіне алуға келіскен тұлға; генетикалық ана - өзінің аналық жасушасын ұрықтандыру үшін берген және бала туғаннан кейін аналық міндетті

өзіне алуға келіскен тұлға; суррогат ана - бала туатын жастағы, ақылы немесе ақысыз негізде генетикалық ата-аналардан бала көтеруге және тууға келіскен және осы баланың анасы рөліне таласпайтын әйел. Мәселенің өзектілігі суррогат ана қызметіне деген сұраныстың артуы қазақ қоғамындағы дәстүрлі отбасы түсінігінің өзгеруіне әкеліп соғуы мүмкін. Сонымен қатар суррогат ана атану коммерциялық мүддені де көздеп отыр.

Қазіргі әлеуметтануда болашақ аналардың әлеуметтік денсаулығын оның маңызды проблемаларын зерттеуді қажет етіп отыр. Әйел адам мен ер адам денсаулығын бағалау, критерийлері, зерттеу жолдары мен әдістері, ерлі зайыптылардың бедеулігінің отбасы және некеге әлеуметтік-экономикалық, медициналық, психологиялық тұрғыдан әсер ету факторларын зерттеу маңызды. Осы зерттеу тақырыбына жақын жұмыстарды талдау олардың ана мен бала денсаулығы ұғымын және оны әлеуметтанулық түсіндіруді дамытудың теориялық және әдіснамалық алғышарттары ретінде қарастыруға болатындығын көрсетеді. Мысалы, ерлер белсіздігі мәселесі әлеуметтануда Ллойд Майклдың 1994 жылы жарық көрген «Әлеуметтік ұйымының аспектілері» еңбегінде үш негізгі элемент төңірегінде өрбиді: «ерлер белсіздігі», Әлеуметтік ғылымдар бойынша бедеулік туралы қолданыстағы зерттеулер және этнометодология. Л.Майкл өз еңбегінде біріншіден, этнометодологиялық зерттеудің жалпы формасына сүйене отырып, мақсат «ерлердің белсіздігі» мағынасы мен тәртібі қол жетімді әлеуметтік ұйымдастырылған процедуралар арқылы қалай құрылатынын түсіндіреді. Екіншіден, «ерлердің белсіздігі» мәселесін зерттеу бедеуліктің қазіргі әлеуметтанулық зерттеулерінен мүлдем өзгеше екендігін көрсетеді[11, 1-106].

Әйелдер бедеулігі туралы сипаттамалық әдебиеттегі соңғы басылымдар жүргізген сапалы зерттеулердің нәтижесінде бедеу әйелдердің немесе жұптардың бірнеше сипаттамаларын нақтылап көрсетті. Мысалы, Уильямс 1997 бедеулікке ұшыраған әйелдерге жүргізген сұхбаттан бірнеше тақырыпты бөліп көрсетті: теріс сәйкестілік; фертильдік қабілеттің бұзылуы; әйел денсаулығына жеке бақылаудың болмауы сезімі; ашу мен реніш; қайғы мен депрессия; мазасыздық пен стресс; өмірге қанағаттанудың төмендеуі; баласы бар аналарға деген қызғаныш; ерлі-зайыптылар арасындағы бірлескен шығармашылық арманның жоғалуы және оқшаулану сезімі. Мартин-Мэтьюз 2001 жылы репродуктивті жастан өтіп бара жатқан бедеу әйелдердің сезіміне назар аударады және отбасылық және әлеуметтік кесте, дене кестесі және емдеу кестесі арасындағы өзара әрекеттесуді зерттейді[12, 62-1406].

Батыс және орыс әлеуметтанулық ғалымдар Э.Гидденс, Т.Парсонс, П.А.Сорокин, Д.Г.Мид, О.Конт, Г.Спенсер және т.б. еңбектері отбасы институтының, оның функционалдық мүмкіндіктерінің өзгеру мәселелеріне, ана мен баланың жеке басының әлеуметтік денсаулығына арналған[13]. Отбасын жоспарлаудың және әйелдердің репродуктивті денсаулығының медициналық-әлеуметтік мәселелерін Р.М.Гулевская, А.Г.Харчев. С.И.Голод, В.А.Сысенко, А.А.Тараданов, А.И.Антонов, В.Н.Архангельский еңбектерінде зерттелген[14].

Қазақстанда әлеуметтану тұрғысынан ерлердің денсаулығы, ерлер белсіздігі тудырып отырған әлеуметтік мәселелер аз зерттелген.

Қазіргі заманғы отбасын және оның мәселелерін зерттеудің әдіснамалық және қолданбалы аспектілері қазақстандық ғалымдар: К.У.Биекенов, М.С.Аженов, Н.А.Аитов, М.С.Садырова, З.Ж.Жаназарова, Г.С.Абдираймова, Г.Г.Соловьева, А.В.Веревкиннің еңбектерінде зерттелінді[15]. Кеңес Одағының ыдырауы тәуелсіз Қазақстанның саяси, экономикалық, әлеуметтік салаларында ғана емес, сондай-ақ отбасылық-неке қатынастары саласында да әртүрлі өзгерістерге ұшырағанын Г.С.Абдираймова өз еңбектерінде зерттеді. Отбасы институтын зерттеген қазақстандық әлеуметтанушылар арасында З.Ж.Жаназарова мен А.В.Веревкинді атап өту керек. З.Ж.Жаназарова қазіргі Қазақстандағы отбасының жай-күйі мен даму перспективаларын талдай отырып, адамдарды мазалайтын және отбасы мен некенің әлеуметтік институтында белгілі бір жайсыздықты тудыратын Қазақстандағы қазіргі заманғы отбасының негізгі қоғамдық маңызды мәселелерін айқындайды. Қазақстандықтардың қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында автор отбасылық

құндылықтарды насихаттаудағы және бала тәрбиесіндегі отбасының рөлін арттырудағы маңызды қадамдарды анықтайды.

Қорытынды. Қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік саласының бұзылуының маңызды себептерінің бірі – бұл отбасының дәстүрлі негіздерінің бұзылуы. Елде жүргізілген әлеуметтік зерттеулерді талдау негізінде отбасы мүшелерін алаңдататын және әсіресе жас отбасының тұрақтылығына әсер ететін маңызды мәселелерді анықтады.

Г.Г.Соловьева отбасын қазақстандық қоғамның тұрақтылығы мен қауіпсіздігінің негізі ретінде зерттейді. Отбасы құндылығы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келеді, берік отбасы – кейінгі ұрпақтың берік отбасылық қарым-қатынасының кепілі. Толық отбасыларда ата-аналар көбінесе неке өмірінің үлгісі деген қорытынды жасайды. М.С.Садырова отбасын эмпириялық зерттеп, отбасын әлеуметтік институт тұрғысынан, сонымен қатар қазақстандық отбасының қазіргі кезеңдегі дамуын зерттеген.

Отбасындағы әйел мен ер адамның денсаулығын сақтау тиісті деңгейде болуы керек, себебі бала туу функциясының тиімділігі соған байланысты. Осының негізінде әлеуметтік-демографиялық саясат саласындағы басым міндеттердің бірі қызметінің маңызды бағыты репродуктивті медицина көмегімен халықтың ұрпақты болу денсаулығын қорғау ерлер белсіздігі мен әйелдер бедеулігін анықтау және емдеу маңызды. Жоғарыда аталған мәселелерді шешу жаңа дүниетанымды, инфертилікті емдеудің, репродуктивті мінез-құлықтың жаңа стереотиптерін қалыптастыруды талап етеді. Осыған байланысты дәстүрлі және инновациялық репродуктивті мінез-құлықты талдау демографиялық саясат шараларын негіздеу, қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік-демографиялық процестерді жақсартатын бағдарламаларды жетілдіру абзал. Инфертиліктің құбылысын теориялық және эмпириялық талдау қажеттілігі, жалпы ер адамдардың фертиліктің репродукциялық денсаулығына қарым-қатынасы, белсіздік мәселесін шешудегі уролог, андролог мамандардың рөлі, әлеуметтанулық зерттеуді қажет етіп отыр.

References:

1. Bhrolcháin M. N., Beaujouan É. (2019) *Do People Have Reproductive Goals? Constructive Preferences and the Discovery of Desired Family Size*. In: Schoen R. (ed.) *Analytical Family Demography*. Cham: Springer. P.27—56. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-93227-9>.
2. Bruni L., Sugden R. (2007) *The Road not Taken: How Psychology was Removed from Economics, and How it Might be Brought Back*. *The Economic Journal*. Vol. 117. No. 516. P. 146—173. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02005.x>.
3. Fischhoff B. (2006) *Constructing Preferences from Labile Values*. In: Lichtenstein S., Slovic P. (eds.) *The Construction of Preference*. New York, NY: Cambridge University Press. P. 653—667.
4. Iacovou M., Tavares L. P. (2011) *Yearning, Learning, and Conceding: Reasons Men and Women Change Their Childbearing Intentions*. *Population and Development Review*. Vol. 37. No. 1. P. 89—123. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00391.x>.
5. Rackin H. M., Bachrach C. A. (2016) *Assessing the Predictive Value of Fertility Expectations through a Cognitive — Social Model*. *Population Research and Policy Review*. Vol. 35. No. 4. P. 527—551. <https://doi.org/10.1007/s11113-016-9395-z>.
6. Trinitapoli J., Yeatman S. (2018) *The Flexibility of Fertility Preferences in a Context of Uncertainty*. *Population and Development Review*. Vol. 44. No. 1. P. 87-116. <https://doi.org/10.1111/padr.12114>.
- 7, 8, 9, 10 <https://stat.gov.kz/>
11. Meerabeau L. (2015) *"Husbands' participation in fertility treatment: They also serve those who only stand and wait"*. *Sociology of Health and Illness*; (3): 396-410.
12. *The Experience of Infertility: A Review of Recent Literature 2009* *Sociology of Health & Illness* 32(1):140-62
13. E.Giddens *Transformaciya intimnosti. Seksual'nost', lyubov' i erotizm v sovremennyh obshchestvah*. SPb.: Piter., 2004; Parsons T. *The American Family: Its Relation to Personality and*

to the Social Structure // Parsons T., Bales R. *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe: Free Press, 1955. P. 10–26; Sorokin P.A. *Krizis sovremennoj sem'i (sociologicheskij ocherk)* // *Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 18, Sociologiya. Politologiya.* - 1997. - № 3. - S.68; Mid Dzh. G. *Izbrannoe: Sb. perevodov /RAN.INION. Centr social. nauchn.-inform. issledovanij. Otd. sociologii i social. psihologii; Sost. i perevodchik V.G.Nikolaev. Otv. red.D.V.Efremenko.*— M., 2009. S.290; Kont, O. *Obshchij obzor pozitivizma. Perevod s francuzskogo I.A. SHapiro. Pod red. E.L. Radlova. Izd. 3-e.* M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2012; Spenser G. *Osnovaniya sociologii. Tom 2.* SPb.: Tip. V.Demakova, 1877. S.497-897.

14. A.G.Harchev *Sociologiya sem'i: problemy stanovleniya nauki.* - M., 2003; Golod S.I. *Sem'ya i brak: istoriko-sociologicheskij analiz.* - S-Pb., 1998; Sysenko V.A. *Ustojchivost' braka: problemy, faktory, usloviya.* - M, 1981; Taradanov A.A. *Semejnoe blagopoluchie v sovremennoj Rossii: genezis i praktika: dis. d-ra sociol. nauk,- Ekaterinburg,* 2004; Gulevskaya P.M. *Obraz zhizni i reproduktivnye ustanovki devochek-podrostkov v usloviyah krupnogo goroda* // *Sov. zdravooohranenie.* 1991. № 9. S.34-36; Zaharov S. *Braki i razvody v sovremennoj Rossii* // *Demoskop Weekly.* 2015. №625-626. 1-25 yanvarya [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://publications.hse.ru/articles/141593812> (data obrashcheniya 14.04.2020); Arhangel'skij V.N. *Reproduktivnoe i brachnoe povedenie* // *Sociologicheskije issledovaniya.* 2013. № 2. S.129–136; Golod S.I. *Monogamnaya sem'ya: krizis ili evolyuciya?* // *Social'no-politicheskij zhurnal.* 1995. №9. S.74-87.

15. ZHanazarova Z.ZH. *Sem'ya v kontekste bezopasnosti sovremennogo kazahstanskogo obshchestva* // *Materialy mezhdunarodnoj konferencii «Sem'ya – kraeugol'nyj kamen' v postroenii mira na zemle».* Almaty, 2004. S.11; Solov'eva G.G. *kazahstanskaya sem'ya – oplot obshchestva i gosudarstva* // *Al'-Farabi,* – 2013. - №1(41).S.94-101; Sadyrova M.S., Abdikerova G.O., Omarova A.T. *Social well-being of the population in emergency risk situations* 2016. S.8; Abdirajymova G.S., Verevkin A.V., Kenzhakimova G.A., Lifanova T.YU. *Studenttik ortadaғы әkelik fenomen (sociologiyalyқ aspekt)* . // - Almaty. – Qazaқ universiteti. – 2012. S.74;

SRSTI 04.51.67

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.27>

N. T. Sapar¹, Zh. B. Toktarova¹

¹ Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan

CROSS-CULTURAL SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN FAMILY RELATIONSHIPS BETWEEN KAZAKHS AND KOREANS

Abstract

This article aimed to investigate the main differences and similarities in family relationships and major life values between Kazakhs and Koreans. The participants were the representatives of both nationalities of different ages who had an experience of living and working or studying both in South Korea and Kazakhstan. The methods included online and offline interviews, open surveys in Russian and Korean languages, which were later translated into English. The results have shown that there are a lot of similarities, as well as differences, despite the fact that both nationalities contrast each other in many terms including religious, historic, traditional, outlook and so on. Filial piety can be pointed out as a main similarity between those nationalities, in spite of distant background and ideological views. However, attitude towards family relationships and life values are changing vastly among Koreans, which cannot be said about Kazakhs, where it is diversifying, but not quickly.

Keywords: family, filial piety, relationships, similarity, values.

Н.Т. Сапар¹, Ж.Б. Токтарова¹

*¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ КОРЕЙ ҰЛТТАРЫНЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ МӘДЕНИАРАЛЫҚ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Аңдатпа

Осы мақалада қазақтар мен корейлердің отбасылық қарым-қатынастарындағы және өмірлік құндылықтарындағы негізгі айырмашылықтар мен ұқсастықтары қарастырылған. Сауалнама қатысушылары арасында Оңтүстік Кореяда да, Қазақстанда да өмір сүру және жұмыс немесе оқу тәжірибесі бар әр түрлі жастағы екі ұлт өкілдері болды. Әдістерге онлайн және офлайн сұхбаттар, орыс және корей тілдеріндегі ашық сауалнамалар кірді, олар кейінірек ағылшын тіліне аударылды. Екі ұлт та бір-біріне діни, тарихи, дәстүрлі, дүниетанымдық және т.б. жағынан қарама-қайшы келетініне қарамастан, сауалнама нәтижелері көптеген ұқсастықтар мен айырмашылықтар бар екенін көрсетті. Идеологиялық көзқарастар мен шығу тегінің алыс айырмашылықтарына қарамастан, перзенттік тақуалық – екі ұлтқа да тән айқын ерекшеліктер. Дегенмен, заманауи корей отбасыларында отбасылық құндылықтар мен отбасылық қарым қатынастар қарқын өзгеріп келе жатқанын байқауға болады, керісінше қазақ отбасыларында ондай өзгерістер байқалмайды.

Түйін сөздер: отбасы, перзенттік тақуалық, қарым-қатынас, ұқсастық, құндылықтар.

Н.Т. Сапар¹, Ж.Б. Токтарова¹

*¹ Казахский национальный университет имени Аль-Фараби
Республика Казахстан*

КРОСС-КУЛЬТУРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА В СЕМЕЙНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ КАЗАХОВ И КОРЕЙЦЕВ

Аннотация

Данная статья нацелена исследовать основные различия и сходства в семейных отношениях и основных жизненных ценностях казахов и корейцев. Среди участников были представители обеих национальностей разного возраста, имевшие опыт жизни и работы или учебы как в Южной Корее, так и в Казахстане. Методы включали онлайн и офлайн-интервью, открытые опросы на русском и корейском языках, которые позже были переведены на английский. Результаты показали, что существует много сходств, а также различий, несмотря на то, что обе национальности противопоставляют друг друга во многих отношениях, включая религиозные, исторические, традиционные, мировоззренческие и так далее. Сыновнее благочестие можно указать как основное сходство между этими национальностями, несмотря на отдаленное происхождение и идеологические взгляды. Однако отношение к семейным отношениям и жизненным ценностям у корейцев сильно меняется, чего нельзя сказать о казахах, где оно диверсифицируется, но не быстро.

Ключевые слова: семья, сыновнее благочестие, отношения, сходство, ценности.

Introduction. When the Joseon dynasty first adopted and introduced the neo-Confucian worldview, it influenced not only politics, but also became an integral part of moral philosophy in society among Koreans. The family has been the main unit of society, if we delve into the essence of the concept of "Confucian strict mores". Filial piety is closely related to loyalty to the Motherland. For centuries, this perception persists, despite modernization, in Korean society [1].

Kazakhs, in their turn, did not adhere to any political ideology or lifestyle like Confucianism, but nevertheless, the family was and is one of the most important aspects of life and society for this nationality. While studying articles and research papers on this topic, a very small number of scientific articles or dissertations were found, in which a comparative analysis compared the cultural differences and similarities of these two nationalities. Therefore, the purpose of this work is to study in detail and study cross-cultural differences and similarities in family relationships and values of the two nationalities. The relevance of this work is explained by the scarcity of information and articles on this topic. Nowadays, there are more and more adults or students who are forced or want to go abroad for new experience and knowledge due to work or educational circumstances. Abroad, they might face misunderstandings or, on the contrary, great similarities. With this article, we want to answer the exciting questions that representatives of the two nationalities, namely those we mentioned above, would think about.

Literature Review. A lot of research has been related and many articles have been written on the influence of Confucianism on Family relationships among Koreans. Young-Shin Park and Uichol Kim [2] have shown in their article what a great impact has had Confucianism on the family values of Koreans from the earliest centuries, how it has affected their further lifestyle. They have also mentioned that the attitude in family relationships in Korean families acts as a main factor further in academic achievements of their children. Moreover, Insook Han Park and Lee-Jay Cho [3] have investigated this ideology's impact in depth and have shown the changes in their lifestyle comparing last decades till 1990 with the attitude towards ideal family relationships from the dynasty of Joseon. Nevertheless, as it has passed more than 20 years since this research, the values have not dramatically changed in Korean society.

Kazakhs, in their turn, did not adhere to any political ideology or lifestyle like Confucianism, but nevertheless, the family was and is one of the most important aspects of life and society for this nationality. Esuna Dugarova [4] gave an explanation for family relationships in Kazakhstan as a "small social unit whose members are connected by marital or parental relationship, common household, and mutual moral responsibility and help" and it is related to not only Kazakhstan, but the other post Soviet countries too.

While studying articles and research papers on this topic, a very small number of scientific articles or dissertations were found, in which a comparative analysis compared the cultural differences and similarities exactly of these two nationalities. It shows how scarce is the amount of decent comparison researches between Kazakh and Korean family relationships. However, a lot of research papers, whose authors relied on empirical data and methods while writing their work, prove that comparative analysis reflects the similarities and differences of different nationalities in a clear way.

A decent amount of articles and scientific papers were devoted to the comparative analysis of family relationships between two or more nationalities, as Koreans and Americans, Koreans and Vietnamese, etc. For instance, Kyu Taik Sung [5] compared the perception of motivations for filial piety and reciprocal obligation between Americans and Koreans. The research have shown that for Koreans family harmony, filial respect and attachment are main values, whereas Americans reflected different motivations for parental care. As another example, Young-Me Lee and Karyn Holm [6] have compared Korean Immigrants in America and Koreans' family relationships, its changes, adaptation and all of its influence on depression. The investigation and empirical data have displayed that, despite different lifestyles and outlooks, Koreans in America could save their values and filial piety in another country. Nonetheless, according to the conclusion, the attitude is changing, especially among younger generations in the USA, so they are becoming more and more similar to the American population.

According to all of these studies, it can be said, that there have been done quite robust work on investigating Korean nationality's family relationships and comparative analysis with different nationalities, but in comparison there is a deficiency of clear and credible research papers and

dissertations on Kazakh nationality's family relationships and comparative analysis with different nationalities.

Research questions

- What are the main values in the life of Kazakhs and Koreans?
- How are their family relationships different or similar? Do representatives of these nationalities notice similarities?

Methods. *Research design.* This study utilized several types of research approaches: ethnography research method has been used to study in depth the behavior and cultural background of the representatives of both nationalities. The research method of phenomenology was used, because the main research question implied to the topic of phenomena of the “values” by these two nationalities. Moreover, the grounded theory approach, cross-sectional studies were exploited, because we collected the data according to the Koreans' and Kazakhs' notices and thoughts. This new information will be implied in further development of these topics. To organize all the interviews and surveys, we needed to gather a group of people from both nationalities. The individual interviews and open surveys were main necessary approaches in this topic. The comparative analysis was also significant to study this topic, because the data was contrasted and compared.

Sample and setting. The sample consisted of 23 people at the age of 19-50 in order to see the difference of the answers. The selection criteria were: 1) adults who work in South Korea/Kazakhstan (the age and the place of work doesn't matter), 2) students of both countries who are currently studying at universities, 3) people who have been living already in Kazakhstan or Korea for many years.

Translation Procedure. All interviews and surveys were held in Russian, Korean and translated into English.

Data analysis. The data was collected and coded in order to shorten the information and get the main idea.

Tools: questions for interviews, (due to the current situation questions interviews were adapted into survey in the Google form), google surveys.

These were the main questions which were used in the interviews for the research:

1. How long have you been living / working /studying in Kazakhstan or South Korea?
2. What did you like the most about the new country / nationality?
  - a) People's mentality and relationships between each other;
  - b) Culture;
  - c) Traditions and history;
  - d) Quality of life;
  - e) Climate;
  - f) Nothing from mentioned above;
  - g) Other.
3. What is considered as a main value for your nationality?
  - a) Family and family relationships;
  - b) Career promotion and path;
  - c) Achievement of individual goals;
  - d) Self-development;
  - e) Other.
4. Have you noticed any similarities or differences in the behavior of the nationality of the hosting country with your own?
  - a) Yes, a bit;
  - b) Yes, many;
  - c) No, none;
  - d) No, at all.
5. If yes, could you give any examples?

6. How did these similarities or differences help you to somehow overcome so-called “culture shock” or make easier the adaptation process in a new country?

7. Do you think family relationships are still one of the main values in a modern world?

a) Yes;

b) No;

c) I don't know.

8. If not, why has it changed, in your point of view?

9. Do you think, it is needed to remain the same: perceptions, values, family relationships?

Results and Discussion.

Sample. A total of 23 representatives of both nationalities: Kazakhs and Koreans have taken part in this poll. Over 26% of them have lived in South Korea and Kazakhstan for more than 5 years, 13% of them 3-5 years, 30% of them for 1-2 years and left 30% have lived for less than a year. They were asked overall 9 questions, some of the questions were open and could be completed with their opinion.

Group of Korean representatives mentioned climate of Kazakhstan as the most pleasant aspects of residence, whereas Kazakhs have chosen quality of life in South Korea as the most enjoyable thing. Culture, traditions and history have reflected the same proportion among Koreans (each 37,5%), people's mentality and their relations were in the 3rd place by 25%, while quality of life has not been chosen a lot among them only by 12,5%. It can be understood in comparison, because Kazakhstan is still one of the developing countries in many terms, such as economic, whereas South Korea is in top developed countries in the world.

In contrast to Koreans, younger generation of Kazakhstan are influenced and impressed greatly by K-wave, that is why the 2nd and 3rd most common preferences have been taken place by culture, traditions and history variants (66,7% and 53,3%). Another remarkable moment is that Kazakhs are tend to find more parallels between the behavior and relationships of those two nationalities. This might be one of the huge advantages in adapting to a completely new country with a foreign language for them.

Living, studying and working in another country individuals compare and contrast unconsciously most of the times with previous representations of their nationality. The results show that Koreans have a tendency to notice it more often than Kazakhs, because approximately 87,5% of them have seen the similarities, compared to 66,7% Kazakhs. There might be a reason of the years of living experience in the hosting country, because over 70% of surveyed Koreans have been living in Kazakhstan for more than 5 years. One of the most common similarities that they had mentioned are “respect for elders”, “hospitality”, “both nationalities know how to be thankful even for little things, and that helps a lot at workplace and in life”, “climate of both countries and appearance of those nationalities are alike each other”. As they had noted earlier, these things help them a lot in adaptation process and not to suffer from “culture shock”. As for the difficulties, Koreans have mentioned language as the most difficult moment, whereas, Kazakh-speaking students mostly find it easy to learn Korean language, because they are similar in many grammatical constructions and have the same morphology system which is “agglutinative”.

Moreover, Kazakhs have written a lot of differences which individuals neither cannot see in Kazakhstan, nor helped them to overcome “culture shock”, because they have not felt it. The differences were more pleasant rather than inconvenient, such as “high quality service system”, “politeness for foreigners”, “greater responsibility relation for everything”, “respect for surrounding people”.

Pre-last question's results were almost the same for both nationalities with indicators of 87,5% and 73,3%. Despite different background, religion and traditions life values of family relationships are similar for both nations. However, last question's results show that Kazakhstan's generations assume that it might be changed in the future to career path or self-realization, etc. Koreans' think in another way and suppose it would remain the same in the future. Before organizing the poll,

expectations were different, because other nationalities might think that Koreans tend to choose career over family relationships, conclusion has shown otherwise.

Table 1 – What Koreans liked the most about Kazakhs as a nationality and Kazakhstan as a country (participants could list several from below)

Title	Per cent (Koreans)	Per cent (Kazakhs)
People’s mentality and their relationships with each other	25%	60%
Culture	37,5%	66,7%
Traditions and history	37,5%	53,3%
Quality of life	12,5%	93,3%
Climate of the current residence	50%	13,3%
Nothing from the list	0%	0%
Other (Food, variety, etc.)	Has not been mentioned	6,7%

Table 2 – The main life values in their nationality (participants could name several)

	Per cent (Koreans)	Per cent (Kazakhs)
Family and family relationships	62,5%	93,3%
Career promotion and path	37,5%	53,3%
Achievement of individual goals	25%	40%
Self-development and self-realization	25%	40%

Table 3. Observation from own experience on similarities by representatives

	By Koreans	By Kazakhs
Yes, a lot	25%	40%
Yes, a bit	62,5%	26,7%
No, at all	0%	20%
Not many	12,5%	13,35

Table 4 – Participants’ view on whether family relationships are still major life values in a modern world

	Koreans’ opinions	Kazakhs’ opinions
Yes	87,5%	73,3%
No	12,5%	0%
I don’t know	0%	26,7%

Table 5 – Perception, filial piety and values should remain the same / we have to maintain that balance

	Koreans	Kazakhs
Yes	75%	46,7%
No, it must change	0%	13,3%
No, it can be changed, there is a possibility	25%	40%

Conclusion. This article focused on the discovery and investigations of great similarities and differences in family relationships and life values of Kazakhs and Koreans, relied on the real-life experience of representatives of two nationalities. These findings offer a deeper understanding and comprehension of two distinct cultures by comparative analysis. This investigation suggests that despite different background and having their unique features these two nations are mostly similar in outlooks towards family relationships and life values. It is expected that the article will be a help for students and researchers in finding out some more information and adapting process in a completely new community sharing some common views with them.

However, this investigation has several limitations. Firstly, the poll and survey was conducted without any critical criteria towards participants. The results might have been different if there was a specific criteria for the attendants. Secondly, the answers might have been different if the living period in another country was the same for all participants. In this article's poll majority of respondents from South Korea, living in Kazakhstan, have been living there for more than 5 years, whereas Kazakhs' experience of residence period in South Korea was with a huge difference starting from 1 year to 5 years. Koreans might have had a wider background in understanding Kazakhs' culture in our poll due to the mentioned factor, rather than Kazakhs. Thirdly, all the surveys and polls have been conducted online due to the current circumstances (COVID-19 and social distancing). The results and answers would have been more detailed otherwise. Despite the limitations this research has shed light on the topic of cross-cultural differences and we hope it would be a valuable source for the researchers who focus on investigation of Korean culture and history and for all the people and students who are interested in this area.

References:

1. Lee, K. (1998). *Confucianism and the Family: A Study of Indo-Tibetan Scholasticism*.
2. Park, Y.-S., & Kim, U. (2006). *Family, Parent-Child Relationship, and Academic Achievement in Korea*. In U. Kim, K.-S. Yang, & K.-K. Hwang (Eds.), *Indigenous and cultural psychology: Understanding people in context* (p. 421–443). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/0-387-28662-4_19
3. Park, I. H., & Cho, L.-J. (1995). *Confucianism and the Korean Family*. *Journal of Comparative Family Studies*, 26(1), 117-134.
4. Dugarova, E. (2016). *The Family in a New Social Contract: The Case of Russia, Kazakhstan and Mongolia*. UNRISD.
5. Sung, K.-T. (1994). *A cross-cultural comparison of motivations for parent care: The case of Americans and Koreans*. *Journal of Aging Studies*, 8(2), 195–209.
6. Lee, Y.M. & Holm, K. (2011). *Family Relationships and Depression among Elderly Korean Immigrants*.
7. Brighouse, H. & Swift, A. (2014). *Family values: the ethics of parent-child relationships*. Princeton University Press
8. Clulow, C. (1995). *Who cares? Implications of caring responsibilities for couples and families*. *Sexual and Marital Therapy*, 10 (1), 63-68.
9. Kim, E. (2019). *The Relationship Between Parental Involvement and Children's Educational Achievement in the Korean Immigrant Family*. *Journal of Comparative Family Studies*, 33(4), 529-540.
10. Prioste, A., & Narciso, I., & Goncalves, M. M. (2015). *Family Relationships and Parenting Practices: A Pathway to Adolescents' Collectivist and Individualist Values?* *Journal of Child and Family Studies*, 24, 3258-3267.
11. Pyke, K. (2000). "The Normal American Family" as an Interpretive Structure of Family Life Among Grown Children of Korean and Vietnamese Immigrants. *Journal of Marriage and Family*, 62(1), 240–255.
12. Scott, W. A., Scott, R., & McCabe, M. (1991). *Family relationships and children's personality: A cross-cultural, cross-source comparison*. *British Journal of Social Psychology*, 30(1), 1–20.
13. Sung, K.-T. (1990). *A New Look at Filial Piety: Ideals and Practices of Family-Centered Parent Care in Korea*. *The Gerontologist*, 30(5), 610–617.

Т.Б. Тауекелова¹, Г.О.Әбдікерова¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан

БИЗНЕСТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІ: ТЕОРИЯЛЫҚ ШОЛУ

Аңдатпа

Мақалада қарастырылатын басты мәселе - бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі. Сондықтан әлеуметтік жауапкершілік категориясына жан-жақты анықтама беріледі. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі ұғымы көпдеңгейлі және құрамдас категория болып табылады. Жауапкершілік өзіне мораль, парыз, қайырымдылық сияқты этикалық категорияларды қамтиды. Мақалада бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне қатысты ғылыми көзқарастардың теориялық аспектілері қарастырылып, классикалық және қазіргі заманғы ғылыми теориялар мен тұжырымдамаларға талдау жасалынады.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қоғамдағы маңыздылығының өсуіне әсер ететін факторлар, бизнестің ерікті қоғамды қалыптастырудағы роліне қатысты мәселелер көтеріледі. XX ғасыр өнімі ретінде Батыста пайда болған әлеуметтік жауапкершілік мәселесі, Қазақстанда ХХІ ғасырда ғана қарастырыла бастады. Бұл феноменді толық зерттеп, оның бизнес саласындағы әлеуметтік жауапкершілігін түсіну өзекті болып табылады. Мақалада сонымен қатар бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі мен корпоративті әлеуметтік жауапкершілікке қатысты көзқарастардың, ғылыми концепциялардың эволюциясы зерттеліп, оларға салыстырмалы талдау жасалынады.

Түйінді сөздер: Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, корпорация, әлеуметтік жобалар, қайырымдылық, инвестиция.

Т.Б. Тауекелова¹, Г.О. Абдікерова¹

¹ Kazakh National University named after Al-Farabi
Kazakhstan

BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL OVERVIEW

Abstract

The main issue discussed in the article is the social responsibility of business. The article provides various definitions of the category of social responsibility. The concept of "social responsibility of business" is a multilevel and complex category. Responsibility includes ethical categories such as morality, duty and charity. The article examines the theoretical aspects of scientific approaches to corporate social responsibility, analyzes classical and modern scientific theories and concepts.

The factors influencing the growing importance of corporate social responsibility in society, issues related to the role of business in the formation of a voluntary society are considered. The problem of social responsibility, which appeared in the West as a product of the 20th century, began to be considered in Kazakhstan only in the 21st century. It is important to study this phenomenon in detail and understand its role in business. The article also examines the evolution of views, scientific concepts related to social responsibility of business and corporate social responsibility, and provides their comparative analysis.

Key words: business social responsibility, corporate social responsibility, corporation, social projects, charity, investments

Т.Б. Тауекелова¹, Г.О. Абдикерова¹

¹ *Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Казахстан*

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Аннотация

Основной вопрос, обсуждаемый в статье, - это социальная ответственность бизнеса. В статье даются различные определения категории социальной ответственности. Понятие «социальная ответственность бизнеса» - это многоуровневая и составная категория. Ответственность включает этические категории, такие как мораль, долг и благотворительность.

В статье рассматриваются теоретические аспекты научных подходов к корпоративной социальной ответственности, анализируются классические и современные научные теории и концепции.

Рассматриваются факторы, влияющие на рост значимости корпоративной социальной ответственности в обществе, вопросы, связанные с ролью бизнеса в формировании добровольного общества. Проблема социальной ответственности, которая появилась на Западе как продукт XX века, стала рассматриваться в Казахстане только в XXI веке. Важно детально изучить это явление и понять его роль в сфере бизнеса. В статье также исследуется эволюция взглядов, научных концепций, касающихся социальной ответственности бизнеса и корпоративной социальной ответственности, и проводится их сравнительный анализ.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, корпоративная социальная ответственность, корпорация, социальные проекты, благотворительность, инвестиции.

КІРІСПЕ

Бүгінгі әлем өзекті әлеуметтік мәселелерді бастан кешіруде. Сондықтан да тұрақты дамудың эффективті құралы ретінде әлеуметтік жауапкершілікке басты назар аударуылуда. Белгілі неміс-американ философы Х.Йонастың сөзімен айтар болсақ, «жауапкершілік принциптері адамзатты әлемнің күйреуінен құтқарады» [1, 115 б]. Шынымен де, бүгінгі әлемнің күйзеліске түсуі де сол жауапкершіліктің жеткіліксіздігінен және немқұрайдылықтың белең алуынан ба деп те ойлауға тура келеді.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі мәселесі бүгінгі қоғамда үлкен сұранысқа ие болып отыр. Бастапқы уақытта «корпоративті әлеуметтік жауапкершілік» (ағылшынша, ғылыми әдебиетте «corporate social responsibility») ұғымы қолданыла бастады. Ол алғашқыда үлкен ашық акционерлік қоғамдар үшін (американдық корпорациялардың аналогтары ретінде, пайда табу мақсатында), ал кейінірек жалпы бизнес яғни, орта және шағын бизнес үшін қолданыла бастады. Шетелдік және отандық ақпарат көздерінде «корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік» термині жиі қолданылады, ал «әлеуметтік» сөзі кейде жақшаға алынып жазылады. «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі» және «корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік» ұғымдарының мағыналық жағынан мазмұны бірдей. Әлеуметтік жауапкершілік әрбір адамның эгоцентристік іс-әрекетінің қоғам үшін игілікті болуы қажет екендігін білдіреді. Жеке пайданы ұлғайту арқылы әрбір адам әлеуметтік пайданы арттырады, осылайша, қоғамдық мүдделер үшін әрекет ету мотиві өз пайдасына ұмтылумен тығыз байланысты екенін ұғынуға болады. Әлеуметтік жауапкершілік- заңдық күшке ие, бұл заң емес, шешім қабылдау үрдісіндегі этикалық-мәдени принцип. Әлеуметтік жауапкершілік компания дамуының тұрақты көрсеткіші мен факторы екендігін айтқымыз келеді. Сондықтан да, бизнесті және оның субъект ретінде әлеуметтік жауапкершілігін, өзіндік спецификасын зерттеу қажеттілігі туындап отыр. Соңғы уақытта қазіргі заманғы қоғамның

әлеуметтік-экономикалық үдерісіндегі әлеуметтік жауапкершіліктің рөлін қарастырған қазақстандық зерттеушілердің еңбектері де пайда бола бастады. Сонымен қатар, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін фундаментальдық тұрғыдан зерттеу жеткіліксіз, себебі, бұл мәселе теориялық және тәжірибелік аспектіде кеңінен зерттеуді, терең әлеуметтанулық талдауды қажет етеді.

Нәтижелерді талдау

«Әлеуметтік жауапкершілік» ұғымының мәні

Әлеуметтік-философиялық ілімдер тарихында жауапкершілік ұғымының дамуы үрдісін аристотельдік этикалық дәстүрмен байланыстырамыз. Аристотельден Веберге дейінгі жауапкершілік категориясының эволюциясы әлеуметтік жауапкершіліктің қалыптасуы мен өзектілігін тудырды. «Теориялық тұрғыдан алғанда, жауапкершіліктің екі түрі - біреуі ең еркін таңдаудан, ал екіншісі - ең жақын табиғи байланыстан туындайды, олар бізге жауапкершіліктің мәнін аша алады деп жазады Х.Йонас [1, 109б]. Әлеуметтік жауапкершіліктің субъектісі индивидуальдылық емес, ұжымдық болып табылады және оған әлеуметтік топтардың өкілдерінің жауапкершіліктері жатады. Әлеуметтік жауапкершілікті қоғам алдындағы жауапкершілік деп те түсінсек болады. Әрине, қоғамдық орта субъектінің өз мақсаттарына жетуіне күшті ықпал жасайтыны белгілі. Сондықтан да өз мүдделерімізді және қоғамның мүддесін тепе-теңдікте ұстауға тиістіміз. Әлеуметтік жауапкершілік қоғамның дамуына өз еркімен үлес қосумен қатар, міндетті түрде белгілі бір ережелер мен нормаларды сақтауы керек. Әлеуметтік жауапкершіліктің субъектілеріне қоғамдық жүйенің барлық элементтері: индивидтер, әлеуметтік топтар, ұйымдар жатады. Ал бизнесті қоғамдық институт және әлеуметтік топ ретінде қарастыруға болады. «Олардың міндеттері саяси, моральдық, заңдық талаптарды орындаумен қатар, тұлға, ұжым, мемлекет пен қоғам алдындағы жауапкершіліктерін ұмытпай орындау» [2, 42б]. Бизнеспен айналысатын ұйымдар, әсіресе, ірі корпорациялар қоғам алдындағы жауапкершілігін ұғынуы тиіс және белгілі бір қоғамдық күтулер мен дамулармен сәйкес болуы шарт.

«Әлеуметтік жауапкершілік құрылымына ғылыми ойлардың қайнар көздері ретінде мыналарды жатқызады: жауапкершіліктің субъектісі (жауапкершілікпен әрекет етуші адам немесе адамдар тобы), жауапкершілік объектісі (субъектінің жауапкершілік алған жағы) және инстанция (әлеуметтік қауымдастық, субъектінің жауапкершілік қызметін бағалаушы). Жауапкершілікті жүйе ретінде түсіну қажет және оның қызметі осыны көрсетеді» [3. 227б].

Әлеуметтік жауапкершілік ұғымы ХХ ғасырдың 90-жылдары шағын және орта бизнесті де қамтып, дамудың ерекше шегіне жетті. Қазіргі уақытта бұл ұғымның біртұтас анықтамасы жоқ екендігіне куә болып отырмыз. Бүгінгі күні оның негізгі қалыптасу кезеңдерін атап өтуімізге болады:

- ХІХ ғасыр ортасында – бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі феноменінің қалыптасуы және корпоративті филантропия ұғымының пайда болуы; 1930-40 жж.- Америкада әлеуметтік жауапкершілік ұғымының қалыптасуы;

- ХХ ғасырдың 50-жылдары – корпоративті әлеуметтік жауапкершілік анықтамасының қалыптасуы;

- ХХ ғасырдың 60-жылдары - корпоративті әлеуметтік жауапкершіліктің стэйкхолдер мүддесін есепке алуы арқылы қалыптасуы;

- ХХ ғасырдың 80 - жылдары - корпоративті әлеуметтік жауапкершіліктің халықаралық деңгейде таралуы;

- ХХ ғасырдың 90-жылдары - корпоративті әлеуметтік жауапкершілік концепциясының бизнестің түрлі формалары мен мемлекеттік құрылымдарда кеңінен қолданылуы;

- ХХІ ғасыр басында – корпоративті әлеуметтік жауапкершілік стандарттарының глобальды таралуы мен қолданылуын атап өтуге болады.

Ал қазақстандық бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі туралы мәселе бір басқа. Ол үшін сапалы әлеуметтік зерттеулер жүргізу арқылы, мәселені терең зерттеп, тұрақтылықты қамтамасыз ететін іс-шараларды ендіру бүгінгі күннің талабы екені сөзсіз.

«Әлеуметтік жауапкершілік» концепциясының генезисі

Әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасының қайнар көздерін консервативтік экономикалық көзқарастағы ғалымдар А. Смит пен Д. Рикардо еңбектерінен іздеуге болады. Сонымен қатар, А. Смит экономика қағидаларының ғана емес, оның этикалық негіздерін жасай отырып, өз еңбектерінде жеке және қоғамдық мүдделерді үйлестіру мәселесін көтерді. Ғалымның ойынша «қоғамдық қызмет белгілі бір табиғи процеске бағынады, нәтижесінде жеке және қоғамдық мүдделер арасында байланыс пайда болады» [4,572 б]. А. Смиттің пікірінше, жеке табысын ұлғайту арқылы әрбір адам қоғамдық пайда әкеледі. Мұндай қоғамның мүддесіне сай оның әрекеті дәлелді болып табылады да, өз пайдасына деген қызығушылығын оятады. А.Смит адамдардың экономикалық мүдделері олардың маңызды мүддесі екенін атап өтеді.

А.Смиттің ізбасарларының бірі Милтон Фридмен (Milton Friedman) өзінің әлеуметтік жауапкершілікке қатысты көзқарасында бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі оның пайдасын өсіруі тиіс деп жазды. Әлеуметтік жауапкершілік әрекеті арқылы бизнес мемлекеттің қызметін өзіне алады, ерікті қоғамды одан әрі нығайтады. Ал ерікті қоғамның монополиямен байланысты екі категориялы мәселесі бар, біріншіден, монополияның болуы адамдар үшін қол жетімді ерікті өзара айырбасты шектеуді білдіреді, екіншіден, монополияның болуы монополистің «әлеуметтік жауапкершілігіне» қатысты мәселені өзекті етеді. Барлық азаматтардың ел заңдарын сақтауы қажеттігі жөніндегі мемлекеттің жалпы міндеттемесіне және оның қандай да бір «әлеуметтік жауапкершілігіне» қатысты дау айту қиын, өйткені оған бәсекелес ретінде нарыққа қатысушының өзараайырбасты өзгертуге ондай билігі жоқ. Монополист билікті иеленгендіктен өз билігін жеке мүддесіне емес, қандай да бір қоғамдық пайдалы мақсаттарға пайдалануы керек [5,143-144 б]. М.Фридманның пікірінше, бизнестің мемлекет алдындағы әлеуметтік жауапкершілігі концепциясы әлеуметтік міндеттерді орындауымен теңеседі атап айтқанда, жалақы төлеу, салықты өз уақытында төлеу, заң алдындағы басқа да міндеттерді орындау және тағы басқалар болып табылады.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың алғашқы ширегінде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тұжырымдамасы американдық инженерлер ортасында туындаған және осы тұжырымдамаға қатысты еңбектер шыға бастады. Қоғамдық резонанс тудырған А. Берли мен М.Гардинердің «Қазіргі корпорация және жеке меншік» еңбегін айтуға болады. Олардың пікірінше, ірі корпорациялар жетілген нейтральды технократияға айналуы тиіс. Осылайша қоғамдағы түрлі топтардың әр алуан талаптарын теңестіру және олардың әрқайсысы үшін жеке ашкөздікке емес, қоғамдық саясатқа негізделген табыс ағынының бір бөлігін қамтамасыз ету керектігін баса айтқан. Олар ұйымдардың анағұрлым әлеуметтік мекемелерге айналуы керектігін жазды [6, 46 б].

Бұл тұжырымдаманың одан әрі қалыптасуына экономист Г. Боуэннің (Goward Bowen) «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі» атты 1953 жылы жарық көрген еңбегінің қосқан үлесін ерекше атап өтсек болады. Бұл үшін оған А.Б. Кэрролл «Корпоративті әлеуметтік жауапкершіліктің атасы» деп баға берді [7,256]. Г. Боуэн өз еңбегінде әлеуметтік жауапкершілікті «қоғамның құндылықтары мен мақсаттарына сәйкес кәсіпкердің шешімді қабылдауы мен сол қызмет бағытын ұстануға» қатысты міндеті деп жазды. Г. Боуэн корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті өз қызметкерлеріне әлеуметтік төлемдер беру ғана емес, сонымен қатар компания ретінде қоғамның әлеуметтік дамуына ықпал ететін кәсіпорынның барлық қызметінің жүйесі ретінде анықтады. Шын мәнінде, бизнес ашкөзсіздікке салынбай, қоғам мүддесі үшін қызмет атқаратын болса, онда қоғам мен адамның да табысы молайып, дамитынын көрсетеді [8, 32 б].

Америкалық ғалым Арчи Кэрроллдың (A.Caroll) пайымдауынша, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі оның төрт компонентінің болуымен: экономикалық, құқықтық, этикалық және қайырымдылық жауапкершіліктерімен анықталады. Ол экономикалық жауапкершілік пирамидасының негізгі компоненттеріне, компанияның жеткілікті пайда табуы, жаңаны құру мүмкіндігі, жұмыс орындарын және қоғамда сұранысқа ие тауарлар мен қызметтерді

ұсынуын жатқыза отырып, экономикалық және әлеуметтік жауапкершіліктің бизнес үшін міндеттілігін, оның қоғамдық талаптармен сәйкес келуі керектігін атаған. А.Кэрролл пайда табуға қауқарсыз кәсіпорындардың талаптарды орындай алмайтындығын айтқан. Пайданың мемлекет белгілеген талаптарға сәйкес заңды түрде алынуы керек екендігін есте ұстау өз кезегінде бизнестің заңды жауапкершілігі болып табылатындығын ескерткен [9, 42 б]. А. Кэрроллдың моделіне сәйкес әлеуметтік компонент әлеуметтік саясатты жүзеге асыруды көздейтіні белгілі. «Оның ішінде ұйымның ішкі және сыртқы саясатын алып қарастырсақ, онда кадрлар, олардың әлеуметтік қауіпсіздігі және біліктілігі оның ішкі саясатына, ал қайырымдылық, демеушілік, әлеуметтік жобалар мен инвестициялар» сыртқы саясатына жататындығын атаған [10, 12 б].

Ғалым Т.Левитт алғашқылардың бірі болып әлеуметтік жауапкершілік мәні туралы талқылау контекстінде нарықтық күштерге назар аударуды ұсынған. Өзінің «Әлеуметтік жауапкершіліктің қатерлері» атты мақаласында әлеуметтік жауапкершілікті концепция ретінде қарастыра отырып, оның капитализмнің күйреуіне алып келетінін айтады. Т. Левиттің пікірінше, бизнес жауапкершіліктің екі түріне жауап береді. Бұл, біріншіден бизнестің күнделікті қалыптасқан өркениеттік қарым-қатынастың жалпы қабылданған нормаларын ұстануы қажеттілігі және екіншіден, материалдық пайдаға да ұмтылуы тиістілігі. Осылайша «әлеуметтік жауапкершілік бизнес үшін қажет, ол қоғамға салмақты түрде қарауды талап етеді» деп жазады ол [11,42 б].

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі бұл күші бар заң емес, шешім қабылдау үрдісін қабылдаушы этикалық- мәдени принцип деп қарастырсақ болады. Әлеуметтік жауапкершілікті шешім қабылдаудың саналы деңгейін көрсететін, компанияның тұрақты дамуының көрсеткіші мен факторы ретінде қарастырсақ, онда қоғам мен мемлекет тарапынан бақылау мен есепке алуды, қалыптасу кезеңдері мен тікелей жүзеге асырылуын ұсынған жүйелік тәсіл, әлеуметтік жауапкершілік арқылы корпорациялардың социомәдени мәселелерін толық немесе жартылай шешу сапасы ретінде қабылдауға болады. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі оның стратегиялық даму концепциясы мен саясаты ретінде мына қызмет бағыттарын орындайды:

- заңды түрде қалыптасқан талаптар мен міндеттерді орындау;
- тұтынушылар, қызметкерлер мен инвесторлар алдындағы міндеттерін орындау;
- қайырымдылық көмектерін ұйымдастыру;
- қоршаған ортаны және табиғатты қорғауға атсалысу;
- әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру мақсатында мемлекеттік органдар мен түрлі

қоғамдық ұйымдармен бірлесе отырып, өзара әрекет ету. Себебі, кез келген бизнес әлеуметтік ортада жүргізіледі, ал қоғамның мүдделерін елемей саяси-мәдени және экономикалық көзқарас тарапынан пайдасыз болып табылады. Сонымен қатар, қоғам дамуының алдында ешқандай жауапкершіліктің түрлерін сезінбейтін ұйымдардың бар екенін де жоққа шығармаймыз. «Сонымен қатар, әлеуметтік жауапкершілік заңдық тұрғыдан қарағанда, ерікті сипат алады. Ұйымның өзі осындай ерікті сипаттағы міндеттерді атқара ма немесе атқарғысы келмей ме өзі шешеді» деп жазады «Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік» атты ұжымдық еңбектерінде ресейлік ғалымдар [12, 12 б].

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі сонымен қатар инновацияның көзі, өйткені қоғамның әлеуметтік мәселелеріне назар аудара отырып, мүдделі тараптармен тығыз байланыста жұмыс істейтін компаниялар тұтынушылардың және серіктестердің жаңа өнімдерін, қызметтерін және ынтымақтастық түрлерін құра отырып, жаңа бизнес модельдерін дамытады.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі ірі компанияларда көбірек зерттеледі және «нарықтың үлкен және кіші аудандарында» ол түрліше қабылданады, өйткені бұл нарықтағы компаниялар арасындағы айырмашылықтарға да тікелей байланысты. Қазіргі уақытта ұйымның әлеуметтік позициясы оның өндірістік және қаржылай көрсеткіштеріне ғана емес, оның өз қызметін қалай жүргізетініне, қызметкерлерінің мүдделерін қорғауына, оның қызмет

саласының нарықтың басқа да мүшелерінің мүдделерімен, сонымен бірге қоғам мүддесімен сәйкес келуіне қатысты бағаланады. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігі басқару субъектілерінің әлеуметтік жетілуін қалыптастыру механизмі ретінде көрінеді. Сонымен қорыта келгенде әлеуметтік жауапкершіліктің анықтамаларын беруге болады. Бірінші анықтамаға сәйкес, егер ұйым заң мен белгілі бір қағидалар шеңберінен шықпай, пайдасы мен табысын көбейтетін болса, онда ол әлеуметтік жауапкершілікті сезінген болып табылады. Екіншіден, кез келген ұйым немесе корпорация қоғам құрылымының элементі бола отырып, моральдық міндеттерді орындау арқылы әлеуметтік жауапкершілікті сезінеді. Үшіншіден, ұйымның қоғам өміріне позитивті үлес қоса отырып, әлеуметтік жауапкершілікті сезінуі, бұл – «жақсы бизнес» болып табылады. «Бизнес біртұтас жүйе ретінде, белгілі бір ішкі құрылымы бар, өндірістік тәсілдері мен функционалды байланыстардан тұратын, қоғам жүйесінің құрамдас элементтері» болып табылады [13,225 б].

«Көптеген ғалымдар бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне қатысты түрлі концепциялардың күшті және әлсіз жақтарын ескере отырып, белгілі бір фундаментальды теорияны жасағысы келетіндерін» айтады [14,196]. Өздерінің әлеуметтік орталарымен ынтымақтастыққа келіп, тиімді коммуникацияға түсе алатын корпорациялардың материалдық емес активтерге инвестициялар салатыны белгілі. Бұл жұмыс істейтін ортаның моральдық өшпенділікке қарсы тұра алатындығының кепілі ретінде көрініс береді. Компаниялар әлеуметтік жауапкершілікті сезіне отырып, өздерінің тауарлары мен қызметтеріне қатысты қоғамдық күтілулер мен үміттерді ақтауға тырысады. Осылайша қоғамдық жоғары стандарттарды қалыптастырады және елдің өмір сүру деңгейі мен сапасының дамуына өз үлестерін қосады.

Қорытынды

Әлеуметтік жауапкершілік тұжырымы нормативті негізде туындағанын білеміз. Оның позитивті аспектілері бизнесті жүргізудің сұранысқа ие болған тәжірибесі деуге болады.

Бизнес - бұл қоғамдық дамудан туындаған институт, қаржымен байланысты ұйым ретінде ол қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуі керек және оның белгілі бір қоғамдық күтілулерге сай болуы міндеттеледі. Бұл жауапкершіліктің мазмұны қандай болу керек және қандай қоғамдық құндылықтар көрініс беріп, қандай күтілулер орын алуы тиіс және қандай деңгейде бизнес әрекет етуі керек деген сұрақтарды шешуге бағытталады. Әлеуметтік жауапкершіліктің дамуы мен тамыр жаюына келесі факторлар әсер етуде, атап айтатын болсақ, қазіргі кезеңде тауар мен қызметтің қандай түрін сатып алу туралы тез шешім қабылдайтын, тек қана сапалы мінездемелерге назар аударатын, этикалық мәдениетті, әлеуметтік-мәдени және экологиялық факторларды ескеретін тұтынушылардың жаңа типтері пайда болуда. Бүгінгі күні әлеуметтік жауапкершілік – қоғамның дамуына және оның болашақтағы жетілуіне қатысты мүдделерді қорғауға бағытталған міндеттердің жиынтығы. Кейбір ұйымдар әлеуметтік жауапкершілікті бірнеше бағыттарда жүргізеді және оны орындау үшін үлкен күш салады. Ал кейбір ұйымдар бір немесе екі сферадағы әлеуметтік жауапкершілікке басты назар аударады. Қазіргі кезеңде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі негізгі векторлы салаға айналып отыр. Мақаламыздың қорытындысын ресейлік ғалым Ю.Е.Благовтың сөзімен аяқтасақ «бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі әдетте, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мәселелерді шешетін интегралды тәсілге негізделген қоғамның әлеуметтік дамуының моделі сапасында түсіндіріледі» [15,19 б]. Адамға, қоғамға және табиғатқа қатысты өркениетті қатынастарды қалыптастырмай қазіргі бизнесті тиімді дамыту мүмкін емес. Өйткені қоршаған әлеуметтік және табиғи ортаның сапасы ХХІ ғасырда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің жаңа стандарттарының қалыптасуына, оның дамуының жаңа өркениеттік деңгейге көтерілуіне мүмкіндік береді. Мұның дәлелі ретінде қазіргі Қазақстандағы жағдайды келтіруге болады. Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» [16] атты жолдауында бизнес ахуалға, бұл саланы реформалау арқылы реттеу жүйесін жазалаушылық сипатынан арылтуға бағыттау қажеттілігі туралы айтылған ойлары бизнестің де мемлекеттік

органдардың да іс-қимылдарының бір-біріне сай жүйелік тұрғыдан көрініс беріп тұрғындығын көрсетеді. Реттеушілік саясаттың негізгі қағидаттарын өзгерту арқылы мемлекеттік реттеуге азаматтардың денсаулығын және экологияны қорғау үшін ғана жол берілуі тиіс деп атап көрсетілген нұсқаулар бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің экономикалық аспектілерімен қатар әлеуметтік, экологиялық аспектілерінің маңыздылығының көтеріліп келе жатқандығын сипаттайды.

Список использованной литературы:

1. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. М. Айрис-пресс, 2004, -480с.
2. Формирование концептуальных основ корпоративной социальной ответственности. Коллективная монография /Под. ред. О.А.Канаевой, В.С.Сопина. СПб: изд-во СПбГУ 2010. - 312 с
3. Баранова Ю.А. Социальная ответственность бизнеса: теоретический аспект. // Вестник МГУКИ 4 (48) июль-август 2012. -225-228с
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: 1962. – 684 б.
5. Фридман М. Капитализм и свобода / пер. С англ. М.: Новое издательство, 2006 -240 с.
6. Adolf A.Berle, Gardiner C.Means «The modern corporation and private property» 1932. - 47 p
7. Carroll A. B. Corporate Social Responsibility: A Historical perspective // The Accountable corporation /Marc J. Epstein and Kirk O. Hanson (eds.). 2006. Vol. 3. - Westport, Conn.: . Praeger Publishers. – 19-45p.
8. Bowen Howard. Social responsibilities of the businessman. New York: Harper and Brothers. 1953. -276p.
9. Carroll A.B. A History of corporate social responsibility concepts and practices. Business & Society: ethics, sustainability and stakeholder management, 10th edition. Available January 2017. - 19-45 p.
10. Симхович В.А., Данилова Е.А., Романова С.П. Социальная ответственность современного белорусского бизнеса. – Минск., 2012. – 125 с.
11. Levitt T. The dangers of Social Responsibility. Harvard Business Review. 1958.Vol.36. N5. -41-50 p.
12. Божук С.Г. Кулибанова В.В. Тзор Т.Р. Корпоративная социальная ответственность // Учебник СПб.: СПбГИЭУ, 2012: -266 с.
13. Никифорова О.А. Митрофанова Д.О. Концепции социальной ответственности бизнеса: исходные понятия и классификация // Вестник СПбГУ. Социология. 2017. Т.10.Вып.2. 214-228с.
14. Корпоративная социальная ответственность : учебник / коллектив авторов ; под. Ред. И.Ю. Беляевой, М.А. Эскиндарова. — М. : КНОРУС, 2016. — 320 с.
15. Благов Ю.Е. Генезис Концепции корпоративной социальной ответственности// Вестник СПбГУ.2006. Серия8. Вып.2 -3-24с.
16. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі / Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylygy-1-kyrkuiek

References:

1. Jonas G. Princip otvetstvennosti. Opyt etiki dlya tekhnologicheskoy civilizacii. M.Ajris-press, 2004, -480s.
2. Formirovanie konceptual'nyh osnov korporativnoj social'noj otvetstvennosti. Kollektivnaya monografiya /Pod. red. O.A.Kanaevoj, V.S.Sopina. SPb: izd-vo SPbGU 2010. -312 s

3. Baranova YU.A. *Social'naya otvetstvennost' biznesa: teoreticheskij aspekt*. // *Vestnik MGUKI* 4 (48) iyul'-avgust 2012. -225-228s
4. Cmit A. *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov*. M.: 1962. – 684 b.
5. Fridman M. *Kapitalizm i svoboda / per. S angl*. M.: Novoe izdatel'stvo, 2006 -240 s.
6. Adolf A.Berle, Gardiner C.Means «*The modern corporation and private property*» 1932. - 47 p
7. Carroll A. B. *Corporate Social Responsibility: A Historical perspective* // *The Accountable corporation /Marc J. Epstein and Kirk O. Hanson (eds.)*. 2006. Vol. 3. - Westport, Conn.: . Praeger Publishers. – 19-45p.
8. Bowen Howard. *Social responsibilities of the businessman*. New York: Harper and Brothers. 1953. -276p.
9. Carroll A.B. *A History of corporate social responsibility concepts and practices*. *Business & Society: ethics, sustainability and stakeholder management*, 10th edition. Available January 2017. - 19-45 p.
10. Simhovich V.A., Danilova E.A., Romanova S.P. *Social'naya otvetstvennost' sovremennogo belorusskogo biznesa*. – Minsk., 2012. – 125 s.
11. Levitt T. *The dangers of Social Responsibility*. *Harvard Business Review*. 1958.Vol.36. N5. -41-50 p.
12. Bozhuk S.G. Kulibanova V.V. Tzor T.R. *Korporativnaya social'naya otvetstvennost'* // *Uchebnik SPb.: SPbGIEU*, 2012: -266 s.
13. Nikifirova O.A. Mitrofanova D.O. *Koncepcii social'noj otvetstvennosti biznesa: iskhodnye ponyatiya i klassifikaciya* // *Vestnik SPbGU. Sociologiya*. 2017. T.10. Vyp.2. 214-228s.
14. *Korporativnaya social'naya otvetstvennost' : uchebnik / kollektiv avtorov ; pod. Red. I.YU. Belyaevoy, M.A. Eskindarova*. — M. : KNORUS, 2016. — 320 s.
15. Blagov YU.E. *Genezis Koncepcii korporativnoj social'noj otvetstvennosti*// *Vestnik SPbGU*.2006. Seriya8. Vyp.2 -3-24s.
16. Zhana zhagdajdagy Qazaqstan: is-qimyl kezeni / Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyн Qazaqstan halqyna Zholdaуy. 2020 zhylgy 1 qyrkujek https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdaуy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek

XFTAP 04.51.53

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.29>

Э. Төлеген¹, Т. А. Морозова¹

¹ ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан

ОРТА БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ФАЛЬСЕОИНТЕРАКЦИЯ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақала орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракция мәселелеріне бағытталған. Мақалада «фальсеоинтеракция» ғылыми талдаудан өтті. Фальсеоинтракция – бұл екі актордың де өтіріктің айтылғанын (жалғандық, алдау) білуімен және сол өтірікті шындық үшін бір уақытта қабылдаумен (немесе қабылдауға еліктеумен) сипатталатын ерекше түрдегі өзара әрекеттесу болып табылады.

Мақаланың негізгі мақсаты орта білім саласындағы оқушылар арасында фальсеоинтеракция арқылы ақпараттың шынайылығы мен жалғандығы арасындағы байланысты түсіндіріп, бұл мәселенің өзектілігінің деңгейін соңғы жылдарда жарық көрген арнайы зерттеулер мен ғылыми мақалалардың негізінде анықтау болып табылады.

Авторлардың алға қойған міндеттерінің бірі тақырып аясында әлеуметтанулық талдау барысында жалпылама теориялық көзқарастарды саралап, арнайы әлеуметтанулық зерттеулер мен ғылыми мақалалардың негізінде бұл құбылыстың қалай түсіндірілетіндігін анықтау болып табылады.

Соңғы жылдары әлеуметтанулық зерттеулерде тікелей сөйлеу актілерін және ақпарат алмасу барысындағы коммуникациялық мәселелермен қатар ақпараттың шынайылығы туралы зерттеулер жүргізіліп, нәтижелері ғылыми басылымдарда жарық көре бастады. Осы теорияның негізінде фальсеоинтеракция адамдардың қарым-қатынасында өзара түсінісу барысында жалған ақпаратпен бөлісіп, сол ақпараттың жалған екендігін біле отыра оны қабылдау деп түсінуге болады. Бұлай қарым-қатынас жасаушылардың фальсеоинтеракцияға баруына әсер ететін субъективті факторлардың бар екендігі анық.

Кілт сөздер: фальсеоинтеракция, өтірік және шындық, орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясы

E. Tolegen¹, T. A. Morozova¹

*¹ Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan*

FALSEOINTERACTION IN SECONDARY EDUCATION AS A SOCIAL PROBLEM

Abstract

The article is devoted to the problems of false interaction of students in the field of secondary education. The article conducts a scientific analysis of the term «falseintensity». Falseointractions are interactions of a special kind, characterized by the awareness of lies (falsehood, deception) by both Actors and the simultaneous acceptance (or imitation of acceptance) of this lie for the truth.

The main purpose of the article is to explain the relationship between truthfulness and falsity of information through falseointeraction among secondary school students and to determine the level of relevance of this problem on the basis of special studies and scientific articles published in recent years.

One of the tasks set by the authors is to analyze generalized theoretical approaches in the course of sociological analysis within the framework of the topic and, on the basis of special sociological studies and scientific articles, to find out how this phenomenon is interpreted.

In recent years, in sociological research, along with direct speech acts and communication problems in the process of information exchange, studies have been conducted on the authenticity of information, the results of which have begun to be published in scientific publications. Based on this theory, falseointeraction can be understood as sharing false information in the process of mutual understanding in people's relationships and accepting it, knowing that this information is false. It is clear that there are subjective factors that influence the attitude of such communicators to falseointeraction.

Keywords: false interaction, lie and truth, false interaction of secondary school students

Э. Толеген¹, Т. А. Морозова¹

¹ *Казахский национальный университет им.Аль-Фараби
Казахстан*

ФАЛЬСЕОИНТЕРАКЦИЯ В ОБЛАСТИ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

Статья посвящена проблемам фальсеоинтеракции учащихся в сфере среднего образования. В статье проведен научный анализ термину «фальсеоинтеракция». Фальсеоинтеракции – это взаимодействия особого рода, характеризующиеся осознанием лжи (фальши, обмана) обоими Акторами и одновременным принятием (или имитацией принятия) этой лжи за истину.

Основная цель статьи заключается в том, чтобы объяснить связь между правдивостью и ложностью информации посредством фальсеоинтеракции среди учащихся среднего образования и определить уровень актуальности данной проблемы на основе специальных исследований и научных статей, опубликованных в последние годы.

Одна из задач, поставленных авторами, заключается в том, чтобы в ходе социологического анализа в рамках темы проанализировать обобщенные теоретические подходы и на основе специальных социологических исследований и научных статей выяснить, как трактуется данное явление.

В последние годы в социологических исследованиях наряду с непосредственными речевыми актами и проблемами коммуникации при обмене информацией были проведены исследования достоверности информации, результаты которых стали публиковаться в научных изданиях. На основе этой теории фальсеоинтеракция может пониматься как восприятие, делаясь ложной информацией в процессе взаимного понимания в отношениях людей и зная, что эта информация ложна. Очевидно, что существуют субъективные факторы, которые влияют на то, как эти участники отношений идут на фальсеоинтеракцию.

Ключевые слова: фальсеоинтеракция, ложь и правда, фальсеоинтеракция учащихся среднего образования

Кіріспе

Қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі ақпарат және оның өңделуі мен таралуы. Кез-келген әлеуметтік өзара әрекеттесу – бұл шындық пен жалғандықты қамтитын ақпараттық байланыс екендігі анық. Ақпараттың шынайылығы оның адамға жету жолында түрлі субъективті факторлардың әсерінен өзгеріске ұшырауы бүгінде кең таралымға ие болып отыр. Бүгін орта білім алушы оқушылар арасында мұндай құбылыстың болуы және оның себеп-салдарын зерттеу өзекті әрі қажетті болуда.

Мақаланың мақсаты орта білім саласындағы оқушылар арасында фальсеоинтеракция арқылы ақпараттың шынайылығы мен жалғандығы арасындағы байланысты түсіндіріп, бұл мәселенің өзектілігінің деңгейін соңғы жылдарда жарық көрген арнайы зерттеулер мен ғылыми мақалалардың негізінде анықтау болып табылады. Авторлардың алға қойған міндеттері «фальсеоинтеракция» ұғымына анықтама беріп, оның орта білім алушы оқушылардың арасында қаншалықты таралғанын және себебін анықтаумен байланысты. Сонымен қатар, әлеуметтанулық талдау барысында жалпылама теориялық көзқарастарды саралап, арнайы әлеуметтанулық зерттеулер мен ғылыми мақалалардың негізінде бұл құбылыстың қалай түсіндірілетіндігін анықтау болып табылады.

Әдіснама

Зерттеудің әдіснамалық негізі отандық және шетелдік тәжірибе мен әдебиеттерді талдау мен синтездеудің, абстракциялаудың, жалпылаудың ғылыми әдістерін қамтиды.

Зерттеу барысында ғылыми басылымдарда жарық көрген мақалаларға әдеби шолу жасалына отырып, оларға талдау жүргізіледі.

Әлеуметтану тұрғысынан әлеуметтік өзара әрекеттесудің негізі ретінде өтірік және фалсеоинтеракция мәселесі бөлек және мамандандырылған түрде зерттелмеген. Соңғы 10 жылда қорғалған диссертацияларда өтірік, әдетте, философиялық, психологиялық немесе филологиялық категория ретінде ұсынылады. Фалсеоинтеракция туралы тек өкінішке орай бір ғылыми жұмыс анықталды. Ол Каширина Мария Валерьевнаның социология ғылымының кандидаты дәрежесін алуына бағытталған «Фальсеоинтеракции в системе высшего профессионального образования: социологический анализ» атты диссертациялық жұмысы.

Фалсеоинтеракцияны зерттеу барысында М.Вебердің, Дж. Хоменс, А. Шюц сынды әлеуметтану саласындағы ірі өкілдерінің идеялары мен тұжырымдамалары қарастырылды. Бұл авторлар әлеуметтік өзара әрекеттесудің мағыналық жағын талдауды ұсынылған. Сол себепті аталған авторлардың тұжырымдамаларын «өтірік» проблемасына дискурсивті кіріспе ретінде қарастыруға болады.

Әлеуметтік өзара әрекеттесуді белгілі бір «форма» ретінде талдау, оны ойындар ретінде қарастыра отырып, өзара әрекеттесу процесінің сыртқы жақтарын зерттеу Г. Гарфинкель, И. Хоффман, Г. Симмель және тағы басқа еңбектерінде ұсынылған.

Дж. Дьюи, Дж. Г. Мид, Ч. Пирс, Ф. Скиннер, Ю. Хабермас сияқты әлеуметтанушылар да әлеуметтік интерактивтерді түсіндірумен және эмпирикалық зерттеумен айналысты. Олардың еңбектерінде утилитарлық факторлардың рөлі, тиімділік туралы ойлар, жеке адамдар мен топтардың әлеуметтік мінез-құлқындағы практикалық пайда себептері туралы мәселе ерекше атап өтіледі.

Жалпы теория деңгейінде әлеуметтік өзара әрекеттесу мәселелерін зерттейтін орыс әлеуметтанушыларының ішінде Е. Ю. Волков, Т. И. Заславская, Г. И. Козырев, В. П. Култыгин, В. Г. Осипов, Г. А. Пруденский, Р. В. Рывкин, М. В. Каширинаның еңбектерін айту маңызды.

Осы жұмыстарды талдау әлеуметтік өзара әрекеттесудің мазмұны ретінде өтірік мәселесін жоғары пікірталасқа ие екендігі мен көп өлшемді екенін көрсетеді. Өзара өтіріктің ерекше жағдайы ретінде жалған байланыстардың пайда болуы, жұмыс істеуі және таралуы, әсіресе жаңа, өзгерген жағдайларда, орта білім беру саласында жүйелі әлеуметтанулық зерттеулерді қажет етеді. Бұл орта білім беру жүйесіндегі генезиске, жұмыс істеуге және жалған сұхбаттардың шоғырлануына ықпал ететін факторлар жүйесін анықтау және талдау қажеттілігін растайды.

Фальсеоинтеракция және оның мәні

Әлеуметтанулық теорияда «фальсеоинтеракция» ұғымымен бірқатар байланысты ұғымдар бар, мысалы, рәсім, симуляр, имитациялық өзара әрекеттесу. Бірақ, осы ұғымдардың айқын ұқсастығына қарамастан, «фальсеоинтеракция (жалған араласу)» термині әлеуметтік өзара әрекеттесудің ерекше, аз зерттелген формасын көрсетеді. «Фальсеоинтеракция» - бұл қоршаған шындықпен немесе стандарттармен салыстырғанда, барлық әлеуметтік коммуникацияның қатысушылары түсінетін ойын ережелерімен ерекше әлеуметтік кеңістіктің үзіндісі болып табылады.

Әлеуметтік өзара әрекеттесу немесе әлеуметтік коммуникация барысында қатынасқа түсуші екі немесе оданда көп тұлғалар арасында ақпараттың шындық пен жалғандық болып бөлінуі әлеуметтану ғылымы саласындағы зерттеуші ғалымдардың қызығушылығын арттыра түсті. Бұл уақытқа дейін өтірік құбылысын арнайы психология, педагогика, философия сынды ғылымдардың зерттеулерінде көп кездестіруге болатын еді. Қазір әлеуметтанулық

зерттеулердің назарын аудартқан мәселе элеуметтік коммуникация барысындағы фальсеоинтеракция мәселесі.

Алдымен өтірік дегеніміз – адамның жалған сенімдерді осы тұжырымның адресатының санасына сіңіру ниетімен әдейі жалған мәлімдеме жасайтын әрекеті болып табылады (Ли, 2000).

Өтірік айтушылар сәтті өтірік айту үшін реципиенттердің өзіндік және психикалық жағдайын дұрыс бағалай білуі керек (мысалы, реципиенттер өтірік айтушылардың өздері толық түсінікке ие болатын істердің шынайы жағдайы туралы біле ме). Содан кейін өтірікшілер өздерінің іс-әрекеттері туралы шынайы сенімдерінен өзгеше жалған мәлімдемелер жасап, шығаруы керек. Сонымен қатар, жалған мәлімдемелер адресатқа күдік тудырмайтындай етіп мұқият жасалуы керек. Бұл көбінесе жалған оқытушылардан жалған мәлімдемеге сәйкес келетін, бірақ олардың шынайы сенімдеріне сәйкес келмейтін және ауызша және вербальды емес мінез-құлық олардың шынайы сенімдеріне сәйкес келуін, бірақ жалған мәлімдемеге сәйкес келмеуін талап етеді. Осылайша, өтірік айтатын балалардың мінез-құлқын зерттей отырып, біз балалардың ақыл-ой теориясын күнделікті өмірде бейімделу (немесе зиянды) мақсаттар үшін қалай қолдануды үйренетіні туралы маңызды түсінік ала аламыз.

Фальсеоинтеракция мәселесіне тоқталсақ, ол туралы түсіндірме Социум журналында Каширина Мария Валерьевнаның (2013) «Фальсеоинтеракция как особая форма социального взаимодействия» мақаласында ашылып көрсетілген. Фальсеоинтеракция ол екі адамның элеуметтік қатынас жасау барысында өтірік айтуды қатынас жасаушылар бір-бірінен күтуімен байланыстырылады. Ашып айтар болсақ, «өтірік айтушы» өзінің элеуметтік коммуникацияға түскен екінші немесе одан да көп адамдардың оның өтірік айтып тұрғандығын білетіндігін түсінеді, және өтірікті қабылдап тұрған жақ яғни «адресат» «өтірік айтушының» өтірігін білетіндігі туралы айтып қоймайды деп «өтірік айтушымен» күтіледі. Коммуникацияғы түскен екі жақ та өзара осы фальсеоинтеракцияның тәртіптерін өз еркімен қабылдайды.

Осы мақалада (Каширина, 2013) көрсетілгендей социолингвистика тұрғысынан тұжырымдалған жалған араласудың мәні элеуметтік өзара әрекеттің денотативті (мәлімделген) және коннотативті (сенсациялық) қабаттарының қарама-қайшылығынан тұрады екен. «Өтірік айтушы» іс жүзінде бір нәрсені жасаған кезде, әрекетін өтірік қосу көрсету арқылы жасаса «фальсеоакция» пайда болады. Кемінде екі адам болған кезде және олардың әрекеттері коммуникация барысындағы өтірікті әшкерілеуге бағытталмаса фальсеоинтеракция пайда болады. Бұл сапада ол элеуметтік атом болып табылады.

Фальсеоинтеракцияға төзімділік сөзсіз депроблемацияға ғана емес, өтіріктерді институционализациялауға да әкеледі. Қоғам мұндай жалған, еліктеу тәжірибесіне тез «үйренеді», сонымен қатар, бұл үрдістің болуы бұрыннан қалыптасқан деуге болады. Ұзақ уақыт бойы қалыптасқан бейресми іс-қимыл үлгісі адамдардың санасында берік орныққан және тамырланған. Мысалы, қоғамда қазіргі кезде шпаргалка пайдаланушы студенттердің көлемі артуда, ол үрдіс қоғаммен жайлап патологиядан гөрі норма ретінде қабылдануда (Ивонин, 2010). Өтірікті институционализациялаудың бір факторы – бұл өтірікті билік тарапынан «жабу» және / немесе оның пайдалылығын негіздеу.

Тұрақты алмасу адамдарда өзара күтулер жүйесін тудырады; егер өзара әрекеттесудегі өтірік өзара және өзара әрекеттесетіндердің әрқайсысына өз мақсаттарына жетуге мүмкіндік берсе, онда мұндай терминация тұрақты пішінге ие болады.

Сонымен, Каширина Мария Валерьевнаның (2013) «Фальсеоинтеракция как особая форма социального взаимодействия» мақаласында «фальсеоинтеракция», «фальсеологиялық өзара іс-қимыл» деп автор өзара әрекеттесудің екі жағындағы жалғандықтың (алдау, өтірік) хабардар болуына және олардың осы «ойын ережелерін» бір уақытта қабылдауына негізделген осындай элеуметтік өзара әрекеттесуді түсінеді.

Фальсеоинтеракцияның ерекшелігі – бұл жай ғана еліктеу әрекеті емес, мұнда бір актер өтірікші, ал екіншісі өтірікті қабылдаушы болып табылады. Фальсеоинтеракцияның мәні әлеуметтік коммуникацияға түсуші адамдардың арасында өтіріктің орын алып жатқанын біле отырып, сол өтірікті жария етпей қабылдап, формалды түрде емес, өзара келісім жасауы болып табылады. Фальсеоинтеракция ол бір адамға екінші адамның өтірік айтуы емес ол сол өтірік айтылған жерде өтірік айтушы мен оны қабылдаушының арасындағы «масқа киген» әрекет деп саналынады.

Ғылымда фальсеоинтеракцияны зерттеудің теориялық негізі американдық әлеуметтанушы Дж. Хоменстың (Хоменс, 2013) теориясымен байланыстырылады. Ол өзара іс-қимыл процесінде тараптардың әрқайсысы өз әрекеттері үшін ықтимал сыйақы алуға және шығындарды азайтуға тырысады деп санайды. Дж. Хоменстің (Хоменс, 2013) теориясы негізінде ең маңызды сыйақылардың бірі – әлеуметтік мақұлдау. Тараптардың өзара сыйласуы өзара іс-қимылдың жүйесін жасауға ұмтылады және өзара күтулер негізінде өзара қарым-қатынасқа айналады. Егер үміттер расталмаса, онда өзара іс-қимыл мен алмасуға деген мотивация төмендейді.

Сыйақы мен шығындар арасында тікелей пропорционалды байланыс жоқ, өйткені экономикалық және басқа пайдадан басқа, адамдардың іс-әрекеттері көптеген басқа факторлармен анықталады, мысалы олардың қатарында мәдениет, мораль, дін сынды маңызды факторлардың болуы мүмкін. Яғни тиісті шығындарсыз мүмкін болатын ең жоғары сыйақыны алу ниеті немесе керісінше - сыйақыны ескерместен жақсылық жасау ниеті.

Дж. Хоменстің (Хоменс, 2013) теориялық тұжырымдамасы бойынша әрбір адам өз іс-әрекеттерінің сыйақысын барынша көбейтуге және шығындарды азайтуға тырысады. Шығындарды азайту құралдарының бірі өтірік болып табылады. Бұл, әдетте, мақсатқа жету жолын айтарлықтай жеңілдетеді, яғни жеңілдеу эмоционалды да, ұйымдастырушылық та тұрғыда болуы мүмкін. Егер әлеуметтік коммуникациядағы өтіріктің күтуі өзара және өзара әрекеттесетіндердің әрқайсысына өз мақсаттарына жетуді жеңілдетсе мұндай жалған байланыс тұрақты болады. Ол өтіріктің нормаға айналуына алып келу қауіпін туындатады.

Дж. Дьюи пікірінше фальсеоинтеракцияны зерттеудегі сөйлеу актілері теориясына үндеу прагматизмді тағы бір теориялық және әдіснамалық тұрғыдан қолдайды және оған сәйкес шындықтың өлшемі тиімділік болып табылады. Яғни, егер өзара әрекеттесу пайдалы болса, ол дұрыс. Бірақ мұнда пайда ұғымы нақтылауды қажет етеді. Егер біз тактикалық мақсаттарға қол жеткізу туралы айтатын болсақ, онда жалған байланыстарды пайдалы деуге байланысты сұрақ туындайды. Мысалы, емтихан барысында көшіріп отырған студент баға алатын болса, оған көзін жұмған оқытушы «контингентті сақтайды». Егер стратегиялық мақсаттар туралы айтатын болсақ, онда бұл жағдайда фальсеоинтеракцияның жалған пайдалылығы көрінеді: екеуі де сыйақы алып қана қоймай, шығындарға да шыдайды. Студент білім алмайды, ал мұғалім беделге қауіп төндіреді.

Қорыта айтқанда, фальсеоинтеракция – бұл әлеуметтік өзара әрекеттесудің ерекше формасы, оның мазмұны өтірік, ал әлеуметтік-демонстрациялық бейнесі - «шындық сияқты». Әлеуметтану ғылымының категориясы ретінде фальсеоинтеракцияны биліктің, тәуелділіктің және т. б. әлеуметтік өзара әрекеттесулер мен қатынастардың басқа түрлерімен қатар жүргізу керек.

Фальсеоинтеракциялардың таралуының әлеуметтік-мәдени факторлары

Кез-келген жүйенің ішінде, ол білім саласы болсын, медицина саласы немесе мемлекеттік қызмет саласы болсын әрдайым әлеуметтік коммуникацияға ұшыраушы топтар арасындағы өзара әрекеттесулер барысында шындықтың болуымен қатар шындыққа жанаспайтын өтірік жағдайлардың болуы және оны әрекеттесудің жалғандығы мен имитациясын білетін, бірақ осы «ойын ережелерін» өз еркімен қабылдайтын өзара әрекеттер болады. Бұл әрекеттер әрине фальсеоинтеракция әрекеттері деп аталынады.

Фальсеоинтерациялардың пайда болуы білім беру жүйесінің әртүрлі деңгейлерінде – мұғалімдер мен оқушылар арасында, мектеп мұғалімдері мен мектеп әкімшілігі арасында, орта білім беру ұымдары мен білім министрлігі арасында болуы мүмкін. Мұндай өзара әрекеттесуді әкімшілік деңгейде эмпирикалық түрде бекіту өте қиын, алайда білім беру процесінің екі негізгі субъектісінің – оқушылар мен мұғалімдер арасындағы имитациялық өзара әрекеттесуін зерттеуге болды, басқаша айтқанда орта білім беру саласындағы оқушылардың фальсеоинтерациясын зерттеуге болады. Оны зерттеу үшін алдымен осы саладағы түрлі зерттеулерге контент талдау жүргізіп, зерттеу инструмент терінің қарқасын қалап, моделін жасап алу керек. Сол себепті фальсеоинтеракциялардың таралуының әлеуметтік-мәдени факторларына тоқталу маңызды.

Каширина Мария Валерьевнаның (2015) Ғалымдардың Еуразиялық Одағы журналында жарық көрген «Социокультурные факторы распространения фальсеоинтеракций в современном вузе» атты мақаласында жоғары білім беру жүйесіндегі мұндай өзара әрекеттесулердегі фальсеоинтеракцияға студенттердің емтихандарда көшіруін, интернеттен бақылау және курстық жұмыстарды жүктейтін немесе арнайы ұйымдарда тапсырыс беретін жағдайларды жатқызуға болады, ал мұғалімдер мұны байқайды, бірақ әртүрлі себептерге байланысты студенттерден осы жұмыстарды қабылдайды немесе оларды бағалауда қанағаттанарлық баға береді деп жазылады.

М.В. Каширинаның (Каширина, 2015) пікірінше фальсеоинтеракцияға әсер етуші факторлар тобына жоғары білім берудің құндылығы мен беделінің оқытушылардың кәсіби мәдениеті мен корпоративтік мәдениетінің өзгеруін және студенттік дәстүрлердің өзгерісі мен жоғары білім арудың тек сәнге айналуын жатқызады. Автордың пікірінше, зерттеу барысында алдау нәтижесінде баға алған студенттерге қатысты ашық сұраққа таңдаған студенттердің барлық топтарының өкілдері келесі пікірлерді білдірді: «егер пән болашақ мамандыққа қажет болмаса, онда бұл жаман емес»; «кейде диплом тек атақ үшін ғана керек» және т.б. Зерттеу авторының пікірінше, жоғары білімнің құндылығы мен беделінің өзгеруі кейбір жағдайларда жоғары білім туралы дипломды қарапайым формальдылық деп түсінуге әкелді, сәйкесінше жоғары білім мен диплом алу процедуралары бірдей формальдылықпен ұсынылған.

М.В. Каширинаның (Каширина, 2015) пікірінше құндылықтар жүйесіндегі өзгерістер және мақсатқа жету құралы ретінде адалдықтан өтірікке ауысуды студенттердің білім беру процесінде өтіріктерді бағалауы дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, студенттердің 27,5%-ы мұндай жағдайларды «қалыпты, табиғи жағдай» деп бағалайды. Респонденттердің бұл санаты, кем дегенде, декларативті түрде, бейтарап аксиологиялық модальділікті ұстанады және осы тақырып бойынша терең этикалық ойлардан бас тартады. Емтихан барысында көшіру немесе алдау «қалыпты жағдай» немес нормамен теңестіріледі деген аксиологиялық нұсқасын көрсетеді. Студенттердің өзіндік жұмысының интернеттен көшіріп алу немесе тапсырыс беру арқылы әзірлек студенттік жұмыстарды орындау бойынша ұйымдардың болуы және сәтті жұмыс істеуін дәлелдейді. Сауалнамаға қатысқан студенттердің 87,8%-ы өздерінің ЖОО-ның қызметкерлері осындай ұйымдардың қызметтерін пайдаланатынын біледі. Бұл ретте 30,9%-ы осындай ұйымдардың қызметтерін өздері пайдаланғанын мойындады. Студенттер жұмыстың «тапсырыс беруінің» негізгі себептерін жұмыстың жоғары күрделілігі мен жалқаулық, өзін-өзі жазғысы келмеуі деп атайды.

М.В. Каширинаның (Каширина, 2015) пайымдауынша әлеуметтік-мәдени факторлардан басқа, студенттердің өзіндік жұмысының фальсеологиясына ақпараттық-техникалық факторлар да әсер ететінін атап өткен жөн. Автордың зерттеуінің нәтижелері бойынша, студенттердің көпшілігі үшін өзіндік дайындық, жұмысты орындау үшін негізгі ақпарат көзі Интернет болып табылады. Олардың 70%-дан астамы – ақпараттың жалғыз көзі. Ақпараттық-техникалық факторлардың рөлі кітапхананың семинарларға дайындықтағы және ғылыми жұмыстарды жазудағы маңыздылығының төмендеуін растайды.

Жалпы алғанда М.В. Каширинаның (Каширина, 2015) еңбектерінде фальсеоинтеракцияның генезисінде әлеуметтік-мәдени факторлар маңызды рөл атқарады. Ең маңызды факторларға: жоғары білім беру беделінің төмендеуі, маңыздылық акцентін жоғары білімнен жоғары білім туралы дипломға ауысуы, сонымен қатар, студент жастардың құндылықтар жүйесіндегі өзгеріске ұшырауы мен дұрыс түсінілмеген студенттік дәстүрлер және қазіргі заманғы бұқаралық мәдениеттің мінез-құлық үлгілерін ұстану жатады.

Осы мәселенің жоғарғы оқу орындарында кең етек алуы туралы бірнеше зерттеулердің бар екендігі мақалаға ақпарат жинау барысында анықталды. Алайда, мақаланың негізгі нысаны орта білім беру саласындағы оқушылар арасындағы фальсеоинтеракция. Сол себепті келесі бөлімде фальсеоинтеракцияның орта білім беру саласындағы мәселелері қарастырылады.

Орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясы

Мектеп оқушының өмірінің маңызды бөлігі болуының себебінен мектептегі оқушы мен мұғалім арасында өтірік баланың толық әрі жақсы білім алуына кедергі болады. Орта білім беру саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясы әлеуметтанушылармен толық зерттелмеген. Тек, психология мен философия саласында фальсеоинтеракцияға жақын келетін өтірік айту мәселесіне байланысты біршама зерттеулер жүргізілгендігі анықталды.

Тақырып аясында зерттеулердің жоқтығы тақырыптың өзектілігін арта түседі, алайда ол сонымен бірге зерттеудің инструменттік үлгісін құруда көптеген қиындықтарға алып келеді.

Орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясы тақырыбы оқушы мен мұғалімнің арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесуі барысындағы өтірік айту мен оны қабылдау дәрежесіне ғана талдау жасауға бағытталмайды. Ол сонымен қатар, орта білім алу субъектілері арасындағы өзара қатынасқа қатыса алатын кез-келген тұлғалардың арасындағы жалған ақпаратпен алмасу немесе өтірік айту және оны біле тұра әшкерелемей қабылдаумен байланысты болып табылады.

Орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясына мұғалім мен оқушының әлеуметтік коммуникацияға түсу барысында өтірік айтуы және оны біле тұра жарияламауы жатады, сол секілді оқушы мен ата-ана арасындағы өтірік, мектеп әкімшілігі мен оқушы арасындағы және, ата-ана мен мұғалім, мұғалім мен мектеп әкімшілігі және ата-ана мен мектеп әкімшілігі арасындағы өзара әрекеттесу барысындағы айтылған өтірік пен оны біле тұра қабылданған өтірік жатады.

Орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясының себептері мен салдарын анықтауға байланысты зерттеулер өте аз. Алайда мектеп жасындағы оқушылардың өтірік айтуы және оның себептерімен баланысты зерттеулер мен ғылыми тұжырымдамалар бар. Көптеген зерттеушілер өтірік түрлерін бөлуде жеткілікті айқын критерийлерге сүйенеді, мысалы: хабардарлық деңгейіне байланысты - саналы және бейсаналық өтірік; қиял және нақты; моральдық бағалауға байланысты оң және теріс өтірік; көрініс саласына байланысты жеке және әлеуметтік өтіріктің себебіне байланысты - бейсаналық, өзімшілдік, жамандық, өзін-өзі сақтау және мақтаншақтық; мәлімдеменің фактілерге сәйкестігі негізінде жалғандық, алдау ниетінің болуы немесе болмауы түсініледі. Сондай-ақ, «қасиетті өтірік», «құтқару үшін өтірік» және сол сияқты ұғымдар да әдебиеттерде кездеседі.

Шетелдік зерттеулердегі өтірік мәселесінің жай-күйіне теориялық шолу жүргізу барысында өтірікті түсінудің екі ұштыбар екендігі анықталды. Мысалы, биологиялық бағытты жақтаушылар Е. А. Душина, шыншылдық пен алдау сияқты қасиеттер туа біткен болуы мүмкін деп тұжырым жасайды.

Силантьева Е.А. (Силантьева, 2007) көп өлшемділіктің негізінде өтірік түрлерінің типологиясын құруға әрекет жасалды: өтіріктің пайда болу көзі, мәлімдеменің немесе әрекеттің жалғандығын түсіну дәрежесі, өтіріктің бағыты мен табиғаты. Ол ұсынған жіктеу басқа типологияларды толықтырады, психиканың жұмыс істеуінің әртүрлі деңгейлерінде көрінетін күрделі психологиялық құбылыс ретінде өтірік идеясын кеңейтеді.

Отандық және шетелдік зерттеулердегі балалардың өтіріктерінің ерекшеліктерін ашып, ең алдымен осы құбылысты зерттеудің семантикалық контекстін бөліп көрсетеді. Әдетте, балалардың өтірік құбылысын зерттеу үш бағытта жүзеге асырылады:

- 1) шындық пен өтіріктің арасындағы таңдау жағдайлары туралы балалардың моральдық пікірлерінің ерекшеліктерін анықтау;
- 2) нақты мінез-құлық ерекшеліктерін қарастыру
- 3) балалардың эмоционалды тәжірибелерін бұзу немесе «шыншыл болу» нормасын сақтау.

Балалар мен жасөспірімдердің өтіріктерінің өзіндік ерекшеліктері, түрлері мен мотивтері бар. Бұл адамның генезисі процесінде пайда болатын жасқа байланысты дағдарыстардың өзіндік ерекшелігімен байланысты, кейбір себептер баланың жеке басына, басқалары оның айналасында, кейбіреулері жасына байланысты.

Қорыта айтқанда осы тұжырымдамаларды тексеруге арналған эмпирикалық зерттеулердің аздығы, отандық зерттеулер арасында орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясы тақырыбы аясында зерттеулердің жоқтығы тақырыптың толықтай ашылып, социологиялық контент талдаудан өткізу жұмыстарын қиындатты.

Қорытынды

Мақаланы қорытындылай келе, фальсеоинтракция – бұл екі актордың де өтіріктің айтылғанын (жалғандық, алдау) білуімен және сол өтірікті шындық үшін бір уақытта қабылдаумен (немесе қабылдауға еліктеумен) сипатталатын ерекше түрдегі өзара әрекеттесу болып табылады.

Мақалада алға қойған мақсатқа қол жеткізуге кедергі ретінде тақырып аясында зерттеулердің аздығы себеп болды. Сол себепті, орта білім саласындағы оқушылар арасында фальсеоинтеракция арқылы ақпараттың шынайылығы мен жалғандығы арасындағы байланысты түсіндіру толық деңгейде көрсетіле алмады. Алайда жалпы «фальсеоинтеракция» ұғымына анықтама беріліп, оған әсер етуші әлеуметтік-мәдени факторлардың біршамасы ашылып талданды. Сонымен қатар, әлеуметтанулық талдау барысында фальсеоинтеракция және өтірік айту мәселелері бойынша жалпылама теориялық көзқарастар сараланды, арнайы әлеуметтанулық зерттеулер мен ғылыми мақалалардың негізінде бұл құбылыстың қалай түсінілетіндігі анықталды және талданды.

Жалпы алғанда фальсеоинтеракцияны зерттеу деңгейі шетелдік және отандық зерттеулерде төмен. Әсіресе орта білім саласындағы оқушылардың фальсеоинтеракциясы тақырыбы аясында зерттеулердің аздығы тақырыптың өзектілігін арттырып, мектеп оқушылары арасында фальсеоинтеракцияның болуын, оның себеп-салдары мен шешу жолдарын анықтауға арналған арнайы социологиялық зерттеудің қажеттігін дәлелдеді.

Список использованной литературы:

1. Ивонин Ю. П. Трактат о шпаргалке / Ю.П. Ивонин // *Идеи и идеалы: научный журнал*. 2010. №1 (3) т. 1. С. 132–143.
2. Хоманс Дж. Социальное поведение как обмен // *Современная зарубежная социальная психология* / Дж. Хоманс [онлайн]. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/18352507/>
3. Каширина М.В. Современный российский вуз как сфера генезиса фальсеоинтеракций // *Социология образования*. – №10. – 2014. – С.76-86.;
4. Каширина М. В. Современный вуз: факторы генезиса фальсеоинтеракций // *Наука и образование: сборник научных трудов по материалам I Международной научно-практической конференции 25-26 июня 2014 г. Анталия – Тамбов: Kutlu&Avei Offset – Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2014. – С. 56-63.*
5. Каширина М.В. Социокультурные факторы распространения фальсеоинтеракций в современном вузе. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) №4 (13), 2015 – С. 77-79*

6. Каширина М.В. Фальсеоинтеракция как особая форма социального взаимодействия. *Социум и власть* №6 (44), 2013 – С. 11-16

7. Силантьева Е.А. Факторы проявления лжи в процессе учебного взаимодействия студента и преподавателя / Е.А. Силантьева // *Дисс. канд. психол. наук: 19.00.07. Сургут, С. 2007 - 124*

8. Feldman R. S., Jenkins L., Popoola O. Detection of deception in adults and children via facial expressions. *Child Development*, 1979, pp. 350–355.

9. Hogrefe G. J., Wimmer H., Perner J. Ignorance versus false belief: A developmental lag in attribution of epistemic states. *Child Development*, 1986, pp. 567–582.

10. Lee K. Lying as doing deceptive things with words: A speech act theoretical perspective. In J. W. Astington (Ed.), *Minds in the making: Essays in honour of David. R. Olson*. Oxford, England: Blackwell. 2000, pp. 177–196.

References:

1. Ivonin YU. P. Traktat o shpargalke / YU.P. Ivonin // *Idei i idealy: nauchnyĭ zhurnal*. 2010. No1 (3) t. 1. S. 132–143.

2. Homans Dzh. Social'noe povedenie kak obmen // *Sovremennaya zarubezhnaya social'naya psihologiya / Dzh. Homans [onlajn]*. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/18352507/>

3. Kashirina M.V. Sovremennyĭ rossiĭskiiĭ vuz kak sfera genezisa fal'seointerakciiĭ // *Sociologiya obrazovaniya*. – No10. – 2014. – S.76-86.;

4. Kashirina M. V. Sovremennyĭ vuz: faktory genezisa fal'seointerakciiĭ // *Nauka i obrazovanie: sbornik nauchnykh trudov po materialam I Mezhdunarodnoĭ nauchno-prakticheskoiĭ konferencii 25-26 iyunya 2014 g. Antaliya – Tambov: Kutlu&Avei Ofset – Izd-vo TROO «Biznes-Nauka-Obshchestvo»*, 2014. – S. 56-63.

5. Kashirina M.V. Sociokul'turnye faktory rasprostraneniya fal'seointerakciiĭ v sovremennom vuze. *Evrasiĭskiiĭ Soyuz Uchenykh (ESU) №4 (13)*, 2015 – S. 77-79

6. Kashirina M.V. Fal'seointerakciya kak osobaya forma social'nogo vzaimodeĭstviya. *Socium i vlast' №6 (44)*, 2013 – S. 11-16

7. Silant'eva E.A. Faktory proyavleniya lzhi v processe uchebnogo vzaimodejstviya studenta i преподаvatelya / E.A. Silant'eva // *Diss. kand. psihol. nauk: 19.00.07. Surgut, С. 2007 – 124*

8. Feldman R. S., Jenkins L., Popoola O. Detection of deception in adults and children via facial expressions. *Child Development*, 1979, pp. 350–355.

9. Hogrefe G. J., Wimmer H., Perner J. Ignorance versus false belief: A developmental lag in attribution of epistemic states. *Child Development*, 1986, pp. 567–582.

10. Lee K. Lying as doing deceptive things with words: A speech act theoretical perspective. In J. W. Astington (Ed.), *Minds in the making: Essays in honour of David. R. Olson*. Oxford, England: Blackwell. 2000, pp. 177–196.

А.Н. Айтуар¹, Ж.Б. Тоқтарова¹

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті*

ОҢТҮСТІК КОРЕЯДАҒЫ ЗАМАНАУИ ОТБАСЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНЕ «САМПО» ИДЕОЛОГИЯСЫНЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Оңтүстік Кореяның тарихына көз жүгіртіп қарасақ, ол конфуциялық өркениет негізін ұстанатын Шығыс Азиялық мемлекет екенін байқаймыз. Ол негіздер бойынша, ерлер қауымы негізгі жұмысты істеушілер болса, әйелдер қауымы тек қана үй шаруасымен айналысушы өкіл болып есептелген. Жаһандану процесі кезінде Корей қоғамында көптеген өзгерістер орын алып, сол өзгерістердің бірі қазіргі таңдағы «сампо ұрпағы» терминінің пайда болуына тікелей әсер етті. Сампо ұрпағы ұғымы «N-ro» концепциясының бір бөлігі болып саналады және қазіргі уақытта қоғамдағы жасөспірім мен орта жас өкілдері арасында қарқынды таралып кележатқан үрдіс болып табылады. Бұл мақала «сампо ұрпағы» терминін кең түрде түсіндіріп қана қоймай, оның салдарынан отбасылық құндылықтарды өзгерісіне негіз болғандығы туралы мәселені қарастырып талқылайды. Осы мақсатта арнайы сауалнама жүргізіліп, Корей қоғамының бір мүшесі болып табылатын жастар тобының көзқарастары сарапқа алынады. Сауалнаманың нәтижесі бойынша «сампо ұрпағы» отбасылық құндылықтардың қай түріне түпкілікті әсер еткендігіне көзімізді жетеді. Берілген нәтижелер корейтанушы студенттер мен оқытушылар, және Кореяның әлеуметтік жағдайына қызығушылық танытатын зерттеуші мамандар мен оқырмандар тобына арналған.

Түйін сөздер: «сампо ұрпағы», неке және отбасылық қарым-қатынас, отбасылық құндылықтар, конфуциизмдік.

A.N. Aituar¹, Z.B. Toktarova¹

¹ *Al-Farabi Kazakh National University*

INFLUENCE OF «SAMPO» IDEOLOGY ON THE MODERN FAMILY VALUE SYSTEM IN SOUTH KOREA

Abstract

Looking back at the history of South Korea, we see that it is an East Asian state, the basis of the Confucian civilization. While the men's community was the main workers, the women's community was exclusively engaged in the household. During the process of globalization, many changes occurred in Korean society, and one of these changes directly influenced the emergence of the modern term «sampo generation». The concept of the Sampo generation is part of the concept of «N-ro» and is currently the most intensively widespread trend in society among representatives of the adolescent and middle age. This article not only broadly explains the term «sampo generation», but also examines and discusses the question of what caused the change in family values. For this purpose, a special survey was conducted, where the views of the youth group, which is one of the members of the Korean society, were analyzed. According to the results of the survey, we were convinced on which type of family values the "sampo generation" had the final impact. These results are intended for students of Korean studies and teachers, as well as for a wide range of research specialists and readers interested in the social situation of Korea.

Key words: "Sampo generation", marriage and family relations, family values, Confucianism.

А.Н. Айтуар¹, Ж.Б. Токтарова¹

¹ *Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

ВЛИЯНИЕ ИДЕОЛОГИИ «САМПО» НА СОВРЕМЕННУЮ СИСТЕМУ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

Аннотация

Оглядываясь назад на историю Южной Кореи, мы видим, что она является восточноазиатским государством, лежащим в основе конфуцианской цивилизации. В то время как мужская община была основным работником, женская община занималась исключительно домохозяйством. Во время процесса глобализации в корейском обществе произошло много изменений, и одно из этих изменений напрямую повлияло на появление современного термина «поколение сампо». Концепция поколения Сампо является частью концепции «N-ро» и в настоящее время является наиболее интенсивно распространенной тенденцией в обществе среди представителей подросткового и среднего возраста. Эта статья не только широко объясняет термин «поколение сампо», но и рассматривает и обсуждает вопрос о том, что стало причиной изменения семейных ценностей. С этой целью был проведен специальный опрос, где проанализированы взгляды молодежной группы, являющейся одним из членов Корейского общества. По результатам опроса мы убедились, на какой тип семейных ценностей «поколение сампо» оказало окончательное влияние. Данные результаты предназначены для студентов-корееведов и преподавателей, а также для широкого круга специалистов-исследователей и читателей, интересующихся социальным положением Кореи.

Ключевые слова: «сампо поколение», брак и семейные отношения, семейные ценности, конфуцианство.

Кіріспе.

Өзгерістер біздің өміріміздің бір бөлігі болып табылады. Сол секілді қоғам орын алған өзгерістерге сай өмір сүріп кележатыр. Осыған байланысты орын алған өзгерістер тек жақсы жағынан ғана емес, сонымен қатар кері тұстарында атап өту керек. Осындай бір өзгеріс корей қоғамында орын алып жатыр. Ол әйелдер мен ерлер арасындағы отбасыға байланысты қарым-қатынастың өзгеруі. Отбасындағы қазіргі таңдағы актуалды өзгерістің бірі – «чайлдфри» болып табылады. Батыста пайда болып қалыптасқан «чайлдфри» ұғымы өткен ғасырдың 80-90 жж. пайда болды. Осы тақырыпта 1980 ж. Джин Виерсвестың чайлдфри жайлы кітабы жарыққа шығып, кітапта қанша түрге бөліп қарастыруға болатыны көрсетілген [1]. Кореядағы әйелдер қауымын осы кітап бойынша екінші топқа жатады және бала туу олардың негізгі міндеті емес деген ұғымды алға тартады. Бала туу мәселесі кейінге шегеру арқылы ол ақыры аяғында баланы дүниеге әкелмеуге алып келеді. Мәселе бедеу әйел азаматтарын қатыстылып айтылмаған, ол барлық репродуктивті жастағы азаматшаларға қатысты болып келеді. Ал Кореяның отбасылық құндылығының басты ұстанымы ол конфуцийшілдік жүйе бойынша еркек - отбасының басшысы, ал әйел - ошақ иесі, бала туып оны тәрбиелеуші ретінде көрсетіледі. Конфуцийшілдік ұстаным бойынша еркек әйелден жоғары тұрады, және олар тек үй шаруасымен айналысып күйеуіне бағыну керек деген мағынада көрсетіледі. Дәстүр бойынша ата-ананың қамқоршысы болу және ұрпақтар арасындағы берік байланыс орнату Кореядағы басты құндылықтар болды [2, 93 б.].

Заманауи Кореяда әйелдер еркектермен қатар жұмыс істеп, жоғарғы лауазымдардан орнығып, тіпті президенттік билікте орын алған кездеріде болды. Ал кейбіреулері еркектермен қарым-қатынас құрмау керек деген ойға келеді. Осыдан қазіргі таңда корей азаматшалары арасында «сампо ұрпағы» деген термин пайда болды [3]. «삼포» сөзі корей

тілінен аударатын болсақ «үш нәрседен бас тарту» деген мағынада сипатталады. Олар: некеге құрудан, бала туу мен ерлермен кездесуден түбегейлі бас тарту.

2018 жылғы Кореяның денсаулық сақтау және әлеуметтік мәселелер институтының жүргізілген зерттеуі бойынша, 20 мен 44 жас шамасы аралығындағы корей азаматтарының басым көпшілігі қарым-қатынаста болмағандығы мәлім болды. Олардың ішінде ерлердің 51% -ы және әйелдердің 64% -ы саналы түрде бойдақ болуды таңдады. Көбінесе, осы тақырыпты оқып-зеттеу кезінде авторлар елдегі төмен туу көрсеткіштің нәтижесі, яғни демография саласының проблемасы ретінде көбірек қарастырған. Алайда, ол өзгеріп жатқан отбасылық құндылықтардың өзгеруіне қалай әсер ететініне және жалғыздықты таңдаған адамдардың көп талқыға салынбағандығын атап өткен жөн.

Берілген мақаланың мақсаты сампо ұрпағы мен отбасы құндылықтары арасындағы туында

ған мәселерді терең түрде зерттеп қарастыру. Кореядағы «чайлдфридін» нұсқасы «сампоның» ерекшелігі және негізгі бағытталған нысаны көрсетілді. «Сампо» термині жалпы Кореядағы туу көрсеткішінің төмендеу мәселесімен жан-жақты қарастырылғанымен, олардың қоғамдағы белгілі бір өзгеріске деген әсері осы мақаладан көрініс табады. Неліктен Кореядағы жастар отбасы құрып, балалы болудан қарағанда жалғыздықты таңдағанның мәселесі анықталып, қолданылған деректердің арқасында әсер етуші негізгі факторлар жарияланып, осы терминді ұстанатын азаматшалардың үлесі жыл сайын артқандығы анықталды. Осы уақытқа дейінгі жүргізілген зерттеулердің көмегімен, оның қалыптасу тарихы мен орнығуы туралы мәліметтер жинақталды. Берілген зерттеудің нәтижелері «сампо ұрпақтарына» немесе отбасыларына қатысты болашақ жұмыстарда кеңінен қолдануға болады.

Әдеби шолу.

Отбасылар өз қызметін жалғастыра береді, бірақ әйелдер оларға бұрынғыдай қатыспады [4]. Зерттеулер бойынша, бірнеше онжылдықтар бұрын Кореядағы отбасылық өміде үлкен мен кіші арасындағы ажырамас байланыс орнағанын білеміз [5, 146 б.]. Некеге тұру және ата-ана болу көпшілікке міндет пен парыз ретінде қарастырылды, ал әлсіз отбасы мүшелеріне (жас та, кәріге де) қамқорлық жасау жауапкершілік толығымен дерлік отбасының өзіне жүктелді. Ер азаматтар көбіне ұзақ және толық жұмыс істейтін, ал әйелдер үйде, әсіресе балалар тәрбиесімен айналысып, ақысыз жұмыс жасайтын. Бүгінде жағдай басқаша болып көрінеді. Корейліктердің некеге, отбасылық және гендерлік рөлдерге қатынасы соңғы онжылдықтарда өзара жауапкершілік пен міндеттемелердің қатаң жүйесінен алшақтап, әлсіреді. Әсіресе, жас корейлер некеге және ата-аналыққа бұрынғы жылдарға қарағанда азырақ салмақ түсіруде, өйткені олардың көбісі екеуін де міндеттеме емес, таңдау деп санайды [3].

Мемлекеттің экономикасын дағдарысқа ұшыраған кейін әйелдер тарапынан еңбекке араласуы, ертеден қалыптасқан жанұя принциптерінің өзгеріске ұшырауына өз әсерін тигізді. Қазірде күншығыс елінде көбірек үйленбеуге, балалы болмауға және көбінесе ер адамдармен жақын қарым-қатынас жасамауға шешім қабылдайтын әйелдердің бар екені белгілі. Бұл құбылысты қоғам арасында ерекше атаумен белгіленіп - «сампо ұрпақтары» деген термин ретінде қалыптасты. Бұл атау 2011 жылы шыққан «Кунгхянг» газетінің санында алғаш рет жазылып өткен болатын. Терминнің туындау себебі экономикалық өсудің төмен қарқыны мен нақты экономикалық құрылымға байланысты делінеді, өйткені жалақы өте аз, бірақ инфляция мен стагфляция жиі кездеседі, сондықтан өмір сүру құны төменгі табысқа қарағанда жоғары болады. Осыдан әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдары, саясат және ғаламтор арқылы ол жастардың өмірі мен қоғамдық мәселелерді қарастыратын символикалық терминнің біріне айналды [5, 147 б.].

Оның пайда болуын автор корей әйелдерінің дәстүрлі корей отбасындағы жағдайы оның ерлермен салыстырып қарағанда төмен болатын гендерлік теңсіздік пен әйелдердің езгісін тудырған қатаң патриархаттың әлеуметтік негіздеріне жауап беруінің бір түрі болды деп

көрсетеді. Оңтүстік корейлық ерлердің шамамен 80 %-ы әйелдерге физикалық немесе психологиялық қысым жасайтындығын көрсеткен әлеуметтік сауалнамалардың нәтижелерін ескере отырып, «сампо ұрпақтары» өкілдері әйелдерді кемсітуге және оларға деген қатыгездікке наразылық деп көрсетуде [6, 43 б.]

«Сампо ұрпағының» пайда болуының маңызды себептерінің бірі - білім беру жүйесіндегі бәсекелестіктің жоғары деңгейі. «Сампо ұрпағын» дамытудың тағы бір факторы - бұл балаларды тәрбиелеуге кететін шығындары. Осыған дейін, балалар ауылшаруашылығын жүзеге асырудағы қосымша көмек күші ретінде қарастырылған. Отбасында неғұрлым көп балалар болса, соғұрлым ата-аналарға жерді өңдеу оңай болды. Енді ата-аналардың мақсаты санына емес, балалардың сапасы басты назар аудару болып табылады [6, 44 б.].

Өздерін «сампо ұрпағына» жатқызатын жастар осындай жағдайдың орын алуын демографиялық өзгерістер, экономикалық жағдай, қаржылай бірінші өзін қамтамасыз ету және «палли-палли» жүйесімен тығыз байланыстырады. Аты аталған факторлар корей азаматтарының айтуы бойынша ең негізгі мәселелер болып табылады. Әйел азаматтар осы ұстанымды негізге алуы, отбасылы топтар мен ересектер арасында дисбаланс орнауда. Олар керісінше олардың ұстанып отырған ұстанымдары дұрыс емес екенін алға тартуда. Өз заманында кемінде 5 бала туып өмір сүре білгенін айтады. Ал бала тәрбиелеуші топтар бала тумайтын отбасыларға кері көзқараспен қарайды. Бала туудан өз еріктерімен бас тартқанымен оларды бедеу отбасылар ретінде қарастырып, бұл некеде екі тарап бақыттың шың мәнін түсінбейді және олардың ойлары дұрыс емес деп жауап береді. Тіпті оларды тым өзімшіл адамдар деп атайды.

Осыдан Кореяда әліде жұмыста әйел азаматтарын кемсіту және ерлерге қарағанда төмен көзқарасы жойылмағандығын байқауымызға болады. Қарап отырсақ «сампо ұрпағы» нәтижесінде көптеген мәселелер қозғалды. Жыл сайын олардың көзқарасын жақтаушылардың саны өспес үшін шараларды қолдану керек. Бұл мәселенің шешімі әрине мемлекет пен сол елдің азаматтарының мойнында. Өздері «сампо ұрпағына» жатқызатын өкілдер осының барлығына мемлекет кінәлі дейді.

2019 ж. ғаламтор желісінде жүргізілген сауалнамалардың нәтижесі бойынша некеде тұрмаған жастардың көбісі отбасы құруға асықпағандығы және бала тууға байланысты теріс көзқараста екендігін 70% көруімізге болады. Міндетті түрде үйленуге байланысты әйелдерге қарағанда ерлердің тарапынан қызығушылықтары бар. Бұл сауалнама бойынша жалғызбасты адамдар неке құрмаған жағдайда еш қиындық көрмейтінін байқаймыз. Сонымен қатар неке құрғанның өзінде олар бала туудан бас тартатынын ашық айтып отыр. Бұл мәлімдеме көбінесе әйел адамдар тарапынан ұсынылып отыр [7].

Жоғарыда ұсынылған әдебиеттердің зерттей келе, бұл құбылыс демографиялық тұрғыза өз зардабын тигізгендігін анықталды. Жастардың осындай көзқарастарының туындауы ол экономикалық ғажайыптың бір көрінісі деп есептеуде авторлар.

Әдістер.

Бұл мақалада қолданылған әдістер «сампо ұрпағы» мен отбасы құндылықтары арасындағы мәселені анықтау үшін қолданылды. Атап айтсақ, бұл тақырыпқа байланысты жасалған зерттелулер саны аз болғандықтан жүргізілген сауалнама сандық әдістерді қолдану арқылы жүрізілді.

Мақаланың негізді әдістері ретінде теориялық және эмпирикалық әдіс түрлері қолданылды. Тақырыптың кіріспе барысында алдыңғы зерттеушілер жүргізген зерттеулерді қарастыру барысында анализдеу және синтездеу әдісі және индукция және абстрактілеу әдісі жүргізілді. Сонымен бірге эмпирикалық әдіс барысында сандық түрі қарастырылды.

Сандық әдіс Оңтүстік Корея мемлекетінің азаматтары арасында онлайн сауалнама түріде жүргізілді. Талқыланатын тақырып жастардың арасында өзекті болғандықтан незігінен 20-40 жас аралығындағы азаматтарды қарастырды. Сауалнама 2020 жылдың 30.11-5.12 арасында жабық сұрақ формасы түрінде жүрді. Сауалнама он бір сұрақтан тұрып, корей тілінде жасалынды. Сұрақтарды құрастыру барысында алдындағы жүргізілген зерттеулер

үлгіге алынды. Сұрақтар егжей-тегжей құрастылып, жеңіл түрден қиын түрге ұласып, логикалық тәртіп бойынша орналастырылып жасалынды. Сұрақтардың мазмұны бойынша бір-бірімен мағынасы жағынан тығыз байланысқандықтан рет-ретімен жүрді. Сауалнамаға жауап берушілер тарапына байланысты «Snow-ball» тәсілі арқылы жүзеге асырылды. Бұл әдіс белгіленген уақыт аралығынды жылдам жауап алып, жауап берушілер міндетті түрде оны толтыратындығымен тиімді болды. Сауалнама негізінен анонимді түрде жүргізілді, онда көбінесе жас ерекшелігі мен қоғамдық статусы ескерілді. Жас шамасы арқылы қатысушылар тағы екі топты құрап, 20-30 бен 30-40 жас аралығындағы қатысушылар арасында тақырыпқа қатысты ойлары бірдей немесе бөлек екендігі анықталды.

Құралдар.

Әлемде орын алған пандемиялық жағдайларды ескере отырып сауалнама онлайн түрде жүргізілді. Сұрақтарды құрастырудың негізгі платформасы ретінде кең тараған Google Forms қосымшасы пайдаланылды. Ол барлығына бегілі және жауапты бірден алып, дайын статистиканы ұсынады. Сонымен қатар сұрақтардың тез таралуы мақсатында Gmail, What's App пен Какао Talk секілді месенджерлер қолданылды. Қатысушылар почта немесе жоғарыда аталған месенджер арқылы тікелей сауалнамаға қатысу мүмкіндігіне ие болды.

Нәтижелер.

Сауалнаманың жалпы қатысушылары Оңтүстік Кореядағы 22 азаматтарынан құрастырылып құралды. Жауап берушілердің 85,7 % -ы жұмыскерлер санатынан, ал 14,3 % -ы студенттер болып табылды. Оларды жас шамасына қарай екі топқа бөліп қарастыруға болады. Бірінші топқа 20-30 жасқа дейінгі жауаптар бойынша 11 адам, ал 30-40 жас аралығындағы қатысушылардан 11 адам болды. Оларға негізінен келесідей (1-кесте) сұрақтар қойылды:

1-кесте

«Сампо ұрпағы» және оның отбасылық құндылықтарға әсері (автор құрастырды).

Жауаптар	Иә	Жоқ	Білмеймін	Жауап беру қиын
«Сампо ұрпағы» үлкен мәселе ме?	68,2 %	27,2 %	-	9,1 %
Әйелдер міндетті бала тууы керек	-	77,3%	-	22,7 %
Отбасы құрған/құрмаған жағдайда балалы болмаймын	13,6 %	36,4%	27,3 %	22,7 %
Некеде тұрмаған адам өзімшіл адам ба?	-	95,5%	-	4,5 %
Мансап құру үшін баладан бас тартамын	27,3 %	40,9%	4,5 %	27,3 %
Достарыңыздың арасында сампо ұрпағы бар ма?	63,6 %	13,6%	22,7 %	-
Өзіңізді «сампо» қатарына жатқызасыз ба?	22,7 %	59,1%	4,5 %	13,6 %

Сұрақтардың барлығы жабық түрде құрастырылғандықтан оларға келесі формадағыдай жауаптары ұсынылды: иә, жоқ, білмеймін, жауап беру қиын. Осы екі топ арасындағы сампо ұрпағы не? деген сұраққа жауаптарды салыстырып қарастыратын болсақ, бірінші топтағы жауап берушілердің бұл сұрақ туралы толық мәлімет білмейтіні анықталды, ал екінші топтағылар бұл сұраққа барлығы дерлік дұрыс жауап берді. Яғни бұл жастардың арасында «сампо» термині дұрыс түсінбейтіндері бар екендігін көрсетеді. Ал өзіңізді сампо ұрпағына жатқызасыз ба? деген сұраққа екінші топтағы қатысушылар «иә» деп жауап берушілер бірінші топпен салыстырғанда көп. Отбасы құрған/құрмаған жағдайда балалы болмаймын сұрағына бірінші топтағы жауап берушілер жауап беру қиын екендігін ашып айтты. Ол дегеніміз бұл құбылыс отыз жастағы адамдар арасында кеңірек таралып талқыланса, жиырма жастағы жауап берушілердің отбасы құру туралы жоспарламағандықтан, оған деген көзқарас толық қалыптаспағандығын көруімізге болады.

Сампо ұрпағы отбасы құндылықтарында ненің өзгерісіне алып келді?

Сауалнамадағы атап өтетін ең негізгі сұрақтардың бірі «сампо ұрпағы» отбасы құндылығының қалай өзгерті деген сұраққа 68,2% дәстүрлі көзқарастардың, 22,7% әйелдердің рөлін, 4,5% балаларға деген махаббатты, 4,5% жұп арасындағы қатынас өзгерді деп көрсетті (1-суретте) [10]. Жоғарыда кестеде көрсетілгендей «сампо ұрпағын» жартысынан көбісі үлкен мәселе екенін атап өтті. Әйел азаматтары бала туу міндетті емес екенін байқауымызға болады. Келесі сұраққа жауап берушілердің арасында бірнеше топқа бөлінгенін көруімізге болады. Және неке құрмаған адамдарға жастар өзімшіл деп санамайтындығын айта аламыз. Мансап құру немесе жалғастыру үшін баладан бас тартатын адамдарға қарағанда бас тартпайтын адамдар көп екенін байқауымызға болады. Осыдан біз жауап берген қатысушылардың арасынан «сампо ұрпағына» жататындардың саны көп болмағанымен, олардың достарының арасында немесе қоғамда олардың саны жоқ емес бар екенін байқауымызға болды.

Талқылау.

Бұл зерттеу нәтижесі «сампо ұрпағын» теренірек түснуге бағытталған. Алынған жауаптарды сараптай келе «сампо ұрпағы» деген термин корей жастарына арасында соңғы кездегі кеңінен қолданылатын ұғым екенін аңғардық және үлкен мәселе екені анықталды. Көбінесе әйелдер қауымы ерлерге қарағанда өздерін осы топқа көбірек жатқызады. Мақаланың негізгі сұрағы идеологияның отбасылық құндылықтарға өз өзгерісін тигізді ме деген сұраққа жауап берушілер оң көзқарасын білдірді және ең негізгі көрінісі конфуциялық ойдың өзгерісіне алып келді деп көрсетті. Жастар бұрындағыдай бірінші некеге тұруды емес, білім алу мен өз-өзін дамытуға бағыттайтын алдыңғы орынғы қояды. Олардың үш құндылықтардан бас тартуы бұрыннан бері қалыптасып кележатқан заңдылықтардың өзгерісіне алып келді [8].

Сауалнама нәтижесіне сәйкес жиырма екі адамның тек бесеуі өздерін «сампо ұрпағы» деп атаған болатын. Әрине бұл «сампо ұрпағын» анықтаудағы жақсы көрсеткіш деп айта алмаймыз. Алайда олардың достарының арасында «сампо ұрпағы» бар деп жауап бергендер көп болған. Бұл осыған дейін зерттеулер нәтижесімен ұқсас келетінін байқауымызға болады [9]. Ал некеге байланысты қойылған жауаптар Корей денсаулық сақтау ассоциациясы нәтижесімен салыстыратын болсақ некеге байланысты қатыстырылып қойылған сұрақтардың нәтижелері сәйкес келмейтінін байқауымызға болады. Ондағы жалпы көрсеткіштер бойынша алынған нәтижелер көбіне бала туу, некеге тұруға қатысты теріс ойда екенін байқалды [7].

Сауалнама «сампо ұрпағы» туралы нақты зерттеу сипаттамасын көрсетеді. Өйткені «сампо ұрпағына» байланысты Кореяда жүргізілген зерттеулер саны көп емес және оны көбінесе елдегі демографиялық дағдарыспен байланыстырылып жасайды. Әрине олардың

бөліп қарастырмағаны қалыпты жағдай болып табылады. Өйткені Кореяда қазіргі таңда демографиялық дағдарыс мәселесі өршіп тұр. Ал бұл зерттеудің нәтижелері демографиялық мәселелерді қарастырмай отбасылық құндылықтар мен жастардың оған қатысты ойларын жинақтап оны жеткізе білуге кездеседі. Дәстүрлі көзқарас деген үлкен ұғым болып табылады. Соның ішінде біреулері үшін конфуцийшілдік ұстанымдар, немесе отбасында қалыптақан дәстүрлер немесе үйленуге байланысты салт-жоралғылар болуы мүмкін. Сондықтанда жауап берушілердің әйелдің ролін емес, осы нұсқаны тандаудағы себептердің бір болып табылады.

Қорытынды.

Адамзаттың өмір сүру барысы отбасымен тығыз байланысты болып келеді. Әркімнің өзіне атқаруға тиісті ролі болып, әрқайсысы осы рөлді толықтай атқарып отырды. Осы тұста әйелдердің ұрпақ жалғастыруы оның биологиялық тұрғыдағы ерекшелігі болып есептелді. Уақыт өте келе баланы дүниеге әкелу мәселесі кейінге шегеріліп отырғанын байқауымызға болады. Мақала Кореялық азаматшалалардың баладан бас тартуына не кедергі болғанымен қатар, олардың қабылдаған шешімдері қандай қиынлықтарға алып келгендігі анықталды.

Елде орын алған экономикалық ғажайыптың зардабын қазіргі ұрпақ өкілдеріне өз зардабын алып келуде. Кореяның жаһандану процесіне енуі оның алдыға жылжуына көптеген көмегін тигізумен қатар кері әсерлеріде байқалуды. Сондай бір көрініс әйел азаматтарының жаппай білім алуы мен отбасыға деген көзқарасының бұрығыдан салыстырғанда өзгешеленуі.

Конфуцишілдік негізді ұстанатын мемлекет үшін еркектер мен әйелдердің ролі екітүрлі және әйел азаматтарына қатысты дискриминацияның орын алуын байқаған корей азаматшалары наразылықтарын ашық білдіре бастады. Осылайша сайлауда, білім алуда, жұмысқа орналасу және т.б. салалада оларға басымдылықтар көрсетілді. Түрлі наразылықтар тіпті идеологияға осы мақалада қозғалып отырған тақырыптан көріп отырмыз. «Сампо ұрпағы» бұл өздерін үш құндықтан бас тартатын адамдардың тобына қатыстырылып қолданылатын термин. Бұл мәселенің тәңірегін зерттей келе оның тек Оңтүстік Кореяда ғана таралған ұғым екені анықталды, және бұл термин түрлі салалармен тығыз байланыста екендігіне көзіміз жетті. Аталмыш терминнің пайда болуына көп уақыт болмағанымен, бірақ оның қоғам арасында кең таралуы қазіргі таңдағы өзекті мәселе болып табылады.

Сонымен «сампо ұрпағы» бұл отбасындағы құндылықтардың өзгеруіне алып келген бірден бір фактор. Жүргізілген сауалнама арқылы тек оның маңыздылығын ғана емес оның болашаққа тигізетін әсері туралы қарастырылды. Сауалнаманың нәтижелері көрсеткендей «сампо» дәстүрлі ертеден бері сақталып кележатқан көзқарастың түбегейлі өзгерісіне алып келді. Жалпылама айтатын болсақ олар бірдеуден тәселді болғысы келмейді және өмірінің өзіне арнағаны өзімшілдікке деп есептелмейді. Әрине бала туу немесе кездесу міндетті деп айта алмаймыз, алайда барлығы осы жолды тандауы дұрыс шешім деп пайымдауға алып келмейді. Сауалнаманы некеге тұрған және тұрмаған деп бөліп қарастырғанда тақырыптың ашылуы тереңдей түсер еді. Мақала толық түрде өзгерген құндылықтардың әрқайсысын жеке қарастырмағандықтан тек жалпылама сипаттап өтеді. Жүргізілген зерттеу «сампо» тақырыбын отбасылық құндылықтармен байланыстырып, осыдан туындаған мәселені анықтайды.

References:

1. Agrillo, C., & Nelini, C. (2008). *Childfree by choice: a review. Journal of Cultural Geography*, 25(3), 347–363.
2. Yang, H. (2008). *A journey of family law reform in Korea: tradition, equality, and social change. Journal of Korean Law*. 8, 77-94.
3. Seo, S.H. (2017). *Low fertility trend in the Republic of Korea and the problems of its family and demographic policy implementation. Population and Economics*, 3(2): 29–35

4. Janet, A. (1991). *Housewives, breadwinners, mothers, and family heads: the changing family roles of women. Advances in Consumer Research*. 8, 576-579.
5. Kim, K. (2017). *The changing role of employment status in marriage formation among young Korean adults. Demographic research*, 36(5), 145–172.
6. Эм, П.П. (2019). *Республика Корея. Второй демографический переход: особенности и результаты. Азия и Африка сегодня*, 1, 38-45.
7. Park, S.M. (2019, April 12). *60% of unmarried men and women in their twenties "I will not give birth to children, whether married or not". The Donga Ilbo. Retrieved from <http://www.donga.com/news/article/all/20191204/98663652/1>*
8. Kang, S.M. (2019, April 23). *The 'sampo generation' that defines youth discourse rather prevents the possibility of youth. The Hankyoreh. Retrieved from http://m.hani.co.kr/arti/society/society_general/891210.html#cb*
9. Park, H.J. (2012, February 1). *4 out of 10 people in their 20s and 30s "I'm Sampo Generation". The Asia Business Daily. Retrieved from <https://cm.asiae.co.kr/article/2012020107411318635>*
10. Google forms. https://docs.google.com/forms/d/1rjoFvk1KZIDPWia8_Hgmn1ZG0REUYKmuVzdmfDITZwE/edit

XFTAP 04.51.67

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.31>

А.С. Еламанова¹, К.А. Авсыдыкова¹

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

ЖАС ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАРДЫ СОЦИОРЕАДАПТАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Жалғызбасты жас аналарды социореадаптациялау - өзекті мәселе. Себебі заманауи қоғамда олардың санының көбейе түсуі қоғамды алаңдатып отыр. Оның негізгі факторларын анықтау барысында «ерте жүктілік», «жасөспірім жаста ана болу» түсінігін айқындау арқылы әлеуметтік жетімдіктің алдын алу шаралары қозғалады. Жасөспірім жастағы жүктілік пен ана болу әлеуметтік-мәдени проблемалар аясында қарастырылып, осыдан туатын зардаптар жүйеленіп сараланады.

Мақалада ананың баладан бас тартуының алдын алып, балалар үйлеріндегі әлеуметтік жетімдікке жол бермеу мақсатында шетелдерде қалыптасқан оң тәжірибелерге шолу жасалынады. Қазақстандағы «Ана үйі» жобасы – осы бағыттағы тиімді жобалардың бірегейі болып табылады. Жоба қиын жағдайға тап болған жас аналарды әлеуметтік және психологиялық сүйемелдеуді жүзеге асырады, олардың өздеріне жақын адамдарымен, туыстарымен байланысын қалпына келтіру, психоэмоционалды жағдайын тұрақтандыру, бала алдындағы жауапкершілігін, аналық махаббатын ояту, қалыптастыру, қоршаған ортаға қайта бейімдеу және тағы басқа әлеуметтік бағыттардағы мәселелерді шешуде ауқымды жұмыстар атқаруда.

Түйін сөздер: отбасы құндылықтары, жас ана, ерте жүктілік, әлеуметтік жетімдік, жалғызбасты ана, әлеуметтік бейімдеу, «Ана үйі»

A.S. Yelamanova ¹, K.A. Avsydykova¹

¹al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan

PROBLEMS OF SOCIOREADAPTATION OF YOUNG SINGLE MOTHERS AS A SOCIAL ASPECT

Abstract

Socioreadaptation of young single mothers - the actual problem is. This is due to the fact that in modern society, an increasing number of them are worrying society. In the process of identifying its main factors, measures for the prevention of social orphanhood are affected by defining the concept of «early pregnancy», «motherhood in adolescence». In adolescence, pregnancy and motherhood are considered within the framework of socio-cultural problems, and the consequences of this are differentiated systematically.

The article provides an overview of the positive experience that has developed abroad, in order to prevent the abandonment of the mother of the child and prevent social orphanhood in orphanages. The project «Mother house» in Kazakhstan is one of the most effective projects in this direction. The project provides social and psychological support to young mothers who find themselves in a difficult life situation, conducts large-scale work to solve social problems: restoring contacts with relatives, stabilizing the psycho-emotional state, awakening responsibility to the child, maternal love, formation, adaptation to the environment, etc.

Keywords: family values, young mother, early pregnancy, social orphanhood, single mother, social adaptation «Mother house»

Еламанова А.С.¹, Авсыдыкова К.А.¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Казахстан

ПРОБЛЕМЫ СОЦИОРЕАДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ ОДИНОКИХ МАТЕРЕЙ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

Социореадаптация молодых одиноких матерей - актуальная проблема. Это связано с тем, что в современном обществе все большее их число беспокоит общество. В процессе выявления ее основных факторов затрагиваются меры профилактики социального сиротства путем определения понятия «ранняя беременность», «материнство в подростковом возрасте». В подростковом возрасте беременность и материнство рассматриваются в рамках социокультурных проблем, а последствия от этого дифференцируются системно.

В статье дается обзор позитивного опыта, сложившегося за рубежом, с целью предотвращения отказа матери от ребенка и недопущения социального сиротства в детских домах. Проект «Дом мамы» в Казахстане – один из эффективных проектов в этом направлении. Проект осуществляет социальное и психологическое сопровождение молодых матерей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, проводит масштабную работу по решению проблем социальной направленности: восстановление контактов с близкими, родственниками, стабилизация психоэмоционального состояния, пробуждение ответственности перед ребенком, материнской любви, формирование, адаптация к окружающей среде и др.

Ключевые слова: семейные ценности, молодая мать, ранняя беременность, социальное сиротство, одинокая мать, социальная адаптация «Дом мамы»

Кіріспе. Жас жалғызбасты аналарды социореадаптациялау және қорғау мәселесі өте өзекті екені баршаға аян. Жасөспірім қыздардың ерте ана атануы салдарынан елімізде тірі жетімдердің саны көбейе түсуде. Өз отбасынан, туған-туыстарынан, баланың әкесінен қолдау көрмеген, барып тұратын жері жоқ, материалдық тұрғыдан өзін және баласын қамтамасыз ете алмайтын, аналық махаббаты жетілмеген жас ананың әлеуметтік қолдау көрмеуі оның көп жағдайда баласынан бас тартып, жетімдер үйіне өткізуіне әкеп соғады.

Көп жылдарға дейін жас жалғызбасты аналардың мәселесі біздің елімізде әлеуметтік қорғалмағандардың санатында қарастырылмады. Ол мемлекет және қоғамдық ұйымдар тарапынан назар аударуды, социореадаптацияны қажет ететін нысан ретінде арнайы сөз болған жоқ. Бұның себептерінің бірі, отбасы құндылықтары, ата-ана тәрбиесі, ұрпақ жалғастығының маңызы зор болған дәстүрлі қазақ қоғамында некесіз бала тапқандар, оның ішінде кәмелетке толмаған аналар туралы айтудың өзі ұят болды. Сондықтан бұл мәселені қоғамда ашық жариялау соңғы жылдарда ғана мүмкін бола бастады. «Ерте жүктілік», «жасөспірім жаста ана болу» мәселесін зерттеп зерделеу мына бағыттарға басты назар аударудың өзектілігін айқындап отыр:

Балалар мен жастар, олардың ата-аналары арасында салауатты өмір салтын насихаттау, денсаулықты сақтаудың формалары, жоспарланбаған жүктіліктің алдын алу мен тәсілдері туралы ақпараттарды нәтижелі түрде, дер уақытында жеткізіп отыру;

Қоғамдағы отбасы құндылықтары мен отбасының беделін арттыру, неке, ата-аналар дәстүрін насихаттау, нарықтық қатынастар жағдайында отбасы құруға дайындау;

Отбасыға көрсетілетін әлеуметтік көмек тетіктерін жетілдіру;

Көп балалы болуға талпынатын отбасыларды қолдау;

Жас аналарды әлеуметтік кепілдіктермен қамтамасыз ету, еңбек нарқында олардың құқық шектеуге жол бермеу;

Жастар үшін сапалы денсаулық қорғау жүйесін қол жетімді ету.

Бұл көрсетілген шараларды жүйелі түрде жүзеге асыру жас қазақстандықтардың өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауына, түрлі аурулардың алдын-алуға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясының «Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері – әлеуметтік кепілдіктер мен жеке жауапкершілік» деп аталатын бағытында: «Біздің елімізде толық емес отбасылар көп. Бейбіт өмірдің өзінде бізде мыңдаған жетімдер бар – балалар үйлері толы. Бұл, өкінішке қарай, жалпыәлемдік үрдіс және жаһанданудың сынағы. Бірақ біз бұл үрдіспен күресуіміз керек. Мен ажырасуға қарсымын, жастарды отбасы құндылығы, ажырасудың қасірет екендігі рухында тәрбиелеу керек, өйткені оның салдарынан, ең алдымен, балалар зардап шегеді. Бала тәрбиесі – тек ананың емес, ата-ананың екеуінің де міндеті» деп ана мен баланы қорғау, әйелдерге қамқорлық мәселесіне ерекше мән берді [1].

Қазіргі күн тәртібіндегі тағы бір мәселе – осындай кәмелетке толмаған жас аналар санының көбеюі. Жасөспірім кезде жүкті болғандардың 80% жасанды түсік жасатады. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының ресми сайтында жарияланған мәліметке сүйенсек, жыл сайын 15-19 жас аралығындағы 21 миллионға жуық қыз бала жүкті болып, оның 12 миллионы бала табады екен. Дамушы елдерде жыл сайын 15 жасқа дейінгі 777 мыңнан астам жасөспірім қыз босанады. Зерттеушілердің пікірінше, соңғы 20 жылда жасөспірімдер арасында туу фактісі 11,6% азайған. Бірақ бұл көрсеткіштерді аймақтар бойынша саралағанда ала-құлалық байқалады. Мысалы, Шығыс Азия елдерінде жасөспірім қыз баланың туу көрсеткіші 7,1 болса, бұл Орталық Африка елдерінде 129,5 көрсеткішті құрайды [2]. Латын Америкасы елдерінде ерте ана болу мәселесі мәдени дәстүрлер мен этникалық ерекшеліктерден көрі заманауи әлеуметтік-мәдени өмірге байланысты.

Нәтижелерді талдау. Еуропа мен Солтүстік Америкада ерте ана болу күрделі әлеуметтік проблемаға жатады. Бұл елдерде денсаулық сақтау, білім, әлеуметтік қорғау жүйелері өте жақсы дамыған, олар отбасының мүшелері, педагогтар, әлеуметтік қызметкерлер,

психологтар, дәрігерлердің және тағы басқалардың өзара іс-әрекеттесуі арқылы жас аналарды қоғамға қайта бейімдеуге ықпал етуде.

Бұдан байқағанымыз, кәмелетке толмағандар арасында ерте ана атану мәселесі табыс көлемі төмен елдерде өте өзекті. Осы елдердегі білім алу, мамандық игеру, жұмысқа орналасудың қиындығы, тұрмыс жағдайының төмендігі де ерте жүктілік мәселесін тереңдетіп жіберуде.

Ерте жүкті болғысы келмеген жас қыздардың көбісі сақтану құралдары туралы мүлде білмейді, білген жағдайда да көп ретте олар қол жетімді емес. Тағы бір жоспарланбаған жүктіліктің себебі – жастайынан өзгелердің тарапынан сексуалды зорлыққа ұшырау, ерте жүкті болғандардың үштен бірі осындай зорлық-зомбылықтың құрбандары екендігі өте өкінішті. Бұл туралы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты халыққа Жолдауында атап көрсетті: «Біз кәмелет жасқа толмаған балаларға қатысты жыныстық сипаттағы әрекеттері үшін қылмыстық жазаны едәуір қатаңдаттық. Алайда бұл проблема әлі де ұшығып тұр. Мұндай әрбір істі прокуратура органдары ерекше бақылауға алуы тиіс. Әлеуметтік және құқық қорғау органдарының әрекетсіздігі немесе салғырттығына байланысты қатаң жаза орнатылатын болады. Жалпы бізге әлеуметтік саясаттың жаңа парадигмасы керек» [3].

Жасөспірім қыздардың ана болуы («өзі баланың балалы болуы») - үлкен проблема, оған әртүрлі сипаттағы: экономикалық, әлеуметтік, психологиялық, мәдени, адамгершілік сипаттағы факторлар ықпал етеді. Бұл жерде қоғамда жылдар бойы қалыптасқан дәстүрлі құндылықтардың рухани құлдырауы да әсер ететініне, сонымен бірге биологиялық тұрғыдан жетілуі аяқталмаған қыз баланың денсаулығы ерте жүктілік салдарынан төмендейтініне де назар аударуымыз керек.

Әкесіз бала тапқан жас аналарды әлеуметтік-қоғамдық тұрғыдан қабылдамау, оларды замандастары, ата-аналары, туыстары тарапынан тәлкек ету жағдаяттары жиі кездеседі. Өз жасынан тым ерте жүкті болған қыздарға мектепті немесе басқа да оқу орындарын тастауларына тура келеді. Көптеген елдерде олардың білімін жалғастыруына, мамандық игеруіне, содан кейін жұмысқа орналасуына ықпал ету жұмыстары жүргізіліп келеді [4].

Әлем бойынша 15-19 жас аралығындағы қыздар өлімінің басым көпшілігі ерте жүктілік кесірінен немесе бала үстінен болып жатады. Дүние жүзі бойынша жас қыздар арасында 5,5 миллионға жуық жасанды түсік жасалады, оның 3,9 миллионы ауыр зардаптармен өтеді.

Енді біздің еліміздегі жағдайға оралайық. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдері арасында Қазақстанда 15-19 жас аралығындағы қыздар алты есе жиі босанады. Дәрігер мамандар соңғы үш жылда ерте жүктілік саны көбейіп жатқанын айтып дабыл қағуда. 2019 жылы 15-17 жас аралығындағы 1651 қыздың жүктілігі тіркелген. 2019 жылы Қазақстанда 59 қыз бала жүктілік кесірінен өзіне өзі қол жұмсап, өмірмен қош айтысса, 270 жасөспірім өзіне өзі қол жұмсауға тырысқан. Жыл сайын елімізде ерте жүктіліктің, баланы далаға тастаудың, сексуалды зорлық-зомбылықтың мыңдаған фактілер тіркеледі [5]. Сондықтан жас ананы қолдау, әлеуметтік мәдени ортаға бейімдеу, оны өмірге әкелген баласын тәрбиелеуге үйрету, жауапкершілік сезімін арттыру, білімін жалғастыруға көмектесу, қоғамнан өз орнын табуына ықпал ету, материалдық қолдау факторлары аса маңызды.

Ерте ана болу проблемасы әртүрлі ғылымдар тарапынан қарастырылып келді. Бірақ «ерте ана болу» терминінің өзі нақтылауды қажет етеді. Ресей ғалымдары 18-ге толмаған қыздардың жүкті болып, бала тууын осылай атайды. Ғалым Г.Г.Филиппова «ерте жүктілік», «жасөспірім кездегі ана болу» деп атаса [6], Т.В.Бердникова «жас ана болу» [7], А.В.Стукалова «бала кезде ана болу» [8] деп атап жүр.

Батыстың ғылыми мерзімдік баспасөз беттерінде ХХ ғасырдың 60 жылдарынан бастап осы мәселе белсенді түрде талқылана бастады. Бұл құбылысты зерттеген американдық зерттеуші Анджела Роджерс жасөспірім аналардың өздерінің тәжірибелерін сипаттау үшін қолданатын сөздері мен сөз тіркестеріне ерекше назар аударды [9]. Осы ретте Кеннет Берктің

риторикалық теориясын да атап өткеніміз жөн. Бұл кәмелетке толмаған аналардың тәжірибесін феноменологиялық зерттеудің теориялық негіздемесі болды. Кейін бұл теория «Берктің феминистік сыни теориясы» деген атауға ие болды.

XX ғасырдың 90-жылдарында американдықтар арасында туу және жүктілік жасөспірімдер айтарлықтай төмендеді, бұл үрдіс 2005 жылға дейін созылды, одан кейін бала туу деңгейі қайтадан өсе бастады. Бала туу коэффициентінің төмендеуі кәмелетке толмағандар арасындағы арнайы мектеп бағдарламаларын әзірлеу, оларды талдау нәтижесінде оларды қайта оқытып, экономикалық жағынан тәуелсіз болуға бағытталып жүргізілген жұмыстар негізінде мүмкін болды. Ресей ғалымдары арасында А.Г.Харчев, М.С.Мацковский, С.И.Голод, А.И.Антонов және т. б. ерте ана болу феноменін мәдениеттану тұрғысынан саралады.

Қалай болғанда да бұл зерттеулердің барлығының мақсаты бір - ерте жүктіліктің алдын алу және жас аналарды қолдау жүйесінің теориялық негізін жүйелеу үшін «ерте ана болу» түсінігін айқындау. Шетелдік ғалымдардың зерттеулері «ерте жүктіліктің» алдын-алу және жас аналарды қолдаудың маңыздылығын көрсетті. Біздің елімізде ерте ана болу түсінігі әлеуметтік-мәдени, философиялық тұрғыдан нақты зерттеу нысаны болмаған, бұл мәселені көбірек дәрігер-мамандар көтеріп жүр. Ғалымдар тарапынан көбінесе кәмелетке толмағандардың жалпы мәдениетін арттыру, жыныстық тәрбие, салауатты өмір салтын насихаттау, отбасы құндылықтарын дәріптеу мәселелері ғана айтылып келеді.

Ерте ана болуға мәдени құбылыс ретінде қарау тарихы өмірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайымен тікелей байланысты. Ерте заманда өмір сүру ұзақтығы қысқа болды, сондықтан тұқым қалдырудың, оны көбейтудің биологиялық қажеттілігін ерте қанағаттандыра бастады. Қазіргі дамыған елдерде неке жасын мемлекет реттейді, ерте ана болу, негізінен, некеге дейінгі жыныстық қатынастардың салдары болып табылады. Кеннет Берктің риторикалық сыни теориясын талдау кәмелетке толмаған жас аналарға тән сипатты белгілерді айқындайды. Ол жас аналардың сөздік қорын зерттей келе, олардың көбісінің білімі төмен, толық емес немесе қолайсыз отбасынан шыққанын атап көрсетті. Ерте ана болу отбасы құндылығы мен бала туу құндылығы арасындағы қарама-қайшылықтың тереңдеуінен туындайды.

Социумда кәмелетке толмаған аналар туралы жағымсыз стереотип қалыптасқандықтан жас аналар өздерінің проблемасы туралы айтпайды, мемлекеттік ұйымдардан көмек сұраудан қашады. Көмек сұраған жағдайдың өзінде кінәлау, сөгу сияқты жағдаяттарға тап болады. Сондықтан да олардың проблемасы көбінесе дәрігерлік кеңес алу аясында қалып, қоғамдық-әлеуметтік нысан тарапынан назардан тыс қалып келеді.

Енді қазіргі Қазақстанда жас ана атану мәселесіне көзқарасты талдасақ. Біздің елімізде «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексында кәмелетке толғаннан кейін, яғни 18 жастан (ерекше жағдайларда 16 жастан) некеге тұруға рұқсат берілген [10]. Бұл Заңға қарамастан ерте ана атанғандар саны жылдан жылға дейін көбеюде. Жас ананың әлеуметтік-мәдени портреті қазіргі қазақстандық қоғамда жағымсыз сипатқа ие. Бұл жас аналарға көрсетілетін бірыңғай әлеуметтік қолдаудың, жасөспірімдер жүктілігінің алдын алу шараларының барынша жария болмауы және бұл тақырыптың әлі де бола ашық түрде көтерілмеуінде. Ерте жүкті болуға этникалық факторлардың қарым-қатынасын анықтау да аса маңызды. Сексуалды мінез-құлықтың этникалық паттерндері бала туудың жас коэффициентіне этносты сақтаудың экономикалық, әлеуметтік, мәдени факторлары арқылы әсер ететінін көрсетеді. Сондықтан әр елдегі ерте ана болу фактісіне көзқарастың түрлілігі тарихи дәстүрлермен, этносты сақтау қажеттілігімен, үстем діннің нормаларымен айқындалады.

Жасөспірім жастағы жүктілік пен ана болу әлеуметтік-мәдени проблемалар аясында қарастырып, осы саладағы мәліметтерді зерттеу барысында осы проблемадан туатын зардаптарды үш бағытта қарастырудың қажеттілігін көрсетеді: кәмелетке толмаған

аналардың өздері үшін зардаптары; олардың балалары үшін зардаптары, қоғам үшін зардаптары.

Жасөспірім жаста босанудың ана үшін залалды тұстары, біріншіден, кенеттен өзінің элеуметтік ортасынан алшақтауымен түсіндіріледі. Өмірге енді толыққанды араласып келе жатқан, алдында асқақ армандары мен мақсаттары бар жас қыз бірден социумнен ажырап қалады. Оқуынан (мектеп, колледж және т.б.) қол үзіп, оны бітірмей тастап кетуі кейіннен басқа да проблемалардың туындауына себеп болады. Яғни білімі жоқ адам белгілі бір кәсіпті, мамандықты игере алмай қалады, бұл өз кезегінде жұмысқа орналасуын шектейді немесе жұмысқа тұрғанның өзінде жалақысы аз, қызмет көрсететін салаларда (даяшы, ыдыс жуушы, тазалаушы және т.б.) істеуі мүмкін. Мұның өзі материалдық жағынан құлдырауға алып келеді. Өмірге құштарлықпен араласып келе жатқан шақта өз ортасынан айырылып, тұйықталудың өзінің моральдық-психологиялық ауытқуларға, депрессияға әкеп соғатыны тағы бар.

Ал дүниеге келген нәресте үшін зардаптары қандай? Өзі толыққанды жетілмеген, физиологиялық, моральдық, психологиялық, материалдық тұрғыдан ана болуға дайын емес жас аналардың балалары кішкентай кезінен көбіне аурушаң болып келеді, жүктілік кезінде қажетті дәрумендерді уақытылы қабылдамауы, күтінбеуі себепті іштегі баланың дамуында да кемшіліктер орын алады, баладан бас тарту кесірінен көбісі жетімдер үйінде тәрбиеленеді. Ата-ананың жылуын көрмегендіктен, элеуметтік қолдауды нақты сезінбеген балалар жағымсыз әдеттерге үйір болып, бұның аяғы кедейшілікке апарып соқтыруы мүмкін.

Ал қоғам үшін зардаптарының ең бастысы - жас ананы қолдау элеуметтік шығындарды көбейтуге алып келеді. Бұл дегеніміз заңға бағынатын, тұрақты салық төлеп тұрушы азаматтардың наразылығын туғызады. Себебі жас ананың моральдық келбеті қоғамның ортақ қалыптасқан қағидаттарына қайшы келетіні рас.

Міне зардаптардың осындай шоғырын туғызатын жас аналардың мәселесі күннен күнге өте өзекті бола түсуде. Нәрестелік жастың психологиясын зерттеуге арналған еңбектерде (Р.Спиц, М.Эйнсворт, Р.Ж. Мухамедрахимов, С.Ю.Мещерякова және т.б.) баланың толыққанды дамуы мен қалыптасуы үшін баланың анамен бірге өмір сүруі аса маңызды екені нақты атап көрсетіледі. Сондықтан дүниеге енді келген баланы аналық мейіріммен қамтамасыз ету әлем бойынша элеуметтік басымдық берілген шара болып табылады. Баласын жетімдер үйіне өткізген аналарды «өзі де бала ғой, енді қалай бағады» деп ақтап алуға тырысып, одан туатын проблемалардың түп-тамырына үңілмей жататынымыз өтірік емес. Осындай аналарды қамқорлыққа алып, ана болуға дайындау бағытында педагогикалық-психологиялық көмек көрсетіп, ана мен баланың бірге болуын, олардың байланысты үзбеуін қамтамасыз етуге бағытталған социореадаптация жұмыстары тек соңғы кезде ғана қолға алына бастады.

Әрине, Қазақстанда қиын өмір жағдайында қалған аналарды қолдау, оның ішінде жас кезде ана атанып, тағдыр тауқыметін бастан кешіп жатқан қыз балаларды баласынан айырмау, олардың бірге болуын қамтамасыз ету бағытындағы іс-шаралар жүзеге асырылып келеді. Сондай үлкен қадамдардың бірі - жас анаға уақытша тұратын орын ұсыну. Бірақ ондай орталықтардың саны әлі де болса жеткіліксіз, көбісі ірі қалаларда, облыс орталықтарында орналасқан. Шалғай жергілікті жерлерде, аудан орталықтарында осындай проблемаға ұшыраған жас ананы қолдау орталықтары жоқтың қасы. Жалпы алғанда баладан бас тартудың алдын алу бағытында мемлекет тарапынан жасалып жатқан жұмыстардың жеткіліксіздігін де мынадан аңғаруға болады:

- мемлекет тарапынан қаржыландырылатын жас аналарға арналған орталықтар жоқтың қасы;
- осы орталықтарда жұмыс істейтін кадрларды дайындаудың ғылыми негіздемесі жасалмаған;
- жүкті қыз балалар мен жас аналарды қолдауға бағытталған орталықтар мен қоғамдық ұйымдардың өзара әрекеттесу тетіктері ойластырылмаған.

Осы ретте Францияның оң тәжірибесіне тоқталуға болады. 1939 жылдың 29 шілдесіндегі Франция үкіметінің Декреті бойынша әрбір өңірлерде «баладан бас тарту мен баланың өлімінің алдын алу» мақсатын көздейтін Аналар үйі ашылған екен. 1945 жылы ана мен баланы қорғау туралы Қаулыға сәйкес аналарға арналған қонақүйлер ашылды. Бұл қонақүйлер ақылы, жұмыс істейтін аналарға арналған. Франциядағы ана орталықтарының қызметін, оның ішінде «Шармиран» орталығын зерттеген Мәскеу қалалық психологиялық-педагогикалық университетінің доценті М.Е.Ланцбург осы орталықтың миссиясын былай деп ашып көрсетеді:

– «қиын өмірлік жағдайға тап болған жас аналар мен жүкті әйелдердің изоляциясының алдын алу;

– жүктілігін сақтау мен үзуге қатысты таңдау құқығын өзіне қалдырып отырып, аналардың оң жауабынан кейін оларды ана болуға баулу, босануға дайындау немесе баланы асырауға басқа адамға беру. Кез келген жағдайда да ананы күштемеу, өз пікірін тәуелсіз түрде жеткізуіне ықпал ету;

– мейлінше қажетті материалдық көмек көрсету, себебі аналардың көбісінің басындағы басты проблема - тұратын жердің жоқтығы және баланы сақтап қалу мәселесі;

– оларға социореадаптация барысында психологиялық және педагогикалық көмек көрсету (ана болу, ерлі-зайыптылық, жыныстық қарым-қатынас және т.б. туралы ақпарат алуға мүмкіндік беру, баланың болашақтағы тағдырына қатысты жоспарын айқындау, әлеуметтік және кәсіби бейімдеу жоспарын қалыптастыру және жүзеге асыру және т.б.)».

Франциядағы бұндай Аналар үйі мемлекеттік немесе коммерциялық мекеме базасында орналасуы мүмкін. Қаржыландыру көзі: осы бағытқа бөлінген бюджеттік қаржы, қайырымдылық қорлары [11, б.132-133]. Бұл зерттеуден байқағанымыз, Францияда бұл мәселе ХХ ғасырдың 40 жылдарынан бастап мемлекет тарапынан үйлестіріліп келеді.

Жас аналар әртүрлі әлеуметтік проблемаларға тап болады, өмірдің қарапайым әдеттегі жағдаяттары жалғызбасты аналардан үлкен психологиялық, моралдық, қаржылық ресурстарды талап етуі мүмкін. Сондықтан жас жалғызбасты аналар ең қорғалмаған санатқа жатады. Бұндай аналарды әлеуметтік қолдау тек оларды қаржылық немесе уақытша тұрғын үймен қамтамасыз ету ғана емес, сонымен бірге оның ішкі дүниесіндегі өзгерістер, психологиялық, педагогикалық проблемаларын шешуді талап етеді.

Шетелде жалғызбасты аналарға әлеуметтік көмек саясатында төрт негізгі стратегия басымдыққа ие. Оның алғашқысын «аз қамтылған аналарға көмек» деп атауға болады. Бұл Ұлыбританияда кеңінен таралған. Жалғызбасты аналар «табысты қолдау» бағдарламасы аясында материалдық көмек ала алады. Бұл ретте жалғызбасты ана баласы 16 жасқа толғанша мемлекеттен қажетті көмек ала отырып, үйде отыра алады. Олар сонымен бірге балаларға жәрдемақы алады, мемлекеттік денсаулық сақтау қызметін тегін пайдалана алады [12, б.121].

Екінші стратегия жалғызбасты аналарға берілетін әлеуметтік көмекпен анықталады. Норвегияда жалғызбасты аналарға арнайы материалдық көмек көрсетіледі, бұл көмек анаға баласы 10 жасқа толғанша үйде отыруына мүмкіндік береді. Осы уақытта олар жалғызбасты аналарға арналған арнайы жәрдемақы алады (өтпелі кезең жәрдемақысы деп аталады). Толық емес отбасылар жалпыға арналған бала жәрдемақысын (жалпыға ортақ жәрдемақы), егер әкесі алимент төлемесе, балаға арналған арнайы жәрдемақы, тұрғын үй жәрдемақысын, тегін медициналық көмек те алады.

Үшінші стратегия - баласы бар барлық отбасыларға, оның ішінде толық емес отбасыларға арналған қолдау шаралары. Бұл стратегия ауқымында толық емес отбасыға қосымша мемлекеттік қолдау көрсетіледі, бірақ негізгі көмекті олар жалпы отбасын белсенді әлеуметтік қолдау есебінен алады. Франция - осы стратегияны ұстанушылардың бірі. Францияда барлық отбасы отбасылық жәрдемақы (жалпы және табысқа байланысты, оның ішінде негізгі жәрдемақы, тұрын үйге арналған қосымша жәрдемақы, бір жасқа дейін баласы

бар аналарға арналған арнайы жәрдемақы, бала күту демалысына шыққан аналарға төленетін жәрдемақы) алады.

Келесі стратегия жалғызбасты аналардың ата-аналық және кәсіби рөлдерін үйлестіруге бағытталған. Швецияда отбасына арналған арнайы саясатпен бірге, оларға арналған жұмыс орындарын құру, білім алуға ынталандыру, қайта оқыту мәселелері де қамтылған [12, б.122].

АҚШ-та толық емес отбасыларына мемлекеттік көмек «Балалы отбасына көмек» федералды бағдарламасы аясында іске асырылады. 6 жасқа дейін баланы үйде тәрбиелеп отырған аналарға ғана жәрдемақы төленеді. Балалары ересек аналар бұндай көмек алу үшін өздерін «жұмыс іздеуші» ретінде тіркелгенін немесе мамандық алу үшін курстарда оқып жүргенін дәлелдеуі керек. Жекелеген штаттарда жалғызбасты аналарға пәтер ақысын төлеу, азық-түлік талонын алу, балалар бақшасы мен мектеп ақысын төлеу, коммуналды қызметтер ақысын төлеу немесе жеңілдікпен медициналық қызмет алу кіреді [12, б.123].

Ресейде федералды Заңға сәйкес үш жасқа дейінгі бала үшін ай сайынғы жәрдемақы төленеді. Әлеуметтік қолдау аясына бала бақшаға балаларын кезексіз алу, мектепте екі мезгіл тегін тамақ беру, кеңсе заттарымен қамтамасыз ету кіреді.

Ал біздің елде жағдай қалай, жас аналарға арналған дағдарыс орталықтары қалай жұмыс істейді деген сауалдарға жауап алу мақсатында зерттеу жұмысын жүргіздік. Қазақстанда қиын өмірлік жағдайда қалған аналарды қолдау шараларына қоғамдық ұйымдар, жеке қорлар үлес қосуда. Бірақ бұлар жеткіліксіз, себебі олардағы орындар шектеулі, үлкен қалалардан шалғай жерлерде бұндай орталықтар жоқтың қасы.

Біздегі осындай орталықтардың алғашы қарлығышы атанған «Ана үйі» 2013 жылы ашылды. «Ана үйі» Қоғамдық Қоры қайырымдылық жобасының ең басты мақсаты жас аналардың социореадаптациялауды жүзеге асыру, ананың баладан бас тартуының алдын алып, балалар үйлеріндегі әлеуметтік жетімдікке жол бермеу болып табылады. Басында танымал кәсіпкер Айдын Рахымбаев пен оның зайыбының идеясы болып бастау алған бұл жобаға кейіннен азаматтық ұстанымы жоғары басқа да кәсіпкерлер де тартыла бастады. Соның нәтижесінде «Ана үйі» орталықтары қанатын кеңге жайып, еліміздің 17 қаласында 26 осындай «Ана үйі» ашылып, дағдарысқа ұшыраған аналарға көмек қолын созуда. Олардың 5-уі Алматы қаласында орналасқан.

Басына түскен қиындыққа шыдамай, баладан бас тартуды ойлаған жас аналардың өз баласымен бірге қолайлы жағдайда өмір сүруі осы дағдарыс орталығында қол жетімді болуда. Орталықта қажетті барлық керек-жарақпен қамтамасыз етілген аналардың баласына аналық мейірім төгуіне, депрессиядан шығуына мамандандырылған көмек көрсетіледі.

«Ана үйі» Қоғамдық Қоры қайырымдылық жобасы тек уақытша баспанамен ғана қамтамасыз етіп қоймай, сонымен бірге осында тұрған уақыт ішінде мамандық игеруіне, жұмысқа тұруына, тұрғын үй алу үшін кезекке тұруға, баланың әкесін тану процестерін іске асыруға, ана болуды үйренуге қадам жасауына, осылайша жас аналарды қоршаған ортаға социореадаптациялау жұмысын жүйелі жүргізіп келеді.

«Ана үйінің» ресми сайтындағы есепте «Ана үйі» жобасы құрылғаннан бергі 7 жыл ішінде баланың анасымен бірге болуға мүмкіндік беріп келеді. «Ана үйі» жобасы өзінің өзектілігі мен тиімділігін көрсетті. Бүгінгі таңда «Ана Үйі» аналардың 68%-ның жаңа туған балаларынан бас тартуына жол бермеуде» деп көрсетілген [13].

Жас жалғызбасты аналарды социореадаптациялау үдерісін осылайша оңтайлы жүргізіп отырған «Аналар үйі» қоры бала асырап алғысы келетін отбасыларын қолдау мақсатында 2016 жылы бала асырап алу жөніндегі Ұлттық агенттіктің құрылуына себепкер болды. Ал Агенттікпен қатар құрылған Түлектер орталығы да үлкен міндетті атқаруда. Орталық балалар үйінде тәрбиеленген 15-23 жас аралығындағы қыз балалар арасында кәсіп игеруіне және олардың әлеуметтік азаматтық ұстанымын қалыптастыруына арналған жұмыстар жүргізу. Себебі «Аналар үйінің» қызметіне жүгініп, баспана сұрайтындардың 17% - ы балалар үйлерінің түлектері болып табылады екен.

2019 жылдың ақпан айынан бастап «Ана үйі» баладан бас тарту алдында тұрған қиын өмірлік жағдайдағы отбасыларға қосымша көмек көрсете бастады. «Балалар үйлері мен жергілікті атқарушы органдардың денсаулық сақтау басқармаларының деректері бойынша жоба жұмыс істеген бес жыл ішінде денсаулық сақтау мекемелеріне (балалар үйіне) жыл сайын түсетін 1,5 жасқа дейінгі балалар саны 46,3%-ға (710-нан 381-ге дейін) қысқарды. Осы уақыт ішінде 4280 бала отбасында қалды» [14].

Жоба аймақтарды барынша қамту және көмек көрсетілетін жас әйелдердің санын көбейту, сондай-ақ көмек көрсету тәсілдері мен құралдарын ұдайы жетілдіру үстінде. Қазақстандық кәсіпкерлер белсенді қолдаған бұл жоба әлеуметтік жетімдік мәселесі кең мағынада өте өзекті екенін ұғынатын кәсіби қоғамдастықтың қалыптасуына қол жеткізді. Сондай-ақ, жобада жас аналармен жұмыс барысында әріптестікті, мультидисциплинарлық өзара іс-қимылға бағдарланған кейс-менеджмент форматында баладан бас тартудың алдын алу технологиясы пайдаланылуда.

Қорытынды. «Ана үйі» жобасының тиімділігі - қоғамдағы жас аналардың реадaptациясы мәселесін шешуге ықпал етуі және сонымен бірге әлеуметтік жетімдікпен қатар туындайтын әлеуметтік-экономикалық, психологиялық және басқа факторлар туралы ақпараттардың қоғамда ашық түрде көтерілуіне негіз болуы. Ал бұл ақпараттар өз кезегінде әлеуметтік жетімдікті жоюға бағытталған оңтайлы шешімдер қабылдауға және басымдықтар мен нысандарды анықтауға мүмкіндік береді.

Әрине, шағын мақала ауқымында Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс жүйесінде үкіметтік емес ұйым ретінде ауқымды жұмыс атқарып отырған «Ана үйі» қоғамдық қоры жобасының барлық іс-шараларын зерделеу мүмкін емес. Алдағы уақытта біз Алматы қаласында орналасқан «Ана үйі» орталықтарының жұмысына терең талдау жасайтын боламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. *Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.* – Егемен Қазақстан. – 18. 01. 2014.
2. *Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ресми сайты. Подростковая беременность. 31 января 2020г.* <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
4. *Глобальная стратегия охраны здоровья женщин, детей и подростков (2016–2030 гг.). Выжить Процветать Менять.* - Всемирная организация здравоохранения. Женева. 2015 г. – 108 стр. http://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf
5. *Девушки-подростки в Казахстане рожают шесть раз чаще, чем в развитых странах. 11 марта 2020г.* https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/devushki-podrostki-kazahstane-rojayut-chasche-v-razvityih-394235/
6. Филиппова Г.Г. *Материнство и основные аспекты его исследования в психологии// Вопросы психологии.* 2001. №2 С. 22-37.
7. Бердникова Т.В. *Юное материнство: личностный и социальный аспекты: дисс... канд.социолог.наук.* Курск, 1999. 176 с.
8. Стукалова А.В. *Политика государственной поддержки малолетних матерей в современной России: автореф.дисс... канд.полит.наук.* Москва, 2012. 23 с.
9. Rogers A. *Silence no more: a transformative transcendental phenomenological study investigating the experiences of teen mothers who go to college in the rural Southeast.* Clemson: Clemson University, 2010. 316 p.

10. Неке (ерлі зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы 518-IV Кодексі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
11. Ланцбург М.Е. Деятельность материнских центров по профилактике отказов от ребенка (на примере центра «Шармиран», Гренобль, Франция). Электронный журнал «Психологическая наука и образование». 2010 №5. http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_5_1961.pdf
12. Каменева Т.Н. Материнство в неполной семье: личностные и социальные проблемы. Дисс. ... кандидат. социолог. наук. Курск, 2003.-159 с.
13. Официальный сайт «Дом мамы» <http://dom-mamy.kz/o-fonde/>
14. Жаппар А.Т., Якимова И.И. Социально-психологическое сопровождение молодых женщин в рамках проекта «Дом мамы». Аналитический обзор. 2020. - 48 с. <http://dom-mamy.kz/img/docs/analytics.pdf>

References:

1. Nazarbaev N.Ә. Qazaqstan zholy - 2050: Bir maqsat, bir mudde, bir bolashaq. Qazaqstan Respublikasynyn Prezidenti N.A. Nazarbaevtyн Qazaqstan halqyna zholdauy. – Egemen Qazaqstan. – 18. 01. 2014.
2. Dыniezhuzilik densaulыq saqtau ujмынын resmi sajty. Podrostkovaya beremennost'. 31 yanvarya 2020g. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
3. Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyн 2020 zhylgy 1 qyrkujektegi «Zhana zhagdajdagy Qazaqstan: is-qimyl kezeni» atty Qazaqstan halqyna Zholdauy https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-toqaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
4. Global'naya strategiya ohrany zdorov'ya zhenshchin, detej i podrostkov (2016–2030 gg.). Vyzhivat' Procvetat' Menyat'. - Vsemirnaya organizaciya zdavoohraneniya. Zheneva. 2015 g. – 108 str. http://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf
5. Devushki-podrostki v Kazahstane rozhayut shest' raz chashche, chem v razvityh stranah. 11 marta 2020g. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/devushki-podrostki-kazahstane-rojayut-chasche-v-razvityih-394235/
6. Filippova G.G. Materinstvo i osnovnye aspekty ego issledovaniya v psihologii// Voprosy psihologii. 2001. №2 S. 22-37.
7. Berdnikova T.V. Yunoe materinstvo: lichnostnyj i social'nyj aspekty: diss... kand.sociolog.nauk. Kursk,1999. 176 s.
8. Stukalova A.V. Politika gosudarstvennoj podderzhki maloletnih materej v sovremennoj Rossii: avtoref.dis... kand.polit.nauk. Moskva, 2012. 23 s.
9. Rogers A. Silence no more: a transformative transcendental phenomenological study investigating the experiences of teen mothers who go to college in the rural Southeast. Clemson: Clemson University, 2010. 316 p.
10. Неке (ерлі зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы 518-IV Кодексі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
11. Ланцбург М.Е. Деятельность материнских центров по профилактике отказов от ребенка (на примере центра «Шармиран», Гренобль, Франция). Электронный журнал «Психологическая наука и образование». 2010 №5. http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_5_1961.pdf
12. Каменева Т.Н. Материнство в неполной семье: личностные и социальные проблемы. Дисс. ... кандидат. социолог. наук. Курск, 2003.-159 с.
13. Официальный сайт «Дом мамы» <http://dom-mamy.kz/o-fonde/>
14. Жаппар А.Т., Якимова И.И. Социально-психологическое сопровождение молодых женщин в рамках проекта «Дом мамы». Аналитический обзор. 2020. - 48 с. <http://dom-mamy.kz/img/docs/analytics.pdf>

О.Г. Пичкурова

*Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая
Казахстан*

ПРОБЛЕМА ВЫНУЖДЕННОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТОВ ПО ДОБЫЧЕ И ПЕРЕРАБОТКЕ ТВЕРДЫХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ

Аннотация

Настоящая статья посвящена проблеме вынужденного переселения при реализации горнодобывающих и перерабатывающих проектов. Целью исследования является обоснование необходимости четкого и своевременного планирования, проведение картирования заинтересованных сторон и комплексного подхода при возникновении вопроса, связанного с вынужденным переселением, в случае невозможности нахождения иного варианта реализации горнодобывающего проекта, исключающего вынужденное переселение, так как вынужденное переселение является значительным социальным риском, приводящим порой к необратимым негативным последствиям как со стороны затрагиваемого местного населения, так и со стороны предприятий его осуществляющих. В материале рассматриваются проблемы социально-ответственного поведения горнодобывающих и перерабатывающих предприятий при реализации проектов, которые приводят к переселению местных и коренных жителей, исторические данные по теме настоящего исследования, а также приводятся возможные решения для становления на путь социально-ответственного поведения при реализации проектов переселения. Автором статьи был проведен анализ имеющейся литературы по данной тематике, изучен ряд работ по аналогичной и смежным темам, выполнен сопоставительный анализ местных законодательных требований и международных стандартов в области переселения, а также изучены новейшие статистические данные для демонстрации важности данного вопроса.

Ключевые слова: переселение, перемещение, горнодобывающий, социальная ответственность, вынужденное переселение, твердые полезные ископаемые, социально-ответственное поведение, обнищание

О.Г. Пичкурова

*Абай Атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Қазақстан*

ҚАТТЫ МИНЕРАЛДЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ӨНДІРУ ЖӘНЕ ӨНДЕУ ЖӨНІНДЕГІ ЖОБАЛАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ҮШІН МӘЖБІРЛІ ҚОНЫС АУДАРУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақала тау-кен және қайта өңдеу жобаларын іске асырудағы еріксіз қоныс аудару мәселесіне арналған. Зерттеудің мақсаты - еріксіз қоныс аударуға байланысты сұрақ туындаған кезде мүдделі тараптарды нақты және уақтылы жоспарлау, картаға түсіру және кешенді көзқарас қажеттілігін негіздеу, егер тау-кен жобасын іске асырудың мәжбүрлі қоныс аударуды болдырмайтын басқа нұсқасын табу мүмкін болмаса, өйткені еріксіз қоныс аудару - бұл зардап шеккен жергілікті тұрғындар тарапынан да, оны жүзеге асырушы кәсіпорындар тарапынан да кейде қайтымсыз теріс салдарға алып келетін елеулі әлеуметтік қауіп.

Материалда жергілікті және байырғы тұрғындардың қоныстануына әкелетін жобаларды іске асырудағы тау-кен және қайта өңдеу кәсіпорындарының әлеуметтік-құқықтық мінез-құлқының проблемалары, осы зерттеу тақырыбы бойынша тарихи деректер зерттелген, сонымен қатар, жолға түсу үшін мүмкін шешімдер қарастырылған қоныс аудару жобаларын жүзеге асырудағы әлеуметтік жауапкершілікті мінез-құлық. Мақала авторы осы тақырыптағы қолда бар әдебиеттерді талдап, ұқсас және сабақтас тақырыптардағы бірқатар жұмыстарды зерттеді, қоныс аудару саласындағы жергілікті заң талаптары мен халықаралық стандарттарға салыстырмалы талдау жүргізді және соңғы статистиканы зерттеп, осы мәселенің маңыздылығы.

Түйін сөздер: қоныс аудару, тау-кен өндірісі, әлеуметтік жауапкершілік, еріксіз қоныс аудару, қатты пайдалы қазбалар, әлеуметтік жауапкершілікті мінез-құлық, кедейлендіру

O.G. Pichkurova

*Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Kazakhstan*

THE ISSUE OF THE INVOLUNTARY RESETTLEMENT UPON IMPLEMENTATION OF MINERAL MINING AND PROCESSING PROJECTS

Abstract

This article concentrates on the issue of the involuntary resettlement upon implementation of mining and processing projects. This study is aimed to substantiate the requirement of careful and timely planning, undertaking mapping of stakeholders and an integrated approach in case of involuntary resettlement issue is arisen, if there is no other option of a mining project development that excludes the involuntary resettlement as the involuntary resettlement is a significant social risk leading to irreversible negative consequences both for communities and enterprises implementing it. The study considers the problems of socially responsible behavior of mining and processing enterprises during the implementation of projects that result the resettlement of local and indigenous people, historic data on the topic of this study, as well as provides possible solutions for developing the socially responsible conduct of activities in the implementation of resettlement projects. The author of the article has studied the available literature on this topic, reviewed a number of studies on similar and related topics, carried out a comparative analysis of local legal requirements and international standards in the field of resettlement and displacement and reviewed the latest statistical data to demonstrate the importance of this issue.

Key words: resettlement, displacement, mining, social responsibility, corporate social responsibility, involuntary resettlement, solid minerals, socially responsible behavior, impoverishment

Введение. Социальная ответственность предприятий по добыче и переработке твердых полезных ископаемых (ТПИ) является предметом изучения и обсуждения многих ученых, специалистов в области социальной ответственности, правам человека, корпоративной социальной ответственности, экологического управления и др., а также таких финансовых институтов и международных организаций, как Организация Объединенных Наций (ООН), Международная организация труда (МОТ), Международный совет по горному делу и металлам (ICMM), Международная финансовая корпорация (МФК), Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), Международная организация по стандартизации (ISO) и др., так как имеет свою специфику, связанную со сложными условиями труда, изъятием земель для целей разработки проекта, вмешательством в привычный уклад жизни местного населения, шумовым загрязнением, пылением, нарушением земель, ландшафта, водных ресурсов, нарушением либо уничтожением флоры и фауны, непродолжительностью

некоторых отдельных проектов, приостановлением проектов на неопределенный срок, волатильностью рынка металлов и множеством других факторов.

Результаты и дискуссия

Горнодобывающая и перерабатывающая промышленность приносит огромную прибыль компаниям-оператором, подрядным и субподрядным компаниям, инвесторам, экономике стран присутствия, но также и наносит большой урон экологическому состоянию и социальной сфере. По данным ЮНЕСКО, среди объектов всемирного наследия, пострадавших от деятельности горнодобывающей отрасли, представлены 27 объектов, находящихся в разных странах мира, в том числе, в Австралии, Мексике, Венесуэле, ДРК, России и других, на территории которых велась либо ведется добыча ТПИ. А также горнодобывающие работы велись на объектах, находящихся под угрозой уничтожения, а именно, в природоохранной зоне Мон Нимба, расположенной на территории Гвинеи и Кот-д'Ивуара, где осуществлялась добыча железной руды, и национальном парке Окапи в Демократической Республике Конго, где велась добыча золотых руд [1].

В связи с необходимостью разработки новых проектов по добыче и переработке ТПИ, расширения действующих предприятий, соблюдения санитарно-защитных зон (СЗЗ), а также предотвращения отрицательного экологического и социального воздействия реализуемых проектов по добыче и переработке ТПИ возникает потребность в переселении затрагиваемого проектом местного и коренного населения.

Согласно "Экологической и социальной политике" Европейского банка реконструкции и развития "переселение считается вынужденным, когда отдельные затрагиваемые проектом лица или группы населения не имеют права отказать в приобретении земель или в наложении ограничений на использование земель, влекущих за собой их перемещение. Это происходит в случаях i) законного отчуждения или ограничений землепользования на основании суверенного права государства отчуждать частную собственность и ii) урегулирования вопросов путем переговоров, при которых покупатель может прибегать к отчуждению или введению правовых ограничений на землепользование, если переговоры с продавцом заканчиваются безрезультатно" [2].

Вынужденное переселение носит глобальный характер. Согласно историческим данным, первые перемещения в связи с разработкой горнодобывающих проектов относятся к концу XIX века, когда началась добыча золота и других минеральных ресурсов в колониальной Африке. С тех пор горнодобывающая и перерабатывающая промышленность постоянно набирает обороты, разрабатывается все большее количество проектов, растет спрос и цена на минеральное сырье и конечную продукцию обогатительных фабрик.

Так, согласно прогнозным данным, добыча меди возрастет на 3,1% с 2020 по 2029 год, рост добычи золота составит в среднем 2,5 % в год в период с 2020 по 2029 годы [3]. То есть, предприятия продолжают вести геологоразведочные работы как на новых, так и на действующих активах, добычные работы и перерабатывать сырье, будут расширяться действующие предприятия, открываться новые.

В Индии в период с 1951 по 1990 гг. в связи с разработкой проектов развития было переселено в общей сложности 21,3 миллиона человек [4, с.3]. В соответствии с исследованиями, проведенными по вопросам переселения в Колумбии в связи с расширением проекта по добыче угля Серрежон (Serrejón), расположенного на юго-востоке департамента Ла Гуахира вблизи границы с Венесуэлой в 1983 г. в связи с развитием проекта вынужденному переселению подверглись более 1100 коренных жителей. Это коренное население было переселено в большие населенные пункты, что в итоге привело к обнищанию коренного населения. А в августе 2001 года более 25 семей, проживающих в сельской местности и в основном представляющих афро-колумбийскую общину Табако были насильно выселены из своих домов без предварительного уведомления о предстоящем переселении. Этот инцидент привлек широкое общественное внимание и ознаменовал поворотный момент в политике по правам человека и переселению компании "Серрежон".

Позже компанией были разработаны руководящие принципы по вопросам переселения на основании принципов Международной финансовой корпорации. Проект компании "Серрехон" продолжил набирать обороты, что привело к еще пяти процессам вынужденного переселения. Местное население Патилла, Шанклета и Рош, проживавшие в непосредственной близости от угольного разреза, чья территория попадала в зону расширения проекта вынуждены были покинуть свои родные земли, так же, как и жители населенного пункта Лас-Каситас. Коренное население Тамакито II проживало вдали от зоны расширения проекта, но также было вынуждено покинуть свои привычные территории проживания в связи с негативным влиянием добычных работ, таких как загрязнение воздуха, шумовое загрязнение, ограничение свободы передвижения, снижение качества воды и проблем со здоровьем. Таким образом, только с 2011 по 2014 гг. в связи с расширением угольного проекта вынужденному переселению подверглись 217 семей [5].

Китай является первой страной в мире по добыче угля, по объему запасов угля занимает третье место, добыча ведется как открытым, так и подземным способом. Масштабы угледобывающих проектов также влекут за собой проблему вынужденного переселения. Так, количество переселенных фермеров составляет 2,3 миллиона [6].

В России, которая обладает богатейшими ресурсами твердых полезных ископаемых, где ведут свою деятельность крупнейшие предприятия, не обошел стороной вопрос вынужденного перемещения и переселения населения, затрагиваемого проектами. В Забайкальском крае в связи с разработкой проекта по добыче рассыпного золота возникла необходимость переселения ряда семей в с. Алия. Переселение было осуществлено на территорию, расположенную неподалеку от прежнего места жительства, был осуществлен перенос и строительство новых домов. Разработка Казаковского месторождения на границе с селом Казаковский промысел, Балейского района Забайкальского края Российской Федерации привела к необходимости переселения 278 семей. Местные жители ведут активную работу против переселения. И таких проектов насчитывается большое множество [7].

В Казахстане в связи с реализацией проекта мирового масштаба "Кызыл", согласно официальным документам, компанией "Полиметалл" переселено 27 домов, расположенных по улице Социалистическая.

В отчете АО "Полиметалл" по дополнительным экологическим и социальным работам по проекту "Кызыл" от декабря 2016 г., предоставленном в общем доступе [8], содержится информация о завершении процесса переселения и выкупа земель с заключением всех необходимых договоров, выплатой компенсаций до 1 мая 2016 г.

В отчете указано, что переселение носило добровольный характер. Согласно требованию ЕБРР к реализации проектов №5 "Приобретение земель, вынужденное переселение и экономическое перемещение", переселение считается недобровольным, когда у затрагиваемых лиц нет права отказаться от выкупа земель либо появляются ограничения по землепользованию, что в результате приводит к вытеснению [2].

На ранней стадии проектирования до оптимизации карьера граница санитарно-защитной зоны включала в себя три дома по улице Социалистической. Тогда компанией был инициирован процесс переселения 27 дворов на улице, которые находились вблизи СЗЗ. По мере развития проекта проектный контур карьера был смещен в противоположную от поселка сторону, соответственно была перенесена граница СЗЗ. В данном контексте процесс переселения на Проекте "Кызыл" можно считать добровольным, поскольку все затронутые жители, проживающие за пределами СЗЗ, выбрали вариант продажи своих домов, когда Полиметалл обратился к ним с данным вопросом, и поскольку на собраниях Полиметалл выражал свое намерение изменить план рудника таким образом, чтобы избежать необходимости переселения. Информированное согласие было получено от всех 27 семей, вытесненных в результате Проекта [9, с. 73], хотя автор классифицировал бы его как "переселение с низким уровнем риска", так как воздействие от проекта было оказано.

В течение двух последних десятилетий прошлого столетия масштабы вынужденного переселения местного населения, вызванного реализацией проектов развития, составили порядка 10 миллионов человек в год или около 200 миллионов человек за весь этот период во всем мире [10].

Впервые Всемирным Банком в 1980 году была принята четкая политика в отношении вынужденного переселения, которая была разработана учеными-социологами и основана на проведенных социологических исследованиях. Это событие стало своего рода прорывом в классифицировании проблемы вынужденного переселения как социальной мирового масштаба [11]. Предписания, изложенные в политике Всемирного Банка в отношении вынужденного переселения, заключаются в возможности избегания вынужденного перемещения и переселения либо сведения его к минимуму; а в случае неизбежности переселения, необходимо разработать соответствующие планы вынужденного переселения. Политика вынужденного переселения не должна, согласно директиве Всемирного Банка, ухудшать условия существования затрагиваемого населения [11, с.2].

Также необходимо поощрять участие самого населения в планировании и реализации проектов переселения, содействовать социальной интеграции переселяемого населения в новые принимающие общины. В целом, в директиве Всемирного Банка по вынужденному переселению достаточно подробно описаны все процедуры для решения вопросов вынужденного переселения при реализации проектов развития в целом, так и отдельных проектов переселения, финансируемых Всемирным Банком.

Европейский Банк Реконструкции и Развития также разработал свою «Экологическую и социальную политику» (2014 г.) с целью решения большого круга экологических и социальных проблем при реализации проектов развития, в частности в горнодобывающей отрасли [2]. В «Требованиях к реализации» экологической и социальной политики ЕБРР излагаются основные подходы в осуществлении проектов развития, в результате которых возникает необходимость вынужденного переселения. Основными положениями также является сведение к минимуму вероятности вынужденного переселения, рассмотрения всех возможных вариантов реализации проекта без необходимости переселения. Если такая возможность отсутствует, вынужденное переселение не должно ухудшать уровень жизни населения, затрагиваемого вынужденным переселением. А также отчуждение земель должно, в первую очередь, осуществляться посредством переговоров, и только потом, в случае невозможности приобретения земли таким способом, прибегать к отчуждению в соответствии с законодательством страны расположения проекта.

Таким образом, представленные выше работы, директивы, положения, посвященные вопросам вынужденного переселения в связи с разработкой горнодобывающих проектов, указывают на отсутствие единой рамочной концепции и регулятивных норм. Одним из отличий политики вынужденного переселения в связи с разработкой горнодобывающих проектов от перемещения и переселения, вызванного реализацией проектов развития является, в первую очередь то, что при обнаружении экономически выгодных к отработке минеральных ресурсов либо расширению проекта в связи с выявлением дополнительных экономически выгодных к отработке минеральных ресурсов на заселенной либо используемой местными жителями территории, его невозможно перенести физически в другие удобные место, так же, как и тот факт, вынужденное переселение может возникнуть на любой стадии разработки проекта, так как в горном деле, планирование и инвестирование проектов зависит от множества внешних факторов, а именно: цены на полезное ископаемое, ожидания акционеров, потребное финансирование проектов, а также законодательные требования и регулятивные нормы, возникающие на различных этапах разработки проекта [12, 117-122 с.].

Волатильность рынка ценных металлов играет не последнюю роль, из-за изменения цен на металлы, их добыча может в какой-то момент стать невыгодной либо изменить весь ход проекта. Соответственно, планирование и разработка проекта вынужденного переселения

может занимать значительный период времени, отсутствие достаточной осведомленности среди населения может отрицательно сказываться на обстановке в месте расположения проекта и проживания населения, подвергающегося вынужденному переселению. Проекты вынужденного переселения могут разрабатываться на разных этапах в разное время множеством специалистами с различным уровнем знаний и навыков о вопросах, рисках и последствиях вынужденного переселения, что может негативно повлиять как на репутацию предприятия, доверие к предприятию, возможность мирного решения вопросов, так и ожидания самого местного населения, затрагиваемого проектами, в отношении вынужденного переселения. Таким примером может служить рудник Ла Гранха в Перу изначально принадлежал государству, в 1994 г. был впервые приватизирован Канадской компанией, разработка проекта подразумевала отчуждение земель и вынужденное переселение местного населения, а далее в 2000 г. рудник был выкуплен компанией "South African Billiton Base metals", которая в последующем слилась с австралийской компанией ВНР, основав компанию ВНР Billion. После проведения ряда работ на выявление рентабельности, компанией было принято решение о нежизнеспособности проекта и актив был возвращен государству в 2002 г. В рамках закрытия проекта была разработана схема обратного выкупа земель их бывшими владельцами. Но в 2005 году компания "Рио Тинто" выиграла тендер на геологоразведку и отработку этого проекта. Рио Тинто решили не выкупать земли, взять в аренду, что в итоге привело к "частичному" вынужденному переселению в количестве 21 семьи. Для некоторых семей это уже стало третье переселение с места их привычного обитания [13, с. 4].

При социально-безответственном либо непроработанном проекте переселения, основной удар приходится на затрагиваемое население, так как вынужденное переселение, согласно мировой практике, приводит к снижению уровня экономического благополучия, которое влияет на затрагиваемое население как в отношении потери доступа к ранее используемым ресурсам, от которых оно могло зависеть (водные ресурсы, сельскохозяйственные земли, такие ресурсы общего пользования, как пастбища, земли, используемые для перегона скота на пастбищные угодья, леса, озера, реки и т.д.), так и в отношении несопоставимо малой компенсации, которая не учитывает нематериальные потери, связанные с вынужденным переселением. К таким негативным последствиям можно отнести и проблемы, с которыми затрагиваемое население может столкнуться на новом месте жительства, а именно, недоброжелательное отношение со стороны местного населения, отсутствие достаточной медицинской помощи в связи с увеличивающимся населением, отсутствие работы, возможности заниматься привычным делом, как в экономическом, так и духовном отношении, потеря "соседских связей", возможности взаимопомощи, возможности обратиться за помощью в сложной ситуации привычным образом.

Таким образом, в рамках социально-ответственного ведения бизнеса, в частности разработки проектов по добыче и переработке ТПИ, формы экономической поддержки затрагиваемого населения не должны ограничиваться только переселением в аналогичные условия (покупка аналогичного дома, либо в соответствии с требованиями законодательства страны присутствия), финансовой компенсацией, но также и включать долгосрочный мониторинг и поддержку переселяемых на новом месте жительства.

Реализация проектов переселения в связи с разработкой месторождений твердых полезных ископаемых в Казахстане не является глобальной проблемой, в основном из-за масштабов страны, удаленности месторождений от больших населенных пунктов, небольшой плотности населения в республике в целом. Тем не менее, это не означает, что такая проблема отсутствует либо не возникнет в будущем. Многие предприятия по добыче и переработке ТПИ, которые ведут свою деятельность десятилетиями, являются градообразующими. Вокруг предприятий появляются населенные пункты, увеличивается количество местных жителей, возникают новые социальные связи, духовные связи с местом проживания. Предприятия же, в свою очередь, ведут постоянные поисковые и

геологоразведочные работы, которые выявляют наличие новых потенциальных месторождений, и с учетом волатильности рынка, в момент может возникнуть ситуация рентабельности отработки участков, которые ранее не представляли коммерческий интерес, и которые уже используются населением для своих нужд. Либо же вопрос о вынужденном переселении может возникнуть в связи с несоблюдением и нарушением мер безопасности, близким расположением жилых домов к руднику, разрезу, как это было в 2014 г. в г. Риддер, когда частный дом провалился под землю в отработанное пространство [14].

Следовательно, такую проблему не следует обходить стороной, так как вынужденное переселение в связи с реализацией горнодобывающих проектов может быть крайне сложным, требующим больших временных и финансовых затрат процессом в зависимости от ситуаций.

Еще одним важным моментом является тот факт, что, по большей части, проекты, связанные с добычей и переработкой ТПИ, финансируются сторонними инвесторами, а не самой компанией, разрабатывающей такие проекты, что сокращает сроки для разумного и детального планирования процессов вынужденного переселения, так как имеются определенные сроки и обязательства во возврату инвестиционных средств, что может привести к необратимым социальным последствиям не только для отдельных затрагиваемых лиц, как и для всей социальной сферы региона в целом. Проблема вынужденного переселения относится к вопросам прав человека, и является одной из основных и требует тщательного рассмотрения со стороны предприятий как с целью снижения негативного воздействия на затрагиваемые группы, так и с целью минимизации бизнес-рисков.

Заключение

К основным вопросам, на которые следует обращать внимание в процессе реализации проектов по переселению, относятся:

- Применение норм законодательства страны реализации проекта и международных стандартов;
- Картирование затрагиваемого населения;
- Своевременное информирование и взаимодействие с заинтересованными сторонами;
- Определение полного круга затрагиваемого населения, которые имеют право на получение компенсаций при переселении, включая по нормам международных стандартов;
- Определение размера компенсаций и прозрачность процесса расчета и выплаты компенсаций;
- Мониторинг после процесса переселения.

В заключении можно отметить, что социальная ответственность предприятий по добыче и переработке ТПИ при возникновении ситуации вынужденного переселения должна быть основана на оказании всеобъемлющей поддержки и помощи затрагиваемой группе населения, способствовать экономическому прогрессу всего региона, предоставлять новые рабочие места и возможность обучения, существенно улучшать социальные услуги. Планы вынужденного переселения должны быть исчерпывающими, бизнес сектор должен нести адекватные затраты на их реализацию, нельзя допускать хаотичности. Также необходимо прилагать все возможные усилия для интеграции переселенного населения в новую местную социальную среду, так как этнические и культурные различия могут приводить к конфликтам. Необходимо осуществлять мониторинг экономической и социальной ситуации переселенных людей, горнодобывающие предприятия должны брать на себя соответствующую ответственность.

Тем не менее, необходимо помнить, что вынужденное переселение, согласно руководящим принципам финансовых корпораций, осуществляющих инвестирование реализации проектов развития, должно быть последней мерой, если невозможно найти другие варианты реализации проектов развития, так как вынужденное переселение является значительным социальным риском, приводящим порой к необратимым негативным

последствиям как со стороны затрагиваемого местного населения, так и со стороны предприятий его осуществляющих.

Таким образом, только при тщательном планировании, проведении изысканий, анализа самого проекта на возможность его изменения в сторону отсутствия необходимости переселения, детальном изучении социальной сферы и затрагиваемого населения, можно разработать проект, который способен ни только не ухудшить положение затрагиваемых и заинтересованных лиц, но также и оказать существенную помощь развитию социальной сферы региона расположения проекта и местного затрагиваемого населения.

References:

1 P. Ashton, D. Love, H Mahachi *Appendix 2: Environmental and Social Impacts of Mining, Published* [Электронный ресурс] – 2003 - <https://www.semanticscholar.org/paper/Appendix-2-%3A-Environmental-and-Social-Impacts-of-Ashton-Love/fd8affe8544c107fbbea87deca37081c5f1c7e6>

(дата обращения: 13.12.2020 г.)

2 «Экологическая и социальная политика» Европейский Банк Реконструкции и Развития, май 2014 г. Требования к реализации №5 [Электронный ресурс] – 2014 - <https://www.ebrd.com/downloads/research/policies/esp-russian.pdf> (дата обращения: 15.12.2020)

3 *Financial NewsMedia.com PALM BEACH, Fla., Sept. 22, 2020 /PRNewswire/ Mining Brief: Copper Mine Production Increasing While Gold Prices Rise/PRNewswire* [Электронный ресурс] – 2020 - <https://www.prnewswire.com/news-releases/mining-brief-copper-mine-production-increasing-while-gold-prices-rise-301135704.html#:~:text=The%20Fitch%20analysts%20in%20Mining,than%20operators%20in%20other%20markets%2C>

(дата обращения: 12.12.2020 г.)

4 *Walter Fernandes. Indias Forced Displacement Policy and Practice "Is Compensation up to its Functions?"* [Электронный ресурс] – 2008 - <https://onlineministries.creighton.edu/CollaborativeMinistry/NESRC/Walter/chp-7.pdf> (дата обращения: 16.12.2020 г.)

5 *Pia Van Ackern. When Mining Moves People: Development Induced Displacement and Resettlement in La Guarjira, Colombia.* [Электронный ресурс] – 2015 - <http://labos.ulg.ac.be/hugo/wp-content/uploads/sites/38/2017/11/The-State-of-Environmental-Migration-2015-145-168.pdf> (дата обращения: 16.12.2020 г.)

6 *Hujie Wang, Guo-ging Shi, Ruilain Zhang, Junzhuo Xu, Ziheng Shangguan. Risk Perceptions and Mining Induced Displacement and Resettlement: a Case Study from Anhui Province, China* [Электронный ресурс] – 2019 - <https://www.semanticscholar.org/paper/Risk-perceptions-and-mining-induced-displacement-a-Wang-Shi/f16ad8654ea7427692d7bd049a9d45ab7de2b6bc> (дата обращения: 20.12.2020 г.)

7 *V.F Zadorozhnyj, F.F. Bybin. Social'no-ekonomicheskie problemy gornodobyvayushchej promyshlennosti Zabajkal'skogo Kraja. Vestnik KrasGAU, 2009. № 12. [Elektronnyj resurs] – 2009 -* <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskie-problemy-gornodobyvayushey-promyshlennosti-zabaykalskogo-kraya> (дата обращения: 25.12.2020 г.)

8 *Ocenka vozdejstviya na ekologicheskuyu i social'nuyu sferu proekta Kyzyl. Otchet. Oktyabr' 2016 g. [Elektronnyj resurs] – 2016 -* <https://www.polymetalinternational.com/ru/sustainability/environment/#ovosis> (дата обращения: 22.12.2020 г.)

9 *Otchet po dopolnitel'nym i social'nym rabotam po proektu Kyzyl. Dekabr' 2016 g. [Elektronnyj resurs] – 2016 -* <https://www.polymetalinternational.com/files/ru/2-sesr-rus.pdf> (дата обращения: 29.12.2020 г.)

10 *Michael M. Cernea. Impoverishment Risks, Risk Management, and Reconstruction: A Model of Population Displacement and Resettlement. UN Symposium. Beijing, October 12-290, 61 pages* [Электронный ресурс] – 2016 - <https://commdev.org/pdf/publications/Impoverishment-Risks-Risk-Management-and-Reconstruction.pdf> (дата обращения: 03.01.2021 г.)

11 Michael M. Cernea. Report 478. *Understanding and Preventing Impoverishment from Displacement. Reflection of the Stage of Knowledge.* [Электронный ресурс] – 1995 - <http://documents1.worldbank.org/curated/en/909961468740152010/pdf/multi0page.pdf> (дата обращения: 25.01.2021)

12 Van Zyl, D., 2005. *Towards improved environmental indicators for mining using life-cycle thinking.* In: Dubreuil, A. (Ed.), *Life Cycle Assessment of Metals: Issues and Research Directions.* SETAC, U.S.A.

13 John R. Owen a, Deanna Kemp b. *Mining-induced displacement and resettlement: a critical appraisal.* *Journal of Cleaner Production.* 13 October 2014. [Электронный ресурс] – 2014 - www.elsevier.com/locate/jclepro (дата обращения: 10.01.2021 г.)

14 V Riddere *provalilsya pod zemlyu zhiloy dom.* *Veb-versiya zhurnala Forbes.* Ot 05.04.2014 g. [Elektronnyj resurs] – 2014 - https://forbes.kz/process/v_riddere_provalilsya_pod_zemlyu_jiloy_dom/ (data obrashcheniya: 25.01.2021 g.)

XFTAP 04.51.53

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.33>

М.Д. Қалмуханбетова¹, М.К. Шнарбекова¹

*¹ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРДІҢ БІЛІМ БЕРУ КӨШІ-ҚОНЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада жаһандану мен білім беру кеңістігінің интернационализациялану дәуірінде Қазақстандағы білім беру (оқу) көші-қонының дамуының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері қарастырылады. Білім беру көші-қон мәселесін талдау өзекті болып табылады, өйткені посткеңестік уақытта әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістер жастардың жалпы білімдік ұстанымдарын өзгертті, соның ішінде шетелдік жоғары оқу орындарында оқуға деген көзқарастары мен мотивациясын, дайындығы мен бағытылығын. Авторлар Қазақстандағы сыртқы оқу көші-қоны ағындарының ауқымына, құрылымдық сипаттамасы мен бағыттарына әсер ететін факторларды талдайды. Мақалада «ақыл-ойдың ағылуына» жол бермеу үшін білім беру көші-қонының әсері мен оны басқару мүмкіндіктері сараланады. Бұл саланы реттеу – өте күрделі, бірақ кез-келген мемлекеттің даму әлеуетін анықтайтын, адами капиталдың сапасы мен санын қамтамасыз етуге қабілетті, мемлекеттік маңызы бар сала. Қазақстан үшін бұл - өзекті, себебі адами капитал көп жағдайда елдің даму қарқыны мен сипатын айқындайды.

Бүгінгі таңда көші-қон үрдісі сарапшылар қауымдастығы мен халық арасында өсіп келе жатқан алаңдаушылықты тудырады. Халықтың ағылуы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігіне, экономикалық, әлеуметтік тұрақтылығына және тұтастай алғанда елдің жалпы дамуына әсер ететін белгілі бір жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Сондықтан бұл мәселе жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Мақалада авторлар қазақстандық студенттердің халықаралық көші-қонының қазіргі тенденциялары мен мүмкін тәуекелдерді талдайды.

Кілт сөздер: халықаралық білім беру миграциясы, жоғары білім, білім беру миграциясы, «ақыл-ойдың ағылуы», патриоттық сезім.

M.D. Kalmukhanbetova¹, M.K. Shnarbekova¹

*¹ Al-Farabi Kazakh national university
Kazakhstan*

MODERN TRENDS OF EDUCATIONAL MIGRATION OF KAZAKHSTANI STUDENTS

Abstract

The article examines the main trends and features of the development of educational migration in Kazakhstan in the era of globalization and internationalization of the educational space. A modern view of the problems of educational migration is relevant, since social, economic and political changes in the post-Soviet space affected the approach, motivation and readiness for educational migration of the youth. The authors examines the factors influencing the scale, structural characteristics and directions of external educational migration flows in Kazakhstan. To prevent “brain drain”, the impact of educational migration and the possibilities of its management are analyzed. The regulation of this area has national importance, because determining the development potential of any state, capable of ensuring the quality and quantity of human capital. These tendencies also take place in Kazakhstan and largely determine the pace and nature of the country's development.

Today, migration processes are causing growing concern among the expert community and the population. Therefore, this study is relevant due to the fact that the outflow of the population leads to certain negative consequences affecting the competitiveness of the state, economic and social stability and the general development process of the country as a whole. The purpose of this study is to analyze current trends in international migration of Kazakhstani students and identify possible risks.

Key words: international educational migration, higher education, educational migration, “brain drain”, a sense of patriotism.

М.Д. Қалмуханбетова¹, М.К. Шнарбекова¹

*¹ Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
Казахстан*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ КАЗАХСТАНСКИХ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматриваются основные тенденции и особенности развития образовательной миграции в Казахстане в эпоху глобализации и интернационализации образовательного пространства. Актуальность исследования проблем образовательной миграции обусловлена изменением образовательных устремлений молодежи, в частности их мотивации и готовности обучаться в зарубежных высших учебных заведениях, в контексте трансформацией социальной, экономической и политической сфер на постсоветском пространстве. Авторы рассматривают факторы, влияющие на масштаб, характеристику и направление внешней образовательной миграции в Казахстане. В целях предотвращения «утечки умов» анализируются пути и возможности регулирования образовательной миграцией. Данная проблема имеет государственное значение, так как потенциал развития любого государства определяется и зависит от человеческого капитала. В данном аспекте Казахстан не является исключением.

В современном мире миграционные процессы вызывают растущую обеспокоенность среди экспертного сообщества и населения. Внешняя миграция населения может привести к негативным последствиям, влияющим на конкурентоспособность и экономическую, социальную стабильность государства. В этой связи, актуализируется научная значимость исследования данной проблемы. В статье авторы анализируют современные тенденции и возможные риски международной миграции казахстанских студентов.

Ключевые слова: международная образовательная миграция, высшее образование, учебная миграция, «утечка мозгов», патриотизм.

Кіріспе

Қазіргі таңда дамыған және дамушы елдер арасындағы білімді және білікті адами ресурстар үшін бәсекелестіктің күшеюі халықаралық білім беру көші-қонның артуына әкелді. Аталмыш тенденция Қазақстанда да орын алып отыр және көп жағдайда елдің даму қарқыны мен сипатын айқындайды. Бүгінгі таңда көші-қон үрдісі сарапшылар қауымдастығы мен халық арасында өсіп келе жатқан алаңдаушылықты тудырады. Халықтың ағылуы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігіне, экономикалық, әлеуметтік тұрақтылығына және тұтастай алғанда елдің жалпы даму үрдісіне кері әсер етуі мүмкін.

Бұл тұрғыда, Қазақстан үшін білім алу мақсатында немесе басқа елдерде еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жастардың өсіп келе жатқан көші-қоны қазіргі заманғы өзекті мәселе болып табылады. Соңғы жылдары Қазақстан үшін көші-қонның теріс сальдосының көрінісі тән, бұл елден тыс жерлерге шығатындар санының сырттан келгендер санынан басым болуын көрсетеді. Осыған байланысты халықтың кетуіне ықпал ететін себептер мен факторларды, сондай-ақ, Қазақстан халқының көші-қон көңіл-күйі мен ұмтылыстарын зерделеу ерекше қызығушылық тудырады. Бұл көші-қон ағындарын реттеу және сыртқы көші-қонға қарсы шаралар әзірлеу жөніндегі саясатты іске асыру шеңберінде ерекше маңызы бар. Мақалада алған қойылған міндеттердің бірі - екінші реттік және статистикалық талдау негізінде әлеуметтік-саяси салдарларды, білім беру көші-қонын бағалау индикаторларын, оның тиімділігі мен Қазақстан үшін теріс салдарлар мен тәуекелдерді анықтау.

Миграциологияда жалпыланған түрде көші-қон деп еңбекке қабілетті халықтың бір елден екінші елге бір жылдан аса уақытқа қоныс аударуы түсініледі. Ал, біздің пікірімізше, «халықаралық білім беру көші-қоны» неғұрлым кең ұғым болып табылады. Бұл ұғым білім алу және әртүрлі деңгейдегі және әртүрлі мерзімге біліктілікті арттыру мақсатында елдер арасындағы адамдардың орын ауыстыруын (оның ішінде оқушылардың, студенттердің, аспиранттардың, докторанттардың, тағылымдамадан өтушілердің, кәсіби мамандардың біліктілігін арттыратын көші-қонын қоса алғанда) біріктіреді.

Білім беру көші-қонында көші-қонның экономикалық факторлары қатаң емес түрде әрекет етеді: жоғары сапалы білім алуға ұмтылу немесе білім алу сұраныстарын жүзеге асыру үшін жақсы жағдайлар жасау [1]. Сайып келгенде, кез келген ерікті көші-қон негізінде басты мақсат-өзіндік бәсекеге қабілеттіліктің неғұрлым жоғары деңгейіне қол жеткізу.

Білім беру көші-қон мәселесін қазіргі заманғы көзқараспен саралау өзекті, өйткені посткеңестік әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістер қоғамның әртүрлі топтары, ең алдымен жас ұрпақ тарапынан білім беру көші-қонына деген көзқарасы, мотивациясы мен дайындығына әсер етті. Зерттеу мақсаты – қазақстандық студенттердің халықаралық көші-қонының қазіргі тенденцияларын талдау және мүмкін болатын тәуекелдерді анықтау болып табылады.

Әдістеме

Зерттеу шеңберінде қазақстандық жастарға байланысты білім алу көші-қоны үрдісі туралы мемлекеттік қызметшілер, көші-қон және мемлекеттік саясат саласындағы сарапшылардың пікірлері қарастырылып, терең сұхбаттасу және фокус-топтық пікірталас әдістері негізінде Қазақстаннан білім беру көші-қонының себептері айқындалатын

мақалаларға, барлық облыстар мен республикалық маңызы бар қалаларда жүргізілген сауалнама негізінде дайындалған зерттеу жұмыстарына екінші реттік талдау жасалды. Зерттеу объектісі - қазақстандық студенттердің білім алу көші-қоны.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Зерттеліп отырылған тақырып бойынша екінші реттік ақпаратты талдау және Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика комитетінің деректеріне статистикалық саралаумжүргізілді. Жалпы, әлемдегі және Қазақстандағы білім беру көші-қонына әсер ететін негізгі факторлардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

1) білім беру үдерісін интернационалдандыру, оқу құжаттарын өзара танудың оқу жоспарларын, дескрипторлары мен стандарттарын унификациялау негізінде интеграцияланған білім кеңістігін қалыптастыру;

2) білім беруді коммерциализациялау, яғни жоғары білім жүйесін әлеуметтік мекемеден білім беру қызметтері нарығына айналдыру;

3) реципиент елдердің экономикалық дивидендтер мен зияткерлік капиталдан түсетін кірістер үшін бәсекелестігі.

Демографиялық ахуалдың көрсетілген жағымсыз тенденцияларына қарамастан, қазақстандық жастардың белгілі бір бөлігі одан әрі жұмысқа орналасу мүмкіндігі бар шетелдік университеттерде оқуға бағытталған. Қазақстанда жүргізілген зерттеулер жастардың шетелге магистратура мен докторантурада оқуға кететіндігін анықтады. Бұл олардың қажеттіліктері мен болашағын анық білетін, жетілген жастар екендігіне байланысты. Екінші, маңызды аспект – қаржылық, яғни магистратурада оқу мерзімі қысқа болуына байланысты арзан түседі [2].

Қазақстан Болон процесі шеңберінде академиялық мобильділік желісі бойынша да, «Болашақ» халықаралық стипендиясы желісі бойынша да білім беру көші-қонын қолдау саясатын белсенді жүргізіп келеді. Бүгінгі таңда «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелде 857 қазақстандық білім алууда. Академиялық мобильділік бағдарламасы бойынша 2019 жылы шетелдік жоғары оқу орындарына бюджет қаражаты есебінен 603 студент жіберілген [4].

Елден тыс жерлерде оқитын қазақстандықтардың жалпы саны нақты тіркеле бермейді. Қазақстандық студенттердің жоғары білім алу үшін елдік артықшылықтарын ескеруге болады. Білім беру көші-қонының ең танымал бағыттары:

- Ресей Федерациясы – 39,6 мың адам [5];

- Қытай – 17,6 тыс. человек;

- Корея – 1,6 мың адам;

- Ұлыбритания – 1 мың адам [6].

Аталған елдердің білім беру жүйелерінің қандай ерекшеліктері қазақстандық студенттерді қызықтырады?

Ресей университеттеріндегі барлық шетелдік студенттердің 25%-ын қазақстандықтар құрайды. Ресейдегі ҚР Елшілігінің мәліметтері бойынша, РФ ЖОО-да Қазақстаннан 70 мыңға жуық студент оқиды, олардың 50 мыңға жуығы сырттай немесе қашықтықтан білім алады [7].

Қазақстандықтар арасында ресейлік білімнің танымалдылығы төмендегілермен оңай түсіндіріледі:

- Қазақстандықтарға Ресейге келу тиімдірек. Қазақстан талапкерлерінің ресейліктермен тең жағдайы және оқуға түсу мүмкіндіктері бар: тегін оқуға болады, күндізгі оқу бөліміне жатақхана беріледі, мамандықтардың үлкен таңдауы.

- Ресей Еуропа, Америка, Қытай немесе Кореяға қарағанда талапкерлер мен олардың ата-аналарына жақынырақ, түсінікті және таныс. Ресей мен Қазақстанның тілдік, әлеуметтік-экономикалық, мәдени, менталдық жақындығы мемлекеттік басқару, құқықтану, педагогика, экономика бойынша бағдарламаларды қайта оқуды қажет етпей меңгеруге мүмкіндік береді.

Ал географиялық орналасуы туыстарынан алыс кетуге дайын емес адамдар үшін мәселені шешеді.

Екінші, жастарды Қытайдағы университеттік білімнің салыстырмалы түрде арзандығы, Қытай университеттерінің өсіп келе жатқан беделі, қытай тілін үйрену, сұранысқа ие мамандық алу және қытай немесе бірлескен кәсіпорындарда жұмыс істеу мүмкіндігі қызықтырады. Әрине, Қытайдың геосаяси және геоэкономикалық көтерілуі де маңызды рөл атқарады, бұл географиялық жағынан жақын елде оқуды тартымды етеді. Сонымен қатар, Қытайдың өзі соңғы жылдары студенттер үшін Жаһандық бәсекелестікке белсенді қатысып, өзінің университеттерін білім беру қызметтерінің әлемдік нарығында алға жылжытуда.

Ал, Кореяда оқу – бұл бүкіл әлемде келтірілген білім алу мүмкіндігі, сонымен қатар Азияның белсенді дамып келе жатқан елінде өмір сүрудің ерекше тәжірибесі. Корей білім беру жүйесі Болондық – бакалавриат (4 жыл), магистратура (2 жыл), докторантура (3 жыл) талаптарына толық жауап береді. Ішкі еңбек нарығындағы қатаң бәсекелестіктің арқасында барлық оқытушылар қатаң іріктеуден өтіп, жоғары оқу орындарында жұмыс істеу құқығына ие болады. Шын мәнінде, корей университеттері батыстықтардан, соның ішінде танымал оқу орындарынан еш қалыспайды.

Өзін-өзі тұрақты реттеу және өзін-өзі жетілдіру тетіктері бар британдық университеттік білім беделді болып табылады. Білім беру мен кәсіптік практика арасындағы байланыс потенциалды жұмыс берушілермен білім беру бағдарламаларын бірлесіп әзірлеу арқылы жүзеге асырылады.

Жалпы, қазақ жастарының білім беру көші-қонының себептері, Қазақстанда жүргізілген зерттеулерге сәйкес:

1) түлектердің болашақтағы өмірлік стратегиясын және еңбек нарығындағы кәсіби перспективаларын анықтау;

2) шетелде оқудың жоғары сапасы. Академиялық еркіндіктің мүмкіндігі, посткеңестік білімге тән стандарттар мен шаблондардың болмауы;

3) шетелде өмір сүрудің жоғары деңгейі;

4) жаңа елдерді, мәдениеттерді ашуға деген ұмтылыс;

5) неғұрлым тәуелсіз болуға және жаңа өмірлік жағдайларға, жаңа ортаға бейімделуге деген ұмтылыс;

6) тілдік ортаға сүңгу;

7) қабылдаушы елдердің иммиграциялық саясаты.

Жастардың шетелге оқуға кету туралы шешіміне дамыған елдердің қалыптасқан оң имиджі әсер етеді. Олар өмір сүру және кәсіби амбицияларды жүзеге асыру үшін қолайлы болып көрінеді, әсіресе қазақстандық шындық та (әлеуметтік сала, саяси және азаматтық бостандықтардың деңгейі, сыбайлас жемқорлық, қоғамдағы және биліктегі басқа да жағымсыз көріністер) өз әсерін тигізеді. Сапалы білім алу ең тиімді әлеуметтік лифт, сондай-ақ экономикалық мәселелерді шешудің тәсілі болып қала береді: лайықты және жоғары ақы төленетін жұмыс алу, тұрақты қамтамасыз етілген болашаққа кепілдік беру. Жастардың шетелде оқуға деген қызығушылығының артуы көбінесе ұлттық білім беру жүйелеріндегі мәселелерге реакция болып табылады:

- Жоғары және орта білім беру сапасының төмендігі (оның ішінде – оқу орындарын материалдық-техникалық жарақтандырудағы қиындықтар);

- Профессор-оқытушылар құрамының біліктілігінің төмендігі;

- Білім беру жүйесінің жемқорлығы.

Мигрант студенттермен сұхбат Орталық Азия елдерінің жастарында сапалы білім алу қажеттілігі бар екенін анықтады [8]. Болашақта табысты мансаптың кепілі ретінде шетелде сапалы білім алу білім беру көші-қонының драйвері болып табылады. Зерттеушілердің мигрант студенттермен сұхбат барысында қазақстандық жастарда сапалы білім алу қажеттілігі бар екендігі анықталды. Болашақта табысты мансаптың кепілі ретінде шетелде сапалы білім алу білім беру көші-қонының драйвері болып табылады.

Көші-қонның маңызды факторы балалардың сапалы дамуы мен білім алу мүмкіндіктерін іздеу болып табылады.

«Менің шетелге шығуға деген ниетім-лайықты білім алу, көп саяхаттау және өзімді шығармашылық тұрғыдан жетілдіру» (Әйел, Нұр-Сұлтан, Қазақстан).

«Мен Ресейде оқығым келді. Оқу жақын әрі арзан. Мұнда тұру [Қазақстанда], білім де қымбат. Жатақхана, пәтер жалдау қымбат, оқыту 2 есе қымбат. Мұнда 4 жыл, ал сол жақта 5 жыл оқу керек. Мұнда оқу ақысын төлейді және сабаққа келмейді, ал сол жақта [Ресейде] мұндай жоқ. Сол жақта олар 5 жыл ішінде топтан тек бір қорап шоколад қана сұрады» (Әйел, 20 жаста, Өскемен, Қазақстан).

Шетелде оқудың тағы бір маңызды аспектісі – қаржыландыру. Жалпы алғанда, шетелдік білім беру элитарлы болып табылады, алайда, соңғы онжылдықтарда зияткерлік капитал үшін жаһандық бәсекелестікке белсенді қатысатын жетекші шетелдік жоғары оқу орындары ұсынатын гранттық қаржыландырудың әртүрлі бағдарламаларының арқасында аз қамтылған отбасылардан шыққан талантты, ынталы жастар үшін мүмкіндіктер пайда болды.

Зерттеушілер қаржыландырудың келесі көздерін анықтап көрсетеді:

- 1) шығындарды толық немесе ішінара өтейтін, университеттер ұсынатын стипендиялар;
- 2) әртүрлі қорлардың гранттары;
- 3) өз қаражаты;
- 4) exchange programs (университеттер арасындағы алмасу бағдарламалары).

Осылайша, соңғы онжылдықта байқалған осы үрдістің даму тенденциясы тұрақты. Халықаралық зияткерлік көші-қонның маңызды бөлігі болып табылатын оқу және кәсіби дайындық үшін шетелге қоныс аудару, әрине, оң бағаға лайық. Қазақстандық студенттік жастар заманауи технологияларға қол жеткізе алады, шет тілдерін игереді, халықаралық ғылыми және кәсіби қауымдастыққа енеді. Оқуды аяқтағаннан кейін отанына оралғаннан кейін, дәл осы талантты жас ғалымдар мен мамандар қосымша білім мен тәжірибе алып, Қазақстан ғылымының дамуына және экономиканың жақсаруына үлес қоса алады.

Алайда, шынайылықта, жастардың шетелге оқуға кетуі зияткерлік әлеуеттің жоғалуына, қайтарылмаған жағдайда «ақыл-ойдың ағылуына» әкеледі. Аталған мәселелерге байланысты мүмкін болатын тәуекелдер орын алуы мүмкін. Осыған байланысты талантты жастардың ағыны байқалатын барлық елдер үшін өзекті бірқатар сұрақтар туындайды: *«Оқу бітіргеннен кейін жас мамандардың шетелден оралуын күту қанишалықты нақты? «Жас ақыл-ойдың ағылуы» үдерісін өзгерту үшін қандай қаржылық және кәсіби ынталандыру қажет?»*

Қазақстанда ақыл-ойдың ағылуын болдырмау үшін түрлі шаралар қабылдануда, соның ішінде:

- Елдің ғылыми мүдделеріне сай келетін зерттеулерді басымдықпен қаржыландыруға және ғылыми мектептерді қолдауға бағытталған саясатты әзірлеу.

- Қазақстандық еңбек нарығын оны жұмыс орындарымен білікті мамандарды, ғалымдарды толықтыру тұрғысынан жетілдіру.

- Мамандар даярлауды ұлттық экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес келтіру.

Аталған іс-шаралар қазіргі таңда қазақстандық жастардың шет елдерде білім алып, сонда қалып қоймауына жол бермеу мақсатында жасалуы қажет.

Жас мамандарды Қазақстанға қайтару үшін белгілі бір жағдайлар – кәсіби және қаржылық-материалдық жағдай жасау бірнеше көші-қон факторларын талдауға сүйенеді. Көз алдымызда ең маңызды фактор – материалдық, яғни жоғары жалақы. Келесі маңызды фактор – жоғары сапалы кәсіби ортаның болуы. Мигранттарды қайтару үшін қажетті факторлар қатарына жылдам кәсіби өсу мүмкіндігі, халықаралық кәсіби байланыстар, шетелдік сапарлар, ұзақ мерзімді және тұрақты жұмыспен қамту, Қазақстанның белгілі бір қаласында жұмыс істеу, заманауи ақпараттық және коммуникациялық технологияларға қол жеткізу мүмкіндігі кіреді.

Қорытынды

Білім беру көші-қонын білім алу және/немесе білім беру саласындағы еңбек қызметін жүзеге асыру, яғни оқыту, зерттеулер жүргізу мақсатында орын ауыстыру ретінде анықтауға болады. Білім беру көші-қоны барлық елдердің дамуының табиғи сценарийі болып табылатын жаһанданумен тікелей байланысты. Қазақстандық білім беру көші-қонының ерекшелігі – ғалымдардың, мамандардың, мамандардың Еуропа елдері мен Қытай, АҚШ-қа саналы және мақсатты түрде кетуі, «ақыл-ойдың ағылуы» деп аталады. Білім беру көші-қонына соңғы жылдардағы экономикалық дағдарыс әсер етті, мемлекеттік бюджет тапшылығы жағдайында әлеуметтік саланы, оның ішінде білім беруді қаржыландыру секвестрге ұшырады, бұл білім сапасының төмендеуіне, жоғары білім беруде кәсіби мамандардың жоғалуына, «кадрлардың қартаюы», жетекші елдердің университеттерінен Қазақстандағы оқу орындарының материалдық-техникалық базасындағы артта қалушылыққа себеп болды.

Қазақстаннан білім беру көші-қонының салдары талантты жастардың шет елге кетуіне алып келуі мүмкін. Шетелде болған соң, көбісі Қазақстанға қайтып оралмай, оқу елінде қалуды немесе халықаралық еңбек нарығында жұмыс іздеуді бастау ықтималдығы бар. Қытайда, Ресейде, Еуропада және АҚШ-та оқитын Қазақстаннан келген студенттердің кең ауқымымен терең сұхбат алу, сауалнамалар жүргізу барысында алынған әр түрлі зерттеулердің деректеріне екінші реттік талдау жасай отырып, шетелде оқуға түрткі болатын келесі факторларды бірінші орынға шығаруға болады:

- шетелдік білім деңгейі отандық жоғары оқу орындарында алынғаннан едәуір жоғары;
- шетелдік дипломдар, әсіресе АҚШ пен Еуропа елдерінде алынған, сұранысқа ие және мансаптық өсудің кең перспективаларын ашады;
- шетелде оқу халықаралық кәсіби және іскерлік байланыстарды орнату мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Білім беру (оқу) көші-қонының барлық аспектілерін жан-жақты зерделеу және талдау маңызды міндет болып табылады, өйткені бұл студенттердің көші-қонының салдарын, академиялық және кәсіптік мобильдікті модельдеуге және болжауға, елдер арасындағы білім беру-мәдени, ғылыми және жалпы гуманитарлық ынтымақтастық мәселелерін жоспарлауға және оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

References:

- 1 Beech S. *International Student Mobility: A Critical Overview // Laboring and Learning.* – 2017. – P. 285-303.
- 2 Nasimova G.O., Zhansugurova Zh.A., Halikova Sh.B. *Vozvratno-migracionnye namereniya kazahstanskikh studentov, obuchayushchihся v zarubezhnyh vuzah. Filosofiya, madeniettanu, sayasattanu seriyasy. №2 (72). 2020.* – s. 99-108.
- 3 *Realizaciya principov Bolonskogo processa v Respublike Kazahstan: analiticheskij otchet.* — Astana: Centr Bolonskogo processa i akademicheskoy mobil'nosti, 2018. — S. 57; *Obladateli stipendii// Sajt AO «Centr Bolonskogo processa i akademicheskoy mobil'nosti, 2018 «Bolashak»// <https://www.bolashak.gov.kz/ru/pretendentu/obladateli-stipendii.html>*
- 4 Margarita Bocharova. *factcheck.kz. 17.06.2020. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/mnogo-li-kazaxstanskix-studentov-uchitsya-za-rubezhom-i-pochemu/>.*
- 5 *Rossiya v cifrah: 2019. Moskva, 2019.* – S.143.
- 6 Astahov I. *Skol'ko kazahstanskikh studentov uchitsya za granicej//Today.kz.* – 2018. – 3 maya// <http://today.kz/news/kazahstan/2018-05-03/765342-skolko-kazahstanskikh-studentov-uchitsya-za-granitsej/>
- 7 Marina Presnyakova. *Kazhdyy sed'moj kazahstanec postupaet v rossijskij vuz – usloviya luchshe, vozmozhnostej bol'she. 11 fevralya, 2019. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://postupi.kz/news/abiturientu/kazhdyy-sedmoy-kazahstanets-postupaet-v-rossiyskiy-vuz>*
- 8 *Mezhdunarodnaya organizaciya po migracii (MOM). Vneshnyaya molodezhnaya migraciya v stranah Central'noj Azii: analiz riskov i minimizaciya negativnyh posledstvij. Nur-Sultan, 2019.*

Қ.Н. Өтебай

*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

ШЕТЕЛДІК ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ҒЫЛЫМДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҢ НАРАЗЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Қазақстан мен Еуропадағы әлеуметтік-саяси процестерге азаматтардың ұйымдасқан наразылық әрекеттері әсер етуде. Қазіргі таңдағы наразылық жаңа формаларға ие болуда, қатысушыларды жұмылдыру үшін ашылатын техникалық мүмкіндіктер пайдаланылуда. Мұндай жағдайларда наразылық әлеуетін бағалау, «тұрақсыздық нүктелерін» анықтау және саяси элитаның шешімдеріне ықтимал халықтың теріс реакциясын түсіну қазіргі саяси басқарудың маңызды міндеттеріне айналады. Мақалада шетелдік әлеуметтанудағы наразылық мінез-құлқын зерттеудің негізгі теориялық тәсілдері қарастырылған. Оның ішінде әлеуметтік наразылық мәселесімен айналысатын батыс ғалымдарының ішіндегі ең көп тарағаны-ұжымдық мінез-құлқын тұжырымдамасына аса көңіл бөлінді. Сонымен қатар батыс елдерінде наразылықты зерттеудің негізгі кезеңдері көрсетілді. Отандық ғылымдағы әлеуметтік наразылықты зерттеудің ерекшеліктері анықталды. Қазақстан халқының наразылық әлеуетінің басты себебі анықталды. Назылықты зерттеуде отандық зерттеулердің негізгі бағыттары айқындалды. Қалыптасқан наразылықты зерттейтін орталықтар мен олардың басты қызметтері баяндалды. Назылық әрекетін анықтайтын факторларды зерттеу әдіснамасын дамытудағы негізгі тенденциялар анықталды. Бұл құбылысты тереңірек түсіну үшін наразылықты зерттеудің теориялық және әдіснамалық мәселелерін зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы, сондай-ақ қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті азайту үшін республикалық және аймақтық саясаттың стратегиясын түзету негізделген.

Кілт сөздер: әлеуметтік наразылық, әлеуметтік шиеленіс, ұжымдық мінез-құлқын, ресурстарды жұмылдыру, салыстырмалы депривация, қоғамдық қозғалыстар.

K.N. Otebay

*al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan*

RESEARCH OF PROTEST ACTIVITY OF THE POPULATION IN FOREIGN AND DOMESTIC SCIENCE

Abstract

Organized protest actions of citizens have an increasing impact on the socio-political processes in Kazakhstan and Europe. The modern protest takes on new forms, and the opening technical opportunities are used to mobilize participants. In such conditions, the assessment of the protest potential, the identification of «points of instability» and the understanding of the possible negative public reaction to the decisions of the political elite become important tasks of modern political management. The article considers the main theoretical approaches to the study of protest behavior in foreign sociology. Of these, the greatest attention was paid to the concept of collective behavior—the most common among Western scientists dealing with the problem of social protest. The main stages of studying the protests in Western countries were also shown. The stages and features of the

study of social protest in Kazakhstan's science are highlighted. The main reason for the protest potential of the people of Kazakhstan is determined. In the study of protest, the main directions of domestic research are identified. The centers that study the protests and their main functions were highlighted. The main trends in the development of the methodology for studying the factors that determine protest behavior are identified. The article substantiates the scientific and practical significance of the study of theoretical and methodological problems of the study of protest for a deeper understanding of this phenomenon, as well as the correction of the strategy of federal and regional policy to reduce social tension in society.

Keywords: social protest, social tension, collective behavior, resource mobilization, relative deprivation, social movements.

К.Н. Отебай

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Казахстан*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОТЕСТНОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКЕ

Аннотация

Все большее влияние на социально-политические процессы в Казахстане и Европе оказывают организованные протестные действия граждан. Современный протест приобретает новые формы, используются открывающиеся технические возможности для мобилизации участников. В таких условиях оценка протестного потенциала, выявление «точек нестабильности» и понимание возможной негативной общественной реакции на решения политической элиты становятся важными задачами современного политического управления. В статье рассмотрены основные теоретические подходы к исследованию протестного поведения в зарубежной социологии. Из них наибольшее внимание было уделено концепции коллективного поведения-самой распространенной среди западных ученых, занимающихся проблемой социального протеста. Также были показаны основные этапы изучения протестов в западных странах. Выделены особенности изучения социального протеста в отечественной науке. Определена главная причина протестного потенциала народа Казахстана. В исследовании протеста определены основные направления отечественных исследований. Были освещены центры, изучающие протесты, и их основные функции. Определены основные тенденции в развитии методологии исследования факторов, детерминирующих протестное поведение. Обоснована научная и практическая значимость исследования теоретико-методологических проблем изучения протеста для более глубокого осмысления данного феномена, а также коррекции стратегии федеральной и региональной политики для снижения социальной напряженности в обществе.

Ключевые слова: социальный протест, социальная напряженность, коллективное поведение, мобилизация ресурсов, относительная депривация, общественные движения.

Кіріспе. Қазіргі қазақстандық қоғамда болып жатқан әлеуметтік-саяси процестер адамдардың қоғамдық өмірдің белгілі бір саласындағы жағдайға, басқаша айтқанда, әлеуметтік шиеленіске қанағаттанбау көңіл-күйінің таралуымен қатар жүреді. Әлеуметтік психологиялық және мінез-құлық деңгейлеріндегі әлеуметтік шиеленісті көрсетудің бір аспектісі-әлеуметтік наразылық. Қазіргі әдебиетте наразылық іс-әрекетінің модельдері мен формаларын анықтауға әртүрлі тұжырымдамалық тәсілдер ұсынылған. Алайда, әлеуметтік наразылық әлі де жеткілікті зерттелмеген құбылыс болып қала береді.

Мақалада келтірілген зерттеу жұмысының мақсаты әлеуметтік наразылықты зерттеудің негізгі теориялық және әдіснамалық тәсілдерін талдау және жалпылау болды.

Бұл мақсатқа қол жеткізуге келесі міндеттерді шешу ықпал етті:

1. Әлеуметтік наразылық құбылысын түсіндіретін шетелдік ғылымда жиі кездесетін теориялық модельдерді қарастыру.

2. Отандық ғалымдардың әлеуметтік наразылық зерттеулерін талдау.

Наразылық, әлеуметтік шиеленіс мәселелері батыс ғылымында әлеуметтік стресстің психологиялық теориялары аясында немесе аномия, ұйымсыздандыру және т.б. теориялары аясында қарастырылады, олар жеке тұлғалардың әлеуметтік ортаға девиантты бейімделуін түсіндіруге баса назар аударады (яғни, рұқсат етілген нормалардан ауытқиды). Саяси наразылық пен зорлық-зомбылықты зерттеу, сонымен қатар, қоғамдық қозғалыстардың конфликтология және әлеуметтану саласындағы зерттеулермен тығыз байланысты.

Шетелдік ғылымда қоғамдық қозғалыстар мен наразылықтарды түсіндіруге үміткер теориялық модельдердің үш тобын бөлуге болады. Әлеуметтік наразылық мәселесімен айналысатын батыс ғалымдарының ішіндегі ең көп тарағаны-ұжымдық мінез-құлық тұжырымдамасы.

Нәтижелерді талқылау. Ұжымдық мінез-құлық – бұл белгісіз немесе қауіпті жағдайға жауап беретін адамдар тобының салыстырмалы түрде стихиялық және ұйымдастырылмаған мінез-құлқы. Әлеуметтану ғылымында ұжымдық мінез-құлықтың бірнеше теориясы бар: Г.Лебонның «Инфекция теориясы», Г.Олпорттың «Конвергенция теориясы», В. Тернердің «Нормалардың пайда болу теориясы», Дж. Школьниктің «Саяси наразылық теориясы», Н. Смелзердің «Өсіп келе жатқан құндылық теориясы» [1].

Олардың әрқайсысы ұжымдық мінез-құлықтың әртүрлі аспектілерін түсіндіреді. Иррационалды психологиялық факторларға назар аударатын теориялар жаппай суицидтің себептерін түсінуге көмектеседі. Демонстрацияларға немесе тәртіпсіздіктерге айналған әлеуметтік наразылықтарды «рационалды» факторлардың рөлін: конвергенция немесе өсіп келе жатқан құндылықтар теориялары тұрғысынан терең түсінуге болады.

Әлеуметтік наразылық құбылысын түсіндіруге жүгінсек, ұжымдық мінез-құлық теориясын жақтаушылар оны ұжымдық мінез-құлықтың бір түрі деп санайды, ал «наразылық» ұғымын «тобыр» сияқты ұғыммен қатар қояды. Осы тұжырымдамалар авторларының бір бөлігі (Г. Лебон, Г. Тард, З. Фрейд, Г. Блумер) әлеуметтік наразылықты әлеуметтік психологиялық құбылыс ретінде түсіндіреді. Осы тәсіл аясында ХХ ғасырдың әлеуметтанулық ғылымында, әлеуметтік наразылықтар ұжымдық мінез-құлықтың кез-келген басқа түрі сияқты, эмоционалды шиеленістің жоғарылауымен байланысты (жаппай дұшпандық, әлеуметтік мазасыздық, жаппай қозу, дүрбелең, агрессия) және иррационалдылықпен сипатталады (стихиялықпен). Жаппай наразылық мінез-құлқының ең жойқын түрі-революция. Оны Г. Лебон жаппай истерияның көрінісі, иррационалдылықтың жеңісі ретінде сипаттады [2].

Әлеуметтік наразылықты ұжымдық мінез-құлықтың бір түрі ретінде қарастыратын авторлардың тағы бір тобы наразылық мінез-құлқы психологиялық факторларға емес, әлеуметтік жағдайларға байланысты деп санайды. Бұл тұрғыда Н. Смелзердің көзқарасы айқын, ол наразылық мінез-құлқының табиғатын қарастыра отырып, белгілі бір әлеуметтік жағдайлар мен билік өкілдерінің қызметін талдауға үлкен мән береді. Әлеуметтік наразылық зерттеушімен әлеуметтік ортаны өзгерту әрекеті ретінде анықталады.

Әлеуметтік-саяси процестерді зерттейтін авторлар әлеуметтік наразылықты әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде анықтайды. Мәселен, А. Марш еңбектерінде әлеуметтік наразылықты анықтау тәсілінің негізі нормативтік сипаттағы пікірлер орын алады. Ол наразылықты «дәстүрлі емес» саяси мінез-құлық нысаны ретінде анықтайды. Саяси мінез-құлықтың дәстүрлі емес формалары жағдайында митингілер, наразылықтар, саяси демонстрациялар, бойкоттар, ереуілдер және т.б. тұрақты өткізуге ықпал ететін нормалар жоқ, және мұндай акцияларды өткізуді шектейтін немесе тыйым салатын көптеген нормативтік ережелер мен заңдар бар [3].

Жоғарыда келтірілген теориялардың әрқайсысы ұжымдық мінез-құлықтың әртүрлі аспектілерін түсіндіреді. Кейбіреулер иррационалды психологиялық факторларға (инфекция теориялары) назар аударады, ал басқалары «рационалды» факторлардың рөлін (конвергенция теориясы, саяси наразылық немесе өсіп келе жатқан құндылық теориялары) атап көрсетеді. Бұл әртүрлі теорияларды жиынтықта қарастырған жөн. Бұл адам мінез-құлқының күрделі және жұмбақ элементін түсіндіруге көмектеседі.

Наразылықты батыс ғалымдары қоғамдық қозғалыстар әлеуметтануының бір бағыты болып табылатын ресурстарды жұмылдыру теориясында да қарастырады. Бұл теория ХХ ғасырдың 70-ші жылдарында пайда болды. Оның өкілдерінің қатарында-Дж. Маккарти, М. Зальд, М. Асим, К. Вильсон, А. Обершол және басқалары бар [2]. Осы тәсіл аясында қоғамдық қозғалыс белгілі бір қоғамға тән әлеуметтік өзгеріс көзқарастарының жиынтығы ретінде кеңінен анықталады.

Ресурстарды жұмылдыру теориясы әлеуметтік қозғалыстарды наразы топтардың қалыпты, рационалды, институционалды саяси қарсы шығуы ретінде қарастырады. Ковенционалды саясат пен әлеуметтік қозғалыс арасындағы шекара жойылады, бірақ мүлдем жоғалып кетпейді. Қоғамдық қозғалыс-бұл билік пен әлеуметтік субъектілердің мүдделері арасында жанжал туындаған кезде ұжымдық әрекеттің қақтығыс түрі.

Дж. Маккарти мен М. Залдтың пікірінше, қоғамның материалдық әл-ауқаты мен экономикалық даму деңгейі қоғамдық қозғалыстардың дамуына да әсер етеді. Бай қоғамдарда қоғамдық қозғалыстар секторы көбірек, олар тар мақсатты реформаторлық сипатқа ие. Кедей қоғам кең мақсаттары бар радикалды қозғалыстармен сипатталады. Бай қоғамдарда бос уақыт пен ақша қозғалыс ресурстары болып табылады, демеушілікте болуы мүмкін.

Қоғамдық қозғалыстардың дамуының саяси шарттары негізінен қоғамдағы саяси қақтығыстың дамуымен байланысты. А.Обершолдың айтуынша, әлеуметтік жанжал қолданыстағы жүйенің наразылығына реакция ретінде туындайды [4]. Саяси наразылықтың бірнеше себептері болуы мүмкін. Біріншіден, наразылық сыртқы, көбінесе шетелдік биліктің басқаруындағы әлеуметтік топтарда немесе біріздендіру және орталықтандыру саясатының нәтижесінде жергілікті аймақтық билік топтарының өкілеттіктерінің төмендеуі нәтижесінде туындауы мүмкін. Бұл әр түрлі деңгейдегі элиталар арасындағы қақтығыс. Халық әдетте мұндай қарсыласу қозғалыстарында өздерінің ескі элиталарын қолдайды, өйткені ол жаңа элиталардан не күтуге болатынын білмейді.

Екіншіден, саяси наразылықтың себебі әлеуметтік топтардың немесе субъектілердің билік тарапынан үлкен өкілеттіктерге, құқықтарға және мойындауға деген талабы болуы мүмкін. Нәтиже әдетте ұжымдық наразылық қозғалысы мен оппозицияға айналады.

Үшіншіден, билік өз заңдылығын жоғалтқан топта болған кезде, заңсыз жолмен билікте қалуға тырысады: олардың ішіндегі ең көп тарағаны – сайлауды бұрмалау.

Төртіншіден, режим заңсыз түрде орнатылып, күш әдістерін қолдана отырып, билікті ұстап тұрған кезде. Оппозицияға тыйым салынған тоталитарлық режим кезінде, өз талаптарымен көшелерге шығудан басқа ештеңе қалмайды. Сонымен, саяси наразылықты тиімсіз билік тудыруы мүмкін, ол өзінің маңызды міндеттерін шешуді қамтамасыз ете алмайды. Мысалы, территорияның тұтастығы мен ұлттық мүдделерді шетелдік қауымдастықтардың талаптарынан қорғау.

Ресурстарды жұмылдыру теориясының өкілдері саяси мүмкіндіктер құрылымының моделін жасады. Бұл қоғамда наразылықты жұмылдыру қаншалықты мүмкін екенін және қоғамдық қозғалыстың өзі қандай сипатта болатындығын бағалауға көмектеседі. Саяси мүмкіндіктердің құрылымы бірқатар көрсеткіштермен сипатталады:

1. Саяси жүйенің ашықтық дәрежесі.
2. Қоғамдағы саяси тұрақтылық дәрежесі.
3. Ықпалды саяси одақтастарды табу мүмкіндіктері.

Осы индикаторларды қолдана отырып, қоғамдық қозғалыстың саяси мүмкіндіктерінің дәрежесін бағалауға, сондай-ақ қозғалыстың қандай себептермен ұжымдық әрекеттің белгілі бір тактикасы мен стратегиясын таңдағанын түсіндіруге болады.

Ресурстарды жұмылдыру теориясының өзегі әлеуметтік ұйым ұғымы болып табылады. Әлеуметтік ұйым басқалар сияқты бірдей заңдарға сәйкес дамиды. Оның сәтті өмір сүруі үшін ресурстар қажет, олардың болуы бірлескен наразылық әрекеттерін жасауға мүмкіндік береді және мақсатты трансформациялық қызметке ауысуға бағдарланудың өзгеруіне ықпал етеді.

XX ғасырдың екінші жартысында Батыста салыстырмалы депривация тұжырымдамасы кең таралды. Алғаш рет оны С. Стауффер ғылыми айналымға енгізді, содан кейін М. Мертонның, В. Руинсиманның еңбектерінде дамыды [2].

Бұл теория іс жүзінде жергілікті (локальды) қоғамдастықтың белгілі бір топтары бастан кешіретін және саяси немесе әлеуметтік шиеленістің пайда болуына жағдай жасайтын әлеуметтік-экономикалық өмірдегі шектеулердің белгілі бір түрлерін сипаттайды.

«Депривация» ұғымы белгілі бір әлеуметтік топтар үшін әртүрлі құндылықтар мен мүмкіндіктердің шектеулі қол жетімділігін немесе қол жетімсіздігін көрсететін көп факторлы проблемаларды білдіреді. Салыстырмалы депривация ұғымы осы құндылықтарға қатысты субъективті үміттері мен топтардың оларға қол жеткізудің нақты мүмкіндіктері арасындағы алшақтықпен байланысты. Салыстырмалы депривация дегеніміз-жергілікті қауымдастық топтарының материалдық ресурстары мен әлеуметтік мәртебелеріне деген субъективті үміттері мен олардың осы ресурстар мен мәртебеге қол жеткізудің нақты мүмкіндіктері арасындағы сәйкессіздік.

Салыстырмалы депривация теориясы саяси тәртіпті, оның шеңберінде адамдар өздерінің ұмтылыстарына жету үшін жұмыс істеуге мүмкіндік беретін құралдармен қамтамасыз етілген деңгейде сақталады деген идеяға негізделген. Наразы топ ұмтылыстар мен қол жетімді құралдар арасындағы алшақтықты көре бастағанда пайда болады. Салыстырмалы депривация латентті әлеуметтік шиеленісті тудырады және қалыптастырады. Әлеуметтік шиеленістің потенциалы-бұл салыстырмалы депривацияның масштаб функциясы, қарқындылығы және түрі.

Бұл теорияға сәйкес, наразылық пен зорлық-зомбылықты тудыратын механизм-бұл әлеуметтік өзгерістерден туындаған күтулердің тез өсуі мен олардың нақты қанағаттану мүмкіндіктері арасындағы алшақтықтың артуы. Депривация дегеніміз-өзінің қазіргі жағдайына қатысты наразылықтың субъективті сезімі. Басқаша айтқанда, наразылық сезімі, қажеттіліктер мен оларды қанағаттандыру мүмкіндіктері арасындағы сәйкессіздік стресске, агрессияға, тұлғаның наразылық бағдарларына, демек, наразылық қозғалыстарының пайда болуына әкеледі.

Сонымен, батыстық әлеуметтанудағы наразылық мәселесін зерттеу зорлық-зомбылық проблемаларын, девиантты мінез-құлықты және қоғамдық қозғалыстарды зерттеумен қатар дамуда. Зерттеу барысында наразылық тақырыбымен және наразылық мінез-құлқының қалыптасу факторларымен айналысатын бірнеше теориялық бағыттар пайда болды. Негізгілері ұжымдық мінез-құлық теориясы, ресурстарды жұмылдыру теориясы, салыстырмалы депривация теориясы сияқты теориялық модельдердің топтары.

Шет елдік зерттеушілердің теориялық әзірлемелері наразылық феноменін зерттейтін қазақстандық ғалымдардың зерттеулерінің негізіне айналды.

Әлеуметтік наразылық мәселесі қазіргі қазақстандық әлеуметтанудың әлсіз зерттелген тақырыптарына жатады. Отандық ғылымда наразылық проблемасының пайда болуы нақты әлеуметтік процестермен және саяси оқиғалармен тығыз байланысты.

Соңғы он жылда Қазақстанда түрлі наразылық акциялары, митингілер мен шерулер орын алды. Осы наразылық процестері еліміздегі наразылық мәселесін зерттеуді өзекті етті. Айта кету керек, отандық ғалымдар наразылықты зерттеуде шетел зерттеушілерінің теориялық тұжырымдамаларына негізделеді.

Отандық ғалымдардың көп бөлігі қазақстандық қоғамның наразылық әлеуетін әлеуметтік-экономикалық проблемалармен байланыстырады (салыстырмалы депривациялық тәсіл). Мәселен, «...әлеуметтік шиеленістің негізгі себептері кедейлік пен жұмыссыздық», - дейді профессор Г.Ө. Насимова [5].

Көптеген қазақстандық зерттеулерде наразы саяси белсенділікті зерттеу жоқ немесе азаматтардың потенциалды наразылық белсенділігін зерттеумен шектеледі

Мемлекеттік басқару академиясы жанындағы Орталық Азия өңіріндегі этносаралық және конфессияаралық қатынастарды зерттеу орталығы этникалық қозғалыстарды зерттеудегі сөзсіз көшбасшы болып табылады. Мұнда ауқымды бағдарлама орындалады. Этникалық жанжалдар мен шиеленістер бойынша жобалар, олардың шеңберінде шиеленістер тұжырымдамалары әзірленеді және олардың мониторингі елдің әртүрлі өңірлерінде жүзеге асырылады. Зерттеу пәні жеке этникалық қозғалыстар (олардың пайда болу себептері, ұйымдастырушылық формалары, ресурстары, көшбасшылық, жұмылдыру циклі) болып табылады.

Экологиялық қозғалыс мәселелерімен «Қазақстанның экологиялық қоры» қоғамдық қоры айналысады (директоры-М.С. Дуамбеков). Қор қайырымдылық, ғылыми-зерттеу, мәдени, білім беру және басқа да қоғамға пайдалы мақсаттарды көздейді.

Тәуелсіздік алғанан кейін елде тендерлік зерттеулерге деген қызығушылық арта бастады. Қазіргі уақытта Қазақстанда бірнеше гендерлік ғылыми-зерттеу орталықтары белсенді жұмыс істейді: 1) Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институты жанындағы әлеуметтік және гендерлік зерттеулер ҒЗИ (директоры-А.С. Кенебаева); 2) Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті жанындағы гендерлік білім беру орталығы (директоры-Н.У. Шеденова). Бұл орталықтардың әрқайсысында веб-сайты бар, монографиялар мен мақалалар шығарады, көптеген акциялар өткізеді. Бұдан басқа, Қазақстанның өңірлерінде де гендерлік орталықтар құрылуда, мысалы, Қарағанды қаласында екі гендерлік орталық жұмыс істейді: Гендерлік ақпараттық-талдау орталығы (жетекшісі-Н.А. Усачева) және «Нисса» гендерлік зерттеулер орталығы (жетекшісі-Г.Ж. Курбанова) [6].

1990-шы жылдардың басынан бастап қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік наразылық пен наразылық әлеуетінің көрсеткіштеріне эмпирикалық зерттеулер жүргізіле бастады. Осындай зерттеулерді бүкілқазақстандық ауқымда алғашқылардың бірі болып «Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы» жүргізді.

«Стратегия» әлеуметтік-саяси зерттеулер орталығы (президенті-Г.Т. Илеуова) тәуелсіз қоғамдық қоры адамдардың өз қаласында немесе ауданында жаппай наразылық акцияларын өткізу мүмкіндігіне қатысты күтулері, сондай-ақ олардың осы акцияларға қатысуға дайындығы сияқты субъективті көрсеткіштердің серпінін зерттеуді жүргізеді. Сонымен қатар, ҚР Президентінің жанындағы ҚСЗИ наразылық мәселелері бойынша кешенді әлеуметтанулық зерттеулер мен мониторинг жүргізеді.

Кейінгі жылдары қазақстандық ғылымда жастардың наразылық белсенділігін зерттеу өзекті болды. Мұнда Ш.Е. Қилыбаеваның, А.А. Тасбұлатованың диссертациялық жұмыстары маңызды мәнге ие. Сонымен қатар, Д. Сатпаевтың, Т. Үмбеталиеваның және т.б. «Молотов Коктейлі. Қазақстан жастарының анатомиясы» атты еңбегі жастардың наразылық әлеуетін түсінуге көмектеседі. «Қазақстан жастары-2019», «Қазақстан жастары-2020» ұлттық баяндамаларында қазақстандық жастардың наразылық акцияларындағы наразылық әлеуеті туралы зерттеулер бар.

Қорытынды. Осылайша, шетелдік және отандық ғылымда әлеуметтік наразылықтың модельдері мен нысандарын, наразылық белсенділігінің қалыптасу факторларын анықтаудың әртүрлі тұжырымдамалық бағыттары мен тәсілдері бар. Нақты әлеуметтік наразылық мінез-құлқының проблемалары жеткілікті түрде зерттелген. Айта кету керек, Қазақстандық ғалымдардың көп бөлігі наразылық белсенділігін саяси белсенділіктің бір түрі ретінде қарастырмайды, ал Еуропа елдері мен АҚШ-та ол саяси қатысудың дәстүрлі формасы ретінде қабылданады.

Дегенмен де, бұл тақырыпты зерттеуде бірқатар шешілмеген мәселелер бар:

1. Халықтың нақты қатысудан бірнеше есе көп болатын наразылық акцияларына қатысуға дайын екендігі туралы мәселе жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр.

2. Осы тақырыпқа арналған жұмыстардың көпшілігі сипаттамалық түрде болады: ықтимал наразылық белсенділігінің себептері, уәждері, факторлары талданбайды.

3. Аймақтық деңгейдегі әлеуметтік наразылық әлеуетінің проблемасы әзірлемені талап етеді.

Осыған байланысты әлеуметтік наразылық мәселесін теориялық және әдіснамалық зерттеу әсіресе республикалық және аймақтық әлеуметтік саясат стратегиясын қоғамдағы әлеуметтік шиеленістің алдын алу және азайту, әлеуметтік қақтығыстарды болдырмау мақсатында түзету үшін маңызды.

Список использованной литературы:

1. Яницкий О. Н. Социальные движения: теория, практика, перспектива. М.: Новый хронограф, 2013.

2. Артюхина В. А. Осмысление социального протеста в современной социологии: анализ основных подходов // Социологические исследования. 2017. № 11. С. 30-34.

3. Здравомыслова Е. А. Социологические подходы к анализу общественных движений: учеб. пособие. М.: Норма: ИНФРА-М, 2006. – 161 с.

4. Е. Здравомыслова, Парадигмы западной социологии общественных движений, Санкт-Петербург, 1993

5. Абдыкаликова Г. Гендерная политика в Казахстане // [Электронный ресурс]: <http://www.kazpravda.kz/c71295659975>

6. Уровень социальной конфликтности: потенциальные риски и угрозы (по результатам социологического исследования). – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010. – 92 с.

References:

1. Yanickij O. N. Social'nye dvizheniya: teoriya, praktika, perspektiva. M.: Novyj hronograf, 2013.

2. Artyuhina V. A. Osmyslenie social'nogo protesta v sovremennoj sociologii: analiz osnovnykh podhodov // Sociologicheskie issledovaniya. 2017. № 11. S. 30-34.

3. Zdravomyslova E. A. Sociologicheskie podhody k analizu obshchestvennykh dvizhenij: ucheb. posobie. M.: Norma: INFRA-M, 2006. – 161 s.

4. E. Zdravomyslova, Paradigmy zapadnoj sociologii obshchestvennykh dvizhenij, Sankt-Peterburg, 1993

5. Abdykalikova G. Gendernaya politika v Kazahstane // [Elektronnyj resurs]: <http://www.kazpravda.kz/c71295659975>

6. Uroven' social'noj konfliktnosti: potencial'nye riski i ugrozy (po rezul'tatam sociologicheskogo issledovaniya). – Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2010. – 92 s.

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER**

SRSTI 04.51.55

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.34>

S. Askarova¹, K. Tursynbayeva¹

¹ *Kazakh National Women's Teacher Training University*

DEVELOPMENT TECHNOLOGY OF SOCIAL SKILLS OF STUDENTS' CRITICAL THINKING

Abstract

At the beginning of the 20th century, the writer, founder of the drama and novel in the Kazakh language, scientist, enlightener, teacher, and psychologist Zh. Aymaulytov said that, "Teaching is not just ordinary skill, it is the art of finding new from new."

Modern society needs a free, creative personality with certain qualities of thinking that meets the needs of the times. Therefore, the main task of the university is to reveal the abilities of students, to develop their social skills of critically thinking and learn independently, ready for a competitive world. Freedom of thinking implies a critical orientation focused on creative and constructive activity, therefore, critical thinking is a quality characteristics of a free personality skills. It is important for the teacher to know not only different approaches to understanding critical thinking, but also to know the technology of social skills of critical thinking development.

Keywords: critical thinking, social skills, thinking independently, creative and constructive activity, development technology.

С.Аскарова¹, К.Турсынбаева¹

¹ *Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті*

**СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СЫНИ ОЙЛАУ DAҒДЫЛАРЫН ДАМУ
ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Аңдатпа

XX ғасырдың басында жазушы, қазақ тіліндегі драма мен романның іргесін қалаушы, ағартушы, педагог және психолог Ж.Аймауытов: “Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер” деген екен.

Қазіргі қоғамға заманауи талапқа сай ойлаудың белгілі бір қасиеттері бар еркін, шығармашылық тұлға қажет. Сондықтан жоғары оқу орындарының басты міндеті - студенттердің әлеуметтік сыни ойлау дағдыларын және өзбетінше білім алу, бәсекеге қабілеттілігін дамыту. Ойлау еркіндігі шығармашылық және сындарлы әрекетке бағытталған бағдарлауды білдіреді, сондықтан сыни ойлау еркін адамның ойлауының сапалық сипаты болып табылады. Оқытушы үшін сыни ойлауды ұғынудың алуан тәсілдерін ғана емес, студенттердің әлеуметтік сыни ойлау дағдыларын дамыту технологиясын меңгеру де маңызды.

Түйінді сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, әлеуметтік дағды, еркін ойлау, шығармашылық және сындарлы іс-әрекет, дамыту технологиясы.

С.Аскарова¹, К.Турсынбаева¹

¹ *Казахский национальный женский педагогический университет*

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В начале XX века писатель, основоположник драмы и романа на казахском языке, учёный, просветитель, педагог и психолог Ж.Аймауытов говорил, что “преподавание - это не просто обычное мастерство, это искусство находить новое в новом”.

Современному обществу необходима свободная, творческая личность, обладающая определенными качествами мышления, соответствующая требованиям времени. Поэтому главной задачей высшей школы является раскрытие способностей студентов, развитие у них социальных навыков критического мышления и самостоятельного обучения, готовности к конкурентному миру. Свобода мышления подразумевает критическую ее направленность, ориентированную на творческую и конструктивную деятельность, поэтому качественной характеристикой мышления свободной личности является критическое мышление. Для педагога важно знать не только разные подходы к пониманию критического мышления, но и знание технологии для развития социальных навыков критического мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, социальный навык, свободное мышление, креативная и конструктивная деятельность, технология развития.

1.Introduction

Nowadays modern society needs a free, creative personality with certain qualities of thinking that meets the needs of the times. Therefore, the main task of the high school is to reveal the social skills of the student, to develop the social skills of thinking critically and learn independently, ready for a competitive world. Freedom of thinking implies a critical orientation focused on creative and constructive activity, therefore, critical thinking is a quality characteristics of a free personality skills. Critical thinking is one of the key competencies of the man of future. It is important for the teacher to know not only different approaches to understanding critical thinking, but also to know the technology of social skills of critical thinking development.

The technology for the development of social skills of critical thinking through reading and writing was developed by the Americans C. Temple, C. Meredith and others [1,p.367]. This technology offers a system of specific teaching methods that can be used in various subject areas; it is universal, penetrating, and “subject-specific,” open to dialogue with other pedagogical approaches and technologies focused on solving urgent educational problems.

Discussion and Results.

In pedagogy and psychology, there are different approaches to determining critical thinking: "Critical is analytical, creative, reflexive and understanding, able to interpret and evaluate hidden in a message, and to take a position in relation to it."

E.O. Bozhovich defines critical thinking as the ability among many decisions to choose the most optimal, reasoned to refute the false, to question effective but not effective decisions [2, p.7].

D. Halpern defines critical thinking as directed thinking characterized by balance, logic and focus, using such cognitive skills and strategies that increase the likelihood of obtaining the desired result [3, p.54].

D.Klooster highlighted several signs of critical thinking [4, p.5-13]:

First, critical thinking is thinking independently. When the occupation is based on the principles of critical thinking, then:

- Everyone formulates their ideas, assessments and beliefs independently of the others;
- Thinking can only be critical when it is individual;

➤ Critical thinking doesn't have to be entirely original: we have the right to accept another person's idea or belief as our own.

Second, information is the starting point, not the end point of critical thinking. Knowledge creates a motivation without which a person cannot think critically. In their cognitive activities pupils and teachers, writers and scientists subject each new fact to critical reflection. It is through critical thinking that the traditional process of cognition gains individuality and becomes meaningful, continuous and productive.

Third, critical thinking seeks compelling reasoning. Critically conceiving person finds own solution and supports this decision with reasonable, sound arguments.

Fourth, critical thinking is thinking social. Every thought is tested and refined when it is shared with others. Therefore, teachers working in the direction of critical thinking pay great attention to the development of qualities necessary for productive exchange of views: tolerance, ability to listen to others, responsibility for their own point of view.

Stages of formation students' critical thinking named in psycho-pedagogical literature [5, p.78] are: Updating of knowledge, the awakening of interest in the topic, the determination of the purpose of studying a particular material; Reflection of new information, critical reading and writing; Reflection, formation of own opinion on educational material; Synthesis and assessment of information, determination of images of its solution, clarification of own possibilities.

In the framework of the critical thinking development technology, there are three technological stages are distinguished: the challenge phase, the implementation phase, and the reflection phase.

Stage call. Often the lack of effectiveness of training is due to the fact that the teacher builds training based on the goals set by himself, implying that they will be accepted by students as their own. Many didactic scientists believe that it is necessary to enable the student himself to set learning goals. Recall that we absorb the best. Usually this is information on a topic that we already know something about. If the student is given the opportunity to analyze what he already knows about the topic being studied, this will create an additional incentive for him to formulate his own goals and motives. Activation of students is also important. Each student should take part in the work aimed at updating their own experience. You can combine individual and group work techniques. For example, invite each student to recall what is already known about the topic being studied (What ways of ... do you know? What kinds of ... do you know?), Write it in the form of keywords, then share what was written in a couple or group, making a list of keywords for the whole team, and after discuss this with the teacher [6, p.87].

An important aspect in the implementation of the challenge stage is the systematization of all information obtained as a result of free statements by students. This will allow you to see the collected information in an enlarged, categorical form; at the same time, all opinions - "right" and "wrong" can enter the structure; structuring of statements will reveal contradictions, inconsistencies, incomprehensible moments, which determine the direction of further search in the process of studying new information. Moreover, for each of the students, these areas can be individual. The student will determine for himself on what aspect of the topic he is studying should focus his attention on, and what information requires only verification of accuracy.

So, in the process of implementing the call stage it is important: to give students the opportunity to express their point of view on the topic being studied freely, without fear of mistakes and being corrected by the teacher.

Fix all statements: any of them will be important for further work. Moreover, at this stage there are no "right" and "wrong" statements. Combine individual and group work. (Individual will allow each student to update their knowledge and experience; group - to hear other opinions, express their point of view without the risk of mistakes). An exchange of views can help develop ideas that are often unexpected and productive; the emergence of interesting questions, the search for answers that will stimulate the study of new material. In addition, often some students are afraid to express their opinion to the teacher or to a large audience at once, so classes in small groups make them feel more comfortable.

The role of the teacher at this stage of work is to stimulate students to remember what they already know about the topic being studied, to facilitate a conflict-free exchange of views in groups, and to fix and systematize the information received from schoolchildren. It is important not to criticize the answers, as any student's opinion is valuable. We emphasize the importance of this stage: all stages of the lesson are not only interconnected, but also interdependent, and, as you know, a good start is half the battle. Call Stage Functions:

- motivational (incentive to work with new information, stimulating interest in setting goals and ways to achieve goals);
- informational (challenge to the "surface" of existing knowledge on the topic);
- communication (conflict-free exchange of views).

C.Meredith, C.Temple, and J.Steele determined [7, p.98] the conditions necessary for the teacher, the fulfillment of which will contribute to the development of critical thinking among students: It is important to provide time and opportunity to gain critical thinking experience. Students must be given the opportunity to reflect. It is important to accept different opinions and ideas. It is advisable to promote student activity. Students must be convinced that they are not at risk of being ridiculed. It is important to express faith that every student is critical judgments. Critical thinking must be appreciated. Students should:

- develop confidence and understanding of the value of their opinions and ideas;
- actively participate in the educational process;
- respectfully listen to different opinions;

Be prepared to both formulate your judgments and refrain from them. Students, interacting with each other, are engaged in posing a problem that is personally significant for them. This requires them in the vast majority of cases to independently transfer knowledge, skills and abilities into the new context of their use. Therefore, it is safe to say that students develop creative competence as an indicator of communicative knowledge of a foreign language at a certain level. At the same time, such a situation is created in the educational process in which the use by students of a foreign language is natural and free, such as it appears in the native language [8, p.63]. It is quite obvious that in this situation the project participants are expected to be able to focus their attention not so much on the linguistic form of expression as on its content. When the stated topic is unfamiliar to students, you can ask them to make assumptions or a forecast about a possible subject and object of study. In case of successful implementation of the challenge stage, students have a powerful incentive to work in the next stage.

The stage of reflection. This stage can be called the semantic stage. In most classes, where new material is studied, this phase takes the longest time. Most often, acquaintance with new information occurs in the process of its presentation by the teacher, less often - in the process of reading or viewing materials on video or through a computer. One of the conditions for the development of critical thinking is to track your understanding when working with the material being studied. This task is the main one in the learning process at the implementation phase. Organization of work at this stage may be different. In the process of implementing the semantic stage, the main task is to maintain the activity of students, their interest and inertia of movement created during the challenge phase. Also at the semantic stage, students continue to independently construct the goals of their teachings. Setting goals in the process of acquaintance with new information is carried out when it is superimposed on existing knowledge. Students can find answers to previously asked questions, solve the difficulties that arose at the initial stage of work. It is important that the teacher encourages students to pose new questions, search for answers through the context of the information that students work with. Sufficient time must be allocated for the implementation of the semantic stage. If students work with text, it is advisable to set aside time for a second reading, in order to clarify some issues, you need to see textual information in a different context.

The phase of reflection. Robert Bustrom in his book "Development of Creative and Critical Thinking" notes: "Reflection is a special kind of thinking ... Reflective thinking means focusing

your attention. It means careful weighing, evaluating and choosing. In the process of reflection, the information that was new becomes assigned Reflexive analysis and evaluation permeate all stages of work, but in the third stage, reflection becomes the main goal of the teacher and students. the meaning of the new material, the construction of a further learning route, but this analysis is of little use if it is not converted into verbal or written form. It is in the process of verbalization that chaos of thoughts that was conscious in the process of self-reflection, is structured, turning into new knowledge. questions or doubts can be resolved.

In any case, the stage of reflection actively contributes to the development of critical thinking skills [9, p.345].

Thus, in the reflection phase, students systematize new information in relation to their existing ideas, as well as in accordance with the categories of knowledge. Moreover, the combination of individual and group work at this stage is the most appropriate. In the process of individual work (various types of writing: essays, keywords, graphic organization of the material, and so on), students select the information that is most significant for understanding the essence of the topic being studied. They also express new ideas and information in new words, and build causal relationships on their own. Along with writing, oral reflection is equally important. By allowing dialogue at the stage of reflection, the teacher provides an opportunity to see and consider various options for opinions on the same question. This is a time of rethinking and changes in the educational process. At this time, familiarization with a variety of ways to integrate new information leads to more flexible designs that can be applied in the future more efficiently and purposefully. How can reflection be stimulated? Questions can be such an effective mechanism. Another incentive to enhance reflection is the subjective judgment of the teacher himself. Partnership position makes the atmosphere of discussion more open. In the process of reflection, student performance is assessed [10, p.457].

In the framework of educational technology for the development of critical thinking, there are many technological methods. By combining these techniques, teachers can adapt the lesson to a specific material and to the level of development of students. At the "Challenge" stage, the following techniques can be applied: paired or group brainstorming, compiling "clusters" (associative fields), filling out structural fields, maintaining a "logbook" in the lesson, etc. At the implementation stage, the "insert" text marking system, the "Plus-Minus-Interesting", "Know-Want-Learn-Learned" tables can be applied. Being at the final stage of "Reflection", the teacher can combine the above-mentioned techniques, as well as turn to a group summarizing, discussing the results, return to the problem posed at the beginning of the lesson and check if she found her solution. At the stage of "Reflection", the teacher can develop the creative beginning of students, giving the task to come up with "synquene" (short rhyme), write an essay, etc.

Reflection Presentation Forms. Oral form: dialogue between one student and a teacher, dialogue between two students, separate remarks from different students, return to keywords, true and false statements in the form of a conversation or discussion, game methods, round table.

Written form: questionnaires and surveys using various methods: answers to questions, open sentences, a choice of the proposed options, ranking by importance, agreement / disagreement with the statements. Graphic, schematic ways of presenting information in the form of tables, graphs, charts, clusters. Creative assignments: sincwine, essay, writing, composition.

«Thin» and «Thick» questions. The thin and thick question table can be used in any of the three stages of the lesson. If you use this reception at the challenge stage, these will be questions that students would like answers to when studying the topic. Students formulate "thin" (requiring a simple, one-sided answer) questions and "thick" (requiring a detailed, expanded answer) questions to the topic. The teacher records questions on the board and asks the students (individually or in groups) to answer them, arguing their assumptions. After these questions are answered, students are asked to read or listen to the text, find confirmation of their assumptions, and answer "thin" and "thick" questions. At the stage of reflection the reception serves for active fixation of questions during reading, hearing; In reflection - to demonstrate the understanding of the passed. At the stage

of reflection the task is given to make 3-4 more "thin" and "thick" questions, to put them in the table, to work with them in pairs, choosing the most interesting ones, which can be asked to the whole class. «Thin» questions: Who...? What...? When...? Where...? Was it...? «Thick» questions: Are you agree that...? etc. Explain why...? Why do you think that...? Was his/her choice right or wrong to your mind? What is the most important idea of the story? What is the difference between...? If you were ... would you...? etc.

Openwork saw ("Jigsaw"). The method is used when working with text and when studying grammar. When working with text, students are divided into groups of 4-6 people, including both strong and weak pupils. Everyone receives a sub-topic or part of the text (small in volume) for development. There is an exchange of information in the group, everyone is an expert in their question. Everyone listens to each other, asks questions, makes notes.

The whole team or one of its members reports on the topic passed.

When working with grammatical material, the class is divided into three groups. For example, when studying the topic, the Past Perfect Tense class is asked to fill in a table with "Cases of use"/"Pointers"/"Diagrams." All groups populate the entire table. Each team has experts on "use cases," pointers, "schemes." They meet, advise, then bring information to their groups. As a result of the interaction, students systematize knowledge on the topic under study [11, p.36-39].

One way to develop critical thinking is to use dialogue, that is, provides for discussions. During the discussion, thinking criteria are put forward, life contexts are identified and discussed, and the thought process as a whole is evaluated. When completing a task, students should understand the main idea, recreate the logic of presentation, highlight the problem, compare with what they already know in this area, and determine what additional information they need to draw a conclusion and formulate their point of view on a specific question or problem. During the teaching of students, the teacher needs to cultivate dialogue, as this contributes to the development of critical thinking and the improvement of the quality of learning. The teacher needs to ask students questions on understanding the material, both new and previously studied, thus contributing to the systemic development of the entire course. In this way, the teacher helps students link the new material to the previously studied, understand and rethink the learned information. But will any questions fit that? After all, it is necessary not just reproductive feedback, but dialogue, which will help to understand the material studied more deeply, and perhaps, in the light of new knowledge, to be critical of the previously studied. We believe that questions should have a form that encourages the student to rethink the previously studied, specify or practical application of knowledge, teach to predict, find relationships between the concepts, phenomena or objects studied. With the help of the developed system of such questions it is necessary to help students to be critical of new information (and previously studied), including from a textbook or from a teacher, and to try to carefully find out the situation [12, p.55-58].

There is an approximate list of special templates for questions that a teacher can use in his/her pedagogical activity and contribute to the emergence of dialogue and activation of reflexive-critical position of students.

Questions that activate reflexive-critical position of students (according to D. A. Sharov).	
General questions:	Thinking skills used:
Give an example.....	Specification, abstraction
How it is possible.....	Generalization, assumption, analysis
What is meant by...?	Analysis, conclusion, specification
What are the strengths and weaknesses of...?	Analysis, conclusion, comparison
What does it look like...?	Identifying and Creating Similarities and Metaphors
How..... influences on...?	Activization of the cause and effect relations
Explain why...? Explain how...?	Analysis, synthesis

What 's the difference between... and...? Than are similar... and...? Compare... and... on the basis...	Comparison — opposition
How... related to the fact that we studied earlier?	Activization of earlier acquired knowledge
Do you agree with the claim that...?	Evaluation and justification, synthesis
How can you argue your answer?	Evaluation and justification
How do you think you would look... on a question...?	Consideration of other points of view

The aim of Reflexive-critical tasks is increasing the efficiency of using the system of educational tasks as a didactic means of stimulating, organizing, implementing and self-controlling the cognitive activity of students. In a broad sense, by reflexive-critical tasks we understand tasks that activate the reflection, understanding and understanding of students of the process of their thinking and the progress of solving the task in educational activities. As you can see, this requires the formation of certain intellectual skills. Pupils should be able to analyze the data collected, evaluate their significance, select the necessary, structure the information, then synthesize to use when solving a problem, to argue their point of view. All these are critical thinking skills.

For the implementation of the reflexive approach, a very important role is given to the pedagogy of alternativeness - the teacher offers various ways, ways to achieve educational goals, the choice of the student. The right to choose forms the most important skills for students: independence and originality of judgments, the ability to self-determination, responsibility for the choice made. More often, two or more topics for creative assignments should be given. The teaching methods used to develop critical thinking must also be specific. The most effective are: Problem-finding methods (when a student is placed in a difficult situation, in which he must understand it as a situation requiring resolution); Reflexive methods (review, analysis, evaluation, critical thinking setting, problem solution analysis); Methods of developing thinking (use of different forms of developing thinking in educational activities); Dialogue method, in which reflexive-critical position is cultivated (criterion analysis, critical questions, identification of positive and negative, reasoning, ability to draw conclusions, to recognize assumptions and conclusions, to assess the strength of arguments).

Teaching focused on developing critical thinking skills involves not just students actively searching for information to learn, but something more: correlating what they have learned with their own experience, as well as comparing what they have learned with other studies in this field of knowledge. Teaching students to think in this way, teachers thereby encourage them to solve problems independently, to find the necessary information.

The independent development of knowledge, the acquisition of new experience, the appropriate, conscious application of the acquired knowledge in practice is facilitated by the development of critical thinking through reading and writing. This technology is personality-oriented, as it is aimed, first of all, at creating objective and communicative conditions for the development of “self-valuable forms of student activity”.

Conclusion

Researchers of technology state that in a huge flow of information it is very important to learn to choose the main thing necessary right now - in this they see the key to success. The future will open only to those who will be able to critically understand the information received and develop their own plan for its implementation, and this can be done only by those people who are able to form social skills of thinking critically. The strategy of critical thinking is seen as the prospect of self-realization of the individual in a democratic society. The trainee, trained on this technology, is able to have his/her own point of view, can confidently conduct discussions and make balanced

decisions, independently obtain knowledge, is able to communicate, think logically and argue his/her actions. These social qualities are developed by methods, approaches and techniques such as brain attack, foresight reading, essay, double mark strategy, etc. Application of these methods causes interest in reading, creativity, free thinking, gives an opportunity to show itself in the collective. There is a liberation of personality: the pupil feels free, calm, confident. The lesson, which is carried out by this technology, is quite effective, although it requires a lot of time, concentration of attention, a clearly fixed goal. The formation of social skills of critical thinking is the ability to formulate your own opinion and conclusion; make deliberate choices; reasonably defend your point of view; appreciate teamwork; value and respect others point of view.

References:

1. Butenko A.V., KHodos E.A. *Kriticheskoe myshlenie: metod, teoriya, praktika*. - M.: AcT, 2008. – 367 c.
2. Bozhovich L.I. *Problemy razvitiya motivatsionnoi sfery rebenka //Izuchenie motivatsii povedeniya detei i podrostkov* — M., 1972. — C. 7
3. Khalpern D. *Psikhologiya kriticheskogo myshlenia*. . — SPb.: Piter, 2000. —C.54
4. Kluster D. *CHto takoe kriticheskoe myshlenie. Kriticheskoe myshlenie i novye vidy gramotnosti* - M.: Novoe Prosveshchenie, 2008. C. 5-13.
5. Mirseitova S.O. *Oqytý izdenis retinde jáne izdenis oqytý retinde: oqýshylardyń syn turǵysynan oilaýyn damytý nysandary men ádisteri: Qaraǵandy 2011*. —B.78
6. Velikanova A.V. *ı dr. Tehnologiya razvitiya kriticheskogo myshlenia cherez chtenie ı pismo*. – Samara: Peremena, 2008. — C. 87.
7. C.Meredith, C.Temple, and J.Steele, (1998) *Creating Thoughtful Reader*. Newark, De: International Reading Association. 2015—C.98
8. Ellis A., Drauden Ý. *Praktika rasionalno-emosionalnoi povedencheskoi terapii*. 2-e izd. / *Per. s angl.* — Spb.: Rech, 2002. —C.63
9. Býstrom R. *Razvitie tvorcheskogo ı kriticheskogo myshlenia*. - M.: Prosveshchenie. - 2007. – 345 c.
10. Brumfit Ch. *The Communicative Methodology in Language Teaching* / Ch., Brumfit. - Cambridge University Press, 2008. – 457 p.
11. Sherbo I.N. *Razvitie kriticheskogo myshlenia ı formirovanie otvetstvennosti ýchashihsá za svoi ýroven obrazovaniya na ýrokah istorii // Obrazovanie v sovremennoi shkole*. 2000. N 11-12. C. 36-39.
12. Korjýev A.V., Popkov V.A., Rázanova E.L. *Kak formirovat kriticheskoe myshlenie? // Vysshee obrazovanie v Rossii*. - 2012. - № 5. C. 55-58.

Нұрадин Г.Б.¹, Алимбаева С.К.¹

¹ *М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті*

ОРТА БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ХАБ ОҚУШЫЛАРДЫ ҚОҒАМҒА БЕЙІМДЕУДІҢ БІРЕГЕЙ ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Зиялы қауым назарына ұсынылып отырған мақалада еліміздегі орта білім беру процесіндегі оқушылардың әлеуметтік-психологиялық ахуалдарын анықтау, түзету, қайта қалпына келтіру және психологиялық-педагогикалық диагностикалау мен қолдау мақсатындағы мектеп психологтары мен әлеуметтік педагогтар жұмысының тиімділігін арттырудың аналогы жоқ бірегей жүйесі «Әлеуметтік-психологиялық ХАБ» туралы идея тарқатылады. Бұл идея әкес Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінің Жамбыл облысындағы барлық типтегі орта білім беру мекемелерімен ынтымақтастық аясындағы үздіксіз педагогикалық практиканы ұйымдастыру мен жүргізу, сонымен қатар, мектептердегі жас мамандарды адаптациялық кезеңде қолдау және педагогикалық-психологиялық көмек көрсету нәтижесінде орын алды.

Кілт сөздер: психодиагностика, психологиялық-педагогикалық қолдау, сандық платформа, психологиялық хаб, кәсіби даму.

Nuradin G.B.¹, Alimbayeva S.K.¹

¹ *Taraz Regional University named after M.H.Dulati*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL HUB IN THE FIELD OF SECONDARY EDUCATION AS A UNIQUE SYSTEM OF ADAPTATION OF STUDENTS TO SOCIETY

Abstract

The proposed article reveals the idea of a "socio-psychological hub" - a unique system for improving the effectiveness of school psychologists and social educators in order to identify, correct, restore and psychologo-pedagogical diagnostics and support the socio-psychological climate of students in the secondary educational process of the country. The idea is based on the results of organizing and conducting continuous pedagogical practice in the framework of cooperation between Taraz State Pedagogical University and secondary educational institutions of Zhambyl region, as well as providing psychological and pedagogical assistance and support to young specialists of schools during the adaptation period.

Keywords: psychodiagnostics, psychological and pedagogical support, digital platform, psychological hub, professional development.

Нұрадин Г.Б.¹, Алимбаева С.К.¹

¹ *Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ХАБ В СФЕРЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК УНИКАЛЬНАЯ СИСТЕМА АДАПТАЦИИ УЧАЩИХСЯ К ОБЩЕСТВУ

Аннотация

В предлагаемой статье раскрывается идея «социально-психологического Хаба» - уникальной системы повышения эффективности работы школьных психологов и социальных

педагогов с целью выявления, коррекции, восстановления и психолого-педагогической диагностики и поддержки социально-психологического климата учащихся в среднем образовательном процессе страны. Идея основана на результатах организации и проведения непрерывной педагогической практики в рамках сотрудничества Таразского государственного педагогического университета со средними образовательными учреждениями Жамбылской области, а также оказания психолого-педагогической помощи и поддержки молодых специалистов школ в адаптационный период.

Ключевые слова: психодиагностика, психолого-педагогическое сопровождение, цифровая платформа, психологический хаб, профессиональное развитие.

Кіріспе: ХХІ ғасыр тәрбие мен білім беру процесіне жаңа талаптар ғана қоймай, оның жаңа мүмкіндіктерін кеңейтуге де ықпал етуде. Білім беру жүйесін дамыту бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалына және цифрландыру деңгейіне байланысты психологиялық-педагогикалық зерттеулер жүргізу қажеттілігімен қатар балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесіне көбірек интеграциялануда. Мектепте де, мектепке дейінгі мекемелерде де балалардағы әртекті психологиялық проблемалардың өсуі байқалады. Оның үстіне қашықтықтан оқыту форматына көшу өзімен бірге мазасыздық, оқу қиындықтарына, тұлғааралық қарым-қатынасқа байланысты бірқатар проблемаларды тудырады. Орта және жоғары білім беру жүйесінің қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып оқытуға көшуі, цифрландыруды дамыту және технологияландыру жағдайында оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттыруға байланысты өз алдына біршама мәселелерді алға қойды. Осы тұста оқушылардың шұғыл дистанционды оқыту форматына көшудің басты себебі болған әлемдік карантин немесе төтенше жағдайға байланысты Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2020 жылғы 25 наурыздағы № 109 бұйрығы жарияланды. Ол Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 25 наурызда № 20164 болып тіркелді. Онда төтенше жағдай және шектеу іс-шаралары кезеңінде әлеуметтік-еңбек саласында мемлекеттік қызметтер көрсетудің және халықтың жекелеген санаттарын азық-түлік және тұрмыстық жиынтығымен қамтамасыз етудің кейбір мәселелерін [1] қамтыды. Бұйрықты табысталған ресми өкілділіктер бұйрықта көрсетілген категориялар арқылы жүргізе бастады. Оған қоса халық тарапынан, әсіресе танымал немесе танымал болғысы келген адамдарда жағдайы төмен отбасыларға әлеуметтік көмек көрсетіп, оны әлеуметтік желілерде жариялауға көшті. Азық-түлік, киім-кешек, дәрі-дәрмек салынған дорбалардың жанына отбасын, сәйкесінше мектеп оқушыларын суретке түсіріп көпшілік назарына ұсына отырып олардың әлеуметтік жағдайын әшкере етті. Бұл өрескел қателік әлеуметтік көмек алған оқушылар арасында дискриминация, өзін төмен санау, ұялу, мазаққа ұшырау сынды толып жатқан психологиялық күйзелістерге әкелді. Оқушылардың жастық максимализмдеріне нұсқан келтірді. Осындай сәтте орта білім беру саласының психологтары дереу дабыл қағып, тиісті органдарға мұндай орынсыз процесті тоқтатуы қажет еді. Мұндай жағдай орта білім беру саласындағы әлеуметтік-психологиялық орталықтың, оқушыларды психологиялық-педагогикалық диагностикалау мен қолдаудың бірегей жүйесінің жоқтығын білдіреді. Осы аталған және аталмаған ірілі-ұсақты мектепшілік проблемаларды шешу әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық диагностикалау мен білім алушыларды қолдау негізінде олардың психикалық денсаулығы мен әл-ауқат деңгейін арттыру мақсатында қажет. Ол үшін:

✓ біріншіден, белгілі бір білім беру ұйымы жағдайында психолог пен әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметін дамыту;

✓ екіншіден, балаларды әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық диагностикалау мен қолдаудың сандық платформасын жобалау;

✓ үшіншіден, желідегі интерактивті интеграция негізінде кәсіби қызметті ұйымдастырудың нысаны ретінде желілік өзара іс-қимыл негізінде жұмыс істейтін әлеуметтік-психологиялық ХАБ форматындағы серіктестік жүйесін қалыптастыру қажет.

Әлеуметтік-психологиялық ХАБ дегеніміз – мектеп психологтары мен әлеуметтік педагогтарының тәжірибе мен іскерлік дағдыларын алмасу, кәсіби міндеттердің жаңа, сәтті шешімдерін табу үшін үнемі өзара әрекеттесетін кәсіби қауымдастығы.

Халықаралық ұйымдар мен қауымдастықтар арасында 250-ден астам аймақтық, ұлттық, халықаралық психологиялық бірлестіктер бар. Әр түрлі психологиялық кәсіби қауымдастықтардың дамуы бүкіл әлемдегі психологтардың өзара әрекеттесу, өзара ынтымақтастық, тәжірибе алмасу және оқыту үшін интеграцияланғанын көрсетеді [2].

Жамбыл облысында 442 жалпы білім беретін мектеп, 548 мектепке дейінгі білім беру ұйымы, 46 колледж, 2 университет жұмыс істейді, оларда кәсіби қоғамдастық шеңберінде тиімді өзара іс-қимылы жоқ 1000-нан астам психолог қызметін жүзеге асыруда. Қазақстанда Жамбыл облысында филиалы бар психологтар қауымдастығы қоғамдық ұйымы жұмыс істейді. Психологиялық ХАБ шеңберінде психологтар қауымдастығының қызметін қарқындалу білім беру жүйесі ұйымдарында балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау мәселелеріндегі міндеттерді шешуге ықпал етуі мүмкін.

Педагогтар мен мамандардың тығыз ынтымақтастыққа және инновацияларды іздеуге бағытталған практикалық-бағдарланған интеграциясын ұйымдастыру ерекше маңызға ие. Пандемия жағдайында өзара іс-қимылдың табысты нысандарының бірі кәсіби желілік қоғамдастық болып табылады. Әлеуметтік-психологиялық хабтың қалыптасуы мен жұмыс істеуінің өзектілігі кәсіби қоғамдастық қызметін ақпараттық және әдістемелік қолдауды қамтамасыз ететін желілік серіктестік пен онлайн білім беру алаңдары негізінде балаларды психологиялық диагностикалау мен психологиялық-педагогикалық қолдаудың нақты ұсыныстары мен әдістемелеріне деген қажеттіліктен тұрады. Педагог-психологтардың желілік қоғамдастығын қалыптастыру білім беру ресурстарын дамыту үшін интернет желісінде өзара іс-қимыл жасайтын адамдардың белгілі бір тобының субъективтілік деңгейін арттыруға бағытталған. Қолданылатын веб-технологиялар, желілік құралдар адамдардың интеграциясын қамтамасыз етеді, басқа педагог-психологтармен бірге бірлескен қатысуды және желілік қызметті қамтамасыз етеді.

Технологиялық орта, желілік қауымдастықтың онлайн-алаңдары көбінесе интернеттің әртүрлі қызметтері болып табылады.

Зерттеу әдістемесі: балаларды психологиялық-педагогикалық диагностикалау және қолдау саласындағы зерттеулерге шолу [3-5] жан-жақты көзқарас пен түбегейлі жаңа ақпараттық-әдістемелік базаны құрудың нақты қажеттілігін көрсетеді – балалардың психологиялық портретін жасауды, проблемаларды анықтауды, оқушылардың зияткерлік және жеке дамуын бақылауды жүзеге асыруды, психотехнологиялар арқылы тұлғааралық өзара әрекеттесудің әртүрлі мәселелерін шешуді, сондай-ақ психологтар мен педагогтардың біліктілігін арттыруды және психодиагностика саласында сандық платформаны қолдануды қамтамасыз ететін сандық платформа.

Мониторинг барысында балаларды әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық диагностикалау арқылы алынған мәліметтер оқу процесін жедел және сәтті түзетуді қамтамасыз ете алады. Диагностикалық зерттеу нәтижелері бойынша баланың психологиялық портреті педагогтарды, білім беру ұйымдарының әкімшілігін және ата-аналарды оқыту, балалардың жеке және әлеуметтік дамуы проблемаларына, қарым-қатынастағы қиындықтарды жеңуге бағыттай отырып, педагогтердің балаларға тиімді тәсілдерін анықтауға ықпал етеді. Әлеуметтік-психологиялық диагностика балалардың қызығушылықтарын, бейімділіктерін, қабілеттерін, дарындылықтың алғышарттарын, оқытудың сәттілігін бақылауға мүмкіндік береді.

Баланың дамуының психологиялық ерекшеліктерін анықтау негізінде сіз оны тәрбиелеу процесін дұрыс жоспарлап, түзету және дамыту жұмыстарын жүргізе аласыз. Психологиялық қасиеттер әсіресе балалық шақта айқын көрінеді, сондықтан балалардың әлеуметтік-психологиялық диагностикалық бағдарламасын дұрыс қолдана отырып, педагогикалық түзету оңай. Мектептің тәжірибесінде психодиагностиканы мұғалімдердің

кәсіпқойлығын арттырудың психологиялық критерийлерін жасау үшін қолдануға болады. Әлеуметтік-психологиялық диагностика балаларға да, педагогтерге де тиімді кеңес беруді қамтамасыз етеді, сонымен қатар психотехнологияның көмегімен зерттелетін объектіге тиімді әсер етуге мүмкіндік береді.

Алайда, балалардың білім беру мекемелеріндегі психологиялық ахуалды анықтау, ата-аналармен, еңбек ұжымдарымен жұмыс және педагог-психолог қызметінің басқа да бағыттары алынған деректерді қолмен өңдеудің көптеген көп еңбекті қажет ететін процестерімен күрделене түседі. Осыған байланысты психологтың жұмыс орнын автоматтандыру психологиялық хаб аясында психологтар қауымдастығын біріктіретін сандық психодиагностика платформасы арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін. Желілік өзара әрекеттесу негізінде мұндай интеграция оқу процесін тиімді түзету, оқушылардың психологиялық денсаулығын нығайту және алдын-алу, тұлғааралық және топтар арасындағы қақтығыстарды шешу жағдайында психологиялық кеңес беру мәселелерінде сыртқы ортамен ақпарат алмасудың ашық формасын құруға мүмкіндік береді: мұғалім-мұғалім, мұғалім-оқушы, мұғалім-ата-ана, оқушы-оқушы.

Психологиялық хабты құрудың тиімділігі ақпарат, тәжірибе алмасудың үздіксіздігінде, әртүрлі ресурстарға қол жеткізу мүмкіндігін алуда, ақпаратты беру және әріптестермен қарым-қатынас жасауда, желі қатысушыларының тұтынушыларға ұсынатын қызметтерінің сапасын арттыруда көрінеді. Хабтың желілік өзара іс-қимылы балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау мәселелерінде күрделі мәселелерді кешенді шешуге, психодиагностикациялаудың жаңа технологияларын қолдануды ынталандыруға, кооперацияның инновациялық нысандарын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Педагог-психологтардың стратегиялық альянсы шеңберінде ақпараттық ашықтық пен ынтымақтастық негізінде оқу-тәрбие процесінің табыстылығы айқындалады. Осыған байланысты психологиялық хабтың сандық платформасы өзара әрекеттесудің желілік формаларын дамытудың технологиялық негізі бола алады. Бұл мәселені шешу әлеуметтік-психологиялық диагностиканың әртүрлі әдістерін қолдануға негізделген, сонымен қатар оқу-тәрбие процесінің түзету бағдарламасын құру, оқушылардың психологиялық денсаулығын нығайту және алдын-алу, кеңес беру саласындағы психологтардың сәтті, нәтижелі жұмысын қамтамасыз ететін бағдарламалық жасақтаманы жасауға бағытталған.

Болашақта педагог-психологтардың кәсіби қоғамдастығын құру өзекті, өйткені қазіргі уақытта мұндай ынтымақтастық институционализация кезеңінде: қоғамдық ұйымдар құрылады, қызметті реттеу анықталады, білімді тарату, тәжірибені көбейту және шоғырландыру тетігі жасалады және т.б. Әлеуметтік-психологиялық хабтағы өзара іс-қимыл пәні білім беру ұйымдарында тиімді оқу-тәрбие процесін жүзеге асыру үшін бірлескен бастама. Хабтың жұмыс істеу тәсілі оның мүшелерінің кәсіби диалогты ынталандыру мақсатында тұрақты кәсіби жетілдіру, кәсіби ынтымақтастық және қолдау, кеңістікті ұйымдастыру үшін онлайн платформа немесе виртуалды байланыстар арқылы коммуникациясы болып табылады.

Зерттеу нәтижелері: психологиялық хаб ұйымдастыру тәжірибесінде қызметтің негізгі бағыттары болуы мүмкін:

- корпоративтік қарым-қатынас стратегиясы, озық педагогикалық тәжірибені тарату, психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін дамыту негізінде кәсіби коммуникация үшін жалпы білім беретін мектептердің педагог-психологтары мен мектепке дейінгі ұйымдар тәрбиешілерінің қауымдастығын құру. Бірлестіктердің жұмысы конференциялар, форумдар, мастер-класстар өткізу шеңберінде іске асырылуы мүмкін;

- мектеп ортасындағы психологиялық мәселелер бойынша зерттеулер жүргізу үшін ғылыми зертханаларды қалыптастыру, зерттеу қызметін ғылыми-әдістемелік қолдау;

- консалтингтік қызметтерді тек білім беру ұйымдары үшін ғана емес, жалпы халық үшін де іске асыру;

- психологиялық-педагогикалық ғылымдар саласында педагог-психологтарды қайта дайындау үшін педагогикалық шеберлікті жетілдіру және кәсіби қызметте психологиялық-педагогикалық қолдауды одан әрі табысты жүргізу үшін қазіргі заманғы инновациялық технологиялар мектебін ашу;

- әдістеме, білім беру және басқару технологиясы саласындағы жобалардың нәтижелерін практикада іске асыру үшін жобалық топтар құру;

- әлеуметтік ұйымшылдықты және қоғамның әлеуметтік денсаулығын қалыптастыру үшін психологиялық көмек көрсету;

- білім берудегі практикалық медиация.

Осылайша, психологиялық хабтың күтілетін нәтижелері студенттер арасындағы психологиялық мәселелерді шешу саласындағы ғылыми зерттеулер, зияткерлік ресурстар мен веб-құралдарды әзірлеу, тәжірибеге бағытталған іс-шараларды өткізу, қосымша кәсіби білім алу және т.б. болып табылады.

Пікірталас: қазіргі жағдайда педагог-психологтардың кәсіби қоғамдастығы әртүрлі әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық проблемаларды шешуде маңызды рөл атқаруға тиіс [6, 9б.].

Өзекті міндеттердің бірі желілік қоғамдастық шеңберінде біріктірілген педагог-психологтардың тиімді жүйелі жұмысы болып табылады. Мектептерде әр түрлі проблемалары бар студенттердің әр түрлі контингенті бар, оның ішінде мұғалімдермен қарым-қатынастағы проблемалар, мазасыздықтың болуы, оқуға деген ынтаның болмауы, оқу бағдарламаларын жеткіліксіз игеру. Сонымен қатар, мектептерде ата-аналармен проблемалар туындайды. Кейбір ата-аналардың психологиялық-педагогикалық мәдениеті төмен, мектепке қойылатын талаптар бар, бірақ сонымен бірге олар өздерінің тәрбиелік міндеттерін орындауға жауапсыз қарайды және мұғалімдерге сенімсіздік көрсетеді. Осыған байланысты білім алушыларға да, олардың ата-аналарына да тұрақты психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету, құндылықтарды сіңіру және педагогикалық мәдениетті дамыту маңызды болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, психологиялық-педагогикалық қоғамдастық тиімді тәжірибені қолдана отырып, педагогикалық процестің барлық субъектілері арасында оң өзара әрекеттесуді орнатудың таптырмас құралы бола алады, ал сандық платформалар мен веб-технологияларды қолдану арқылы тиімділік артуы мүмкін.

Цифрлық технологиялар білім беру кеңістігін кеңейтуді қамтамасыз етеді, ақпарат алмасу процесін күшейтеді. Педагог-психологтардың желілік өзара іс-қимылы негізінде қалыптасатын экожүйе бірыңғай хабарланатын топқа айналады [7, 87б.]. Жалпы, мұндай интеграция мектептегі нақты психологиялық немесе педагогикалық мәселелерді шешудің қолайлы атмосферасына ықпал етеді.

Қорытынды. қорытындылай келе, педагог-психологтардың желілік өзара іс-қимылы арқылы психологиялық хаб құру және іске асыру білім беру кеңістігіндегі оқу-тәрбие ортасының тиімділігіне ықпал ететінін атап өтуге болады. Кәсіби желілік қоғамдастықты цифрлық платформаға интеграциялау педагогикалық-психологиялық кадрлардың кәсібилігі мен жоғары біліктілігін дамытуды қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2020 жылғы 25 наурыздағы №109 бұйрығы. ҚР Әділет министрлігінде 2020 жылғы 25 наурызда № 20164 болып тіркелген. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020164>

2. Волгушева А.А. Профессиональные психологические ассоциации // <https://center-yf.ru/data/stat/professionalnye-psihologicheskie-associacii.php>.

3. Белановская О.В. Олифиревич Н.И. Психологическая диагностика в школе: пособие . – Минск: БГПУ, 2015. – 246 с.

4. Давыдова И.В. Психолого-педагогическое сопровождение адаптационного периода обучающихся с использованием ПМК «Іс: психодиагностика» // Сборник научных трудов 20-

й международной научно-практической конференции «Новые информационные технологии в образовании: технологии 1с: перспективные решения для построения карьеры, цифровизации организаций и непрерывного обучения». – Москва, 2020 – С.323-326.

5. Забродин Ю., Пахальян В. Психодиагностика. – Москва: издательство: ЭКСМО, 2020. – 965 с.

6. Ерофеева М.А. Сетевое взаимодействие социальных педагогов и педагогов-психологов Московской области // Педагогический журнал Подмосковья Academia. – 2017. - №3. – с.8-16.

7. Неборский Е.В. Формирование сетевых сообществ в сфере высшего образования в условиях глобализации // Проблемы современного образования. – 2017. - № 4. – с.84-93

References:

1. QR Enbek zhane halyqy aleumettik qorgau ministrinin 2020 zhylygy 25 nauryzdagy №109 bujrygy. QR Adilet ministriliginde 2020 zhylygy 25 nauryzda № 20164 bolyp tirkelgen. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020164>

2. Volgusheva A.A. Professional'nye psihologicheskie associacii // <https://center-yf.ru/data/stat/professionalnye-psihologicheskie-associacii.php>.

3. Belanovskaya O.V. Olifirovich N.I. Psihologicheskaya diagnostika v shkole: posobie . – Minsk: BGPU, 2015. – 246 s.

4. Davydova I.V. Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie adaptacionnogo perioda obuchayushchihsya s ispol'zovaniem PMK «1s:psihodiagnostika» // Sbornik nauchnyh trudov 20-j mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Novye informacionnye tekhnologii v obrazovanii: tekhnologii 1s: perspektivnye resheniya dlya postroeniya kar'ery, cifrovizacii organizacij i nepreryvnogo obucheniya». – Moskva, 2020 – S.323-326.

5. Zabrodin YU., Pahal'yan V. Psihodiagnostika. – Moskva: izdatel'stvo: EKSMO, 2020. – 965 s.

6. Erofeeva M.A. Setevoe vzaimodejstvie social'nyh pedagogov i pedagogov-psihologov Moskovskoj oblasti // Pedagogicheskij zhurnal Podmoskov'ya Academia. – 2017. - №3. – s.8-16.

7. Neborskij E.V. Formirovanie setevyh soobshchestv v sfere vysshego obrazovaniya v usloviyah globalizacii // Problemy sovremennogo obrazovaniya. – 2017. - № 4. – s.84-93

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

Мерейтой-95 жас

ТАЛҒАМЫ БИІК, ОЙЫ ТЕРЕҢ ҒАЛЫМ, ҰСТАЗ

Жақсылар «жақсымын» деп айталмайды,
Жамандар «жақсымын» деп айқайлайды,
Жүрген соң бауырыңды күнде көріп,

Таулардың биіктігі байқалмайды!- десе, дегендей-ақ мына өтіп жатқан күйбең тіршілікте тағдыры тәлімге бай, өресі биік, парасатты, ірі, тау тұлғалардың қадіріне кейде жете алмай жүргеніміз өкінішті. Бұл құбылыс-мүмкін сол, өресі биік, парасатты, ірі, тау тұлғалардың рухани, әлеуметтік-саяси сәуле шашып, жарық жұлдыздай жарқырап тұратыны табиғи жаратылысының сыры болар! Әрбір адам жарық дүниеге келгеннен кейін өз ата-анасын, кіндік қаны тамған туған жерін құрмет тұтатыны белгілі.

«Әркімнің туған жері -Мысыр шаһары» деген сөз бар ,бұл кіндік кесіп, кір жуған мекеннің орны бөлектігін көрсететін теңеу болса керекті. Қазақтың әдебиет классигі Сәбит Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романы «Туған жер, еш нәрсе жоқ сенен ыстық, себебі-сенде туып, сенен ұштық» деген екі ауыз өлеңмен басталмайтын ба еді. Кез-келген тұлғаның адами өсіп-жетілуіне туған жерінің әсері ерекше, себебі, ол осы кеңістікте жетіліп, өсіп, дамитын болғандықтан, бізде өз кезегімізде ҚР ҰҒА академик Досмұхамбет Кішібековтың рухани кеңістігі мен оны сомдаған уақытқа тоқталып өтеміз.

Досмұхамбет Кішібековтың туған жері Сырдың бойы отандық тарихнамада біршама зерттелген өңірге жатады. Академиктің өмірге, оқу-білімге, еңбекке, ағайын-туысқа көзқарасын қалыптастырған Сырдағы тарихи оқиғалар мен тұлғалар туралы баспасөз беттерінде жарияланған туындылардан жақсы білеміз.

Ең әуелі Сыр өңірі бүкіл адамзат өркениетінің құрамдас бөлігі болатын Ұлы Жібек жолының бойында өте қолайлы орналасып, Ұлы даланың, соның ішінде Қазақ елінің әлемдік өркениетінің төл бесігіне айналуына себепші болды. Сонымен бірге, Сыр өңірі түрік тілдес ру-тайпалардың ішінен қазақ атты ұлттың қалыптасуына, қазақ мемлекетінің құрылуына арқау болған кеңістікке айналды, оның ең алғашқы астанасы (Қызылорда қаласы) орналасқан мекені болған жер.

Сөйтіп адамзат тарихында өз орны бар қасиетті Сыр бойынан талай даналар дүниеге келгені белгілі, талай даналар өз шығармашылығын әлемге паш еткені тарихқа аян және осы

дәстүр әрі қарай жалғаса береді деген ойдамыз. Ондай даналардың басы осындай текті жердің перзенттері болған Қорқат Ата, Асан Қайғы мен Әбу Нәсір әль-Фарабилерден басталмай ма?

Әрине, дарынды азамат болу оңай емес және биікке көтерілудің өзі екінің бірінің қолынан келе бермейді де.

Міне, осындай халқымыздың дарынды ұлдарының бірі Досмұхамед Кішібеков деп есептейміз. Тоқсан бес жастың табалдырығынан шаршамай-шалдықпай аттаған дарынды, көреген дарынның, корифей ғалымның өсу, қалыптасу жолына қарап отырсаңыз әдеттегі танымал тұлғалар секілді қарапайым.

Досмұхамед ағамызға Алла тағала қабілет берген, табиғат таудай талапты тарту еткен, тағдыр баянды бақыт сыйлаған, өзінің адал еңбегімен, қажыр қайратымен, табан ет, маңдай терімен еңбекті, білімді, ғылымды- үш құдіретті ұштастырып, елімізге белгілі ғалым, ұлағатты ұстаз дәрежесіне өзін-өзі сүйреп, өзін-өзі тәрбиелеп, өзін-өзі жетілдіріп, өзін-өзі жетелеп жүріп жеткізген. Осы айтылып отырған өзін-өзі түсіну, өзін-өзі жетілдіру қазіргі жастарға ең керекті қасиеттер емес пе?

Кез-келген тарих адамдардан, уақыттан, уақиғалардан тұрады. Жоқтан бар пайда болмайды, тақыр жерге шөп шықпайды. Досмұхамед ағамыздың бойындағы жақсы қасиеттер оның туған жерінен, тектіліктің терең тамырынан бастау алады. Тек болмаса, түк те болмайды.

Досмұхамед ағамыз жоғарыда аталған ұлы ғұламалардан бастап, өткен ғасырдағы ұлы тұлғалар Асқар Тоқмағамбетов, Әбділда Тәжібаев, Шаһмардан Есенов, т.б. өмірге келген Сырдың түлегі болып табылады.

Міне, осындай өнегелі, сәулелі ортадан шыққан Досмұхамбет ағамызды алға сүйреген, қысылған жерде алып шыққан, адасқан жерде шамшырағы болған, қанына тәрбиемен құйылған кісілік пен білім нұры, шуағы болды бұл қасиетті жер.

Ұлы Отан соғысы басталғанда небәрі 16 жасқа толған Досмұхамед Кішібеков бүгінде ол ҚР ҰҒА академигі, философия ғылымдарының докторы, профессоры дәрежесінде 95-тың асқарлы асуына көтерілді. Ол тамаша азамат, үлкен ғалым, философия мен жоғары білімнің дамуына ат салысқан ірі ғалым және парасатты педагог. Ол өзінің шығармашылық қуатын, өміріндегі негізгі істерге адал бола жүріп, барлық күші мен білімін еліміздің дамуы үшін, келе жатқан жеткіншек ұрпаққа беруге арнап келеді.

Біз Досмұхамед Әжіметұлын осы мерейтойымен құттықтап, алдағы өміріне ынтымақ пен береке атты баға жетпес байлық, құймақұлақ шәкірт, иман мен сабыр, отбасылық бақыт және шығармашылық табыс тілейміз.

Жаратушымыз Досмұхамед ағамызға салауатты ақыл, терең білім, сезімталдық пен сергектік берген екен. Жүрегі жылы, ойы ұшқыр, ең әуелі қара басына қатал талап қоя білетіндігінің арқасында ол ірі ғалым дәрежесіне көтеріліп, ізденістер мен қиыншылықтарға толы күрделі жолдан сүрінбей өтіп, биік тұлғалы қазақ зиялыларының қатарына қосылды. Адал еңбегі мен алғырлығы, таланты мен дарындылығы арқасында Досмұхамед ағамыз суырылып алға шығып, ең жоғары ғылыми атақ-академик атанды.

Досмұхамед Әжіметұлы білім мен ғылымның жоғын жоқтап, үнемі олардың барын қастерлеуді, ұстаздыққа ғұмырын сарп етуді ананың сүтімен бойына жастайынан жинақтағаны баршаға белгілі. Оның өміріндегі барлық жетістіктері тек өзінің табиғи тарту еткен дарындылығы мен құдай берген қабілеттілігі арқасында ғана күнбе-күн аяусыз тер төгіп, маңдай терінің нәтижесі деуге болады. Ол жастайынан қажырлы еңбектің қадірін біліп, жалпы білімге деген құрметтің адамға деген құрметтен басталатынын ерте түсінген, сонымен қатар олардың бір-бірімен өзара тығыз астасып жататынын ерте аңғарған жан. Өз халқына деген ізгілікті қатынасын өзін-өзі жетілдіруден, кәсіби және тұлғалық сатылардан өтуден бастаған Досмұхамед ағамыз күнделікті педагогикалық және ғылыми өмірде философия десе барынша ден қойып, жаңа идеялар десе бар ынтасымен ықылас білдіріп келеді. Досмұхамед ағамыз ақпарат және дерек көздеріне барынша жақындай түсуді, оны

ғылыми сипатта терең игеруді, жастарға оларды ерекше құндылық ретінде насихаттауды мақсат етіп келеді. Міне, сол білімге деген құштарлықтың Досмұхамед ағаның жеке басының адами табиғатында, кісілік тағдырында белгілі бір жоғары деңгейде маңызды және жетекші рол атқарғандығы білімділер арасында оны философия ғылымында беделді кәсіби маман, корефей, патриарх деңгейіне көтерді. Өзінің Досмұхамед Әжіметұлына деген құрметім ерекше, қатты сыйлаймын. Мен ғана емес бұл кісіге барша халық ыстық ықыласта. Оны жүрген ортамда да үнемі байқаймын.

Ғалымдардың өсу жолдарын сөз еткенде, мұндай адамдардың өмірі әдетте жеміс беретін ағаштардай бірте-бірте табиғи тұрғыда өсіп-жетілудің жүйеленген тәртібіне негізделгендігіне көз жеткізуге болатын сияқты.

Досмұхамед ағамыздың да өмірінің басты формуласы да осыған ұқсас. Ол жастық шақтан алдына мақсат қойып, жүйелі түрде іздену нәтижесінде ғылымға бет бұрды. Осы салада қоғамға пайда әкелген шынайы шығармашылық еңбегі мен жетістіктерінің арқасында ғалым ретінде де, ұстаз ретінде де бірте-бірте биіктерге көтеріліп, қоғам құрметіне бөленді. Сөйтіп, Досмұхамед Кішібеков бұл күнде Абай ағамыздың: «Ақырын жүріп, анық бас, еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға», дегендей қоғамдық-гуманитарлық салада отандық және халықаралық қауымдастыққа танымал ғұлама ғалымға, жоғары мектептер жүйесінің көрнекті дара тұлғаларының біріне айналды.

Досмұхамед ағамыздың ғылымда таңдап алған жолы философия болып табылады. Философияның құдіретін жете түсіну санаулы тұлғалардың еншісінде екенін әлемдік ой-пікір тарихы дәлелдеп отыр.

Досмұхамед ағамызды елден ерекшелеп, ірі, дара тұлға деңгейіне көтеретін қасиеттері жетерлік. Оған тән қасиет екінің бірінде жоқ, тек өз бойында ғана деуге болады. Ең әуелі оның адалдығы мен тазалығын, әділдігі мен имандылығын, кісілік пен кішіпейілділігін, парасаттылығы мен зиялылығын, одан кейін құдай берген салмақтлығын, сабырлы мінезін, айтқан сөзге тұратын тұрақтылығын айтуымыз керек. Әрине, мұның бәрін Досмұхамед ағамыздың адами болмысынан, күнделікті атқарған қызметінен, бітірген істерінен, көпшіліпен, ел-жұртпен араласқан қарым-қатынасынан байқалатын ерекше қасиеттерінен байқаймыз. Онымен қоса, оның ұйымдастырушылық қасиеті, қызмет бабында адамдарды алаудан тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі, сондай-ақ, өзгеге де өзіне де талап қойғыштық қасиеттері де ағамызды елден ерекшелеп, ірі, дара тұлға деңгейіне көтереді. Қол ұшын беру, көмктесу, үлкенді сыйлау, кішіні құрметтеу, бәрімен де тіл табысу, аралас-құралас жүру – Досмұхамед ағамыздың өмірдегі ұстанымдары деуге әбден болады.

Досмұхамед ағамыздың турашылдығы, сол үшін ешкіммен тайсалмайтындығы оның өміріндегі мынадай көріністен байқауға болады. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасына байланысты Алматыға КПСС Орталық Комитеті Саяси бюросының мүшесі М.С.Соломенцев 19 желтоқсанда қазіргі Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеттің келіп, қазақ ұлтшылдығына байланысты жиын өткізгені белгілі. Сонда профессор Д.Кішібеков алаңдағы оқиғаның не себепті болғандығын тайсалмай тұрып, дәлелдеп берген.

Досмұхамед Кішібеков Қызылорда облысының Шиелі станциясында орта мектепті бітіріп, Қызылорда қаласындағы мемлекеттік педагогикалық институтында білім алған. Институтты ойдағыдай бітіргеннен кейін осы тәмәмдаған оқу орнына оқытушы, содан кейін республиканың Ғылым академиясы философия және құқық институтында ғылыми қызметкер болып істейді де, бұдан кейінгі еңбек жолын жас ғалым ғылым мен білімді жалғастырып, ұстаздық жолға бет бұрады. Күні бүгінге дейін профессор Д.Кішібековтың еңбек жолы Қаныш Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетімен байланысты, оның философия кафедрасында табан аудармай елу жылға жуық еселі еңбек етіп, оның ішінде отыз екі жыл философия кафедрасының меңгеруші қызметін атқарды. Профессор Досмұхамед Кішібековтың алдынан дәріс алған шәкірттерінің арасында өздерінің ғылымдағы ғана емес, өмірдегі үлкен жетістіктерін қадірлі де құрметті ұстаздарның еселі еңбегімен, оның жүрегінің жылуымен байланыстыратындар аз емес. Олардың арасында

ғылым докторлары және ғылым кандидаттары көптеп саналады. Мәселен, ҚР ҰҒА академигі, экономика ғылымдарының докторы, профессор Көпжасар Нәрібаевтың айтуынша Досмұхамед Кішібеков өресі биік, білікті, таным кеңістігі кең ғалым, абыройлы азамат. «Ежелгі тарихы сан ғасырлар қойнауында жатқан ұлы қазақ халқының менталитетін түбегейлі зерттеу менің ойымша, екінің бірінің қолынан келмейді. Мұндай үлкен жүкті көтеру үшін ғалым туған халқының перзенті ретінде оны шын пейілімен құлай сүйюі қажет. Ұлттық идеяны көпшілікке түсіндіріп, талдап бере білу-өресі биік ғалымның ғана қолынан келеді. Ал, енді Досекең, міне, осындай ұлағатты мол адам және мейірімді әрі қарапайым азамат. Мен сияқты шәкірттері ұстазымыздың маңдайымыздан сипаттаған аялы алақанының жылуын әлі күнге дейін ұмытпаймыз»-дейді ол өз ойын ортаға салып.

Досмұхамед Кішібековке осы ғылым жолына түсуге ақыл-кеңесін берген, есеюіне, азаматтық тұлғасы қалыптасуына үлгі болған ұстаз ағалары болды. Солардың бірі Қаныш Сәтбаев еді. Досекең өзінің айтуынша, Қазақстан Ғылым академиясының президенті Қаныш Имантайұлы мен Мәскеудегі КСРО Ғылым академиясына қарасты Философия институтына оқуға жіберіп, «белгілі мерзімде сонда кандидаттық диссертация қорғауың керек» деген қатал талап та қойды. Тосын ұсыныс сол сәтте мені қатты қобалжытты, өйткені, үйленгенмін, бір балам болатын. Қаныш ағаға: « Мәскеуге бармай-ақ, осы Алматыда кіші ғылыми қызметкер болып жүре берейін », -деген өтінішімді де жасырмай айттым. Менің осы жағдайымды түсінген академия президенті : «Мәскеуде, аспирантурада оқуыңды одан әрі жалғастырасың, қаржы жағынан қам жеме, мен Сергей Ивановичке қоңырау шаламын », -деді сабырлы қалыппен. Содан, қарапайым ауылдан білім қуып келіп, қатардағы аспирант болып жүрген мен Мәскеу қаласының дәл орталығында орналасқан «Якорь» қонақ үйінде үш жыл бойы шалқып тұрдым. Сөйтсем, Қанекең айтқан Сергей Иванович – КСРО Ғылым академиясының президенті, атағы жер жарған академик Вавилов екен. Мен сондай ірі тұлғалардың ұшан – теңіз қамқорлығын көрдім, сол үшін оларға өмір бойы алғысымды айтудан ешбір жалыққан емеспін, - дейді Досмұхамед Кішібеков.

Досекең өзіне ғалым болуға көп ықпал еткен әлемге есімі әйгілі ресейлік ғалым-философ профессор Г.Е.Глезарманды және Қазақ елінің данышпан ұлдарының бірегейі Дінмұхамед Қонавтың есімдерін үлкен ыждағатпен атайды.

Міне, осындай алдына үлгі болар ұлағатты ұстаз ағалары болған Досмұхамед Кішібеков философия әлемінің сыр-сипатын зерттеуге табандылық көрсетіп келеді. Ғалым ізденістерінің ерекшелігі - әр мәселені кешенді түрде зерттеуі, ұсақ-түйекке бойын алдырмай, проблеманың даму негізі мен өзекті заңдылықтары, одан шығатын ғылымға керек тұжырымдар, концептуалды қорытындыларды іздеді. Бір сөзбен айтсақ, оның ізденістерінің басты бағыты философия дамуының теориялық негіздері, тұжырымдылық тұтқабаспалдақтары. Өзінің ғылыми еңбектеріндегі философиялық түйін, тұжырымдарының ғана емес, сонымен қатар, ғұмырлық қағидасында бәрінен де ұлттық мүддені жоғары қоя білді. Досмұхамед Кішібековтың әр жарық көрген монографияларынан қоғамның даму үрдістеріндегі заңдылықтың сырын ашатын терең де ауқымды тұжырымдарды, парасатпен әліптелген парықты пайымдарды көреміз. Осылардың арқасында Досмұхамед Кішібеков өзі де әмбебап тұрғыдағы философ-ғалым-теоретик болып қалыптасты. Соңына шәкірттер ертті. Бүгінгі таңда Досмұхамед Кішібеков осы саланың баршамыз мойындаған көшбасшысы, баршамыз құрметтейтін ақсақалымыз, ғылымның осы сипатты саласындағы аса салиқалы асқар тауымыз.

Есімі елімізге ғана емес, әлемге танылған дара дарын иесі Досмұхамед Кішібеков алда да айттық, тағы да айтсақ артық болмайды, елімен бірге жасай беретін кейінгіге үлгі етіп көрсететін, артына мол мұра қалдырып бара жатқан ғұлама ғалым деп топшылаймыз. Оның қаламынан шыққан ғылыми еңбектеріне тоқталсақ, олар біртұтас энциклопедия іспеттес. 70-тен аса монографиялар, кітаптар, оқулықтар, жинақтар, 800-ден аса баспасөз бетінде шыққан мақалалар. Осы еңбектерінің көбінен кемел ой, келелі ұсыныстар, кешенді тұжырымдар табамыз. Досмұхамед Кішібековтың көлемді ізденістерінің бірі көшпенді қоғамдағы

философиялық проблемаларды әсіресе, қазақ халқының сыры терең тарихын, әдет-ғұрпын, тілі мен ділін, зерттеуге арналған еңбектері, ең алдымен, мазмұнның тереңдігімен және айтар ойының ашықтығымен ерекшеленгендігін әріптестері де, шәкірттері де құрметпен атайды. Бұл орайда, ғалымның «Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең», «Мәдениет және өрениет», «Қазақстандағы өтпелі кезең: проблемалар мен қиындықтар», «Тарих философиясы және қазіргі кезең» сияқты ауқымды ғылыми еңбектерін атап көрсетуге әбден болады.

Шәкірт тәрбиелеу - Досмұхамбет Кішібековтың азаматтық - ғылыми ұстанымын айқындай түсетін қасиет. Оның жетекшілігімен философия мәселесі бойынша докторлық, кандидаттық диссертациялар қорғалыпты. Бұл орайда ғалым сан қумай, сапаға мән беретінін ғылыми орта жақсы біледі. Академик Досмұхамед Кішібековтың алдынан тікелей сабақ алып, оның салмақты ойларын жүрегіне құйып өскен мыңдаған мамандар қатарын былай қойғанда, ғалым ұстаздың қаламынан туған «Философия» оқулық пен оқу құралдарынан тәлім алған ұрпақ өкілдерінің өзі қаншама?! Тіпті Досмұхамед ағаның қаламынан туған оқулықты, оқу құралдарын пайдаланбай одан білім алмаған бір де қазақ студентін таппайсыз десек артық болмас еді.

Бүгінде кең байтақ қазақ жерінің қай атырабына барсаңыз да, ол кісінің дәрісін тыңдаған, тағылымды өнегесін алған, соның арқасында өмірден өз орнын тауып, азамат атанған мыңдаған, он мыңдаған жандарды жолықтырар едіңіз. Олардың қай-қайсысы да ұстаз есімін сол сәтте сізге ерекше құрметпен, мәртебелі марапатпен атар еді.

Академик шәкірттері бүгінде беделді үкімет басқару, министрлік, ведомстволық басшылығында, жоғарғы оқу орындарында, ғылыми мекемелерде, білім жүйесінде профессор, доценттік дәрежеде қызмет атқаруда.

Ғылыми және қоғамдық қызметте сіңірген айтулы еңбегі және философия ғылымын дамытудағы үлкен үлесі үшін Д.Кішібеков ҚР Президентінің Жарлығымен «Халықтар достығы» және «Құрмет» ордендерімен, «Қазақстанның жоғары мектебінің еңбек сіңірген қызметкері» атағымен марапатталды. Досмұхамед Кішібеков ағамыздың адамгершілік қасиетіне, ізгілік пен әділдік идеяларын ұстағанына қызығушылықпен қарауға болады. Оның болашақ ұрпаққа үлесі болатындай іс-әрекеті, білім мен ғылымға деген құштарлығы, байсалдылығы, кішіпейілділігі, мінез-құлқының жайдарлылығын ерекше атап өту керек. Оның әрбір сөзінің танымдық, тәрбиелік, ізеттілік мағынасы бар.

Досмұхамед Кішібеков білгір маман ретінде алыс-жақын шетелдерде әртүрлі шараларда баяндамалар, дәрістер оқып тұрды. Ол АҚШ, Жапония, Франция, Италия, Египет, Алжир, Түркияға және басқа да мемлекеттерге сапар шегіп, дәрістер оқыды. Мәселен, Америкадағы Колумбия, Франциядағы Сарбон және Жапониядағы Хиросима ияқты іргелі университеттердің ғалымдары мен профессорлары алдында оқыған дәрістерінің шетелдіктер тарапынан жоғары бағалануы көп нәрседен хабар берсе керек.

Осындай шетелдерге көп сапарларының ғалымның есінде ұзақ уақыт сақталып қалған, сондай маңызы жоғары жолсапарларының бірі Америка Құрама Штаттарында екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталғанына 30 жыл толуына арналып ұйымдастырылған кездесуді Досмұхамед Кішібеков еңбек ардагері ретінде ерекше атап атайды. Оның өзіндік себептері де бар болатын. Өйткені, бұл делегацияның құрамында атақты қолбасшы, маршал Е. К. Жуковтың рөлін орындаған дарынды актер М. Ульяновтың көрнекті кинорежиссер С. Герасимовтың болуының өзі оның мәнін арта түсетіндігі көзге көрініп тұрды. Ал, қазақ ғалымының Капитолииде конгрессмен Хоу мырзаның қабылдауында болып, онымен пікір алмасып, әртүрлі сауалдарға нақты жауап бергенін бүгінде еске түсірудің өзі тіптен қызық. Сол кездесуде Досекең өз кезегінде Хоу мырзаға капиталистік қоғамдағы, сол елдегі ұлттық қарым-қатынас мәселесі, аз ұлттар проблемасы жөнінде сауал қойғанымен, оған жартымды жауап ала аламғанын қынжыла әңгімелейді. Өйткенмен делегация басшылары Капитолиидегі қабылдаудың түсіністік пен достық жағдайында өткенін айтқан. Оған қоса, әлем Қазақстанды әлі толық тани алмай жүрген кезеңде қазақ азаматының ғалым ретінде ежелгі тарихы тасқа қашалып жазылған туған халқының данышпандық тағылымы, кешегісі

мен бүгінгісі туралы ғылыми ізденістері мен таным кеңістігі шын мәнісінде назар аударарлықтай болғандығы құптарлық жайт.

Қорыта айтқанда, ірі, дара, ғалым, белгілі қоғам қайраткері, ілуде сирек кездесетін ашық-жарқын тұлға академик Д. Кішібековтың өмір жолы мен шығармашылығы, міне осындай. Ол-ғылым мен білімге жан-тәнімен берілген, бойындағы оған деген мол дарынын, қарымды қабілеті мен қажыр-қайратын, айтулы таланты мен тәлімді тәжіірбесін, бар ықылас, ынта-жігері мен ой-ниетін, өз жүрегімен қалаған осы бір киелі де қастерлі өмір жолында жанқиярлығымен аянбай жұмсап келе жатқан, алған бетінен таймаған, ары таза, кеменгер, парасатты жан.

Академик Д.Кішібеков бойындағы бар зияткерлік қуат күшін, қажы-қайратын туған тәуелсіз Отанымыздың игілігіне, өркендеуіне бұдан бұлай да жұмсай бермек.

Академик Д. Кішібековтың өмірі-нағыз өнегелі өмір, ұлықтауға лайық ұстаз, құрметке лайық ғалым, азамат.

Бүгінде Досекең ағамыз тоқсан бесті артқа тастап, жүздің төріне аяқ басқалы отыр. Сол тоқсан бесіңіздің төріне тоқтамай шыққан абыз ақсақал әлі тың. Өзінің ұзақ жылдар бойғы жемісті еңбегімен, тектілікпен ұласқан парасат-пайымымен, ірі, дара ғалым, ұлағатты ұстаз дәрежелерімен қоса халқының шынайы тілекшісі-ақсақал, ел ағасы дәрежесіне көтерілді. Кемел ой иесі Досмұхамед Кішібеков осындай баршамыз құрметтейтін ақсақалымыз, данамыз. Осы арада ойға қазақтың құлагер ақыны Ілияс Жансүгіровтың: «Өз ұлын ,өз ерлерін ескермесе, Ел тегі қайдан алсын кеменгерді»,- деген екі жол өлеңі ойға түседі. Шынында, халқына қалтқысыз еңбек етіп жүрген азаматты осылай ардақтау қашанда абыройлы іс деп ойлаймыз. Ендешен, туған халқының жалынды жанашыры, парасатты патриоты,нағыз ұлт зиялысы дәрежесіне көтерілген ғұлама ғалымымыз, дарынды ұстазымыз, академик Досмұхамед Кішібековтың 95 жылдық мерейлі мерекесімен құттықтай отырып, оған зор денсаулық, отбасына амандық, мол шығармашылық табыстар тілегеніміз абзал болар!

*Раушанбек Әбсаттаров -ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент - мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор*

ӨНЕГЕЛІ ӨМІР ӨРНЕКТЕРІ
Білім мен ізгілік қана мұратқа жеткізеді.

Жүсіп Баласағұн

Ежелгі Грек ойшылы Платон «Идеялар әлемді билейді» деп айтқан. Осы идеялар жеке тұлғалармен дамытылады. Қазақта халқы үшін туған дара тұлғалар аз емес. Адамдық, ғылымдық тұлға болмысы биік дара ұстаздарымыздан біз болашақ мамандықтың қырсырымен қатар адамдықтыңда әліппесіне қанығып, өнеге алып өстік, қанаттандық. Ұстаздық ұлы іс. Дәріс оқығанның бәрі шын мәнінде ұстаздық қасиетке ие болып, шәкірттер жүрегінен орын таба бермеуі мүмкін. Ұстаз деп тек дәріс оқығанды емес, ұлағаты үлкен, шапағаты мол жанды, тұлғаны атасақ, орынды болмақ. Шынында да шәкірттері үшін ұстаз дәрісімен ғана емес, бар ісімен де үлгі, өнеге болуы керек. Міне осындай бар ісімен де өнеге болып келе жатқан ұлағатты ұстаздардың бірі емес бірегейі – ҚР ҰҒА академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Күләш Құнантайқызы Құнантаева.

«Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас,
Үйретуден балаға»

деген ұлы Абай атамның ұлағатты да көрегенді сөзі Күләш Құнантайқызына арналып айтылғандай. Өйткені, Күләш Құнантайқызы өзіне білім шырағын ұстатқан қарашаңырағының қабырғасында ғылым мен ұстаздықтың туын ұстап, өзінің саналы өмірін жас ұрпаққа білім мен тәрбие беруге арнап келе жатыр. Үлкен ғалыммын деп аспайды, ұлағатты ұстазбын деп еңбегіне өтеу сұрамайды.

Күләш Құнантайқызы – Қазақстан ғылымының дамуына зор үлес қосқан, әлі де одан сайын үдемелі үлесін қоса беретін ғұлама ғалым, есімі мақтанышпен айтылатын, өмірі – өнеге ұлағатты ұстаз, парасатты тұлға.

Ол Қазақ мемлекеттік қыздар институтын бітірген қыздардың ішінде бірінші болып, педагогика саласында ғылым докторы атанды. Сонымен қоса, Күләш Құнантаева қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтын бітірушілерден алғашқы профессор. Жоғары орындарының ректорларынан Құнантаева – бірінші. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты бітірушілерден Күләш Құнантаева – орта және жоғары білім министрінің бірінші орынбасары. Одақ кезіндегі КСРО Педагогика ғылымы академиясы- на қазақ қыздарының арасынан бірінші корреспондент - мүшесі болғанда, қазақ қыздарының ішінен тұңғыш Ресей Білім академиясының мүшесі, Грузия Білім академиясының мүшесі болғанда Күләш Құнантайқызы. Еліміз тәуелсіздік алған соң Жоғары аттестаттау комиссиясының педагогика, психология ғылымының сараптама бөлімшесінің алғашқы төрайымы болды. Сонымен, Күләш Құнантайқызы педагогика тарихында, әрі оның ғылымына іргелі үлес қосып кележатқан халықаралық деңгейдегі ірі тұлға. Күләш Құнантайқызы тек ұлағатты

ұстаз, білгір ғалым ғана емес, ол сонымен қатар белгілі қоғам қайраткері, ұйымдастырушылыққа білетін өмірдің өзі шыңдаған, бүгінгі тілмен айтқанда, топменеджер, басқарушы, шебер ұйымдастырушы. Күләш Құнантайқызы екі дүркін КСР Жоғары Кеңесінің депутаты, көп жылдар Қазақстан комсомолы Орталық комитетінің хатшысы, он алты жыл Қазақ қыздар институтының ректоры болды. Міне, Күләш Құнантайқызының өмір жолы осындай биік-биік белестерден тұрады. Иә, Күләш Құнантайқызының өмір жолы өзге замандастары секілді өзіндік соқпақтар-дан тұрады деуге болады. Ол Шығыс Қазақстан облысы Ұлан ауданында 1931 жылы дүниеге келді. Ұлан ауданы елге белгілі ғалымдар мен қоғам қайраткерлері елі еді. Көрнекті филологтар – С.Аманжолов, З.Ахметов, Ш.Елеуеновтар осы елдің түлектері. Олардың ғылымдағы өнегесін барлық қазақстандықтар мақтан тұтады.

Олардың әсер-ықпалы ғылым жолына түскендер үшін бастау алар, бағыт берер адастырмас жол десе асыра бағалағандық болмас. Міне, Күләш Құнантайқызы осындай елеіміздің ардақты азаматтары, кісілік қабілеті келіскен қадірлі адамдардың шапағаты тиген болашақ ғалым, ұлағатты ұстаз, елге танылған қоғам, мемлекет қайраткері. Орта мектепті үздік бітірген соң, елімізде жаңа құрылған Қыздар институтына оқуға түсіп, оны 1952 жылы ойдағыдай тәмәмдайды.

Ең әуелі ғұлама ғалымның ұстаздық қызметін айырықша атап өтуге болады. Ғалым болмаған күннің өзінде Күләш Құнантайқызы, сөз жоқ, тамаша ұстаз болар еді. Мектептегі алғашқы еңбек жолының өзі осыны айғақтайтындай. Ұстаздың бақыттылығы – тәрбиелеген шәкірттерінің жүрегіндегі шырағын жағып, солардың өмірден өздері не лайықты орнын табуына дұрыс бағыт бағдар сілтей білуінде болса керек. Күләш Құнантайқызы әубаста мұғалімдік мамандықты таңдаған күннің өзінде осыны алдына мақсат етіп қойған іспетті. 1952 жылы институтты бітірісімен болашақ ғалым өзінің еңбек жолын Алматы облысы, Жамбыл ауданындағы Октябрь орта мектебінде орыс тілі мен әдебиетінен сабақ беруден бастайды. Өзінің сүйікті мамандығын жоғары жауапкершілігімен, жұмысқа тыңғылықтылығымен атқарған ол мектеп ұжымының алдында үлкен беделге ие бола бастады. Оған қоса ұйымдастырушылық қабілетінде ерекше көзге түскен жас маман ретінде саяси қызметке тартылады. Бұрын соңғы ел басқарған белгілі қайраткерлерде еңбекжолын комсомол жұмысынан бастады десек қателеспеспіз. Комсомол жұмысы жас маманды көпшілікпен араласып, жұмыс істеуге, ерекше әділдікке, алғырлыққа, батылдыққа тәрбиелейді. Жалынды жас 1954 жылы жас маман Алматы қаласы Ленин аудандық комсомол комитеті мектеп бөлімінің меңгерушілігіне шақырылады. Күләш Құнантайқызы жастық шақтан алдына мақсат қойып, жүйелі түрде іздену нәтижесінде ұстаз ретінде, ғалым ретінде, басшы ретінде бірте-бірте биіктерге көтеріліп, қоғам құрметіне бөленді. Сөйтіп, Күләш Құнантайқызы бұл күнде педагогика саласында халықаралық қауымдастыққа танымал ғалымға, жоғары мектеп жүйесінің көрнекті ұйымдастырушыларының біріне айналды.

Енді осыны таратып айтсақ, жас маманның өмір кезеңдері белсенді іс-қимылдарымен көрінеді. Ең әуелі аудандық комсомол комитетінің мектеп бөлімі меңгерушілігінен бастаған ол бес жылдың ішінде республикалық комсомолы Орталық комитетінің хатшысы дәрежесіне дейін көтеріледі. Бұл оған көрсетілген үлкен сенім еді. Себебі бұл баспалдаққа жету үшін көп баспалдақтардан өту керек еді. Оған дейін Күләш Құнантайқызы тек үш жылдай ғана Алматы облысы комсомол комитетінің хатшысы қызметін ойдағыдай атқарған. Міне, осы жастармен жұмыс саласында қызмет ету өте күрделі және қызық болатын. Әр қоғамдада жастарды сол қоғамның алдыңғы шебі, авангарды деп есептейтіні мәлім, сондықтан да сол саясаттың ішінде жүру және оны жүзеге асыру ең абыройлы емеспе? Және 50- 60 жылдарда тың және тыңайған жерлерді игеру шараларының нағыз қызған кезі еді ғой. Міне, осы жастармен қоян-қолтық жұмыс істеу комсомол ұйымдарының міндеті болатын. Тың игеру басталғанда осыны желеу етіп, Қазақстанға неше түрлі жастардың тобы келгені мәлім. Олардың ішінде жақсылары да болды, бірақ көбінесе мамандықтары жоқ, анадан-мынадан қашқандар да көп болды ғой. Республикалық, облыстық, әсіресе, аудандық комсомол

комитеттері, міне, осындай ауыл-село жастарының арасында тыным таппай жұмыс істеді. Ең әуелі олардың әлеуметтік мәселелері мен шұғылданатын. Жұмыс пен қамтамасыз етілуі, еңбек жалақыларын уақытында алып отыруы, пәтермен, жатақханалармен қамтамасыз етілуі, мәдени демалысын ұйымдастыру, олардың арасында тәрбие жұмыстарын жүргізу, кино, концерт, лекция оқу т.б. шаралар. Міне, осындай әр-алуан шараларды алдын ала жоспарлау, оларды жүзеге асыру, ақыл кеңес беру, орындалуын бақылау жоғарғы комсомол комитеттерінің басшыларының міндеті болды, әрине, бұндай күрделі әрі қызықты жұмыстардың бел ортасында Орталық комитеттің басшыларының бірі ретінде Күләш Құнантайқызы да жүрді. Он жыл бойы республиканың комсомол ұйымдарында Күләш Құнантайқызы атқарған жұмыстар негізінен жастарға тәрбие беру, оларды жан-жақты әрі білікті мамандар етіп дайындау ісімен тығыз байланысты болды. Міне, осындай жауапты қызметтер атқарып, республикамыздың жастар ұйымының беделді жетекшісіне айналған белгілі қоғам және саяси қайраткер деңгейіне көтерілді. Кеңес заманынан белгілі, комсомол органдарында қызмет істеу жас жағынан шектеулі болады, 1964 жылы республика басшылары Күләш Құнантайқызын тәжірибелі мемлекеттік қызметкер ретінде Қазақ КСР-нің жоғары және орта білім министрінің орынбасары етіп жібереді. Бұл қызмет білімділікті, көп тәжірибені талап ететін жұмыс. Ал, Күләш Құнантайқызында екеуде баршылық еді. Сондықтан ол жаңа жұмысқа қызу кірісіп кетті. Көп мәселелерді шешуге мемлекет тарапынан мүмкіндіктерде ашылды.

Республиканың жоғары оқу орындарын басқаратын министрлікте жинаған тәжірибесін іс жүзіне асыруға мүмкіндікте туды. Ол 1968 жылы—өзінің кезінде жоғарғы білім алып, үлкен өмірге қанат қаққан алтын ұясы Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтына ректор болып жіберілуі еді. Жасы не бәрі отыз жетіде болатын. Қазақ елінің гүлденіп көркеюіне қыздар педагогика институтының айшықты орны болса, осы шаңырақтың мол жеміс беруіде Күләш Құнантайқызы сынды ұлағатты ұстаздың өлшеусіз еңбегінің, әр шәкіртіне анасындай қамқорлығының арқасы екені даусыз.

Күләш Құнантайқызы парасаттылығы, білім дарлығы, іскерлігі нәтижесінде Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтында басқаларға қарағанда ұзақ уақыт ректор болып, қызмет істеді. Осы институттың дамуына, көркейіп өсуіне қосқан үлесі бір төбе. Күләш Құнантайқызы өзіне Үкімет жүктеген міндеттерді шешуге белсене араласты. Институттың ректоры К.Құнантаеваның алдында тұрған міндеті оңай болмады. Ол өзіне тән қуат, құлшыныспен және өз күшіне, өз ісінің маңыздылығымен қажеттілігіне деген сеніммен жұмысқа кірісті.

Күләш Құнантайқызының ректорлық қызметінде осы оқу орнының өсуі мен дамуына байланысты мәселелер мен міндеттерді шешуде таңғаларлық еңбек сүйгіштікпен, парасаттылықпен және берік жүйелілікпен еңбек етті. Бүгінгі күні де жалпы Қазақстанның білім беру саласында өз орны бар, білім беру мен жастар тәрбиесі саласындағы өзіндік дәстүрлері бар ЖОО, оның басшылығы мен шынайы университет болып қалыптасты. Ректорлық қызмет еткен 16 жыл ішінде Күләш Құнантайқызы біраз шаруаның басын қайырды. Білім ордасындағы өткізген ауқымды қайта құрулар жоғары оқу орындарындағы білім мен ғылымның жоғары стандарттарына жауап бере отырып, педагогтық саланың алуан түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын салаларға бағытталды. Стратегиялық ойлауға қабілетті, көреген, тәжірибелі ұйымдастырушы Күләш Құнантайқызы пікірлестерінің қолдауы мен көмегіне иек артып, азғана уақытта оқу үрдісімен оның материалдық техникалық жабдықтауын қайта ұйымдастырып, лайықты оқу зертханалық базаны құрды. Қыздардың осындай жоғары оқу орнында жақсы білім алуына қажетті жағдайлардың бәрі сол тұста жасалғанын жұрт әлі күнге дейін аңыз қылып айтады. 12 жаңа замануи жабдықтармен жабдықталған зертханасы бар төрт қабатты оқу корпусы салынып, ең үлкен деген үш факультет: жағрапия-химия, тарих-кітапхана және физика-математика факультеттері орналасты. Сонымен бірге, студенттерге арналған, әрқайсысы орта есеппен 350- 400 адам сиятындай 4 жатақхана бой көтерді. Сол жылдары салынған төрт жатақханаға

1400- 1600 студенттен орналастырылып, қолдарына ордер беріліп, қалаға прописка жасалынды. Жатақхана мен қатар, жаңа типті кітапханамен 800-1200 орындық асхана ғимараттары аталған кезеңде пайдалануға берілді. Жаңадан спорт комплексі салынып, іске қосылды. Студенттерге сан салада дәріс беріп, олармен ғылыми жұмыс жүргізуге жағдай туды, институтқа білікті мамандар шақырылды.

Ең басты мәселе қазақ тілімен қазақ әдебиетінің өрісін кеңейтіп, тұсауын босатып, студенттердің ана тілін біле жүруіне мүмкіндік туды. Институтқа әйгілі тіл мамандары, кейіннен аттары алты алашқа белгілі болған Сейілбек Мұхемеджарұлы Исаев, Алтай Сарсенұлы Аманжоловтар келді, біріншісі, филология факультетіне декан, екіншісі қазақ тілімен әдебиеті кафедрасына меңгерушісі болып жұмыс істеді. Математика кафедрасының меңгерушісі болып жас математик, кейіннен аты Одаққа белгілі болған ғылым докторы, профессор Дәулет Үмбетжанов сайланды. Сол жылдары Ә.Ж.Жамалов, С.Е.Елубаевтың басшылығымен информатика кафедрасы ашылып, кафедраның қарауына 5 компьютерлік бөлме – лаборатория берілді. Мұғалімдер мен студенттер сол жылдары информатика және есептеу техникасының негіздерін біліп, оны игеруге алғашқы қадам жасады.

Институтқа мектепке дейінгі тәрбие мамандығы бойынша факультет ашылды. Мектепке дейінгі тәрбиелік факультеттегі оқу процесін ғылыми негізде ұйымдастыруға үлкен мән берілді. Факультетті басқаруға декан ретінде белгілі ғалым Қазына Аймағамбетова шақырылды. Ұлттық тарихты оқыту мәселесі күн тәртібінде қойылып, КПСС тарихы кафедрасынан ССРО–Қазақстан тарихы деген атпен жаңа кафедра ұйымдастырылды. Оқу–әдістемелік және оқытушылардың, студенттердің ғылыми жұмысына орынды мән беріліп, тәжірибе алмасу кең көлемде жолға қойылды, көптеп оқу әдістемелік құралдарын шығаруға жағдай жасалынды.

Күләш Құнантайқызының адамшылығымен адамға деген түсіністігі педагогтердің тұрмыс жағдайына көңіл бөлгендігіненде көрініп тұрды. Мысалы, әскери жылдардан пәтерлері жоқ, сонымен қатар соғыста қаза тапқан отбасылардың мүшелеріне де пәтермен қамтамасыз ету үшін оқытушылар үшін екі көп қатарлы үй салынды. Сондай-ақ, Қаскелеңдегі агробио участок, Қапшағайдағы демалыс үйі, барлығы ұзын саны 9 құрылыс нысанының іске қосылуына республика Жоғарғы Кеңесінің депутаты бола жүріп, қол жеткізді.

Осындай жұмыстардың нәтижесінде бұл жылдары студенттермен оқытушылардың саны ұлғайды, профессор оқытушылардың сапалық деңгейі жоғарылады, осының нәтижесінде жаңа факультеттермен жаңа мамандықтар ашылды. Қыздар педагогикалық институтының даму кезеңі көп жағдайда Күләш Құнантайқызының есімімен байланыстыра айтылатыны тегін емес.

Қыздар оқитын жоғары оқу орны мәдени жағынанда асқақтап, оның аты дүниені шарлап кетті. Сол жылдары институтта құрылған «Айгүл» ансамблі гастрольдық сапармен Одақ аумағын түгелдей дерлік аралап, «социалистік лагерьге» енетін Шығыс Еуропаныда өз өнерімен тамсандырды. Оның ар жағында қазақ мәдениетін айрықша қадірлейтін француздар, қазақ қыздарының өнеріне тамсанып, Қиыр Шығыста жапондықтар Құрманғазы ұрпағына қошаметпен қол соқты. Институт басшылығының өнерлі жастарға жасаған қамқорлығының арқасында «Айгүл» ансамблі қазақ өнерін гастрольдық сапармен барған жердің бәріне паш етті. Өнердің шырқау биігіне қол артқан іргелі ұжым Ленин комсомолы сыйлығының лауреаты, ВЦСПС жүлдесінің, басқада сыйлықтардың иегері атанды. Көп ұзамай өнер ұжымына «халықтық» атағы берілді. Сонымен, «Айгүл» ансамблі арқылы тұтас қазақ өнерінің өркендеуіне ұлттық мәдениеттің ұлықтаушысы Күләш Құнанатайқызы да үлкен үлес қосты.

Институттың материалды базасы артуымен қатар, педагог кадрлар дайындаудың сапасы артып, оқу мен тәжірибенің үздіксіз процесін өткізе алатын шаралар іске асты. Күләш Құнантайқызы өзіде ғылымдық тұрғыда өсті. 1981 жылы «Развитие женского образования в

Қазақстан (1920-1975)» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғап, педагогика ғылымдарының докторы дәрежесін алды.

Қоғамдық жұмыс пен ғылыми жұмысты кемелдікпен тең атқаратын Күләш Құнантайқызының педагогикалық және ғылыми еңбектері жоғары бағаланып, 1990 жылы КСРО Педагогика ғылымдары академиясының корреспондент - мүшесі болып сайланды. 1994 жылы Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент - мүшесі болып бекілді. 2003 жылы Қазақ елінің Ұлттық Ғылым академиясына академик болып сайланды, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері атағы берілді. Қашанда өзінен бұрын шәкіртерінің қам-қарекетін естен шығармайтын Күләш Құнантайқызы, қыруар жұмыстың арасынан уақыт тауып, олардың ізденістерінде көңіл бөле білді. Соның нәтижесі 24 ғылым кандидаттары мен докторларын дайындауға қол жеткізді. Олардың дені қазір азат елдің дамуына үлес қосып жүр.

Күләш Құнантайқызы институтқа жетекшілік еткенде ұжымның ғылыми педагогикалық кадрларын өсіруге көп қамқорлық жасай білді, білім мен ғылымды ұштастырам дегенге молынан жағдай туғызды. Өз институтына профессорлар мен ғылым докторлары шақырылды. Ол өзі профессор болмасада, ешкімге іштарлық жасамай, ҚСРО Жоғары және орта арнаулы білім министрі В.Елютинге барып, бар жағдайды түсіндірді. Ғылым кандидаттары тарихшы Т.Найзағаринге, педагогтар Ә.Жұмақановпен И.Мадинге профессорлық, әлі кандидаттық диссертация қорғамаған музыкант М.Балтабаевқа доценттік ғылыми атақты алып беруге қол жеткізді. Министр В.Елютин: «оларды неғыләсыз, өзіңізге профессорлық алып беруім әлдеқайда оңай, тиісті құжаттарыңызды тапсырыңыз» дегенде, оның айтқанынына көнбей: «Мен жақында докторлық диссертациямды қорғаймын, сонан соң өз жөнімен профессорлық аламын» деп, ректор сол төртеуіне жәрдемдесуін сұраған. Институт басшысының осындай табандылығының нәтижесінде оқытушылар арасында ғылыми дәрежесімен атақ алғандардың үлесі 24 пайыздан 46 пайызға дейін жетіп, жаңадан 3 факультет ашылып, 9 мамандық ұйымдастырылды.

Осындай жергілікті жердегі барлық мәселелерді тек орталық шешіп тұрған заманда еліміздегі орны бөлек саналатын жоғары оқу орнының басына бұлт үйірілгенде уақыт болған. Орталық Азиядағы басқа республикаларда қыздар институттары жабылған соң, Қазақ қыздар педагогика институтында жабу туралы КСРО-ның белді министрлері В.Елютин мен М.Прокофьевтар арнайы мәселе көтеріп, үлкен пікірталас тудырған. Осы пікірталаста институт ректоры Күләш Құнантайқызы өзінің тұжырымды ойымен өткір пікірлерін алдыға көлденең тарта отырып, одақтық дәрежедегі министрлердің көзқарасын өзгертуге ықпал жасайды. Сөйтіп, Қазақ қыздар педагогикалық институты өз басшысының қайсарлығы арқасында жабылудан аман қалғаны бар. Бұл жағдайды екінің-бірі біле бермеуіде мүмкін.

Жалпы, Күләш Құнантайқызының қызметіде, ғылыми еңбегіде қазақ қыздарының білім беру мәселесімен ұстасып жатыр. Мектеп оқушыларын тәрбиелеуді ұйымдастырудың кең тараған түбі – сабақтан тыс, мектептен тыс жүргізілетін жұмыстар болғандықтан, профессор К.Құнантаева алғашқы ғылыми педагогикалық еңбегін осы мәселеге арнаған. Институттың басшысы ретінде қазақ қыздарын ұстаздықтың қыр-сырына үйретіп, елдің келешек ұрпағын тәрбиелеуге ат салысса, ғалым ретінде қазақ қыздарының қоғамдағы алатын өзіндік рөлін айқындауға үлес қосты. Көп жылғы ізденіс пен тынымсыз еңбек ғалым-ұстазды ғылымның биігіне көтерді. Оның зерттеу тақырыптарының басым бөлігінде Қазақстанда қыздар мен әйелдерге білім беру тарихына, әйелдерді мемлекет басқару, қоғамдық өмірге тарту, отбасын жолдарымен бірге, әлеуметтік-саяси, педагогикалық мағынасын ашып көрсету мәселелері, жастарды ұлттық әдет-ғұрыпқа тәрбиелеуге қазіргі заман үрдістері негізінде тәрбиелеу жолдарымен әдістерін анықтауға бағытталады. Сонымен қатар, өз зерттеулерінде ол Қазақстандағы мектеп, кәсіптік орта білім, жоғары білім беру салаларының дамуы мен бірге проблемалары қарастырылып, оларды шешу жолдары да көрсетілген. Еңбектері мұрағат құжаттары, статистикалық көрсеткіштер және басқада айғақтар, дәлелдермен қамтамасыз

етілгендіктен нанымды, дәйекті. Ғалым педагогика ғылымының жаңа белеске көтерілуіне үлес қосып келеді.

Күләш Құнантайқызы өмірінің қомақты бөлігін жастарды тәрбиелеу ісіне арнады. Осы саланы ғылыми негізде дамытудың жолдарын іздеу мақсатында педагогика ғылымында жасөспірімдерді тәрбиелеуді зерттеп, тың ой-пікірлер айтты. Оның сабақтан тыс, мектептен тыс тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру туралы идеялары бүгінгі күні өзектілігін жойған жоқ.

Күләш Құнантайқызы жан-жақты да терең жүргізілген және көптен жарияланған еңбектері арқасында кешегі Кеңес Одағындағы, бүгінгі ТМД елдеріндегі маңдай алды педагог ғалымдарының қатарынан өзіне лайықты орнын алды.

Ғалымның қазақ қыздарын оқыту және тәрбиелеуге арналған ғылыми зерттеулерінің болашағы зор. Бұл жұмысты ол кітаптардан оқып, мұрағат құжаттарын зерделеумен бірге іс жүзінде, күнделікті өмірде іске асырды.

Өзінің ғылымға баулыған шәкірттеріне де осындай өзекті мәселелерді одан әрі зерттеуге бағыт бағдар беріп келеді. Жоғарыда атап өттік, ғалымның жетекшілігімен докторлық, кандидаттық диссертация қорғағандардың шоғыры қомақты. Жинақтап келгенде, Қазақстан ғылымында академик Күләш Құнантаеваның өзіндік мектебі қалыптасты.

Ғылыми қоғам Күләш Құнантайқызының жалпы педагогикалық және ғылыми еңбектерін жоғары бағалайды, олардың саны 400-ге жетеді. Олардың ішінде монографиялар, кітаптар, оқулықтар бар. Олардың ішінде «Білім заңғарына жол», «Қазақстанда әйелдерге білім берудің дамуы», «1917- 2000 жылдарда Қазақстанда білімнің дамуы», «Қазақстан педагогикасының тарихы», «Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы» 10 томдық т.б.

Күләш Құнантайқызының халық мойындаған әлеуметтік доминантасы, оның биік мінбелерден айтқан сөздерімен ойлары Қазақстан жастарын, әсіресе қыздарын оқыту мен тәрбиелеу идеяларын жүзеге асыру жолдарын көрсететін компас іспетті. Оның сөздері мен пайымдаулары заман талабымен қабысып, қазақстандық қоғамның ең қалық қатпарларында қолдау тауып жатады. Әдетте, ғалым-ұстаздың ой-толғаныстары әрбір қазақстандық жастардың, азаматтардың жүрегінде Қазақстанның жарқын болашағына деген берік сенім мен үлкен үміт отын лаулатады, жандырады.

Өз басым Күләш Құнантайқызының бұқаралық ақпарат құралдары арқылы, мемлекеттік дәрежедегі биік жиындарда, әртүрлі халықаралық және республикалық ғылыми-теориялық және ғылыми-практикалық конференцияларда, салтанатты жиналыстарда, ғылыми дәреже беретін диссертациялық кеңестегі талқылауда, студенттер мен творчестволық жастармен кездесулердегі парасатты сөздерін талай рет тыңдап, тәнті болғаным бар. Әсіресе оны қазақ қыздарына, балаларына отансүйгіштік тәлім-тәрбие беру мәселелері, жастардың құқықтарын қорғаудың жаңа механизмдері мен тәсілдерін іздестіру проблемалары, осы айтылғандардың биік шыңы сол потенциалдарды іс жүзіне асыру әдістерінің бірі -қазақ қыздарының, балаларының бойына имандылық пен физиологиялық денсаулық нышандарын орнықтыру мәселелері қатты толғандырады екен. Осылайша бола тұрғанның өзінде, Күләш Құнантайқызы бала игілігінің және оларды болашақ өмірге даярлаудың ең бастапқы аяқ тірер тұғыры -отбасындағы моральдық күй-жай, жан-ұяның саулығы, салауаттығы деп есептей келіп, өз алдына отбасының беріктілігі мен тұрақтылығын нығайтудың, ажырасу санын азайтудың, жетімдер санын: кемітудің, әкесіздікпен бас қанғылықты, қадағалаусыздықты жоюдың және басқа да жанұялық бақытсыздықтардан арылудың қандай амалдары бар екен деген шешімі аса күрделі сауалдарды қояды. Бұлардың құрбаны, бірінші кезекте, балалар екенін терең сезінеді.

Ғалым - ұстаз тұлғасындағы қарапайымдылық пен ұстамдылық, сабырлық пен тектілік қандай жағдайда да өз ұстанымын, ойын ашық жеткізуге, әріптестерімен жылы әрі тұрақты қарым-қатынасты сақтауға көмектеседі деп ойлаймын. Ғылымда биіктікке ұмтылып, әрі сөзге, пікірге толғанпаздықпен қарайтын тектілігі ғалым-ұстаздың тұлғасын сомдай түсетіндей. Күләш Құнантайқызы ұлағатты ұстаз-тәрбиеші де, салиқалы ғылыми зерттеушіде, ғылыми, оқу-тәрбие жұмыстарды іскер ұйымдастырушыда. Болашақ ғылыми

зерттеулерге, оқу - тәрбие жұмыстарға бағыт-бағдар сілтеу оңай шаруаға жатпайды. Міне, сол жұмыстыда күні бүгінге бірге атқарып келеді. Көп елде болған, көпті көрген, көп оқыған ол қоршаған ортадан және әрбір адамның қарым-қатынасын байқаудан өрнектелген ой түйінділерін әңгімесімен, нақыл сөздерімен жұртшылыққа жеткізіп, рухани тәрбие беруде.

Мені ойландыратын тағы бір Күләш Құнантайқызының бойындағы асыл қасиеті – оның талпынысының төркіні қайда жатқандығы еді, ойланып қарасам, бұл тұнба қасиет оған бала кезден, отбасынан салынған деп ойлаймын.

Қазір көптеген белгілі адамдар бұқаралық ақпараттық құрал өкілдерімен қарым-қатынас жасаудан қашады. Академик Күләш Құнантайқызы барлық уақытта бұқаралық ақпараттық құрал өкілдерімен тығыз байланыста болып сұхбаттан бас тартқан емес. Ол саясат, мәдениет, өнер, білім, жастар туралы барлық тақырыптарда еркін әңгімелеседі. Талантты адам ғылымда да, мәдениетте де, тәрбиеде де, барлығында талантты. Күләш Құнантайқызы педагогика, тарих, қазақ халқының мәдениеті бойынша энциклопедиялық білімдердің иесі.

Қазақстан Республикасының Жоғары Кеңесінің екі дүркін шақырылымының депутаты Күләш Құнантайқызы еліміздің өсіп өнуге керекті заңдарды қабылдауға, оларды іс жүзінде орындалуына үлкен көмек көрсете отыра, Жоғары Кеңесте және оның төңірегінде туған ой түйіндерін асқан бір парасаттылықпен халқына жеткізіп отырған. Сонымен қатар, оның Жоғары Кеңестің депутаты кезінде белсенді іс-әрекетін ерекше атап өткен жөн. Ол Жоғарғы Кеңестің депутаты ретінде үлкен құрметке ие болды.

Күләш Құнантайқызының халқымызға адал қызмет еткендігі, педагогика саласындағы терең білімі және ғылымға берілгендігі көпшілікке белгілі, танымал болды. Оның елімізге, ғылымға сіңірген еңбегі еліміз тарапынан лайықты бағалануда. Ол Халықтар Достығы, Құрмет Белгісі ордендерімен және 8 медальдермен, КСРО Жоғарғы Кеңесі және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңестерінің Құрмет грамоталарымен марапатталған. Сонымен қатар, Күләш Құнантайқызы институттың ректоры бола жүріп, еліміздің қоғам жұмысына да белсене араласқан жан. Ол 1975-1980 жылдары Қазақ КСР Жоғары Кеңесінің ІХ-Х шақырылымдарының депутаты болып сайланды. Ол кезде жоғарғы оқу орындарының басшылары үшін ара ғана депутат қатарына кіретін. Мұндай құрметтердің бәрі Күләш Құнантайқызының жарты ғасырдан асқан кәсіпқой басшылығының және ірі ғылыми-педагогтың жұмысының жемісі.

Күләш Құнантайқызы – Қазақ қыздар институтының орнығу, кемелдену, толысу тарихындағы әйгілі ғалым. Олай дейтініміз, жер шарын да қыздардың жоғарғы оқу орны Қазақстан Республикасында, қазақ жерінде ғана көркейіп отыр. Ендеше, Күләш Құнантайқызы педагогика тарихында әрі оның ғылымына іргелі үлес қосқан халықаралық деңгейдегі ірі парасатты тұлға.

Парасаты биік, жаны дархан, бір сәткеде тыным таппайтын ерен еңбекқор, ұлағатты ұстаз, өзіндік өрелі байламы бар өткір ғалым Күләш Құнантайқызы – бұл күнде мұғалімдер мен студенттердің құрметтісі және беделдісі.

Әрине, бедел атақ емес. Бедел адамның рухани салмағы, ол қасиет оған ана сүтімен дарыған. Күләш ата-анасының үлкен тәрбиесін алған адам. Оның анасы марқұм Зияда Жарболқызы көкірегі ояу, алғыр және жаңалыққа құштар адам болған. Оның ақындығыда бар адам болған, өзі туып өскен Өскемен өңіріне арнап өлең шығарған. Лезде сөз тауып, ұйқастырып айта беретін, суырыпсалмалық өнері болған. Әкесі Отан соғысының ардагері Маңғытов Құнантай, ол кісі қызын жастайынан отаншылдыққа тәрбиелеуге үлкен мән берген адам болатын. Ол кісі – кеңес дәуіріндегі ауыл шаруашылығы саласында басшы қызметтерде болған.

Күләш Құнантайқызының алаңсыз еліне қызмет етіп, ғылыммен шұғылдануына өмірлік серігі Зейнолла ағанында қосқан үлесі мол. Ол – салиқалы, сабырлы, ақжарқын, жер жаннаты Көкшенің қадірлі азаматтарының бірі болды. Сөз жоқ, Күләштің қуанышында, ренішінде бөлісетін осы Зейнолла аға болды. Екеуіде бұрынғы Қазақстан комсомолының жетекшілері болды.

Күләш Құнантайқызының ағасы Мұздыбай тарих ғылымдарының кандидаты, доцент медицина университетінің кафедра меңгерушісі қызметін атқарып, «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталған, беделді азамат. Күләш апамыздың тағдырына ұрымтал ықпал еткен апасы Күлпәш Құнантайқызы мектепте мұғалім, аудандық комсомолда, партия қызметтерінде істеген. Оның өкімет тарапынан берілген орден, медаль, басқада марапат белгілері бар.

Осындай адамдардан үлгі өнеге алған Күләш апамыздың бүкіл өмірі халыққа қызмет етумен өтіп келеді.

Қорыта айтқанда, өнегелі өмір кезендерінде ғылыми шығармашылығы мен ұстаздық - тәрбиешілік еңбегін ұрпақтар игілігіне арнаған академик Күләш Құнантайқызы Құнантаева - қазақ тарихының аса көрнекті Қайраткер -Азаматы, қазақтың ірі ғалымы, мемлекет елуде сирек кездесетін ашық- жарқын, парасатты тұлға. Ол – ғылымға жан тәнімен берілген, бойындағы оған деген мол дарынын, қарымды қабілеті мен қажыр-қайратын, айтулы таланты мен тәлімді тәжірибесін, бар ықылас, ынта-жігері мен ой-ниетін өз жүрегімен қалаған осы бір киелі де қастерлі өмір жолында жанқиярлығымен аянбай жұмсап келе жатқан, алған бетінен таймаған, ары таза, кемеңгер жан. Оған асқақ парасаттылық, табандылық, жауапкершілікті бар болмысымен сезінушілік, адамдарға ерекше үмітпен қараушылық тән. Ол–өзінің ойындағысын ешкімнен ешқашан бүкпей, бойындағы телегей-теңіз білімін, ақыл-парасатқа толы ой-шікірін кім-кімненде болсын ортақтаса бөлісіп, кім-кімгеде әрқашан қол үшін беруге, ғылым құмар жандарды ғылымның соқпақтыда асулы жолына бастауға әзір тұратын ардақты да, асыл адам. Ол өзінің жүріс-тұрысы, әдемі мінезділігі, ақыл парасаттылығымен көптеген жастарға өнеге көрсетіп келеді. Туған ұлтының ұрпақтары үшін ғылыми шығармашылығы мен қоғамдық – саяси қызметін тұтастырған қайраткер, ұстаз-ғалым ұлағаты - Тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихы ұрпақтары үшін мәңгілік өнеге.

Қазір Күләш Құнантайқызы 90 жасқа келіп отыр, ұлы мерейтойымен қызу құттықтап, алдағы уақытта өмірі қызықты, сәнді өткізуге, денсаулығы күйлі-қуатты, ғұмыры шуақты, көрер қуанышы ұзақ болуына шын жүректен тілектеспін.

*Раушанбек Әбсаттаров -ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент - мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор*

ДАРА ТҰЛҒА, ҒҰЛАМА ҒАЛЫМ

Дара, ірі тұлғалар мен ғұлама ғалымдар туралы жазу оңай шаруа емес, өйткені олардың бір-екі қырын білгеніңмен басқа да толып жатқан қыр-сырларын біле бермейсің. Олардың ұлылығы да осында болса керек.

Белгілі бір дара тұлға жайлы ой толғап, сөз айтар тұста, ең алдымен, ол тұлға кім? Оның дара тұлғалық бейнесін неден көруге болады? – деген сауалдарға жауап іздейтініміз хақ.

Бұл адамның қоғамға, ел-жұртына сіңірген еңбегін бағалаудың, адамтанудың басты ұстанымы. Кез келен адамның өскен-өнген ортасын, оған өмір сыйлаған ата-анасын, олардың тегін зерделеу арқылы біз сол адамның қайраткерлік, ғалымдық, түптеп келгенде оның адамдық, дара тұлғалық болмыс бітімін жан-жақты тануға мүмкіндік аламыз. Өйткені тұлғаның тегі мен өскен, қалыптасқан ортасы оның бойына даралық қасиеттер дарытады.

Қазақстанның экономика ғылымында өз биігі, өрісі бөлек кеңістігі бар Ораз Баймұратов сияқты біртуар қазақ азаматының өмір белестеріне, ғылымдағы өнегелі жолына зер салған жанның дара тұлға болмысын ашар осындай тегінен дарыған, өскен ортасы қалыптастырған өзіндік қасиеттерін аңғармау мүмкін емес.

Ораз Баймұратовтың өзгелерден ерекшеленіп тұратын біраз қасиеттерін атауға болады. Әуелі, оның өзгеше үлгі қасиеті – өзі таңдап-талғаған ғылым жолына деген сенімділігі. Осы жолда талмай, таудай талаппен, ғылыми ізденіспен студенттік өмірден академиктік дәрежеге дейін жетті. Жастық жігерімен өз замандастарынан көш ілгері озып, ғылымның ең шыңы – академиктік дәрежеге жетті. Мұның өзі дарындылық пен аса қабілеттіліктің арқасы. Өз өмірінің жартысынан артық бөлігін күрделі де күрмеуі қиын экономика ғылымын дамытуға арнады. Ол үшін өзіндік ғылыми бағыт-бағдарын анықтап, көптеген теориялық және практикалық бағыттарда зерттеулер жасады.

О. Баймұратовтың тағы бір ерекше үлгілі қасиеті – өмірге деген ынтықтығы мен алға ұмтылысы, ой-өрісінің кең ауқымдылығы. Осының өзін қоғамның бүгінгі дамуына үлкен еңбек сіңіргендігінен көруге болады.

Ораз ағамыздың үлгі қасиеттерінің бірі – ол талабы зор жастарды қолдап, олардың ғылым жолында өсуіне бағыт-бағдар көрсете білуінде, қатаң талап қоятын ұстаздығында.

Ойы озық ғалымның кейінгі жастар мен ізбасарларына деген үлгісі – өнеге, қасиеті – ғұлама ұстаз және Қазақстанда тиімді қаржыландыру теориялық мектебінің негізін қалаушылардың бірегейлігі.

Ораз ағамыздың үлгі тұтарлық ерекше қасиеті – оның адамгершілік ізгі қасиеттері мен парасаттылығы, қызмет бабында адамдарды алалауға тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі, сондай-ақ, өзгеге де, өзіне де талап қойғыштық қасиеттері ағамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтереді.

Ата-анасы Ораз дүниеге келгенде «бақыт, сәттілік» деген мағынаны білдіретін көне түрік есімін берген екен. Енді, міне, көп жылдар өткен соң олардың арманы орындалды деп нық сеніммен айтуға болады.

Қасиетті Қызылжар топырағында талай даналар дүниеге келгені белгілі, талай даналар өз шығармашылығын әлемге паш еткен тарихқа анық. Ораз ағамыз да осы өңірдің қазіргі Мағжан Жұмабаев ауданы Дуйсеке ауылында туған.

Әрине дарынды азамат болу оңай емес және ондай биікке көтерілудің өзі екінің-бірінің қолынан келе де бермейді.

Міне, осындай қасиетті топырақта дүниеге келген Ораз Баймұратов жасынан өмірдің өрелі жолын таңдай білді. Орта мектепті ойдағыдай бітіргесін білімге деген құштарлық албырт жасты байтақ Мәскеудің түсті металдар және алтын институтына алып келді. Бұл атақты институтты кезінде Қазақстанның экономикасы, мәдениеті және ғылымына үлкен үлес қосқан көрнекті қоғам және мемлекет қайраткерлері Д.А. Қонаев, А.А. Қонаев, К.С. Салықов, Э.А. Түркебаев және т.б. бітірген.

Жоғары білімді жас маман осы институтты 1957 жылы ойдағыдай тәмамдағасын, туған еліне оралғаннан кейін, оның қажыры мен қайратының арқасында өрлеу баспалдақтары биіктей береді. Академик Ораз Баймұратовтың келешектегі бар ғылыми өмірі еліміздің аяулы азаматы Қаныш Сәтбаев құрған ғылым ордасы – Ғылым академиясының қабырғасында өтеді. Әуелі кіші ғылыми қызметкер, аспирант, ғалым-хатшы, бөлім меңгерушісі болды.

Сонымен, академик О.Баймұратовтың сан-қырлы ғылыми және ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі осы Ғылым академиясының Экономика институтымен тікелей байланысты. Осы институттағы ғылыми орта оның бұрынғы алған терең білімімен қоса жас маманның алғашқы келешек ғылыми мүдделерін анықтады – ол инвестициялар және өндірістік экономика еді. Жас ғалымның бұл таңдауы оның өте көрегендігі болды – ол республика дамуының келешекке арналған негізгі бағыттарын анықтайтын маңызды, көлемді жұмыстарды күн тәртібіне қоя білуінде еді.

Ораз Баймұратұлы үлкен қажыр-қайрат танытып, өмірінің ғылымдағы жолын үздіксіз ізденісте өткізеді. 1962-1964 жылдары ол Мәскеудің болат және балқыту институтының «Экономика» кафедрасында өндірістік экономика саласының білгір мамандарының бірі профессор С.Я. Рачковскийдің басшылығымен аспирантурада оқиды. Оны 1964 жылы «Металлургия заводтарын қайта құру және ұлғайтудың экономикалық тиімділігі» деген тақырыпта кандидаттық диссертацияны қорғап шығады.

Ораз Баймұратұлы аспирантурада оқыған кезде бұрынғы Кеңес Одағына, тіпті әлемге әйгілі ғалымдар академик Т.С. Хачатуров, профессор В.П. Красовский мектебінен өтуі оның экономика ғылымының саласында белгілі ғалым болуына негіз қалаған алғы шарт болғандығы анық.

Аталған ғалымдар Кеңес Одағында ғана емес барлық социалистік жүйеде экономиканың тиімділігін есептеу әдіснамасын ұсынған болатын. Негізінде онда ұзақ мерзімді және ағымдағы шығындарды бір түрге келтіру арқылы тиімділікті есептеу әдісі зерттелген. Кезінде бұл бағыт Кеңес Одағының экономика ғылымының үлкен жаңалығы болып танылған, ел шеңберінде ғылыми мектеп те қалыптасқан. Міне, Ораз Баймұратұлы осы ғылым мектептің шәкірті, қатынасушысы болды. Жаңа әдіснаманы Қазақстан Республикасының экономикасында пайдалануда бастаушылардың бірегейі болды.

Кандидаттық диссертацияны ойдағыдай қорғағаннан кейін, Экономика институтында қызмет істей жүріп ол өзінің талапты ғалым екенін көрсете білді. Қысқа мерзім ішінде дайындап, 1971 жылы «Өнеркәсіп өндірісіне капиталдық салымдардың экономикалық тиімділігі» атты тақырыпта докторлық диссертацияны табысты қорғап, Қазақстан бойынша ең жас экономика ғылымдарының докторы дәрежесіне ие болады да, 1975 жылы экономика бойынша профессор атағын алады. Оның мұндай табыстарына диссертациясының кеңесшісі ҚССР ҒА корреспондент – мүшесі Р.М. Петухов, ресми оппонент ҚССР ҒА академигі С.Б.

Мильграм, тағы басқа көптеген Қазақстан және Ресейдің көрнекті экономист-ғалымдары үлкен қолдау жасады.

Академик О. Баймұратовтың ғалым ретіндегі ерекшелігі – ғылымдық тұрғыдан жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстары мен айқындалады. Оның ғылыми мүдделері ғылыми-техникалық прогреске капиталдық салымның теориялық, методологиялық және практикалық әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің тиімділігін зерттеу еді. Бұл түбегейлі мәселе экономика ғылымы дамуының ең негізі болған Қазақстанда алғашқы болып зерттеле бастауы 29 жастағы жас ғалымның жетекшілігімен қолға алына бастады. 1964 жылдан бастап мұндай бағыт еліміз бен шет елдерде де кең белгілі болып, ірі ғылыми мектеп ретінде қалыптаса бастады. Бұл ғылыми жолдағы соңы ізденіс еді. Ғылыми тұжырымдарды сабақтай өрбіту негізінде ол ғылыми-техникалық прогресстің капиталдық салымының практикалық әлеуметтік-экономикалық тиімділігі проблемаларын Одақ дәрежесіне көтеріп, оның осы жүйедегі елдердің даму үрдісіне бірден-бір ықпал етіп, келешегіміздің мақсат-мағынасын айқындайтынын баса көрсетті. Әрине, бұл сол кездегі «тоқырау» кезеңінде батыл қойылып, туған ел мұқтаждарын нысанаға алып, нақтылы өмір тәжірибесінде қарастырған тұңғыш еңбектер еді. Біз оны академик О. Баймұратовтың ғылымда сара жол тартып, туған халқының, республикасына аса өзекті мәселелерін зерттеулерді ғалым ретінде күн тәртібіне қоя білгенін ерекше атап өтеміз.

Жалпы алғанда, О. Баймұратовтың ең алғашқы еңбектері өзінің жоғары ғылыми-теориялық деңгейімен айрықшаланады да, теорияны шаруашылық практикамен, зерттеудің прогресстік әдістерін қолданумен ұштастырылатынын ерекше атаған жөн. Олардың ішінде оның басшылығымен және тікелей авторлығымен шыққан «Қазақстан өндірісінде капиталдық салымдардың тиімділігі» (1964 ж.), «Техникалық прогресстің тиімділігі» (1973 ж.) атты монографияларды атауға болады. Соңғысында қазіргі заманда да ғылыми-техникалық прогрессті болжамдарды толық қолдануға болатын шетелдік тәжірибеде пайдаланатын болжамның прогресстік әдістемелерін республика бойынша алғашқы рет түсіндіріле бастады.

О. Баймұратовтың монографиялық зерттеулерінің ішінен 70-жылдары кең тараған «Капиталдық салымдардың экономикалық тиімділігін бағалау және талдаудың әдістері» атты монографиясын ерекше атауға болады. Бұл еңбегінде автор бірінші рет экономикалық категория ретінде капиталдық салымның техникалық негізін қарастырған, негізгі қордың ұдайы өндірілуінің мәнін білдіретін негіз болатын ұғымдар жүйесіндегі орны керсетіледі, методологиялық бірлікте капиталдық салымдар мен ғылыми-техникалық прогресстің үрдістері қарастырылған, экономикалық өсудің факторы ретінде инвестицияларды бағалау әдістері ұсынылған, қоғамдық еңбектің шығындарының салыстырмалы тиімділігінің теориясы одан әрі дамытылды. Бұл кітапты еліміздің ғылыми қауымдастығы ең ірі және ерекше іргелі деп таныды.

О. Баймұратовтың ұсынған қағидалары мен өзіндік методологиялық құндылықтары бұл күндері де маңыздылығын жойған жоқ. Олардың инвестициялық жобаларды бағалаудағы көптеген принциптері, әдістері мен амалдары жоспарлы және нарықтық экономикаға да қолдануға болады. Мысалы, нарықтық экономикада капиталдық салымдары тиімділігінің салыстырмалы әдісі, әр уақыттағы шығындарды дисконттау және басқалары қолданылады, бұның өзі әлемдік деңгейдегі ғалымдар академик Т.С. Хачатуров және профессор В.П. Красовскийлер басқарған белгілі экономистердің ғылыми мектебінің сөзсіз жетістігі еді. Олардың еңбектері және творчестволық ықпалдастығы О. Баймұратовтың осы мектептің белгілі өкілі ретінде қалыптасуына үлкен әсер етті, себебі бұл мектептің ғылыми беделі бүкіл әлем таныған қазіргі инвестициялар тиімділігі теориясының негізі болып табылады.

Қазіргі заманда Қазақстанның экономикасы қарыштап дамыған жағдайында экономикалық өсудің сапасын қамтамасыз ету ете маңызды. Оны тек қана кез келген инвестициялармен ғана емес, оларды түбегейлі инновациялармен іске асыру жағын көбіне қарастыру қажет. Сондықтан да сол жылдардан еңбектерінің негізі болып келе жатқан

инвестиция мен экономикалық өсудің өзара байланыстылығы, инвестициялық және технологиялық прогрестің бірлігі туралы О. Баймұратовтың линиялық емес методологиялық тәсілі бүгінде де өзектілігін жойған жоқ, өте құнды болып есептеледі. Бұл тәсіл еліміздің қазіргі индустриалды-инновациялық бағдарламасы үшін өзекті болып табылады.

Экономикалық өсудің жаңа сапасын қамтамасыз ету, оны гуманизациялау тұрғысынан алып қарағанда «Капиталдық салымның әлеуметтік тиімділігі» атты мақаласы қазіргі заман талабына үндес келеді. 1979 жылы «Вопросы экономики» деген орталық теориялық журналда жарық көрген мақала өзінің терең жаңашылдығымен өз елімізде ғана емес, сонымен бірге шетелдерде де үлкен қызығушылық білдірді. Мақала қолма-қол АҚШ-та (Нью-Йорк) ағылшын тіліне аударылып, әлем деңгейіндегі «Проблемы экономики» журналында басылып шығуы ол кездегі Кеңес Одағының экономист – ғалымдары үшін өте сирек жағдай болатын.

О. Баймұратов өз заманының жаңа бағыты болып табылатын Қазақстанда шыққан ғылымтану және экономика ғылымының бастамашысы болды. Ғылымның тиімділігін бағалау проблемалары туралы, әсіресе, теориялық зерттеулердің нәтижелері бойынша, оның өзіндік зерттеулері бұрынғы Одақ бойынша және бүгінгі күнге дейін кейбір аспектілері бойынша үздік болып есептеледі.

Ғалым басшының ғылыми жетекшілігімен және авторлық қатысуымен (1978 ж.) жарық көрген «Ғылыми зерттеулердің тиімділігі (бағалау методологиясы және арттыру проблемалары)» атты кітабын ерекше атау керек. Бұнда айтарлықтай орын ғылымның экономикалық рөлін теориялық жағынан дәлелдеуге арналған. Кітапта тиімділікті бағалауға тірек болатын негізгі принциптер тұжырымдалған.

Ғалымның бұл еңбегі, ең алдымен, мазмұнының тереңдігімен және айтар ойының ашақтығымен ерекшеленетіндігін әріптестері құрметпен атайды. Сонымен бірге ғылымды зерттеу проблемалары О. Баймұратовтың басқа да еңбектерінде жалғасын тапқан.

О. Баймұратовтың экономика ғылымы саласындағы циклдық зерттеулері 1985 жылы Қазақстан Ғылым Академиясының Шоқан Уалиханов атындағы сыйлықпен атап өтілді. Ғылымтану – оның негізін қалаған екінші ірі мектебі болды.

Көрнекті эксперт-ғалымдардың пікірінше, О. Баймұратовтың (1958-1980 жж.) республиканың Академиясының Экономика институтында істеген жылдары ол Одақтағы ірі экономист – ғалым ретінде тек Қазақстанда ғана емес, оның сырт жағында да белгілі болды.

Академик О. Баймұратов ірі ғалым – экономист ретінде отандық экономика ғылымының дамуына үлкен үлес қосуы 1980 жылы республика Ғылым академиясының өндіргіш күштерді зерттеудің Кеңесіне (ӨКЗК-СОПС) ауысуынан басталады. 1989-1994 жылдары осы ғылыми органның төрағасы қызметін ойдағыдай атқарды.

О. Баймұратовтың басшылығымен ӨКЗК-нің ғылыми әлеуеті біршама нығайып, жетекші ғылыми орталыққа айналды да, республиканың өндіргіш күштерінің орналасуы мен олардың ұзақ жылғы даму болжамдары жасалды, зерттеулердің ұйымдастырылуы мен үйлестірілуі де қамтамасыз етіліп отырады.

Бұл жылдары ӨКЗК жалпыакадемиялық пәнаралық ғылыми мекемеге айналып, халық «шаруашылығының дамуын болжамдауда, табиғатты тиімді пайдалану және аймақтық өндіргіш күштердің дамуы мен территориялық-өндіргіш күштердің кешендерін зерттеуде үлкен тәжірибе жинады. Қазақ КСР Ғылым академиясының ӨКЗК-нің зерттеулері тек республикада ғана емес, сонымен бірге Ресей, Украина, Орталық Азия республикаларында кеңінен белгілі болды. АҚШ, Англия, Швеция, Австрия, Болгария елдерінің ғалымдарымен халықаралық қатынастар нығайды. Мысалы, Ресей Ғылым академиясының академиктері А.Г. Гранбергпен, А.Ю.Ишлинскиймен, сол академияның корреспондент-мүшесі Б.В. Гусевпен, профессорлар В.А. Лисичкинмен, Д.Дмитриевпен, А.И. Щербаковпен, т.б. тығыз байланыстар орнады.

1980-1990 жылдары О. Баймұратов бастаған үлкен ұжым бүгінгі күндері де өзінің өзектілігін жоймаған Қазақстанның бірқатар әлеуметтік-экономикалық ірі проблемаларын қойып және зерттелген. Мысалы, ӨКЗК Батыс Қазақстанды тікелей зерттеумен айналысты. Ғылыми жұмыс кезіндегі ең маңызды нәтижелер – ол аймақтық өндіргіш күштер дамуының стратегиясын дәлелдеу, өндірістің мұнайөндіргіш және мұнайхимия салаларының дамуына болжам жасау, Батыс Қазақстанның өндіргіш күштерінің кешенді дамуының концепциясы бұрынғы КСРО мен Қазақстанның мемлекеттік экономикалық комитеттері, ірі одақтық ғылыми-зерттеу мекемелері өздеріне пайдалануға алды. Академик А.Г. Аганбегянмен бірге ол Батыс Қазақстан аймағының мұнайгазын кешенді даму концепциясының бастамашысы болды, бұл, әрине, ол екеуі осы аймақпен және бүкіл Каспий өңірінде ұйымдастырған ведомстволарлық экспедиция жұмыстарының нәтижесі еді.

Академик О. Баймұратов Арал апатына білек сыбана кіріскен шын жоқтаушыларының бірі болды. Оның басқаруымен ӨКЗК-нің творчестволық ұжымы 2006 жылға дейін «Арал – 2006» атты Арал теңізін сақтап қалудың Арал өңірінің экологиялық бірқалыптылығын қайта келтірудің Мемлекеттік бағдарламасын жасады. Бағдарламаның шеңберінде Арал өңірінің Қазақстандық бөлігінде су ресурстарын тиімді пайдаланудың жолдары мен кешенді шаралары; Арал теңізін сақтаудың баламалы түрлері және оны қалпына келтіру; Арал өңіріндегі экологиялық жағдайды қалпына келтіру және денсаулық сақтау шараларын жақсартудың кешенді шаралары; тұрғындардың өмір сүру деңгейін көтеру; экологиялық-экономикалық проблемаларды шешуде интеграциялық байланыстар мен халықаралық ықпалдастықты кеңейту мәселелері жете зерттелді. Арал өңірі бойынша кешенді зерттеулер мен ғылыми экспедиция О. Баймұратовтың басшылығымен өтті. Оған сол кездегі депрессиялық өңірде экономикалық қызметтерді тежеу және тұрғындарды бұл өңірден басқа облыстарға көшіру идеяларына қарсы Арал өңірін әлеуметтік-экономикалық даму концепциясын жасауға сіңірген еңбегі жатады. Бүгінгі шындық дамудың осы концепциясының дұрыстығын дәлелдейді.

Еліміздің тәуелсіздік алуы еркін ойлауға, объективті шындықты айтуға, экономикамыз бен бүгінгімізді терең тексере байыптауға жол ашты. Осы орайда тағы да ірі жоба болған Қазақстан Ұлттық академиясының ӨКЗК бастаған республикалық «Балхаш» бағдарламасы болды, онда 2010 жылға дейін Іле-Балхаш өңірінің экологиялық жағдайын жандандыру және әлеуметтік-экономикалық дамуы анықталған. Одан басқа ірі жоба Каспий теңізі жағалауындағы халықшаруашылық объектілерін және тұрғындардың қоныстарын сақтауға бағытталған.

Академик О. Баймұратов «тоқырау» кезеңінде ірі теоретик ретінде экономикалық құбылыстардың терең мәніне жете білді. Ол әлемдік әдебиетте басымдылық түсінігін алғашқы болып жан-жақты саяси-экономикалық жағынан зерттеп, оның өндіргіш күштер мен экономикалық заңдар жүйесіндегі орнын көрсетті. 1985 жылы қоғамның экономикалық басымдылықтары туралы ғалымның кітабы жарық көрді.

Бұл жылдары академик О. Баймұратов Қазақстанда алғашы болып экономика ғылымының өзінде де сирек кездесетін ғылыми танымдық бөлімді ұйымдастырып, басқарды. Бұл ғылымдық таным секторының ерекшелігі - оның өңірлік мәселелерді зерттеудің басымдылығы еді. Олар Мәскеу, Минск, Донецк қалаларының белді ғылыми мекемелерімен тығыз ынтымақтастығымен жүргізілді. Бұл зерттеулерде ғылыми-техникалық прогресс дамуының ең негізгі кедергісі – кеңестік экономиканың өте жоғары шоғырландырылғандығы себептері ашылды. Осыған байланысты ғылым-техникалық даму проблемасы жөнінде КСРО Ғылым академиясының Ғылыми Кеңесінің территориялық басқару комиссиясы базасында формальды емес ғылыми ұжым құрылып, оған О. Баймұратов та мүше болып кірді. Осының нәтижесінде бұл ұжымда алғашқы болып концептуалды түрде территориялық шаруашылық есеп идеясы пайда болды. Кейінен бұл заңды түрде одақтық республикалардың экономикалық және саяси егемендігі идеясына ұласқан болатын. Ал, біздің кейіпкеріміз осы идеяны өз қолымен жүзеге асырғандардың бірі болды.

1990 жылы О. Баймұратовтың басшылығымен авторлар ұжымдығының «Ғылым және өндіргіш күштер: аймақтық мәселелер» атты монография жарыққа шықты. Кітапта өндірістің ғылыммен өзара байланыстылығының теориялық аспектілері зерттеледі, оны жетілдірудің ұсыныстары жасалған, ғылыми әлеуетті жылдам өсірудің жолдары дәлелденген, ғылыми күштерді республиканың өндіргіш күштерінің ғылыми-техникалық дамуының шешуші бағытарына ғылыми күштерді тоғыстыру мәселелері. Бұл кітапта Қазақстанда алғашқы болып ұсынылған және біздің елде қазірде кең тараған технопарк идеясы іс жүзінде дами бастады.

Еліміздің егемендік алуы мен одан кейінгі нарыққа көшу жылдары академик О. Баймұратовтың шығармашылық және ұйымдастырушылық өмірінде өзгеше жаңа бір кезең басталды.

1992 жылы О. Баймұратовтың ғылыми басшылығымен ҚР ҰҒА ӨКЗК-де «2015 жылға дейінгі Қазақстанның ғылыми-техникалық және әлеуметтік-саяси дамуының кешенді болжамы» атты көлемді зерттеу жобасы жасалды. Бұл еңбектің Қазақстанның өндіргіш күштерін дамытудағы әлі де маңызы зор. Дағдарыстан шығу жағдайында және нарықтық қатынастардың өрістеген кезінде бұл болжамдық-талдау зерттеуіне 6 академиялық, 6 салалық ғылыми-зерттеу институттары мен жоғары оқу орындарының белді ғалымдары қатысты. 5 томдық ғылыми есеп ҚР ҰҒА Президиумы мәжілісінде талқылы-нып, қабылданды. Нарықтық экономикаға көшудің балама бағдарламасы ретінде ол Республикалық комиссияда да қаралып, өте жоғары бағаланды.

Бұл еңбегінде О. Баймұратов бірінші рет Орталық Азияда Қазақстанның Жаңа Индустриалдық Елге айналуы туралы идеяны ұсынды, өзінің Қазақстандық нарық экономикасының моделінің қандай болуы керек екендігінің түсінігін дәлелдеді. Оған біздің республиканың Еуропа мен Азияның экономикалық «көпір» концепциясы тиесілі болып табылады, ол тіпті 1992 жылы экономикаға лайықтап Л.Н. Гумилевтің еуразия идеясын табысты пайдаланған болатын.

1990 жылдары О. Баймұратов республикалық баспасөз беттерінде экономикалық реформаларды ең маңызды және өткір мәселелерді талқылауға белсенді түрде қатынасты. Оны өте қызықтырған макроэкономика мәселелері еді. Ғалымның ғылыми ықыласында жаңа бастама қалыптасты – қаржы және банк проблемаларын зерттеу. 1996 жылдан бастап, ол қаржы-банкі менеджментінің ғылыми-зерттеу институтын басқарады. Осы кезеңде шыққан оның еңбектерінде қазіргі қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларға объективті бағасын беріп, экономика реформаларының үрдісіне ұғыныспен қарайды, Қазақстанның экономикалық даму жолдары дәйектелі-неді.

Ғалымның кеңінен толық түрдегі көзқарастары 2002 жылы жарыққа шыққан «Ұлттық экономикалық жүйе» атты іргелі монографиясында көрініс тапты. Бұл кітап оның трансформацияланушы экономика теориясына қосқан үлкен үлесі еді. Оны О. Баймұратовтың ғалым және өз Отанының азаматы ретінде өзіндік бағдарламасы деп қарау керек сияқты.

90 – жылдары автор саяси қызметпен белсенді араласып, нарықтық реформаларды дайындауға қатысты, заңнамалық актілерді дайындауға, талқылауға және оларды қабыдауға араласты, яғни оқиғалардың қалың ортасында болды деуге болады. Сондықтан да еңбектерінде экономикалық теория мен шаруашылық жағдайларға бірдей көңіл бөлінген. Бұл зерттеулердің көпжоспарлылығын, көпаспектілігін анықтайды.

Ораз Баймұратовтың ғылыми ізденістерінің ауқымы қуатты ойымен парасатты пайымдауының кеңдігін сипаттайды. Соңғы жылдары О. Баймұратов өзінің назарын жаһандану жағдайында ұлттық ақша-қаржы жүйесін қалыптастыру және жетілдіру проблемаларына, қазіргі аймақтануға, сонымен бірге, экономикалық зерттеулерде жаңа ғылыми методология мен жаңа ғылыми ойлау стилі – линейлік емес тәсіліне аударуда. Линейлік емес тік экономикалық теория – бұл экономикалық ойдың «жырып өткен жері» деуге болады. О. Баймұратовтың басшылығымен және тікелей қатысуымен қаржы-банкі

менджмент ғылыми-зерттеу институты іргелі және қолданбалы зерттеу бағдарламалары шеңберінде бірнеше ірі жобаларды орындады.

Институт еліміздің белгілі ғылыми мекемесі болып табылады. Осында О. Баймұратов заңнамалықты зерттеу және жаһандану жағдайында ақша-қаржы жүйесінің дамуының ерекшеліктерін зерттеу туралы өзінің үшінші ғылыми мектебін қалыптастырды.

Ғалым ізденістерінің тағы бір келелі тақырыбы – еліміздегі әлеуметтік даму проблемалары. О. Баймұратов әлеуметтік экономиканың теоретикалық негіздерін қалыптастыруда ғылыми басымдылыққа тиесілі болды. Оның 2005 жылы шыққан «әлеуметтік экономика» атты еңбегі осы уақытқа дейін Қазақстан және ТМД көлемінде алғашқы басылым болып табылады. Онда айтылған кемел ойлар мен тиянақты тұжырымдардың әлеуметтік саланың бүгінгі таңдағы проблемаларымен де гармониялығы, яғни үндестігі байқалады. Шын мәнінде автор жаңа ғылыми бағытқа жол ашып отыр, ол дегеніміз қазіргі уақытта оның төртінші ғылыми мектебі қалыптасуда.

О. Баймұратовтың түсінігінде әлеуметтік экономика – ол түбірінен басқа экономика. Бұл экономика, оның ортасында әртүрлі материалдық және рухани қажеттіліктерімен тұрған адам. Адам – экономиканың ең басты құндылығы және оның құралы.

Өзінің кезекті жеті томдық «Қоғам гармониялығы және экономика: әлемдік парадигма» (2010 ж.) атты еңбегінде автор экономикалық әдебиетте бірінші болып қоғам гармониясы және оның экономикасы концепциясын айқындайды.

Ғалымның әлеуметтік экономика және гармония туралы еңбектері экономикалық ғылым дамуында жарып өтуші болып табылады. Оны дәлелдейтіні автордың «қоғам және оның экономикасы – Гармония заңының қимыл аренасы» деген мақаласы 111-ші Астаналық экономикалық форумының Интернет – форумының «Ең үздік мақала» номинациясының дипломы және сыйлығымен марапатталды (2010 ж., шілде).

О. Баймұратов 2011 жылғы наурыз айында исламдық қаржылық қор жөніндегі 11 Қазақстандық конференцияда баяндама жасап, біздің елде ислам қаржы моделінің қолданылуының бастауында болды деуге болады, өйткені ол Қазақстанның болашағы. О. Баймұратов ислами экономика мен қаржынының қағидаларын, ерекшеліктерін және келешегін он екі жылға жуық зерттеп келеді. Оның бұл зерттеулері біздің дүниетанымымыздағы зор өзгерістердің бастауына айналды. Осыдан бастап әлеуметтік гармонияны, оның парадигмалары мен заңдарын ислами доктринаның негізінде зерттеу ғылыми қызметтің басты бағыты болды.

2014 жыл Қазақстан ғылымында бұрын белгісіз болған «әлеуметтік экономика Гармониясының Заңы» жаңалығы ашылған үлкен табысты жыл болды деуге болады. Себебі, Ресейдің жаратылыс ғылымдары академиясы және Халықаралық ғылыми жаңалықтар мен өнертабыстар авторларының академиясы ҚР Ұлттық академиясының академигі Баймұратов Ораздың ашқан жаңа ғылым заңын құптап, оған диплом тапсырды. Бұл тамаша Заң ислам доктринасы негізінде Қазақстанда ашылғанмен, оның бүкіләлемдік маңызы бар. Ашылған Заң жержузіндегі миллиардтаған тұрғындардың тұрмыс қалпын реттейді, барлық елдерде Гармонияның дамуына жетелейді, біздің өркениетімізді құлдыраудан сақтайды. Бұл зерттеулер біздің дүниетанымымыздағы зор өзгерістердің бастауына айналды. Осыдан бастап әлеуметтік Гармонияны, оның парадигмалары мен заңдарын ислами доктринаның негізінде зерттеу ғылыми қызметтің басты бағыты болды. Біздің көз алдымызда әлеуметтік Гармония бойынша ғылыми зерттеулердің тұтас қабаты игерілмеген тыңдай болып ашылды.

Гармония проблемалары жақында ғана АҚШ-та ағылшын тілінде басылып шыққан «Harmony of economy and society» атты кітапта баяндалады.

Академик О. Баймұратов аталған терминді бас әріппен жазуды жөн көрді. Өйткені, оған әдеттегі түсініктен гөрі кең-ауқымды мағына беріп отыр. Сонымен, бұл терминнің сыртында не сыр бүгулі? Қазіргі заманда оның заңдары мен мәндері қандай?

Әлеуметтік Гармония дегеніміз – бұл жеке тұлғалардың рухани және өнегелілік негізіндегі біртұтас өрістердің өзара терең мәнді байланысы, мөлшерлілігі, сәйкестігі.

Бұл қоғам дамуының жаңа парадигмасы елдің демоэтикалық, демократиялық, демографиялық және демоэкономикалық дамуымен толық гармониясын білдіреді. Оның формуласын зерттеудің авторы «D+3D» деп атаған. Яғни, осы аталған өрістердің бірінің гармониялық дамуы үшін қалған басқа үшеуінің сондайлық дамуы қажет. Қоғам өмірінің бұл төрт өрісі де синхронды, өзара байланыста және толыққанды қызмет етеді. Біреуінің артта қалуы (ең жаманы – біреуінің тіптен болмауы) қоғамдағы гармонияның болуын мүмкін етпейді.

Азаматтардың көпшілігінде рухани әлемі материалдық дүниеден жоғары тұрған, гармониясы дисгармониядан басым боп келетін, әркез бірқалыптылық пен әлеуметтік әділеттілік салтанат құрған өрістер арасында мөлшерлілігі, сәйкестілігі және үйлесімділігі бар қоғам жеткілікті негізде гармониялы қоғам ретінде қарастырыла алады. Жүйеден жеке бөлініп алған әлдебір өріс толық синегрияны бере алмайды. Бүтін жүйе ғана тұрақтылық пен тиімділік қасиетіне ие. Өйткені, бұл жағдайда барлық өрістер арасындағы даму синегриясы пайда болады. Және де қоғам эволюциясы ұзақ жүреді.

Қазіргі әлемде Гармония векторы бойынша өмір сүріп жатқан бірнеше ел бар. Олардың қатарына, мысалы Малайзияны қосуға болады. Бұл ел рухани дамуға, демографиялық өсуге және демократиялық үдеуге сәйкес технологиялық артта қалушылықтан экономиканың инновациялық дамуына бетбұрыс жасады. Онысы өз нәтижесін беріп те үлгерді. Бұл елдің тәжірбиесі көрсетіп отырғандай, қоғамдық барлық төрт өрісінде де гармониялық түрде дамыта отырып, тұйық жолға түсуден сақтанып, Гармония векторына түсуге болады.

Академиктің пайымдауынша, Гармония – барлық парасаттылықты, барлық игілікті – махаббат пен рахымнан бастап, әділеттілік пен бірқалыптылыққа дейін қарастырады. Және де, расында Гармония әлемді сақтайды. Бұл жерде елдердің алға дамуының аса маңызды шарты – саналы түрде Гармонияға қарай жүру екенін атап өту керек.

Ал, Гармониялық әлеуметтік экономика деп біз рухани дамыған қоғамның көпшілік жеке тұлғалардың саналы материалдық қажеттіліктерін өтейтін шаруашылық жүйесін түсінеміз. Онда асқан байлық пен жоқшылыққа, сіңірі шыққан кедейшілікке орын жоқ. Шаруашылық тетіктің рухын негізге, қоғамның демократиялық және демократиялық дамуына толық сәйкестігі елдердің тұрақты дамуының синергиясын қамтамасыз етеді. Қай кезде шын мәнінде гармониялық әлеуметтік экономиканы, басқаша айтқанда, жаңа әлеуметтік нарықтық шаруашылықты нақты құруға болады? Демократиялық үрдістерді кешенді түрде дамытқанда, саяси модернизацияны жүргізгенде, адами капиталды жақсартқанда, инновацияларды енгізгенде деп түйіндейді академик ағамыз.

О.Баймұратовқа қазақ халқының жаңа мемлекеттігінің қалыптасуына қатысудың тарихи бірегей мүмкіншілігі туды және ол осы азаматтық борышын үлкен абыроймен орындады. Ол Қазақстанның Егемендігі туралы Декларацияны, еліміздің Конституциясын, Салық және Кеден кодекстерін, меншік туралы Заңды, табиғи ресурстарды, Ұлттық банк, банк жүйесі, т.б. дайындауға белсене қатысты. Ол 1993 жылы Қазақстандағы ақша реформасына байланысты тұрғындардың салымдарының өтемақысы Заңның жобасын жасаудың бастамашысы және дайындаушысы болды.

О. Баймұратовтың Алматы қаласының алдында да үлкен сіңірген еңбектері бар. 1989-1990 жылдары қалалық Кеңестің депутаты және жоспар-қаржы комиссиясының төрағасы бола жүріп, бюджеттік қаржыларды тиімді пайдалануға, интенсификация арқылы қаланың экономикасын дамытуға көп жұмыстар атқарды. 1998 жылы оның ғылыми басшылығымен Алматы қаласының 2010 жылға дейінгі Алматы қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуының Кешенді бағдарламасы жасалды, онда қаланы «экономикалық дамудың полюсіне айналдыру» және бұнда ірі қаржы орталығын құру идеялары ұсынылады.

Ғалымның табиғи таланты және белсенді азаматтық ұстамы үлкен саясатқа да қажет болды. 90-жылдары О. Баймұратов экономикалық реформалар жөнінде Үкімет комиссиясының, ҚР ҰҒА Президиумы жанындағы экономикалық реформа жөніндегі Ғылыми кеңестің, Қазақ КСР Жоспарлау комитеті жанындағы болжамдау жөніндегі Ғылыми кеңестің

мүшелері болды. Ол еліміздің нарықтық экономикаға көшу жөніндегі алғашқы үкіметтік бағдармаларды дайындауға қатынасты.

Әрине, оған еліміздің мүддесі алдыңғы қатарда болатын. Оны дәлелдейтін мысалдар жеткілікті сияқты. Тіпті, әлі Кеңес Одағы кезінде, 1990 жылы ол баспасөз бетінде Қазақстанның егемендігі, өзіндік валютасы болу идеяларын жария еткен болатын. Ғалым туралы сөз болған соң оның ғылыми еңбектеріне көбірек тоқталдық. Дегенмен, Ораз ағамыздың қайраткерлік қырларын айтпай кетсек болмайды. Ол қаншама лауазымы жоғары ғылыми, қоғамдық кеңестердің белсенді мүшесі. 1990-1995 жж. ол Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің және Қазақстан Республикасының XII және XIII шақырылымдарының депутаты, қаржы, бюджет және банк жөніндегі Комитеттің Төрағасы, ҚР Жоғарғы кеңесінің Уйлестіру Кеңесінің, КСРО Жоғарғы Кеңесінің Төрағасының орынбасары, ТМД елдер Парламентаралық Ассамблея комиссиясының мүшесі болды. Ол біздің еліміздегі сол кездегі басталған және бүгін жалғасып жатқан экономикалық өзгерістерді заңнамалық қамтамасыз етуге көп еңбек сіңіруде.

Адам баласының жүрегінде қадір тұтып, құрметтейтін екі ұғым болса, соның бірі – Ұстаз. «Ұстаз» деген қазақ баласы үшін қашанда қасиетті, қадірлі болған. Ұстаздық ұлы іс екені рас. Дәріс оқығанның бәрі шын мәнінде ұстаздық қасиетке ие болып, шәкірттер жүрегінен орын таба бермеуі мүмкін. Ұстаз деп тек дәріс оқығанды емес, ұлағаты үлкен шапағаты мол жанды, тұлғаны атасақ, орынды болмақ. Шынында да, шәкірттері үшін ұстаз дәрісімен ғана емес, бар ісімен де үлгі, өнеге болуы керек. Жастардың өмірінде міне осындай бар ісімен де өнеге болып келе жатқан ұлағатты ұстазы бар, ол академик О. Баймұратов.

О. Баймұратов экономикалық кадрларды дайындауда үлкен еңбек сіңірді. 30 жылдан аса Қазақстанның маңдай алды жоғары оқу орны – Т. Рысқұлов атындағы экономикалық университетте оқытушылық қызметін атқарады. Ол сол университеттің «Құрметті профессоры». Ұзақ жылдардағы ғылыми қызметінде О. Баймұратов көптеген жоғары кәсіптік ғылыми кадрлар мамандарды даярлап шығарды. Оның ғылыми басшылығымен 50 докторлық және кандидаттық диссертациялар қорғалды. Көп жылдар О. Баймұратов Қазақстан мен Ресейдің докторлық диссертациялық кеңестерінің мүшесі болды. Оның оқушылары Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге Ресей Федерациясында, Вьетнамда, Балтық жағалауы елдерінде табысты еңбек етуде. Академиктің шәкірттері бүгінде беделді үкімет басқару, министрлік, ведомстволық басшылығында, ірі компанияларда жетекшілік етуде, бірқатары жоғары оқу орындарында, ғылыми мекемелерде, ғылым жүйесінде басшы лауазымында қызмет атқаруда.

Академик О. Баймұратовтың қаламынан шыққан ғылыми еңбектеріне тоқталсақ, олар бір тұтас энциклопедия іспеттес, 37 монография, Қазақстан-да, алыс және жақын шетелдерде басылған 600 ден артық ғылыми еңбектер.

Өзінің зерттеу нәтижелері бойынша көрнекті ғалым АҚШ, Англия, Ресей, Қытай, Швеция, Австрия және басқа елдерде баяндамалар мен дәрістер оқыды. Экономистер мен саясаттанушылардың Халықаралық ғылыми конгрестері мен форумдарында, инвестиция мен салық бойынша Халықаралық орталықтың (АҚШ), ТМД елдерінің Парламентаралық Ассамблеясының жұмыстарына қатынасты.

1990 жылдан О. Баймұратов Қазақстан Республикасының ғылымға еңбегі сіңген қайраткері, 1991 жылдан ол Ұлттық инженерлік академиясының академигі, 1999 жылдан Халықаралық аймақтық даму және ықпалдастық академиясының академигі, 2003 жылдан – ол Қазақстан Республикасы Ұлттық академиясының академигі.

Ғылыми және қоғамдық қызметте сіңірген айтулы еңбегі және экономика ғылымын дамытудағы үлкен үлесі үшін О. Баймұратов көптеген орден мен медальдармен, Қазақстан Республикасының Құрмет грамоталарымен марапатталды.

Ғибратты ғұмырында дара тұлға ғалым-экономист, ғылымды шебер ұйымдастырушысы, білімнің көшбасшысы, кәсіби, парасатты ұстаз, тәлімгер, мейірімді дос және кеңесші, ілтипатты пікірлес ретінде О. Баймұратовтың ғылыми көзқарастары мен еңбектері қоғамдық

ортада кеңінен белгілі және олар өзінің жаңалығымен, өздігімен, ізденіштігімен, философиялық тереңдігімен, негізділігімен және практикалық мәнділігімен ерекшеленеді.

Ораз Баймұратовты ғылымның адамы ретінде біле отыра, оның мынадай адамшылық қасиеттерін – шексіз мейірімділігі, әріптесімен парасаттылығы, ақылды сұхбаттас, таза және қадірлі дос болуын атап өтуде әбден болады. Әрине, мұның бәрін Ораз ағамыздың адами болмысынан, күнделікті атқарған қызметінен, ел-жұртпен араласқан қарым-қатынасынан байқалатын ерекше қасиеттерінен байқауға болады. Онымен қоса оның ұйымдастырушылық қабілеті, қызмет бабында адамдарды алалаудан тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі ағамызды елден ерекшелеп, дара, ірі тұлға деңгейіне көтереді.

Бүгінде Ораз Баймұратов өзінің творчестволық өсу жолын одан әрі сәтті жалғастыруда. Академик ағамыз біздерді жастық энергиясы мен рухтандырады, толған идеялары мен творчестволық жоспарлары бар, біз одан әліде көп жылдар даналыққа, ойлануға уйренеміз, әлі де ол талантты жас ғалымдарды және экономистерді тәрбиелейді деп ойлаймыз.

Ораз Баймұратов өзінің шығармашылық қызметінің әрбір кезінде алдына жоғары мақсаттар, іргелі, күрделі жұмыстар қояды, ең бастысы, олардың жүзеге асуына қол жеткізеді. Осындай жұмыстардың жетекшісі ретінде О. Баймұратовтың атқарып отырған еңбегі қиын да абыройлы, ендеше толғақты ойларымен ғылымға ықпал жасайтын биікке көтерілген, қисапсыз күш жұмсаған О. Баймұратовтың шығармашылығы – қазіргі Қазақстан және әлем экономикасының өзіндік құбылысы.

Бір сөзбен айтсақ, О. Баймұратовтың ғылымдағы 62 жылдық еңбегі, оны Қазақстандағы экономика ғылымдарының патриархы деңгейіне көтерді, бүкіл әлемдегі, кешегі Кеңестік дәуірдегі заңғар ғалымдардың қатарына әкелді.

О. Баймұратов аға туралы айтар болсақ, ой көп, бірақ бір мақалада бәрін айтып жеткізу қиын, бәріне тарих куә, алда ол кісі туралы көптеген жақсы мақала жазылатынына күмәніміз жоқ.

Мерейі үстем ғалым, академик, мықты саясаткер, еліміздің атаулы ерен экономисі болған Ораз Баймұратовтың есімімен ісі біз үшін өнеге болып, мәңгілік қала бермек.

Жаңа ізденістерімізбен, шығармашылық табыстарыңызбен барлығымызды қуанта беріңіз. Әріптестеріңіз бен шәкірттеріңіздің арасында үлкен құрметке бөлене беріңіз!

Құрметті Ораз Баймұратұлы! 85-жылдық мерейтойыңызда Сізге ұзақ ғұмыр, зор денсаулық, табыс тілейміз. Еліңізге адал қызмет етіп, отбасы бақытының нұрына бөлене беріңіз деп ыстық сезімімізді білдіреміз.

*Раушанбек Әбсаттаров -ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент - мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор*

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

- Абдрахман Н.Е.** - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс докторанты
- Абжалиева А.Т.** - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті e-mail: a.abzhaliyeva@gmail.com
- Абхари. М.А.** - Қазақстан, Алматы қаласы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Шығыстану факультетінің Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасының 2 курс магистранты.
- Авсыдыкова К.А.** - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан
- Азнабакиева М.А.** - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты e-mail: m.aznabakiyeva@gmail.com
- Айтуар А.Н.** - әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, магистрант 1 курс, Қазақстан. e-mail: araiaituar99@gmail.com
- Алимбаева С.К.** - әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. e-mail: baranova@inbox.ru
- Алтыбасарова М.А.** - саяси ғылымдар кандидаты, қауымдық профессор «әлеуметтік пәндер, журналистика және ақпарат» кафедрасы КЕАҚ Торайғыров Университеті
- Амантаева Д.Б.** - PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті e-mail: jamik177@mail.ru
- Артыкбаева Г.Т.** - әлеуметтану магистры, аға оқытушы «әлеуметтік пәндер, журналистика және ақпарат» кафедрасы КЕАҚ Торайғыров Университеті
- Аскарова С.** - Филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан e-mail: sauleaskarova77@gmail.com
- Аубәкір А.С.** - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс докторанты
- Ахмедова А.К.** - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы e-mail: aak_08@mail.ru
- Аширбаева Ф.М.** - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан e-mail: farida.ashirbaeva@mail.ru
- Әбдікеров Г.О.** - әлеуметтану ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының профессоры. e-mail: a.gulnapis@mail.ru
- Әбдіқұлова А.** - Абай атындағы ҚазҰПУ, саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының магистранты, Қазақстан
- Әбсаттаров Р.Б.** - ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан
- Бактыбаев Б.** - Ақпараттық-талдау бөлімінің жетекші сарапшысы, медиа-аналитика басқармасы; Қазақстан Республикасы Ақпараттық және әлеуметтік даму министрлігінің талдау және ақпарат орталығы, Нұр-Сұлтан; Назарбаев Университетінің мемлекеттік саясат магистрі; bektas.baktybayev@nu.edu.kz
- Беймишева А.С.** - Нархоз университеті, PhD докторы, доцент e-mail: aigul.beimisheva@narxoz.kz
- Бюлегенова Б.Б.** - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан e-mail: bibigul_bb@mail.ru
- Даулеткелдыева А.А.** - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті «Әлеуметтану» кафедрасының I курс докторанты. e-mail: dauletkeldyueva_assem@mail.ru
- Джаппарова Р.Т.** - ә.ғ.к., доцент, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
- Джунусова А.С.** - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан e-mail: araiika050687@mail.ru

Едренова Н.Т. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Қазақстан, e-mail: Nurgul.Yedrenova@kaznu.kz

Еламанова А.С. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан

Ергөбек Ш. Қ. - Заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ң Философия және саясаттану факультетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан

Жаманқараев Ж.С. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының докторанты

Жанпейсова К.Д. - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан

Каппасова Г.М. - доктор PhD, қауымдық профессор «әлеуметтік пәндер, журналистика және ақпарат» кафедрасы КЕАҚ Торайғыров Университеті

Карибаев О.О. - магистр, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан

Килыбаева Ш.Е. - PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Кумар Е. - Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы жанындағы Дипломатия институтының сарапшысы, Нұр-Сұлтан; Назарбаев Университетінің мемлекеттік саясат магистрі; yernazar.kumar@nu.edu.kz

Қалибекұлы Д. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты

Қалмуханбетова М.Д. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының 1 курс докторанты, Қазақстан, e-mail: kalmukhanbetova.meruert@gmail.com

Қамза А.Т. - Абай атындағы ҚазҰПУ, «Академик Т.С.Садықов атындағы Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушысы, Гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Қантаева Қ.А. - магистр, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан

Қуанышбаева Ж.Ж. - PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан

Құрбанбаева Г.Ж. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Қылышбаева Б.Н. - әлеум.ғ.д., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті философия және саясаттану факультетінің доценті, Қазақстан, e-mail: kbibigul@mail.ru

Манапова А.Б. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті философия және саясаттану факультетінің докторанты, Қазақстан e-mail: manarova128@mail.ru

Мейірбекова Г.Б. - Абай атындағы ҚазҰПУ, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Морозова Т.А. - Әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан

Мукажанова А.Ж. - с.ғ.д., доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Мусагажинова А.А. - тарих магистр, аға оқытушы «Қазақстан тарихы» кафедрасы КЕАҚ Торайғыров Университеті

Нуркатова М.М. - PhD доктор, Колумбия Университеті жанындағы Орталық Азиядағы Жаһандық денсаулықты зерттеу орталығының координаторы

Нұрадин Г.Б. - философия ғылымдарының кандидаты, доцент (қауым. профессор), М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. e-mail: gnuradin@mail.ru

Өтебай Қ.Н. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Пичкурова О.Г. магистрант, Абай Атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Қазақстан

Рау И.А. - философия ғылымдарының докторы, профессор, Бундесфердің жетекші кадрлары даярлайтын Академиясы, Гамбург қ., Германия

Садырова М.С. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Қазақстан

Сапар Н.Т. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, магистрант 1-курс, Қазақстан, e-mail: nazym.sapar@gmail.com

Сарсенова А.Б. – PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

Симтиков Ж.Қ. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, саяси ғылымдарының докторы

Смағамбет Б.Ж. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан

Сұлтанова Ф.М. – т.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан

Таукелова Т.Б. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының PhD докторанты. e-mail: batyrkyzy1976@mail.ru

Токтарова Ж.Б. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, PhD, Алматы қ., Қазақстан

Токтарова Ж.Б. - әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Phd профессоры, Қазақстан

Төлеген Э. - Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан

Турсынбаева К. - Аға оқытушы, магистр, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетіб Қазақстан, e-mail: tkhafiza25@gmail.com

Чукубаев Ю. С. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының меңгерушісі

Шнарбекова М.К. - Ph.D, доцент м.а., әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, e-mail: meruert.shnarbekova@kaznu.kz

Якияева Г.Ш. - аға оқытушысы, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдикерова Г.О. - доктор социологических наук, профессор кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета им. аль-Фараби. e-mail: a.gulnapis@mail.ru

Абдрахман Н.Е. - докторант 1 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Абдыкулова А. - Казахский национальный педагогический университет имени Абая, магистрант кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахстан

Абжалиева А.Т. - Казахский национальный университет им. Аль-Фараби e-mail: a.abzhaliyeva@gmail.com

Абсаттаров Р.Б. - член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

Абхари М.А. - Магистрант 2 курса кафедры Ближнего Востока и Южной Азии Казахского Национального университета им. Аль-Фараби г. Алматы, Казахстан.

Авсыдыкова К.А. - Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан

Аделеке О.В. - Международный Университет Информационных Технологий, Казахстан e-mail: w.adeleke@iitu.kz

Азнабакиева М.А. - Казахский национальный университет им. аль-Фараби, докторант кафедры социологии и социальной работы e-mail: m.aznabakiyeva@gmail.com

Айтуар А.Н. - Казахский национальный университет имени аль-Фараби, магистрант 1 курс, Казахстан e-mail: araituar99@gmail.com

Алимбаева С.К. - кандидат социологических наук, Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати, e-mail: baranova@inbox.ru

Алтыбасарова М.А. - кандидат политических наук, ассоциированный профессор кафедры «Социальных наук, журналистики и информации» НАО Торайгыров Университет

Амантаева Д.Б. - PhD докторант, Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: jamik177@mail.ru

Артыкбаева Г.Т. - магистр социологии, старший преподаватель кафедры «Социальных наук, журналистики и информации» НАО Торайгыров Университет

Аскарова С. - Кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан, e-mail: sauleaskarova77@gmail.com

Аубәкір А.С. - докторант 1 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби

Ахмедова А.К. - Казахский национальный университет им. аль-Фараби, старший преподаватель e-mail: aak_08@mail.ru

Аширбаева Ф.М. - Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан. e-mail: farida.ashirbaeva@mail.ru

Бактыбаев Б. - Ведущий специалист информационно-аналитического отдела Управления медиа-аналитики; Центр анализа и информации Министерства информации и социального развития Республики Казахстан, г. Нур-Султан; степень магистра государственной политики Назарбаев Университета; bektas.baktybayev@nu.edu.kz

Беймишева А.С. - НАО «Университет Нархоз», доктор PhD, доцент e-mail: aigul.beimisheva@narhoz.kz

Бюлегенова Б.Б. - Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан e-mail: bibigul_bb@mail.ru

Даулеткелдыева А.А. - докторант I курса кафедры «Социология» факультета Социальных наук, Евразийского национального университета им. Гумилева Л.Н. e-mail: dauletkeldyueva_assem@mail.ru

Джаппарова Р.Т. - к.с.н., доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави

Джунусова А.С. - Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан
e-mail: araika050687@mail.ru

Едренова Н.Т. - Казахский Национальный университет имени аль-Фараби Казахстан. e-mail:
Nurgul.Yedrenova@kaznu.kz

Еламанова А.С. - Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан

Ергобек Ш.К. - Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор факультета философии и политологии Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Жаманкараев Ж.С. - Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин

Жанпейсова К.Д. - Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан

Камза А.Т. - преподаватель кафедры «История Казахстана имени академика Т.С.Садыкова», КазНПУ имени Абая, магистр Гуманитарных наук Республика Казахстан, г.Алматы e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Кантаева К.А. - магистр, КазНПУ имени Абая, Казахстан

Каппасова Г.М. - доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры «Социальных наук, журналистики и информации» НАО Торайгыров Университет

Карибаев О.О. - магистр, КазНПУ имени Абая, Казахстан

Килыбаева Ш.Е. - PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Куанышбаева Ж.Ж. - PhD, КазНПУ имени Абая, Казахстан

Кумар Е. - Эксперт Института дипломатии в Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан; степень магистра государственной политики Назарбаев Университета; yernazar.kumar@nu.edu.kz

Кылышбаева Б.Н. - д.соц.н., доцент факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, e-mail: kbibigul@mail.ru

Қалибекұлы Д. - Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, PhD докторант

Қалмұханбетова М.Д. - докторант первого курса кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, e-mail: kalmukhanbetova.meruert@gmail.com

Құрбанбаева Г.Ж. - магистрант Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Манапова А.Б. - Докторант факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, Алматы, e-mail: manapova128@mail.ru

Меирбекова Г.Б. - ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденции» КазНПУ имени Абая, Республика Казахстан, г.Алматы e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Морозова Т.А. - Кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет им.Аль-Фараби, Казахстан

Мукажанова А.Ж. - д.п.н., доцент, КазНПУ имени Абая, Казахстан

Мусагажинова А.А. - магистр истории, старший преподаватель кафедры «Истории Казахстана» НАО Торайгыров Университет

Нурадин Г.Б. - кандидат философских наук, доцент (ассоц. профессор.), Таразский региональный университет им.М.Х.Дулати, e-mail: gnuradin@mail.ru

Нуркатова М.М. - PhD доктор, координатор Центра Изучения Глобального Здоровья в Центральной Азии при Колумбийском Университете

Отебай К.Н. - магистрант Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Пичкурова О.Г. – магистрант, Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая, Казахстан

Рау И.А. - доктор философских наук, профессор, Академия ведущих кадров Бундесфера, г. Гамбург, Германия

Садырова М.С. - Казахский Национальный университет имени аль-Фараби Казахстан.

Сапар Н.Т. - Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, магистрант 1-курс, Казахстан, e-mail: nazym.sapar@gmail.com

Сарсенова А.Б. - PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби. e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

Симтиков Ж.К. - Казахский национальный педагогический университет имени Абая, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, доктор политических наук

Смағамбет Б.Ж. - Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Султанова Ф.М. - к.и.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан

Таукелова Т.Б. - PhD докторант кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета им. аль-Фараби. e-mail: batyrkyzy1976@mail.ru

Токтарова Ж.Б. - Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, PhD, Казахстан

Толеген Э. - Докторант кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет им.Аль-Фараби, Казахстан

Турсынбаева К. - Старший преподаватель, магистр, Казахского национального женского педагогического университета, Казахстан, e-mail: tkhafiza25@gmail.com

Чукубаев Ю. С. - Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений и мировой экономики

Шнарбекова М.К. - Ph.D, и.о доцента кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, e-mail: meruert.shnarbekova@kaznu.kz

Якияева Г.Ш. - ст. преподаватель, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdikerova G.O. - Professor, Department of Sociology and Social Work, Kazakh National University named after Al-Farabi, e-mail: a.gulnapis@mail.ru

Abdrakhman N.E. - 1 st course doctoral student at Al-Farabi Kazakh National University.

Abdykulov A. - Master's student of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan

Absattarov R.B. - Corresponding member of NAS, doctor of philosophical Sciences, Professor KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

Adeleke O.W. - International Information Technology University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: w.adeleke@iitu.kz

Aituar A.N. - Al-Farabi Kazakh National University, 1st year master's student, Kazakhstan e-mail: araiaituar99@gmail.com

Akhmedova A.K. - Al-Farabi Kazakh national university, senior teacher. e-mail: aak_08@mail.ru

Alimbayeva S.K. - Candidate of Social Sciences, Taraz Regional University named after M. H. Dulati, e-mail: bapanova@inbox.ru

Altybasarova M. A. - Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of "Social Sciences, Journalism and Information» NAO Toraigyrov University

Amantayeva D.B. - PhD doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan e-mail: jamik177@mail.ru

Artykbaeva G. T. - Master of Sociology, Senior Lecturer of the Department of "Social Sciences, Journalism and Information» NAO Toraigyrov University

Ashirbayeva F.M. - L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: farida.ashirbaeva@mail.ru

Askarova S. - Candidate of Philological Sciences, Associated Professor Kazakh National Women's Teacher Training University, Kazakhstan, e-mail: sauleaskarova77@gmail.com

Aubakir A. - 1 st course doctoral student at Al-Farabi Kazakh National University

Avsydykova K.A. - Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Aznabakiyeva A.M. - Al-Farabi Kazakh national university, doctoral student of the Department of Sociology and Social Work. e-mail: m.aznabakiyeva@gmail.com

Baktybayev B. - Leading Expert of the Information and Analytical Department, Media Analytics Management; Center for Analysis and Information of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan; Master's Degree in Public Policy from Nazarbayev University; bektas.baktybayev@nu.edu.kz

Beimishева A.S. - Narxoz University, PhD. Associate Professor. e-mail: aigul.beimishева@narxoz.kz

Biulegenova B.B. - L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan e-mail: bibigul_bb@mail.ru

Chukubayev Y.S. - al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Relations, and world economy.

Dauletkeldyyeva A.A. - First-year doctoral student of "Sociology" Department of Social Sciences Faculty of Eurasian National University named after L.N.Gumilyov. e-mail: dauletkeldyyeva_assem@mail.ru

Dzhunusova A.C. - L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan e-mail: araika050687@mail.ru

Japparova R.T. - candidate of sociological sciences, Associate Professor, Khoja Akhmed Yassawi International Kazakh-Turkish University

Kalibekuly D. - al-Farabi Kazakh National University, PhD student. e-mail: dastan_kalibekuly@mail.ru

Kalmukhanbetova M.D. – first year doctoral student of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: kalmukhanbetova.meruert@gmail.com

Kamza A.T. - Teacher of the Department "History of Kazakhstan named after academician T. S. Sadykov", Abai KazNPU, master of Humanities Republic of Kazakhstan, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Kantaeva K. – Master, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan

Kappasova G. M. - PhD, associate Professor of the Department of "Social Sciences, Journalism and Information» NAO Toraigyrov University

Karibaev O. - Master, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan

Kilybayeva S.E. - PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Kuanyshbayeva Zh. – PhD, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan

Kumar Y. - Expert at the Institute of Diplomacy at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan; Master's Degree in Public Policy from Nazarbayev University; yernazar.kumar@nu.edu.kz

Kurbanbayeva G. Zh. - Master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Kylyshbayeva B.N. - Doctor of Social Sciences, Associate Professor of the Faculty of Philosophy and Political Science of KazNU named after al-Farabi, Kazakhstan, e-mail: kbibigul@mail.ru

Manapova A.B. - Doctoral student of the Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: manapova128@mail.ru

Meirbekova G. - associate professor of cathedra of «Jurisprudence» Kazakh National Pedagogical University by name of Abai, Republic Kazakhstan Almaty e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Morozova T.A. - Candidate of Social Sciences, Senior Lecturer of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Mukazhanova A.Zh. - doctor of political sciences., Associate Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan

Musagzhinova A. A. - Master of History, Senior lecturer of the Department of "History of Kazakhstan» NAO Toraigyrov University

Nuradin G.B. - Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, M. H. Dulati Taraz Regional University, e-mail: gnuradin@mail.ru

Nurkatova M. - PhD Doctor, Coordinator of the The Center for the Study of Global Health in Central Asia at Columbia University

Otebay K.N. - Master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Pichkurova O.G. Master's student, Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Kazakhstan

Rau I.A. - doctor of philosophy, Professor, Academy of leading personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany

Sadyrova M.S. - Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Sapar N. T. - Al-Farabi Kazakh National University, 1st year Master's student, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nazym.sapar@gmail.com

Sarsenova A.B. - PhD, Al-Farabi Kazakh National University. e-mail: assel.sarsenova@inbox.ru

Shnarbekova M.K. - Ph.D, Acting Associate Professor of the department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: meruert.shnarbekova@kaznu.kz

Simtikov Zh. K.- Abai Kazakh National Pedagogical University, Professor of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Doctor of Political Science

Smagambet B.Zh. - L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-sultan, Republic of Kazakhstan

Sultanova F. - Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan

Tauyekelova T.B. - PhD doctoral student of the Department of Sociology and Social Work, Kazakh National University named after Al-Farabi. e-mail: batyrkyzy1976@mail.ru

Toktarova Z.B. - Al-Farabi Kazakh National University, PhD professor, Kazakhstan

Toktarova Zh.B. - Al-Farabi Kazakh National University, PhD, Almaty, Kazakhstan

Tolegen E. - Doctoral student of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Tursynbayeva K. - Senior Lecturer, Master, Kazakh National Women's Teacher Training University, Kazakhstan e-mail: tkhafiza25@gmail.com

Yakiyayeva G.Sh. - senior lecturer, Khoja Akhmed Yassawi International Kazakh-Turkish University

Yedrenova N.T. - Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, e-mail: Nurgul.Yedrenova@kaznu.kz

Yelamanova A.S. - Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Yergobek Sh. K. - Candidate of law, associate Professor, faculty of philosophy and political science, al-Farabi Kazakh national University, Almaty, Kazakhstan

Zhamankaraev Zh.S. - Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Doctoral student of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines

Zhanpeisova K.D. - L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan

Abzhaliyeva A.T. - al-Farabi Kazakh National University. e-mail: a.abzhaliyeva@gmail.com

**Требования к научной статье для опубликования в журнале
Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки»**

Журнал является периодическим научным изданием и является одним из источников научной информации.

Журнал имеет международный ISSN и подписные индексы. Журнал включен в перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки для публикации основных результатов научной деятельности.

В журнале публикуются результаты научных исследований по актуальным проблемам фунда-ментальных, прикладных исследований в области социологических и политических наук ученых, ППС, докторантов и магистрантов нашего университета, других вузов и научных организаций и ученых из-за рубежа. Материалы публикуются на государственном, русском, английском и др. языках.

Требования, предъявляемые к оформлению статьи: Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Текстовый редактор Microsoft Word, 2007, 2010. Объем до 6 страниц компьютерной машинописи Times New Roman кегль 11. Поля: левое – 3 см, верхнее и нижнее – 2 см, правое – 1,5 см, через 1 интервал; заголовки печатаются прописными буквами жирным шрифтом. В начале статьи необходимо обозначить МРНТИ (В интернете ГРНТИ). Заголовок отделяется от текста пробелом. Над заголовком в центре указываются инициалы и фамилия автора (жирным курсивом), ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, затем аннотация 100-150 слов и ключевые слова (на трех языках); примечания и список литературы указываются в конце текста статьи. Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рис. 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%). Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, с. 138], в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник. Публикация – 5000 тенге, для сотрудников КазНПУ – 3500 тенге.

Адрес: Казахстан, Алматы, Джамбула 25, каб. 207., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, общеуниверситетская кафедра политологии и социально-философских наук.

Образец оформления статьи:

МРНТИ 11.25.07

R.B. Absattarov¹, K.I. Mirzoev²

¹the corresponding member of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan (NAS of RK), Doctor of Philosophy, Professor, the Head of the Department of Political Science and social and philosophical disciplines in Kazakh National Pedagogical University named after Abay

²Academician of the International Academy of Higher Education, Doctor of Philology, Professor, the Head of the Department of Oriental Languages in KazNPU named after Abay, absattarov@mail.ru

KURDISH DIASPORA IN EURASIA

Abstract

The article deals with topical issues of the Kurdish diaspora in Eurasia that are not yet studied in the social and political literature. The article studies in detail the history and fate of the Kurdish diaspora and their way spread themselves, so that the millions of the Kurdish people found themselves far outside their historical Motherland – Kurdistan. Today, all around the world, about 4 million representatives of Kurdish diaspora live and work and about one million they are in Eurasia. The paper paid attention to the peculiarities and problems of the Kurdish diaspora in Russia, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan. At the same time studied issues of the present generation of Kurds in Eurasia: the way they guard and protect the Kurdish civilization to their posterity. However, the attention paid to discussion questions also.

Keywords: Kurds, culture, language, Kurdistan, the empire, repression, law, government, power, mo-ving, customs, and traditions.

1. Introduction.

The problems of the Kurdish diaspora in Eurasia and the world have not been studied in the literature. Of course in one article it is impossible to consider all problems of the Kurdish diaspora. Therefore, we will learn some of the issues of the Kurdish diaspora in Eurasia.